घ
नं. ४९५(क)(ख)(ग)(घ)
Title — राघवपाण्डवीय
Extent ३२+४५+३९
पत्र-१३३
Subject = काव्यम

No — 495

Extent = 133.

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नमः सरस्वत्यै ॐ नमो वेद-
व्यासाय ॥ ॐ स्वाधिष्ठानाम्बुजरजःपुंजपिंजरमू-
र्तये इच्छाधीनजगत्सृष्टिकर्मणे ब्रह्मणे नमः ॥
श्रीगणेशं रमानाथं नत्वा गुरुपदाम्बुजम् रघुगु-
णमये काव्ये मया टीका प्रतन्यते ॥ १ ॥ तत्रादौ क-
विर्ग्रन्थसमाप्त्यर्थमिष्टदेवतानमस्काररूपं
मंगलं कुर्वन्नाह स्वेति तस्मै ब्रह्मणे नमोऽस्तु ।
ब्रह्माणं नमामीत्यर्थः कीदृशमधिष्ठानमासनं
यदम्बुजं पद्मं तस्य रजः पुंजः परागसमूहः तद्वत्पिं-
गा मूर्तिः शरीरं यस्य तस्मै अधिष्ठानं पुरे चक्रे प्रभावे
ध्यासनेपि चेति मेदिनीकारः पिंजरोऽश्ववरे पीते क्ली-
वे स्वर्णे च पिङ्गलेऽपि च मूर्तिः काठिन्यकाययोरित्य-
मरः पिंजरो रक्तपीते इति विश्वः ब्रह्मणो रक्तत्वेपि ।
पीतत्वं रजोगुणाख्यापनाय इच्छेति इच्छा स्वकीया
तदधीनं स्वायत्तं जगतो विश्वस्य सृष्टिकर्म सृष्टिक्रि-
या यस्य तस्मै सृष्टिकर्त्रे नतिः काव्यसामर्थ्याय ॥
पुनातु वः सरस्वत्या विलासपिशुकः शुकः वाङ्-
मयमाणिक्यपंजरान्तरगोचरः सरस्वत्याविलासपि-
शुकः शुकोऽसौ अस्मान्पुनातु सरस्वत्याः विलासा-
य क्रीडायै पिशुको बालकः शिशुरिव पिशुकः ।
इवेति प्रतिकृताविति कः प्रशंसायां वा प्रशस्तः
शिशुः शिशुकः एवं पदद्वयं वा सरस्वत्याविलासपिशुकः
विलासो हावभेदे स्याल्लीलायामपीति मेदिनीकारः पि-
शुनस्तनेकौरे इति हालवाङ्मययोरपि शुको व्या-
त्याः करस्य हस्तस्येव इति विश्वः कीदृशः शुकः सरस्व-
त्या माणिक्यहंसस्येव शुभांशवः किरणास्तद्विकार-
नेयस्य करस्य पंजरस्य यदन्तरं मध्यं तत्र गोचरः स्था-
स्य रत्नात्मकत्वात्कारमध्यवर्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

ब्रह्माण्डमण्डपस्तम्भाप्यभ्रमद्दमलदीर्घिका जायतां
जगतः प्राणदैशाम्भवीशक्तिरेकला ॥ २ ॥ भवानीक
विः स्मरति शोभायै शाम्भवीशक्तिः जगतो विश्वस्य शो
भैविकस्यवृद्धये जायतां भवतु कीदृशी एकलानी
ति एकला अद्वितीया एकोन्यकेवलाश्चैकैते त्या
ह्वितिकोशाः तथा ब्रह्माण्डमण्डपस्य स्तम्भभूता कपटे
न यस्य भ्रमद्दमले कमलकलिका तस्य दीर्घिकावा
पी कमलस्य वाप्याभावे जगदाधारभूतेत्यर्थः ॥
२ ॥ श्रीलतालिङ्गिताङ्गस्य विश्वकल्पद्रुमस्य वः श्रे
वतारमहाप्राणाः प्रसूतफलमीप्सितम् ॥ ३ ॥ वि
श्वस्यैव कल्पद्रुमः तस्य वतारा भ्रतस्यादय एव महाप्रा
णाः वः युष्माकं वाञ्छितफलं प्रसूत प्रकटीकुर्वन्तु
प्राणावायुर्मारुतोवेदावे भुजेपन्नानतेन्द्रिकेइति विश्वः
कीदृशस्य श्रीरेव लता तया लिङ्गिताङ्गः तस्य तरुः लता
श्लिष्टः रूपकालंकारः ॥ ३ ॥ कान्तिः श्रीकण्ठकण्ठ
स्य जयत्यालिङ्गनोत्सुका स्कंधारूढैव कालिन्दी मौलि
मन्दाकिनीर्ष्यया ॥ ४ ॥ श्रीकण्ठकण्ठस्य कान्तिः
जयति उत्कर्षेण वर्तते कीदृशी मौलौ शिरसि या मन्दा
किनी तस्या ईर्ष्यया अमर्षेणालिङ्गनोत्सुका अत एव
स्कंधमारूढा कालिन्दी यमुनेव स्कंधारूढ आलिङ्गनवि
शेषेपि ॥ ४ ॥ सन्तः करोतु विघ्नानां वारणं वारणाननः
मदधाराभिरारब्धभोगावलिविवालिभिः ॥ ५ ॥ स
वारणाननो गजमुखः नः अस्माकं विघ्नानां वारणं नि
षेधं करोतु विघ्नवारणत्वेन प्रसिद्धः कीदृशः मदधा
राभिरारब्धो भोगानां सर्पशरीराणामावलिः श्रेणिर्य
त्र भोगः सर्वेस्मारिभूता वहेस्त्रफणकायचोरित्यम
रः कीदृशीभिः मदधाराभिः उत्प्रेक्ष्यते अलिभिर्भ्र
मरैरिव मदधारायत्रास्य सर्पोरूपभासेनेत्यर्थः ५॥

जगत्प्रदीपयोर्वंशौ सूर्याचन्द्रमसोरपि ययोरुद्दीपितौ वाग्भिस्तौ वन्दे कविपुंगवौ ॥ १ ॥ तौ प्रसिद्धौ कविपुंगवौ कविश्रेष्ठौ वाल्मीकिव्यासौ वन्दे नौमि कवीपुंगवाविति वा उपमितं व्याघ्रादिभिरिति समासः पुंगवो गवि भेषजे प्रधाने चोत्तरस्थे इति विश्वः तौ कौ जगत्प्रदीपयोः विश्वप्रकाशकयोः सूर्याचन्द्रमसोः वंशौ ययोः वाग्भिरुद्दीपितौ वंशौ प्रकाशितौ रामायणभारतरूपेण वर्णितौ दीपोपि वस्तुप्रकाशकः ॥ १ ॥ अन्यो विधाता वाल्मीकिरादिकाव्यकमण्डलुः रघुनाथकथागंगा तया पूता जगत्त्रयी ॥ २ ॥ वाल्मीकिरन्यो द्वितीयो विधाता ब्रह्मा आदिकाव्यं रामायणं कमण्डलुः रघुनाथकथागंगा तया पूतं पवित्रितं जगत्त्रयम् ब्रह्मकमण्डलुस्था गंगा जगत्पुनातीति प्रसिद्धम् ॥ २ ॥ द्वैपायनो परो ब्रह्मा तत्सृष्टिर्भारतार्णवः सूक्तयो दिव्यरत्नानि त्रैलोक्यं तैरलंकृतम् ॥ ३ ॥ द्वैपायनो वेदव्यासः अपरो द्वितीयो ब्रह्मा भारतरूपः अर्णवः तत्सृष्टिस्तस्य कृतिः सूक्तयः सद्वचनानि दिव्यरत्नानि तै रत्नैस्त्रैलोक्यमलंकृतं शोभितम् ॥ ३ ॥ निःश्रेणी ब्रह्मलोकस्य वाग्देव्याः कर्णकुण्डले धर्मद्रुममहामूले वाल्मीकिव्यासयोः कृती ॥ ४ ॥ वाल्मीकिव्यासयोः कृते रामायणभारते कीदृशे ब्रह्मलोकस्य निःश्रेणी ब्रह्मलोकारोहसाधने वाग्देव्याः सरस्वत्याः कर्णकुण्डलस्थानीये धर्मरूपद्रुमस्य महामूले तयोः श्रवणाद्धर्मो वर्धते ॥ ४ ॥ भारतादिपुराणानि श्रीरामचरितानि च त्रिसंध्यं श्रवणान्येव सर्वसाधारणो मतः ॥ ५ ॥ भारतादीनि पुराणानि रामचरित्राणि च त्रिसंध्यं त्रिषवनानि श्रवणानि पापसंशोधकः सर्वसाधारणः सर्वेषामेतच्छ्रवणात् ॥ ५ ॥ पुराणरामायणभारतादिश्री

गुणासंयोजितभक्तिवत्सैः पुरातनैर्यादृङ् दुदुहे कवी-
न्द्रैः सा भारती कामदुघा ममास्तु ९ ॥ सा भारती सा स-
रस्वती मम कामदुघा अभिलषितदात्री अस्तु कामा-
न् दोग्धे कामदुघा कामधेनुर्भवतु सा कया याची-
नैः कवीन्द्रैः वाल्मीक्यादिभिः पुराणानि मत्स्यादीनि
रामचरितं भारतमित्यादीनि स्तोत्राणि पयांसि दुदुहे दु-
ग्धा द्विकर्मकः कीदृशैः संयोजितः भक्तिरेव वत्सः
यैः भारतीभक्तिं कृत्वा पुराणादीनि कृतानीत्यर्थः ९
अस्ति कादम्बसन्तानसन्तानकनवोद्गमः कामदेव-
स्तस्मादेव कामधेनुर्जनेश्वरः १० ॥ कामदेवो नाम ज-
नेश्वरो राजा अस्ति कीदृशः कादम्बसन्तानः कादम्बस-
न्तकराजवंशः स एव सन्तानकः कल्पतरुः तस्य नवो-
द्गमो नूतनपल्लव उत्थितः अङ्कुरो हधिदेलोत्रिसलि-
लेभिनवोद्गमे तथा तस्मादेवानां विप्राणां कामधेनु-
रभिलषितदाता द्विजात्यग्रजन्मभूदेववाडवाइत्य-
मरः १० ॥ कामः पुरातनो येन नूतनेनाभिभूयते भा-
र्गवो राघवेनेव रामो रामेन संगरे ११ ॥ येन नूतनेन का-
मदेवेन पुरातनः जीर्णः कामदेवः अभिभूयते तिरस्क्रि-
यते नूतनं जीर्णपराभवकारि प्रसिद्धम् यथा रामा-
ण भार्गवो रामो यद्वदभिभूयत १२ ॥ दत्तयः कीर्तय-
श्चैव यदीयाः कर्णमार्गगाः कान्ताभ्यश्च कविभ्यश्च
कामदं यस्य दर्शनम् १४ ॥ यदीयाः यस्य संबंधिन्यो
दत्तयः दानानि कीर्तयो यशांसि च कर्णगामिन्याः श्र-
वणपर्यन्तगमनशीला इत्यर्थः कर्णो राधेयस्तद्गमो-
नुसारिण्यो वा तस्य दानं कीर्तयश्चेत्यर्थः यस्य पुनर्द-
र्शनं कान्ताभ्यो रमणीभ्यः कविभ्यश्च कामदं रतिभाव-
जनकं अभिलषितदं वा यस्येमाः यदीयाः त्यदादीनि
चेति वृद्धिसंज्ञायां छ भावः १४ ॥ दधानोपि धनुर्वि-

रा.च.
पा.टी.
२

3

यो वैशारद्यात्किरीटिवत् अंगनापांगबाणानां यः
स्वयं यातिलक्ष्यताम् ४ ॥ यः कामदेववन्नृपः अंगना-
याः अपांगबाणानां लक्ष्यतां ग्राह्यतां स्वयं याति गच्छति
अपांगेन कटाक्षालोकनं कथम् तेनांगनानामपांगा-
लोकनमेव बाणाः तेषामितिवा अपांगो नेत्रप्रान्तः स
एव इतिवा किंविशिष्टः किरीटवदर्जुन इव विद्यायाः
धनुर्वेदस्य वैशारद्यं विशारदत्वं विज्ञत्वं दक्षतोपि यथाव
यत्नापि अपिविरोधे योर्जुन इव धनुर्विद्यापरागस्स
स्त्रीणामपांगबाणानां लक्ष्यः कथं स्यादिति विरोधः
अथवा स्वयमपांगबाणलक्ष्यतां याति न शत्रूणामि-
ति भावः केचित्तु अर्जुनस्तावच्छत्रूणां बाणलक्ष्यः अ-
यं तद्विलक्षण इति तन्न व्यतिरेकः ५ ॥ यद्यशो राज-
हंसस्य ब्रह्माण्डं पंचरायते ग्रासन्नीरायते वास्य शैल-
त्तीरवारिधिः ६ ॥ यस्य राज्ञो यशो राजहंसस्य पंचरा-
यते पंचरं भवति पंजरमिवाचरति यावत्का इत्याह
ब्रह्माण्डं जगदित्यर्थः अन्योपि राजहंसः पंजरे तिष्ठ-
ति अस्येदं यशः सकलं जगदुदरे तिष्ठतीति भावः अ-
स्य यशो राजहंसस्य प्रस्तावात् प्रशस्यतः क्षीरवा-
रिधिः क्षीरसमुद्रो ग्रासन्नीरायते ग्रासनीरमिवाच-
रतीति अनयोः क्रमं विहाय नीरमादन्नेक्षीरं हंसा-
पद्यानयेति जलासिक्तेन क्षीरे जलं परित्यज्य क्षी-
रं हंसो गृह्णातीति तज्जातिं जगदुदरव्यापकत्वेन तद्य-
शसा शत्रुः एतद्यशसा ब्रह्माण्डं व्याप्तमिति ६ ॥ अ-
श्रीविद्याशोभितो यस्य श्रीपुंजाद्वितीनीभिदा धाराप
तिरभावासीद्यतावदुरापतिः ७ ॥ श्रीकक्षान्त-
त्मीकान्तजान्हाज्ञाविशेषादस्य राज्ञः कामदेवस्य यतो
भिदा एतावानेव भेदः किंविशिष्टस्य श्रीविद्याशोभि-
नइति श्रीश्चविद्या च श्रीविद्या ताभ्यां शोभितस्य

ऽलयस्य श्रीविद्याशोभिन इत्युभययोगित्वादेकस्य॰
श्रीयुक्तस्य मुंजस्य स्यास्याद्वैतत्वमुक्तं कोभेद इत्याह ॰
अयंमुंजो राजा धारापतिरासीत् धारानगरी अवन्ति॰
स्तत्स्वामीत्यर्थः अयं तत्कामदेवो धरापतिः पृथ्वीपतिः
अन्तपतनगरीपतेर्मुंजात् सोविलक्ष इति सैन्याग्रकंद
मेतत्पो धारास्वगतिपंचके इवक्ष्यप्रधाने इतीति विश्वः
७ ॥ धर्मार्थकामान्भजता यथावदत्रबाधिनः अवंध्या
येन नीयंते सज्जना इव मार्गणाः ८ ॥ येन वा सवादिव
णाः अवंध्यासफलानीयंते सज्जना इवेति सहोपमेय
सज्जना अपि सफलानीयंते इत्यर्थः किंविशिष्टेन धर्मा॰
र्थकामान्भजता अपवर्गसहितपुरुषार्थवर्गस्थान से॰
वितेत्यर्थः विधानतिक्रमेत्यर्थः अत्रबाधिनः अन्याव॰
रोधिनः परस्परसंबधा इत्यर्थात्सज्जना इवेति निदर्शनो॰
क्तिरिके चन ८ ॥ दूषणध्वंसदक्षेणापुण्यसेतुप्रवर्ति
ना रामेणेव कृते येन जनस्थानमकाण्डकम् ९ ॥
येन जनस्थाने जनपदः अकाण्डकं काण्डशून्यं कृतेन वि॰
द्यते कारकाश्च तत्रथा रामेणापि जनस्थाने दण्डावि
शेषमकाण्डकं कृतमित्युभयविशेषण ॥ दूषणस्यदोष
स्य निराकरणे दक्षेण कुशलेन पक्षे दूषणस्य रावणस्य॰
ध्वंसे दक्षेणेति पुण्यापः सेतुबंधस्तस्य प्रवर्तकेन पुण्य
त्रिभुमनोदृश्यास्त्वो वेक्ष्यकृत धर्मयोरिति विश्वः पक्षे स
मुद्रबंधप्रवर्तकेनेति ९ ॥ भूरिलाभावभूतादिज॰
र्जितसंपदा भूमेः कृतवान्पालनं यस्तत्पाधर्मजन्मना
१० ॥ योयं राजा धर्मजन्मनाधिष्ठितेन तत्परस्य हपाः
उभयत्रेत्यर्थः उभयत्र समानविशेषणमाह भूरीति लमा॰
कीर्तिः पृथ्वी वा तस्या भूरिर्महान्योभारः तस्य साधके॰
नशितिः लाभ्योः लमेत्यमरः विशिष्टेन राज्ञा येनार्जुनेन
वा अर्जितासंपद्येन भूमेर्विस्तृतवानः पालयामितिपंत येन ॰

राच.
पाठी.
४
५

पदेशान्यो राजविशेषो येन भूमेरित्ति पंचमग्रंथे इति के
चन तिथिभेदानि ज्ञानशीलश्रीसर्वोश्च जय॰
न्तो चास्ति शाक्तनये जयते जय इति विग्रहः १९ ॥ यथास
र्वेषु देवेषु कामदेवो जगत्प्रियः तथा मनुष्यदेवेषु का
मदेवो जगत्प्रियः २१ ॥ जगतां प्रियो जगत्प्रियः जग॰
त्प्रिय इति वा श्रुतिस्मृत्यन्तरात्सर्वेषु देवेषु कामदेवः
कन्दर्पो यथा तथैव मनुष्यदेवेषु राजसु कामदेवना॰
मा नृपो जगत्प्रिय इति २१ ॥ आदित्यस्यान्ववायो जय
ति रघुपते जन्मनो ज्रेऽभिव श्री लस्याम्य सोमवंशः अय॰
श्लेभितः पाण्डवानां यशोभिः धवलितसाम्यमध्ये सरहू
धरणीसंभवोऽप्यन्ववायो यस्मात् लेकारभावं भजति कृ॰
तधिया कामदः कामदेवः २२ ॥ आदित्यस्यान्ववा॰
यो वंशः सूर्यवंशो जयति उत्कर्षेण वर्तते किं विशिष्टो
रघुपते रामस्य जन्मना उज्रे विता वधिना प्रकाशिता
श्रीरघस्य तथा सोमवंशोऽपि तत्सूर्यवंशात्तुल्यतो अय॰
ति पाण्डवानां यशोभिः धवलितः सरहूधरणीसंभवोऽपि वं
शः कारदववंशः अयतत्साम्य तयो राघवपाण्डववंशयो
स्साहृश्यं धत्ते धारयति तयोर्धिमितिपाठान्तरं तयोर्यो॰
धिसाधिक्यमित्यर्थः यस्मात् लेकारभावं अलेकारत्वं
कामदेवो नाम राजा भजति इति हृत्तधियां पण्डितानां
२२ ॥ केचिद्धाने शुधीवा स्समरभुवि शत्रुः केचिदन्ये दया॰
यां कर्णाध्याः पार्थसाध्याः स्वचरपतिसभाः पूर्वमास॰
न्नरेषु तेषां तेषां च तेषां मापिव वहति धुरं सांप्रतं नावद
स्यामेकः श्रीकामनामा जलनिधिलहरीमेखलायां॰
धरायां २३ ॥ पूर्वं पुरा राजानः एवमासन् अभूवन् त॰
थाहि केचित् क्षोणीपा दानेः श्रीरा उत्कृष्टाः स्समर्था इति
यावत् केचित्यार्थप्रभृतयः समरभुवि संग्रामभूमौ॰
प्रवीणाः अन्यो खचरपतिसभा ग्रहराजा रघो दयायां॰

करुणायां प्रवीणा इति यद्वा के ते इत्याह केचिद्राजा
नो दाने धनादिवितरणे प्रवीणाः प्रवीणाः प्रकर्षेण दा
नेन खण्डनेन वा दोःखण्डनेन वा इति धात्वर्थानुसा
रात् भुजायाः पटुतरा इत्यर्थः केचित्समरभुवि प्रवी
णाः अस्मिन्नुत्तरस्यायां करुणायामिति कर्णाद्याः
धेयप्रभृतयः पार्थप्रख्याः अधिरथप्रभृतयः केचिदि
ति विवरणे वचने निम्नगा इति विस्तराकाशे चरंति ख
चरग्रहा नक्षत्राणि वा तेषां पतिः सूर्यः चंद्रो वा ते
भुवि अग्रे येषां ते तथः सूर्यवंश्याः सोमवंश्याश्च वा इत्य
र्थः सांप्रतमिदानीं तस्यां धरायां पृथिव्यां पक्षपव
कामदेव नामा लपलेषां कर्णादीनां राज्ञां धुरं वहति
धारयति दाने रस्यां संग्रामे च यत्पक्षपवप्रवीण इति ते
भ्योपि विलक्षणोयमिति भावः जलनिधीति जलनिधिः
समुद्रस्तस्य लहरीतरंगमाला सैव स्रक् पुष्पमाला
तां धारयति बिभर्तीति या सा तथोक्ता अनेन मध्य
देशात् प्रवचनेविरुद्धो सोमपो ब्राह्मणानां सारोदा
मत्येमृत्योः सुरपतिसदोसमण्डनेमानवत्याः जेतार
भूमिजेयंती प्रपुरमथनश्रीपदांभोजभृंगाः सोपि तस्या
पतिस्त्रिनेत्रः स्वकुलकुलगिरिं योजनलेभे तपोभिः सोर
पि तस्याः पृथ्वीपालः त्रिनेत्रः मत्तावलम्बाने त्रयवा
न् अथवा त्रिनेत्र इव पूर्णकार इवेति लिंगोपमेयमिति के
चित् साहचर्यप्रतिपादकं हेतुमाह यइति योयेन
तपोभिः स्वकुलकुलगिरिं अनुलेभे अनुप्राप यस्य
स्वकुलं कुलगिरिमिव कैलासमिव स्वकुलमेव
कुलगिरिमिवा कुलं जनपदे गेहे सजातीयगणेपि चे
ति मेदिनीकारः तं विधिनापि अनेनेति मध्यदेशा
त्कं गायत्रनयो रतवै दिदेशादानेना अनेन यत्कैलासके
बामित्याह ब्राह्मणानामिति प्रवचनविरुद्धां वेदता

रा.घ.
पां.वी.
५

5

नो अथप्रवचनं वेदे प्रकृष्टवचनेपि चेति मेदिनीका
रः सोमपां कृतसोमलतापानां कृतज्योतिष्टोम
त्वात् श्रोत्रियेति मत्यभूत्याश्रउपहृष्येण स्वरपति
मरसः इन्द्रसभायाः आरोहा आरोहणकर्ता योग्य
त्वात् मानवत्याः मनस्विन्यो मण्डनमलंकारः भूमे
र्दिग्विजयेनेति शेषः जयंती पुरेन गारेयः पुरमथनदे
वः हरस्तस्य श्रीपूजकं यत्पदारविंदं तस्य भृंगाः भ्रमर
राणीति स्वापः ५५ ॥ यं चत्कांची मनोज्ञाः सुवलि
तमधुराः कुंतलैः सल्लसंत्याः उल्लसंत्यो हारपोभांदृत
कारकटकाः कांतिमहेदिमध्याः अंगश्रीभङ्गिभाजः
परिमिलदलकाः प्रोल्लसत्काममूर्पाः सेवंते तमनो
ज्ञाः प्रतिदिनमबलाश्रेणयः तोणयश्च ५६ ॥ अत्र
दिने प्रत्यहं समंतात्सर्वतः अबलाश्रेणयः अंगनापंक्त
यः तोणयो भूमयश्च तं राजानं सेवंते भजंते उभयविशे
णानि यं चवदितिन्यंजती चलंती लाकांची स्वद्दचटि
कादेशविशेषो यानवा मनोज्ञा मनोहराः सुललिते
न शोभनेन ललितेन विलासेन मधुरा मनोहराः पक्षे सु
ललिता मधुरा नगरी यत्र ललितं हावभेदस्मा ललितं
वाहितेत्रिषु लिंगविशेषः तथा कुंतलैः केशविन्यासैः उह
संत्यः पक्षे कुंतलैः देशविशेषैः कुंतलाः सुजनपदे
हेलो बालश्च कुंतल इति विश्वः उल्लसंत्य इति हारेण
प्रसन्ना हारेण शोभां समेत्यो वर्धयंत्यः पक्षे हारस्य देश
विशेषस्य शोभां भामिनि हारो मुक्तावली देशा इति मेदि
नीकारः धृतकरेण हस्तेन कटकं वलयं याभिः पक्षे
धृतः करो राजग्राह्यभागो यत्र एवंविधं कटकं सान्नध्य
त्यमरः करो वर्षोपलेरश्मौ पाणौ ग्राह्यभग्रुत्ययोरिति
विश्वः कांतिमती इति कटकं वलयं स्मानावि
कांतिमत्कोलियकंचेदिवत्किमि

विशेषवन्मध्यं यासामिति प्रत्येकांतिमत् वेदिम
ध्यमेतद्वेदिर्यत्र तथा वेदिः प्रशस्तता
भूमिर्मध्यमध्यदेशः वेदिः किमिव विशेषस्या हृश्येत ल
तभूतलेऽपि तिविस्तः शृंगोति शृंगाश्रियः शृंगालस्याः-
भंगिभजते यास्ताः तथा प्रत्येके शृंगादेशविशेषः प्रती-
ति परितोमिलत् अलकः शोभनकेशविन्यासः प
त्ते परिमिलंती अलकानगरी यत्र शोल्लसदिति प्र
कर्षेणोल्लसत्काममति पूर्यति नकामनाविषयं वा-
गौरवं यासां तास्तथा प्रत्येके देशविशेषः कामरूपः
२६ ॥ कूर्माकारं चरणयुगलं धूतदिग्दंतिशुंडा-
दंडाकारं भुजयुगमपि व्यक्तनागेंद्रशोभम् प्रायः पृ
थ्वीधरणविषये तत्समर्थान्यदार्थानेकीकृत्य त्रिभुवन
स्रष्टा निर्मिता यस्य मूर्तिः २७ ॥ कूर्माकारेति यस्य
चरणयुगलं कूर्माकारं कूर्मसदृशं पृष्ठोन्नतमित्य-
र्थः तदुक्तं सामुद्रिके कूर्मोन्नतौ च चरणौ मनुजेश्व
रस्येति केचित्कूर्मस्याकारो यत्र रेखादिना कूर्मा
कारत्वं योगादिति यस्य द्वे धूतदिग्दंतिशुंडादंडा
विति धूतो निरस्तो दिग्दंतिनः शुंडादंडो याभ्यां तौ
तथा यस्येति सर्वत्रानुषज्यते भुजयुगलमपि बाहु
द्वयमपि व्यक्तनागेंद्र व्यक्तानागेंद्रवच्छोभा यस्य तत्त-
था तत्सदृशमित्यर्थः आजानुलंबित्वेन दैर्घ्ये हा
स्तिकसमानं यद्वा नागेंद्रस्य हस्तिनः शुंडादंडे
लक्ष्यते तदुक्तं सामुद्रिके करिकरसदृशौ वृत्तावा
जानुलंबिनौ पीनौ बाहू पृथिवीशानाम धर्मिणां रो
मशौ ह्रस्वाविति प्रायो बाहुल्येन यस्य मूर्तिः शरीरं त्रि
भुवनस्रष्टा ब्रह्मणा स्रष्टा पृथ्वी चरणविषये भूधार-
णार्थं तत्समर्थान्यदार्थानेकीकृत्य विशाकलितानि
तत्तनया रुच्यवर्तीकृत्य निर्मिता स्रष्टेति काप

ण्येन विशिष्टेन कारणविशेषमानादिति कुमारादि-
ग्वारणनागराज्ञानां त्रयाणां दृष्टीधारकत्वादिति
२७ ॥ कस्त्राता कामदेवः समरविजयिनां को वशी का-
मदेवः कस्त्यागी कामदेवः सरसकविगिरां किंपदं-
कामदेवः कस्सेव्यः कामदेवः श्रितभरणविधौ कः
क्षमी कामदेवः प्रश्नानामेकएवप्रतिवचनमहो राम-
वत्कामदेवः २८ ॥ क इति एवंविधानां प्रश्नानां प्रति-
वचनमुत्तरमेकः कामदेव एव नान्यः इति रामवत् ।
राम इवेति तेन तुल्यं क्रिया .. प्रश्नरूपमाह
कस्त्रातेत्यादि त्राता पालकः कः कथ्यते प्रश्ने काम-
देव एवोत्तरं ज्ञायते नान्यादिति यथा कस्त्राता इति
प्रश्ने राम इत्युत्तरं कश्चिद्ददातीति एवं समरविजय-
नामिति सैनापिकानां मध्ये वशी क इति प्रश्ने काम-
देव एवोत्तरं कस्त्यागी त्यागवानिति दातेति वाच्यः
यद्यपि त्यागदानयोरौपाधिकभेदस्तथापि सामान्ये-
नोपन्यासः तमभेदस्वमिति त्यागस्वरूपपरस्वत्वाप-
त्तिर्न विवक्षिता दाने च परस्वत्वापत्तिर्विवक्षितेति एवं
यागहोमपूजादावपि विशेषोऽस्ति न दत्तवित्तभया-
च्चलितवित्तः नहि वेकापि काम एव तद्विवरणमिति ।
सरसकविगिरामिति सरसानां शृङ्गारादिरसयुक्ता-
नां कविवाणीनां परं स्थानं क इति प्रश्ने कामदेव इति
सच सेवनीयः सेवायोग्यः क इति प्रश्नोत्तरं कामदेव
रुत्तरं श्रित इति श्रितग्राश्रितः सेवकादिः तस्य भ-
रणविधौ कः क्षमीति प्रश्ने कामदेव इत्युत्तरं हानितो द
दपरिताविनिविस्रः २८ ॥ जित्वा शत्रूनवमभिवि-
यातो धामहर्म्याग्रलनाभावोदैदाह्लिनगतयोलो
लमालायतनास्याः प्रतप्रेवलक्षीफरकनकस्तम्भयो-
भानं जोमलक्ष्मीर्मतिन्यो विरपतिहृत्कंपस्मीनधज

त्वम् १९ ॥ सीमंतिन्योविलासिन्यो यस्यमीनध्व
जत्वंकन्दर्पत्वंहृष्टाविदधति प्रसेति मीनरूपोध्व
जोयस्ययोगिकंनाममीनरूपध्वजस्यभावान्मीनध्वज
त्वमस्येतिगोणत्वादिति कोसित्याह निजैरंगैरिति
स्वशरीरैरित्यर्थः किंविशिष्टैः प्रांतेसमीपे प्रेंखत्
चलत् शफरोमत्स्यविशेषोयत्रएवंभूतोयः कनक
स्तंभः तदच्छोभायेषांतैरिति अन्योपिध्वजः कनक
दण्डेनिबध्यते मीनोपिकनकदण्डध्वजः सएवनस्ये
ति तात्पर्यवस्तुतः कन्दर्पसाहृदयमन्नाम् कृतएवमि
त्याह हर्म्याग्रलग्नाइति हर्म्याग्रेहर्म्यशिखरेलग्नाः
स्थिताः सीमंतिन्योइति तस्याः किंविशिष्टस्यशक्तिजित्वा
स्वधामगृहमभिविष्टतः अतएवभावोद्भेदाकुलितगत
यः तद्दर्शनसंजातसात्त्विकभावान्मन्थराः स्तंभोपमाः
स्थिराइति स्वेदः स्तंभोथरोमांचः स्वरभेदोथवेपथुः
वैवर्ण्यमश्रुपतनमित्यष्टौसात्त्विकागुणाः इतिभर
तोक्तम् अकुलिगतयइतिपाठांतरम् भावोद्भेदेन अ
कुलिताऽगतयोयासांमिति लोलंचपलंमालावत् स
ग्विवायतं दीर्घमक्षियासांतास्तथोक्ताः लोलमाना
निचंचलानिदीर्घाणिचक्षूंषियासामितिवालोलमानेति
पाठः चक्षुषोमीनतुल्यत्वंराजदर्शनसंजातस्तंभानां
तासामंगानांधारिष्णुमितिस्फुटात्रमीनध्वजेतनि
रुपस्थितिमिति २० ॥ योषावेशोविशदधरहृदेकेश
मोलौकुगर्भःपाश्ववासः पार्वशिविरंपार्वतत्वाद्रिचोलः
पापेषाश्चाम्लाकवेनविधिवीरणकल्पदासत्रां यच्छद्रूपेण
भवतिभुवनेजीवनोपायवर्गः २१ ॥ भवनेलोकेयस्य
पाद्रूपेणोदिवांजीवनोपायवर्गः कार्प्पण्यसमूहः पवमने
नप्रकारेणभवतीतितन्निर्दिशति योषायावेशालंकारेण
आकारेणवायोषावेषः स्त्रीरूपधारित्वंस्त्रीणांवेष्मना

रघु०
पो० वी
७

त् अवध्यासिद्धियोगाज्जंसिद्धर्थम्पोनिरानैरपि शोषायाः
वेशायचेतिवाविषधरगृहेपातालेतस्यवेशः स्त्रीअध्या
सिंहसीमामवधात्वाद्वइतिशेषः यद्वाविषधरगृहेक
लत्रंममस्वामिव यदित्वयाकार्तेवमंतदाविषमत्ताणे स्त्री
वधंदास्यामीति विषधरवत्ताणादेवरूपत्वमिति गृहेगृ
हास्त्रिषुभूमिवलेचेपिवसथनीतिमेदिनीकरः विषधर
वेगृहेवा यतिसंगमत्वाविलवद्गुहामितिविषधरगृहत्वा
त् वारदहमराणवासित्वात् केशमोक्षइतिकेशस्यवं
चस्यमोक्षः मोक्षणंत्यागोयचेति मुंडनेवाव्रतादिधार
णालिंगादवधात्वाख्यापनमिति चेतिनोऽस्यवधत्वादिति
केशमोक्षःकेशाबंधनामितिवा अभ्रगर्भइति जलप्र
वेशइत्यर्थः शष्पग्रासइति शष्पनवतृणाग्रासःक
वलं भक्षेनत्यजग्रहणामिति पशुरूपत्वाख्यापनमि
वा शबरशिबिरमिति तत्यवेशइतिशेषः शबरःपर्वत
वासी तस्यशिबिरोवस्थानमिति यथाशबरःपर्वते
वसति तथासौपर्वतवासीत्यर्थः यद्वाशबरःचंडिकाप
तिः शिबिरमितितत्पतित्वरूपत्वाज्जटाधारणादिति चं
म्लेच्छभेदेपानीयेशबरश्चंडिकापतौ इतिमेदिनीकारः
शेखरत्वमिति शबरःसमृगविशेषस्तत्वकचर्मनिचो
रः पमस्तुदोषस्यमतथाशबरत्वाद्रिचोलेवाजीवनो
पायवगोइति शबरोदेत्यहरिणामतस्यशैलनगरइति
मेदिनीकारः तद्वारोगेनव्याधरूपत्वप्रकाशनात्कम
णाया अवधत्वेतद्दृशाइति वा शाणेशावितिशाणेशः ह
लयोः शाखाशाः अश्मल्पाः कवलनविधिः कवलनवि
धानेशावेइली प्रवेशनामिति काष्ठगलेचदास्ताबज्ज
नाधारणामें रोपणांगलपाशत्वम् ॥ ४४ ॥ विशिखग्नी
नाज्ञनेवपादाभिः स्तुतिप्रतिष्ठाप्रकृपार्थहानिः सन्ना
गविलाववलीरमानिर्धभागनीश्रीर्भजतेभिरामा १०

यं राजानं भारश्रीर्भजते सेवते स भारतस्तस्य व्यासोक्ताय
न्यविशेषस्य भरतापत्यविशेषस्य वा यद्दिष्टं दैवी
भारतस्य भारतवर्षस्य वा व्यासर्षिभाषितग्रन्थे जम्बु
द्वीपे च भारतम् साधारणानि विशेषणान्याह विशि-
ष्टगीतेति विशिष्टा गीता उपनिषद्विशेषो यत्र पक्षे
विशिष्टेन सज्जनेन गीता प्रशंसिता सो विशिष्टगीतेति
राजलक्ष्मीरपि विशिष्टेन महत्तरेण गीतेति गीतेश-
छित गायतेरिति विग्रहः विशेषेणाशिष्टाः आचार-
वान् गीतः ख्यातो यत्र वा वेदप्रमाणस्वीकर्तारो विशि-
ष्टशब्दव्याच्यते बुध इति विशिष्टा ग्रन्थेभ्य उत्कृष्टा गी-
ता ख्याता चेति वा धृतेति धृता वेषास्य वेषात्र च वित
स्त्रीभिर्यत्र पक्षे धृतवेशस्तानुजानयस्य वा द्वीभिर्य
या सा तथोक्ता अथमपि स्ववंशप्रकाशक इति प्र
सिवंशः कुले वेणौ वंशावयववर्गयोरिति मेदिनीका-
रः धृता वेशेन वेणुनाडीभिर्यं भरतलक्ष्म्या सा तथा
धृता वंशप्रकारधर्मेण नाडीभिर्यत्रेति श्रुतिप्रतिष्ठेति
श्रुतौ वेदे प्रतिष्ठा ख्यातिर्यस्याः सा तथा उपनिषद्विशे
षत्वात् श्रुतौ श्रवणे प्रतिष्ठा इति यत्र गाशकरूपत्वा
त् पक्षे श्रुतौ वेदे प्रतिष्ठा यस्याः हिरण्यवर्णां त्यादि ऋ
ग्वेदे तथोक्तिः राजापि श्रुत्या वेदेन प्रतिष्ठितः प्रति-
ष्ठा गौरवे स्थिता वितिविग्रहः श्रुतिः श्रोत्रे च तत्कर्मणि
म्नाय वार्तयोरिति मेदिनीकारः श्रुतावाग्वादेन प्र-
तिष्ठा यस्या इति पक्षान्तरे प्रकृतार्थस्य धर्मादिचतुष्ट-
यस्य स्तुतिः कृता येन च सा तथा एतत्कार्येन धर्मार्थ
स्तुतिः पक्षे प्रकृतार्थस्य प्रकृतस्य प्रयोजनस्य वा स्तुति-
कृत्यान्निर्यस्याः सा तथा पोषकजनकइत्यर्थः पक्षे प्र-
कृताणामर्थस्य धनस्य स्तुतिर्यस्याः सा तथा प्रशस्ताना-
मभिधेयेऽपि निष्ठेति च प्रयोजने सारोक्तः विधिविधये-

रा.च्चु.
पं.वी.
८

न्द्रकारणाव स्वास्थितिविग्रहः प्रकृष्टविषयस्य स्तुतिर्य-
त्रेतिवा कर्मभूमित्वाज्ज्ञानतावाप्तस्येति सन्मार्गविस्ता
रवतीति सत् श्रेष्ठो यो मार्गस्य विस्तारो यत्र ता दृशी
पक्षे सतः सदाचारस्य यो मार्गः प्रवर्त्तनं तद्विस्तारवती मा
र्गो मृगमदे मार्ग प्रभेदत्वे पणाध्वनोरिति विश्वः स्वजातिः
शोभना जातिर्ब्राह्मणत्वादिर्यत्र शोभनानां पुरुषार्थादी-
नां जातिर्जन्म पक्षे स्वजातिकस्तूरिकावत्त्वं प्रावती पक्षे शो
भना जातिर्यतः सज्जातिः स्याद्भ्रात्री सूरी बुद्धिमान्
अभिरामेति अभिः भयशून्यो रामो रामभद्रो यत्रेतिवा
पक्षे अभिरमतीत्यभिरामः रामो यत्रेतिवा अत्यन्तम
भिरामोऽस्ति अथवाभाप्रभादीप्तिभिः रतेसंयोगः श्री
लक्ष्मीः सततं सेवतेऽपि द्वन्द्वसमासे परवल्लिङ्गतया-
भा रत्नश्रीरिति त्रूपविशिनष्टि विशेषतः शिष्टेन मान्ये
न साधुजनेन वा गीता पक्षे विशिष्टगीतिर्गानं यत्र तत्र-
थालिङ्गव्यत्ययेन विशेषणं पक्षे विशिष्टेन पण्डितेन गी
ता स्तुतेति धूतेति धूता विश्लिष्टा दीप्तिर्यया पक्षे वंश-
स्य वाद्यविशेषस्य दीप्तिर्यत्र पक्षे धूतवंशस्यान्ववायस्य
दीप्तिः प्रकाशनं यत्रेति श्रुत्येति श्रुत्यैव श्रवणमा-
त्रेण प्रतिष्ठा यस्याः सा तथा पक्षे श्रुतौ कर्णे प्रतिष्ठा य
त्र श्रूयते पवनपदं वैनापि हृदयपतन इति लिङ्गव्यत्ययः प-
क्षे श्रुतौ वेदे प्रतिष्ठा यस्या इति पुरुषेति पुरुषार्थस्य
पुरुषप्रयोजनस्य स्तुतिः कत्यानिर्यत्र सा तथा पुरुषार्थ
स्य कामस्य स्तुतिर्यत्र पक्षे पुरुषाणां मध्ये श्रेष्ठस्य पुरुषस्य वा
स्तुतिर्यत इति सन्मार्गेति सतः श्रेष्ठस्य मार्गस्याध्वनो वि
स्तारो यत्रेति पक्षे सतः श्रेष्ठस्य मार्गस्य मृगमदस्य वि-
स्तारो यत्र पक्षे सतां मार्गस्य विस्तारो यत्रेति स्वजाति-
रिति शोभना जातिः तस्या विस्तारो यत्रेति स्वजातिः
जातिः प्रशस्ता विशेषो यत्र शोभना जातिः पद्मिनीत्या

दि स्त्रीजातिविशेषो वा यत्र पद्मे शोभनजातिः वंश्ये
यत इति अभिराममनोहरोत्यर्थः पद्मे अभिरामे तत्र
तिलिंगव्यत्ययः पद्मे अभिरामयति सौन्दर्यादिशोभति
अपवे विलासभयान्नलिलिखितम् २९ ॥ छत्रचंद्रमसि
यस्य निर्मले लोकतापमपहर्तुमुद्यते कुड्मलीभवति
वैरिभूभृतामातपत्रशतपत्रसंहतिः ३१ ॥ यस्य राज्ञः
छत्रं चंद्रमाः छत्रचंद्रमाः तस्मिन्निर्मले स्वच्छे लोका
नां तापं संतापं निवारयितुमुद्यते सति वैरिभूभृतां वि
पक्षराज्ञां आतपत्रशतपत्रसंहतिः पद्मसदृशाच्छत्र
पंक्तिः कुड्मलीभवति संकुचिता भवति चंद्रोदयेन प
द्मानां संकोचो जायते इत्यौचित्यं एतस्य छत्रे उद्यते सति
विपक्षाणां पराजयो भवति अतः संकुचनमिति प्रता
पातिशयार्थमुक्तमिति ३१ ॥ औदार्ये रघुनाथधर्म
सुतयोस्तत्सोदराणां पुनः सौभ्रात्रे पतिदेवताव्रतविधौ
पृथ्वीसुताकृष्णयोः श्रीरामायणभारतार्णवकृते बा
ख्यानवत्सेष्वति श्रेयान्सं प्रति कामदेवनृपतिः कौतू
हलीवर्तते ३२ ॥ अयं कामदेवनृपतिरिदानीं कौ
तुकवान्वर्तते इति औदार्ये इति रघुनाथस्य रामभद्र
स्य धर्मसुतस्य युधिष्ठिरस्य औदार्ये उदारत्वे तद्वर्णन
इति भावः उदारस्य भावः कर्म वा औदार्यमिति अन्य
सापि च तत्सोदराणां भरतादीनां भीमादीनां च सौभ्रा
त्रे सौहृदे च तथा पृथ्वीसुतायाः सीतायाः कृष्णाया
द्रौपद्याश्च पतिदेवतारूपस्य नियमस्य विधाने करणे
तयोर्विवाहे वा तथा रामायणं वाल्मीकिरचितं भा
रतं व्यासरचितं उभयोरगाधत्वेन तौ समुद्राविव तत्र कृ
तेषु प्रतिपादितेषु आख्यानरूपेषु कथारूपेषु श्रा
तिश्रेयान् श्रेष्ठो नृपतिविशेषणम् ३२ ॥ तानि
न्ते भवति श्रियं विपादयन्नानन्दमहीपय ध्यायवेमति

राघ॰
पं॰वी
५
9

पादकं वितनुते वाचां समीचीनतां प्रत्यर्थीकृतलेखपा
दार्थनिवहं ख्यातिं प्रतिष्ठाप्य च त्वत्तः कोऽन्यपतेर्वि
नोदविभवः सत्सूक्तिगोष्ठीरसात् ॥ ३३ ॥ सतां सूक्तिः
श्रेष्ठवाणी सती वा सूक्तिः तया या गोष्ठी संलापः प
रस्परालापः तत्र रसात् दत्त्वा दातिशयाद्वा संगादिति
यावत् न्यपतेर्विनोदस्य उद्वेगापनयनस्य सूक्तविशे
षस्य विभवः प्रभुत्वमन्यः कोऽस्ति अपितु न कोऽपि तस्मा
त् त्यक्तः गोष्ठी सभासंलापयोः स्त्रियामिति मेदिनीका
रः रसोऽनुरक्तौ मात्सर्ये इति विश्वः कृतमेवमित्याह ज्ञा
नं जृम्भयति वर्धयति विशिष्टतां प्रापयतीत्यर्थः सद
सद्विवेकात्मकं च गोष्ठीरसस्यैव कार्यत्वमिति श्रिय
मिति श्रियं लक्ष्मीं वाणीं वा विशदयति विशदां करो
ति प्रकाशात्मकं प्रापणात् आनन्दमुद्दीपयति उज्ज्व
लं करोति स्वावहं तज्जननात् मतिपाटवं बुद्धिकौशलं
माधत्ते प्रहेलिकाद्युद्बोधनात् पदार्थनिवहं शास्त्राना
मभिधेयसमूहं प्रत्यक्षीकृतं ज्ञापयति वाच्यवाच
कावगमात् ख्यातिं प्रसिद्धिं प्रतिष्ठापयति प्रतिष्ठा
विधाता यशो गुर्वीकरोतीति प्रतिष्ठा गौरवे स्थितावि
ति विश्वः श्रीर्वेशरचनाशोभाभारतीषु च संपदीति प्र
काशः केवित्तज्ञाने हेयोपादेयविषया बुद्धिः सा जृम्भ
यति प्रस्तारयति ततश्च श्रियं शोभां कान्तिं तेजो विश
दयति दानादीनां फलीकरणात् श्रियं लक्ष्मीमिति
वा ततश्चानन्दमुद्दीपयति वा निःश्रेयसाधिगमनेना
नवकर्मणाद्धेतुत्वेन स्तुतः ततश्च मतिपाटवमादत्ते
मनेनामनश्च श्रेष्ठात्पदत्वमादधाति आत्मविषयान
मिति हेतुत्वात् वाचां समीचीनतां सत्यतां वितनुते
कनेष्वाने स्वपात् ततश्च निरवद्यामनादीनां पदार्थनि
वदत्प्रमाणादिपदार्थानां स्मातात्कृते ततश्च ख्याति

मात्मनः साक्षात्कारं प्रतिष्ठापयति स्थिरीकरोतीति पु
नःपार्थश्चेत्स्पृष्टावगमोप्यत एव भवति २३ ॥ तस्मा
वदातैः कविसूक्तिसूत्रैः संस्यूतनानागुणरत्नराशेः
विनोदहेतोः कविराजसूक्तिनिबन्धनद्रव्यमिदं विधत्ते
२४ ॥ कविश्चासौ राजा चेति कविराजः सूक्तिः प्रति
तविशेषः कविराजेषु सूक्तिरिति वा उत्प्रेक्षा मम वस्तु
मासः सदृदमग्रे वक्ष्यमाणं निबन्धनहृदं निबन्धकर्म
रामायणभारतरूपकथाद्वयमेकरूपेण वाक्येन भास
माने विधत्ते विदधाति किमर्थमित्याह तस्य राज्ञः का
मदेवस्य विनोदाय प्रीत्यर्थं किंविशिष्टस्य कवीनां सू
क्तिसूत्रैः शोभनोक्तिरूपैः सूत्रैरवदातैर्विशुद्धैः संस्यू
तमेकत्रीकृतं ग्रथिता नानागुणाः काव्यालंकाराः
श्लेषाभयएव रत्नराशयो यस्य सततथा पुञ्जकृतवगणाद्र
तिव सूत्रं तं रत्नव्याख्यायोरिति विश्वः स्यूतः खचितव
कइति मेदिनीकारः सीवनं ग्रथनं सूत्रेणैव क्रियते
इति पराक्रमम् २४ ॥ श्रीरामायणमाणिक्यं भारत
सुवर्णमण्डितं नकस्य कुरुते लोके विस्मयोल्लासिमान
सम् २५ ॥ श्रीरामचरितं माणिक्यमिव भारते पाण्ड
वचरितं सुवर्णमिव तेन मण्डितं संबद्धं सत् रामायण
माणिक्यं कर्तृ कस्य मानसं चित्तं विस्मयोल्लासि
आश्चर्योल्लासितं न कुरुते अपितु सर्वस्यैव कुरुते इति
इति अथ च माणिक्यं सुवर्णमण्डितं हिरण्यखचितं सुवर्णे
गलीयसंगतं वा मानसं सर्वस्यैव विस्मितं करोतीति वै
चित् श्रीरामायणमाणिक्यं भारतसुवर्णमण्डितमिति
समस्तमाकः तत्र श्रीरामायणमाणिक्येन भारतसुव
र्णेन मण्डितेन संबद्धं यन्निबन्धनमिति प्रस्तावेन लभ्यते
तत्कस्य मानसमेव न कुरुते इत्यर्थः सर्वथोपादेयता
मेतेनास्मिन्निबन्धस्य भविष्यतीति भावः प्रायः प्रकरणे

नविशेषणविशेष्ययोः परिहृत्या क्वचिन्नद्व उपमानो
पमेययोः प्रायइति अग्रिमश्लोकेन महान्वयः म॰
याकरमकं काव्यं विधास्यते विधातुमारभ्यत इति न॰
वप्रकारमाह प्रायइति क्वचित्प्रकरणस्य प्रस्ताव॰
स्यैक्येन ··· प्रकरणात्प्रस्तावादैक्येन वर्णनइति॰
वा विशेषणविशेष्ययोः परिहृत्यापरिवर्तनेन क्ववि
त् एकत्रयद्विशेषणं तस्य विशेष्यत्वमपरस्य विशेष्य
स्यविशेषणतेति क्वचिदुपमानोपमेययोः परिहृत्या॰
येदेवान्यत्रापि उपमेयम् २३ ॥ क्वचित्पदैश्च नानार्थैः
क्वचिद्वक्रोक्तिभंगिभिः विधास्यते मया काव्यं श्रीरामा
यणभारतम् ॥ २४ ॥ क्वचिच्च नानार्थैः पदैरित्यन्या
न्यकार्यवाचकैरित्यर्थः क्वचिद्वक्रोक्तिभंगिभिः वक्रो
क्तीनां विवर्तनैरितिवा एवंप्रकारेण रामायणभारतंवा
यवपारसीयकाव्यं मया विधास्यते २४ ॥ परमेक॰
मपिश्लिष्टमेव वक्रं भूयान्परिश्रमः कथाद्वयैकनिर्वा॰
हः किं धराधिपतोधिकम् २५ ॥ परमितिपदं वाक्य
स्तमिदं नवाश्लिष्टं श्लेषालंकारयुतं वक्रमभिधानं
महान्परिश्रमो भवति अतो दुष्करत्वेनेत्यर्थः धराप
तेः पृथ्वीपतेः कामदेवात्किमधिकमपि न तु नोधि
कं न किमपि धातुं महापरिश्रमो भवति अतो दुष्करत्वे
नेत्यर्थः इति कथा कथाद्वयैकनिर्वाह इति ह॰
नगाभं विशेषणं कथाद्वयस्य रामायणभारतरूपस्य
केयन एकवाक्येन निर्वाहुर्निर्वाहकस्य न त्समासिक
तेरित्यर्थः कथाद्वयैकनिर्वाहे महान्परिश्रम इति भावः
विनकर्ताहीन प्रश्नज्ञान्मा दोषादिकेचोक्तम् इति प्राह
प्रकाशः काव्याभरणे श्लेषलक्षणं एकरूपेण वाक्य
नद्वयोर्मलयेण यच्च सर्वज्ञैः श्लेष इत्यभिहितः प्रकृ
तिप्रत्ययस्याहो विभक्तिवचनाश्रयात्पदे भाष्यभोचे

निपूाहूस्लेषामंवंकि ष्ठडिति उदाहरणंतत्रव्यक्तीभवि-
ष्यति ५५ ॥ श्रीमद्रामायणंगंगाभारतेसागरो महान्
तत्संयोजनकार्यज्ञौकविराजभगीरथो ५६ ॥ श्रीम-
दिति श्रीमद्वाल्मीकिकृतंरामायणं श्रीरामचरितंगंगेवभा-
गीरथ्येव पवित्रहेतुत्वात् भारतंपांडवचरितंसमुद्रइवनव-
गाह्यत्वात् उभयत्रोभवसामर्थ्येनेमेल्पादिगुणेनवा ग्रह-
रूपकमिदं तयोःसंयोजनकार्यज्ञौसंमिश्रणकार्यज्ञप्ता
ज्ञौकविराजभगीरथाविति रामायणभारतयोः संमि-
लनकर्ताकविराजः गंगासागरयोः संमिलनकर्ताभगीर-
थइति क्रियासाम्यमत्रेतिकविराजोभगीरथइत्यर्थः
५७ ॥ स्वबंधुर्बाणभट्टश्चकविराजइतित्रयः वक्रो-
क्तिमार्गनिपुणाश्चतुर्थोविद्यतेनवा ५८ ॥ स्वबंधुःवा-
सवदत्ताग्रन्थकर्ता बाणभट्टःकादंबरीकारः कवि-
राजोयंग्रन्थकर्ताचेतित्रयःकवयः वक्रोक्तिमार्गेश्लेषा-
त्मकोक्तौकुशलोनिपुणः नान्यश्चतुर्थउपपद्यते तत्रकु-
शलोनान्यइत्यर्थः ५९ ॥ रम्यारामायणीयेवाभारती
सेवभारती अर्धनारीश्वरमयीमूर्तिरेकेवशोभते ६०
याभारतीवाणीरामायणरूपासैवैकारस्यामनोहारि-
णीभारतीवाणी भारतीभारतरूपा अर्धनारीश्वरमयीउभ-
यरूपघटिताएकामूर्तिःशरीरमिवशोभतेराजतामि-
त्यर्थः अर्धनारीश्वरीमयीतत्तुल्यव्यापनाद्यमिति उ-
भमेवतेनसाम्यमिति ६१ ॥ एकत्रचेद्भानपरस्तदन्य-
स्यपृष्ठेपरस्मिन्स्फुरदुल्लभासः अयंसुमेरोरनुयाति
लीलांकथाद्वयाश्चर्यमयःप्रबंधः ६२ ॥ अयंप्रबंधः
कविराजकृतग्रन्थविशेषः सुमेरोःपर्वतस्यलीलाम-
नुयाति अनुगच्छति किंविशिष्टः कथाद्वयेनरामायण-
भारतरूपेणाश्चर्यमयः आश्चर्यहेतुः उतइत्याहएक-
त्र एकस्मिन्प्रदेशे अस्यपर्वतस्यकाव्यस्यवा चेद्भान

ए·चं·
पांकी
११

॥

पवित्रस्य चंद्रस्यामृतकिरणस्यातपेन मयूखेन स्वे
दरस्य पदे चंद्रस्य सोमवंशोद्भूतस्य राज्ञ आयेन प्रता
येन संदरस्य अपरस्मिन्पार्श्वे प्रसृतरङ्गसभासः स्फार
दादित्यस्य पदे स्फारितसूर्यवंशादिप्रसूतस्य नतद्भूत
स्य राज्ञ इति वा स्फारतन उग्रभाः सूर्यो यत्रेति ॥ ७३ ॥
मनोज्ञरामायणभारताख्यभागीरथीसागरसन्निपा
ते संतः प्रकामं विदध्यवगाहलीलामस्मिन्नवरङ्गदिनिका
व्यतीर्थे ॥ ७४ ॥ अस्मिन्काव्याख्ये तीर्थे सहृदयाः संतः स
ज्ञानाः अवगाहलीलामध्यापनादिसज्जनक्रीडां कुर्वते
विधृते अवगाहस्य कलुषस्य स्फुटदिनि इति नाहूति वाचके
अवगाहने पुनः ख इति नेचन पुंसकामिति मेदिनीकरः
रथीसागरस्य सन्निपातो मिलनं यत्र तस्मिन्निति पाप
नाशकत्वेन गंगासागरसंगमाख्यानमिति तीर्थे यात्र
त्राभूत्तेन पापनीरजस्कं च अवतारयितॄणां वृ
पात्रोपाख्यानं विधिचिति मेदिनीकरः ॥ ७५ ॥ विला
दिना गाविशूरीवनानां तां मल्लशीतेन्दुकेदिनत्त शोभा
सहृदिक कविः सूक्तिमयी वितन्वन्प्रजापतेः किं न समा
मल्लः ॥ ७५ ॥ विलासिनेनि शोभनात्रनिशायिना उक्ति
ने अयं कविः सूक्तिमयीं सर्गं वितन्वन् विलासय
समानमल्लः किं न अपि तत्तुल्यमल्ल एव उभयं वि
सिनाश्रि विलासिनेत्यादि अतः पवनः आद्यः सम
शः पुरीनगरीवनानां तावनेयत्रेति समप्रकारापर्व
नादि सृष्टिः सर्वपदार्थस्याविस्मयस्य कार्यत्यादि च
ग्रन्थे तैषां वर्णनानां मल्लशीतेति मल्लशीता प्रका
शिता वनिताचारे दोषश्च स्मानतुदशस्य वा अर्कस्य
दिमस्य नदृशस्य वादिनस्य वा मरत्तणां वा शोभाय

व प्रजापतिनोत्पादितेन चेंद्रादयः प्रकाशिताः क
विनावर्णनेनेति श्लेषः ॥ ४५ ॥ दोषांधकारव्य
पसारणेन गुणांबुजोन्मीलननित्यदक्षाः संतः प्र
बंधं मम शोधयंतु लोकं मयूखा इव चंडरश्मेः
४६ ॥ दोषेति संतः साधवो मम प्रबंधं मत्कृतं काव्यं
शोधयंतु शुद्धं कुर्वंतु चंडरश्मेरादित्यस्य मयू
खा इव चंडरश्मेः किरणा लोकमिव शुद्धं प्रकाशि
तं कुर्वंतीत्यर्थः कुत इत्याह दोषेति दोषांधकारव्य
पस दोषस्य पापस्यापसारणेन दूरीकरणेन
पक्षे दोषा रात्रयः तासामंधकारस्यापसारणेन दो
षः स्याद्दूषणे पापे दोषा रात्रौ भुजेति चेति मेदिनी
कारः दोषस्य पापस्यान्धकारस्य तमसश्चेति वा
श्रादित्यद्वये कर्मविधानात्तत्रादिना पापापनोद
नवर्णादिति गुणेति अंबुजानां कल्याणानां पद्मसदृशा
नां गुणानामुन्मीलने प्रकाशने दक्षाः कुशला इ
ति हेतुगर्भविशेषणम् सूर्यकिरणा अपि पद्मं
प्रकाशयंति सज्जनाश्च गुणान्प्रकाशयंति ॥
४६ ॥ अनध्यन्याः काव्येष्वलसगतयः प्रागल्भ्यगह
नेष्वज्ञाः खिन्नावाचां परिणतिषु मूकाः परगुणे वि
दग्धानां गोष्ठीषु कृतपरिचयाश्चाखिलाय भवंत्य
स्ते किं कविभणितिकाद्रुतिनिकषाः ॥ ४७ ॥
ते तादृशा जनाः कविभणितिषु काव्येषु काद्रुति
निकषाः काव्यपरीक्षकाः किं भवंति अपितु न भवं
ति हिरण्यस्यापि परीक्षा कषाभावेन भवतीति भा
वः ते कुत इत्याह अधानमलेगस्फूर्तीति अधन्याः
अस्मगले गामित्यधिकृत्य अधुनाद्येन वाधिविति प
नघभाव कर्मणा विति प्रतिवद्धाः तेनानन्यमा
सः अनध्यन्या इति काव्यमार्गास्तादृत्यर्थः अल

सङ्गतमिति प्रागल्भ्यमिवाहतं प्रागल्भ्यगाहतं तेन चाल
सङ्गतेष्वः अप्रतिभत्वादतनभिज्ञा इत्यर्थः अत एव
ता इति वा चापरिणतिश्च परिपाकेच्छ अत एव विज्ञाः
काव्यादिकरणे चिन्तादिना यत्नः एव ज्ञायते तेन तदभि
ज्ञाः मूका इति परगुणे अन्यस्य गुणकीर्तने मूकाः
असमर्थाः ख्यातिविज्ञानां गुणख्यापणे विमुखा
उदासीना इति यावत् मूका इति पाठान्तरं तत्र प
रगुणे अप्रगुणे मूकाः अज्ञाः विदग्धानां विशिष्टा
नां कवीनां गोष्ठीषु समाजेषु न ख्यातापरिचयोउप
जीवनं येस्तेन तथा ॥ ५२ ॥ असद्भिरारोपितमहा
घ्रणापि न स्तुतिभिरार्यैरवधीर्यते मे पीतोज्झितानाम
मृतविन्दवो नाकिं सुधानां नाकजुषो जुषन्ते ५३ ॥
असद्भिरसज्जनैः दुर्जनैरारोपितमहाघ्रणापि ममस्तु
तिः काव्यं आर्यैः सज्जनैः नावधीर्यते नावधीरणी
यानोपेक्षणीया अन्यावधीरणात्तु सद्भिस्तु ना
वधीर्यते अत्र निदर्शनमाह पीत्वेति राज्ञनाम्न एव
न चापीत्वा उज्झितानां त्यक्तानां चोऽशीचेदसंबंधिनी
सुधां पीयूषं नाकजुषो देवाः किं न जुषन्ते किं न
सेवन्ते किं नोपभुञ्जते इति यावत् अपि तु जुषन्त ए
व तेनातिशुद्धत्वाद्रसज्ञत्वं तल्पतास्य ग्रन्थस्य महा
एव न इति ॥ ५४ ॥ रत्नावलीतल्पतास्यग्रन्थस्य महा
लस्य श्रीमद्दिग्विजयस्य रत्नावतंसस्य भावतसमण्ड
समन्त्रविहिताभिरतिवैभवपादवघ्यः स्फटवीरलक्ष्मीः राज्ञा
जितसर्वलोकः ॥ ५५ ॥ इवपादुर्यस्याभिरामिवं
दर्पीयन्नाह रत्नावलेसमरिति इदानीं काव्यस्वरूप
नाम राजा बभूव अभूत किंविशिष्टो भावतसमण्डल
स्य भावतलावण्यस्य रत्नावतंसः रत्नखचितकर्णाल
ङ्कारः किंविशिष्टः भावतमण्डलस्य संपद्भूतत्वे उल्ल
कारः शिरोलङ्कारो वा प्रेमणं माणिक्यसहोदरकाणा

पूर्वं वर्षो स्वेदे इति जंबुद्वीपादेर्महागिरिभिरवच्छि
न्नानि देशभागानि वर्षमुच्यते तत्रायं लोको भा
रतं वर्षमिति तथा चागमः उत्तरं यत्समुद्रस्य हि
माद्रेश्चैव दक्षिणम् वर्षं तद्भारतं नाम भारती य
त्र संततिरिति पुनः किं कुर्वन् क्रामन् प्रभुशक्त्या
दिग्गविषयितान्नृपान् स्वायत्तान् कुर्वन् स्फुटेति स्फु
ट प्रकाशिता वीरलक्ष्मीः वीरसंपद् यस्य जिता प्रो
द्यदिप्रत्याहितेति ह्रमंत्रेति ह्रमंत्रो सम्मतारयः मंत्रो
त्तवविहिता अभिरतिः प्रीतिर्येन सः पाण्डुपक्षे
ह्रमंत्रविहिताभिरतिरिति ह्रमंत्रेण ह्रहन्महिमया
दैन मंत्रेण दुर्वासोदत्तेन विहिता अभिरतिः ह्ररतप्र
शांत्यर्थं येन सपापुत्राद्येन स्वयं नष्ट्रा उत्पादि
ता इत्यागमः तथा यशोभिः कीर्तिभिः पाण्डुरवर्
ण्णैः अभिसर्वतोभावेन रंजितः अत्र रक्तो ह्रातः स
र्वलोको येन स तथा पाण्डुः जैनोपनीतो सितैरिति
विग्रहः एवं रेविसर्जनीयस्य लोपो वक्तव्यः इति
दृष्टायं स्फुटेत्यत्र विसर्जनीयलोपः भारतपक्षे सो
मवंशो पाण्डुः नाम राजा बभूव भरतो नाम सोमवंशो
द्भवस्तस्यापत्यं भारतस्तस्य राजमण्डलस्यान्ति वह
स्य वन्नावितस्य दर्पभाजनकत्वात् रामात्रजेषा
त्रिमे देहो स्थितेते भरतो नटे इति विग्रहः दृष्टादिषोय
पोभिः वपुः क्रामन् रथेन हेतुभूतेन स्फुटा वी
रलक्ष्मीर्यस्य यद्वा रथोस्यास्तीति रथी रथवान् म
त्वर्थीयः ह्रमंत्रेति पोभनार्थे मंत्रा सत्ते विहिता अ
भिरतिः प्रीतिर्येन स तथा पोभनो मंत्रो यस्य तस्मि
न्न मात्योभिरतिर्यस्येति वा लोकानुरंजनादंजितसर्व
लोको यशोभिर्वा ४७ ॥ मातः श्रियेमन्दधारिन्द
मन्याः स्नाच्याः पारत्कालरूपोऽपि स्रोः असो प्रजा

रघु.
पावी.
१३
13

पालनदक्षभावाद्राजस्य चक्रे मनसः प्रमोदम्
८७ ॥ मात्रीति असौ रूपाद्यथः अजस्यमना
न्वः स्वपितुः मनसः प्रमोदं हर्षं चक्रे अक्षान रवौ
रज्जः अजाहृष्याराद्य इति पुराणम् अत्र हेतुमाह
प्रजेति प्रजानां पालने दक्षभावः कुशलत्वेनस्मा
तु इन्दुमती भोजभगिनी साम्यमानेति तस्मा
दिङ्मत्याः श्रियं शोभां मन्मथं धारयन् तस्यामातुः
नगुणातिरेकारोपणादिति भावः स्वगुणाजमसह
यद्वेन्दुमत्या स्वच्छकान्त्या उडुपतेः शरत्काल इवेति
श्रियं शरत्कालः सन्दधाति नहिदिति न तत्र अगुणाः
वाविषयः अर्थालोकानामिति पक्षे असौ पाण्डु
त्यपः अजस्य ब्रह्मणो मनसः प्रमोदं चक्रे ज्ञानदृ
त्याह प्रजानामिति तत्र पक्षे प्रजानां रक्षणे दक्ष
भावात् कुशलत्वात् पक्षे प्रजापालनेन दक्षभा
वाहत्व प्रजापतिसमभावाहत्वादृयोहि प्रजापाल
का अतोऽस्यापि तत्पालत्वाहत्वात्वे फलमेव मात्र
नेनत्या अविकायाहेतोरिन्दुमत्याः स्वैदयकान्त्या
उडुपतेः श्रियं शोभां मन्मथं धारयन् मातुः स्वैरे
नेभ्यो जातरत्नारामः तस्मात् नाकाशिराज इति
अविकानाममात्रवल्लयाभस्मनागच्छुरणे हता
व्यासमिष्पनवतीति पुराणे अजस्य श्रीमहा
निव्याख्यानेन तदाक्रमावतारोनासीदिति पुरा
नाविरुद्धम् नतत्र प्रहतेमतेनारकाप्युइवोसिद्धय
मित्यमरः ॥ ८८ ॥ विविधवीर्यस्मादिवेगतस्य
पितुः मरान्त्यप्रतिपद्यमाने अरीपयोध्यां धूनरा
सुभद्रांमहान्तिशोभांस्त्रावमधुवाम ॥ ८९ ॥
मरपारथः अयोध्यां अरीमधुवाम अविवसति
न्मविकाशि इमहान्तिशोभांयात्रामलइतिह

लिप्सोर्भार्यकन्याभिरित्यर्थः तथा धृतराष्ट्रस्य भद्रंक
त्यागं यथास्या तथापि तज्जेन कस्य राज्यं बाल्ये प्र॰
तिपद्य दिवंगतस्येति धर्मविधिना स्वर्गं प्राप्तस्य॰
किंभूतस्य विचित्रं नानाप्रकारमाश्चर्यहेतुकं वा॰
वीर्यं पराक्रमो यस्येति वीर्यं शुक्रे प्रभावे च तेजः
सामर्थ्ययोरपि इति विश्वः पश्चात् पाण्डुः हस्तिपो
माण्डी हस्तिनापुरमध्युवास श्रेयोऽभ्यामिति न॰
ह्याने योध्यायो धनीयो यस्मात् धृतराष्ट्रः पाण्डु॰
ज्येष्ठभ्राता तेन भद्रं प्राप्तो भीतो भद्रः शिवे खञ्जरीटे
वृषकेतु कदंबके करिजातिविशेषे च क्लीबे मंग
लमल्लयोरिति विश्वः विचित्रवीर्यो नाम शान्तनुपु॰
त्रस्य राज्यं बाल्ये प्रतिपद्य बाल्ये दिवंगतस्येति ।
विचित्रवीर्यस्तु नपत्य एव मृत इति पुराणं बाणास्त्र॰
णां करालकार्मुकभृता तेन स्त्रनाविद्विषः स्त्राभार॰
णयज्जृम्भितो रणपतिप्रारब्धनानाशिक्षा सर्वोर्वीप
तिकल्पिताभयचतुर्दिक्पालवर्जितेति ता मात्रा॰
स्थापयता त्रिलोकचलये दोर्मण्डलेमण्डितम् ॥
बाणास्त्रोऽलीति तेन राज्ञा दृष्टार्थेन पाण्डुना दोर्म
ण्डले बाहुप्रकाण्डे मण्डिते भूषिते दोर्दण्डात्तु
नाभ्यज्ञ इत्यमरः किंविशिष्टेन स्यादि बाणाना॰
मार्गाणां श्रेणिपंक्त्या करालदेहे यत्का मेकांध
नुल्लद्धिभति धारयति बाणश्रेणिकरालकार्मु॰
कभृता तेन करालं दन्तुरे प्रोक्तं भीषणे चाभिधेयव॰
दिति विश्वः विद्विषो रिपून् घ्नता मारयता कार्मु
कधारणं शत्रुमारणहेतुरिति अत एव शत्रुनाशात्
स्मा भारतेयेन हृष्टीभावापगमनेन जातेन सोत्क्षा॰
ज्जृम्भितो यो रणपतिः शोभतेन प्रारब्धा नानाविधा
शिक्षा यस्य सता हर्षेण ज्जृम्भितेकारणे स्त्रीणामी

रघु॰
पाठी
१४

15

हास्फुरितयोरपीतिमेदिनीकारः त्रिलोकवल-
येत्रिभुवनेऽपि निजामाज्ञां स्थापयता पूर्वैः प्राची-
नैरत्तेऽभयंवेषु पृथ्वीपतिभिः भूपालैः कल्पितेऽद-
त्तमभयं यत्रैवंविधचतुर्दिक्पालान्वर्जयित्वेति
क्रियाविशेषणम् पूर्वैः पृथ्वीपतिभिः कल्पितमभ-
यं येऽपुते वैतेचतुर्दिगीशास्तेति विशेषणसमासो-
वा पूर्वैर्नरपतिरविनाचाराज्ञतोपादने नापितदा-
त्राहातेतिभावः यद्वा त्रिलोकवलयेदोर्मण्डले-
मालिकतमिति योजना भुजमण्डलमपिवलयैरल-
क्रियतेतिसाम्यम् ॥ ५ ॥ विहितमस्य प्रतिनृपकु-
लेराजशब्दमस्मिलोके तेनात्मानेनियतविषयंकृत्वे-
नातेजसञ्च पादन्यासः शिरसिरक्षितः सर्वपृथ्वी-
धराणां छत्रच्छायामपगमयताचर्मभासाचतुल्यं
५ ॥ विविक्ष्येति तेनदर्पारूढेन पादेनावासवे-
षांपृथ्वीधराणांराज्ञांपर्वतानांवाशिरस्सूत्तमांगेषु
लोपवितः चरणानांरश्मीणांवान्यासश्चारोप-
तथादिनापर्वतेमाचरितं तेजोर्पणंवादित्य-
मपिराज्ञोपर्वतेष्वपिचरणार्पणं -- तद्वतिना-
तुल्यमहर्षांतद्वादिति पादन्यासःचर्मभासा-
दन्यासःक्रियतेदिति तत्सहर्षोनेति यथातेनृपा
यद्वातेनपर्वतादौ तथातेनापीतितात्पर्यं
पकंतुल्यमेकमेवेनचर्मभासाचेति व्यस्तद्
राज्ञाचर्मभासासहैवेतिव्याख्याने यद्वातेनोभयेन-
शिवाविरोधिमन्येतः तुल्यमेकदेवपर्वतानां
व्याचितः राज्ञांशिरस्सूत्तमांगेपादन्यासो-
पिमस्तकयोःपादन्यासः चरणार्पणंचकृतमिति पादेर-
याक्षपरासनेनेवरापस्कविरामे छत्रच्छायेति छत्रच्छा-
प्रायेणछत्राणांस्थि-

दनात् संग्रामेष्वप्रतिहतत्वात् किंभूतेनोभयेन
प्रतिरूपकुले सर्वेषां रूपाणां कुले विलसितस्य
विषये तस्य राजशाहस्य तेजसा स्वनियते विषये
मात्रं स्वमात्मानं कुर्वता स्वनिष्ठं राजशाहे
राजशाहे तेजस्त्वं कुर्वतेत्यर्थः तेजो दीप्तिप्रभावे च
स्यात्पराक्रमे रेतसि चेति विश्वः शिरः प्रधाने सेना
ग्रशिखरे च स्तेऽपि चेति पूर्वं सकलराजकुले रा
जशाहस्य तेन सह साधारणाभूत् तस्य स्वाधीनस्य
स्य तेजांसि साधारणान्यासन् तेनोभयेन सकल
राजकुलविषयाद्राजशाहस्तेजोभरस्त्वविषयः
स्वमात्रनिष्ठः कृत इत्यर्थः राजशाहस्त्वं ग्रहराज
त्वे तेजसो दीप्तेः स्वनियतविषयमात्मानं स्वकुर्वे
नाचर्मभासा चेति संबध्यते राजशाहस्स्वद्रष्या
सीत् चेद्वाटतितेजस्वित्वात्सूर्य एवेति ॥ ५१
करग्रहात्कोसलकैकयेन्द्रभवाग्रहश्रीर्विनम
स्रमित्रः पृथ्वावरोधस्समरे जितारिर्गोमाहिमा
द्रीश्वरतां स लेभे ॥ ५२ ॥ करग्रहादिति स
दशरथो हिमाद्रीश्वरतां लेभे प्राप हिमाद्रिर्हि
सर्वान्पर्वतान् तद्वत्स्वरीशो बभूवेति भावः गो
मा [illegible] कर इत्यर्थः गृहश्रीरधिकालक्ष्मीः
कः श्रीधिकप्रोभोगा कृत इत्याह करग्रहादि
ति कोसलेन्द्रः कोसलाधिपतिः कैकयेन्द्रः
कैकयाधिपतिपतिः राजविशेषः तोऽउभौ पूः
उत्पत्तिः स्थानं ययोः कौसल्याः कैकेय्यास्तद्दु
त्रहित्याः करग्रहात्पाणिग्रहणादित्यर्थः वि
नम्रहितेति विनमन्ती प्रणमन्ती सामित्राद्दीवा
पत्नी यस्य तथा पृथ्वी मस्तेति समरे त्ररोधः पत्रुक
तृकापरोधरहितः न विद्यते रोधो यस्य तथा को

राघु.
पाठी.
१५

15

रवेर्धीमले रश्मी पाण्डो प्रत्ययदाण्ड्योरिति विग्रहः
जितात्र्ययः श्वाश्वोयेन सतस्था भूः स्थान मात्रेक॰
स्थिताधराण्या मपि योषितीति मेदिनीकारः भारत
पक्षे स पाण्डुः माद्री मृतो माद्रीपतित्वं लेभे माद्री
मद्राधिपसुतान कुलसहदेवमाता अत्र हि पाण्डुः
पाण्डुवर्णो कोमलकैकयेन्द्रयोः द्वयोराज्ञोः भुवोः
भूम्याः करग्रहात् राज्याग्रभागग्रहणात् तथा स्त्री
रधिकसंपत्तिः विनमेति शोभनानि मित्राणि॰
यस्य तथा मित्रसंहरतिवी पृथा कुंती अवबोधः
पत्नीयस्य स पृथाववोधः अवरुध्यन्ते इत्यवरोधा
दाराः अवरोधो राजदारेष्वन्तःपुरे इति विग्रहः अ॰
न्यत्समानम् ५२ ॥ ततः प्रजानां परिपालनेन॰
कृतात्मकृत्यः क्षितिपः कदाचित् प्रियानुयातो
मृगयानुरोधात्सयौवनश्रीः प्रययौ वनांतम् ॥
५३ ॥ ततइति क्षितिं पातीति क्षितिपः राजारथ
रथः कदाचिद्वनांते वने प्रययौ गतवान् कुतः
स्याह मृगयानुरोधार्थं आखेटकरभसात् किं॰
विशिष्टः सह यौवनश्रिया वर्ततेयः सयौवनश्री
स्तत्कृत्यः कृतमात्मनः सर्वतो रक्षणेन कृता॰
पालने राजधर्म इति स्मृतेः प्रियैरिष्टैः सह द्विर॰
थान्यैर्निकैः रञ्जयानः कृताः नुगमनः कदाचित्प
रितिनिष्ठित कालो पलक्षणार्थं पक्षे स क्षितिपः पा
ण्डुः वनांते कानने प्रयो प्रियानुयात इति प्रियाभ्यां
कुंती माद्री भ्यां कोना भ्यामनुयातः कृतानुगमनः
सयौवनश्रीर्येनइति अतः स किल पाण्डुः पत्नी॰
भ्यां सह एव जगामेति अन्यत्समानम् ॥ ५३ ॥
श्यावानुयातह हरिणी रमितो लपानां कोलावली

दलितबालकशेफकानाम् दंतावलोन्मथितप
ल्लवमल्लकीनो राजाभवद्वनभुवामुपकण्ठवर्ती
॥ ५४ ॥ सावेति मदं शार्दूलः पाण्डुदीवनभुवामुपक
ण्ठवर्ती समीपस्थो बभूव काननभूमिसमीपमाग
तवानित्यर्थः कण्ठोगले सन्निधाने ध्वनौ मदनपाद
पे इति मेदिनीकारः तासां किं विशिष्टानां पाण्डेति पूगा
वेनशिष्टानां त्यान्यार्थे हृतानां गमनायाहारिणीनया
लसितत्रास्त्रानितउलपरत्नाणि विशेषो यत्र तासां
तालच्छादिरयं शावपाहूः कोलेति कोलानां सू
कराणां सावलीभिः पंक्तिभिर्दलितानि खण्डितानि
नि बालानि कशेरुकानि यासां तथा दंतावलेन ह
स्तिना उन्मथितपल्लवा खण्डितपत्रा मल्लकी लता
विशेषो यासां मल्लकी पत्रे स्त्रियामिति विश्वः श्रुं
गात्तगमन ॥ ५५ ॥ पांशुव्याकीर्णरेणुकुत्तान
शिनश्वरद्वसरीव्यंनरद्व न्यचोपरद्वकाण्टी
रवरवचकितव्यस्तमातंगयूथं खङ्गस्व्यालने
खङ्गस्तमूलकालकालप्रोतहृजगच्छंगंतभल्लध
त्वाच्छुभल्लंवनभुविहगयाकर्मतेन प्रनेने ५५
पांशुकीते तेनतुभयेन राज्ञा वनभुवि वनस्थाने मृग
याकर्म श्राखेटकव्यापारः कृतः पांशुना रेणुना
त्वविशेषेण व्याकीर्णविदिसोरेणुः मृगाविशे
षायत्र तन्नथा पांशुः सव्याविन्ने दोषाभित्वालघे
कोलकेपि चेति विश्वः विशेषेण कीर्णे इति कृवि
क्षेप इति धातवनुसारात् कुत्तेति कुत्तेनोल्लिम्रेनान
शितेन नीहोनप्रापेण त्वसरः विशिष्टताः अतएव
रीव्यन् भ्रमन् तरद्वर्यंत्र प्रनेतंवलिक्षितपारेण
वसारेतिवा तरद्वक्षत्सवृगादनरक्ष्यमरः न्या
त्तोपेन न्यापाहेन द्वन्द्वः तोभधारकोवायः काण्टी

राज॰
पार्वती॰
ए

16

रवः सिंहस्तस्य रवेण चकितं भीतं व्यस्तमितस्ततो
गतं मातंगयूथं हस्तिसमूहो यत्र द्वोभनेत्वच
संपदादित्वात्क्विबन्तः त्वचं दधाति धारयतीति
त्वच्चः त्वच्चेत्यादिनिपातनसूत्रेण मन्यानदण्ड
तिरस्कृतो लोभितइति स्यात् सिंहः कण्ठीरवः पैलः
पारीन्द्रः केसरी हरिरिति शब्दार्णवः खड्गेण कृपाणे
न लूनः छिन्नः खड्गेण गण्डको यत्र तुमुलेन कल
लेन ध्वनिना सेनाहृतकोलाहलेन प्रान्ते एकदेशाकु
जेतः शाल्यायमानाः शङ्किताः पलिता यत्र भल्लेना
स्त्रविशेषेण ध्वस्तः अच्छभल्लो भल्लूको यत्र अच्छ
भल्लस्तु भल्लूको नाम मालाविभीतकइतिविश्वः
५७ ॥ एवं सतेनाग्रटनेव वने प्रतिबध्यमानो मृगया
विहारः समीरणोत्सेकइवाप्लुनावं समांगविंता
न्तपतेर्जहार ॥ ५८ ॥ एवमिति स मृगयाविहारः
आखेटकरूपा क्रीडा न्टपतेर्देशस्य स्वपालको वा
समांगचिंतो स्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गब
लानि संधानेन जहार त्यक्तवान् अन्तटने प्रत्यहेनेनो
इति राज्यचिंतां विस्मृतवानित्यर्थः समीरणोत्से
कोनावमिव यथा वायोरुत्सेकः उद्रेकः अप्लुजा
कुप्रकारेणनिबध्यमानं दृश्यते नयति एवं सर्वो
मृगाछबुदितसमसोपनेन सम्बध्यते ५९
भीकम सत्वाहृगमापकाराद्विवर्तमानेगतभीरु
श्रुविंचकार ॥ ५५ ॥ मालत्वभूतमनुअग्रजन्मान
न्मानेमृदुवैरविंमार्गणा महतिदर्पार्थः अनुअजा
रक्षितवान् मृगाणां कलत्वप्रभूतं वेषपंचका
गायः पशावेद्युयाविरस्तीति सत्वावगतस्पृहा
इति अग्रेप्रथमतः तद्वियाय्य

येत्या जन्मन्हाहिर्यस्य सोग्रजन्मा ब्राह्मणः ततो
न्ज्समासः अनग्रजन्मानमिति द्विजात्मजेत्या
अनग्रत्वाहितिति तमस्रानदीविशेषः तस्या उपकण्ठे
समीपे तमसोपकण्ठे विवर्तमानेविशेषेण वर्ति
ते सविविशिष्टः गाढान्बुद्धिर्यस्य सतथा गाढबो
ढ्हलानिचेत्यमरः तथागतामीभेर्ययस्य सतेः
किंविशिष्टं अभीकंभयशून्यमिति भारतपदे
मपाण्डुः अनग्रजन्मानं ब्राह्मणं मृगरूपधरं अभी
कंकामुकंमैथुनासक्तमृषिवाणालस्यभूतेवकार
नअग्रजन्माज्योतिष्टायस्मात्सअग्रजन्मावर्णज्येष्ठा
मृगपक्षायमृगरूपधरइति मज्ञानतमसामोहेनगाढा
अवगाढाविलोलाबुद्धिर्यस्यसतथा उपकण्ठे अत्यन्तसमी
पेस्थितमृषिमिति गाढेति गाह्यविलोडनेइतिधात्वनुसा
रात् अभिकः कामकेक्रूरे निर्भयेत्रिषुइतिमेदिनीकरः
केनाविज्ञापेनमृगरूपस्यकस्यचिन्मुनेर्मिथुनासक्तस्य
मृहारः हृतः पाण्डुनेतिपुराणे ५९ ॥ तपस्विनश्छिन्नतनो
ःशरेण विभिन्नमूर्तेर्जनकान्महार्तेः शापं हतापाययनिव
द्धमस्तेप्रियात्मजन्मोजशालोप्यवाप ६० ॥ तपस्विनइति
सदशरथः शापमवापप्राप्तवान् मुनेराक्रोशाविषयोभूदि
त्यर्थः कुतइत्याह जनकात्पितुः कस्यतपस्विनः स्नद्य
नेः तपस्विनइतिषष्ठ्येकवचनं किंभूतस्यविभिन्नेति वि
शेषेणभिन्नाविदारितातंगता ...... द्विनाम्हूर्तिः शरीरंय
स्यसतथा किंभूतस्यशरेणदशरथप्रेरितेनछिन्नतनोर्व्या
प्तदेहस्यकेचिन्नुशरेणविभिन्नमूर्तिरित्यपिपठन्ति तत्र
छिन्नतनोरितिभिन्नपदं अर्थान्तरमूर्तिः शरीरं शापस्व
रूपमाह सतेति हतस्यापायेनाविश्लेषेणानियतोम्स्त
योव्रतानवियोगेनत्वमपिमृत्युमवाप्स्यसीत्यर्थः किंभू
तान्महार्तेः महानाधिः मानसीव्यथायस्यसतनाहशापान्

ग॰
प॰
१७
17

प्रियस्यमरणेऽस्मात्तदृष्टौऊर्ध्वलोऽपिसावधानोऽपि अतःप्र
मादादेवसत्भूदितिसंचिंते भावतयद्दे सपोद्धस्तपस्विनः
सकाशात् शापमवाप किंभूतात् छिन्नतनोऽस्मगरूपेण
गमनजयदेहात् कस्मैस्नातापाय सुष्टुतापाय यस्नात्रा
पाय तपस्विनः पुनरपिकिंभूतात् शरेणविदारिततनोः
शापं कथंविधं प्रियायाउद्दृष्टौनिबद्धमस्तंप्रियायाःकांता
या अतद्दृष्टौसंभोगकालेनिबद्धोनियतोमस्तुयेनताद्द
शं तथातपस्विनः कीदृशात् जनकात् उत्पादकात्
महाधेःबहुमनःपीडायाःतथाऊशालोप्यवहितोपिदश
दृष्टादेवमवाप ८० ॥ विषद्रुमस्यव्यसनाद्यस्यफलंसल
श्चास्तहसानिवृत्तः कांतोपभोगेष्वपराङ्मुखोमानिनायर
कालेनिवपत्यदुःखी ८१ ॥ विषेति सदशरथःकालेसम
यंनिनायनियतिस्मा अतिवाहयामासेत्यर्थः निरपत्यास
न्दुःखोदुःखवान् अपत्यशून्यत्वात् पुनःकिंभूतःकांतः
कमनीयउपभोगोविषयाद्यायोभोगस्तत्रपराङ्मुखोनि
स्पृहश्चात्मायस्यसतथा यद्वाकांताया उपभोगेष्वविला
सेष्वपराङ्मुखआत्मायस्यसतथास्त्रावनिस्पृहइत्यर्थः
सहसानिवृत्तः हठात्परावृत्तः अर्थाद्दोषादिति किंभू
त्वाव्यसनात्मकस्यविषद्रुमस्यमृगयारूपस्यविषवृक्ष
स्यमहाधिजनकशापरूपफलंप्राप्येति यद्वाशापभयादे
वकांतोपभोगेष्वप्रियाया उपभोगेष्वविलासवःपाण्डुरिति
शेषसमानं ८२ ॥ अप्रसन्नतेःसतिकृतःस्त्रावोनीत्यसौवि
चिंत्यप्रतिपन्नमन्युः समस्तदारैर्नियतःस्त्रियनार्थेराज्ञा
स्वरप्रार्थननतत्परोऽभूत् ८३ ॥ अप्रसन्नेनेति सराजादशरथ
युःपांडुवा स्वदारैःसपत्नीभिःसह स्नानार्थे स्नानाद्देवा
तोप्रार्थननतत्परोऽभूत् नियतःकृतनियमः पुत्रार्थेदेवान्
हिरण्यवनेचकारेत्यर्थः किंकृत्वाइतिपरामस्यकिंनाद
प्याह अप्रसन्नेनेरपत्यस्यइहलोकेपरलोकेचनाकिंसाव

मिति तथाचस्मृतिः पुत्रेणलोकांजयतिपौत्रेणानंत्यम
श्नुते अथपुत्रस्यपौत्रेणब्रध्नस्याप्नोति विष्टपमिति स०
किंभूतः प्रतिपन्नमन्युः प्रतिपन्नः प्राप्तोमन्युः शोकोयेन
सतथा मन्युशोकौतुक्रुधावित्यमरः यद्वाप्रतिप
न्नः अंगीकृतोमन्युः क्रोधोयेनसतथाशापकर्तृकस्तु
नेरित्यर्थः एतस्मिन्निपतेनोभयेनराज्ञाप्रजार्थदैवता०
प्रार्थनाकृता १२॥ एतस्मिन्नतिसमयेविपत्सुभीताः
क्षीराब्धेस्तटभुवमेत्यशक्रमुख्याः गीर्वाणाःकृतनत०
यस्त्रिधाम्नेलोकानामुदितमुपप्लवंशशंसुः १३॥
एतस्मिन्निति एतस्मिन्काले शक्रमुख्याःगीर्वाणाः इं
द्रादयोदेवालोकानामुदितंजातमुपप्लवमुद्वेगंशशं०
सुः कथयामासुः क्षीराब्धेः क्षीरसमुद्रस्यतटभुवमेत्या
गत्यविपद्भ्योदानवेभ्योभीताः कस्मैशशंसुः त्रिधाम्ने
त्रीणिधामानिगृहाणिस्वर्गमर्त्यलोकपातालरूपाणि
तस्मैविष्णवेकृतनतिस्त्रकयइतिकृतानतयोनमस्का
राः स्तवाद्यैःस्तवाद्यैःकृतनमस्काराःकृतस्तोत्राःस्वेत्या
भयत्रस्तमाने १३॥ सान्द्रप्रमदंत्रिदशजनंयथानुरूपंते०
जोंशैर्भुविजननाययत्रतत्र दैत्यारिरुदितस्तमोनुदोन्व
वायेस्वैरंशैरवतरितैश्चतुर्भिरस्मत् १४॥ सान्द्रप्रमदेति
तदनंतरंदैत्यारिः श्रीविष्णुः तमोनुदः सूर्यस्यान्ववायेवं
शे स्वैश्चतुर्भिर्विभागैरामादिरूपैरवतरितेभ्यस्मत् इक्ष्वा
निस्म दशरथगृहे विष्णुनावतारःकृतः किंकृत्वेत्याह
त्रिदशानांदेवानांसमूहमिति सांद्रप्रमदमाहृष्यकिमि
त्याह यथानुरूपमिति यथायोग्यंनिजैस्तेजोंशैस्तेजो
भागैर्यत्रतत्र भुविजननाय जननार्थमिति यथायोग्य
रूपेणाभवद्भिरपिपृथिव्यामवतारः क्रियतामिति रामा
यणेरुद्रावतारोहनूमान् सूर्यावतारःसुग्रीवः भारतप

रा० पा० १८
18

दे तमोनुदश्चंद्रस्यवंशे चतुर्भिरंशैरिति तद्धार्थेत्वत्तो
या तैस्सहदेत्यादि: अवतरितुमैच्छदिति धर्मवायवेन्द्र
अश्विरूपैरिति चतुर्भिः विस्ववतारः श्रीहलसः अभिमन्यु
चंद्रावतारः चेन्द्राग्न्यर्कास्तमोनुद इत्यमरः १४ ॥ ततो
मुनिव्याहृतमंत्रयुक्त्यानदीयपत्नीपरिचर्याय भोक्त्य
पसत्याचतुष्पस्मजस्मेपिंडोपलब्धिर्विबुधप्रसादात् १५
ततइति तदनंतरंतपस्यदशरथस्यविबुधप्रसादात् दे
वताप्रसादात्पिंडोपलब्धिः जातेजाता पुत्रलाभोजातइ
त्यर्थः देहमात्रेनिवासेचदेहागारैकदेशयोः पिंडः पु
मान्बलेसान्द्रेक्लीबमाजीवनायसोरितिविश्वः देहप्रदे
शः पुत्रपवोपलब्धितः अंगादंगात्संभवसि इति श्रुतेः
कथमित्याह मुनीत्यादि मुनिनाऋष्यशृंगेणव्याहृता
यामंत्रयुक्तिः क्रियेतितत्पत्नीनां कौसल्यादीनांपरिच
र्यायदेवानांभक्त्याउपसत्याउपासनाप्रकारेणेति ऋष्य
शृंगेनदशरथः पुत्रेष्टिंकारितः पक्षे त्वपस्यपांडोः मुनि
नादुर्वाससाव्याहृतामंत्रयुक्तिः कुंत्यैतेनमंत्रोदत्तः तथा
न्या विबुधानांधर्मपवनेन्द्राश्विनानांप्रसादात् कुंत्याकि
लधर्मेणाधर्मादयोयेआहूतास्तेभ्यः युधिष्ठिराद
योजाताः माद्र्याचाश्विनौकुमारावाहूतावितिताभ्यांन
कुलसहदेवौदेवज्ञौजाताविति पुराणस्मृतिः मंत्रोवेद
विशेषेस्याद्देवतानांचसाधने गुह्यवादेपिचपुमानितिमे
दिनीकरः १५ ॥ स्फुरदृष्यशृंगविततान्यथान्वहेसव
नानराण्यधिगतोमहीपतिः चतुरोपिपंचसगावभास्कर
श्रियास्तनयानवापहरिदश्वतेजसः ॥ १६ ॥ स्फुरदिर
निश्चयानंतर्यैमहीपतिः दशरथः चतुरः चतुः सांख्याका
त्वात्रानवापस्वापरामादीनित्यर्थः किंभूतान् पंचविरल
नेशृत्वंयस्यपंचशावः सिंहलद्वाहरादीप्राक्षीर्ययशा
तेनया यद्वा पद्मसुवोहरः तद्वाक्षगणाश्रीः शोभायेषां

ते तथाप्रविविस्तारैरितिपाण्डुसारात् हरिरिन्द्राद्दस्माव
श्विनीकुमारौ तद्वत्तेजो येषां ते तथा अन्वहं प्रतिदिनं सवन
स्य यज्ञस्यान्तराणि सत्रादीनि अधिगतः प्राप्त इति महीप
तिविशेषणं किंविशिष्टानि स्फुरता देदीप्यमानेन अभ्य
शृङ्गेन युक्तानि विशेषेण विततानि विस्तारितानि ऋत्विजोध्व
र्युणोत्यर्थः सोमाभिमलने प्रसिद्धो वै सवनमध्वर इति वि
श्वः पक्षे सम्महीपतिः पाण्डुः पञ्चपञ्चसंख्याकास्तनया
स्तत्रान्युधिष्ठिरादीनवाप अस्मिन्पक्षे हरिदस्रतेजस इ
ति पञ्चम्येकवचने हरिदस्रतेजसः सकाशादित्यर्थः ह
रिश्च हरिश्च हरिश्च हरयः सरूपाणामेकशेषः हरय
श्च दस्रौ च ते हरिदस्राः तेषां तेजसः अंशादिति धर्माद्यु
धिष्ठिरः वायोः भीमः इन्द्रादर्जुनः अश्विनीकुमाराभ्या
नकुलसहदेवाविति हरिवातार्कचंद्रयमसमीरविष्णु
तिथाश्वतः चतुरोऽपीति महीपतिविशेषणं चतुरोदन्तः
तनयान्किंविशिष्टान् प्रावेनवक्रेण भास्वरा श्रीर्येषाम
किंभूतः वनान्तराणि वनमध्यान्यधिगतः प्राप्तः कथंभूता
नि स्फुरत् ऋष्यो भल्लूको यत्र एवंभूतानि यानि शृङ्गाणि
पर्वतशिखराणि तत्र विस्तीर्णानि ऋष्यस्य पर्वतविशे
षस्य शृङ्गैर्विततानीति वा ऋष्यः पर्वतभेदे स्याद्भल्लूके
प्रेणाके पुमान् कृतवैधन्यलिंगं तन्त्रत्वे पुंनपुंसकमि
ति मेदिनीकरः अयं च कर्षसंयोगवान्मूषकाणां न प्रक
रणे मेदिनीकरः यद्वा स्फुरदृष्यस्य शृङ्गं प्रभुत्वं यत्र तानि
विततानि चेति द्वन्द्वसमासः शृङ्गं प्रभुत्वं शिखरे चिह्नं क्री
डांबुयंत्रके विषाणोत्कर्षयोश्चापि स्मृत्यां नपुंसक इति
विश्वः १९ ॥ कृतार्थता कीदृगहो नृपस्य यदेनमालोकि
तपुत्रमूर्तिः देवः स्वयं धर्ममयः सिषेवे महात्मजन्मापु
रुभाक्तिनम्रः २० ॥ कृतार्थतेति कृतार्थः प्रयोजनम
र्थो जन्मादिना कृतार्थस्तस्य भावः कृतार्थता महान्नृपस्य

रा॰
पां॰
४९

19

ज्ञोदशरथस्य पांडोर्वा कीदृक् अहोवत्क्रमशाक्यत्यर्थः अ-
निर्वचनीयाद्भुतार्थेनेतितात्पर्यं अहोधिगर्थे शोकेचकरु-
णार्थविषादयोः संबोधनेप्रशंसायांविस्मयेपादपूरणेइ-
तिमेदिनीकरः कुतइत्याह यदेति यतोहेतोधर्ममयोध-
र्मरूपीदेवोविष्णुःरामरूपेणावलंबितपुत्रमूर्तिःपुत्रशरीरः
पुत्ररूपोवास्वयमात्मनायदेनंदशरथंसिषेवेसेवितवान्
सकिंभूतोगुरौभक्त्यानम्रःगुरुभक्तिमान् महानुजन्मासत्क-
निष्ठःभरतादिसहितःपक्षेधर्ममयोयुधिष्ठिरोधर्मजन्मे-
तियावत् महानुजन्माभीमादिसहितःअन्यत्समान् १७॥
सलक्ष्मणोन्वीतसमृद्धिरुग्रशत्रुघ्नसम्पद्भरतेनाधितश्रीः
ज्यायान्विरेजेक्रमशोभिरामः कौमारमासाद्यवयःकुमारः
१८॥ सइतिज्यायान् ज्येष्ठःकुमारोरामःशुशुभेराजते
स्मकौमारंयौवनंवयआसाद्यप्राप्यवयःपक्षिणिबाल्या-
दौवयोयौवनमात्रकेइति शाश्वतःनविद्यतेभीर्यस्यसतत्
अभिभयशून्यमिति वयोविशेषणंयद्वाकिंविशिष्टःक्र-
मशःक्रमेणउदितेअभिरामोमनोहरः क्रमेणशोभतेक्र-
मशोभिरितिवयोविशेषणंवाकिंभूतोलक्ष्मणेनअनुजेन
भ्रात्रा उन्नीतासमृद्धिःराज्यसम्पत्तिर्यस्यतथाउग्रंती शत्रु-
घ्नसम्पदस्य उग्रंती शत्रुघ्नस्यसम्पदस्यच भरतेनानुजा-
तेनाधिताधिष्ठिता श्रीर्यस्यसतथा पक्षे ज्यायान् कुमा-
रःयुधिष्ठिरः लक्ष्मणेनराजचिह्नेनचक्रादिनाउन्नीतास-
मृद्धिर्यस्यउग्रंतीशत्रुघ्नीशत्रुहन्त्रीसम्पद्यस्यभरतेनभरत-
कुलोत्पन्नेनराज्ञाधितश्रीः कुमारंयौवनंसमासमित्यमरः
लक्ष्मणेनाख्येनाभिरामभ्रातासमृद्धिः अन्यत्समानं
युधिष्ठिरंभीमधनंजयाभ्यांसमंदधानंनकुलेनलक्ष्मी स-
माद्रवामसहदेवनिष्ठंज्येष्ठंसुतंवीक्ष्यतनोषनानः १९॥
युधिष्ठिरमिति नातोदशरथःज्येष्ठंसुतंरामंवीक्ष्यहृष्ट्वा
तदोवभूव किंभूतंयुधिष्ठिरं संग्रामेस्थिरं अपलायन-

मित्यर्थः भीमेनशिवेन धनंजयेनाग्निनावासमंतुल्यं भीमोग्र
वेनसेग्रो भीमोवृकोदरेइतिविश्वः धनंजयोर्ज्जुनेवह्नौर
नागभिद्द्रुमारुतेइतिमेदिनीकरः नकुलेलक्ष्मीनदधाने अपित
दधानमेवसहमायालक्ष्याय:समः सलक्ष्मीकः तस्मादवाप
प्राप्ते सहदेवनिष्ठयादेवभक्त्यावननेयः सहदेवनिष्ठइतिभाव
तमष्टहे तातः पांडुः ज्येष्ठस्तनयंयुधिष्ठिरंप्रापभीमो भीमसेनः
धनंजयः अर्ज्जुनः नकुलेनमाद्रीपुत्रेणसमं सहदेवोपिमाद्रीसु
तएव अन्यत्समानं १९ ॥ संतानलाभादनृणः पितॄणांहर्षा
दसंभावितपूर्वशापः सार्धस्वदारैरनुभूतकामःसपांडुतोपेक
रतिर्नृपोभूत् २० ॥ संतानेति नृपः दशरथः शक्रतोपेकर
तिःबभूव इंद्राराधनतत्परोभूत् स्वदारैरनुभूतकामः अभिलषि
तपदार्थमनुभूतवान् संतानलाभात्प्राप्तेः पितॄणामनृणः
ऋणमुक्तः प्रजयापितृभिरितिश्रुतेः अतएवहर्षादसंभावितो
विस्मृतः पूर्वशापः मृगमुनिशापः येनसतथा संतानः संततो
गोत्रेस्यादपत्येस्वरुमेइतिविश्वः पक्षे नृपः पांडुः स्वदारैः
समम्ननुभूतकामः संभोगवानासन् तस्मिन्काले परलोकगम
नात्सुरवाराधनतत्परोभूत् इतियोज्यं हर्षः कामोद्रेकः पूर्वशा
पविस्मरणेहेतुः परलोकएव शक्रसेवापरोबभूवेत्यर्थः अ
न्यत्समानं २० ॥ विद्यागुरूणांनिलयादवाप्यकालेकुमाराः
नराष्ट्रमेत्य ववंदिरे भूमिपतिंजनानांविलोचनालीवनिमेषयं
तः २१ ॥ विद्येति कुमाराः रामादयः भूमिपतिं दशरथं ववंदिरे
नस्यप्रणामंकुर्वंतिस्मकालेवंदनोचितसमये आगत्यसमीप
मितिशेषः किंविशिष्टं धृतराष्ट्रं येनतं धृतराष्ट्रं धृतस्यराज्यमिर
ति धृतराष्ट्रः सुराज्ञिस्याद्रागत्वेविभेदयोरितिमेदिनीकरः
गुरूणांविनेयाद्विद्याश्चतुर्दशविद्या अवाप्य गुरूणांनिलयादि
तिपाठांतरे तत्रगुरूणामुपाध्यायानांनिलयाद्गेहाद्विद्या अवा
प्यनिजानानांनिरीक्षकानांविलोचनालीश्चक्षुः परम्परा अनि
मेषयंतोनिमेषशून्याः कुर्वंतः अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसा
न्यायविस्तरः पुराणंधर्मशास्त्रंचविद्याह्येताश्चतुर्दशेति पक्षे

ह० मा० १०
20

कुमारकाधिष्ठितादृयः पत्य आगत्य अर्थाद्दृष्यश्रृंगपर्वनात् का
लेआगमनसमयेपुनराहृतं प्रज्ञाचक्षुषंपितृव्यं ववंदिरे ऋषिभि
वनीयपुनराज्ञायसमर्पिताः अन्यत्समाने ११॥ गुणैकपेनागुरु
भीष्मस्य धैः तत्रोग्ररूपैर्वचनैर्विनीताः कृपाश्रयाल्लेउलाः शाक
लाशप्रमाणकोटिप्रवणाविजज्ञुः ११॥ गुणैरितिने कुमाराः समा
दृयः विजज्ञुः विहारं चक्रुरित्यर्थः किंविशिष्टा गुणैः प्रकृष्टगुणैः दा
नादिभिर्विद्यादिभिर्वा उपनायकाः कृतनाध्ययना इत्यर्थः कोह
शैः गुरुभीष्मस्य धैः गुरुभिरनवगाहनीयैः भीष्मैः भयानकैः स्व
धैर्मनोहरिभिः दुंदुमति गुरुभीष्मस्य धैरिति रूपं तत्रस्य त्रिय
साउग्ररूपैर्योग्यैर्वचनैर्विनीताः यद्वा षचनैरिति लक्षणे तृतीया
विनीताश्चेति भिन्नमेव वाच्यलिंगो विनीतः स्याद्दमनीते जितेंद्रिये
वलनेनिभृते चापि विनयग्राहिते पि चेति विश्वः कृपाककरुणान
दाश्रयास्तयकाः मककरुणा इत्यर्थः कलाम्रकालकलाश्र
शालाः प्रमाणस्यशालेयत्रायाः कोदावत्रे प्रवीणास्तत्परायणाः
प्रमाणंशास्त्रमर्यादाशालेयत्रा प्रमात्रादिष्वित्यमरः कोटिः स्त्री
धनुषोत्रेसेमंख्याभेदप्रकर्षयोरिति विश्वः प्रवणः क्रमनिम्ना
र्थां प्रह्वेनानचनष्यथे इति विश्वः पद्मेते कुमारायकाधिष्ठिताद
यः तत्राविदुरेण अत्युग्ररूपैर्योग्यैर्वचनैर्वाक्यैर्विनीताः शिक्षिताइ
तियावत् तत्रासूस्रादावियजे प्रतीहारे च सारथौ भुजिष्यान
नयेतत्रानियंके च मत्तासृजेति विश्वः गुरुभीष्मस्य धैरितिव
चनविशेषणं गुणविशेषणं वा गुरुः द्रोणाचार्यः भीष्मोगांगे
यः नयोर्द्वयोः धैः स्वदयंगमैः प्रमोदजनकैरितियावत् कृपः कृ
पाचार्यः नदाम्स्त्रनाइति प्रमाणकोटिः कौरवाणां क्रीडाभूमि
स्तत्रप्रवणास्तल्पमन्यत् प्रमाणमियत्रामर्यादावाकोदंडाय
नुरथेयस्याः साप्रमाणकोटिः धनुषः शिक्षाभूमिमिति ११॥
नेम्निग्धगंभीरगिरः कुमाराः स्तैलोकयतापप्रशमैकदत्ताः
नवांबुवाहाइवधानेनावृष्णाउद्वेजयंतिस्मविपद्भूतान् १३॥
नरंगनिवामादयः कुमाराश्वंविपदाउद्वेजयंति अहिमानगु

वंतिस्मेतिस्तदः स्मेइतिभूतेपिसङ्ग नवांबुवाहाइवेति यथानवमे
घाः धार्तराष्ट्रानसितचंद्रचरणहंसान्द्वेजयंति विपक्षानिति उ
भयंविशिनष्टि स्निग्धेति स्निग्धाः सत्त्वरागंभीराश्चोषवंत्योगिरो
वाचोयेषामितितथा पक्षे स्निग्धाः स्रवणस्वच्छागंभीरा बह्व
ष्टुषाव्यापिन्योगिरः शाखायेषामिति त्रैलोक्यस्यलोकत्रयस्यताप
नाप्रद्वेगानांसंतापानांवाप्रशमेनिराकरणेदक्षाः ऊष्मलाः ध
नादित्यानाद्ययप्रशमनाच्छलोकस्यभवेनजनेइतिशाश्वतः
पक्षोबलेपतत्रेचपार्श्वेसाध्यसहाययोरितिविश्वः विशिष्टः
पक्षोयेषामितिविपक्षानिति धार्तराष्ट्रोपिनस्यांचिहंसकौरव
योः स्मृतः इतिमेदिनीकरः भावनपक्षे तेजमारायधिष्ठिरः द
यः धार्तराष्ट्रान् धृतराष्ट्रसुतान्विपक्षान्दुर्योधनादीन् विपक्षा
न् विशिष्टपक्षान्सहायसहितान् विरुद्धेजयंतिस्म धनादि
दानात् त्रैलोक्यतापप्रशमनदक्षानवांबुवाहाइवजलसेचने
नेतिग्रन्थसमानं १३ ॥ उरुरूपोपनतास्त्रविद्ययासमधि
कंपरिबृंहिततेजसः पवनसंगतपावकसंनिभान्पक्षताः प
रभीषणतांदधः १४ ॥ गुरुरूपेतिन्यपक्षतारामादयः प
रणांशत्रूणांभीषणतांभयंकरत्वंदधः दधतिस्म अत्रहेतुविशे
षणमाह पवनेनवायुनासंगतोयोवह्निस्तत्संनिभास्तत्तुल्याः
स्तद्वत् तेजस्विनइत्यर्थः कुतएवमित्याह गुरुणामध्यापकानांविश्वा
मित्रवसिष्ठादीनांकृपयाउपनतया अस्त्रविद्यया धनुर्वेदस्तया
समधिकंमत्यर्थंपरिबृंहितंतेजोयेषांतेतथा हरिहराविति धा
तुस्मरणात् पक्षेन्यपक्षतायधिष्ठिरादयः गुरुः द्रोणाचार्यः
कृपाकृपाचार्यः ताभ्यामुपनीतया अस्त्रविद्यायेतिशेषं सः
मानं १४ ॥ रसमसंगैरपराजितानांद्विजिह्वमौर्गैनेवपीकृता
नां तीव्रप्रतापज्वलनेनतेषांभाव्यंभयंशत्रुगणोनुमेने १५
रसेति तेषांरामादीनां भाव्यंभयं भाविभयं शत्रुगणोनुमेने
अनुमानितस्म स्वीचकारेत्यर्थः कर्मकरणयोः कृतीतिषष्ठी
नतकर्त्रिकंभयमित्यर्थः अत्रहेतुमाह तीव्रेति तीव्रोभिनवो

यःप्रतापः सएवज्वलनोवह्निस्तेनभाव्यंभयमतिशौर्यशालि
त्वादित्यर्थः तेषांप्रतापज्वलनेनहेतुनाशत्रुगणेनभाव्यंभय
मनुमेनेऽतिवा किंविशिष्टानांरसस्यशृंगारादेःप्रसंगेप्यपरा
जितानामवशिष्टानामित्यर्थः द्विजिह्वेति द्विजिह्वस्य हृचक
स्याखलस्यमार्गैर्वचनादिभिरवशीकृतानांदुर्जनकर्मभिरना
कृष्टानामित्यर्थः पक्षे तेषांयुधिष्ठिरादीनांशत्रुगणोदुर्योध
नादिभाव्यंभविष्यद्भयमनुमेने तेषांभयकर्तृकमितिवा ती
व्रप्रतापज्वलनेन तीव्रःप्रतापोभितापोयस्यतादृशोज्वलनो
वह्निस्तेनलाक्षागृहवर्तिनेत्यर्थः तथारसस्यविषस्यप्रसंगे
रपराजितानांनष्टानामितियावत् द्विजिह्वेतिद्विजिह्वमा
र्गैरपिकृतदंशादिनामार्गैरपिनवशीकृतानांनव्यापादिताना
मित्यर्थः द्विजिह्वायकैर्मार्गैर्वा शृंगारादौविषेवीर्येतिक्तादौ
द्रवरागयोः दाहप्रभेदेचतथापारदेवादयेरसइतिविश्वः द्वि
जिह्वस्तुखलेसर्पेइतिमेदिनीकारः केचित्तु तीव्रप्रतापज्वल
नेनलाक्षागृहवर्तिनावह्निनातेषांयुधिष्ठिरादीनांभाविभयम
नुमेनेपरस्परंस्वीचक्रेजतुगृहानलेनामीषांमारणंविधीयता
मिति परामर्शंचकारेत्यर्थः अतएवरसप्रसंगेविन्यादिहेतुग
र्भविशेषणद्वयं ३५ ॥ एवंकालेयातिभ्रमारिरदोदीव्यस्त्रेतो
वाधितंगाधिजन्मा भीमद्वेषीभूमिपालंययाचेदायादस्यप्रेष
णांधर्मयोनेः ३६ ॥ एवमितिपूर्वोक्तप्रकारेणकालेगच्छतिस
ति गाधिजन्माविश्वामित्रःभूमिपालंराजानंदशरथंदायादस्य
सुतस्यप्रेषणंप्रस्थापनंययाचेयाचतेस्म दुहियाचीति द्विक
र्मकत्वं दायंविभाज्यंधनमादत्तेइतिदायादःसुतः दायादौसु
तबान्धवावित्यमरः धर्मयोनेर्धर्मस्योत्पत्तेःकारणभूतस्यस्त्री
पुंसयोस्तुयोनिःस्यादाकारेस्मरमंदिरेइतिविश्वः धर्मयोनेरि
ति हेतुपंचम्यंतंवा तथाचगीतायां यदायदाहिधर्मस्यग्ला
निर्भवतिभारत अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहं
गाधिजन्माकिंपुनःभीमस्यभयंकरस्यद्वेषीकिंकर्तव्यययाचे

रवेः राहुसंयुक्तविध्योत्पादकं बाधितं चातितमिति ज्ञात्वैकव
चनं रवेः किंविशिष्टं भग्नारिः भग्नः अरिः शत्रुः येन तत् भग्नारिः
अन्यच्च किंविशिष्टं दुःखशोकतः दीप्यत् सोत्साहश्चेतोहृदयं य
स्य तं भीमदेवी दुर्योधनः भूपालं धृतराष्ट्रं धर्मयोनेर्युधिष्ठि
रस्य वायादस्य ज्ञाने प्रेषणं प्रस्थापनं वनाय प्रेषणं ययाचे स
किंविशिष्टः भग्नाविदारिताश्चारिवृत्ताः शत्रुरक्षणं येन सः अन्य
च्च किंविशिष्टः दीप्यस्वेनावाधितं गादिजन्मा दीप्यत् सोत्सा
हमहर्षं चनतत् तेजः दुःखश्चेतः वाधितं शीलमस्य दीप्यश्चेतोर
वाधीताच्छेल्येगानिः ताहृशोयस्त्वंगः महान् ताचिः मनःपीडा
तस्य जन्म यस्मिन् पुंस्याधर्मान समीप्ययेत्यमरः ७९ ॥ धर्मा
त्मानं प्रेषयामास विश्वामित्रप्रीत्या सानुजं भूमिपालः तद्वा
क्यानोदत्तकर्णानुमोदः पुत्रप्रीत्या जानकशुक्लः कुमारं ७७ ॥
धर्मात्मानमिति भूमिपालो दशरथः कुमारं रामं विश्वामित्र
स्य प्रीतये सानुजं सलक्ष्मणं वनं प्रस्थापयामास किंविशिष्टं
धर्मात्मानं धर्ममर्मवं साकिं भूतत्वस्य मुनेः वाक्यानि वाक्याव
साने दत्तकर्णः वक्तान श्रवणविषयेन मोदः वाधादिनादे
नानुमोदनं यस्य यद्वा दत्तकर्णत्याद्विश्वामित्रस्येति अनुमो
दोहर्षः इतिवा राजवचनात्तु तस्य कर्णानुमोद इति भावः प
क्षे भूमिपालो धृतराष्ट्रः धर्मात्मानं धर्मपुत्रं कुमारं युधिष्ठि
रं सानुजं वनं प्रेषयामास किमर्थं विश्वामित्रेति विश्वेषाम
मित्रो दुर्योधनः तस्य प्रीतये प्रेमार्थं देशादस्य प्रेषणं क्रियता
मिति दुर्योधनवाक्यानि दत्तकर्णानुमोदः स्वीकारो यस्य स तथा
पुत्रप्रीत्या युधिष्ठिरप्रीत्या जानकशुक्लः जानकष्टः यद्वा पुत्र
प्रीत्या पुत्रस्य दुर्योधनस्य प्रेम्णा करणेन युधिष्ठिरत्यागेन जा
तकष्टः वाजपेयस्य यूप इतिवत्पुत्रस्य संबंधषष्ठी पुत्रप्री
त्या धर्मात्मानं प्रेषयामासेति योज्यं अजानकष्ट इति अका
रप्रश्लेषाद्वा तत्र पुत्रात् दुर्योधनादीनां प्रेम्णा जानकष्टोहृदयेन
तमकष्ट एवेति भावः ७७ ॥ मात्रा सम्म सावकजः सरामः प्र

रा॰
मं॰
११
22

प्रस्थापितो धामतपोधनानां स्थानांतरं विद्विषतां रणेषु समर्थ
कोदंडधरः प्रतस्थे १८ ॥ मात्रेति स रामः स्थानांतरम् अयोध्याया(
देशांतरं प्रतस्थे प्रास्थितः विश्वामित्रतपोवने प्रतिजगामेत्यर्थः
किंविशिष्टो मात्रा समं रामजनन्या कौसल्यया सह राज्ञा दशरथे
न तपोधनानां नृपाविनां धामगृहं प्रस्थापितः कौसल्यासहिते
न दशरथेन वनं प्रस्थापितमित्यर्थः सार्धं साकं समानेषु सम
स्यादभिधेयवदिति विश्वः तथा सावरजः सकनिष्ठो लक्ष्मण
सहितः विद्विषतामिति शत्रूणां रणेषु समर्थकोदंडधरः सम
र्थः सन् धनुर्धरः समर्थो वा यः कोदंडं धारयतीति पक्षे ।
सयकोपिशिवः स्थानांतरं देशांतरं प्रतस्थे मात्रा समं कुंत्या सह सा
वरजो भीमादिसहितः राज्ञा धृतराष्ट्रेण ग्रन्यस्माने १८ ॥
परिकल्पितकामदेहदाहं विषयं प्राप्य सवारणावतंसः अ
विशंकमुवास तत्र भास्वद्द्युतिलाक्षाभवने प्रदोषरुद्रः १९ ॥
प्रवेति स रामः तत्रस्थानांतरे अविशंकं शंकाशून्यं यथा भव
ति तथा उवास उषितवान् प्रदोषेण रात्रिमुखेन रुद्रः संध्या
कालस्य हृतत्वात् तत्र स्थानांतरे किंविशिष्टे भास्वदिति भा
स्वतः आदित्यस्य दीप्त्या लाक्षाभे लाक्षासदृशे लोहिते वने यत्र
यद्वा मदनाश्रमावस्थित्या सदैव नदवास्थितेः सदापल्लवत्वा
ल्लोहितत्वे शालाक्षाभवनं यस्येति रणावतंस इति रणावतंस
इव शोभाकारः वा शब्दश्चार्थे भिन्नक्रमः विषयं वा विषयदे
शं प्राप्येति स किंभूतं तं परमत्यर्थं कल्पितो जनितो यो
वनकामस्य कंदर्पस्य देहदाहो यत्र तथाविधोपि भयजनक
स्थाने निःशंकमुवासेति शोर्यातिशय प्रकटनार्थं कामदेव
दाहकेनाग्निना वा लाक्षाभवनत्वमिति पक्षे सयकोपिशिवो
वारणावतं नगरप्रदेशं तेन सहवर्तते यः स तं सवारणावतं न
गरप्रदेशं तेन सहवर्तते यत्तं स विषयं देशं प्राप्य अविशंकं नि
भयं यथास्यात्तथा उवासेति भास्वती दीप्ता या कालिनी अ
लाक्षाभवने लाक्षाणामिवगृहे ज्वालिने लाक्षागृहे इत्यर्थः प्र

दोषैः प्रकृष्टैर्वीतोत्कैर्वा प्ररोचनादिभिर्द्वैयों परसेवकैरतुलद्धः
परेण शत्रुणा कल्पित आकांक्षितः कामेन इच्छया देहदाहो य
त्रेति दोषः स्यात् दूषणे पापे द्वेषे गां त्रौ भुजेपि चेति विश्वः परेण
शत्रुणा कल्पितः समर्पितः काममत्यर्थं देहदाहो यत्रेति वा
यथा शिवेन कंदर्पदेहे दाहः कल्पितस्तथायमपीति ७१ ॥
उपनतजनत्क्रमस्तात्क्रमार्गे चतस्मिन्विडरवचनमात्रादाम
भावेनस्पृष्ट्वा एवन् अनयदपि कियंतं कालमालोच्य कार्यप्रक
टितगूढभाक्तिः सानुजो राजहंसः ७० ॥ उपनतेति सानुजः
सलक्ष्मणो राजहंसो रामलक्ष्मणेनागतपोवने कियंतमपि का
लमनयदतिवाहितवान् कार्यगौरवान्ना परिपालनरूपमा
लोच्य विमृश्य पनदृगुरोपेनेत्यर्थः देवतां कार्यं रावणवधरूपं
वा किं विशिष्टे उपनेतानुगतेनजनेनलक्ष्मणो निर्मितः स्थाप
नीयो मार्गो वर्त्म यत्र विडरेति विडरस्य ज्ञानिनो गरस्य विश्वा
मित्रस्य वा वचनमात्रभावेन स्पृष्ट्वा एवन् आकलयन् आत्मदूरवर्त
मीपयोरित्यमरः पक्षे राजहंसः युधिष्ठिरः सावरजः सभी
मः भाविकार्यं वैरादिरूपमालोच्य कियंतमपि कालं तत्रा
लोकयत्तत्र लाक्षागृहे उपनतेनविनीतेन भीमाख्येन जन
नेच्छुपोभूमेर्वधस्तात्मार्गो निर्गमणमार्गो यत्र आश्चास्य कौर
वमंत्रिणो वचनं स्पृष्ट्वा एवन् अतएव प्रकटतानगूढभाविये न
सतथा निर्गमनमार्गोपि विडरेणैव तस्योपदिष्ट इति स्फुरति:
विडरो नागरे धीरे कौरवाणां च मंत्रिणि इति विश्वः ७० ॥ स्वा
यमेधित चित्रभानुहेतिस्फुरितां तावसतिं विहाय भूयः स व
नांतरमुपनतारिभीमः स्वग्रहभूतफलैर्धपनः प्रपेदे स्वयमिति
स रामः वनांतरं प्रपेदे प्रपन्नस्ततोन्यत्र जगामेत्यर्थः तां वस
तिं विहाय त्यक्त्वा इति किंभूतां स्फुरितां शोभायमानां किं भू
तः पथितः समुत्थितास्त्रीणां नानाविधाहेतयो यासां तादृशा
हेतयो ज्वाला यस्य स तथा पथित चित्रभानुहेतिः स्वयमेधित
जैनीयस्यलोपो वक्तव्य इति विसर्जनीयलोपः तथा तपनाः से

ए० पां० ३३

23

यामायोयत्ताये अवयः शाखवत्तेषांभीमोभयंकरः स्वयमाष्ट
नधरः अवतात्रूपायाधारकोवोस्येति पद्देमरूपयिष्णुरःस्व
यमात्मनैवपथितोवार्धितास्त्रिअभावृषीक्रितस्यहेतिज्वाला
तयास्फारितोदह्यमानानामिति लात्वाग्रहद्रूपोवसतिविड
रोमदेशाद्धिहायावनान्तरंप्रपेदेवितिशोषसमाने हेतिःस्याद्
रूथेज्वालेहेतिमित्तवाणानेतसीतिविश्वः चित्रभानुःस्वेगेनले
पः॥ विलंघ्यगंगांव्रजतः सुदूरमाम्लानदेहस्यबलात्प्रभा
वात् तस्याग्रतः सुंदरतोज्वलांगीनिशाचरीप्रादुरभून्मदांधा
पः॥ विलंघ्येति तस्यभीमस्याग्रतोनिशाचरीनाटकाभिधार
नाराक्षसीप्रादुरभूत्प्रकाशंगता प्रकाशेप्रादुराविःस्यादित्य
मरः किंविशिष्टामदांधेति मदेनमत्ततयागर्वेणवा अथावि
वेकशून्यादर्पायेत्यर्थः तथास्वदेशानवविशेषस्वामिनिरता
अत्रक्षासुंदरता उज्ज्वलांगीज्वलतीतिज्वलः ज्वालाउन्नता
ऽधंगताज्वालायत्रईदृशमंगंयस्याःसाअत्रवेनोल्कात्यागेऊ
वेतीत्यर्थः बलायाः विश्वामित्रदत्तायाविद्यायाः अप्रभावा
त् अम्लानदेहस्य अम्लानशरीरस्यगंगांविलंघ्यनीत्वासुदू
रमतिदूरंदेशान्तरंव्रजतः भारतमते तस्यरूपयिष्णुरस्यब
लात्प्रभावात् बलस्यशक्तेरप्रभावात् अम्लानदेहस्यहिडिंबा
नामानिशाचरी मदांधाकामोन्मत्ताकामुकीतस्यासुंदरस्य
भावः सुंदरतानया उज्ज्वलांगीरस्यागीतल्पमन्यत् मसौदेर
तस्यकात्यांगवैहर्षभदानयोरितिमेदिनीकारः अथतत्
मिवेक्षीवचत्वहीनेतनाइति पः॥ स्वेगचलितोद्य
लात्वगम्यगाद्धिडिंबावलीतिरंतरतरोदर्शनकद्वितीणा
साक्षात् निरीक्ष्यपनंदनंभावरकोशिकेकानने दृशां
तरुणपागमत्किमपिकामचारोद्भूते स्वेगेति सानंदकानि
श्याचरी किमप्यनिर्वचनीयदर्शानरमवस्थांतरमसौम्यदू
पल्लवसुपागमत् उपागता द्वाणानिमेशाहानवकानने स्वप
नंदनंतामंनिरीक्ष्यहृष्टेति किंभूतेकानने शाखः सशाखोमहा

स्वनवान् कौशिकः विश्वामित्रोयत्रदर्शनांतरेकिंभूतंकामचा
रेणस्वेच्छयाकरणेनोद्धुरं स्वेच्छयाजनितं साकिंभूता स्ववे
गेनचालिताःचंचला अतएवोच्छलंतोयेखगाःपक्षिणस्मृगा
श्चारण्याःपशवःअहयःसर्पाः तेषांयाडिंबावली कालवे
ष्टावलीतयानिरंतरमत्यर्थं व्याममुदरंयस्यास्सातथा यद्
ह्रासेवगचालिताः उच्छलनखगमृगाहयोयस्यास्सातादृशी
चडिंबावलीनिरंतरतोरोदरीचेतिद्वंद्वसमासेरूपं स्ववेगचा
लितोच्छलत्खगमृगाहयोयत्रएवंभूतयाडिंबावल्यानिरं
तरमुदरंयस्याइतिवा डिंबोभयध्वनावर्णेभूरुसीहति
स्ववृत्तिमेदिनीकरः तथाक्तनकेकपटेदक्षिणादत्ताः
यद्वाक्तनकाक्तविमोदक्षिणाःसरलोवामादिवीयस्याःसा
तथादक्षिणाःसरलोवामःपरिच्छिद्यतइतित्रिषु त्रिषुपार
टोभवेमित्रेयाचदानप्रतिष्ठयोरितिविश्वः कौशिकोपि
नलेव्यालयाहेतुगुल्लग्राक्रयोः कवोत्तोल्लकयोस्तुस्या
द्विश्वामित्रमुनावपीतिमेदिनीकरः पक्षे साहिविवाना
मरादत्तमील्यप्रस्ततंभीमेनिरीक्ष्य किमप्यानिर्वाच्यंदर्शनं
तरंमन्मथसंचारेणेष्टमवस्थांतरमुपागता तद्दर्शने
नमन्मथविकारवतीबभूवेत्यर्थः भुवरोत्यर्थं सशोभः
कौशिको उल्लूकोयत्रतादृशोवनेकथंभूता स्ववेगचालि
तअतएवोच्छलंतःखगमृगास्त्रयस्यास्सास्ववेगचालितोच्छ
लत्खगमृगा तथावलीभिस्त्रिवलीभिःनिरंतरमनवका
शंतलंयत्रतादृशामुदरंयस्यास्सातथेति बलयोरैक्यात्
दशावस्थादीपवर्तिर्वस्त्रांतेभूम्नियोषितीतिमेदिनीकरः
तलेखरूपेतद्धेलीलावेश्याचानवारणेइति ८३ ॥ विष
मेषुमहारातीहत्वातापततोद्भुतं साहिडिंबस्पशाकलेव
पुस्मात्पिशिताशिनः विषमेति सुरामःपततःपक्षिणः प
तत्पतत्रिपतगेत्यमरः पिशिताशिनःमांसादान् डिंबस्य
कालखंडस्पशाकलैःखंडैरथोन्नाटकायाः प्रसृमान् हिःपा

रा॰
मा॰
२४
24

दग्धवाणो ऽङ्गतं भ्रात्रंतादृकां विषमस्यानिशितस्य इषोबाणस्य प्र
हारेण आर्तां पीडितां कृत्वा संपाद्य हन्तीच्छन्ते स्फुलो स्फुल्लो
शनाशं दिशतीत्यादिवर्तकारस्याद्वित्वेप्यत्रश्लेषेनदोषः तस्मा
उरःस्थले बाणेनानिशितेन संपाद्येत्यर्थः पक्षे भीमः आपत
तो आगच्छतः हिडिंबस्य राक्षसविशेषस्य शाकलैर्देहखंडैः र
पिशिताशिनो गृध्रादीन्पादिणः अप्रसात् तां हिडिंबां विष
मेषुः पंचबाणः कामः तस्य प्रहारेण तां कृत्वा विधाय स्वकी
येन दर्शनेन स्मरबाणविद्धां कृत्वेत्यर्थः ८४ ॥ प्रतीपदर्शि
नी सैषा विचचारास्य यत्याथ ततो गुरुगिरा तस्याजीवितेशो
बभूव सः ८५ ॥ यतो हेतो रामस्य पथि मार्गे सैषा ताड
का प्रतीपदर्शिनी विपरीताचरणानि कामद्वेषिणी विचचा
र बभ्राम ततो हेतोः गुरुगिरा विश्वामित्रवचनेन तस्याः ताड
काया जीवितेशो यमः स रामो बभूव पक्षे अस्य भीमसेनस्य
सैषा हिडिंबा पथि मार्गे प्रतीपदर्शिनी वनिता विचचार तेजा
ता ततो हेतोः गुरुगिरा गुरोः ज्येष्ठभ्रातुः युधिष्ठिरवचनेन त
स्या हिडिंबाया जीवितेशः स्वामी बभूव प्रतीपदर्शिनी वामा
वनिता महिला तथेत्यमरः जीवितेशो यमे प्रेयसि त्रिषु स्याज्जी
वितेश्वरे इति विश्वः ८५ ॥ वचनमात्मगुरोरतिहृष्टताल्पप्र
तेन समेत्य निशाचरी अनुपतत्पिशिताशिघटोत्कचासमय
यत्क्रमपायमवापसा ८६ ॥ वचनमिति सानिशाचरीत
टकासमये यत्क्रं याममपायं मरणमवापस्तनवती किंभू
ल्पान्यपस्तेन रामेण संगत्य मार्गे मिलित्वेति किंभू
आत्मगुरोः विश्वामित्रस्य वचनं कुर्वता सा किंविशिष्टेन
तमस्थात् पततो पिशिताशिनो घटापिशिताशिनां किंविशिष्टा अ
घटासमन्ताद्दीयत्र नाम्नी उल्का वा उदन्तकेषां च अनुपतत्
पिशिताशिघटोत्कचाभिन्नं वा पदं दृश्यमेतादृति पक्षे सानि
शाचरी हिडिंबा समय यत्क्रं व्यवस्था समय सहितेन मपायंवि
श्लेषमवापस्मरणसमयेसमागामिष्यामि इति व्यवस्थासम॰

यः आत्मगुरोर्याधिष्ठिरस्य वचनमनुतिष्ठन्तात्पर्यहतेन भीमे
न समेत्य स्वामिभावेन समागम मेत्य स्वामिभावेन समागम
मेत्य अनुपश्चात् भीमसमागमादनुपतन् बहिर्भवन् उ
दूरादित्यर्थः पिशिताशीमांसभक्षकोरादसोयदीत्वाशा
नामस्तोत्रीयस्यात्मा ८६ ॥ महामुनेः प्राप्तवतस्तपोवनेन
रेन्द्रसूनोरर्थधर्मजन्मनः सद्भावनत्रस्यपराशरोद्भवप्रसा
दलाभेन बभूव निर्वृतिः ८७ ॥ महामुनेरिति नरेन्द्रसूनो
रामस्य पराशरेष्टानिर्वृतिः स्वास्थ्यं बभूवेति ज्ञातइत्याह प्रा
रब्धुणाद्भवः उत्पत्तिर्यस्य एवं भूतस्य प्रसादस्य लाभात् अ
र्थीक्तिभिः कृतस्य पारेणनादेकाव्यापादनात्तपोधनानां भ
यहानिर्जातेति संतोषात्प्रसादोजातइति धर्मजन्मनो धर्मो
त्पत्तिस्थानस्य महामुनेः कौशिकस्य तपोवनं प्राप्तवतः एवे
नरेन्द्रसूनोः राजपुत्रस्य धर्मजन्मनो याधिष्ठिरस्य पराशरोद्भ
वप्रसादलाभेन पराशरान्मुनेः उद्भवो यस्य सः व्यासः तस्य यः
प्रसादः इन्द्राराधनायनपस्यां जविंत्य एवं रूपः उल्लाभेन महा
मुनेः शालिहोत्रस्य तपोवनं प्राप्तवतइति निर्वृतिः स्वास्थ्य
तावस्येसमाने पाण्डवोऽहियामिति अन्यत्समानं ८७ ॥
तेनैव केन गुरुणा सनिर्वृत्तप्रयोजनः एकचक्राहितगति
र्भास्वानिवतदर्थभी ८८ ॥ तेनैवेति सरामः तदर्थभी १
गुरुभे किं भूतस्तेनैव एकेनाद्वितीयेन गुरुणा विश्वामित्रे
णनिर्वृत्तं सम्पन्नं प्रयोजनं यस्य सतथा एकचक्रेऽश्रेष्ठार
जेय आहितागतिर्येन सतथा कइव भास्वानिवेति भास्वार
निवेति भास्वानिव एकचक्रेण एकरथाङ्गेनाहितगतिरि
ति एवे सयाधिष्ठिरः गुरुणा व्यासेन एकचक्रेणनगरावि
शेषेण आहितागतिर्येनेति चक्रः कोकः पुमान् स्त्रीवं वत्रे
सैन्यरथाङ्गयोः राष्ट्रे देशान्तरे ॐ भकारो मकरणास्त्रयोरिति
विषः ८७ ॥ तस्मिन्प्रदेशे कौशिकवनेन्द्रपसूनोः रामस्यसं
गान्मनायभावं सरदकत्वं प्रपन्नेगाने सनि मुनीनां तत्रपावनवा

रा॰ पा॰ ५५
७

तस्मिन्प्रदेशेल्पमहत्तुसंगात्तनाथभावं सहसाप्रपन्ने क्रतुक्रि
यासक्तधियांमुनीनां रक्षोनिमित्तंभयमुद्दिदीपे ८८ ॥ तस्
मिन्निति तस्मिन्प्रदेशेकौशिकवने ल्पमहतोः रामस्यसं
गात्तनाथभावं सनाथकत्वंप्रपन्नेगतेसति मुनीनांतत्रपाव
नवासिनां रक्षोनिमित्तंराक्षसजनितंभयमुद्दिदीपे उद्दीप्तं ते
षांकिंविशिष्टानां क्रतुक्रियासु यज्ञक्रियासु सक्तार्थीबुद्धि
र्येषांतथा सहसाहठात्तदनर्थकनिमित्तमर्थः पद्ये तस्मिन्प्रदे
शेशालिहोत्रतपोवनेरक्षोवकनामादैत्यः तन्निमित्तंतेउत्
पन्नेल्पमहतवः कपिष्ठिरादयः अन्यसमाने निमित्तंहेतु
लक्षणोरिति मेदिनीकरः ८९ ॥ रक्षोहितद्विजायत्तदृष्टि
मात्राभिनोदितः महदानंदनोयत्नमानस्योल्पनंदनः ५०
रतइति ल्पनंदनोरामः यत्नमानस्यो रक्षोवधायसावधा
नोबभूवेत्यर्थः कथंभूतः महतांदेवानामानंदः आनंदजन
कः आनंदयतीत्यानंदः तथाकिंविशिष्टः रक्षसामहिताव
दोहिताः द्विजाः ऋत्विजास्तेषामायत्तात्तदभिमुखंवेदिमायाह
श्यत्तन्मात्रेणाभिनोदितः प्रेरितः दृष्टिसंज्ञयारक्षसांवधार
येनेतिर्यक्काइति रक्षांसिग्रहितानियेषांते रक्षोहिताइति
वा आयत्तनेजितेतदिमेक्लिशितेऊपितेपिचेतिमेदिनीक
रः पद्ये महद्वायकस्यानंदनोमहदानंदनः ल्पमहतोभी
मः यत्नमानस्याविति किंविशिष्टः मात्राजनन्याऊंत्याद्र
भिनोदितः प्रेरितस्तीर्थकदैत्यंजहीति कथं रक्षोहितद्विजा
यत्तदृष्टि रक्षोहिताद्विजेरायत्तादृष्टिर्येनेति क्रियाविशेष
णं ५१ ॥ मारीचेष्टमतिष्ठकारिणामसौमित्रिआश्रमस्यायि
नौ विप्राणामभयार्थमस्त्रविधेर्गोमातृगोरातृया सघः सा
ग्रचरंनिशाचरपतिंभीमः सुबाहुंवरणेदोर्वीर्यराजचानवीर
पदवीमाकुस्थयोरांबकं ५२ ॥ मारीचेति असौरामः सुबा
हुं सुबाहुनामानंनिशाचरपतिंराक्षसश्रेष्ठंजघानहतवा
न् भीमोभयानकः गुरोः कौशिकस्याज्ञया अस्त्रविधेर्यत्र

क्रियायागोमारुतकः सुबाहुं किंभूतं मारीचस्यतद्भ्रात
राक्षसस्येष्टमियं मारीचेष्टं तथासानुचरं ससैन्यं बाणैः सं
ग्रामे अनिष्टकारिणमर्थान्मुनीनां द्विषामिति द्वौ वीर्येण
वाहुवलेन वीरपद्वी वीरमार्गमाक्रम्य घोरां वकं श्रेवंवा
बका माताताटका निशाचरी चेरञ्वकायस्यताडशा
चोरे श्रेवकेनेत्रेयस्येतिवा किमर्थमित्याह सिद्धाश्रमे
तस्मिंस्तपोवनेस्थायिनामवस्थितानां विप्राणामभया
र्थमिति भारतपद्वे असौ भीमः निशाचरपतिं वकं वक
नामानं जघान किंभूतं सुवाहुं शोभनभुजं घोरं कादिनां
वीरस्यपद्वीरस्यपद्वीमाक्रम्यगणेयकाधिपस्यात्मया
कथंभूतं वकं मारीचेष्टं मारीजनतृष्यारस्तत्र चेष्टायस्यत
मिति मारीचस्यानन्दयेद्गतिमेदिनीकरः ५१ ॥ भूच
रद्विजगणाशिनां द्विषं वेचरद्विजगणाशनेनतस्तं विचा
यत्कुलमग्रजन्मनो राक्षसतयकरो रवनः ५२ ॥ भूच
रेति सरामः अग्रजन्मनां विप्राणां कुलेसमूहं खरवद रात
मानां तृयंकरोतीति राक्षसतृयकरः तं द्विषं सुवाहुं वे
चरद्विजगणाशनं वेचरंतीति विचराः आकाशचारिणो
द्विजाः पक्षिणो गृद्ध्राद्यस्तेषामशनं भोजनीयं कृत्वा तं
कथंभूतं भूचरेति भुविचरंतीति भूचराः ये द्विजा विप्रा
स्तानशितं भक्षितं शीलं यस्यैवंविधं पद्वे सभीमः द्विषं
वकं कुलं जनपदे गेहे सजातीयगणेपि वेति विस्रः दंत
विप्राद्या द्विजा इत्यमरः भूचरद्विजगणाशनभोजनं
यस्येति भूचरद्विजगणाशनः ताडशं वा ५३ ॥ द्विजरा
जगवीभिः संवर्धितश्रीर्नृपात्मजः जगदानंदयन्सादा
स्कामदेवइवावभौ ५४ ॥ नृपात्मजो रामः कामदेवः कं
दर्पस्तद्वद्वभौ शुशुभे द्विजराजो ब्राह्मणश्रेष्ठः कौशिका
स्तस्य गवीभिर्वाणीभिः संवर्धिता श्रीर्यस्य सतथा कंदर्प
स्यापि द्विजराजस्य चंद्रस्य गवीभिः किरणैः संवर्धिता श्रीर्भव

रा॰
पां॰
२९

नीति यद्वा एतत्काव्यकारयितान्दपः कामदेवनामातद्व
भौ सोपिब्राह्मणाशीर्वादैः संभृतश्रीर्द्विजराजस्य चंद्रस्य
तिद्विजराजगवीतिस्यत्र गोरद्वितल्लकीनिवनसमामानः
गविषाद्वोपीतिकेचित् एतेन्दपात्मजोभीमसेनोद्विजवार
जगवेभिः शालिहोत्रतपोवनवासि ब्राह्मणाशीर्वादैः सं
भृतश्रीः शत्रोः धर्मकदैत्यस्य विनाशनादिति गोशब्दः पश्च
भूमिष्ववागर्थे इति शेषः॥

॥ इतिश्रीहलध
राणीप्रसूतकादंबकुलतिलकचक्रवर्तिश्रीकामदेवप्रो
त्साहितकविराजपंडितविरचिते राघवपांडवीयेकाव्ये
कामदेवांके महाकाव्ये श्रीरामयुधिष्ठिरोनामप्रथमः स
र्गः ॥ समस्तप्रक्रियाविराजमानविरुदराजकं मस्त्रश्रीम
न्नारायणपरायणराजाधिराजश्रीमदनसिंहकारितस्त्री
शशिधरकृतौ राघवपांडवीयप्रकाशे प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥
ॐ श्रीगणेशायनमः ॥ ॐ रूपेण कन्यां जनकेन दित्सिताम
योनिजां लंभयितुं स्वयंवरे द्विजप्रवर्येण स धर्मनंदनः सहानु
जस्तां भुवमप्यनीयत १॥ द्विजप्रवर्येण ब्राह्मणश्रेष्ठेन कौ
शिकेन स धर्मनो नाम स्तामपि भुवं धर्मजनकराजधानीं मि
थिलामनीयत नीतः धर्मेणानंदयति लोकान् धर्मनंदनः
धर्मं नंदयति वा धर्मप्रधानादित्यर्थः किंभूतः सहानुजः स
लक्ष्मणः किमर्थमित्याह कन्यामिति न योनिजा ताम
योनिजां स्वयमुत्पन्नां कन्यां लंभयितुं प्रापयितुं किंभूतां
जनकेन जनकनाम्ना नृपेण दित्सितां परस्मै दातुमिष्टां
स्वयंवरेणेति शेषः सीतया रामविवाहनिमित्तेन च नीत
इत्यर्थः पक्षेऽपि भिन्नयुग्मो द्विजश्रेष्ठेन शालिहोत्रतपो
वनवासिना सोपि धर्मनंदनो कपिष्ठलां भुवं द्रुपदनग
रीमनीयत रूपेण द्रुपदेन जनकेन यज्ञोत्पन्नां पित्रा प्रयो
निजां यज्ञकुंडोत्पन्नां कन्यां द्रौपदीं लंभयितुं साग्रजो भीमा

रिरुद्विजः १ ॥ मार्गेषु यो दीर्घतमः स्मृतस्य कलत्रकृच्छ्रप्र
तिमोक्षणेन श्रृंगारपर्णस्य जितात्मनोपि चकार तोषं नरदेव
जन्मा २ ॥ नरदेवो राजा तस्माज्जन्म यस्य स नरदेवजन्मा प्रख्या
तो गौतमो दीर्घतमः स्मृतस्य तोषं प्रीतिं चकार कृतवान् उन्नर
त्याह मार्गेषु नितिवर्त्मनीत्यर्थः उन्नत इत्याह कलत्रस्येति प
त्न्या अहल्यायाः कृच्छ्रस्य कंटकस्य शिलारूपस्य प्रतिमोक्षणे
न तत्त्यागेन किंविशिष्टस्य जितात्मन आयातत्वशिवस्येत्यर्थः
श्रृंगारवर्णस्य नितेजस्वित्वात् अथोनेतरार्थे जितेंद्रियो
सावितिपाठांतरे तत्रासौ राम इत्यस्य विशेषणं श्रूयते किल
गौतमपत्नी अहल्या शक्रेण सह संगता तेन ततः पाषाणम
यी भवेति शप्ता रामावतारस्य विलोकनेन रेणुना स्ववपुः प्रा
प्स्यसीति शापान्तं कृतवान् इति पुराणोक्तिः पक्षे नरदेवज
न्मार्जुनस्तस्यांगारवर्णस्य गंधर्वविशेषस्य तोषं चकार मार्गेषु
वर्त्मसु किंविशिष्टेषु दीर्घतमोन्धकारे येषु तेषु इति तत्कल
त्रस्य यत्कृच्छ्रं कष्टं तेन यन्मोक्षणं तेन निमित्तेनेत्यर्थः वर्त्म
नि महांधकारे अंगारवर्णो नाम गंधर्वः कांतया सह संभोगं कु
र्वाणोर्जुनेन दृष्टस्ततोर्जुनेनोल्कायाव्यापादयितमारब्धः
तत्पत्न्याः सकष्टाचरणेन प्रतिमुक्त इति २ ॥ सार्धं द्विजैः संप्र
नथास्त्रिजिस्माकृपेयकपिख्यातकज्जस्य वंशो नयद्भसेनस्य
नयोपपन्ना राज्ञः पुरी भूपतिभिः प्रपूते ३ ॥ राज्ञो जनकस्य
नयोपपन्ना नगरी भूपतिभिः राजभिः प्रपूते पुण्यं वभूव ख्या
तकज्जस्य वंशे कज्जस्य कुलोत्पन्नाख्यातेरामेउपेयकषि
उपगते सति द्विजैः सार्धं महति किंभूतेनास्मिन् जिलोजाय
नपीलेसंहृत्त्रधाविस्मह्रते प्रकाशिनधामतेजो यस्य स नर
था तस्य किंभूतस्य नयतत्रसेनस्येति नयतानीतित्रासेनाय
स्य स तथा नयोपपन्नेति पुरीविशेषणं पक्षे राज्ञो यत्तसेनर
स्य कुमुदस्य नगरी तेन प्रपूते श्रपितप्रपरे शिवरुद्रालेननका
लाद्विजैर्ब्राह्मणैः सार्धं जिलावर्जनेन उपगते सति कज्जोटराज

ए॰
पा॰
१२
४७

विज्ञेनिष्टनिश्शनिकञ्जतस्य:स्यातःकञ्जनस्य वंशाभवोड्डयोंध
नस्मसतनपवब्रास्माणानूपेणतन्मध्येवस्थानात्सङ्घतथास्त्रिगुम
स्वीयेनजस्वीति ३ ॥ आलोलचामरमरालचितानरालैश्चा
श्रोत्कैरलंकृतापृथिवीश्वराणां नानादिगंतरजुषांकम
लाकराणामेकालयत्वमिवसानगरीजगाम ४ ॥ सानगरी
पृथ्वीश्वराणांपद्माकराणांसर्वसामेकालयत्वमिवपद्मा
यत्वमिवपकस्यानस्थितत्वमिवजगामगच्छतिस्म पवंन
गरीश्रवास्थत्वागतेत्यर्थः कमलालक्ष्मीःकवेहलयेषांते
कमलाकराःसलक्ष्मीका इतिविशेषणं वापकस्यालय
स्ववसतेर्भावः पकालयसाधारणविधानष्टःच्छत्रोत्करे
तपत्रसमूहैरलंकिता अत्रपृथिवीश्वराणामेवई षह्लो
लाश्चमराप्रवामलाहंसाले:चितंमेनरालमेषांतेनया य
ह्लाकमलाकराणामेकालयत्वंजगाम सर्वसाम्यलक्ष्मणस्या
नेवश्च सानगरीति पृथ्वीश्वराणांछत्रोत्करैःलंकिता
मकलाकराणामपिकमलमध्येराजहंसाश्रवतिष्ठन्तइति
नानादिगंतरजुषामिति पृथ्वीश्वराणांविशेषणं नानादि
शामंतरजुषांतन्मध्यस्थितानानन्तोत्रागतानांसर्वसामपि
विशेषणंभवति नानादिगंतावाकाशेवर्तिनामित्यर्थः उ
भयत्रापिसमानं ४ ॥ सघोष्टशाभरणकिरणैःसुरयंतोदि
गंनान्वीर्योत्कर्षादहमिहमिकाभूभृतोदर्शयंतः वैध्यवै
धरत्नरवइवतेप्रोषितामानुभावं तत्रायंतेविहितमनयः
शोभयंतिस्मरंगं ५ ॥ तेभूभृतोरंगमवयंवरस्थानेशोभयं
निस्म शोभयांचक्रुरित्यर्थः उभयत्रतुल्याः किंभूतास्तेसयः
रत्नकालमणीनामाभरणानांकिरणैर्दिशामंतान्सुरयंतोर
धम्नुवानःवीर्याणांसामर्थ्यानामुत्कर्षादथिकादहमहमि
वंश्रहंकारान्मामेववरिष्यतीत्येवंरूपदर्शयंतः मयैवेयं
याद्याइति अहमेवैषांमध्येसमर्थोरूपादिसम्पन्नइति प
नःसुल्कानिवहामयैवसाध्यइति दिनाग्रायेतीतिदाग्रयमा

येविहितामानैर्थैः यंद्भूतांतंद्भूणोत्तमयैवबलादियंहंत-
व्येतिभावः केकमिवशोभयति वैघालत्वेवाविध्यात्पत्राङ्-
मावैध्येविध्यसंबंधिनंसानुभागमिव विध्येभवावैध्या विध्य
स्यायैध्यत्वामिति प्रोषितानुरागमितासंवज्ञावा ५ ॥ अ-
थानुरूपेणजनेनगुणामनोज्ञवेशामनुजेन्द्रकन्या उपाययो
लोचनवर्त्मराज्ञासाङ्गेवमूर्तीमकरध्वजस्य ६ ॥ अथानंतरं
साराजकन्या सीताङ्गोपदीराज्ञांलोचनवर्त्मलोचनमयनु-
पाययो उपगतात्तेस्माहृष्टेत्यर्थः किंभूताअनुरूपेणयो-
ग्येनजननेवर्त्तिनागुणामनोज्ञवेशामनोहरालंकारगुणा
मकरध्वजस्यकामस्यकृतशरीरपाणिग्रहाअङ्गेवेति सर्व
चित्ताकर्षणादिति मनुजेन्द्रोजनकोद्भुपदोवा ६ ॥ सात-
त्रयानादवतीर्यतन्वीसौदामिनीवाम्बुदराजिमध्यात् स-
मीपमासमस्वपाणीकृतस्यचापस्यपुष्पायुधचापयष्टेः ७
सातन्वीः सीताङ्गोपदीवा तत्ररंगेयानादवतीर्य चापस्य
धनुषःसमीपमागतेति किंभूतस्यस्वस्यस्वकीयस्यविवाह
विधिपाटनस्यपाणीकृतस्यशुल्कीकृतस्यस्वेनात्मनापाणी
कृतस्येतिवा अंबुधराजिमध्यान्मेघपरम्परायामेतरतः सौदामि
नीवविद्युदिवयथामेघादवतीर्यशक्रधनुषः समीपंगच्छ
तीतिमनुजेन्द्रकन्या कीदृशीपुष्पायुधस्यकंदर्पस्यचाप-
यष्टिः धनुर्दंडइति ७ ॥ शान्तिर्मूर्तिमयीस्मरस्यजगतोना
रीमयंमेरुनं क्रान्तानामुपमामकल्पनकलाकान्तेः समुन्ने
जने लक्ष्मीः संसृतिसागरस्य सरसोलावण्यपुण्यंभला
साराजव्रजचक्षुषांपुनरभूदानंदपुण्यस्थली ८ ॥ सासी
ताद्रौपदीवाराजव्रजानांराजलोकानांनेत्राणांचक्षुषांद
र्शनानंदपुण्यास्थली अभूत् द्रष्टानांनंदस्येवपुण्यक्रय
विक्रयंगतस्यस्थलीतस्यानेबभूव आनंदपवपाणय
त्रुपवेभूतास्थलीइतिवा किंभूतास्मरस्यकामस्यमूर्तिम-
यीव्हनशरीरपरिग्रहशान्तिरचविशेषः सामर्थ्यंवाशान्तिर

रा॰
पा॰
५८

स्वांतेरेषोयाँनुत्साहादौबलेछियामितिविश्वः जगतः सं
सारस्यनारीमयस्त्रीरूपमंडनमलंकरणंकांतानांस्त्रीणामु
पमानकल्पनयासादृश्यस्यकलातस्यायः कांतेः समुद्रेज
नेप्रकाशनेकलावैदुष्येशिल्पादौकलनाकालमानयोरि
तिप्रकाशः संहतिः संसारः सप्तसागरास्तस्यलक्ष्मीरि
वकमलेवलावण्यपूर्णपाभसोसरसीवेतिलावण्यमेवपु
ण्याभइति ५ ॥ सौंदर्यश्रीपताकानिखिलयुवमनःसू
खेलालोकचंद्रः पंचास्यंदष्युदासः स्मरमुनिहृदयाक
र्षणः कामपाशः तारुण्योद्यानवल्लीपतिहृतकबलाक
शुकोदंडमौर्वीरेजेनक्षोनतात्रैवर्णहृतेकल्पिताप्रुष्प
माला ५ ॥ तस्याः सीतायाघोपयावाभुजलतायाश्चग्र
तर्वर्णार्थं स्त्रीकारार्थंकल्पितेति तांविशिनष्टिसौंदर्य
तोटकांगोयोरितिविश्वः निखिलयुवजनमनसांसमला
दनस्यनिमेषस्यन्युदासोनिरासस्तत्रहेतुरिवेति स्मरमुने
नारुण्यमेवमेवोद्यानेतस्यवल्लीवलनवपत्रुः सहृतस्यपु
पस्यकलेवकामकोदंडस्यकामधनुषोमौर्वीज्येव ५ ॥
यदेतदापीयहृष्णाप्रपेदमनुष्यलोकेप्यनिमेषभावं
सासीताङ्गोपदोवाङ्गयासिद्धोरूदिना उत्थितालक्ष्मीरिव
श्रमालावण्यानास्त्रितानियतेस्याप्येवाप्यस्तमेव उतप्रवासि
त्याह यतोहेतोरेनलावण्यमेतयोः सीताङ्गोपयोः सौन्दर्य
हृष्यानिपीय मनुष्यलोकेप्यनिमेषभावंनिमेषस्वल्पत्वंप्र
पेदेगतः देवानामप्यनिमेषतात्वधापानादिनिभावः १॰ ॥
राज्ञोमनोदर्पणमंडलेष्यप्रतोकमेकायकयापतस्मरंतो रगा

जवालाकुमुदाकरेषु रेखा हिमांशोः प्रतिबिंबितेव ११ ॥ बा
लासीताङ्गोपदीर्घराजसुशुभे केव कुमुदाकरेषु सरः स्वप्रति
बिंबिता हिमांशो रेखेव सा किं विशिष्टा राज्ञा मृणालदर्पणमंड
लेषु आदर्शसदृशेषु निर्मलेषु मनःस्वप्रत्येकं कायगापदेक
दैवोदके पुष्करे ती चेद्रेखापि तथैवेति साम्य ॥ ११ ॥ पुष्प
विचित्रैर्ग्रथिताविवेजे तस्याश्च नः कुंचितकेशपाशः तद्वक्त्र
पद्मोत्तमगंधलोभात्संगीभवद्भृंगगणस्येव १२ ॥ तस्याः सी
तायाङ्गोपधावावक्त्राब्जस्य मुखपद्मस्योत्तमगंधलोभाडत्क
हृतैरभलीभात्संगीभवंती निविडाभ्यगमालाभ्रमरपंक्ति
विवेति १३ ॥ वक्त्रस्य तस्याः प्रसमीक्ष्य शोभां तारापतिर्मंडल
मापभानोः तथापि नो साम्यमुपैति तस्मात्त्वलेतपः प्राप पुरा
रिमौलि १४ ॥ तस्याः सीतायाङ्गोपधावामुखस्याननस्य शो
भां कांतिं प्रसमीक्ष्य दृष्ट्वा तारापतिश्चंद्रो भानोरादित्य
स्य मंडलमापप्राप एतयोर्मुखस्य साम्यप्राप्त्यर्थं तपस्तत्र
मिवेति तत्कथापि साम्यताभ्यां न प्राप हैरण्यास्तुरारेः शिवस्य
मौलिं शिरः प्राप किमर्थं तपस्तत्रेन पसा तस्याप्यभविष्यती
तिभावः १५ ॥ एतस्या नेत्रशोभां तुलयति न यदा खंजनः प्रा
प्तकीर्तिं नूनं तेनापि हंतः श्रयति पदमतो योगयुक्तस्तप
स्वी तद्वन्नीलोत्पलेन प्रतिदिवसमतो मग्नमाप्रविष्टाः
कांतारं तद्देशः प्रथितमिह यतो नाल्पलभ्यं तपोभिः १६ ॥
प्रामा कीर्तिर्यैनाङ्गोत्कर्षेण समाप्रामकीर्तिः खंजनपोदिर
विशेषः वानापि नामदैन्यविशेषपक्षस्य हंतृनो शाकस्यागस्त्य
स्यपदं तपोवनं श्रयति गच्छति तपस्वी योगयुक्तो ज्ञानवान्
तपश्चरणायेति भावः तद्वदिति यथा तन्नेत्रशोभामलब्ध्वा खं
जनो दक्षिणाशां प्रतिगतः तथा नीलोत्पलेन तपश्चरणाय
प्रतिदिनमप्सु मग्नं तन्नेत्रशोभाप्राप्तकीर्तिः खंजननीलोत्पले
तद्वद्दैण्यापि हरिणास्तन्नेत्रशोभाप्राप्त्यर्थं तपश्चरणाद्वनं प्रा
महांतिकदैन्याह तयदेति यथा एतस्याः सीतायाघोपधावा गाने

रा॰
पा॰
४४
९१

त्रशोभां न तुलयति न सदृशीकरोति नूनमुत्प्रेक्षायां ऊनमेवे-
त्याह यत इह मथितमेव प्रसिद्धमेव तपोभिर्लभ्यमप्राप्यं ना-
स्त्येव सर्वमेव न प्रसाप्राप्यं तदित्यर्थः कांतारोरुश्रीमहारण्यमिति
विरुद्धः १४ ॥ तदेतच्छोभामनुकर्तुमेषा नाभूद्यतो दाडिमबीजपं-
क्तिः शक्ता नतोऽस्याः स्वहृदयं विदद्येन त्रापतमं भुवमीर्ष्ययैव १५ ॥
तस्याः सीतायाः श्रोपद्यावादंतशोभामनुकर्तुं सदृशीकर्तुमेषा दा-
डिमपंक्तिर्यतो हेतोः शक्ता समर्था नाभूत् न भूता ध्रुवमुत्प्रेक्षते
ईर्ष्ययैवामर्षेण तन्नामेन नतमसमपूर्हृदयं विदीर्णमिति १५ ॥
तदीयसौंदर्यसरोमृणालभुजद्वयं रक्तकरांबुजाय विकासना-
यं रविरागमतुल्या नवांशवो येऽप्रसरंति शोणाः १६ ॥ रक्ताभ्यां
करांबुजाभ्यां मायं व्यक्तं तस्या भुजद्वयं तदीयसौंदर्यमेव सरो-
त्कमृणालमिवेति तद्विकासनार्थमिव येनावांशवः शोणालो-
हिताः प्रसरंति रविकिरणातुल्या इति तत्सादृश्या इत्यर्थः प्रलै-
रपि सूर्यकिरणैरंबुजं प्रकाशामिति १६ ॥ नन्वेतेभ्यः स्फुटम-
नुशयाबद्धकोशांजलिभ्यः सानुक्रोशां निजकचिलवो दीयतामं-
बुजेभ्यः इत्यतेस्याः प्रतिपदमिव व्याहरद्भ्यां पदांते पादद्वंद्वल-
लितचतुरं नूपुराभ्यामुपात्तं १७ ॥ एतस्याः पादद्वयं चरणयु-
गलं नूपुराभ्यामुपात्तं गृहीतं तत्संनिधानमागत यावत् प्रति-
पदं पदांते चरणान्ते पतो इति व्याहरद्भ्यामिव वदद्भ्यामिव किं
तदित्याह नन्विति संबोधने एतेभ्यः सानुक्रोशां सानुकंपं यथा-
स्यादेवं निजकांतेर्लव एकदेशो दीयतामिति किंभूतेभ्य अत्रनि-
शानिद्रायां बद्धकोशांजलिर्यैरेवंभूतेभ्यः ललितेन चतुरं मनो-
ज्ञं ललितचतुरमित्याचिते पादयुगलं स्फुटमुत्प्रेक्षितायामि-
ति १७ ॥ गमनमलसयातैः जंभलक्ष्मीं जंघाभ्यां मविवलकं
रशोभामूरुकांडद्वयेन तदियमहरदेशां हेतुना तेन नूनं नि-
जवशोभिकरींद्राः पांसुपूरं क्षिपंति १८ ॥ तेन हेतुना नेवका-
रणान् करींद्रा हालिकेशानिजेस्वेव पृष्ठे शरीरे पांसुपूरं धूलि-
निवहं क्षिपंति तेन केनेत्याह यदिति नूनमुत्प्रेक्षते यद्यस्मादे

तोऽयं सीताङ्कोपदीवा पद्मांकरीङ्गणोगमनगतं अलयानैर्मदया
नैलहार पद्माङ्कभयोर्गंडस्थलयोर्लक्ष्मीशोभा ऊचाभ्यां स्तनाभ्या
मभ्यहरत् अविकलं च संपूर्णां करशोभां स्थलहस्तकान्तिमूरुको
रुद्रयेनाहरदिति अन्योपि सर्वस्वहरणेन दुःखेन शरीरमुल्लिलिपः
तीति उत्प्रेक्षा व्यंजनशक्तेर्विशङ्कोपिनाहृशैरिति १८ ॥ एवं नवे
क्षेषु वितर्कयत्स्वन्तेनावलोक्यावयवं तदीयं उत्क्षिप्य पाणिं निपु
णेन वाणी मध्ये सभं केनचिदित्यभाणि १९ ॥ केनचिन्निपुणेन कु
शलेनाधिकृतेन पाणिं हस्तमुत्क्षिप्योत्तल्पो मध्ये सभं सभाम
ध्ये इत्यग्रे वक्ष्यमाणां वाणीं वचनमभाणि उक्ता तदीयं सीताङ्को
पदीसंबंधं वा पूर्वोक्तमवयवा शरीरावयवं विलोक्य हष्ठानवे
क्षेषु राजसु एव पूर्वोक्तक्रमेण वितर्कयत्सु इति उभयत्र प्रधानं १९
हरानसंधनुरिदमीश्वराहृतेनिजौजसा कलितगुणं विधाय यः
प्रदर्शयेत्परिषदि लवलतां जयश्रिया सह लभेत स कन्यकां
२० ॥ किं तदित्याह इमां कन्यां सीताङ्कोपदीवा लभेत प्राप्नुयात्
जयश्रिया जललक्ष्म्या सहेति स कइत्याह यइति परिषदि सभा
या यइदं धनुः कलितगुणं दत्तज्याकं दर्शयेत्प्रकाशयेत् लवल
ब्धतां सीतायामित्यत्र लव्रो लब्धो हृदयस्थो···· योयासातद्ये
ति पश्चान्नवे कलितगुणं विधाय लवलब्धतां राजचक्रावेधं प्र
काशयेदिति केन कलितगुणमित्याह निजनौजसा बलेन ।
किं विशिष्टेन तत् ईश्वराहृतेन महादेवं विहायान्येन दुःखेन मंडःखे
नानमनेयस्य तन्नथा २० ॥ इति वचसि तथानीमन्यमात्रेन नरेशाः
पृथक् नवभुजदर्पात्तूर्णमुत्थाय पीठात् द्रुततरमभिपेतुस्तत्र
भीमरूपं फणिपतिमिव भोगिग्राहिणोग्रं सटहीनं २१ ॥ इति
पूर्वोक्तप्रकारेण वचसि उक्तमात्रे सति तदानीं तद्व्यवहितकाः
ले···· नरेन्द्राः स्वयंवरस्था राजानस्तूर्णं शीघ्रं पीठात्सिंहासना
दुत्थाय द्रुततरं यथा स्यात्तदेव तर्पणीभूतं धनुर्गृहीतुमभिपेतुः
धनुषः समीपं जग्मुरित्यर्थः कीदृशं धनुरत्यंतं शुभं भीमरूपं भ
यानकमिति किं विशिष्टाः पृथक् नवो महान्भुजदर्पो येषां ते अ

रा०
पा०
३०
30

तिवलिष्टाइत्यर्थः भोगिग्राहिणः सर्पग्राहकाजांगलिकागरुत्म
तोवाफणिपतिं सर्पश्रेष्ठमिव तेप्योषधादिनाबालिष्ठानमपि भी
महरूपभयानकमिति ११ ॥ कन्यांनिधानकलशीमिवकार्मुकं
चभीमभुजंगमिवतत्प्रतिबंधभूतं दृष्ट्वाविलोलमनयाकतिचि
त्क्षितीशानावनम्रशिरसमपिदमनामवापुः ॥ १२ ॥ कतिचित्क्षि
तीशाराजानस्तद्धनुरादावग्रहीतमशक्तिं तत्पङ्क्तिवानदमनामव
पुर्नसमर्थाबभूवुरित्यर्थः किंविशिष्टा विलोलाद्दोलामतिर्ये
षांतेनतथापतनमनेनास्यालाभस्तन्नमनेवाधाकयमतोयदि नत्र
स्यात्तदाकथं तल्लाभइत्युभयरूपत्वं किंकृत्वेत्याह कन्यामिति
सीतांद्रौपदींवा निधानकलशीमिवनिधिकलशवल्लभ्यां ध
नेमनेनतल्लाभइति उक्तिंनतमाःकार्मुकंचभीमंभुजंगमिव
कालसर्पवद्रूपमाकारं धनग्राहादातेनदमाः तत्प्रतिबंधभूतं
तल्लाभप्रतिबंधकंदृष्ट्वाविलोक्यकेचित्तु कन्यांनिधानकलशी
मिवनादातेनवात्यक्तं दमनामवापुरितियोजयंति तत्प्रतिबं
धभूतंभीमंभुजंगमिव धनुर्विलोकयंति निधिकलशस्यास्याद
दाने···· तत्प्रतिबंधकभुजंगदर्शनान्मागच्छेति भुजंगस्यापि
बलत्वादन्यत्रगमनेनतत्प्रतिबंधापगमान्नलाभःस्यादिति
पतान्नस्वस्थानस्थितत्वाद्भवुरितिभावः ११ ॥ साभिमान
मनसोनवाधिपाःकेचिदादावितिबाहुसाहसाः केपिचापमनाति
बाहुविक्लवाःऊर्ध्वंतेस्मनिजमानसानतं १३ ॥ केचिद्राजानो
निजमानंचित्तसमुन्नतिमानततंनत्रऊर्ध्वंतेस्मशक्ताः मानहननत्व
दृढभूवुरित्यर्थः किंविशिष्टाः चापस्यग्रहणेनतौ नमनेबाहुवि
लक्षावीर्येषांते चापनमनासमर्थाइत्यर्थः मनस्विनसमन्नतोग्रह
हीनमादिनीकाः केचिदाचतिनबाहुसाहसंयेः सतावाङ्मुखमा
साभिमानमनोयेषांतेसाहससकाराइत्यर्थः १३ ॥ दृष्ट्वाकेचन
केचिदीक्षणमपादेन्यकर्णस्पर्शनादेकेपारणानंतःसगर्वमित्तवे
हीनलस्फालनात् ध्यानमीकर्णानंतरंकेनापियोजीवादनीचूढ
नान्योर्द्धेडनेयमालिनीवन्दपतोवेधपञ्चमास्तेभवान् १४ ॥ ते

राज्ञानस्तास्मिन्कोदंडे धनुषिवंधश्चमानिष्कालप्रयासा
प्रभूवन् बभूवुः किंविशिष्टेतास्मिन् नयशालिनिन्द्र॰
पतौनीतिफलकेराजनिअपरेत्वपतयोनयवंतोवंधश्च॰
माभवंतीति कथमित्याह हस्तादिति केचिद्धस्ताउत्तरह
हैवेत्यर्थः केचिद्दीक्षणपथ्या उत्तरहष्ठानिहेत्राद्धत्यर्थः
अनव्यवसायादिति अन्येकरस्पर्शनादिति हस्तागत्वा
हस्तस्पर्शनंकृत्वातज्ञारणानव्यवसायादिति एकेधा
वणादिति सगर्वं यथास्यादेवं गुणोवृत्त्वेति तदपिमव्या
पादानव्यवसासादित्यर्थः निपुणाद्इति इतरेकरश्चाल
नाङ्गगुणश्चालनादिति परेप्रानप्रीकरणमीमत्रप्रीक
वणांतस्मादित्यर्थः कतिपये जीवाटनीधनुःकोद्गोल्लर॰
यर्चहनाश्चाल्लनात् शरसंधानेसामर्थ्यादितिभावः २५
मङ्गांगचेदिमगदेशाधुरःस्मरेषु तज्ञायराजसुजलंमन
सादपत्य जिस्नुर्द्विजेंद्रनिकटाद्धरिवंशकेतुर्गर्भोद्दिवा
म्निरुणोदगात्कुमारः २५ ॥ कुमारोरामोद्विजेंद्र॰
निकटाद्विप्रस्यामित्रसमीपाउदगाउत्थितःप्रस्तावात्र॰
उत्तरंहरणायेति जिस्नुर्जेयनशीलः हरिवंशसत्त्व
येवंशस्यकेतुर्ध्वजवःशोभमानः अरुणेरग्निमंथनका
हस्तगर्भान्निधाद्रिविवोदगात् मङ्गांगचेदिमगधादे
प्राविशेषास्तेषामीश्वरास्तेदेशाधिपतयस्तेपुरस्मरात्र
अगमनीयायेषांतन्मत्तनिमुराजस्तत्ज्ञायमन्तकल्या
यत्नाविचाय॰॰॰॰ जलेदतस्मात्विति तज्ञायतत्विर॰
यधर्मायेनिवामनसेतिवादतत्रापिगितिमनसाकृत्वेति
पदेजिस्नुःकुमारोर्जुनोब्राह्मणसमीपाउदगात् ह
रिवंशकेतुरिति हरिर्वानरस्तस्यवंशोवर्गःसमूहोह
नूमानस्तेनापतित्वात् यदाहहरिर्हनूमान् वंशोवर्णोय
स्येतिविभक्तिबहुव्रीहिः हरेरिंद्रस्यवंशस्यकेतुर्ध्वजो
वानस्तत्वादर्जुनस्येति हरिसंज्ञार्कवानास्यसुकभे॰

रा॰
पां॰
३१

कथमाह हि उ कर्पोसिं हे श्रीशाङ्के चेति मेदिनीकारः वंशो
वर्गे जले वेणौ पृष्ठस्यावयवेपि चेति विश्वः १५ ॥ वीर
श्रीमान्नन्दगाचलतनलतुलादण्डसुवीपतीनां गीर्वाण
द्वेषिगर्वाम्बुधिमथनमहारम्भमन्थाचलेन्द्रं श्लाघानिः
शाणकाणं जगदुदयमहाहृष्टिमाहेन्द्रचापं चापं दोर्वि
क्रमाग्नेः समिधमिव निजस्याददे राजसूनुः १६ ॥ राज
सूनुः नरपतितनयो रामस्वापं चनुराददे जग्राह कीदृशं
वीरस्य शूरस्य श्रीलक्ष्मीमानाश्रितस्य सुवनितलौ तुंगाव
दलाविव महत्त्वेनाविवनयोस्तुलने तुलादण्डमिव स्व
र्णकारतुलामिवेत्यर्थः तुलासादृश्यमानयोरिति स्म
मृतः गीर्वाणेति गीर्वाणा देवास्तद्द्वेषिणो दैत्यानां यो ग
र्वाम्बुधिर्गर्वसमुद्रः तस्य मथनस्य विलोडनस्य महारम्भो
मन्थाचलं मन्थनपर्वतेन सर्वं मथना श्लाघेनिःशाणो वा
घविशेषस्तस्य कोणं वादनदण्डमिव श्लाघ्यास्ति यो प्रशंसा
यां परिचर्याभिलाषयोरिति मेदिनीकारः कोणो वीणा
दिवादनमित्यमरः जगतामुदयार्थं यामहतीहृष्टिस्त
त्र महेन्द्रचापमिव इन्द्रधनुरिव दोर्विक्रमाग्नेर्भुजपरा
क्रमस्य समिधमिव होमद्रव्यमिव समिधं दीपके केचिर
दिति पदे राजसूनुरर्जुनस्तल्पमन्वपत्
सोऽभिमतं धनुः परिषदावाल्यादवलोकनं १६ ॥ हृष्टः
मायनिस्तुलानयामस्ताद्यमद्रावरं गृहीतवांश्च
भजायतरसामांद्रीभवद्भिस्सार्थेर्जपालोवामदनीसुवे
नवदयन्के नापिनालोकितः १७ ॥ सरामः श्रर्जुनो
लोचमस्यमानयानिर्वाहेन भविष्यमवगच्छन् वा
नैयथास्यान्यथापरिषदा सभयाहृष्णावलोकितः
नोधनुर्गृहीतवान् प्रथमसायानिस्तुलनयामस्तामसगो
रवं दधतरं मनिवचनेयस्यास्याः क्रियायोग्यस्यादे

भुजेति ततोऽ
वं दृष्टेनेन प्रतिज्ञानिर्वाहः स्यादिति भावः धनुः सांद्री
ज्ञायत इत्याह हस्तबलेनोत्क्षिप्तोत्तोलनमयत्न विस्मयो यत्र
भवद्विस्मयं यथा स्यादेवं दृष्टं निविडीभवद्विस्मयः
अहोऽस्य वयः अहो ब्राह्मणस्य बलमित्यादिना विस्मयः नापि
अटनीति ततो हनौ त्वेन ज्वाले वेगेणं घटयन्केनापि एतच्छ्रीरामकार
न दृष्टो न चावलोकितो लज्जयेति भावः गुणाकर्षणकर्मधीरेणा
वितयावेत्यर्थः २७ ॥ तस्मिन्गुणाकर्षणकर्मणि पार्थिवीस्य बाणा
ज्ञात्मजे शंकरकार्मुकस्य बभूव भंगः पार्थिवीस्य नृपात्मजेन मे
कर्णव्यथाधायि कटुस्वनस्य २८ ॥ तस्मिन्नृपात्मजे धैर्यशालिनि
गुणस्य धनुर्ग्रहणस्याकर्षणकर्मणि धीरे धैर्यशालिनि
सति शंकरकार्मुकस्य भंगो विदारणं बभूव तादृग्धाभा
वोद्भव इत्यर्थः राज्ञां कर्णयोर्व्यथादायी कटुस्वनो यस्येति
एवंभूतस्य एतेन ग्रहांग्रकल्याणं यथा स्याद्राज्ञां भंगो बभू
वेति योज्यं राजात्मजेऽर्जुने करकार्मुकस्य हस्तधनुषोऽ
णाकर्षणकर्मणि धीरे ···· लाभात्तस्य कल्याणकारित्व
मिति भेदे रोगतरंगेषु भंगो जयविपर्यये इति मेदिनीका
रः २८ ॥ साकं भूपैर्मानभंगं प्रपन्ने चापेन स्मिन्निर्दिष्टाल
ब्धसिद्ध्या व्रीडानम्रा सादरं राजपुत्री कीर्त्यारामं प्राप दृ
ष्ट्या कुमारं २९ ॥ राजपुत्री सीता कुमारं रामं प्राप दृष्ट्या
हृदयानंदजननी कीर्तिर्यस्याः कीर्तनीया व्रीडया नम्रा सलज्जा
इत्यर्थः लब्धस्योद्वाहस्य समीचीनवरस्य सिद्ध्या प्राप्यानि तस्मिन्नृपे दृ
हेलया धनुष्याकीर्तिस्तत्र लब्धाणवात्तनीया
पैः साकं मानभंगं प्रपन्ने सति धनुषोनमनेन प्रहृतिमान
भंगः राज्ञां च नमना प्राक्रम्यमानहानिरभूदित्यर्थः मानो
माणे च प्रच्छादो मनाक्स्विन्नोन्नतो ग्रहद्दनिविष्टः एते ए
जपुत्री सीता पदोकुमारमर्जुनं कीर्त्यार्थसमभिरामं तस्मि
न्नृपे लब्धा सिद्ध्या वापा च कृत्वे पद्मपस्य लब्धस्य सिद्ध्यानि
वहणेन निर्दिष्टा स्वस्थिता प्रोपिसमाने २९ ॥ हेलयानेर

रा॰
पं॰
३२

गरौरभ्रपल्लवैः क्रमात्तन्वी हृष्यमानालतेव स्नातं भेजेरा
जवंशप्रदीपपूर्वाबोधितैः स्ववंतीवसीता ३१ ॥ भृंगार
वृतैर्धर्मरसस्पृहैर्लेखितासीतानेरामराजकुलस्पृ
प्रवंशप्रदीपप्रकाशात्वात् भेजेमिषेवाकिंविशिष्टे
वैरसौगंधपल्लवैः स्वभावीरसौरभल्लवैरित्यर्थः कीदृशी
सीताकृसाधृपामानन्वीकृशालतेवहृष्यमानाभवानि
भृंगवृतैर्वाहृष्यमानापूर्वमसङ्गेस्वः स्ववंतीगङ्गनीव
नेही गंगेव पते कृस्लाझापदीनमर्जेनेस्वः स्ववंतीसी
गंगेवसीताचगंगाभद्र इतिविस्तुपुराणे विस्तुपादसतु
हूतास्नावयंतीः स्वमंडले समंनाछ्रस्नणः पुण्यागंगाप
तानिवैदिवः स्नानत्रपतितानाद्हिल्वचन्द्रवाप्रतिपद्यते सी
तावालकनंदाल्वव्रभेदेनिवैक्रमात् भृंगलग्नैर्धर्मर
सस्पृहैर्लेनेवहृष्यमानाराजचंद्रस्तद्वंशप्रदीपसोमवंश
प्रकाशकं शोभंसमानं ३१ ॥ राज्ञोलज्जः कलंकः स्वल्प
गुणवधाभिणिस्थापितः कार्श्केण हेपिष्टनस्यकोटौनि
गुणमुपहिताराजपुत्रेणमौर्वी स्पलानद्धाजमूलेनिजव
वर्णसावीमंतमालाक्रमायी मालायांसाफवादैः सहस
कलज्जेनर्पितानेत्रमाला ३१ ॥ कार्श्केनपत्तधाराज्ञो
शुवधाभानिवक्रचंद्रे लज्जारूपः कलंकः स्थापितस्तस्प
धनुषः कोटौवद्धेहेपिष्टेशीघ्रं यथास्यादेवंनिपुणयथा
स्यादेवंराजपुत्रेणाज्ञेनेनवामौर्वीज्याउपहितानिहिता
नद्धाजमूलेराजपुत्रवाजमूले राजपुत्रवाजमूले राजपु
चैवाजमूले स्कंदे नद्धावर्णसावी नद्भयचवर्णस्वस्त्व
वर्णमालाक्रमायांसीनयाद्वैपद्यावा मंदः शीघ्रंत्यक्ता
श्रोत्रेपितानस्यांचमालायांसाफवादैः सहसकलज्जैने
नेत्रमालाऽर्पिताइतिमालादीपकः ३१ ॥ भयोत्साहेग
निवदनिनः सर्वेनोराजलोकैः राज्ञोतेनस्वमयभवनंप्रा
पितानांसहर्षं निर्दिष्टानांगुणोंगुरुकामिरामानैर्ज्ञातमजा

नांसर्वेषामप्यजनकगपत्रवैवाहिकश्रीः ३१ ॥ त
त्रजनकेन सर्वेषां मानवेन्द्राणां दशरथपुत्राणामेकगम
देववैवाहिकश्रीः विवाहसम्बद्धिवाहोपयुक्तसंवि
धानं अजनिजाता विवाहेजानेनिवा किंभूतेन सहबंध
धास्यादेवं तेन राज्ञा जनकेन निजभवनं प्रापितानां क
स्मिन्सतीत्याह भयउत्साहोयस्मात्तस्मिन्राजलोके सर्व
तोगतवतिसति स्वकीयगृहं गतवतीत्यर्थः मुनियो
गुरुर्विश्वामित्रस्तेनागितानिर्दिष्टानां अनुज्ञातानां यदे
तेषांयकधिष्ठितानां तत्रद्वीपथावैवाहिकश्रीः समज
ति सेवपरिणतेत्यर्थः मुनिर्योगुरुः अंतीतयोगित
वचनेन तेन राज्ञाद्वीपदेन निजभवनेनीतनामितिशेष
समानं ३२ ॥ तेतत्र सर्वे समकालमेव संप्राप्य दाशरन्स
न्सहर्षान्विरेजुः त्रैलोक्यसंशोधनजागरूकान्तांगावि
भागानिवसिंधुनाथः ३३ ॥ तेसर्वेरामादयस्तत्रसम
कालेत्वल्पकामेवयोग्यपाल्ल्दाशरान्सीतांद्रौपदीवाप्राप्य
विरेजुः बभुः त्रैलोक्यस्य संबोधने सम्पादने जागरूका
स्तावधानान्विमुञ्चानितियावत् गंगाविभागानांगा
तरंगान्प्राप्य यथा समुद्राः शोभन्ते इति ३३ ॥ संबंधा
न्कादितान्मनां निजपदं प्राप्तमनः ऊर्वती दिक्कुंजेषुनि
वेनं प्राविरतां हात्रपदीमहः तेषांविक्रमवानवेल्लि
तनिजक्रोधानलप्रदीप्तः साक्षात्कालजवोदितोदग्र
पतिदुर्योधनोभ्यागमत् ३४ ॥ तेषांरामादीनां श्राभिभ
विश्वपतिः परशुराम आगतः किंभूतो दुर्योधनो दुःखे
नयोद्धुं शक्यः पुनः किंभूतो विक्रमाधनुर्भंगादिरूपः
मपववानस्तेनवेल्लित उद्दीपितो योनिजश्चात्मीयः क्रो
धानलस्तेन प्रदीप्तः प्रेरितस्तथकाकूतिनियावत् साक्षा
श्रुतीरमविग्रहाः प्रत्यक्षकालोपमइवेति तेषांकिंभूता
नां संबंधाद्विवाहादिनाकन्यालाभात्प्रादितान्मनांनिज

र॰ पं॰ २३

परं निर्गच्छतां गंतुमनः अर्वतां त्वावंदावियसंबंधिनिजं
महत्तेजोदिक्कुंजेषु दिगंतेषु निरंतरं विहितपनो विकिरतां
सतां दुर्योधनो भिमुखमागमत् कथीष्टिरादीनां सावधा
नुपातिव प्रयाणाभिमुखं वास्थितः अभिमुखः पुरुषः
प्रयाणानिष्टफलदं अनपवकालोपपद्यते तेषां फ
धिष्ठिरादीनां विक्रमपवाङ्किलेनेत्यादि सर्वं समाने
३४ ॥ स्व इशानमश्चत्रमप्युचापं शाणकं इतिमविंडयत्
तोस्य परलोकजिगीषयैवसाकंतत्पनेकौशिकनेद
कनंदनो विश्वामित्रहर्षजनकः कुमारः ३५ ॥ स्वपनेदशरथस्य पुत्रो रामः कौशि
णाकं इतिंशणविकर्षं प्रविंडयत् विंडशाश्चकार अर्थो
दस्येनद्वानमंचापं पत्रानमथानंतहृत्वा परलोक
जिगीषयैवसाकमिति परलोकस्य स्वर्गलोकस्याम
नशक्तिस्तस्यानीमापिविंडितेत्यर्थः स्वर्गमार्गस्यते नरा
निरुद्ध इतिभावः यद्वे कौशिकः इंद्रस्तस्य स्वर्गलोक
स्यागमनशक्तिस्तस्य दुर्योधनस्य शणकं इमविंडयत्
परलोकस्य शत्रुलोकस्याजिगीषाजयेच्छा तस्य चेन
निवर्तते तयासाकमिति शेषं समानं ३५ ॥ अथप्रत
रप्रयाणेनतत्र संबंधमाथं प्रकृतिगुरुस्वहस्ते प्रोक्षितैः
कांक्षमाणाः वधिरितभुवनांतार्धभिर्भीविषावै हृदीध
मिपपयोधरास्तां पुरीतेभिजग्मुः ३६ ॥ अथानंतरं तेरा
माश्वःस्वां पुरीमयोध्यामभिजग्मुः गताः पयोदामेघाः
सन्नद्धामिव धूलिभिर्भीणाविषाणैः शार्दूलधीधितभुवनांता
व्याम भुवनांतरालः मेघाअपिशार्दूलैः रसैः पूरयंतीति
नासिन्नरश्मरामेसंधिंतथानंतबंधविधायाप्रयानेअ
पगतेनसति स्वप्रयानेगतेसतीत्यर्थः प्रकृतिः शिष्यगु
मीनपस्कृत्यितं पभिः प्रोषितैः विशेषयकैर्दर्शनार्थं
माकांक्षमाणाइति आकांक्षमाणानितिपाठेमहत्यकोत्त

नीयेति तेनतैः सहगतानाइतियोज्यं पदेनास्मिन्नुद्यानेस
तितेषांधिष्ठितादयः संधिसंधायविधाय गुरुद्रोणाचा
र्यैः स्वांशुरीमिंद्रप्रस्थं पोषं समानं आक्रान्तमाणा इति
नाञ्जीलवयोवचनशक्तिर्वा ३१ ॥ सुहृद्भिराभिरभिनं
दितानांप्रतापविश्वासतपाञ्चवाणां गुणोदयप्रीणितर
सज्जनानां तेषामभूत्तत्र सुखं निवासः ३२ ॥ तेषांरामा
दीनां कृपाधिष्ठितादीनां तत्रपुर्यामयोध्यामिंद्रप्रस्थवा
सुखंयथास्यात्तथैवं निवासोबभूव किंविशिष्टानां सुहृ
द्भिर्मित्रैराभिः प्रतीतैरभिनंदितानां कृतप्रशंसानाम तु
मोदितानामित्यर्थः गुणोदयेनप्रीणितानासज्जनायेस्ते
षां प्रतापेन विश्राविताः शात्रवायैस्तथा ३३ ॥ गुणैर्गरी
ज्यायसि भक्तिनम्राः पृथग्धुरीणाअपि दर्शितैक्याः
दिशांविभागानुपपद्यमाना भांतिस्म चत्वार इवार्णवा
स्ते ३४ ॥ तेचत्वारोरामादयोभांतिस्म शोभंतेस्म चत
सृदिक्षुव्यवस्थितानाञ्चत्वारोऽर्णवाइवेति समुद्रतुल्याः
दिशांविभागानुपलभमानागङ्गादिविभागानां उप
लंभं ज्ञानं कार्यमाणाः गुरौवसिष्ठे ज्यायसि ज्येष्ठे भक्त्या
नम्राः गुणैर्ज्यायामश्रेष्ठेवेतियोज्यं पृथक् प्रत्येकं धु
रीणाराजकार्यधुरंधराअपि गुणैर्दर्शितैक्याएकीभूय
राजकार्यसाधकाइत्यर्थः समुद्रा अपि दिशांविभागज्ञा
पकाअपिनश्चाननम्राः पृथक्स्थिताअपिदर्शितैक्याः
समुद्रत्वेनरूपेण पक्षे तेचत्वारोभीमादयोभांतिस्मर
ज्यायसि ज्येष्ठे भ्रातरि युधिष्ठिरे गुणैर्गरीयसि मत्तेः शा
स्त्रादिगुणैर्हेतुभूतैर्भक्तिनम्राः श्रेष्ठागुणाः पुरुषश्रेष
र्येति तेगुणाउपायपरिणता उक्ताः शेषंतुल्यं ३५ ॥
तेस्त्वग्रजाभिर्विभौराजाकुमारैः पार्श्ववर्तिभिः सुमेरुरिव
विष्कंभैः सहविपर्यस्यभूषितैः ३६ ॥ तेस्वाग्रजाभिरामादि
भिः पार्श्ववर्तिभिः समीपस्थैः कुमारैराजादशरथोवभौ

रं० टी० ३४

34

शुशुभे किंभूतैः प्रकोष्ठैः तिष्ठस्तत्र प्रस्थो वंशो हरिशादि
त्यप्रस्थो यत्र सहरिप्रस्थः सूर्यवंशस्तेन भूषितैरिति य
द्वा हरिः सूर्यः प्रस्थो मानं प्रमाणं यस्य स हरिप्रस्थः सू
र्यवंशस्तत्र भूतान्यत्रियैर्यातैः सहग्रवितैरिति प्रस्थस्य सू
र्यवंशस्य भुवि भूषितैर्वा सह्याविष्कैर्ये विस्थानैर्मेदरादि(
भिः पर्वतैः समेतः शोभते सहहारणाणिहेनवनैः सह
विः प्रस्थः सानुस्तेन भूषितैः विष्कंभो योगभेदस्याद्वि
ताः प्रतिबिंबयोरिति मेदिनीकारः सानौ मानेस्त्रियां
प्रस्थे इति विश्वः पतेस्त्रगर्भिभी मादिकं मात्रैराजायस्य
श्रिया हरिप्रस्थभूषितैरिति इंद्रप्रस्थस्य भुवि भूषितैः इंद्र
प्रस्थस्य भूषामलंकारमिति गतैरितिर्वा इंद्रप्रस्थेन भूषि
तैर्यकैरिति नात्ययं इंद्रप्रस्थेन भूषितैर्यकैरितिनान्य
थे इंद्रप्रस्थनगरे भूषितैर्भागगतैरितिवा ३४ ।। मुनी(
श्वरैः समयेनिविष्टैर्बाधितानां भृशासामदारैः दिनेदि
नेपार्थिवनंदनानां परस्परं प्रेमभरो मुमूर्च्छ ४ ।। पार्थिव
नंदनानां रामादीनां दिने प्रतिदिने परस्परमन्योन्यं प्रेमभरो
मुमूर्च्छ ववृधे श्रमैः दारैः पत्नीभिरात्मदारैर्वा भ्यशामन्य(
श्रमाबाधितानां मुनीन्द्रेण वसिष्ठेनादिष्टे उपदिष्टे समीपे
निविष्टैः स्थितैः पतिशुश्रूषापरैरित्यर्थः पक्षे पार्थिव
नंदनानां कपिष्ठादीनां मुनीन्द्राणां रदसमयः क्रियाका
लाभ्यवस्थितानियावत् यथानुरूपव्यवस्थाउपभोगव्यव
स्यापंचानामपि सीमपदीविषयेज्ञानेनैवमणातीति स्त्र(
स्थमाने ४ ।। इष्टावलोकं जननीज्ञगृहणेनेजातिभा
विदूरवनेदधानं राजामसात्रब्रमनीलसानिमास्थापयन्ती
र्योनिषेवणाय ४ ।। राजादमारथः शत्रुघ्नसहितं भर(
भैनामसत्कृत्य कैकेयंतीर्थानिषेवणाय उपायति निषेवणा
यविधाभ्यामार्थं मानामहानिषेवणाय स्थापयन्त प्र
षयामासनीर्थं प्रामखधवलैः स्थापनानीरजः संघ ग्रव

तार्विजष्णुंवुपाञ्चोपाध्यायमंत्रिष्णुरितिमेदिनीकारः अ
निक्रान्तोभास्वानादित्योयेन एवंतेजोदधानपार्थयेतेज
ननीगुरूणामपितृप्रादीनामिष्टावलोके इष्टमार्के दिने अ
वलोकनेयस्यतं अनीलः सर्तिरेखोयस्यतं पदे सदा
ज्ञाकाधिष्ठिराशत्रुघ्नं शत्रुहंतारं अनीलसमिंश्चेताम्रम
ज्जुने तीर्थानिषेवणाय तपस्यर्थंप्राध्यापयत् भवंतेभ
रतजलोत्पन्नमन्यसमानं ५१ ॥ सर्वांसिशैलासरितश्च
तीर्त्वांगाञ्छन्नहीनात्मजयैधितश्रीः वीरः किरीटीसभ
जोपगूढस्त्रियागदास्यातिशयंविरेजे ५२ ॥ सर्वीरोभवत
स्यातिशयमत्यर्थंविरेजे अशोभत किंविशिष्टः किरीट
वान्बद्धमौलिः स्वभुजेनोपगूढमालिंगितंचित्रंनानारूप
मंगदंबाहुकटकंयेननेसरः प्रधनीनितीर्त्वासंतीर्यागा
छेत् अहीनेनाधिकेनात्मजयेनेरितासश्रीर्यस्यतामिति
यद्वा नहीनआत्मायस्यसाधीनात्मासाभिमानः सुमान्
नस्यजयेनाधितासश्रीर्यस्यतं पदे किरीटीअर्जुनः स्वभुजो
पगूढश्चित्रांगदापाइस्त्रीयेनसततथा अहीनांसर्पाणा
मीश्वरस्तस्यात्मजया उलूप्यानाम्नाप्यधिताश्रीर्यस्य स
नथासमानमन्यत् ५१ ॥ प्राप्य प्रभासंपदमिष्टयोगा
मातामहस्यानअपेत्यराष्ट्रं संतोषितः द्रोणिभुजाच्युते
नलेभेसस्सुभद्राधिगमोत्सवंसः ५३ ॥ सभवतः सुभद्राधि
गमोत्सवंसुभद्रायाः कल्यानानामधिगमोयत्रमहोत्स
वंतंलेभे प्राप द्रोणिभुजाराज्ञाच्युतेनास्थिरेणसंतोषितः
मातामहस्यानेराष्ट्रंकेकयराष्ट्रमुपेत्यप्रभासंपदंप्राप्य
इष्टयोगि अभीष्टफलं पदे अर्जुनो मातामहस्यानमा
गत्य यादवदेशंगत्वा सुभद्रायाः अधिगमेनपरिणयरू
पेणोत्सवंसलेभे अच्युतेनकृष्णेनसंतोषितः द्रोणिभ
ताधूर्मिभर्ताप्रभासंपदं प्रभायादीप्तेः संपदंप्राप्यपोसम
मानं ५३ ॥ सहत्यापापारिजातनस्यपुष्पैः दीप्तांबुधेरिव रेजे

पां॰
टी॰
३५
35

सौभद्रसंतानलक्ष्म्या प्रीतस्य चोन्वयः ५५ ॥ अस्माद् प्री
तस्य चः स्तूयस्यान्वयो भरतो रेजे भद्रसंताने कल्याणपरंप
रातस्या लाभेनेत्यर्थः पारिजातस्य प्रसूत्या पुष्पेण तीव
समुद्रस्य पूर इवेति यद्वेयस्मा वर्जुनो भद्रायाः सुभद्रायाः
संतानलक्ष्म्या अभिमन्युनामपुत्रलाभेन यद्वा सुभद्राया
अपत्यं सौभद्रः संतानस्तस्य लाभेन प्रीतस्य चन्द्रस्यान्व
यो वंशा उत्पन्न अन्यत्समाने ५५ ॥ कमनीयमया मुसन्नं
दृष्टः सर्वदेहिनां स राजनंदनो रेजे कामदेव इवापरः
५५ ॥ स राजनंदनो भरतो रेजे अपरो द्वितीयः कामदे
वः कंदर्प इव सर्वेषां देहिनां कमनीनया नंदयमानं द
प्रसन्नवर्धयन् यद्वा राजनंदनोर्जुनः अपरः श्रेष्ठ इति अन्य
त्समाने ५५ ॥ इति श्रीराघवपाण्डवीये महाकाव्ये सीता
द्रौपदीस्वयंवरो नाम द्वितीयः सर्गः २ ॥ ओं नमो गुरवे ॥
स राजाभिमतो लोके विजयोर्जितविक्रमः हरिसारथि
नाभ्यर्थयाचितो भूद्दिवो वने १ ॥ स राजा दशरथो हरिरिं
द्रस्तत्सारथिना मातलिनाभ्येत्यागत्य दिवः स्वर्गस्यावन
रक्षणाय याचितोभूत् बभूव स किंभूतः स्वर्गस्यावन
नाजितो महान् विक्रमो यस्य स किंभूतः विजयेन शत्रुजये
भूतः यद्वे हरिर्वायुः सारथिर्यस्य तेनाग्निनाभ्येत्य विजयो
नः दिवः स्वर्गस्य वने विडवनाम कं याचितो भूत् सत्य
र्थः अर्जितो विक्रमो येन लोके राज्ञो याचितो भूद्दातायि
मतः विजयः स्याज्जये पार्थे इति विश्वः इन्द्रं चेन्द्रार्कवातास्य
शुक्रभेकं यमाहिषु कपौ सिंहे च विश्वा च हरिर्लोकापिले
त्रिष्वनिविश्वः १ ॥ क्रमेदिव कीर्तिभिर्वर्जुनो यन तच्चीत
वन्दाइविणाव्येन नरः समादो दिव कीर्तिभिर्वर्जुनो यन तच्चीन
निधनुषापरेषां २ ॥ मनरोदण्डारव्यः परेषां शत्रूणां भीति
चक्रायकृतवान् रथेनादिवंस्वर्गकामन् वसुवानःकी
लिभिरर्जुनो धवलः नत्तीनत्वेनमानालिनी नत्वेन राजनी

तत्वेनवावलात् गच्छन् हरिरश्वोयस्यसतथा किंभूतेन
धनुषासाक्षाद्गांडिवेनगांडिवसदृशेनेत्यर्थः यद्वानरद्व
वार्जुनइवयथागांडिवधनुषाशत्रुप्रभीतिचकारेति
अत्रपदेहृष्टान्तसिद्धिदर्शनमाह पदेसोर्जुनःगांडिवेन
धनुषापरेषांभयंचकार कीर्तिभिर्लीदितः रथेनादिवं
क्रामन् तेनाग्निनानीतोवलात् हरिर्हिन्तमान्यत्रतेन
साक्षान्नरइवनारायणअजइववनेमिषवासिनरइवे मनोवे
त्यर्थः अर्जुनःककुभेपार्थेकार्तवीर्यमयूरयोः २॥
करुतेपिस्याच्छुक्लिंगोधवलेपिचेतिमेदिनीकरः १
सदैवदत्तोद्भुतवीर्यसम्पदक्षीणवाणोज्वलरूपधारी २
द्विषद्विजिकायवनेस्वबाहुप्रतापरूपेज्वलनेजुहाव ३
सदृशरथःस्वस्यवाहोःप्रतापरूपोज्वलनोवह्निः तत्र
द्विषतएवद्विजिकास्तेषांअग्रंवनेस्वइहोजुहावजुहोति
स्म किंभूतोदेवेनेन्द्रादिनादत्तः अतएवोद्भुतावीर्यसम्प
द्यस्यसतथा अक्षीणेनसमर्थेनवाणेनोज्वलोयःतूण
इषुधिस्तद्धारीधारकः अक्षीणःसन् वाणोज्वलतूणः
धारीवा पदे सोर्जुनःद्विषन् शत्रुयोद्विजिकास्तैरपिस्त
न उग्रवनंखांडवनामकं ज्वलनेजुहाव स्वबाहुप्र
तापमनल्पेदेवदत्तेनगांडिवविशेषेणोद्धतापकाशितावी
र्यसम्पद्यस्यतदेवक्षीणवाणरूपपामेतत्द्धारीनिशम्प्रेत
ल्प ३॥ निजविक्रमनिर्धूतपर्जन्यपाशरोसंततिः सपत्न
गाक्षात्क्ष्वेडवद्राव्यमासदानवान् ४॥ सदृशरथः रा
नवानस्वशत्रुद्विषोद्रावयामासविचित्ररूपे विद्रावया
मासेत्यर्थः तार्क्ष्यगरुडःपन्नगान्सर्पान् यथानिजेन
विक्रमेणनिर्धूतोनिरस्तिमःपर्जन्योयथापवेशरसंतति
र्यस्यसतथेति ४॥ दिवःसकृत्वामध्यिशाकिमेवंप्राणी
तश्रमिर्हविणाहूतनश्रीः पुनःप्रपेदेनिजमेवराष्ट्रंगामा
ननालोकनलंपटात्मा ५॥ सदृशरथोनिजमात्मीय

रा॰
प्रा॰
३६

मेवराज्यं देशं प्रपेदे प्राप्तवान् किंभूतो रामस्याननस्य सुखस्य
स्यालोकेनतनलम्पटस्याभिलाषप्राप्तमायस्य सतथा एवं
पूर्वोक्तक्रमेण दिवःस्वर्गस्यामयप्रशान्तिंकृत्वाप्रणीताकृ
ताग्निः रक्षायनेसतथा हविषाइंद्रेणकृताप्रणीताग्नी
येस्यसतथा एवंसोर्जुनोदिवःस्वर्गान्निजमेवराज्यंप्रपेदे
प्राप ग्रामायाप्राननलोकेननलम्पटात्मासस्पृहः एवं
डवदाहेमयानामकस्यदैत्यस्यप्रशांतिंकृत्वाहविषाकृतसे
नप्रणीताग्निः ५ ॥ स्वर्गमार्गस्यमित्रंयासाभर्त्तुर्वरयो
गतः ततोपिदयिताभक्तिविनम्रनम्रमध्यमा ६ ॥ म
ध्यमादयिताराज्ञःपत्नीकैकेयीततोपितुष्टाबभूवकुत
इत्याह भर्त्तुर्द्वौयौवरौ तयोर्योगतस्तत्प्राप्तेरिति भक्त्यास्वा
मिभक्त्याविनम्रनम्रयथास्यादेवंसाकेत्याह स्वर्गमार्गस्य
यामित्रंस्वर्गगमनेसाहाय्याचरणात् दशरथेनतस्यैववरद्व
यंदत्तंरामस्यवनवासः द्वितीयेनभरतस्यराज्याभिषेकइ
तिप्रसिद्धं एवं तस्यार्जुनस्यद्रौपदीततोपिसाकायास्वर्ग
मार्गस्यहिमालयगमनरूपस्यतत्रमित्रंभक्त्याविनम्रनम्र
लक्षणामध्यमेदेहभागोयस्यास्मातथाभर्त्तुर्वरस्यभर्त्तुस्त्रि
स्ययोगादिति ६ ॥ महार्हमुक्तामयसंविधानप्रकाम
मैवमहीपाधिपेन ७ ॥ रूपेणदशरथेनसभाभेजेसेविता
ऊर्मीरणारामेणाधिगताधिष्ठिताकानिकेयेनाधिष्ठिता
स्यधर्मवदेवसभेवयथा सुराधिपेण इंद्रेण महार्हेण
बाहुमूल्येनमुक्तामयेनतत्त्वरूपेणसंविधानकेनप्रका
ममत्यर्थरम्यामनोहरामाणिभिदीर्कभिश्चनानारूपैश्चि
त्रानानारूपेति एवं सभारूपेणार्योधिष्ठितेनाज्ञेनेनम
यदैत्याधिगताप्राप्ता महार्हेणमुक्तामयरूपेणकृता
शिल्पिनोयत्संविधानकंशिल्परचनाविधानकंतेनाति
शायरम्या मयशिल्पिनिदैत्यानामतिविशिष्टःशिल्पमन्या

त् ७ ॥ इष्टावाप्तिकृतोपायस्य देवर्षिहृतनादरः भीमो
घमपरः कालेजरासंधारितामगात् ८ ॥ सदृशावय
स्तस्मिन्कालेजरयावार्वकस्य सम्यक् प्रकारेणधाव
कात्वं संधारितां तामगाज्जगाम हृष्टो बभूवेत्यर्थः किंभू
तः इष्टस्याकांक्षितस्य कार्यस्यवाप्तौ कृतोपायः कृत
साधनः देवैऋषिभिश्च हृतनादरः भीमो भयानकोऽघ
मस्तत्परः शत्रूणां भयकरः इति पक्षे सोऽर्जुनः ज
रासंधस्य मगधराजस्यारितां शत्रुतामगात् तस्य हंता
बभूवेत्यर्थः भीमस्य भ्रातायं उघमस्तत्परो भीमो घमेन
जरासंधो हत इति भीमो भयानकोयं उघमस्तत्परः
भीमो जरासंधारितामगादिति वा कालेराजस्त्वयेसम
ये देवर्षिनारदस्य हृतआदरो येन इष्टस्य यागस्यावा
प्तये कृतउपायः जरासंधवधरूपो येन अन्यत्समानं
८ ॥ वृद्धभावंगतस्यापितस्य पृथ्वीपतेः परैः दुष्प्रद
र्षमभूत्तेजो नैदाघस्येव भास्वतः ५ ॥ वृद्धभावं वृद्ध
त्वंगतस्यापितस्य राज्ञो दशरथस्य तेजो दुष्प्रदर्षं दुष्प्र
दर्शनीयं अर्थात्परैः शत्रुभ्यः नैदाघस्य निदाघसमीपव
र्तिनः सूर्यस्येति वा पक्षे तस्य काधिपिष्टरस्य वृद्धस्य योग
भावः तानि लिंगतस्य अन्यत्समानं ९ ॥ अथास्य मेर
ध्येनधामरुत्नस्तथापर्युयष्टुमियेषभूयः सराजसूयं
नयथाचपूर्वं राजा हरिश्चंद्र उदारकीर्तिः १० ॥ अथानं
तरं सदशरथोभूयः परंश्वंयथास्यादेवमस्य मेधेने
ति तन्नामकेन यज्ञेन यष्टुमियेषएच्छत् पूर्वं यथा
थामरुत्तोनामविशेषोऽश्वमेधेनेष्टवान् यथावा उदारा
उदाराकीर्तिर्यस्य सराजा हरिश्चंद्रो राजसूयेनेष्टवान्
पक्षे राजा काधिपिष्टरो राजसूयेनेष्टुमियेषयथामरुत्ता
श्वमेधेनेति शेषं समानं १० ॥ सवत्सरंगयजतेथ्य राजा
द्विधामउजवांगमहस्यपस्यदायकथं दिनिपविक्रमणाय

ए॰ पा॰ ३२

ततोमुनाकल्पवृक्षेनापरेणपराजितः ॥ ११ ॥ सदृशाश्वथःम
नुजवर्गोराजस्तत्रसमूहस्थितैः पृथिव्याः परिक्रमणाय अ
सृजत् प्रहितवान् किंभूतं तुरंगयूथं श्वस्तसहितं द्वि
षाशत्रूणा अहृष्यमदर्शनीयं ततोमुनादश्वरथेनकल्प
वृक्षात्तुर्नपराजितोपितु सर्वपवेति यद्वाननस्तात्रपरभूमौ
मनुजवर्गेणाकः परोनजितइतियोज्यं आद्यादिभ्यस्तसि
रितिसमसमर्थ्येतसिः पक्षे सफधिष्ठितैः मनुजवर्गे क
निष्ठसमूहंभीमादिकं द्विषांभूमिपरिक्रमणाय तत्जया
येतियावत् चतुरंगयूथं हस्त्यश्वरथपादातरूपसेनां
गच्छतस्त्यसहितं अदर्शनीयमन्यैर्नृपैः उपमायफस्थे
नेतं ततोनुजसमूहादमुनायकाधिष्ठितेनकल्पवपरेणप
राजितोपितु सर्वप्रवेति ॥ ११ ॥ आप्राच्याज्जह्नुकन्याजल
भरजनितांडंबरादंबुराशेराचप्रत्यग्रचैत्रानिलकलितल
तास्पंदितस्खलनाद्रेः आपश्चात्याच्चलक्ष्मीपतिरचितनि
जावासमुद्रात्समुद्रा दाचस्वःसोदरेभ्यस्तमुदजघनतउ
त्तरेभ्यःकुरुभ्यः प्राविभवःप्राच्याः आप्राच्यादंबुराशेः
समुद्राद्भूमिस्तंराजानंदशरथंयकाधिष्ठिरमजुषत उत्कृ
ष्टयथास्यादेवमसेवत अप्रीणयतवा किंभूतजह्नुका
न्यागंगातस्याजलभरेणजनितांडंबरास्तादृशादिति आ
चंदनाद्रेर्मलयपर्वतात् भूरजुषत तमिति प्रत्यग्रोभि
नवोयश्चैत्रानिलोवसंतपवनस्तेनकलितानांलतानां
स्पंदनस्खलनंयस्य आचपाश्चात्यात्समुद्रात्तं भूरजुषत
लक्ष्मीपतिनारचितानिजावासस्यसमुद्रापरिस्थितिर्यत्र
परिपाटिरितियावत् आच उत्तरेभ्यः कुरुभ्यः भूस्तमजु
षत स्वःसोदरेभ्यः स्वर्गतुल्येभ्यः मेरोरुत्तरसमुद्रलग्न
मुत्तरकुरुनामकंवर्षं दक्षिणासमुद्रलग्नं भारतंवर्षमसक
लभूद्वीपाधिपोवभूवेतिभावः ॥ १२ ॥ जमारवशातपाकरदी
कुनायांतिनावपश्यत्स्वभुजेनसाध्यं अज्ञानशत्रुर्नियमे

नाजायज्ञैर्दिवंजेतुप्रवाहदीक्षां राजादशरथोदीक्षाप्र
वाहदृढवान् यज्ञैर्दिवंजेतुंदीक्षितौ पृथिव्यांस्वभुजेन
स्वकीयेनबाहुनासाध्यकर्तव्यमपश्यत् अमात्रस्पश
न्यैवकरदीकृतायोराज्ययाग्राह्यकीतायाभुवीति अतःस्व
र्गंजेतुंयज्ञैश्चकारेतिवाक्यार्थः नजानउन्नत्वःप्राजुयस
मतथानियमेनवाङ्गिःयमादिनासहेति नियमेनवाङ्गि
यमादिनादीक्षाप्रवाहेतिवायोज्यं दीक्षायसा···य
दितिस्कन्धेः पदे अजानशत्रुयुधिष्ठिरःऊमारोभीमा
दिग्स्यतुल्य अत्रकरदीकृतेनेति अश्वतनज्ञावेक्षात्वस्ली
नायोगोभिः अस्यचानित्याकारस्यइकारस्रवाचेतिदी
यैत्वं १३ ॥ विविमज्जुचरत्याग्वशास्यतथासमहीपति
ध्यतउतहविर्धाराद्वृष्टिंत्रिविष्टपतस्थे सलिलममल
कालेकालेयथाविस्तजन्नापिध्रुवमन्दणानामामोनाचा
प्रग्रष्प्रग्रहः १४ ॥ महीपतिर्दशरथोयुधिष्ठिरोवा
हविर्धारायाघृतधारया वृष्टिंवर्षणंअनन्तरं विलाच्
यामास विधिंयाजमानिकं कर्माचरमाणःप्राग्वंशास्या
हविर्गेहादित्यमरः किमर्थंत्रिविष्टपानांदेवानांतस्थे
प्रीतये त्रिविष्टपमेषामवस्थानत्वेनास्तिलक्षणयावा
त्रिविष्टपपदस्यदेवतायातात्पर्यं ध्रुवमुत्प्रेक्ष्यते यथा
येनप्रकारेणयापिपुरंदरइन्द्रस्तयोरन्वरणनो मन्दणं
नप्राप्नोनगतः कालेकालेसमुषितसमये अमलंसलि
लमधिकमत्यंतंविसृजन्नपि १४ ॥ संतर्पयामासदिवं
हविर्भिर्द्विजेन्द्रमुख्यानपिदक्षिणाभिः वस्त्रप्रदानेवस्त्र
धामप्रोषायशोभिरेवक्षोभैर्विनानिस्सम १५ ॥ मदत्तागथो
युधिष्ठिरोवा दिवंदिवस्थंदेवगणंहविर्भिर्घृतनादिभिः
द्विजेन्द्रमुख्यान्द्विजो ब्राह्मणान्दक्षिणाभिरपोषावक्ष
धानत्रयलोकंवस्त्रप्रधानेवेनदानैःसमस्तभुवनानिदृशा
दानि अच्छैर्निर्मलैर्यशोभिःसंतर्पयामासदमानिचका

शि॰ पा॰ ३८

र पनेषामाकांक्षितानुत्तूष्णाच्चरितवानितिभावः १५ ॥
निस्पृहा स्वशरीरेपि तथानेदस्य ऋत्विजः यथा तेधन
संपन्ना ऊचेरमवमेनिरे १६ ॥ सदृशं यथोक्तधिष्ण्ये
वा तथा ऋत्विजो याजकानानर्चितवान् दक्षिणा
भिरितिशेषः यथा ते ऋत्विजो धनसम्पन्ना बहुसम्प
न्ना ऊचेरमवमेनिरे धनवत्तेयानस्यावज्ञां चक्रुः दक्षि
णायाश्रानतिकारीत्वाद्यावता धनेन यस्यानतिलाव
नस्मै दत्तवानिति संप्रदायार्थः स्वकीयेपि शरीरे निस्पृ
हृत्स्नभयन्त्यपि विशेषणामिष्टतममपि वस्तु ऋत्विक्
प्रार्थितं दत्तवानितिभावः १९ ॥ आराधितस्तेन स्रुवे
ष्टरस्तान्मनुष्यमूर्त्त्या विहितावतारः जगत्त्रयस्याशि
शुपालकत्वं समाददे स्वेन बलेन विष्णुः १७ ॥ तेन
दशरथेन स्नावियत्ते पुरस्तात्प्रथमतो मनुष्यमूर्त्त्यो राम
रूपेण कृतावतारो विष्णुर्भगवानाराधितः पूजितः सः
कः यो विष्णुः स्वेन बलेन सामर्थ्येन जगत्त्रयस्याः समंत
तः शिशुर्बालः पालको यस्य एवं योदो बलं समादधे
समाहितवान् वयसा सशिशुः क्रियया अशिशुरेवे
तिभावः यद्वा अशिशुपालकत्वं जगतः समादधे
प्यगारोपितं पदे तेन यथाधिष्ण्येण पुरस्तात्प्रथमतो
विष्णुजिनः विस्रवेद्यां दत्तमित्यर्थः यादववंशोद्भू
स्तरूपेण विहितावतारो जगत्त्रयस्य अशिशुपालकत्वं
शिशुपालेन राजविशेषेण तद्रूपत्वं समस्यगादधे चक्रा
र तन्मात्राणायज्ञमूल्यत्वं १७ ॥ मानोगमानेमचवत्समा
नो यथोचितं योजितमानः सुजान् विषाणमतिर्दूमिप
तीन्विस्तरजपशान्तोपसर्गो धराणीं प्रशास
पानिर्देशाद्यथोक्तधिष्ण्ये वा धराणीं प्रशास १८ ॥ विषा
तकीर्त्तिशान्ता उपशान्त उपसर्गो हि यथेष्टशासन
उपसर्गाश्च मात्राश्च गर्भभेदोपलवयोरोगादिर्यत्र मानथा
विधनितिविष्णुः तयोः प्र

भावादेवोपसर्पणीति: किंभूतात्मामरावत्यायत्नस्यावसा
नेनेसमाहृतान्निमंत्रितान्नृपान्विसृज्यसम्प्रेष्य यथोचि
ते यथायोग्यंयोजितोमानःपूजायेषांतेनथा सकिंभू
तामवनाइंद्रेणसमाएतुल्यः १८ ॥ तस्यभूलोकचं
द्रस्यसमृद्धिरासीत्वामवा ज्योत्स्नेवचक्रवाकानामासी
दुःखायदुःखदा १९ ॥ भूलोकस्याह्लादकत्वाच्चंद्रइवभू
लोकचंद्रोराजादशरथोऽधिष्ठितोवा तस्योभयस्यराज्ञःस
मृद्धिस्संपत् दुःखदादुष्टहृदयानांशत्रूणांदुःखायासीद्
भूव तथानेनप्रकारेणातिवामवा अतिक्रांतोवामवोय
यातथेति यद्वायत्नेनित्यसंबंधात्तस्यास्तस्यसमृद्धिरासी
त् यथादुःखदंदोदुःखायाभूदिति केषांकेवचक्रवाकानां
ज्योत्स्नेवकौमुदीवदुःखायभवति तेषांविरहात् अतएव
वभूलोकचंद्रत्वेनोपन्यायोपकल्पः १९ ॥ अतर्क्येहृतपा
तस्यपयस्येवपराभवे तद्विपदंजनस्याभूदाशुचिंताम
योज्वरः २० ॥ तस्यदशरथस्यविपोहृतयोजनःशत्रुस्तस्य
हृदिचिंतामयोज्वरआसीत् बभूवकुत्रतस्यातर्क्येकिमाच
रितव्यमितिचिंता अत्रातिदर्शनंयथा अतर्क्ये तर्कमनुप
पयस्तिजलेहृतपानस्यपुंसः पराभवेभिभवेसति अ
नेकविधाचिंताभवति यदे तस्याधिष्ठितस्य अतर्कि
तेपयसिइवपयःसदृशेस्थलेहृतपानस्यततःपराभवे
यथैणायामतीवरोषाद्भूतइतिराजसूयसभायांमयेनदै
त्यशिल्पिनानिर्मिता याजलेस्थलभ्रमवत्यांस्थलेचजं
लभ्रमवत्यां स्थलेजलबुद्ध्यागच्छन्पतितोदुर्योधनोभीमा
दिभिरुपहासितस्त्वितामवापेतिकथानकं २१ ॥ अभिरा
मंमहतापिजलज्येष्ठमपोहन्तं पृथक्लाभवतं लक्ष्मीर्दुर्यो
धनमियेषसा २२ ॥ सालक्ष्मीस्तंभरतमियेषएवंतोकिं
भूताम्पृथक्लाभमहतोदुर्योधनंदुःखेनयातुभिर्योधनंयस्य
तमसाभिलक्षीकृत्यमहताथिगतंसाभिलाषापिदुष्प्रापवशा

हित्यर्थः तं कुलज्येष्ठमपोह्य तं परित्यज्य अभिरामाया
इति कर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीयाभिराममिति पदे तं कु
लज्येष्ठं धार्याधिष्ठितमभिरामं मनोरमं गाङ्गेयप्रज्ञापितमपो
ह्य पार्थिवशात् दुर्योधनादिविषये सत्त्वलोभत्वं बहुलोभ
वृतं इत्यकेलिनिपाटाने रे भुवनं भरतं कुलोत्पन्नमन्यत्तमा
ने २२ ॥ वर्तमानो वयस्यन्त्ये प्रज्ञाचक्षुः स भूपतिः ज्येष्ठनि
जसुतेन लक्ष्मीमाधातुमुपचक्रमे २३ ॥ भूपतिर्धृतराष्ट्रो
ऽन्त्ये वयसि वार्धके वर्तमानः ज्येष्ठनिजसुतेनामे लक्ष्मीं
राज्यलक्ष्मीमाधातुमाहितां कर्तुं मतिं बुद्धिमाधत्ते चका
र रामाय राज्यं देयमिति मतिमासीदित्यर्थः मन्त्रेव हक्
वत्वर्यस्य तनया अस्मिन् वयसीदमेव कर्तव्यकमिति
भावः यद्वा प्रज्ञा विवेचनशीला इत्यर्थः पदे प्रज्ञाहक्
श्रेयो धृतराष्ट्रो ज्येष्ठनिजसुतेन दुर्योधनेन लक्ष्मीमाधातुं मतिं
चकार २३ ॥ स्थविरमौलो घोरागाज्ञाद्देवनतः स्त्रियं
धर्मपुत्रैर्विना व्याजैः स्थिरां कर्तुं मनो दधे २४ ॥ स्थविरो
बुद्धिर्यस्य सह बुद्धिः सौ राजा दृढवृद्धः धर्मपुत्रैर्धर्मात्म
केरामे स्त्रियं लक्ष्मीं स्थिरां कर्तुं मनश्चापदधे आहितवान्
व्याजैः कपटैः विना निर्व्याजं यथा स्यात् देवेभ्यो नतः नम्रः
बलानां सैन्यानां प्रयोगादिति पञ्चमी पदे राजा धृतराष्ट्रो
धर्मपुत्रैः काधिष्ठिरे स्थिरां स्त्रियं नयपालित्वात् निष्कम्पं ल
क्ष्मीं व्याजैः कपटैर्विना कर्तुं उपाकर्तुं स्थिरीकर्तुं मनश्चा
दधे सौबलस्य शकुनेः प्रयोगाद् घमात् देवनतः द्यूतपा
शकात् शकुनिः कृदेवनाभिज्ञो नोयोगः कृतनइत्यर्थः
यसो द्वीमाद्यायाद्रजननीतया द्यूतकेल्पानलस्य बला
वद्दो द्यामस्तदेवनाः पाशकास्तैनेत्यमतः २४ ॥ भवनज्या
क्ष्मीं मन्थयायात्मना २५ ॥ भारतस्य ज्यायान् ज्येष्ठो रामस्त
स्य राज्यलक्ष्मीमन्यथयाकैकेय्याः परिवादिकयात्मना
अपहृत्य एवं दत्तवरस्य तातस्येत्यर्थः कोऽहमीदृशीमाप्र

कापायकत्वा नयाकीदृश्या दायादस्य भावनस्य शत्रोः ज
नन्याकैकेय्याइनयाप्रीतिनया नस्यकाशाद्धाइतयाप्रा
नयेति दायादौस्तनबोधवावितिविरुद्धः यथाप्रर्वन
लस्यानिषिधाधिपतेः श्रीघृतकेल्याहृतेति पक्षे भरत
कलौज्येष्ठस्यकाधिष्ठिरस्यलक्ष्मीघृतकेल्याशत्रुजनिक
नयाहृतेति मंथोमंथनमुपतापः तेशानिदद्दानिसान
या अल्पयेवपथितयावाघृतेकाधिष्ठिरेणपणीकृता
लक्ष्मीः शत्रुजनिनाजितेत्यर्थः मंथरः कोपफलयोर्वी
धमंथानयोः प्रमान् कुरुंभानद्वयोन्मथपस्थावद्धो
भियेयवदितिविरुद्धः मंथरयामंदवेगेति श्रीविशेषणं
वा दायादजनेनदुर्योधनेनातीनयाकारितयेति तस्य
मन्यत् २४ ॥ दुःशासनावलेपेनभरतानिष्टकारिणा
तस्यलक्ष्मीविपक्षेणकृष्णाकांताकचेष्विव २५ ॥ त
स्यरामस्यविपक्षेणशत्रुणाकैकेयीरूपेणलक्ष्मीः कृ
ष्णा आकृष्णाकचेष्वकेशेष्वकांनेवेति किंभूतेनदुष्णा
नु शासनेति दुःशासनोरामस्यतस्यावलेपेनादरेण
राज्यत्यागादिनाहेतुना भरतानिष्टकारिणा आपात
तोभरतस्यराज्यलाभादिष्टतमेन ततोनिष्टमेवराम
वियोगेनभाविभ्रातृविनाशः भ्रातृवियोगेनभरत
स्यानिष्टमितिभावः पक्षे तस्ययुधिष्ठिरस्यविपक्षे
णदुर्योधनेन दुःशासनस्तद्भ्रातातस्यावलेपेनादरेण
हेतुनाकांताकचेष्विवेति सहोपमाकांतयासहल
क्ष्मीः कृष्टेत्यर्थः भरतानिष्टकारिणाभरतकुलविना
शकेनेत्यर्थ भरतानिष्टकारिणीतिपाठेउभयत्र ल
क्ष्मीविशेषणंकांतयास्त्वेति भरतकुलविनाशेमौच
स्थूलमिति यद्वाविपक्षेणदुर्योधनेनदुःशासनावले
पेन लक्ष्मीरिवतस्यकांताकचेषाकृष्टेतियोज्यं ल
क्ष्मीहरणस्यपूर्वमुक्तत्वात् अवलेपस्तुगर्वः स्याले

रा॰
मा॰
ध॰
५०

पनोभूषणेऽपि वेत्ति मेदिनीकारः ३६ ॥ नैव सभ्यानगु
रवो नामित्रज्ञातिबांधवः तैर्निवारयितुं शक्यैः क्रिय
माणं महानयं ३७ ॥ सभायां साधवः सभ्याः सभासदः
गुरवश्च वसिष्ठादयः द्रोणादयो वा तैर्महानयं महत्
मनयं रामयुधिष्ठिरयोर्वनगमनरूपं ज्ञोपदेकेशव
वकर्षणं निवारयितुं निषेधनं शक्यैः नशक्ता बभूवुरि
त्यर्थः मित्राणि च ज्ञातयश्च बांधवाश्च स्वान्वयः ३८ ॥
गुरुभिः कल्पितं सोऽथ वस्त्रमादाय वल्कदेशात् आरण्य
कथं तं धीरः साग्रजः प्रतिपद्यत ३९ ॥ स रामः आरण्य
कस्यारण्यवासिनोऽनुरूपं वेषं तं जटाबंधनादिधारणं प्र
तिपद्यत स्वीचकार साग्रजः सलक्ष्मणः गुरुभिर्दश
रथाभिः कल्पितं समर्पितं भवस्थापितं आचवल्कदेशा
हम्यात् चतुर्दशवर्षाणि आप्येति अवधीकृत्येति
वा पक्षे युधिष्ठिरः साग्रजो भीमादिसहितः ४० ॥
सराज्यमैन्द्रेणापदेन तल्पं गुरुप्रियार्थं त्यक्त्वा वद्धिहा
य आरण्यवासाय धृतप्रतिज्ञाः प्रतास्थिवान्सावरजः
महारः ४१ ॥ स रामो ऽरण्यवासाय प्रास्थिवान्सावरजः
तपेन्द्रेणापदेन स्वर्गेण समानेन राज्यं त्यक्त्वा वद्धिहाय प
रित्यज्य गुरोर्दशरथस्य प्रीत्यर्थं प्रियार्थं प्रास्थि
रण्याय तस्मात् रक्षणाभावेन स्वप्रीतिः धृतप्रतिज्ञः ब
प्रतिज्ञः सावरजः सलक्ष्मणः सदारः सीतासहितः कृत
पक्षे युधिष्ठिरः गुरोर्धृतराष्ट्रस्य प्रियार्थं सावरजो भी
मादिसहितः सदारो द्रौपदीसहितः
श्रयोच्छन्नाभरणो रथेनानिर्यानमेनं नगरान्निरीक्ष्य
विमोक्षम स्त्रीणाचिरं जनानां सामी ग्रपर्या समभिद्रुत्य
रुमे ४२ ॥ एनं रामं युधिष्ठिरं जानानामासीत्र पर्यामभिद्रुत्य
सन्नाभरणानि रत्नालंकारान् गुरोः पौच्छानि श्रयगतानि
कारव्यस्तं रथेन निर्यान्तं नगरान्नगरात् स्त्रियस्मान्तमले
केन नगराद्योध्यायाः इन्द्रप्र

स्यत्वान्निरीक्ष्य हृष्टाज्जनानां तन्नगरवासिनां प्रतिक्ष
णं चिरमस्तुणापरिसोत्कर्षयामं समामनासीदिव
नाभूदिव श्रवणत्यागसमामितं मनं नवभूवेत्यर्थः २०॥
यस्मिन्नयथेष्टस्याद्यामेशाङ्को निवारणोद्द्रतिविप्रः
राजेन्द्रवेशापगमेपि नैनं सौभाग्यलक्ष्मीः स्पृशयांबभूव
व स्ववास्तवैः संहृतरत्नराशिस्तथापि रत्नाकर एव वास्ति
कः २१॥ एवं तामं कथयिष्यंवा सौभाग्यलक्ष्मीः
भगवत्वमस्मात् नस्पृशयांबभूवन तस्याजराजेन्द्रस्याप
जस्त्रेहस्ययो वेशालंकारा जनितशोभा तस्याप्रपग
मेपित्यागपि सकृत्पृष्टात्या गोपि नपेवस्त्रभगः सुंदर
मासीदित्यर्थः सिफरेवयथा स्ववास्तवैर्दैवदानवैस्सुसी
कृतरत्नराशिरहीनरत्नसमूहोपि समुद्रो रत्नाकर
एव प्रतीयते २१॥ स्थितेप्यदृष्टे गुरिराजवंशे ज्यायां
समेनैनजहोजनोच्चैः ग्रावोपकंठस्थितशोकरोपिवा
णाकिमासीद्भवनस्यसृज्यः २२॥ जनोजोजनसमूहे
मशिवादिः एनं राममंनजहौननत्याजज्यायां संज्येष्ठगुरि
नगरे उद्धटे राजवंशे दृश्यरघुकलेपि द्वारस्योपकंठस
मीपेस्थितशोकरोपिद्वारपालकतां गतः शोकरोपिवार
णामृदः किं भुवनस्य पृज्यः प्रासीदपितु नबभूवनप्रव
स्यप्रमेयं पदे पदे कथयिष्यं शोषंसमाने २२॥ रा
ष्ट्रारंतः कल्हकल्पषान्मृद्यमानादिवाद्रेस्तन्वी
लोकिमलयमरुद्गनिर्गतापुत्रुवलांगी भर्तृप्रेम्णा वन
भुवमभिप्रस्थिता राजकन्याप्रभोर्जूटनवशाखाकला
मस्पृशंतीवरेजे २३॥ राजकन्यासीताह्वोपदीवारेजेसु
शुभे भर्तुः रामस्य कथयिष्यंस्यवाप्रेम्णा वनभुवमर
एय भूमिं प्रस्थितागच्छंती तस्मिन्नत्र विशेषणा कैनेवा
त्वागतानिर्गताकीदृशी दृष्टं नराभ्यंतरे कल्हे न स्यवगी
कृतेन कल्पमात् कीदृशी तन्वी कृशा बालानवयोव

रा॰ पीं॰ भा॰

५१

ना किसलयवन्नवदलवन्मृदुकोमला उज्वलमंगं
यथास्या तथातिदीप्तैस्त्वक्षैः दीप्यमानाकेवयथा म
ध्यमानात्क्षमुद्राउद्धृतानवशशिकलेव चंद्रप्रथम॰
कलेवशंभोशिवस्यजटाजूटकलापंसंश्रयेतीशोभ
ते सापितन्वीकृशा उज्वलांगीदीप्ताप्रथमकलात्वादे
ववाला ३३ ॥ निर्मलरत्नाभरणापिगेहाद्विनिर्गता
सानिजयैवभासा विद्योतयामासनरेंद्रमार्गंतडिल्ल
तामेघविनिर्गतेव ३४ ॥ सासीताद्रौपदी नरेंद्रमा॰
र्गंविद्योतयामासप्रकाशयद्यतिनिजयाभासानेत्रा॰
सा निरलंत्यक्तं रत्नाभरणं ययासापिगेहाद्विनिर्गता
वहिर्गता मेघाद्वाविहायसाद्विनिर्गतातडिद्विद्युल्लतेव
३४ ॥ वाष्पांबुजंबालितराजमार्गैः सगद्गदव्याहृतसा
श्रुवादैः अलोकिसापौरजनैरसूर्यंपश्यापिमध्येनग
रंव्रजंती ३५ ॥ सासीताद्रौपदीवापौरजनैःपौरवर्गैः
अलोकिदृष्टा नसूर्यंपश्यतीत्यसूर्यंपश्यापि प्रवेष्ट
तापिमध्येनगरंनगरमध्यंव्रजंतीगच्छंती किंभूतैर्जनैः
वाष्पांबुभिर्जंबालितःकर्दमितोराजपथोयैस्तैस्तथा
सगद्गदयथास्यात्तथाव्याहृतमुक्तासाश्रुवादोयैस्तै
वालेपीवलेयकर्दमाइतिविस्मयः ३५ ॥ कृतात्रयात्रा
जन्मानिजकीर्तिनिर्मलानगरायनैगमान्सधर्म
३६ ॥ सधर्मजन्मारामःसरागपर्गामाप्सरमंत्रसंगतः
मंत्रेणवद्धिनःसंगतःमिलितःनिजात्मकीयाकीर्तिस्त
हर्निर्मलांनैगमान्नगरवासिनोजनानत्रगरायतस्मधील्कि
मीणाचवर्त्ती नगरंगतंनिवर्त्यपराहृत्यकानात्रयात्रा॰
न पश्चादागतानान् प्रविगच्छंतोमित्रामिःसहपद्मेधर्मज॰
न्मायाधिष्ठिरःशोभनेनमंत्रेणसंगतः नयप्रपन्नत्वात्
निगमःस्याद्यानिषद्वाणिजोनगरीयपिचेतिविस्मयः ३६ ॥

नंयत्र भूमिप्रभवां पुरंध्रीं फलं दधानं व्यसनाभिभूतो श्रा
श्वासयंतीव सहंसवाणी यस्य श्रीगंगालहरीसमीरैः ३२
त्रासीतां द्रौपदीवा गंगाभागीरथीलहरीतरंगस्तत्संग
तैः समीरैः यस्य श्रीस्पर्शानि सहंसवाणया महवर्तते इति
सहंसवाणीति गंगाविशेषणं श्राश्वासयंतीव समाश्वा
सं ददतीव यादि दुःखितानामाश्वासयति तत्सलवाणया
हि नैति किंभूतो यत्र भूमिकन्या त्रिस्थाने यस्याः भूमेः
स्तत्रासीता श्रथ कुंडाद्रौपदी पुरंध्रीणां फलं दधानां सो
दर्यं णायेकीतेनोथो दुःखेनाभिभूतामाक्रांतामिति ३२
गृहात्तु वेधा गहने वने समाविष्टश्चीरी जटिलो जटालैः स
मीयवान्सावरजो मुनींद्रैः सतोहि संगो व्यसनार्णवेनोः
३८ ॥ सरामो मुनींद्रैर्मुनिश्रेष्ठैः समीयवान्संगतो वभू
व गृहस्यानिषधाधिपस्यात्तु वेधा उपवेशा गहने वने प्र
विश्य चीरी वल्कलधारी जटिलो जटावान् सावरजः स
लक्ष्मणः हि हेतौ व्यसनार्णवे व्यसने कष्टं तदेवार्णवः स
मुद्रस्तत्र सतां साधूनां संगमः समाजः तत्नावकत्वाशैः क
वे प्रदेसत्यक्षिपिराः गुहायाः कंधरायाश्च तु वेधात् कंद
रामार्गेण गहने विपिने गहने विपिने दुर्गे गह्वरे कानने
पि चेति विश्वः घाणमात्रे वेनिषादे च गुहो गुहा च कंदरे इ
ति विश्वः ३८ ॥ वभंसूनुन्यदूरं वारयेण नगेरे तत्कुलजेनः
नहि योगमविक्लेशाच्छ्रेयो [illegible] मन्यत ३५ ॥ तस्यरा
मस्य गुहजनो दशरथः [illegible] मरणं श्रेयः कल्याणममन्य
त स्वीचकार [illegible] विश्लेषणयः परिक्लेशः
कष्टं तस्मात् [illegible] श्रेयानिति श्रन्येन [illegible]
नगरे तेन सूनुना हि योगजानिते दुःखवनेयाणपद्वेति
मते तेषां कथिपिराधीनां गुहः कुंतोने घांघाधादीनावि
योग क्लेशान्मरणं दीपिते क्लेशामधिकमुद्वेगजनकं श्र
मन्यत पीपं समाने ३५ ॥ तदामुभवेनावापमालान

रा॰
पां॰
५२

नन्दपाश्रिया ज्ञलज्येष्ठोवनेतिष्ठेत्भजेत्तत्रोचितक्रमं ध॰
यदादशरथोविपन्नस्तदाशुश्रीमत्ज्ञलज्येष्ठोरामोभरते
नभेजे संगतोवभूव रामानुसंधानपरो वनमाजगाम प
श्चात्कृता असंगत्वाभावीकृत्वा असंवीकृतानन्यपश्रीयेनमः वने
तिष्ठत्ववासिनइति ज्ञलज्येष्ठविशेषणं तत्रोचितक्रमं
यथास्यात् क्षत्रियाणामयशवितक्रमः यज्ञज्याहेज्ये
ष्ठेसति कनिष्ठस्य राज्यप्रतिग्रहइति अथानंतरं पदे ज्ञ
लज्येष्ठोकथिपिरः तत्राविडंवेणसंगतः उचितक्रमंयथा
स्यात् शुभकर्माणि तेनेति विडंवविशेषणं ध॰ ॥ उद्दाम
पीवरबलोभरतेनभीमसेनेनतूर्णमनुयानवतावनांते रक्त
मजामपिनिजांनगरीमुपेतुंमेप्रार्थितोनमनःशिथिलंच
कार प॰ ॥ सरामोमनःशिथिलंचकाराथोऽनवासएव
स्थिरंमनश्चकारेत्यर्थः किंभूतः रक्तावत्ररक्ताःप्रजायत्रए
वंभूतांनिजांनगरीमयोध्यामुपेतुंगंतुंभरतेनसम्यक्प्रार्थि
तोपि उद्दामाउद्धटाधीर्यस्यसः अतएवलोवंचलःकिंभूतेन
भरतेनवनांतंवनपर्यंतमनुयानवताकृतानुगमनेनभीमासे
नायसेनेन पदे स्यकथिपिरः पुरीनगरीं भीमसेनेनभ्रात्रा
प्रार्थितोपिधीवरः स्थिरतरोधोलोभात्तरेण शोषतल्प
मनःशिथिलंचकारेतिपाठेतत्रभ्रात्राप्रार्थितोपिनिजांनगरीमु
पेतुंगंतुंमनःशिथिलंचकारेतियोज्यं प॰ ॥ ततोराजांतांद्र
धानोपिविपुलांसंजयश्रियं वनान्निवर्तयामासकथंचिद्वि
फरंस्वधीः प॰ ॥ सधीरामःकथंचित्तंभरतंवनान्निवर्तया
मासमपवर्तयत् ततोदशरथस्यात्तोद्रपानोपिधारयत्रपि
किंभूतंविफरंधीरंविफरेनागरेधीरेकोरवानांचमात्रिणि
इतिविस्मः विपुलांस्थूलांवसोत्कन्दोयस्यानेजयोस्थिरं
निष्फलंसंजयश्रियरामिनिवासमस्यक जयास्थिरमित्यर्थः
पदेनकोरवमंत्रिणि विफरं संजयस्मात्तथिः महतोराजा
नोस्थिरंवारवनान्निवर्तयामासशेषंसमाने प॰ ॥ प्र

भ्रंशं कथमपि लंबितस्य दैवात्स्वाभर्तुस्स उपगामं प्रतीक्षमा
णा छायादं तदुक्तं तदीयमेव लक्ष्मीर्नाकश्रीरिव नहुषं निषे
वते स्म ४१ ॥ सा लक्ष्मीः राज्यलक्ष्मीस्तदीयं राज्यसंबंधिनं
कथंचित्संबंधिनं वा छायादं भर्तारं द्वितीयं नेवा निषेवते स्म
आश्रितवत् तदुक्तं तस्य छायात् भर्तुः रामस्य कथंचिदस्य
वासमागमनं प्रतीक्षमाणा दैवात्कथमपि भ्रंशं प्राप्यागम
यो राज्यलंबितस्य प्रापितस्येति भर्तृविशेषणं यद्यपि रा
मो राज्यात्परिभ्रष्टः तदपि दैवकारितमिति दैवादित्युक्तं
नाकश्रीः स्वर्गलक्ष्मीः नहुषराजविशेषमिवेति ४२ ॥
तेन चित्रकूटाचलपादभाजां साविश्रियालंकृतदंडकानां
क्रमेण भेजे क्रमनाशनानि तपस्विनामाश्रममंडलानि
४४ ॥ तेरामादयः क्रमेण तपस्विनां तापसानामाश्रममंड
लानि तपोवनानि भेजुः सेवंते स्म किंभूतानि क्रमस्य प
रिश्रमस्य नाशनं येभ्यस्तानि किंविशिष्टानां चित्रकूटना
म्नोचलस्य पादं प्रत्यंतवनं भजंति येषां तेषां साविश्रिया
यत्नसंपदालंकृतानां दंडकाः दंडकावनविशेषा यैस्ते पदे
चित्राणि कूटानि शिखराणि यस्य एवंभूतस्य पर्वतविशे
षस्य पादभाजामिति साविश्रियालमत्यर्थेन कृतानि दंड
कानि काम्यानि कर्माणि यैस्ते तथा दंडको दंडकारण्य
काम्यकर्माणि च समंततः शांतिशाक्राणि वः अलंकृतकाम्यका
नामिति पाठे रामायणे अलमत्यर्थेन कृतं काम्यमिष्टा
र्थं कर्म यैस्ते भावेन च अलंकृतं काम्यकं वनविशेषं यैः
४४ ॥ प्रवसोपि तराज्यापि भर्तैवैकरसायनः तेनानित्यप
रंभोऽभांतदूध्रूवनभूयया ४५ ॥ तस्य रामस्य वधूः सीता
अनसूयया अत्रिपत्न्या तेन हेतुना परामिति शायिता शोभा
मंगरागादिना निन्यनीता प्रापिता यतः सा वशे हि राज्ये
पि भर्तेव एकरसा एकाकारा पतिव्रतत्वात् पदे तदु
पः ज्ञोपदी तञ्च स्थययया अनसूययया असूयाविहितं परा

रा॰
पा॰
४३
५३

दंशोभिर्निम्येशेषं तल्पं ५५ ॥ क्षणेन तेषां क्षणदाचरः
कश्चिद्विराधनामा रचयन्महाकायः अरुंधपंथानमहत्व
तमना पुराग्रहाणामिव विंध्यभूधरः ५६ ॥ तेषां क्ष्मादी
नां पन्थानं वर्त्म क्वचित्प्रदेशे विराधोनामवान् सः क्षणदा
चरः अरुंधत्तेषु क्षणेन महाकायः महासत्त्वानामा
रचयन्नूर्वन् सतां साधूनां अरुंनदः मर्मस्पृक् विंध्य
भूधरइव यथासतां सर्वंग्रहाणां मार्गं विंध्यो रुंधेति
पदे क्षणदाचरो राक्षसः किंदीरनामा तेषां क्ष्माधिपा
दीनां विराधनामारचयन् विगतराधनामेवायत्र सावि
राधनां कुर्वन्नित्यर्थः महाकायमहाद्वस्तल्पमत्यन्
५९ ॥ कथाग्रजश्चंडदोर्दंडचापैर्विन्दूसान्यिज्ञाविनि॰
क्षिप्यभूमौ संरंभाद्यस्याह किंदीरसेनं रक्षोनाथं राक्षसां
रिमंसाध्य ५७ ॥ रामपतेरक्षोनाथं विराधमसाद्य विलो
डितवान् झाक झगिति भूमौ निक्षिप्य संधिमर्मणो हृदस्य
भिंदन् विदारयन् चंडैः प्रचंडैर्दंडस्पर्धानैः प्रहारैः श्राव
ब्रेयेन सफज्ञातब्रः आहिताग्न्यादिषु निपर्वनिपातः क्र॰
नउद्यतउद्यितोयः पांसुधूलिलितेन किंदीरितं किंदीरनो
गरंगेचकर्द्धुरेताद्रसांतरेतिविस्थः पदे राक्षसाविभी
मः किंदीरनामानं रक्षोनाथं समेत्य संरंभायत पांसु॰
यथास्यादेवशेषं तल्पं ५७ ॥ रक्षसांभयदानेन तेरलं
क्षनदंडकैः स्तीक्ष्णाग्रशारभंगाद्यास्तह सावनभूरभूत
ध८ ॥ सावनभूः कानवभूमिः तेरामादिभिर्हंतभूतेः स
नीक्षणानाम्नाशारभंगनाम्नाग्निनाश्राद्यान् स्वभावा
बभूव रक्षोवधाद्वन्ताहवता नापमस्द्धपनशाभिनेत्यर्थः
किंभूतैः रक्षसांभयदानेन हेतुनाथ्रलंकृतं दंडकवडका
गाणं येषांति पदेष्वलमत्यर्थेन क्षनदंडकैः क्षनकाम्या॰
कमंभिनैर्यकोपिरिहितादिभिः स्वरूपेण तीक्ष्णानाम्नाशा

णांबाणानांभंगेन विडेनाच्छात तद्दृत्वयकज्ञत्वात् शोषसं
स्मितं ५८ ॥ तेमनिरक्तत्वानिछ्येकेनयोमत्कृजेश्वरं स्व
कालसंभवैः पुष्पैः कामदेवमिवार्तवः ५९ ॥ तंरामेक
धिष्ठिरं वा पुनयोस्तद्वनस्याश्रानिथ्येरतिथिसत्कारैः प
त्यक्तत्यानिरदहीतवंतः मत्कृजानमीश्वरं राज्ञानं ऋत
वद्व यथा ऋतवो वसंतः दयः कालेमदेवस्सरं स्व
कालसंभवैः पुष्पैः प्रतिरक्तांति एतत्काव्यकर्तावका
मदेववा ५९ ॥ इतिश्रीकविराजपंडितविरचिते रा
घवपांडवीये महाकाव्ये कामदेवांके रामयुधिष्ठिरव
नप्रयाणांनामस्तृतीयः सर्गः ३ ॥ ॐ श्रीरामायनमः
ॐ अथारिवर्गेन रदेवसंभवो निराकरिष्यन्स्वरमास्ततेजसा
उदयधन्वा गुरुकार्यमुद्वहन्वनांतरं प्राप शिवोपलब्धये
अथानंतरं नरदेवसंभवो रामो मनोंतरमन्यद्वनं प्राप ज
गाम शिवस्य कल्याणस्योपलब्धये प्राप्त्यर्थं परमात्म
स्यतेजसा अरिवर्गं शत्रुवर्गं राक्षससमूहं निराकरिष्यन्
निराकर्तुमिच्छन् एतद्देवनवगमनहेतुः गुरुश्वतिशुा
यितं कार्यं रामस्य वधरूपं उद्वहन् धारयन् एतेन रदेवसं
भवोर्जुनः शिवस्य महादेवस्योपलब्धये प्रत्यक्षीकरणा
य अर्थात्तपश्चरणेन वनांतं प्राप तपः करणायेति भा
वः अरिवर्गं दुर्योधनादिकं गुरुकार्यं धिष्ठिरादयः पोषस
मानं १ ॥ वराहवापि रोपणात पोभिर्भावितात्पुरः तेना
गास्ति रयईशीवने चरवपुः प्रभुः १ ॥ अगास्ति मुनिस्त
न रामेणादृष्टस्तेन समं तत्र संदर्शनं बभूवेत्यर्थः किंभूतः
वनेचर शरीरवान् वानप्रस्थतपस्वीनियावत् प्रभुः प्र
भावयुक्तः तपोभिर्भावितस्तपोयुक्तः प्रकाशनागत
इत्यर्थः पुरोग्रेवरः श्रेष्ठो यथावहः संग्रामस्तत्रापिरोप
णाव शुभेनार्थाज्ञामस्य वयोयथाहवस्तत्रापिकं रोपारो
पणं यस्येतिवा रोपणरोपणावात्मयो विनिमेदिनीकारः अ

सं॰
पं॰
४४

गतिः अभयोनोवंगमेनतरोगुमानितिच पदेनेनार्जु
नेनवनेचरवपुःकिरातरूपीप्रभुरीश्वरः शिवोदृष्टः आ
गोपराधः अर्जुनेनहननेनतंनिरयच्छादयन् फडजेनक्रू
तापराधंहरीऊर्वन्नित्यर्थः तपोभिरर्जुनकृतैःपुराभावि
तः अग्रेस्थितःप्रकाशनागतः किंविशिष्टेनवराहस्यह
कस्यवाधीवाधकतो भेदकोरोपणोबाणोयस्यतथा
पत्रीरोपीद्वक्षात्रुह्योरित्यमरः १॥ निबद्धतूणःकवची
धनुष्मान्महर्षिणांसांसमितिप्रविष्टः असौमृगव्याधव
पुर्धरेणतल्पोशनिभिव्यलोकि २॥ मुनिभिस्तद्वनस्थै
असौरामोहरेणतल्पोव्यलोकिदृष्टः किंविशिष्टेनमृग
व्याधवपुर्धरेणादत्तयत्रभंगावसरे मृगव्याधस्ययद्वपु
स्तद्धारकेणयद्वामृगंव्यधते मृगव्याधःव्यधताडनेचग्र
नाहृशंयद्वपुस्तद्धारकेणपशवोमृगाइति तद्रूपप्रका
शकंविशेषणमाह निबद्धापिनद्धस्तूणायेनसबद्धतू
णीरित्यर्थः कवचीकवचवान् धनंकेकटकंयेनधनुष्म
न् सचापस्तस्मिन्नवसरेहरोप्येवमभूदितितेनसामं
महर्षिभिःशास्त्रांशांतनीयांसमितिंसभांप्रविष्टस्तस्मिं
गतइत्यर्थः भावनपदे असावर्जुनोमृगव्याधवपुर्धरेण
किरातरूपेणसहशइत्यर्थः समितिःसमरायेस्यात्सभा
यांसंगरेपिचेतिविश्वः ३॥ नमयतोदर्शितविग्रहंप्रभुं
हननप्रमादंप्रणिपत्यमौलिना सअंभजन्मानमवाप्यशं
करान्नतोधनुर्वेदमयंसमादधे ४॥ सरामःअंभजन्मान
मगात्स्यंप्राप्य ततस्तस्मात्काल्याणाकरादगस्त्यात् धनुर्वे
दंसमादधेजग्राह मौलिनाशिरसानतेप्रशं अगस्त्यंप्रणम्य
स्याविंश्वतंहननःप्रमादोनुग्रहोयेनतं अयतःपुरस्तात्
दर्शितोविग्रहःशरीरंयेनसमतस्ता पदेसोर्जुनःशंकरात्कि
रातरूपिणोधनुर्वेदमादधे किंकृत्वामाननीयत्वोत्तितिम
वाप्य अर्थात्स्त्रीकरात् अंशांभवीमौलिनाभजन् प्रभुमीश्व

रेमुरिणाप्तवशेषंतत्वं ५ ॥ इतिसविबुधविद्विड्भस्मराड्ब्रह्म
योने रधिगतपरमास्त्रोल्लासितूणीकृपाणः अभिलषित
जयश्रीर्नाकधाम्नां निकायैर्वनभुवि कृतवासः स्वस्थतां चर
प्रपेदे ५ ॥ सरामः स्वस्थतां स्वास्थ्यं प्रपेदे प्राप वनभु
वि तस्मिन्वने कृतवासः सन् किंभूतस्सः पूर्वोक्तप्रकारे
ण ब्रह्मयोनेर्ब्रह्मास्त्रनिकारणादगस्त्यादधिगतेप्राप्तं य
त्परमास्त्रं तेनोल्लासिनी तूणीकृपाणौ यस्य तूणीनीत्स्या
निषंगो चेति विश्वः कृपाणः खड्गः छुरिककर्तर्योः कृपी
ति नाके स्वर्गे धाम येषां ते देवानां निकायैः समूहैरभि
लषिता काङ्क्षिता जयश्रीर्यस्य स तथा ब्रह्मयोनेः कथंभूतात्
विबुधविद्विड्भस्मरात् असुरघ्नात् पक्षे सोऽर्जुनः स्वस्थ
तां स्वर्गस्थतां प्रपेदे प्रापः निवातकवचस्य नाम्नो राक्ष
सस्य वधाय शक्रेण स्वर्गं नीतः अत एव नाकधाम्नां नि
कायैरभिलषिता जयश्रीर्यस्य सः ब्रह्मयोनेः शंकराद्
विबुधविद्विड्भस्मरात् अंधकासुरनाशकात् शेषं स
मानं ५ ॥ अर्जुनेन यशसानुलिम्पता तत्सुविजनिते
न दिक्कुटीः अध्यरोहि बलविद्विषः सभा विक्लवीकृ
तसुरारियोषिता ६ ॥ तस्य रामस्य चरित्रेण व्यापारेण
जनितेनार्जुनेन धवलेन यशसा कीर्त्या बलशत्रोरिन्द्र
स्य सभाध्यरोहि आरूढा किंभूतेन दिशां कुटीः भित्तीः
दिक्कुटीः अनुलिम्पता धवलिम्नालिमार्जवता
विक्लवीकृताः सुरारीणां योषितो येन पक्षे अर्जुनेन
बलविद्विषः सभाध्यरोहि तेन तादृशेन चरित्रेण व्या
पारेण महसंग्रामव्यापारेण जनितेन यशसानुलिम्प
ता तुल्यमितरत् ६ ॥ तस्मिन्नुपागते ततः प्रदेशे ल
ब्धसज्जालस्य मनोभवो यथा तस्यो वशी तुल्यविलास
वेशाद्रूपाचरी सन्निधिमाजगाम ७ ॥ तस्य रामस्य
सन्निधिमपदं रूपाचरीरादसौ शूर्पणखाजगाम

मनोभवेन मन्मथेन मनसिजविकारेणांधाविवेकस्तुन्मा
तस्मिन्प्रदेशोऽप्सरापेवमतःकृतनिवासात् अगात्स्यालभ्रम
स्वजालमस्तसमूहोयेनसतथा साकीदृशी उर्वशी स्वर्वे
श्यातयातल्पाविलासवेशोयस्याःसा उर्वशी तल्पसमा
नवेशेतिपाठांतरे उर्वश्या तल्पमानसहितावेशोयस्याः
पदे तस्यार्जुनस्य सन्निधिंतपाचरी रात्रिचारिणी अ
भिसारिका उर्वशीसमाजगाम तल्पावनद्धौवोविलास
वेशोयस्यामनोभवोधाकामुकी लज्जास्वजालस्याध्यो
द्योकरात् शोषसमाने ७ ॥ अकामंचकमेसातंतरुणं
ज्यायसीसती वैषम्येणहिपुंनार्योर्घटनास्तनजीवि
का ८ ॥ सातंतरुणमर्जुनंवाचकमे आचकांक्षे संभो
गायेतिशेषः किंभूतंतरुणंकृतवान् अकामंतद्विषय
काभिलाषशून्यं एकपत्नीव्रतत्वात्स्मनिरूपत्वाच्च
अतःज्यायसीसती ज्येष्ठासती हियतः पुमान्स्त्रीनारी
चतयोः पुन्नार्योर्वैषम्येणवयःकृतेनघटनायोजनास्त
नजीविका स्तनंमरणंतत्तुल्याजीविकाजीवनमित्य
र्थः स्तनजीविकास्तनोपायः मरणकारणमितिकेचि
त् आजीवेजीविकासतीतिविश्वः केचित्तरुणंनूतनं
ज्यायसीवृद्धा पत्योस्तरुणयोर्वैषम्येणास्त्रियोन्नूतनतवे
नपुरुषस्यज्येष्ठत्वेनघटनास्तनजीविकास्तनसंजी
विनी पतत्याविपरीताघटनास्तनजीविकामरणका
रणमेव अतएवप्राणहानिकारिणी दृढेनिकामशा
से ८ ॥ इकोपमाभ्यांशानसेप्रीतिकृत्यान्निराकृता
कर्णानामापनोदोयंस्त्रीणांयद्वमानना ५ ॥ साश्च
पिनाघातस्मैरामाय शुकोपकोपंचकार प्रातिकृत्या
त्यानिकृत्याचराणांनिराकृता हरी स्नाकर्णोहेतोः
कर्णानामापनोदः कर्णानामाक्षेदः स्त्रीणामवमान
नाशयमानानेनतस्याः कर्णानामाक्षेदनेनराकृतामिति

भावः पदे साउर्वशी तस्मै अर्जुनाय यतः स्त्रीणामवमानना
नादरः कर्णनासापनोदएवतत्तुल्यइत्यर्थः अपलोपइति
पाठेलोपः छेदनं लूञ्छेदने इति धात्वनुसारात् ५ ॥ ता
स्वर्गलोके शयितेष्वदृष्टा विलसन्तीं प्राप्य तदा तदाहो तत्
पौरुषस्य प्रतिबोधकानि व्याहृत्य वाक्यानि विनिर्जगाम १०
तारात्मीतस्मात्प्रदेशाद्धि निर्जगाम निर्गता किंभूतत्वात्
स्वरामस्य पौरुषस्य पुरुषव्यापारस्य पराक्रमस्य प्रतिबो
धकानि विपरीतानि वाक्यानि व्याहृत्य उक्त्वा सा कीदृशी
सर्वैरपि लोकैस्त्रिकालेऽपि भुवनत्रयवर्तिभिर्दुष्प्रदर्शा
अदर्शनीया एतावद्रूपं तस्या न केनापि दृष्टमिति भावः
तदा तस्मिन्काले विलसन्तीं सलज्जत्वं प्राप्य तदाहो ता
साकर्णापनोदनार्हां योगपा पदे साउर्वशी ततः स्थाना
न्निर्जगाम तस्य यत्पौरुषं पुरुषत्वं तत्प्रतिरोधकानि वा
क्यानि व्याहृत्य नपुंसकत्वप्रतिपादकानि पौरुषं त्वल्पं १० ॥
कृतवैरस्तत्तेनाखरदूषणासंगताः निवातकवचास्त्र
णैतैर्जग्मुः शत्रुविद्विषः ९ ॥ ततोनन्तरं हेतोर्वा इन्द्रविद्वि
षोराक्षसास्ते रामं प्रति शीघ्रं जग्मुः गताः किंभूतास्तेन रा
मेण कृतवैरः शूर्पनखायाः कृतनासाच्छेदात् निवातक
वचा येषां ते निवाते इह कृतसन्नाहे वातस्यापिगाम्यनेति
विस्वः खरदूषणाभ्यां सेनापतिभ्यां संगता इति पदे निवा
तकवचा दैत्यविशेषाः खरेणातीवेन दूषणेनाप्रधानेन सं
गताः तेन इन्द्रेण सह कृतवैराः ११ ॥ जनस्थाने विसृज्याप्य
तेचास्थाने कृतोद्यमाः रामस्थानं जवाज्जग्मुर्यमस्थानोपकं
ठगाः १२ ॥ तेखरदूषणादयो जनस्थानं दण्डकवनस्थानेन
गर्वं विसृज्य त्यक्त्वा जवाद्वेगाद्रामस्थानं पंचवटीं जग्मुः ग
ताः रामेण सह संग्रामार्थाः अस्थाने अकाले रणमेव कृतो
द्यमाः अतः समराय अतएव यमस्थानोपकंठगाः यमस्था
नसमीपगामिनः सन्निहितमृत्यव इत्यर्थः पदे ध्रुलोकान्ते

चमोलोकोजनस्थानंतेविसृज्यानिवातकवचाःअर्ज्जुनेनस
हतागायजनस्थान···· कोविजनोलोकोवा स्थानमिति
जनोलोकोमहर्लोकास्यैलोकेचवापरेइतिविग्रहः तल्प
मन्यत ११ ॥ साङ्गस्यंदनवंशासिंफरघटागंधर्वहस्त्युज्ज्वले
विक्रम्यग्रकरायहेतिनिष्ठननासमस्याविविलासाणि नवीनप्रति
यातिवैरिनिकरेकल्पान्तकादंबिनी गंभीरैर्हृदजैरभिभीत
भयदैःसंग्रामभेरीरवैः ११ ॥ तेषीवंराममर्ज्जुनंवालद्वीवैर
निकरेशत्रुसमूहेप्रतियातिगच्छतिसति संग्रामभेरीरवैःस
मरदुन्दुभिःशब्दैःहृदजैरभिज्जैरभिनशाप्यनामितियावत् किं
विशिष्टैःभीरूणांकातराणांभयदैस्त्रासजनकैःकल्पान्तेयु
गांतेयाकादंबिनीमेघमालास्तद्वद्गंभीरैर्लज्जैर्वन्महद्भ
जौरन्यर्थः किंविशिष्टे साङ्गोनिविडःस्यंदनवंशोरथवंशाः
सिंफराणांगजानांघटासमूहः गंधर्वाणामश्वानांवृंदैनिव
हैस्तैनेकउज्ज्वलेदीप्ते विक्रमेनव्यग्रेकराग्रेयस्यपवेयापृतनासे
नानस्याः संपत्यासमस्तआविलासाणिविलासाफञ्जे वाजिवा
हार्वैगंधर्वहयसैंधवसमयइतिविग्रहः पानितोपगादेस्विया
मितिच १३ ॥ समंताच्छ्रावेस्यास्समरपटहध्वानमाविराघष्य
मत्राःकल्पाद्रुमविरचनाविभ्रमभ्रान्ताः नभोगर्भेचरन्त्य
निहननयोधाग्रहपराःकपोलोपान्तस्वेदप्रकरकणिकादिव्या
गणिकाः १४ ॥ नभोगर्भेआकाशमध्येदिव्यगणिकाउर्व
शीप्रभृतयश्चतद्वद्भ्रमः दिविभवादिव्यागणिकाःस्वर्वेश्य
ःकथंभूताःस्वयंसंग्रामेनिहतानांयोधानांसमरभुविस्त्रतान
ग्रहपराःस्वपातित्वेनात्मीयत्वकारणामन्यान् अतएवमालि
कभावोन्यसैःकपोलाद्यंतीनुकूलछ्वेती स्वेदप्रसरस्यचभज
लम्पत्राहस्यकणिकामृषायामांनाइतिसमंतात्सर्वतःसमव
पटहस्यप्रवृत्तसंग्रामवाद्यस्याध्यानेशद्वेश्रावेत्याः सयोवि
गायथास्यात्तथासन्त्राःनयोर्द्धयोःसंग्राममापिक्रान्त्यसमागतर
न्यर्थःकल्पद्रुमस्यपारिजातस्यविरचनात्तस्यपाव

णप्रकारबलस्यविभ्रमैःसंविभ्रान्तियालालस्तथोक्ताः गम्भीरघोरभ
केङ्कारोभयदोषभयानकटकाइतिमेदिनीकारः समानमुभय
त्र ५४ ॥ जवनपवनपातैर्दिक्षुविस्तारितायांबहलसमरधू
लीवागुरायांनिमग्नाः परिमिलितनवक्राःशोचनीयामव
स्थामभजन्तमवितृणीकृद्धपादःपतङ्गाः ५५ ॥ पतंगस्यादित्यः
शोचनीयामवस्थांदशामभजन्तगताःकिंभूतःबहलाप्रचु
रायानयोःसमन्तोत्कलीसंग्रामभूमेकास्थितरजःसैववागु
राजालविशेषोमृगबंधनीतस्यांनिमग्नःपतितःजवनस्य
वेगशालिनःपवनस्यपातैर्दिक्षुविस्तारितायांप्रसारिता
यामितिवागुराविशेषेणमन्यापिवागुरांदिक्षुप्रसार्यन्ते
तत्रपतंगःपततीति अतएवपरिमिलितनवक्राःम्लान
मुखःरजोवकृद्धत्वात् कृद्धपादोवकृद्धतेजाःराजसेवेति
शेषः अन्योपिकृद्धपादोधूलिधूसरोम्लानमुखोभवतीति
पतंगस्त्वलभेशालिप्रभेदेपक्षिसूर्ययोरितिविश्वःपरिल
ण्डशौचसमानमुभयत्र पादरश्मिघ्रितुर्यांशाइत्यमरः
५५ ॥ अथोच्छलत्कलकलघोषभीषणांनदागतंबलमव
लोक्यविद्विषां उपाददेनरपतिनंदनोधनुश्चर्मनावनःऊ
लिपावरायधंयथा ५६ ॥ अथानन्तरंनरपतिनंदनोरा
मोर्जुनोवा धनुरुपाददे जग्राह विद्विषांरिपूणांनो
निवानकवचादीनांबलंसैन्यंनदागतंकालेआगतंविलो
क्यदृष्ट्वाकिंविशिष्टं उच्छलद्भिःउत्थितैःकलकलघोषैः
महाशब्दैःभीषणंभयानकं यथाचनाच्च नरेन्द्रःऊ
लिशब्दःपंचायुधंशस्त्रभेदंगृह्णातीति यथाद्वयार्थे शा
कुन्तादिकमनेकार्थकोशेनचनाचनइतिविश्वः कोलाह
लःकलकलइत्यमरः ५६ ॥ हिमाद्रिगौरीमपिजगतीन्द्र
नंदनोमहाबलाक्रमणसमस्तविक्रमः कृतोपवीतोविबुध
विरोधिवाहिनीमहोदधेर्मलयद्रवामिवमन्यते ५७ ॥
जगतीन्द्रनंदनोरामोर्जुनोवा तांविबुधवाहिनींदेवविद्वि

रा॰
पा॰
४०

षांवाहिनीसेनोत्वरादिसैन्यंनिवातकवचसैन्यंवाकरोधर्कं
ङ्खवान् महारथानामाक्रमणेसमोग्रविक्रमोयस्यमनथा
रथेनैकेनशत्रून्यःसाहंकारोव्रजेत्पले महारथःसविद्ग
योयुद्धशास्त्रविशारदइति किंविशिष्टानांविशारिणीवि
स्तृतानांमहतीमित्यर्थः मलयइवमहांबुधेस्समुद्रस्योर्मिसं
तानेकल्लोलपरंपरां मलयपर्वतोयथाउड्डि विक्रमस्तथा
मान्क्रांतिमात्रेसाक्षोभितस्म्यदीतिविग्रहः १८ ॥ नराश्विनां
द्विरथरथ्यास्वचारिणांसितस्तुतांग्रहराणांपंक्तिमुज्ज्वलां
विरोधिनामधिरणमेकलतानांबलंदधौन्दमस्तनपकप
वसः १९ ॥ सपकपवल्पप्सुतोवामोर्जुनोवा विरोधिनां
खरादीनांनिवातकवचादीनांवाबलेसाधिरणेरणेपकल
दतोदधौधारयतिस्मपकःश्रोडनीयःलद्योवेधोयत्रसप
कलहस्तस्यभावःप्रकलत्पनेत्यर्थः विभक्त्यर्थेव्ययीभावो
धिकरणमिति किंविशिष्टानांनराश्विनांबलवतांद्विरदैर्ह
स्तिभिःरथैःस्यंदनैःअश्वैर्वाजिभिश्चचारिणांसंचारशीला
नांउज्ज्वलांदीप्तांग्रहराणांपंक्तिमस्वपरस्यवासितस्तुतांख
ग्रहमिश्रितानामिति १९ ॥ नियंतृभिर्योधिप्रवरैःप्रधावितार
थाःप्रवरैःपवनपरांशुसंविद्धान्तैः प्रदर्शयन्दिशामिवकेतनै
स्तुकैःपराजयोड्डीनिपलायनोचितां २० ॥ नियन्तृभिः
सारथिभिःप्रवरैरग्रेप्रधाविताःप्रधुताः रथ्याःस्यंदनाःकै
तैःध्वजवस्त्रैःपुरापवनैःसंसर्गविवायकैभिःपरांमु
द्विष्टानैः प्राधःसंग्रामेपराजयेसति उड्डीति
पलायितेनापिचिन्तानोशीघ्रपलायननृयोग्यांदिशामि
दर्शयंतिस्मप्रकारमिवनिवेदयामासुरितियावत्
२० ॥ अथापतन्नृपननयस्यसर्वतःपातिष्यतसावनिकस्य
हनिकाः प्रनादरादवस्तताम्रमुद्गर्यःसतोज्जितोविव
जतोपतोभिवयः २१ ॥ अथानेनैर्वल्यपतनयस्पराजस्या
नस्यवाहूप्योर्हनिकाः प्रविपतनाद्भावरादिसेनास्वनिवा

तकवचसेनासु सर्वतश्चापतत् आपतिताः प्रतिघ्नतस्तु श्री
रविकरस्पातादूरात् तमसाह्नेत्यर्थः रजनीप्रतीतेस्त्विषः
सरोजिनीष्विव वेदकिरणपातेन निरुद्धसैन्यानां संकोचोज्जा
तदुल्लङ्घ्य अन्योपियत्क्षत्रं प्रतियाति सोपि प्रथमहूतप्रबभण
करोतीति २० ॥ उदञ्चयन् ध्वजमिव विक्रमश्रियो विजृम्भय
न्फणामिव रोषभोगिनः प्ररोहयन्विजयतरोरिवाङ्कुरं व्यभा
व्यत भ्रुकुटिमताऽवनेन सः २१ ॥ तदा सोऽर्जुनो वा भ्रुकुटिम
ता संकोचयता नेत्रावने नैवं व्यभाव्यत विभावितः उत्प्रेक्षितः
ततः स्वरूपतामाह ध्वजमिवेति विक्रमश्रियाः पराक्रमल
क्ष्म्याः ध्वजमिवेति उदञ्चयन् उद्गोलयन् तथा रोषभोगिनः
क्रोधः सर्पस्य फणामिव विजृम्भयन् विस्तारयन् रोषो भोगी
फणाद्वयोरित्यमरः तथा विजयतरोरङ्कुरमिव प्ररोहयन्
उत्पादयन् भ्रुकुटीबन्धेनैव लक्षितइत्यर्थः उत्प्रेक्षालङ्कारः
२१ ॥ भुजेन तद्भुजगनिभेन भूभृता तनुत्रिणा विहितविधून
नेयतुः प्रबुबुधिरे धिगृहीतशायिनः स्वनिस्वनैरिव सम
रायसायकान् २२ सुधन्विनो रामस्यार्जुनस्य वा भुजेन भुजगाभे
न सर्पसदृशेन विहितविधूननं विहिताक्षालनं तनुत्रं कवचं
यैस्तैः स्वकीय शाङ्गैः शरैरधिगृहीताः तूणीरकन्दरान्तःस्थिताः
निस्वनैः स्वकीयशाङ्गैः शरैरधिगृहीतान् तूणीरकन्दरान्तः
शाङ्गैः स्वरूपेण स्वमान् सायकान् समराय प्रबुबुधिरे जागर
यन्निवेव तनुत्रिणा तनुत्रं कवचं यस्य तेनेत्य
र्थः २२ ॥ विधीयतां किमधिसृधं विरोधिनां पराहतावित्य
भुपरिभावपद्धता इतीव तं विभुमनुयोक्तुमुद्यता शरावलिः
श्रवणसमीपमागमत् २३ ॥ तस्य रामस्यार्जुनस्य वा शरा
वलिर्बाणपरम्परा श्रवणसमीपं कर्णसविधमागमदाश्र
यति स्मेत्यर्थः प्राप्तवतीत्यर्थः अनुयोक्तुं प्रष्टुं सम
बाणस्तु जनेरितः इति तं विभुं स्वामिनं अनुयोक्तुं प्र
ष्टुमिवोद्यता साभिलाषेव प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा चेत्यमरः इ
ति किं प्रधिसृधं संग्रामे विरोधिनां शत्रूणां पराहता अपगत

रा॰
पा॰
४८

प्राणाभावना प्राणशून्यता विधीयतां किंभूतया भवपव
परिभवमात्रविधीयतां किंभूतः प्रशान्तः किंभूते भावनायांस्या
त् विमलेवापि दृश्यते इति मेदिनीकारः २३ ॥ अथस्फु
रत्स्फुरणानादमेदुराच्छुरासनाडम्बरहितमंडलाकृतेः वि
निर्ययुर्निशितशुवाः शिलीमुखाः त्वयार्णवादेव वड
वाग्निहेतयः २४ ॥ अथानन्तरं निषत्तशुवाः शिलीमुखा
स्तीक्ष्णाग्रा बाणाः शरासनाड्डम्बरान्निर्ययुर्निःसृताः उ
पहिताकृताज्याकर्षणेन मंडलाकृति [illegible] तदाकारत्वयस्य
तस्मात् पुनः किंभूतात् स्फुरन्नादघनानिशायिनाद्गुण
नादेन मेदुरादतिशायिनात् त्वयार्णवादिति यथा त्वय
कालीनसमुद्राद्वडवाग्निहेतयः वडवानलशिखा निर्या
निश्चर्यात्संहराय २५ ॥ प्रारेरगाः स्वरविभुसैन्यसागरं
जगाहिरेन्द्रप्रसृतचापनोदिताः विवहनस्फोदितनत्र
हरत्वेन उरगाद्वशगाः प्रारेरगाः स्वरविभोः खरस्यनिवात
कवचस्य वा सैन्यमनवगाहनीयत्वात्सागरमिव जगाहि
रे विलोडयामासुः स्तम्भपतिनाव दृश्यरितियावत् न्द
प्रसृतेन रामेणार्जुनेन वा चापान्नोदिताः प्रेरिताः पुनः किं
भूताः विचहनेनार्थाछ्वाणां यत्स्फोटितनत्रैः सन्नाहस्त
स्मात्प्रततोयेस्फुलिंगकप्रसरो यस्य एवंभूतो विषानल
लेनाकुलाव्याकुलाः तल तत्रैतिपाटेनलत्रेज्याघातवा
णैतलं हस्तमंगुलीस्त्वद्रूपं वा त्रायते इति २५ ॥ परोज्झि
ताः प्रहरणपंक्तयो पतत्रूपात्मजेनाहि मततिवहिनापतना
श्चनेकधा विसरस्युरस्यनेनमोरवैरिव प्रतिदिशमेशाव
ताः १६ ॥ परैः शत्रुभिः खरादिभिर्निवातकवचादिभि
वीरुज्झितास्त्यक्ताः प्रहरणपंक्तयो स्त्वसमूहाः रूपात्मजेरा
मेर्जुनेवा अपतन्पतिताः खेचरादित्यस्य पराभवाः किरणाः प्र
निदिशमिवास्यचरामस्यार्जुनस्यगातेशराः फिमतति त

त्वात्त्विषारपरंपरासहस्रांशुमहस्ररणपंक्तीरहसंततीर्विनाशप
प्रतिदिशंविसृतस्तुः रवेरपिकरात्त्विषारसंततीर्नाशयंति
२६ ॥ रणोद्धतंप्रथममुदायकथावलिर्व्यलोकयनत्रिदशा(
जनैर्द्विषांबलं घनेनतरंकालिनकबंधबंधरं ततःरणक्षि
तितलसंस्तरायितं २७ ॥ त्रिदशजनैःदेवलोकैःसंग्राम
दिदृक्षयासमागतैर्द्विषांशत्रूणांखरादीनांनिवातकवचा
नांवातद्बलंसैन्यं रणोद्धतंसमरायसमुद्धतंप्रथमंतन्नता
श्रायकथानामस्त्राणामावलिर्यत्रतत् घनेनतरंव्यानीतका(
लमेवतत्सैन्यंकालिनकबंधेनाशिरःशून्ययोधकवलेनब
फरमुत्रतव्यलोकयन बंधरंचोन्नतानानेतिविश्वःव्यलो(
कयतविलोकितः ततःरणक्षितितलसंस्तरायितंकब
धानांपातेसतिक्षितितलेसंस्तरवत् प्राप्यवेजानेव्यलोकय
न संस्तरइवाचरतीति २७ ॥ कबंधभावात्पिशिताशना(
नांप्रस्तुतानांकृतिमनुप्रविष्टाः विनिर्ययुःकंटपथेनते(
षांमस्तीइवप्राणगणाःखगेंद्राः २८ ॥ तेषांपिशिताशना
नांखरादीनांनिवातकवचानांवाकबंधभावाच्छिरोहीनत्वा
न्नृत्यतांस्तत्कृतंकृतिमत्यंतरंप्रविश्यखगेंद्रबाणावाग्र
नुप्रविष्टास्तेखगेंद्रास्तेषामेवकंटपथेनविनिर्ययुःविनि
र्गताःमृताःसंश्रारीरिणाःप्राणगणाभावेस्तुत्येता खगाःस्व
र्गेग्रहेदेवेमार्गणेचविहंगमेतिविश्वः ततेनेहतेविभावय(
ति संभुविंपतितेशिवइतिस्वामिकार्यमनेनकृतमितिवा
केचित्खगेंद्राःमहाणोयेद्विषांकृतिमनुप्रविष्टास्तएवकं
टपथेनविनिर्ययुरित्यर्थमाचख्युः २८ ॥ उत्कृत्ताश्चापिवि
शिखैःसजीवशेषामूर्धानःशतदशानोत्कटाःपरेषां संस्का
राद्भिनरवीवमापतंतःखेदप्रैःकालिनकचैरपातियंत २९
कालितागृहीताःकचायैस्तैस्तैदृप्तैस्तेषांखरादीनांनिवात
कवचानांवामूर्धानःशिरांसिप्रपातियंतदूरंनीतानीत्यर्थः
खेआकाशेकिंभूताःसजीवाजीवितेनसहशेषामूर्धास्थितंके

चिरंजीवितं तेन सहिताः संस्कारात्सर्वे जनितां द्भिन्नरवीर्य
लत्ती कृत्यापतनः शिवेन नीतेन दृष्टेन उल्कता भयं
करः शिरसो छेददशायामभिगं तत्प्रघनात्तमेव छेदना
नेतरमपि संस्कारवशात् छेत इत्यर्थः शिरेण छिन्ना ग्रीप
कोपेन दष्टोष्ठतया दंताभिव्यक्तिभिः निनानर्ये एवं प्रा
णा इति पदे समंजसं ५५ ॥ शिरांसि नद्धशिखंडावापि
तान्यलं निषादिनां नभसि निरस्य चंचुभिः पतत्त्रिणः त्वर
कृतमंडलभ्रमाः प्रदद्धुः परबलकेतुसूत्र्वं ३० ॥ प
रस्य शत्रोः खरादेर्निवातकवचाद्देवी बलानां सैन्यानां के
तुसूत्र्व ध्वजाग्रेषु पतत्त्रिणः पक्षिणः प्रदद्धुः रणे दधानि हि
नवतः त्वरणाभ्यामकृतं मंडलरूपं भ्रमणं यैस्ते नभसि ग्रा
काशे निषादिनां सादिनां तस्य रामस्य राज्ञेन सवाविशि
खंडावेपितानि चंचुभिर्निकृत्त गृहीत्वेति चंचुकोट्या छि
यामनिविस्थः ३१ ॥ रणाहितैर्नापरकारिणां शरदनेस्त्रि
रेकैरभिल्लभल्लकैर्भयंकरैः द्रुतं पतत्त्वगपतिं तदुरवि
नभ्रमान्महाविषधरोभगभोगिभिः ३२ ॥ रणाहितैः संग्राम
ध्रुवि परस्य शत्रोः खरादेर्निवातकवचाद्देवी करिणां हृ
हितैर्नाकरष्टिरंप्रभिल्लभल्लटेलगदितैः किंभूतैस्त्रवदनैः बा
णत्वनेर्वधान्तयोरिति भयंकरैः भयानकैः ज्ञातः श्रुतमिति
हेतगर्भविषोषणांडुनेशीघ्रमत्यतनः खगपतेर्गरुडस्य
डेनाविडितस्य भ्रमतो महाविषयधरस्य भोगवद्भोगिवद्धि
येषानैः ३२ ॥ शरावली विदलितकुंभकुंभजाविरेजिरे
णाध्रुविमौक्तिकोत्कराः प्रवर्तिताः प्रतिज्ञाविमसस्तम्यदा
जयश्रिया स्वयमिव लाजवृष्टयः ३३ ॥ रणप्रविसमति
भूमौ मौक्तिकानामुत्करा समूहा विरेजिरे शुभ्रभिरेकिंभू
नाः शरावल्या बाणापरस्परया विदारितं यत्कुंभकुंभजा
लेहमित्तगंडस्थलेन मुक्ताज्ञाताश्चात्रता प्रश्नोत्पद्यते प्रस्परा
मस्याजुनस्य वाहस्य जयश्रियामानज्ञावमस्तगावप्रवर्तिता

लाजदृष्टयः ४२ ॥ कृत्तंशरैर्विजविभिःफलवाबाणांदिविभ्र
मत्पवनवशादशोभत मनस्विनोमनइवाविक्रमोर्जितंस
विभ्रमंभुवनपरिभ्रमोद्यतं ४३ ॥ विजविभिर्वेगशालिभि
फलवाबाणंच्छन्नंकृत्तंशरैश्छिन्नंपवनवशादाकाशेभ्रमम
णंअशोभत राजतेस्मयथामनस्विनोमनइवसविभ्रमंयः
थास्यादेवंयद्वासविभ्रममितिमनोविशेषणंसविलासमित्य
र्थः स्वविक्रमेणोर्जितंबलवत् उन्नतमितियावत् भुवना
नांलोकत्रयाणांभ्रमणायोद्यतंमनइव ४३ ॥ तमीदितं
प्रतिभुवमाहितोद्यमाविरोधिनःशितशरसःदृणाक्षे
नभोगतास्स्मयदिहरांगनामवालोकयन्भुवमनिमेष
दृष्टयः ४४ ॥ तेरामसर्जुनंवाप्रतिभुवंसंभुवमीदितंदृ
तोद्यमाविरोधिनःशत्रुवनचरादयोनिवातकवचादयोवा
दृणादेवशरैःशितशिवसतन्कालेनभोगताःस्वर्गस्थाः
अनिमेषदृष्टयोनिमेषशून्यलोचनाःसुरवंयथास्यात् व्य
लोकयन् अवलोकयामासुःसुरांगनादेवांगनाःसावा
येयेषांते ननिमेषेलोचनेयेषांतेदेवत्वात्तथाभूताः ४४ ॥
दृष्टाविशंतस्तुविनिर्गतास्तुविपादयंतोबलमप्रकाशाः
सतोयदेभ्योमानिदृष्टनष्टास्तेनमहोल्का इवतस्यबाणाः
४५ ॥ तस्यरामस्यार्जुनस्यवाबाणास्तेनगताः बलंविपु
द्धसैन्यंविशंतःप्रविशंतोदृष्टाःविनिर्गताबहिर्गतास्तुदृ
ष्टाः अतिवेगशालित्वादितियथासतोयदेमेघयुक्तेव्यो
मनिदृष्टाःक्षणेननष्टाःमहोल्का इव ४५ ॥ पकेषुणाये
विमवोविपन्नानेतेद्वितीयस्यशरंभमासन् भिन्दंतिभानोः
प्रथमेतमांसिशेषाःकरालोकविलोकनाय ४६ ॥ अस्य
रामस्यार्जुनस्यवायेरिपवःखेचरादयोनिवातकवचादयोवा
पकेषुणाएकबाणेनविपन्नाविदारितास्तेद्वितीयस्यबाण
चरंभवेध्यतामासन् नष्टत्वाः अत्रदृष्टांतमाह भानोरादित्य
स्यप्रथमेकराःकिरणाःतमांसिअंधकारान् भिंदंतिधारयंति

रा०
पा०
५०

50

शेषाद्रनेकरः लोकविलोकनाथलोकस्यावलोकनमा
त्राय ३६ ॥ स्फुतानकप्रकटितमानदेवराममंततोभृतव
गरत्नभूषिता प्रसन्नमयंत्वाणकक्रंतोनकल्पनाद्गणाव
तिर्विपणिविवस्त्रभाव्यत ३७ ॥ सारणावलिः रणांगनभू
मिः विपणिविपण्यवीथिकेऽस्त्रभाव्यतलुदिता विप
णिः पण्यवीथिकेत्यमरः किंभूतास्फुतानेकेनभ्रुकुटि
तपटहादिना प्रकटीकृतोमानदेवरोमापनपात्रप्रपं
चोयत्रसातथा आनकः पटहभेर्यामितिविश्वः समंत
तः सर्वत्रस्तेनवर्तुलेनरत्नसमूहेनभूषणंयत्र साण
स्यः रणकोयस्मात्तेवक्रंतोतेनस्वरादिनाकल्पनात्त
प्रस्याद्देमानश्चित्तोत्रंतोयद्देहेतिमेदिनीकारः ३७ ॥
दुर्गा पादातानां साजवानां जितभूमिर्जञ्चालत्वरङ्गजेवा
लसादा ३८ ॥ साग्राजितभूमिः समासमही पादातानांप
वान् किंविशिष्टा जृंभितोहस्तिनादानाभोभिर्मदजलैः
पंकिलोतोमध्योयस्याः सापंकयाज्ञा यतः पादैः स्वरूप
वाचीधावंतीयारथ्यारथ्यसमूहस्तेनभिस्त्वक्रंतेयाकृत
नुसीमांतेनानिस्रोत्रननयाद्रणांद्वगेनमा दुःसंचरत्वेन
जंबालपंकस्तेनमादोवमादोयत्र जंबालः शैवलेपंके
इतिमेदिनीकारः ३८ ॥ समीपकांतरमाजोराजस्तु
विरेजे भ्रुकुटिस्तभटकंटप्रान्तियंत्रपत्रैः रुधिरशुक्ल
णधाराचक्रवालीविनतत्वन्नाभिनवजलकेलीविभ्रमैदि
स्वभूभ्यः ३९ ॥ आजौरणे समीपकजलकेलीविभ्रमैर्दि
जेनावाविरेजे राजतेस्म किंविशिष्टः दिग्वधूभ्यः दिगंग
नाभ्यः अभिनवजलेनयाकेली नर्मदिद्विभ्रमंवितन्वन् वि
स्तारयन् कैः रुधिरमेवकर्कशं चंदनेनस्यधारा चक्रवा

लैः समूहैः भुजाटितच्छिन्नः सुभटानां यः कंटयन्निः कंटकैः
सपवयंत्रक्रीडाहेतुः तेन प्रवृत्तैः प्रेरितैः ३५ ॥ सुरद्विषांते
गतैः कबंधैः पतद्भिः दवीयसि विवंचकस्ये प्राकंपडितायेवं
उत्पातमूले महाद्रुमाणामिव मध्यकांडैः ४० ॥ उर्वीभूमिः
ह्यविरंचकस्ये चालिता कैः पतद्भिः पतनशीलैः तेगतैरेक
सैः सुरद्विषां दैत्यानां कबंधैः मूर्धहीनकायैः उत्पाते महा
द्रुमाणां मध्यकांडैः मध्यभागशकलैरिव कीदृशैः प्राकप्र
थमं खंडितानां घ्राणानि उपरिभागा येषां तैः अतएव पश्चात्तेना
निच्छिन्नानि मूलानि येषामीदृशैस्तरुखंडैः ः कस्येदृशस्य
थः उपचारा ४१ ॥ बाणव्रातव्रणितवपुषां पेतुषां कुंजराणां
णां मेगाद्गात्रक्षलितशदलितो तेगरक्तनिभानां सद्यः स
स्रुः प्रतिदिशमसृक्सिंधवो मेरुमूलाज्जंबूफलरस
सरित्सरसौभाग्यभाजः ४२ ॥ कुंजराणां गजानां मेगाद्गा
त्रस्त्रगात्सद्यः प्रतिदिशं च चतुर्दिक्षु असृक्सिंधवो रुधिरन
द्यः सस्रुः प्रसस्रुः तिस्म कीदृशानां गजानां बाणव्रातव्रणित
वपुषां बाणानां व्रातैः समूहैः व्रणितानि खंडितानि वपूंषि
शरीराणि येषां अतएव पेतुषां पतनशीलानां यथाकलि
शेन वज्रेण दलिताः खंडिताः ये उत्तुंगा उच्चाः शृंगतो गिरयः
तत्तुल्यानां कीदृश्यो नद्यः मेरुगिरिमूलात् प्रसृताः यो जं
बूफलानां रसस्य सरित्सरस्तत्सौभाग्यं शोभां भजन्तीति ताः स्वर्गे
जंबूवृक्षे फलरसस्य जंबूनाम नदी वहतीति पुराणप्रसिद्धं
वरूत्वाद्भुतसाम्यं ४३ ॥ नीहारसंहतिमिवाब्जखंडं कल्पान
लालीढमिवार्णवांभः शावन्महत्नुत्तमिवाभ्रवृंदं दैत्यबलेका
प्याशेषमभूत्परेषां ४४ ॥ परेषां शत्रूणां तवदादीनां निवा
तकवचादीनां बालं सैन्यं कथावशेषमभूत् नष्टं सर्वमि
त्यर्थः तत्र दृष्टांतः नीहारसंहतिमंपभ्रावरुद्धमिव यथा हि
मकृतं पद्मजालं कथावशेषं भवति कल्पानलः कल्पा
नाग्निस्तेनालीढदग्धमर्णवांभः समुद्रोदकमिव शावन्म

रा॰
पा॰
५१

रुन्नृत्त्वेशारत्कालेनवाघनताप्रेरितमभ्रवृन्दंयथाकथाशोषं
भवतितथासर्वनाशोदृष्टान्तः ४२ ॥ इतिसमभटदृशोविद्वि
षांसंप्रमाथाद्दिवरतिगुरुभक्तिर्भूर्भुवःस्वस्त्रयस्य विबुधप्र
तिनतश्रीःकर्षयन्धर्मधाराःकृतनरवरपतितोषःसोदराभ्र
णिमागात् ४३ ॥ सरामःसोदराभर्णिलक्ष्मणसमीपमाग
तः कीदृशःसभटदर्शीस्वभटान् दृष्ट्वाविद्विषांवरादीनांसं
प्रमाथाद्वधात् भूर्भुवःस्वस्त्रयस्यत्रैलोक्यस्याविरचिताकृ
ता गर्वीबलाभक्तिर्येनसः विबुधैर्देवैर्मुनिभिर्ऋषिभि
र्नताम्लानाश्रीःशोभायस्यसः धर्मधाराःधर्मपरंपरावर्धय
न् कृतनरवरपतेर्विष्णुस्ततोषोयेनसः पदे सौजन्यैःसोदरा
भर्णिकपिप्रिरादिनिकटं अगात् विरचितागुरोर्विष्णुस्यभ
क्तिर्येनदैत्यवधात् तल्पमल्पत् ४४ ॥ सोप्यतीवविरह
व्यथाहरैःश्रावितोश्रवणमार्गपावनैः आत्मस्वकृतकथनैः
समादृयेदारसोदरमनःप्रहर्षणं ४५ ॥ अथानंतरंसरा
मोजेनोवादारास्मीताद्रौपदीवान्तस्याःसोदरस्य लक्ष्मण
स्यकपिप्रिरादेर्वामनसःप्रमोदंहर्षसमादृयेकरोतिस्म
आत्मनोवृत्तस्ययादृस्यकथनैः कथानकैः किंभूतैः तीव्रा
णोविरहव्यथानोदःखविशेषाणांहारैः हारकैः वनवा
सादिनोत्कंठविरहजनितायाव्यथावदेनात्तस्याः अपहार
कैरित्यर्थः पुनःकिंभूतैः तत्कथांश्रुणतांडसोश्रवणमा
गीस्यकर्णविवरस्यपावनैः पवित्रजनकैः ४६ ॥ सोत्कं
दयातीव्रवियोगावेदाढमोपपीडंप्रिययोपगूढः तदिदं
उस्तनतांबभासेरम्यवपुःसभुविकामदेवः ४७ ॥ सनदं
दृस्तनः रामः सुतनतांबभासे सुजृम्भे सकिंभूतः भुजामपी
इभुजाभ्यां उपपीडयाप्रियया सीतया उपगूढः आलिंगितः
ममस्यांचोपपीडनिगाढं कीदृशपानयातीवस्यावियोग
स्याविश्लेषस्याविदान्यात्प्रमात् दुःखात्मोत्कंठयामात्स्वका
यात्न्यायकामः कामदेवरवकंदर्पैरव यद्वात्न्यापीन्याका

महेवः पत्नकाम्यकनीवे पदे नरेंद्रस्तत्रार्जुनः प्रिययाद्रौप
द्यात्तल्पमितरं ४५ ॥ इतिश्रीकविराजकृते राघवपांडवी
ये महाकाव्ये कामदेवांके चतुर्थः सर्गः ४ ॥ नमोऽस्तु वे
तीर्थानामभिगमनादवंतुदैनः श्रुण्वंतो मुनिगदिता कथा
श्रुदिव्याः पश्यंतो नगवननिम्नगाश्च कालं द्राघिष्ठं दिनमि
वने सुखेन निन्युः १ ॥ ते रामादयो युधिष्ठिरादयो वा द्रा
घिष्ठं दीर्घं कालमेकदिवसमिव सुखेन निन्युः नीतवंतः
किंभूताः तीर्थानां प्रयागादीनां गमनात्सेवनाद्वं पापं नुदं
तः स्फोटयंतः दिव्याः कथाः उपाख्यानानि श्रुण्वंतः आकर्ण
यंतः मुनिभिर्गदितानि नगानां पर्वतानां वनानां समूहा
नामारण्यानां संबंधिन्यः स्रवंतीः पश्यंतः वनं नगमकानी
रेप्रवालयकानन इति विश्वः १ ॥ स्वाध्यायैरतिथिज
नार्चनैः सुहोमैर्भूतानां बलिहरणैः स्वधाभवैश्च संवाते
श्वयं महतां च तत्कथाभिस्तैनैकं दिनमपि वंध्यतामनैषुः
२ ॥ ते रामादयो युधिष्ठिरादयो वा एकमपि दिनं वंध्यतां
निष्फलतां नानैषुः न नीतवंतः एभिस्सफलत्वमेवानैषुः
कैः स्वाध्यायैः स्वशाखोक्तवेदाध्ययनैः अतिथिजनानामा
गंतूनां कानामर्चनैः पूजनैः सुहोमैर्वैश्वदेवहोमसहितैर्भू
तानां बलिहरणैः सुबलिकर्मभिः स्वधाभवैर्नित्यश्राद्धादि
भिः महतां मुनीनां च संवासेषु वसतिषु नैकाः कथा
उपाख्यानानि ताभिर्धर्मकथाभिरित्यर्थः २ ॥ महाजगर
सन्नद्धभीमसीनाभयंकरात् राज्ञः प्रभावादधिवैरो महर्षि
महर्षयः ३ ॥ महर्षयस्तद्वनवासिनः राज्ञो रामस्य प्रभा
वादनुभावाद्वा महर्षेरामाचोत्कर्षंदाधिवैष्णवतः किंवि
शिष्टात् महताऽजगरेण कंकटकेन सन्नद्धात् तनगणमिर्या
भीमाभयानकासेनात्तस्याभयंकरात् अनीनिनस्मात् उरश्छदः
कंकटको जगरः कवचो स्त्रियामित्यमरः पदेरासोयुधि
ष्ठिरस्य प्रभावात् महाजगरेण सर्पविशेषेण सन्नद्धकाद्वे

रा॰
प्रा॰
५२

णानद्धोवेष्टितोयोभीमसेनस्तस्याभयंकरात्भयदायकात्
ग्रगात्यथापापादजगरीभूतेननहुषेणाभीमोयुधिष्ठिरसेवा
दानेनमुक्तइतिपुराणं सन्नद्धोवर्मितोमुक्तोतिविग्रहः ३ ॥
सरक्षसांक्रोधवशेनसंघोगणेनफडोयमसमाकृतेनेन श्र
तिप्रयातेनपुलस्त्यनप्तुर्दृष्टमनःक्षोभयतिस्मभीमः ४ ॥
सभीमःपुलस्त्यनप्तुःरावणस्यदृष्टमनःक्षोभयतिस्मक्षोभ
सहितंचकार किंभूतःभीमःभयानकः ग्रतएवक्षोभकः
केनयमसमाकृतेनयमायत्तेनविनाशिनेनरक्षसां राक्ष
सानांगणेनसमूहेनश्रुतिसुवर्णप्रयातेनेति विरादिवद
स्वर्णभेइतिभावः पक्षे पुलस्त्यनप्तुःकुबेरस्यदृष्टमान
ससभीमःक्षोभयतिस्मरक्षसांसरोवररक्षकानांराक्षसा
नांयमसमाकृतेनविनाशिनेन गणेनसमूहेन कुबेरस्तत्रभी
मसेनेनसहयोद्धुमागताइतिपुराणं ५ ॥ निशाचरेशुवि
पितेशुतत्रमहत्वेयत्नोत्सवशुणपद्योषे समंमुनीन्द्रैःसावम
ध्रुवासमहस्रदाशावरजःसराजा ५ ॥ सराजासमस्तत्रव
नेस्थावियथास्यावदेमध्रुवासाधिवसतिस्म सर्वोक्तमका
वेणानिशाचरेशुराक्षसेषु दीपितेषुसत्सुकिंभूतः ग्रतएव
महत्त्वोयोयत्नोत्सवस्तस्यशुणपोषोषःशाद्वोयत्रेति मनोत्
तक्षतेधर्मस्वयंशुणपशुदाहतमितिविग्रहःसकिंभूतःप्रवर्ज
धेनाहर्षाहर्षितादाशमीना प्रवरजोलक्ष्मणोयस्यसतथा
दाशाम्नामावरजश्चेतिदाशावरजोमहस्रोदाशावरजोयस्य
तिथा रक्षोवधादितिशेषः पक्षे राजायुधिष्ठिरः दाराद्रौ
पदी प्रवरजोभीमादिःनिशाचरःसरोरवेकाइति ५ ॥
वनेपिमासंगतसत्यभामासंभाव्यमानाशुनिदारवर्गैः ८
शुष्पैरसर्वैर्दयितोपनीतैःकृतावतंसाविरराजराज्ञी ६ ॥
मायादीमीनादयितेनरामेणोपनीतैरसर्वैःपुष्पैःकृताव
नेसाकृतकार्णोलंकारावराजवभौ किंभूताशुनीनांदाराव
गैः:पत्नीसमूहैःसंभाव्यमानाकृतेसावा संगतसत्यभा

संगतासत्यभामादीतिसौलुकलीयस्यास्मात्तया सत्यंकृतेचश
पथेतस्योत्रिपुरुतद्वनीतिमेदिनीकारः पक्षे रात्रौद्रौप
दी दयितेनभीमेन ऊर्वीरमतस्यउपनीतैरसवैःपुष्पैः स्वर्ण
कमलैः कृतावतंसा संगतासत्यभामाकृतसपत्नीयस्यास्ता
नयोति ६ ॥ ततोरथव्याहृतघोषयात्राहरेंद्रसेनाकृतरो
षबंधः अजातशत्रूर्यमवृत्तेनात्मामायाविपुलद्वनगोच
रोभूत् ७ ॥ अनंतरंमायीमायावान् कपटघोषयाथावीरि
पुःशत्रुः रावणः तद्वनगोचरोभूत् तद्वनमागतःसीताहर
णाय किंभूतःनज्ञातःशत्रुर्यस्यसरामस्तस्याघोगाढ्यमा
त् रचितआत्मानंयेनसतथाव्याहृतः अप्रकाशितोघोषाय
स्यपर्वनिःशब्देनरथेनयात्रागमनंतस्यसतथा रथस्यव्या
हृतघोषस्यनिःशब्दस्ययात्रायस्येतिवा हरेंद्रस्यशक्रस्यब
लेसेनायांकृतोरोषस्यबंधनंयेनसतथा पक्षेविपुले दुर्योधनः
मायीमायावान् कपटीरथेनव्याहृताघोषयात्राव्याजेनेत्य
र्थः अजातशत्रुर्युधिष्ठिरलब्धयमेनरचिता आत्मायस्य
स्सुरेंद्रसेनायाःकृतोरोषेणबंधोबंधनंयेनसतथा तद्वनंदु
र्योधनस्समागमत् ७ ॥ अथस्फुरच्चित्रकूटोपलक्ष्येदूरं
गतेसावरजेनरेंद्रे तदाश्रमोपांतमवापलोभाज्जयद्रथ
स्तीव्रतरादशास्यः ८ ॥ अथानंतरंदशास्योरावणः तदा
श्रमस्यरामतपोवनस्योपांतेसमीपंप्रापत् सीतायाःलोभा
त् किंभूतः जयद्रथःजयनशीलोरथोस्यंदनोयस्यसतथा
रथाप्रमानवयशोस्यंदनेचेतसिचापीतिविस्मयः कस्मिन्स
तिसावरजेसलक्ष्मणेनरेंद्रेनृश्रेष्ठेरामेस्फुरच्चित्रकूटगास
स्वर्णमृगरूपस्यमारीचिराद्वनस्योपलक्ष्येप्राप्यर्थेदूरं
मतिभूमंगतेसति सकिंभूतः तीव्रात्तरोवेगोयस्यसः पक्षे
जयद्रथःसिंधुराजः तीव्रतरादतिवेगादतिलोभाद्वेनीयं
चमी तदाश्रमोपांतेयुधिष्ठिरवनसमीपमवापप्राप अ
स्याम्यः अप्रमाणनीयः नरेंद्रेयुधिष्ठिरेसावरजे भीमादिसहि

रा॰
मा॰
पत्र
53

तेविवक्षुमृगस्य हरिणाविशेषस्य मामेहवंगतेस्मिति ८ ॥ स
नत्रकुसुमाजितमीनलोचनानिरीक्ष्य दृशांनिजनकात्मयाश्रि
याः वशंप्रपेदेवशिभिर्विगाहिते स्मरस्य सत्योरण्यवाडुरु
त्यये ५ ॥ सरावणस्तत्रवने स्मरस्य कामस्य वशमायत्तं
प्रपेदे प्रपन्नः किंकृत्वा जनकात्मजस्य जनकवंशस्य लक्ष्मी
इव तस्याः सीतायाः मूर्तिस्वरूपं दृष्ट्वा रामजन्मनि साल१
क्ष्मीः रामत्वेत्नभवेत्सीतेति अमलोहृष्ट्वा तथा यत्नः सवधू
वेति समुदायार्थः किंभूता कमलकुसुमस्वरूपे कज्जलेन वा
श्रेजितेमीनतुल्येलोचने शाफरसहृशानेत्रे यस्याः सा कौ
दृशांवशं वशिभिर्जितेन्द्रियैर्विगाहिते विशिष्टानिन्दितं प
रिणामत्यादि अथवा सर्वोपि ते इत्यर्थं अत्यर्थं सुत्नमनू१
त्मारेव यमस्य वशंप्राप अनेन प्रकारेण स्वात्स्वरेव स्यादिति
भावः पते कुसुमोद्दीपदीजनकस्य पंचालस्य तजयद्दर्थः
शेषसमाने ५ ॥ अलोकसंभाव्यमसौविलोकयतदंगसौ
दर्यमनंगतन्त्रः पर्वविनर्कमनसाचकारमहेन्द्रियैस्तन्मय
तांगतेन १० ॥ अमीरावणोजपद्मयोवा एवमयेवद्यमा
णप्रकारेण मनसा चित्तेन वितर्केनानारूपंतर्कंचकार अ
कपोतन्नर्कैः कांतावितर्कोर्हहेतदप्यासेत्कथ्यनाइति वि
स्यः किंभूतेन मनसा इंद्रियैश्चक्षुरादिभिः सहतन्मयतां
तद्रूपत्वंगतेनप्राप्तेन यत्र यत्र मनोयाति चक्षुस्तत्र तत्र मवे
तांनितद्रूपत्वकं किंभूतस्सः तस्याः सीतायाः अंगपद्याः वा
अंगस्य शरीरस्य सौन्दर्यं कांतिं विलोकयदृष्ट्वा अनंगेन कामे
नत्रः प्रीतः किंभूतमतसौन्दर्यं नलोकेनजनेन संभाव्य
संभावनीयं अस्मिल्लोकेनादृष्टपूर्वं नेत्रैर्नवाभावीति १०॥
धानाध्याननिमीलनादिनिकरैः कैश्चित्पदार्थैर्नवैः स्पष्टे
मानदवपवानेयतेयागहत्मायामयात् यद्यन्मीलित
हृष्टिद्रूपसमग्रनाकृष्यनदीयवपुः कृष्यानेकतपः कृवास्त
नियमः कस्तस्यवादेवातः ११ ॥ तांवितर्कमाह धाताप्रजा

पतित्वदवस्याएवइमांसीतांद्रौपदींवा यागत्समायां यत्र
भूमौ अथात् भूतवान् जनकस्य द्रुपदस्य वा यत्र भूमौ स्या
पितवानित्यर्थः किंभूतत्वान्तवैरनन्यसाधारणैः पदार्थैः भू
मादिभिः कैश्चिदनिर्वचनीयैः निर्वत्त्विमशकैरागतानभूम
त्वादितिशेषः ध्यानेन निमीलितो मुद्रितो दितनिकरइदि
यसस्नेहो येन एवं सन् ताहृष्टेति निर्मीयेत्यर्थः कथमेव
मित्याह यद्येवं न स्यात् किंतु उन्मीलितं दृष्टिर्यथा भवति
नत्या अत्रतु नाक्राम्येन दीर्घं द्वयोर्वं भुइदृष्टं स्यात्तदा स्यात्तदस्य
पातः ध्यानेक्कुञ्जतः स्यादेवेत्यर्थः नयं कस्मात् कुर्वन्तिय
मः संयमः ध्यानं चब्रह्मवादे रतिब्रह्मैव ध्यायः तमिति प
नदालोकनसमुद्भूतमानसविधावरणापातरेतेनध्याया
भवेयकरतोनिमीलितादः ध्यानस्य एतां निर्मीयय त्रस्
मोस्थापितवानिति वितर्कः विशिष्टत्वकोविनकोनुमा
नप्रतिषेधकः नियमोयंत्रणायांच प्रतिज्ञानिश्चयेवने
इतिमेदिनीकारः ११ ॥ अभियोक्तुमात्मविशिष्टेनशि
वेयदिरूपमेतदवलंब्य पुरा अयातिष्यत भुवमयकस्मक
रोनतुनाभविष्यदशरीरइति १२ ॥ अयकगमाशिरः पंचेषुः
कामः पुरापूर्वमेवतद्रूपमेतस्याः सीतायाः द्रौपद्याः वा
ताहृशीरूपसौंदर्यस्वरूपं वा आत्मविशिष्टेन स्वकीयेनबा
णेनशिवशंभुध्यानास्थितं समाधिस्थमभियोक्तुं यद्यति
ष्यत यत्नमकरिष्यत् भुवंनिश्चयेन अशरीरोनाभविष्य
त् अयंचाशरीरो भूतपतामवलंब्य यत्नमकार्षीदितिवि
नर्कः अस्यानुरूपेणमोहनबाणः स्यादितिभावः नतुप्रश्नोव
वहूनावधिकारे च संभ्रमे आमंत्रणे धातुनये प्रश्नानुज्ञा
वधारणे इतिविश्वः १३ ॥ सकामः कामोस्यामपिनिज
वपुःकोमचाकितः पदत्राणो हैवं सकलजनचित्तप्रमथने
स्वयंलक्ष्मीभावे किलनिजशरणागतमविहृदयत्वंनगत्वेग
त्वाममहृदयइरोनिविशते १४ ॥ अयांसीतायांद्रौपघां
१५ ॥

रा॰
पा॰
५४
54

कामः कंदर्पः स कामस्त्वाभिलाषोपि संभाव्यते यत्कंच
कथमेवमित्याह निजवधूकोपात्तात्मपत्नीरोषात् च
कितस्त्रस्तः सन् ममस्त्रहृदयमेव दुर्गं निविशति अनंगत्व
मशरीरत्वं गत्वापि अन्योपि त्रस्तो दुर्गं प्रविशतीति तर्कः
किंकुर्वन् सरसानां शृंगारादियुक्तानां जनानां चित्तस्य
प्रमथने प्रकर्षेण प्रवृत्तानां निजशराणामात्मीयबाणा
नां लक्ष्यीभवं लक्ष्यत्वं स्वयं स्व परिहरन् त्यजन् परिहृते
भावः अपि संभावनाप्रश्नशंकागर्हासमुच्चये तथाक्रम
पदार्थानां कामकारक्रियास्वचेति मेदिनीकारः किल
शाहृत्ववानीयां संभाव्यानुनयार्थयोरिति च अपिभिन्न
क्रमे अनंगत्वं गतेनापि यतोस्मात्साभिलाषात् एव निज
यवधूत्रस्तः स्वयमपि मत्वा निवेशत्वे हेतुरिति १३ ॥ भ
वत्तवचनमात्रस्य स्वर्गलोकाधिपत्यं भवतु तदुपभोगध्यानं
दनोद्यानलक्ष्मीः भवतु सततं नन्दनफले हृक्तहस्तेन दीये स
कलसफलमस्याः प्रेक्षणीयानयानः १४ ॥ अः सुरवस्य
इस्य स्वर्गलोकाधिपत्यं भवतु तदुपभोगध्यानं नन्दनोद्यानल
क्ष्मीर्भवतु नंदंतत्संबोधिहृक्तहस्तेन त्रसहस्रं सततम
लुमनवरतस्रष्टं भवतु तंदनन्तकलसफलं यदस्याः सी
नायाः द्रोपधावा प्रेक्षणीयोहृप्यनीयोनयातीनगतः तस्य
इस्य राज्येनंदनोद्यानलक्ष्मीनेत्रसहस्रमेतत्सर्वमफलं
यनयोर्दर्शने सफलं स्यात्तदेतयोर्दर्शनाभावात्सर्वं निष्फ
लीमितिभावः प्रेक्षापवेत्तरणं वृडाविनिविश्यः १५ ॥
र्विवरत प्रावदीताजानमस्कारजाग्रस्फुटनरमसद्र
मन्महे नाकनाथ भवतियदिमहं हरत्पवेशानत्रस्ति
वनरमकलत्रस्यात्क्ष्यमोनमोसौ १६ ॥ स्फुटनरमत्य
दायांनिस्तुयेवा नाकनाथं स्वर्गपतिमिंद्रमरमसंत्वरम्
त्वानस्तुत्यमन्महे मन्यामहे रमोत्तानेरमोहर्षरसः स्तु
गारपवचरमः रत्वादभिलाषस्यात्पादपरमोविघमि

निकोषाः अतः प्रविरलमनवरतंमत्वेदीदायांजातगुरुम
न्नेसंस्कारजाड्यस्यमतथा अन्योकफादिजडीकृतजि
ह्वारसज्ञोनभवति कथमेवंयदिमईदृशपासीतायाः द्वे
पद्यावाद्रूपेवशयोः साहजिकाधिकयोरंतरज्ञोविशेष
ज्ञानवान् भवेत् तदासौगोनमस्त्रिरतरमकलत्रप्रपत्ती
रहितोनस्यादतः अरसज्ञोसावितिवितर्कः १५ ॥ अ
स्याः स्फुटंमाल्यकदामशोभिवेणीगुणोत्कर्षमलिम्लु
चानां कलापिनांकल्पयतीवदंडंशिखंडभारदर्पणा
द्वेनांतः १६ ॥ वनांतःशरत्कालः कलापिनांमयूरा
णांदंडंशांतिंकल्पयतिकरोति अतःशिखंडभारस्यवर्हे
भगस्यनिराकरणात् स्फुटंनिश्चयेनकेवा अस्याःसी
तायाःद्वीपद्याःवामाल्यकानांपुष्पानांदाम्नामालया
शोभतेयावेणी तस्यायोगुणोत्कर्षस्तस्यमलिम्लुचानां
चौराणां अस्यस्यापिचोरस्यशिखाछेदनरूपोदंडःश्रियं
ने शिखंडोवर्हचूडयोरितिविश्वः मलिम्लुचोमासभेदे
चौरोज्ज्वलनयोःपुमानितिमेदिनीकारः १७ ॥ ईदृग्रू
पप्रचयरचनारंभपांडित्ययोगाज्जातोदैवाज्जगतिनिपु
णैःश्लाघनीयोविरिंचिः किंचैतस्याःप्रसवविधिनायो
गकोटीनिविष्टे यत्कंभूमेर्वयमनुमहेरत्नगर्भाभिधाने
१७ ॥ निपुणोविवेकिभिर्जनैर्विरिंचिर्ब्रह्माश्लाघनी
यःश्लाघ्याहोजातोदैवाद्दैवकृतमेतदित्यर्थः अतःईदृ
रूपाःसीतायाःद्वीपद्यावा एतयोःरूपप्रचयस्यरचनारं
भस्तत्रपांडित्यंकौशलंतस्ययोगात्संबंधादिति किंवा
न्यदपिमनुमहे मन्यामहे यदेतस्याःसीतयाद्वीपद्यावा
प्रसवविधिनाउत्पात्ययोगकोटीनिविष्टेयोगिकंभूमेःर
त्नगर्भाभिधानंरत्नगर्भइतिनाम रत्नंगर्भेयस्याइतिनाम
वक्रमनुमहे मन्यामहे जातोजातोयद्रत्नंतेनांतर्रत्नप
जायते १७ ॥ प्रत्यहिनमपिगर्भगाहनामंत्रगर्भोजवापिर

रा°
पां°
५५
55

विबिंबेत्वं वक्त्रः प्रतिफलितोऽपि तु नरकलंकं मेऽलं प्राप्य
चंद्रत्वं लांछितमलमस्या नैव वक्त्रारविंदे १८ ॥ चंद्रः प्र
त्यहमेवास्याः मुखस्य गर्भमभ्यंतरं गाहतां तपः कुर्वाण
यतिभावः चंद्रो मृगांकोऽजस्रं वारंवारं विबिंबेत्वं वक्त्रं प्र
दक्षिणोऽपि तपस्वी लोकं करोति विनियावृत्त नयसेद्र
तिभावः नटामंडलमवाप्य चंद्रः पुनरस्याः सीतायाः द्रौ
पद्यावा अर्कलंकं निष्कलंकं वक्त्रारविंदं मुखपद्मं लल
यितं सहशीकृतं नैवालं नैव समर्थः अनंतरं पः कारणे
नापि तस्या हृदयं नाप्यादित्यभावः १८ ॥ वनांतरे लो
कविशेषणापि तस्या हृदयं पर्याप्त शोभानिर्जये वक्रांता
हृष्टा मया भाग्यवशेन सत्यं मे चोपकट्टेव स्वर्गीकलेवा
१९ ॥ पुरः स्थितेनार्थो न स्या अग्रे स्थितेन मया सीता
द्रौपदी वा वनांतरे भाग्यवशेन हृष्टा अवलोकिता मे वी
पकडामेव अत्र स्वर्गीकस्य चंद्रमसोः लावण्य इव त्वलोके
मत्यं भूषणं यस्याः सा निर्जये वक्रांत्या पर्याप्ता पूर्णा
शोभा यस्याः सा १९ ॥ आलोकमात्रादवलोपि सेयं या
स्माभूज्जनो मन्मथवाणवेध्याः इतीव तेनेन गरीमपाद
वनांतमेषागमिता विधात्रा २० ॥ इतीव इति कृत्वा वि
पाशा सृष्टा नूनं निश्चयेन गरीमपारे अन्यस्मिन्
सीताद्रौपदी वा गमिता प्रापिता अन्यैः आलोकमात्रा
लोको मन्मथबाणवेध्यो मा भूदिति २० ॥ नावल्लज
दर्शनमात्रादवलोपि जनः इयमपि वनभूमौ वर्तते हंत बाला नहि जगाति नि
तेन सर्वलोकप्रकाशे २१ ॥ इयं सीता द्रौपदी वा बाला
यद्यो वनापि वनभूमौ वर्तते हंत बाला न हि जगाति नि
धनेनाश्चर्यं हृष्टान्तः नेत्रसर्वलोकानां प्रकाशेऽस्या नेन हि निश्री
यत्र ध्यानेन्नापि सर्वलोकाः नेत्रसर्वलोकान्तरं फलं
धनेनाश्चर्यं हृष्टान्तः नेलस्य मे वस्याभांदन्यत्र विधात्रा

लग्नैव विद्यते पद्मरागोपि स्फटिकजटमध्येमग्नोहृद्भूपतेलग्न(
स्मृतिपादेपि हृद्भूपतेशोभते खलु स्याद्वाक्यशोभायांजितासा(
यांच सांत्वने वीप्सामानविशेषेप्रसूरणेपादपाक्ययोरितिवि
स्वः हंतनहर्षेतुकम्पायांवाक्यारंभविषादयोर्वित्यमरः ११ ॥
यवान्नरेंद्रहतनसायकदक्षिणोरुसारंगरक्तकपिशानववनेन(
त्रासीत् नामीन्नमीदमितितर्कपदः सराजानावद्भूवमदना
कपदाक्षिणेमी २२ ॥ नरेंद्रहतोरामोयकाधिपश्चिरोवानस्सा
यकेनवाणेनदक्षिणोरुदक्षिणगात्रत्राणितोयस्मादंगलस्य
रक्तेनरुधिरेणकपिशंलोहितंतत्तद्वनंनासीन्नवद्भूव यावन्नाव
द्वेवराजारावणोजयद्रथोवा मदनाकपदाक्षिणेमी मदन
बाणेनदक्षिणोभागेत्राणआसीदिति कामायाथेनदक्षिणेइ
मैत्रणमस्येतिवादक्षिणोर्मीइतिनिमातितः तांसीतांद्रौपदीं
वाईत्नमीदंहृष्ट्वाहृष्ट्वाइतितर्कपदप्रवंतर्कयन् २३ ॥ गां
भीर्यादिवर्ष्यतोवतीर्यरागीसंजानन्नपिनिजगादतोतप
स्वी कामिन्वकलभकरोरुकस्यदाराःकोवातेकथयववना
नवासहेतुः २३ ॥ सतमस्वीतद्वेशधारी रावणोजयद्रथो(
वा रूपादवतीर्य तांसीतांद्रौपदीवाइत्यग्रेवक्ष्यमाणोनिज
गादउवाच साकिंभूतःरागीरागवान् रागोनुरक्तोमात्सर्येइ
तिश्रास्वतः गांभीर्यादिवतिवृथादित्यस्यविशेषणंगांभी
र्यादिवाप्यतीर्यगांभीर्येत्यस्कोन्यर्थःसंजानन्नपिस्वरूपतो
ज्ञानन्नेवव्याजेननतत्स्वरूपमजानन्निव यथाप्रश्नानेतातप
स्वःक्रियतेनहृतंकिंतत् कासीति कालमसीतिजातोनार(
श्चिचमस्रःकस्यदारापत्न्यासि वनानावासेवाकोहेतुःकथ्य
श्रत्रशाखोमध्यवाचकः कलभःकरिशावकस्तस्यकरवद्रूर(
यस्माद्रानेसंबोधनं करभोमणिबंधादिकानिष्ठोतङ्ग्रामित
स्तनइतिविश्वः २३ ॥ सातेनस्पृष्टाचलचेतसाक्षिविस्फु
टमाचक्षुष्यथार्थमेव नस्यापिहृत्स्थंचप्रानांस्रुजालैः प्रांति
नयेनीवनमतःसहूहं २४ ॥ सासीतांद्रौपदीवानेनरावणेन

रा०
पा०
५६
56

जयद्रथेनवाचलत्वेनसापिचंचलेनापिदृष्टासतीस्वकंदुःखंकथ
यार्थमेवस्वरूपमेवाचष्ट कथयामास तस्यापिरावणस्यजय
द्रथस्यापिहृत्स्थंहृदयस्थितंतमःसमूहंपापसमूहं तदभिला
षजनितंदृष्टानानादृतानामस्रुजालैस्तेजसःसमूहैः शांतिमुप
शमंनयंतीवप्रापयंतीव २४ ॥ यासाविनानाहितसोमका
र्यःक्षोणीभुजाहंजनकेनतेन लब्धापिकृत्स्नाजिनशोभिताया
द्वितीकलत्रेणनयेवसीता २५ ॥ साहंसेनेतिनाममन्त्रेउत्त
किंभूताजनकेननाप्ताक्षोणीभुजाराज्ञाकृत्स्नाजिनेनकृत्स्नश्च
मेणाशोभनायोद्वितीयजन्मभूमौलब्धाप्राप्तेत्यभिजनोक्तिः
त्रापिसंबोधने कस्मिन्केवकलत्रेपत्न्यांननया
नयाविनानेयज्ञे विहितसोमकार्योयेननयाऽहितावा ते
विशेषः नीरसोमलतायांचसोमस्ताहितनदीपितो सोमलता
ऊर्वीचापिदेवसमीरणःइति कार्यंहतोप्रयोजनेइतिवानरेच
स्यः पदेहंकृत्स्नाद्रौपदी तेनराज्ञजनकेनमित्रापंचालेन
त्राजिनशोभितायो भविलब्धासीनवेनतत्त्वहृषीत्यर्थः इतिवि
नेष्कुनंसोमकार्यंसोमयागोयेनसद्रुपदः अन्यत्समानं २५
पतिर्ममदत्रमशेषभृत्स्नप्रभाविशमोयमजातशत्रुः प्राहि
स्वभीमावरजस्त्रिजिष्णोर्नामास्यजानाभिरतावसाहं २६ ॥ भीम
ममपतिःस्वामीदाशरथिःकस्यदाराइत्यत्रोत्तरं किंभूतः
दत्रे दत्रियाविशेषः अशेषाणांभृत्स्नप्रभाविःप्रभावि
शीलःपुनःकिंभूतःअजातशत्रुःअत्रस्यत्रारिपुः भीमस्यभ
यानकस्यजिष्णुजयनशीलःभीमस्त्रातिपाटे भयानकः अ
र्थाश्चतस्राणां भीमोभयानकोवरजोलक्ष्मणोयासःसाचाहं
त्रमत्यजानंसहोदायत्रतस्मिन्नाभिरता नातुरक्ता पतिम
मपतिरयमजातशत्रुःयुधिष्ठिरःभीमोभीमसेनःभीमाव
दजोजिस्यरजेनः जयनशीलःसर्वत्रविशेषणं साचाहं
नामस्यजानाभिरतानामस्यावाश्विनीकुमारौतनाभ्याजानौ
नकुलसहदेवौनयोस्त्राभिरता अनुरक्ता पतिःकथंभूतः

प्रशेषाणांभ्रष्टतांप्रभायाविरामोयस्मात्तत्तथासर्वंविशेष
णांभीमस्याभिवनेतिप्रयुक्तस्ययोज्यं २६ ॥ पितृनिकेतस्थ
सुखश्रियंचविहायसाहंसमयप्रतीक्षा दायादसंक्रामित
राज्यभारास्वभर्तुर्भक्त्यापिनिवेदयामि २७ ॥ साहंसीता
द्रौपदीवास्वकोयस्यभर्तुःस्वामिनोभक्त्यासेवयाविपिनेव
नेवत्स्यामि स्वामिभक्त्यर्थमेवप्रस्थितास्मिइतिवनांतवास
स्योत्तरं किंकृत्वापितृगेहेतत्रस्थद्रुपदस्यवानिकेतंगृहेस्थ
सुखस्पदंशाश्वतस्यपांडोर्वाश्रियंराज्यलक्ष्मींविहायत्यक्त्वा
समयस्यक्रियाकालस्यप्रतीक्षणंयस्याःसमयप्रतीक्षाच
तुर्दशवर्षाणियावद्वनवासःकर्त्तव्यइतिसमयःस्यात्क्रिया
कालइतिकोशः दायादेभ्यःसंक्रामितःसमर्पितोराज्यभारो
ययासा एकंचसमस्तमेवपदंतत्रच दायादेभ्यभरतमदेभ्य
समर्पितंदायादेनदुर्योधनादिना संक्रांतोगृहीतोराज्यभा
रोयस्यावाएवंभूतस्यस्वभर्तुःरामयुधिष्ठिरादेर्वावनेवसा
सीति २८ ॥ इयंहिपूर्वैःपदवीप्रदिष्टास्त्रीणांत्रिवर्गाधिग
मस्यमूलं स्वविभुःविष्णुर्वास्थितोयंयदेकभावेनपति
निषेव्यः २९ ॥ स्त्रीणामियंपदवीवर्त्मपूर्वैःप्राचीनैःवृद्धैः
प्रदिष्टाकथिता किंभूता त्रिवर्गाधिगमस्यत्रिवर्गाणांधर्मा
र्थकामानामधिगमस्यप्राप्तेर्मूलमादिकारणं उमूलमाशि
त्वाकांतिमितिविश्वः किंतद्यत् एकभावेनएकयाचेष
याएकयैवमत्यास्वविभुःअथवाद्रुःविष्णुस्थितापतिरेव
निषेव्यःसेवनीयः धवःप्रियःपतिर्भर्तेत्यमरः ३० ॥ इति
ब्रुवाणांस्वबाणाभिन्नस्यानिःसपत्नोमनुजेंद्रपत्नी मनोर
थहासांकृतनहासमेनोपुनर्बभाषेप्रतिषिद्धभाषी ३१ ॥
सरावणोजयद्रथोवाइतिपूर्वोक्तप्रकारेणब्रुवाणांभाष
माणांमनुजेंद्रपत्नींसीतांद्रौपदींवापुनर्बभाषेउवाच स
किंभूताःस्वबाणेनाभिन्नोदारितिनः भिन्नोसंगतदारितावि
त्यमरःनिःसपत्नःशत्रुःशून्यःहतनहासंयथास्यात् प्रतिर

रा॰
पा॰
५७
57

षिद्धभाषी विरुद्धभाषणशीलः एकांतेपरकलत्रभाषणप्र
तिषिद्धं अथवाऽभाषी वा लोकोऽहंषोमनोज्ञोमनोहरोहा
सोयस्यास्ता ३४ ॥ अयंतुगाविद्धितदीयमानाः स्फुटोभव
त्सप्रतिलोकवादः तृणोमहानीलशिलेवसक्तिंकरोत्यपा
त्रेवल्लकामिमीति ३८ ॥ किंतदित्याह अयंतुगानेनेहृदे
ह्रदीयमाणोवक्ष्यमाणोलोकवादः लोकनिंदितवादोवा
तप्रतीदानीं स्फुटंव्यक्तंभवान् अस्ति तमेवाह तृणेति
(विल्लगनिस्वुयेकामिनीहीग्रपावि अयोपेसक्तिमासंगंक
रोति तृणंमहानीलस्यमणेर्विशेषस्यशिलेवति यथा
महानीलमणिशिलातृणंसक्तिंकरोति पात्रंभाजनयोः
रपयोर्विनिविष्टः ३९ ॥ इदंनतेभर्तृर्जनस्यभाग्यंनतथाच्य
वाप्राक्तनजन्मपंक्तिः त्वयाविचारोज्झितयासएवतस्र
च्यतेयद्वनदुर्गतेपि ३९ ॥ तमप्रश्ने इदंवक्ष्यमाणंतेतवभ
र्तृजनस्यभाग्यंहृष्टं अथवा नवप्राक्तनजन्मनःपूर्वजन्म
कृतकर्मणःपक्तिःपरिपाकः किंतद्यत् वनादेदुर्गतः
कष्टार्हवनवासोवात्वयाविचारोज्झितया विचारेणत्यक्ता
या सएवपतिर्नतेउच्यतेनत्यज्यतेनतत्रविचारत्यागएव
दुर्गतःसेव्योनभवति दुर्गतइत्युच्यते ३१ ॥ अनात्मसंतार
णकाष्ठलोष्ठेनराज्यहीनेनरदेववंश्यैः ३१ ॥ सात्वंतथा
विधाःएनादुर्गतेनविहायतत्त्वया आत्महितेयतस्व अथास्तिकृत्यंटे
यतस्व तदर्थंयत्नंकुरु किंभूतेनआत्मनःस्वस्यसंतारे जी
वनोपायेसमर्थं अनात्मसंतारणेनअसमर्थेन अत्रहेतुमाह राज्य
हीनेनरदेववंश्यैरपिनकृत्यंकार्यमस्ति तृणकाष्ठलोष्ठे
रपिहान्यकार्यमस्ति स्वकार्यसमर्थत्वात् व्यतिरेकोक्ति
र्दर्पणांकोषोवलं राज्यायत्तमितितदभावे तृणतल्पता
पिनास्तीतिभावः ३१ ॥ भिलाहिविहृदमपिजहोजाक्वी
किंभूनश्चाहित्वानागात्युपरतमदारम्भकंजयानिष्टगी वी

योदृशं भजति त्वम् पतिं प्राज्ञतं प्रोज्झ्य हृष्टा सारापेताः सरसि
जहंसास्तृणेन तुल्या भवति ३३ ॥ पूर्वाङ्कां निर्दिशति जाह्न
वीजह्नुकन्या गंगा हरशिवं जहौ तत्याज किंभूते भितेव
हेनिर्वर्तनोपायो यस्य तं निर्धनं किंभूता सिंधोः समुद्रेण प्रा
प्तप्रविष्टा यतो निर्धनं विहाय माधवं तं भजस्वेति भा
वः पवनपरनमदान् मदजलस्नान्यान् गजान् हित्वा म
कजं सरसिजं मधुफलं ग्राम्ये गोयाति प्रपन्ना भवति अत्रापि
मध्ययोगो हेतुः मदोद्वेलसिकत्वयोर्हर्षभदानयोरिति
मेदिनीकान्तः एवं वीर्येण बलेनोद्गतपुञ्जस्कन्दं पतिं हष्टीय
वृणी भजति सेवते प्राज्ञं प्राचीनम् अबलम् अवनीपतिं राजा
नेप्रोज्झ्य त्यक्त्वा सरसिजहंसाः कमलनयनायाः अंगनायाः
सारापेताः निर्धनाः पुरुषाः स्थूलतुल्या हृष्टाः अनाश्रया
भवंतीति यद्वा सरसिजहंसोऽपि पुरुषाः सारापेताः सारोथ
नेतेनापेता रहिताः अंगनानामित्य ... हार्ये तुल्यतुल्या
भवंतीति सारो बले मज्जनि चास्थिरत्वे न्याये च धने च सारमि
भवतीति ... तल्पं सरसि
तिकोशः अतोयं न पस्वी त्याज्यः मां रत्नाकरं दरि सिंधुराजः
जहंशो बलिष्ठं भजस्वेति ३३ ॥ अहं यक्षवासं दृष्टिं विद्धि घनाम साथ
कुबेरं संपत्प्राप्ति योगिलक्ष्मीः यो रावणो विद्धि घनाम स्को
स्वमागतं मां भज भर्तृभावात् ३४ ॥ गेहे यक्षवासं दृष्टं मे वस्कौ
रयति संदृशीति गौरवामात्रक संबोधने अहं यक्षवानरणः
सिंफराजः सिंफः समुद्रः तस्य राजा तात्पर्येन भूमी रीस्स्वः
कुबेरस्य धनदस्य समृद्धोल्लक्ष्म्या प्रतियोगिनी सह शीलक्ष्मी
थस्य सः यस्त्वाह रावणी नामेति विद्धि घनां देवानामसा
थोजेयः तं मालकाधिपतिमागतं भर्तृभावात्पतित्वेन भ कु
जे पदेहं सिंफराजः सिंफनाम्नो देशस्य राजा जयद्रथः
वेवसहृष्टा धनीतीति रावणो महावाव पृथुकः ३५ ॥ लात्मर
जणोका जादिलाम घ्याके रूपान लक्ष्मी गुपघ्नोभयंती म
स्याशाल्पन प्रसवावते मामाकं मयासंवरसिंफदेशान ३५

पा॰
रा॰
५८
58

सात्वंमयासाकंसहसिंफदेशान्तरप्रदेशान् संचरगच्छ
क्रीडार्थमित्यर्थः त्यक्तः शोकोययासा अर्थात्ताहित्यात्
अशोकस्यपुष्पमशोकंतेनोज्ज्वलामयानलक्ष्मीप्रवनश्री
भाग्रपाधिकंशोभयंती उपोविकेचेत्यत्रशासनात् त्वंकीदृ
शी मत्पाणिनाल्कूनेनच्छिन्नेनमसवेनपल्लवेनावतंसः क
र्णालंकारोयस्यास्सा पदेसिंफनामदेशान् ज्ञोपदीप्रति
जयद्रथवाक्य ३५ ॥ सातेनवाक्येनभिसांत्विनापिवाता
हताविधूतिविस्फुरंती अलेपलापैरपयाहिपापेसक्काप
राहूतनशावीबभूव ३६ ॥ तासीनाज्ञोपदीवापलापैरपया
नर्थकैर्वाक्यैर्निरर्थकैर्निष्फलैरलंपर्याप्तंपापपापिष्ठापया
हिहूरमपसरास्त्वंसक्काभिधायपराहूतनशावीबभूव किं
भूता तेनरावणेनजयद्रथेनवापूर्वोक्तमभिसांत्विनापिहृत
सांत्वनापिस्फुरंतीसरोषकम्पयाक्तेत्यर्थः वातहताविस्फुट
व यथावातेनाहतासरोषाविकम्पमानेतथाहतेनतिपाटे धी
गनिरंतरजलपातः ३७ ॥ यदानयाप्रार्थितयापिभूयः श्री
रैवयाशोणइवापविद्धः विकारमासाद्यतदासतीत्रबलेन
तोहंतुमियेषबालो ३८ ॥ भूयोवारंवारंप्रार्थितयापिमांभ
जस्वेतिनाभ्यर्थाचितयासीतयाशोपवायदारावणोज
यद्रथोवापविद्धः विमतिरस्तः श्रीयक्तयारैवया नर्मदाया
दिमः शोणादइव तदातीव्रमतिशयितं विकारंविपरीताका
रं मन्मथजनितंभावमासाद्यबलेनप्राक्रम्यातांबालाहर्तुमु
पहर्तुमियेष प्रेच्छदिति ३९ ॥ प्रणातिदर्पादिवदानवस्त्रर्यी
विर्फतदः पर्वणिचंद्रिकामिव नदीरयस्त्रीवलतामिवोत्स
वेपतांजहारप्रसभेनभामिनी ४० ॥ सरावणोजयद्रथोवा
तासीनांज्ञोपदींवा अतिदर्पादतिरोषात्तामप्यर्थ्याप्रसभेन
हलात् भामिनीमतिक्रुद्धांजहारहृतवान् यथापूर्वदानव
स्वर्यीमिवदेवयौमिव विर्फतदोराहुः पर्वणिचंद्रिकां
इस्योनवामिवयथापहरति नदीरयोनदीवेगः उत्त

वे अधिकेतीरकुञ्जोल्लतांत्वंततिमिवापहरति ३८ ॥ तथागतां
तामवलोक्य विकलां तदार्तनादैः प्रतिनादमेदुरैः गुहामुखै
र्निर्झरवाष्पवर्षिणी स्वयंतु चक्रंदवनांतमेदिनी ३९ ॥ अवि
तर्कें वनांतमेदिनी वनस्थली स्वयं चक्रन्देव अरुदद्दिवकं:
गुहाः कंदरास्तापवमुखानि वक्त्राणि तैः साकिंभूता निर्झरा
पववाष्पास्तद्वर्षिणी वृष्टिकर्त्री अपि वाष्पमुखागदूतिकंदे
राज्ञपितया किंभूतैस्तस्याः सीतायाऽझोपयावा आर्तनादस्य
प्रतिशब्देन मेदुरैः गंभीरैः तथागतां तद्रूपापन्नां रावणेनज
यद्दृश्येन वास्यतां विकलां मानेनादेवक्रंदमानां विलोकयंति
३९ ॥ चलज्जटायौवनसीम्नि तिष्ठतां विलोक्य वीर्येण सृतां
घर्षणां नदीयकेलीहारिणीगणैः समं विहाय चुक्रोश सारव
द्विजावलिः ४० ॥ वनसीमनि तिष्ठतां परेण शत्रुणा रावणेन
णेन कामाविष्टेन चौर्येण मृष्टां सीतां क्रंदमानां विलोक्य
दृष्ट्वा द्विजावलिः पक्षिसमूहो वने पि विहाय चुक्रोश चक्रं
दत नदीयैस्तत्संबंधिभिः केलिकारिणीनां क्रीडाकारिणीनां ग
णैः समूहैः समं सह किंभूतेनासिं चलन् गच्छन् जटायुः प
क्षिविशेषः यत्र न त्मास्तदा रायेति शेषः पदे द्विजावलिः बा
ह्मणपरंपरा दंतविप्राण्डजा द्विजाः स्युरमरः किंभूतो चलं
जटायोषणे चलंती जटायस्याः सा जटाल मकेच मूले सामस्या
मेचे पुनर्जटीति विस्वः यौवन सीम्नि यौवन दशायां तिष्ठता
परेण जयद्रथेन तां झोमदी ४१ ॥ आकृष्यमाणः प्रसभाद
वीचैस्तदार्तनादैर्निजयाकृष्या च त्वरावतस्तस्य कृशोपमार्गजे
वनभीमः खगराडू समानः ४२ ॥ तस्य रावणस्य मार्गवर्त्मभी
माभयानकः खगराडू जटायुः समानः साभिमानः कृशोपा
कुपत् किंभूतस्य त्वरावतो वेगयुक्तस्य सपदि गच्छतः कथं
भूतः सः तस्याः सीतायाः आर्तनादैः आतैस्तैर्निजयाकृष्या रोष
णापसभाद्वेगादाकृष्यमाणः आनीतः उच्चैर्भ्रष्टं पदे भीमी
भीमसेनस्तस्य जयद्रथस्य खगराड् कृडस्तस्समानस्तत्सदृशः

रा॰
मा॰
५५
59

भा॰ ॥ परस्परान्द्वेषविरूढवैरयोः महारवेणांकितगात्रयो
र्मिथः प्रकर्षविस्मापितसिद्धचारणे तयोरभूत्संगरकर्म
दारुणं ५८ ॥ तयोर्जटायुरावणयोर्दारुणं भयानकं संग
रकर्म संग्रामकर्माभूत् बभूव प्रकर्षेणात्यतिशयेन वि
स्मापिताः सिद्धाः देवचारणा गंधर्वादयो यत्र किंभूतयोः
परस्परमन्योन्यमाद्वेषेणास्पर्धया विरूढ उपचितो वैरो वै
रो ययोस्तौ तयोः मिथः अन्योन्यमहारवेणाघातेनांकि
तगात्रं शरीरं ययोस्तौ तयोः पक्षे तयोः भीमजयद्रथयोः
सिद्धाश्चारणाश्चेति द्वंद्वो वा सिद्धाश्च पवचारणाः इति कर्म
पादयोर्वा ५९ ॥ चिरं महारात्रेतमपरमेणेन निगृह्य कंटकं
नजीवशेषं स भीमसेनः स्वबलेन निन्ये तां धर्मराजाश्रित
दिग्गुणांवितं ६० ॥ भीमसेनाय स्मृति भीमसेनो रावणः स्व
बलेन स्वकीयसामर्थ्येन नीतो सीतां धर्मराजेन यमेनाश्रितं
दिग्गुणांवितं दक्षिणादिग्भालेका भिगुणां वितं नीतेन वान्
सहस्य विशेषणं भीमसेन इति किंभूतपञ्चजटायु मादि
णानिगृह्य पराभूय किंभूतमेदिरमहारेण हतनाः स्वेहिताः
पदाय स्थितं कंटकमास्थितः जीवशेषाय स्थितं सीताप्रद
निकृन्तनाय जीवशेषस्यार्थः पक्षे स भीमसेनो वृकोद
रतां ज्ञेयं धर्मराजेन कथितं हि रणात्रितं दिग्गुणांवितं य
त्रयकाधिष्ठितस्थानेमानि निन्ये कंटकस्थितोजीवशेषाय स्पवृ
थाख्यादेभंगादिति चिरमहारेणाहतो महापार्श्वो यस्पन्
महेमासार्धके पार्श्वे यहे सामवाविरोधयोः केषांदेमांतो
विलेसीतमहायशः रैधयते वेचवाजिकंजेव पार्श्वयोवि
निर्मिंदवीकार्यः ३३ ॥ निशाचराणामपरोपकर्तां पत्याप्र
कामेकन्नमोत्वनापि निनाय मा शोकवने षु कालेन म्प
नानाप्रणजीवितेन ६४ ॥ सा सीता प्रशोकवने षु काल
निनाय प्रतिवाहयां बभूव नाविघने शोकीयस्माघत्रेति
शुभद्रवृक्षकल्पेन त्रावास्थानानि निभावः नत्रस्तनामसी

तवा तज्जीवितेन सौख्येन किंतद्दुःखेनेत्यर्थः किंभूताद्देवग
भविशेषेण निशाचराणां यद्सानोपत्या स्वामिना रावणेन
उपरोधकर्त्री प्रहारकेनाधिकमवरोधकारकेण प्रकामम
त्यर्थं हृतसान्त्वनापि प्रबोधनादिनेति शेषः यद्वेसाङ्गोपदी
शोके प्रधानेषु वनेषु कालेदर्पंचकार निशाचराणां हि इ
वादीनामुपरोधकर्त्री पत्याधवेन भीमेन हृतसान्त्वनापि
धध ॥ ततो वनेषु भ्रमते शुशांस भर्त्रे प्रजानामयाणि प्रियां सा
द्विजोत्तमः कुञ्जगतः श्रमेण परेण विभ्रङ्गिणापनीतां धध
श्रनंतरं द्विजोत्तमो जटायुः प्रजानां भर्त्रे रामाय परेण पांशुर
णा रावणेनापनीतां स्वां प्रियां सीतां शुशंस कथयामास
किंभूताय वनेषु तद्द्रक्संधनार्थं सीतान्वेषणाय भ्रमते यत
स्ततो भ्रममाणाय श्रवणीमन्यनकाष्ठमिव वनेजलाशुतपत्रैः
साम्यमुत्पत्तिस्थानं प्रजानामिन्यनघंज्यते श्रवणविक्रिमे
थनाद्द्वयोर्निमन्थ्यादारणीति मेदिनीकारः कुञ्जकेऐगर
नः श्रर्थो यज्ञजनित श्रमेण किंभूतेन विभ्रञ्जरिणाविश्र
न् ब्रह्मोदारविज्ञेय यस्मात् यद्वा द्विजोत्तमः सुरोधोमयः प्र
ज्ञानां भर्त्रे यफधिपिताय फरिणा रूपेण धर्मेणापनीतां श्रवणो
शुशंस परेणातिशायितेन श्रमेण कुञ्जगतः विश्वदिनद्धि
जोत्तमविशेषणं धध ॥ वनेषु तत्रत्यद्वीं विचिन्वन्निजा
न्वजप्राणभयोद्यतेन कबंधभूतेन परिभ्रमातः केनापि
भूतेन संसंगतोभूत् धध ॥ सरामः केनापि भूतेन निशाचरे
णा कबंधरूपेण शिरोहीनत्वात् परिश्रमेणातिश्रमजानते
नान्नः पीडितासन् संगतोबभूव वनेन स्यास्सीतायाः पदवी
मार्गीविचिन्वन् जिज्ञासमानः निजानुजोलक्ष्मणभयेन प्रा
णाम्पहरणेन उद्यतेन कृतोद्यमेव निजं स्वीये च नित्ये चेति
मेदिनीकारः यद्वे सर्वाधिपतिः केनापि भूतेन प्राणिनास ....
गतोबभूव किंभूतेन केजलेवड्भूतेन प्रतिबंधकेन
जलेषु कामिति मेदिनीकारः निजे प्रावषाके प्रनजानांभी

रा॰
पा॰
६०
60

मादीनांप्राणभये उपतेनेति प्रस्यारणेः पद्वीविविचिन्वन्
तपवृपरिश्रमान्तैः ४६ ॥ सतेनपूर्वंकृतविग्रहोपितद्धा
हृतार्थप्रतिवाक्यदानैः भृशमधिनोतिस्मसमनुसन्दीयेनया
तिकोनामवृशोत्रणानां ४७ ॥ सकवेधस्तदीयरामसंव
धिमनाश्चित्तंस्पृशमनर्थंचिनोतिस्मप्रीणयत् किंभूतः
पूर्वंप्रथमतस्तेनरामेणसहकृतोविग्रहोयुद्धंयेनसतथा
कैरप्रीणयत् तेनरामेणकृतोविग्रहोयद्वयेनसतथा
वाक्यदानैःप्रत्युत्तरदानैः अर्थोविषयाउत्तरयोर्वेनकारण
हेतुमाह कोनामेति गुणानांवशमायतेकोनामनया
ति अपितुसर्वएव पते ऋषिश्चित्तस्यधर्मस्य तदुक्ता
र्थस्यप्रत्युत्तरदानैः चलत्येहानिपिचेद्वाणाकपदातिस्वदेहे
कं ४८ ॥ ततोवधाविक्षातिदिव्यदेहाडितोपदेशप्रति
पद्यधर्मतः निजात्तत्पात्तिमोचनादसौविपत्पयो
धिमत्तनेस्मगोष्पदं ४५ ॥ असौरामोविपदेवपयोधि
गोष्पदप्रमाणमवगाहनीयमत्तनेस्मअमन्यत ऊनः
निजस्यात्तजस्यापदोविपत्तेः प्रतिमोचनात्प्रतिमोचना
त् किंकृत्वातस्मात्कवेधाद्धर्मतोधर्मेणाहितोपदेशंदि
शीवसामत्रपत्तुपदेशंप्रतिपद्यप्राप्य किंभूताद्धर्मात् रा
मकृतप्राणहारेणाविकृतःप्रकाशितोदिव्यदेहोयस्मात्
स्मात् पते धर्मोडितोपदेशंप्रतिपद्यनिजात्तजोभीमादि
तिकृत्यविपत्पातिमोचनात् विपत्पयोधिंगोष्पदंमत्तनेस्मे
ति ४८ ॥ ततःसत्तहीपितमत्स्यमंडलमत्त्वमत्कोचकं
वंशमंडलीडगीमं पंपेवचिन्याचीतेनमत्तुसलकाधिप
स्मावनमाससादमः ५५ ॥ सरामःपस्यासरोविशेषल
स्पवनमाससादततसमीपमाजगाम कीदृशः सतुसहि
धिःकवंधोपदेशात् किंभूतंतत्सुलाइयमगच्छत्ररामामार्ध

मानसौख्यायत्रप्रतो···धिर्नृपपत्नीत्यवस्थाहेतुःस
उद्दीपितंप्रकाशितंमत्स्यमंडलंयेनतत् समञ्जुड
त्वनीभूतःकीचकस्याभिद्रोवंशोयत्रेतेनवंशेनदुर्ग
मंडःसंचरं पुनःकिंभूतंपदैरचिंत्यमानाकालनीय
माचित्रिनमाचरणीयस्य पदेस्ययुधिष्ठिरःनराधिप
राजानोविराटमासस्मात् उपवासार्थंविराटनगरंगा
तद्रत्यर्थःपावनंपवित्रंसमुद्दीपितंमत्स्याभिधानंमंड
लंदेशोयेनसमुत्रमतीभवत्कीचकवंशोराजविशेषा
ल्वयस्तेनदुर्गमंमनाकालनीयंशत्रुभिःअतएवपदैर
चिंत्याचरितंरक्षणात् अचिंत्याचरितन्तातिपाटेनवि
शेषणं ५५ ॥ मातंगतेजःदीपितारिशङ्कोसवानवें
द्वविषयेवसंतं समीरपुत्रेणकृतानुकूल्यात्प्रापवा
ज्ञाविदितिस्मवाच्यं ५० ॥ सराजारामोवानरेंद्रस्य ग्री
वेसावाच्यंमित्रंप्रापप्रापवान् विनतानंतेनदत् वि
दितःज्ञानवान् ख्यातोवापुनःकीदृशःसमीरस्यवा
योःपुत्रेणहनूमताकृतानुकूल्यःकृतमानुकूल्यय
स्यसःसुग्रीवसमीपंप्रतिनयनात् कथंभूतंतंविष
येदेशेवसंतंकृतावस्थानंकिंभूतेविषयेमतंगस्यमु
नेरपत्यंमातंगःतस्यतेजसादीपितादयनीताःअरेः
शत्रोःवालिनःशङ्कायत्रतस्मिन् पदेसयुधिष्ठिरः
नरेंद्रराजानेसावाच्यंवामित्रंप्राप वायुकल्पेयमयोर्वि
निमदिनीकारः समीरपुत्रोभीमसेनस्तेनाविदितो
स्तानःउपसर्पीत्ययःमातंगोहस्तीतस्यतेजसाशो
र्येणशोषंनतस्य ५० ॥ सोदावधनसंगीतहरिगोत्रा
वलंबनैः नत्कर्मभिःसंहृतानितेविभावस्वल्वयोःसव
त् ५१ ॥ सस्वग्रीवोविभावावस्वल्वयोदिवाकरपुत्र
त्तस्यरामस्यकर्मभिर्ध्यापारैःस्वमात्मानंकृतिनंकृ
शालममस्तवन् स्तनवान् धनसंगीधनवान् प्रापराज्य

रा॰
प्रा॰
२१
5

त्वात् किंभूतमनुत्तरं स्थिरं तत्कर्मभिर्विन्यस्तप्रसज्जते किंभू
तैः स्तम्भार्थात् गोप्यनसंगतः पर्वयोर्हरिः सुग्रीवस्तस्य
गोत्राणां वानराणामवलंबनं येभ्यस्तैः महेशस्य विभाव
मोरन्वयः हर्षवर्णयो योविराधराजा तेषां याधिष्ठिता
दीनां कर्मभिः श्वेतस्य पाशाकस्य बंधनस्य पाकस्य
संगीतस्य नृत्यशालायाः हेर्ष्यस्य गोत्रस्य गोसङ्गह
स्यावलंबनं येभ्यस्तैः गोसङ्गहो भवेज्ज्ञो वेति विस्मृतः प॰
सुव्यजयत्रात्मभजस्य तेजः संहृष्टविद्विड्बललोपिप्र
ह्लो रोणशुभीमोऽस्यकवीरवर्यस्तालाल्वेनवाफरिवाल
माथ प॰॥ सरकवीरवर्यो रामः रोणशुसंयामेशुभी
मोभयानको वनेतालान्मृतानुक्रमाथ उन्माथितवा
न् वाफरिव यथा वाफडुमानमश्नाति तद्वदात्मनोभु
जस्य तेजः सामर्थ्यं व्यंजयन् अर्थात्सुग्रीवस्याग्रेप्रका
शयन् कीदृशं तेजः सामर्थ्यं व्यंजयन् अर्थात्सुग्रीवस्या
ग्रेप्रकाशयन् कीदृशं तेजः संहृष्टानां सहर्षाणां वालिनं
विद्विषां शत्रूणां बलेनोत्पीलयमानत्वा मेदमा
त्रेकपाले च मत्स्ये भेदे वलीयसि नालपादपमात्रेसादृ
कारे मञ्जेपादपइति मेदिनीकारः पदे सभीमोमलात्
न्मामाथ रक्तवीरवर्यः सुदृढः वनेतालान्वाफरिव प॰
दारापतेधनक्तनापराधेरणाघतेश्रावजनेनसार्थो सु
व्यघनाद्दुरभिषाक्तुसेनसत्कोचकं मवृक्षमिव व्यमव्रू
प॰॥ सरामोदुरभिशाक्तुवालिनमनेव्यसृजन् ममाथ
दुः दुः भिभीमः कश्चिद्दानवइति सूक्ष्मघोषाद्दुरभिशा
मेनसत्कोचकं दावमिव व्यमसृजत् सरामोदुरभिशत्रु
वालिनमनेव्यमसृजत्नरानाक्रियाविशेषणं सुग्रीवमोऽदि
मऽज्ञायशोभितं श्रुतः अर्थात्सुग्रीवस्य रोधनापि
कावरोधनेक्तनापराधेभिर्विलिविघोषणं श्रुतप
वधात्जनेन सुग्रीवस्य पापाकंसहतणाघातं यदुं

वीर्णं स कीचकं दाववनमिव यथा वंशविशेषसहितं दावं
वनं कश्चिन्मग्नातीति वनेवचनवज्ञोचद्रवोचाद्वइतिस्र
तद्इति विग्रहः यद्वे सभीमयन्कीचकं विराटस्यालकं भ्रा
तृसमूहसहितं ममस्थात् मूर्च्छयपोडुडभीतिक्रियाविशे
षणं एकमेवपदं यथाः पदहइति द्रोप घाग्रवरापनकृता
प्रार्थं रुणायोचतेराज्ञाविरूपथ्यात् ५८ ॥ भावांतरं प्राप्य
रेमुत्तनोस्वस्थानमासेडुषिवीरवर्ये राज्ञानमुद्भासितउष्म
केनं सुग्रीवमङ्गदमाप लक्ष्मीः ५४ ॥ लक्ष्मीः राज्य
लक्ष्मीः सुग्रीवनामवानरं राज्ञानं प्राप किंभूतं अङ्गदः सड
प्रचितः अङ्गदो यस्य तं अर्थात् फवराज्येन उद्भासितो विका
सितोऽथ्यकेतः कामो यस्य तं प्राप्तराज्यस्वरूपत्वात् कास्ति
न्मानि स्वरेंद्रसूनो वालिनि वीरवीर्ये वीरश्रेष्ठे भावांतरं
मरणं प्राप्य स्वस्थानं स्वर्गमिव लोकमासेडुषि गते सति स्व
रम्ये स्वर्गनाके इत्यमरः यद्वे लक्ष्मीः जयलक्ष्मीः श्रीमदीवा
शोभावा राजानं कपिधिष्ठिरं सुग्रीवं शोभनग्रीवं अङ्गदांग
दमुपचितभुजालंकारविशेषं अङ्गदः कपिभेदस्तत्केयू
रेभूषणे गदइति विग्रहः स्वरेंद्रसूनावर्जुने भावांतरं बृहन
नेडाट्रूपवेशानं प्राप्य स्वस्थानं रंगशालागतवति सति
५४ ॥ महीभृतो माल्यवतस्तदा तं बृहन्नलादेकटकेव
सेने यद्यमणीनां स्वकलत्रपीडाकं केननालभयदात्रियो
गे ५५ ॥ यद्वेणमणीनाजानिस्वकलत्रस्यपीडाव्यथा ते
गमकं कमाप्तियोगपीडायोगं ननालभयत् अपितु सर्व
मेवाप्तियोगमलभयत् लभेगत्स्यर्थोविवदायादिकर्मक
त्वे किंभूतं महीभृतः पर्वतस्य माल्यवन्नामकस्य कटकेमा
मौवसने हहतानलेन तल्लाविशेषणाघे यद्वे मात्स्यफ
नेस्य महीभृतो राज्ञो विराटस्य कटके नगरे वसतं कंकंआ
स्त्राणां नृपिणाधिपिष्टिरं यद्वेणशात्रुणा कीचकेन नगरे वसने
केकाणां मणीनां स्वकलत्रस्योपयाः पीडाप्राप्तियोगं पीडा

रा॰
प्रा॰
६२

62

योगेननालंभयदमपित्वलंभयदेवहूहत्तत्राकूपेणजनेना
घेयफले कटकंवलये सा नैतो राजयानीनितत्त्वयोरितिवि
स्यः ५५ ॥ अथ चवचनानि नवैरंबुसंभारलग्नैः स्थगितग
गनगर्भाविघटङ्घोगदूघा लपकुलजययात्राकेलिदी
र्घान्तरायः पथिकमिथुनसत्त्वंप्राहदुज्जृंभतेस्म ५६ ॥
अथानंतरं प्रावृट् वर्षाकालः उज्जृंभते विकासमाजगा
म तं विशिनष्टि नवैर्नूतनैः मेघसमूहैः अंबुसंभारेण
जलसमूहेन लग्नैः स्थगितः पिहितो गगनस्य गर्भो यया
सापि विघटनः सौधामिन्या नयोगेन दूघा मनोहरा लप
कुलं राजसमूहस्तज्जयार्थं यायात्राप्रयाणं नदूपायाके
लिः क्रीडा तस्या दीर्घा अंतरायो विघ्ने पथिकमिथुनस्य
प्रवासस्य स्त्रीपुरुषसमस्तस्येति विश्लेषणयदृश्यमरः
५६ ॥ शीकरतरणशीतमारुताश्चानकमकरोत्काल
कावहाः अभ्रगः स्तनवियोगिविभ्रमावारिवाहानिकुर
विहायसि ५७ ॥ विहायस्याकाशे वारिवाहानिकुर
वसमूहाः अभ्रगर्जनामानेचक्रुः वारिवाहानिकाम
ति शीकराणां तरणेन स्यानेन शीतो हिमो मारुतो येषां ते नान्विशिनष्टि शीकरे
वानकसमूहस्यकोनकामावहतियेन कृतोविरहिणां
दिनादिविभ्रमोयेते ५७ ॥ उत्तालडिंडिमकोणताडित
दंधनेचनवसामहानकैः तांडवंतटविहारिपेशलंमंडले
नावदृशोदिवविडिना ५८ ॥ घनानामेवानां घटासमूहा
नपवमहानकाः पटहाः तैर्दधने ध्वनितं ताडितं वकनुके
विकाराः कोणो वीणादिवादनं तैरुत्तालडिंडितैर्विवशीविडि
तं नटत्कृष्णामेघाउत्तंसनैः समूहेनतांडवंनृत्यंविदधेविहि
ति ५८ ॥ शाखिनेनैवपेशलंकोमलंयथास्यादेवामि
र्वैः हेमशोभिविहरमेतिनासंचवारकाविवाचिरप्रभा
५ ॥ शाखिनामनोज्ञाप्रविरप्रभाविप्रन संचचार संचरति

सकेव श्वेतुदेन मेघेन जलदानपूर्वं प्रथमं वर्षणं कृत्वा
हृतमेरितापिता हेमभिर्द्विजैः पादैर्भिर्वायावितेन प्रार्थि
नेन श्वेतेनापि द्विजैर्यावितेन जलदानपूर्वकं सवर्णांड
ष्ठिः क्रियत इति ५५ ॥ प्रावृषा जलदपंक्तिबाडताचेड
पात्रविहितोपगूहने केलिभित्त्रामिव रत्नकंकणं खंड
मिन्द्रधनुषः स शोभते ९ ॥ इंद्रधनुषः खंडशोभतेस्म श्र
थोद्गमने किमिव केलिभित्त्रे संभोगादिक्रीडाविदारितं
रत्नकंकणमिवेति कस्मिन्सति चंडपात्रिस्तयैनायकेन
प्रावृषा वर्षाकालेन नायिकया वा विहितोपगूहनेन हृतनाश्ला
हूनेन दत्तालिंगनेन वा जलदपंक्तिरेव बाडयंसेति बाहुना
लिंगनेन सति क्रीडाया रत्नकंकणभंगो जायत इति ९ ॥
केकिनां कलितकेकमुच्चकैर्वर्हभावमवतन्वन्त्यतां चं
द्रकैर्विचकसेभ्रमंडलं इन्द्रमादिनिकरैरिवाच्छकैः ९९
मयूराणां चेद्रकैर्विचसेविकसितमुच्चकैरत्यर्थेन वर्ह
भारपिच्छसमूहमवतन्य विस्तार्य कलितकेकं कृतशब्द
यथा स्यादेवं तन्वतां कुर्वतां किंभूतैश्चंद्रकैः श्रभ
मंडलमेव समूहं इन्द्रमच्छकैः स्वच्छैर्वा दिनिकरैरिव
धकैरिनिपादोनरेकृधीकृतैरित्यर्थः ९९ ॥ व्योम्नि विलं
दच्छिरांसुननर्तकी हारयष्टिरिभयाभुजायया मर्ययामि
निपतनन्नोपलव्याजनायकमणिप्रकीर्णया ९२ ॥ व्यो
म्नि प्रकाशे श्वेतुनोजलस्य धारया मर्ययामि पतिगामि
ने किंभूतया विलंती श्वविरांसुविघटदेव नर्तकीतस्या
हारयष्टिरिभया विलंती प्र तत्यया निपतन्तन्वनोपल
व्याजो जलधरपाषाणसदृशो येनायकमणिर्हारमध्य
मणिस्तस्मात्कीर्णया दिमायावतेन प्रकीर्णया व्याजसयोनि
वा निभस्तलसदृशो व्याजश्छलिंगः कथितानिभू ९२ ॥
लोकमुन्मदयितुं प्रसाधिना चूर्णमुष्टिरिव मीनकेतना ९३
दिक्षु विप्तुनवनीपजं रजो वर्षिकेणमकरनाविचिक्षिप

ए॰
पां॰
६३

६३

नवनीपपुष्पेज्ञातपुष्पवृन्देजः परागोदिशांडम्बरपुष्पवर्षाभवे
नवार्षिकेणमरुतावायुनाविविधिक्षिपे विविक्ते लोकस्य
पुष्पदर्शितमुक्तादिक्षुकर्तेमीनकेतनेनकामेनविस्तारि
ताविवृत्तिमा चूर्णमुष्टिरिव १३ ॥ स्पर्शसौख्यमनिलेनल
म्भिताः कामिनेववनराजियोषितः उच्छ्वसन्नवकदंबकेस
रैरेजिरेसपुलकोद्गमाइव १४ ॥ वनराजयएवयोषितो
नार्योरेजिरे शुशुभिरे किंभूता उच्छ्वसन्तोविकसन्तोनवकदंबस
केसरायासुताः अतएवपुलकोद्गमेनसहिताः कामिने
व अनिलेनवायुनास्पर्शसौख्यंलम्भिताः प्रापिताः १४ ॥
मारुतेननिजवाहनेनविततेनतन्मिंद्रहरिणजिह्नता
तैलदवाग्रधाराघ्नेन्नखंडमंडलमपिन्यरुंधत श्रान्त
तेनवातेनटक्षमंडलमपिन्यरुंधत १५ ॥ मारु
तिनमितियावत् तैलदवाग्रधारामंडलमपिन्यरुंधन रुद्धमपि
नष्टमितिरित्यर्थः श्रान्तेनविततेनमेवपवनस्यगाबंधनी
निजवाहनस्यश्रवितेयोगिवेदस्यरोभस्यंहरिणजिह्नतया
गृहीतमिच्छता एवंहरिणजिह्नता नक्षत्राणमपिपिहि
तानीत्यर्थः १५ ॥ शाद्वलेषुनिचिताः परिस्फुरद्दाविवि
धपुष्पवैद्रगोपकाः मौक्तिकव्यतिकरानिस्फुटैः पद्मरा
गमणिभिः समंबभुः १६ ॥ शाद्वलेषुनवतृणेषुनिशि
तावतेलीकृताः सवैद्रगोपकाः इंद्रगोपकाबभुः राजंतेस्म
किंभूतेषु परिस्फुरंतैः दीप्यंतोवाविविधवर्णेषुतेषु इंद्र
गोपकाइंद्रगोपाइतिप्रसिद्धाः मौक्तिकस्यप्रशस्तमुक्ताम
णिस्फुटस्यव्यतिकरेणसंबंधेनयोगात्स्फुटैः पद्मरागमणि
भिः समंतुल्यंतद्वदेव सापसमानेषुमतमस्यादभियव
दिनिमेदिनीकारः १६ ॥ उशीरयानिवकेनकाबलिः केस
रोयमानलीविधन्वंति धूमलीलसमनोहरलक्ष्मीलात्याहि
तातिवकतावमायने १७ ॥ केनकः बलिः केनकपरंपरा
ताथिकेव श्रायंतेदीर्घैकतानामिवमाहरणेन प्रोषितव

न्तीकासिस्तनि उत्तरीयमिव उपरिवासस्पृशंकेसरौघं १
किंजल्कसमूह मनिलेवायौविधून्वति कम्पयतिसति
ऊनतएव अंगेन तत्संगेनवालोलंचंचलंवायत्समनोदूलंघ
ष्पदले तद्व्याजेनदलप्राप्ते सौरभाहृत पतद्भ्रमरसंबंधेन
दलाग्रे चंचलता तद्वत्येदिनेनेति अन्यस्याप्रपि उत्तरीय
वस्त्रवलनेकटाक्षदेपोभवतीतितन्ताहस्वंप १७ ॥ चंचु
चुंबितमनोज्ञमालतीकुड्मलाः प्रतिपदं मधुव्रजाः द
धिरे रजितहस्तिकोटिभिः सेव्यमानहरिनीलविभ्रमं
१८ ॥ मधुव्रजाः भ्रमराः रजतघटिकायाः हस्तिकायाः
कोटिरग्रैः सेव्यमानस्यहरिनीलस्येंद्रनीलस्यविभ्रमंवि
लासंदधिरे तद्वाद्यतवंतः प्रतिपदं पदेपदे किंभूताः चं
चुनाकोद्राग्रचुंबिता आस्वादितोमनोज्ञोमालत्याःकुड्म
जातैः कुड्मलानि कलिकायैस्तेतथा १८ ॥ अप्रका
शितानिशाकरानना मेघनीलवसनावगुंठिताः रागि
णीरजनयो वितेनिरे चित्रतोषमभिसारिका इव १९ ॥
रजनयो रात्र्यः रागिणां विषयिणां चित्रस्य तोषं वितेनि
रे विस्तारितवत्यः अभिसारिका इवेति अप्रकाशितनि
शाकरश्चंद्रमा यत्र एवं आननं मुखं उपक्रमो यस्याः सा
पदे अप्रकाशितमीषत्प्रकाशितं निशाकरमिवाननं
यस्या इति ईषद्दर्शनेनज्ञ मोचेन नीलवसनेन मेघवद्गानो
लवसनेनावगुंठिते पिधाने यस्याः सा सपदाभिसारिका इ
व १९ ॥ उच्छ्वसत्कुटजरेणुपांडुराम्भोगगनानिलोद्ध
बंधुराः कंदलीदलसमुज्ज्वला बधुः प्रावृषेव ककुभाः प्र
साधिताः २० ॥ ककुभः दिशः बधुः शुशुभुः प्रावृषा वर्ष
याप्रसाधिताः अलंकृता इव किंभूता उच्छ्वसिता विकासि
ता कुटजगुच्छेन मालया तस्य रेणुना पांडुराः श्वेतवर्णाः मे
घानां गतेन मिलीभूताः बंधुराः मनोज्ञाः कंदल्या दलेन समु
ज्वलाः संहताः मिलीभूताः कदलीपुष्पवत् केचन सदा श्वेता इति

रा॰
प॰
६४

64

विस्वः १० ॥ ततस्तडिच्चञ्चलसम्पदस्तोयियोगिनामाश्रय
दत्तशोकाः दशाविशेषादुवशाश्ववाणाक्रमेणवर्षादि
वसाः प्रशान्ताः ११ ॥ ततोनन्तरं तेनाहृशा वर्षादिवसाः
प्रशान्ताः प्रशान्तताः गताइत्यर्थः शाश्ववाणादशाविशेषाद्
वनतुल्याइत्यर्थः अपरामनेनसाम्यंकिंभूतानडितोविध
नोचंचलाश्रियोयासम्पद्यत्र पक्षे तडिदिव चंचलासम्प
त्सम्पदियेषांवियोगिनोविरहिण्यायामासीनस्याश्रयाद
त्तः शोकोयैरितितत्वभयत्र वर्षाकालोगतः शरद्वृत्त
स्यभिप्रायः सहोपमात्दशाविशेषाद्रवस्याविशेषः सम्पडि
त्वादयइति १२ ॥ अम्भोरुहोलोलोज्वलनानहारराज्योत्स्नासि
तोल्लासिशशाङ्कवक्त्रा तदृष्टकमलोत्फुल्लहासरत्नाः प्राह
दूपयोधरवयाथरम्या १३ ॥ अथानन्तरं शरदः ऋतुवि
शेषस्यश्रीः सम्पदइदियायउन्नताकुतः प्राहुदेव पयोधि
वनदत्रमालेवोज्ज्वलालाबहारोयस्याः सा पक्षे उडुमाला
वडुज्ज्वलस्तारहारोयस्याइति तारकापुडवोस्ति यामित्य
र्थः तारावाल ...... शुक्लावि ... त्याः शुद्धमौक्तिकः तानद
र्शयेतिमथ्येवनानारूपेणशुक्लकामितिविसारे ज्योत्स्नव
माननेयस्याःसा पक्षे ज्योत्स्नवयास्मिततडुल्लासीयशशाङ्कः सपववक्त्रं
केवलंयस्याःसा तदृष्टंकृतकलेविकासितमम्बुरुहं प
मियस्याःसा पक्षे तदृष्टकृतेनेत्यर्थात् पद्महासेत्यर्थः १४
लिरुपायः सचमप्रमादस्यानःसागरसलोचनानां प्रा
धनानः शारत सम्प्रतीचानो अनेकेषुगुणान्वितानः १५
कमयमाभवान तेषांप्रत्यकमाह पद्मेषुसरसिजेषुहंसा
न राजहंसान् अमनेषु हृतविशेषेषुमग्नान् अमयान्
नक्कालेप्राप्यतालातांपक्ष्मसलोचनानांमंगनानांमनः

स्रोतांपाथः स्वजलेषु सम्यक्प्रसादं प्रसन्नतां ७३ ॥ ऊर्वी
रुत्मात्मरसंस्मरन्ताः सरोजरेणूत्करगौरपक्षाः गतांबुवा
हंगगनांतरालेजगाहिरे राजमरालमालाः ७४ ॥ राजमरा
लानां राजहंसानां मालाः पंक्तयः गगनस्यांतरालेमध्ये
जगाहिरे गाहितवत्यः किंभूतं गतांबुवाहं यस्मात्
यत्रवा शुक्लमेचत्वात् ऊर्वीरुत्माद्द्रवितान्सरसं यथाप्या
देवं सरस्सरोवरात् सरोजानां रेणूत्करेणरजःसमूहे
नगौराः पक्षायासांताः ७५ ॥ निरस्यधाराधरपद्मोवलोचं
सलीलमालेबिनरश्मिमस्त्रं भूषामणिंभ्रष्टमिवार्कबिंब
पाहूय रोत्कः प्रावृड्जगाम ७५ ॥ प्रावृडृतुविशेषः प्रकं
स्वबिंबमंडलेप्राहूडेवसरोवर्षासरत्समाऊर्जगाम उद्गतव
नौ धाराधरपद्मावलोचनं निरस्य दित्वा सलीलंयथा
स्याद्देव मालेबिंनं रश्मिरवेस्त्रंयेनतं भ्रष्टंच्युतमयो
जले भूषामणिमिवालंकारमणिमिव यथाकाचिच्छे
वालसमूहस्तस्यायोलंकारमुद्वरति ७५ ॥ प्रबोधभाजः
परमस्यपुंसो विलोचनेद्वे किलसूर्यशशिनिद्रे व्यपेतपाथोद
रूपत्मरोधंव्यराजतांसोमनिषुष्यवंतो ७६ ॥ सोमनि
र्याकाशे पुष्पवंतो सूर्याचंद्रमसौ व्यराजतां पुष्पभंतो
पकयन्नयापुष्पवंतो दिवाकरनिशाकरौ किलउत्प्रे
लायांप्रबोधंभजते प्रबोधभाक् तस्यप्रबुद्धस्यपरमस्यपु
मोनारायणस्यत्यक्तनिद्रेद्वेलोचनेचलक्षुषी सूर्याचंद्रवि
लोचनत्वात्तस्यव्यपेतोपगतःपाथोदरूपमेघः सपद्मत्मा
नस्यबोधोववोधायत्रेतिक्रियाविशेषणं पाथोजलमुद
रेयस्य सः ७६ ॥ मौनमसूर्यश्विनदीषुकाचंपविपांडुरत्वे
चवलाहकेषु प्रायंभीषणामनिर्वृताभिन्यासीक्षिताली
ववियोगिनीभिः ७७ ॥ प्रावृदिरूतौविशेषेविघोगिनी
भिर्विरहिणीभिः नानिवर्त्तनिपशुस्यानेष्वन्यासीक्षिता
नीव ऊत्कानीत्याह महारण्यद्वीमहारी नास्मौनसभा

ऋ॰
पा॰
६५
65

षणेन दीप्तकार्यपङ्क्तिशालं फलाहकेषु मेघविशेषेषु तु ब-
लवलाकिनीश्वेतिमा देव बलाकिनीषु मेघमालासु किंभू-
ताभिः प्रभोगृहस्य वल्लभस्य आगमनेन निरुद्धाभिः स्वस्वामि-
भिरादिमौनं त्यक्तं मयूरीभिर्गृहीतमेव स्वाभाविकं मौनादिते
भ उत्पन्नमिति १७ ॥ शान्ताघवर्षा रजनी विरामप्रबोध-
हेतोर्मकरध्वजस्य पटाह्निकैर्इव मंगलानि कलैः शुका-
नामुदकानि हृद्य १८ ॥ शुकानां कोटराणां कलैः मधुरैः
हृद्यं यथा स्यात्तथैवमुदकानि शाखिते मकरध्वजस्य कामस्य प्र-
बोधहेतोः जागरणार्थं मुद्रै मंगलानि पटाह्निकैर्इव वर्षाका-
लपव रजनी तस्या विराममवसानमासाद्य प्राप्य स्वजातीय
गणाकलमिति विस्पष्टः १८ ॥ विपाणि संक्रन्दनचापलेशच्छ-
वीनि कोणानि वनस्थलीषु सलीलमादाय मयूरबर्हाण्य-
वसयन्ति स्म किरातनार्यः १९ ॥ किरातानां नार्यः स्त्रियो
मयूराणां बर्हाणि पिच्छानि आदाय गृहीत्वा उत्तं सयन्ति स्म
निर्मितानि विपाणि यः संक्रन्दनस्य शक्रस्य चापो धनुस्त-
स्य शोभाकवीनि तन्मद्रशानि संक्रन्दनोऽच्यवनइन्द्रमरः श्र-
यायविशेषाणि १९ ॥ पयोदकालेन समुद्गगानां कालमभ्य-
मलोपात्तटमालमिलनाः ८० ॥ समुद्रगानां नदीनां त-
टेषु कलसाः मेघाः उद्गताणि हृष्यभसोषां सुरगाद्य प्रवेश-
भेनैतद्दृत्तं किंभूतानां नदीनां तटेन वाऽन्ततनानवलोकाः स्थि-
यमालिम्पमुपायसमुद्भिकानां बलात्रिवाकारुवदेव कस्तलागृहमा-
पिकालमानितत्वात्तनस्वामिति अन्यासामपिनायका-
नां नायकेनोपभुक्तानां नदीनां पयोधकालेन प्राप्तघाकाल-
द्रपानोऽस्थनवकतमाप्रानिर्हैनवेकंभमवेनसद्यः उद्गता
रूपान्तरीयनवकजाप्रानिहैनवेकं भवेन सद्यः उद्गतान

पीतजला इवाब्धाः पत्युमपयोधेः कृशतामुरूहः ८२ ॥
पयोधेः पत्युः सरितः कृशतामुरूहः जूंभभवेनाग
स्त्येन सद्यः पीतजला इवेत्युत्प्रेक्षा किंभूतेन उत्खकृता क्रू
धेनगच्छता समुद्रपानेन उत्थितेयदङ्कजाद्युः तत्रिर्हेग्रथ
प्रह्लानिर्मलाः ८२ ॥ व्यपेतनृत्याः परिमंदनादानिरस्तव
र्हाः शिखिनो विहंगाः लयंगते लास्यगुरौ पयोदे तत्कालदी
नतामिव धारयंतः ८२ ॥ शिखिनो मयूरा विहंगाः नम्प्रभः
धत्र हेतुः व्यपेतमपगतं नृत्यं नर्तनं येषां ते परिमंदाः स्व
ल्पीभूतो नादो येषां ते निर्बर्हमपगतं बर्हं येषां ते शरदि न
षां मयूराणां बर्हाणि शीर्णानि भवंति प्रसिद्धमिति यत्रोत्प्रे
क्षामाह लास्यसंज्ञस्य गुरौ उपदेष्टरि पयोदे मेघे लयं
विलीनत्वं गते सति तत्कालस्य दीनतां गुरुविनाशकार्थ
नोद्भूतां धारयंतः ८२ ॥ विनीद्रनीलोत्पललोचनानि
प्रहृष्टबंधूकललामभांजि मुखानि रम्याणि दिगङ्गना
नां भाति स्म हासैरिव हंससमूहैः ८३ ॥ हंसानां समूहैः स
हासैः हेतुभिः दिशां मुखानि भांति स्म शोभंते स्म यथाह
सैरंगनानां मुखानीव शोभंते मुखं निरस्तलीलावर्जं प्रारं
भोपाययोर्वापि मेदिनीकरः उभयं विधानं हि विनिद्रं
विकासितं यत्र नीलोत्पलं तदेव लोचनं येषु तानि फुल्ल
गृहेषु पूर्वकं तस्य धृष्टं तदेव नदद्भावनलं यल्ललामाविर्जित
शोभितं घर्माणि ललामस्थलललामं च लोद्धन्धजिरा
जिष्ठानि धात्रवतः ८३ ॥ निशानिशीथिनीकांतकांति
संततिमंतनाः विजेतुकामदेवस्य यशोभिः विशुभिताः
८४ ॥ निशारजन्यो विरेजुः वधूः शशादीनि शुभ्राः किंभू
नानि शीथिन्याः रजन्याः कांतस्य चंद्रस्य कांतिसंततिः त्याज्यो
तन्वा परंपरया मस्पृक् तनाः आमाः कामदेवस्य कंदर्पस्य
वा पतन्काव्यकांतैः यया यशोभिः विशुभिताः ८४ ॥
रतिश्रीराघवपांडवीयमहाकाव्ये किरीटे द्वावेदीये मी

नाङ्गोपदीहरणं वर्षाशरद्वर्णनं नाम पञ्चमः सर्गः ५ ॥ ओं
समयवैकर्तनशाङ्क्रियेषु प्रोषत्सु शमोप्यथ धार्तराष्ट्राः त
दाशरत्कालइवैत्य रात्रो विनिपत्य जीवधनं हरोथ १ ॥ त
दापत्यागम्याशरत्कालः रात्रः रामस्य जीवधनं जीवमेव धनं
हरोथ हृतवान् किंकृत्वा विनिपत्य पतदिति सीतावियोग
जनितदुःखेन बाह्यभावितमिथुः प्रियाप्राप्त्युत्कूलप्रया
णायोग्यकाले सति प्राणापारणायायसमसाध्यासो रामो वक्ष्य
वैत्यर्थः कीदृशाः समया मेघाणां विकर्तनस्य शाङ्किः सामं
थ्यं यत्र तः महः तेजः शालित्यादीन विकर्तनोर्क इत्यमरः
अग्रे प्रस्थमतः प्रोषत्सु कर्षेणोक्तस्थः शोभनं शर्म हर्षं यस्मा
त्तया शर्मसात सुखानि चेत्यमरः सधार्तराष्ट्रा हंसविशे
षसहितः पदे तथानंतरं धार्तराष्ट्रो दुर्योधनः रात्राविरा
टस्य जीवद्रूपधनं गोधनं हरोथ अग्रे प्रस्थमतः प्रोषत्स्वश
मौयस्य दक्षिणादिगवास्यनगोग्रहणाय प्रस्थमंतेन हर्षशर्म
नियक्त इति भावतः विकर्तनस्यापत्यं वैकर्तनः कर्णस्त
स्य समया शाङ्क्रियंत्रेति प्रभावोत्साहमंत्रजेति शक्तिनास्य
पार्हं सेधार्तराष्ट्रस्य कौरवं चेति विश्वः जीवात्स्वीजीविते
गोरूपजीवविशेषपरः प्रकरणात्क्रियते १ ॥ द्विषान
कंद्रां सैन्यमन्यप्रतीकारपरेणाउत्रं सद्यः प्रस
सरन्ध्रसन्तेहरिसैन्यक्रमप्रचारोज्वलमुच्चचार १ ॥ तदाप्र
नत्कालमवाप्य हरिसैन्यं वानरसैन्यं उच्चचाल उच्चलितं तद
चारस्तेनाज्वलं भूतमुपतेनाराजवनोराजस्यवानरस्यप्र
प्राणायेतिशेषः ······ रात्ताहग्रीवेणाउत्रं प्रेरितं सीतान्वे
णानिबंधदर्शिनः द्विषायाश्रुणा रावणेनागसोपराधो ग्रह
मस्यप्राणजनितनदीयापरायमिति प्रतीकारपरेणाश्वया
विदारेनतत्वैरितं सैन्यसमुद्धारकेण पदे तदूपाना
... सैन्यमुच्चचाल ... संप्रसर्पन्ती

गच्छतोहरयोस्यायत्रतत्तथा उचत् योगज्ञोहलीनस्यप्र
हत्लोनिबंधसति प्रती
चारेणोड्वलेद्विषाड्योधृनेनगोग्रहणोनिबंधे गतेषुसैन्येषु
कारपरेणपांडवस्कानपूर्ववैरस्येत्यर्थः १ ॥ हरेलत्तुजःप्र
हृष्यामेहेतोःस्वलब्धविजयस्वनयोत्तरस्त्रीः हरेलत्तु
तिपत्रकालेन्त्यप्रियान्वेषणेनस्यरोभूत् २ ॥ हरेलत्तुप्रत्नेव
जः हनुमान् न्त्यप्रियायारामदयितायाःसीतायाःप्रधानेषुस
णापरःअनुसंधानपरोभूत् बभूव सैन्येषुवानरप्रधानेषुत्तान
स्य शोभनेयत्क्रमकल्याणेनहेतोः स्वेनात्मनालब्धवानिति
लब्धं विजयमन्वेषणास्ययेनसः तद्रूपविजयत्तानयप्रधान
णामभिज्ञानविजयं वाञ्छति स्तनयोत्तराशोभनानयथास्या
श्चीर्यस्यसःप्रतिपत्रकालेस्वोत्कृतनाक्रियाकालेयथास्यात्रि
देवे पदे हरेरिन्द्रस्यतनुजोर्जुनः न्त्यपस्यविराटस्यमानयदू
येषांगृहीतंगोधनंतस्यान्वेषणमनुसंधानंतस्मिन्नवास
पतत्यरोभूत् द्वादशवर्षाणिवनवासःत्रयोदशेऽज्ञातवासः
ईतियत्र्यानिपत्रंतत्संस्मरणमित्यवगतं हृष्यामेहेतोःविवादू
स्यांस्वामिनांवरूत्रगवांप्रतीकारनिमित्तंसैन्येषुसनयाउत्र
सहिनेषुस्वस्यलब्धविजयंवानरध्वजादियेनस्तजालस्यग्र
रस्यविराटपुत्रस्ययत्रसन्तयोति ३ ॥ समद्धतेजाःस्तनोरव
हीनहेतिस्वामीसमासाघययाहस्वप्राणः नरेन्द्रस्तनोःप्र
धृष्यशंकांकुर्वन्तस्येविजयप्रतीतं ४ ॥ समाकृतिःप्रराहू
नस्यप्रयातःनरेन्द्रसूनोःरामस्यशंकात्रासमवधृष्यतीति
त्यविजयप्रतीतिंकुर्वन् अवधृष्यतस्यविजयोभविष्यतीतिस्यःयद
निश्चयंकुर्वन्नित्यर्थः किंभूतःसमृद्धंतेजःबलंयस्यसःप्राण
हीनाहेतिरसंयेनसः स्वामीवृद्धविशेषसमासाघहस्वप्राणकृये
विव स्वामीनरावधिमित्ति प्रतीतिप्रसिद्धिःहेतिःस्यादायुधपुत्र
जालेनविस्त्रः पदे सोर्जुनःप्रतस्थेनरेन्द्रसूनोर्विराटपुत्रनोहा
स्य उत्तरस्यशंकांभयमवधृष्यविजयप्रतीतिंकुर्वन्नर्जुनोहेतिः
मित्तिप्रतीतिंकुर्वन् स्वामीनरसमासाघनप्रवरहीनहे

सुं॰ पं॰ ९७
67

एवंसहीनाहसत्सुहृत्सुषाणविसमद्भुतेजाः ४ ॥ गच्छ
ल्विलंघ्यनगरीपवनात्तराणिसंपातिपक्षरथस्त्वचितकार्यसि
द्धिः धीरोदुर्दर्शकोटिनक्रकरालमत्स्यघोषाद्भुतसलिलराशि
मिवारिसैन्यं ५ ॥ धीरोहनुमान्स्वसेतुबलात्सलिलराशिं
समुद्रंदुर्दर्शंप्रसमपत श्रीविसैन्यमिवाकिंभूतंकरिणानक्रेण
वृकरालभयंकरंजलजंतुरूपेण पक्षे करिणागजेनका
ल करालेदंतैरौद्रेगभीषणेचाभिधेयवादितिविग्रहः द्वेषेण
शत्रुनसकोद्भुतः नगराणांचपवनानांचोन्नतालान्यवका
शानिविलंघ्यगच्छन् श्रेष्ठदेशामिति संपातिकेनपक्षरथेन
पातिणाजेवायुभाज्ञाह्नचिताकथिताकार्यसिद्धिर्यस्य सः
सीतान्वेषणाद्रूपकार्यज्ञानवान्कथिताकार्यसिद्धिर्यस्य सः
रावणहतालंकार्यानिष्ठतिसीतेत्यपदेशाद्वा पतत्पत्ररथो
इजाइतिकोशः पक्षे धीरोधैर्यवानरिसैन्यंदुर्योधनबलंदु
र्दर्शसलिलराशिमिव प्रवगाहतीयत्वाज्ञत्सामं समर्थकं पा
ति पतनेपीलंपत्रेवाहनेयस्यएवंभूतोवन्धस्तेनसूचिता का
र्यस्यविजयस्यसिद्धिः पत्रंवाहनेसम्पातिरणः तेनसूचिता
तिवा ५ ॥ सुरासमाक्रांतमहत्समयातिरणः तेनसूचि वि
षड्भैं व्यलंघयंतमहोद्भुत्त्वंतमसिंधराजेगुराणी
६ ॥ समाहतिः हनुमान्मनसासमानमहत्त्वप्राप्तगतिः परोंवै
चिनवान् माकिंभूतः सिंधुराजेपयोधिंव्यलंघयत् लं
घितस्तत्प्रवाहस्याइदंतेचमहत्वाल्पमहत्तिर्गमनंयस्य सः प्र
लाविसंवादिनीवाग्गतिर्यस्य सः इतिविग्रहः नग्रामार्वंच
यथाल्का गोत्रोजलमसहोसतः तोकिंभूतं परःश्रेष्ठः श्रुतिश्रु
गजलस्यचेतिविग्रहः गुरुचमहत्तथा हृदेप्रवस्याराशंचगोत्रे
ले हंडेविभावैकवद्भावः गुरुचमहत्त भीमंभयानकंसाचव
गुरुत्वाद्वीमंतनोभीकंडर्यामितिवामकिंविशिष्टः प्रत्युत
प्रणमनोत्या समाक्रांतोमहैश्वर्यभूमहेद्रपर्वतोयनेसः
नेपर्वतमाक्रम्यहनुमान् समुद्रलंघनायोत्फालः कृतः

निरामायणे पदे सोऽर्जुनः पौरैवं शात्रुसङ्घं ज्वलंवयत्
सर्वप्रयमनः समाक्रान्तो महेन्द्रो महेश्वरोऽदृष्टदुर्योधनेय
नमः सिन्धुराजेन जयद्रथेनसहितं गुरुणा द्रोणेनभी
ष्मेणाचदुर्गं दुर्गमं ग्रर्थान्धुत्तरेणासमानमन्यत् १ ॥ शै
लेषुसावसवलितमहूतिर्निर्गच्छन्नदीनोत्प्लवनप्रगल्भः प्रा
प्योपकंठंपरमंडलस्यदर्शसंस्थानविशेषशोभाः ७ ॥
सहनुमान् परमंडलस्य परदेशस्य उपकंठसमीपंप्राप्य
संस्थानविशेषस्य सीतावस्थितदेशस्य लंकायाः शोभा
दर्शं हृष्टवान् स्थानमंडलोद्घाटपराजकेचेद्वबिबेदकंद
बकेचेतिविस्त्रः किंभूतः शैलमुसेनाकिटिभुनसवलिता
मद्दुत्रिर्गमनेयस्यसः पर्ववागच्छन् नदीनामिनः ईश्वरः
समुद्रस्तस्योत्प्लवनेप्रगल्भाः समर्थः पदे सोऽर्जुनः शत्रु
मंडलस्यसमीपंप्राप्यसंस्थानविशेषस्यतेषामवस्थितिवि
शेषस्योन्मोहादिवचनायाः शोभांददर्श अदीनंप्रशाल्यस
मर्थं यदुत्प्लवनेगमनंतत्रप्रगल्भः तुल्यमितवत् ८ ॥
परचक्रंपरिक्रामन्नशोकगहनेगतः दूणादिवकृतार्थो
हत्वामाहेयीदर्शनेनसः ८ ॥ समाकृतिः हनुमान् माहे
योसीता तस्याद्दर्शनेनकृतार्थः कृतप्रयोजनः प्रभृत
ह्नाः सीतान्वेषणरूपस्यकार्यस्यकृतत्वात् मयाइयंजा
ना माहेयी महीशत्रुतस्वीभ्यपरमा दिग्गनविभतिडपि म
स्याइयंज्ञाता शत्रूनोचाभिधेयोपिनिहतैवप्रयोजनेस्या
र्थः पुंसिविषयेद्धयकारणावलम्बितिविस्त्रः परस्यचक्रे
राष्ट्रपरिक्रामन् भ्रमन् अशोकस्य गहनेवनेगतः श्रेष्ठा
कवेनकार्यांशावणेनसीताहृतेति पदे सोऽर्जुनः माहेयी
दर्शनेन गोकुलदर्शनेनपरस्यशत्रोर्दुर्योधनस्यचक्रे से
न्ये परिक्रामन् मर्दयन् शोकस्यगहनेनगतः इतिशेष
त्वं गहनेगाढोदुःखेविपिनेकलितेविभु राष्ट्रेवधान
रेवसोचकसेनेयरथांशायोतिप्रकाशः माहेयीशविमी

रा॰ प्रं॰ ६८

68

तायामितिविस्पष्टः ८ ॥ इक्ष्वाकूणां भास्वद्राजगोत्राणां वीनाम
नाथानामितिवैराग्यकीर्णां परिपन्थमनाभिभारादृष्टोच
यत्नेविनतोऽप्रचारः ५ ॥ लेखितोगाविप्रचारः प्रचरणाये
नसः हनूमान् तां सीतां दृष्ट्वा शोचयन् पाणौचातिस्मकी
दृशीं भास्वद्वंशीं राजगोत्रे राजकुलेयस्याः तां सीतां दुःखि
तामनाथां अनीश्वरां प्रणयाङ्कलविश्लेषात् भविलंघनार
दिनारेणभिर्मूलिभिः वीणाभ्यामाे ऊनः परस्य शास्त्राहृप
रोपेनव्यसनेदुःखितस्यातिभारादतिशयादितिगोपालः
पशुभूम्यादिवाद्यः स्पष्टः प्रपञ्चेतिशास्यतः नामगोत्रे
कुलेगोत्रेगोत्रस्थाधरणीधरहृत्यमरः पदे तांतां परक
त्केपरिपन्थमनाभिभावात् इक्ष्वाकूणां शोचयन् लेखितेग
वोप्रचारणे येनुसनयाशेषपतत्व ५ ॥ तस्यास्त्वगोपाल
समागमाशांसंपाद्य संदर्शितराजचिह्नः सर्वजयामा
महदेवान्तजमात्मानमकौत्मजपाशसनस्य १० ॥ समा
कृतिरात्मानं स्वहदेवान्तजेमात्मावानस्य पुत्रं त्र्यंजयामा
समकापिनवान् तस्याः सीतायाः कृतेति प्रकोत्मजस्य
सुग्रीवस्यशासने शासनायांस्थितं संदर्शितं प्रकाशितं श्र
योन्सीतायाः राज्ञो रामस्य विक्रमभिज्ञानेमुद्रिकातृपं
येनसनया गोपालस्य भूमिपालस्य समागमेतस्याः सी
तायाः प्रत्याशां तां संपाद्यकृत्वा पदे सोर्जुनः हवींद्र
स्थितं सपानिसास्थितं प्रकोत्मजस्य कर्णस्य शासने शास्त्रयं
निविस्पष्टः शासनेराजरंतोऽर्थले राज्ञा शासनं शालाशि
निच तस्याः गोपालस्य गोरक्षकस्य समागमाशां सम्पा
यराजचिह्नं छत्रमकुटादि १० ॥ प्रयत्नवानत्रकार्य
मिझुरोपमद्र्पोविष्यन्तकृ शाक्रिसमयदां सनालवाणासन
कर्मणांदिग्धां परिस्फुरलेकनवनेनभंजनः ११ ॥ महत्व
मान् दिग्धांशाह्तांणाममहावनेभजन गुरुः ग्रन्थे ग्रथ्यांतमी

नायाः परिस्फुरत्केतुः ध्वजः यत्र तादृक्षया विशेषणं ताल
स्य वाणामासनेन तालवाणासनाभ्यां विशेषणात्त्वनेनामा
कर्षणं यत्र तद्धनविशेषणं सा किंभूतः उत्तरकार्यस्य सीता
याः रामस्य ˘˘धिगमनं तृप्त्यसिद्ध्येनिर्वाहार्थं बलशक्ति
सम्पदां स्वसामर्थ्यातिरेकसमृद्धिप्रकाशयिष्यन् प्रकार
सित्वे मयत्नवान् मयत्नः रावणवाटिकायाः प्रभञ्जनेनज
वैचित्र्यर्थः मयैव रामोप्यानेतव्यः सपवसमुद्रे सेतुंबद्ध्वा
रावणाख्यापायत्नानेष्यतीति भावः पटे सोर्जितः उत्तरस्मै
विराटपुत्रस्य कार्यं गोममानयन्तु पंहिपांडुयोधनादीनां
केतुवने ध्वजसमूहे वनसदृशे बभंजपुत्राये स्फार्हीप्यत् स
नालेध्वजरूपेतालसदृक्षसाहिनेवाणासनस्य पशुषः प्राक
घणायत्रयथास्यादिति चतल्पमन्यत ११ ॥ संप्रोतेद्रोण
शपघक्षऊनिकलकलेविकलोलूकसार्थे मयोविदितगु
लंमेतद्विपिनल्पमतकंरुणापुत्राणगं श्रद्धान्तत्रास्यकर्णप्रम
स्थितविपुलश्रीफलेभूतपात्री चक्रंचक्रे सशोकामदम
विगहनेप्रागशोकाभिरामं ११ ॥ महतूमान् शाखोः रावण
सपमदावाटिकांशोकास्पदं शोचनीयं चकार कृतनवान्
किंभूतं प्राक् प्रथमतः लंकादाहस्य यपेत्या प्रशोकाभि
पमे अशोकैर्वृक्षविशेषैरभिरामं हृद्यं यद्वा पुष्पलेसीता
सीतं तस्याः कृतात्वात्तेनाभिरामम् अभितो वा पुनः किंभूतं सं
धीनां श्रद्विग्नाः द्रोणाः काकाः यत्र तत् द्रोणः काकेपक्षी
पताप्यनिविष्टः उपनृक्षत्र शकुनीनांपतिलिंगेकलक
लः कोलाहलः यत्र तत् शकुनिः पुंसि विगहेसाबलेकच्छ
पोनेवहनिमर्दिनीकारः विकलेव्याकुलउलूकसमार्थः
सपूहः यत्र तत् उलूकः पुंसि काकारावपिभावनयोइरी
निविष्टः विदिमोगुल्मोवृक्षलंभोयत्र तत् गुल्मः सेनाघटे
लंभेसेन्यवस्त्राणकाद्विरोगनिप्रकाशः स्थापितः रयंनीनाल
पनकन्नारवधोयत्र द्रुमः रंभितः पुनागः प्रसिद्धोवृक्षवि

टी॰
पां॰
६९
69

बोधः मृगः शुकस्त्वयत्र पुन्नागानां मृगः समूहो यत्रेति
वा मृगः कामुकस्तयोरिति विग्रहः आरग्वधो राजवृक्ष
विशेषः यत्र प्रमथितो विपुलः प्रचुरः श्रीफलो बिल्वा
यत्र धूतं कम्पितं धात्रीद्रुमामलकीसमूहो यत्र धात्रीज
नन्यामलकीवसुमत्युपमातृष्विति विश्वः पदे सोढ्वेनः
अविगहनं गहनमिवारिमिवेत्यर्थः द्रोणः कलशोद्भवः
शकुनिर्दुर्योधनमातुलः उलूकः सौबलः शकुनिपुत्रः
गुल्मा सेना रत्नाणां दावितास्तपनयपवनरवो यत्र तत्त्वसः
पुन्नागस्य पुरुषश्रेष्ठस्य मृगः यत्र प्रज्ञानिश्चितं पुत्राः
प्रतिताश्रयायेन एवंभूतो वर्णो राधेयः यत्र प्रमथितवि
पुलायाः श्रियाः फले यत्र धूतं चालितं धात्रीवक्रा भूमिव
के येन अशोकेन शोकरहितेनाभिरामे अशोको विपु
निःशोकं पुंसि के केलिपादप इति मेदिनीकारः १२ ॥
पराभवात्त्वारिञ्जापितेन नभस्वता प्रचोदिताः प्रचुरबलाब
लाधिपाः समग्रयशस्तत्र पातितो रणस्थितं शरावलीवि
रोचितस्तु दुर्दिनं १३ ॥ बलानां सैन्यानामधिपाः ईश्वरा
स्तित्वमेनं समग्रयशः तेन सहयोद्धुमागता इति किंभू
ताः पराभवाद्युद्धमज्ञानितात् वादिकाभंगात् पात् पा
सर्वतोभावेन ज्ञापितेन नभस्वता पवनेन प्रचोदिताः प्रेरिताः
प्रचुराणि सैन्यानि येषां ते ताः कौरवेन तु पातितो रणस्थितं
शरावलीभिः शरपरंपराभिर्विरचितं दुर्दिनं
येन पदे तमर्जुनं इत्यर्थः दुर्दिनं
पसंबोधनरोषो कोपातिनि मेदिनीकारः भूभृतां दुर्योधन
न तत्पमन्यत १३ ॥ उदायकपैर्थ्य कृचटसोपनाकिभिर्वि
रोपिभिर्द्रवद्भुवकोपकीकृताः तडिच्छटायमितजटिलै
लाहलैर्बलाकाभिर्वृतइवविध्यभूपताः १४ ॥ असौ हृद
मानव्यकचन असौ किंभूतः उद्धतान्यायफलानि येस्तैः वि
रोपिभिः पातुभिः पनाकिभिः पनाकायतैः स्वपशुविक्ष

ग्रामभूमौ कौक्षेयकीकृताः मंडलीकृता वलद्भिः वेष्टिता
इत्यर्थः कइव विंध्यभूधर इव यथा विंध्यनामा पर्वतः
बलाकिभिर्बलाकायुक्तैः बलाहकैर्मेघैः वृतो वाऽपि
तः शोभते बलाहकाबकपंक्तिः स्याद्बलाकाबिसकं
टिका बलाका कायुक्तोमाऽबलाकस्तवकोमतः
नाइक्षताविषक्त्वदानस्याघ्नातिर्भिजादिलैः काविन
सायकपैरिति भावः तेषामायकपैरसैरित्यर्थः पदेसो
वर्जुनः विरोधिभिर्दुर्योधनादिभिस्तल्पमितवत् १४ ॥
परोज्झितानपि परमर्मभेदिनः पतत्रिणस्तृणवदवित
पत्तृणान् व्यलोडयद्रणभुवि वैरिमंडलमदोत्कटो
गजइव पल्वलं बली १५ ॥ सहनूमानर्जुनोवावैरि
मंडलं पांशुसमूहं व्यलोडयत् परेणशाहृणा रावणे
नकैरवेण वा उज्झितान्त्यक्तान् परस्य मर्मभेदिनोपि
पतत्रिणो बाणान् तृणवत्तृणतुल्यान् निःसारानावि
नयत्वान् रणभुवि संग्रामे महोत्कटो गजइव यथा
उत्थितमहागजः पल्वलमल्पसरो विलोडयति तद्व
हेलीस्त्वभयत्रसमाने १६ ॥ निरंतरशरव्रातनिरोहि
तांतरः ससैन्यपूरः परितः प्रापदवलमाहवे १६
ग्राहवे समितौ हनूमंतं शत्रुः रावणपुत्रः ससैन्यपूरः
सैन्यसमूहसहितः प्रापत् प्राप्तवान् परितः सर्वत्रति
दनंतरं विमेन शरव्रातेन बाणसमूहेन तिरोहितं दिशा
सबांधवेन सः पदेयो भंगेन पलायितः सैन्यसमूहः सप
रावणः सन् नमर्जुनमाहवे प्रापदवलः ऊष्मलः सातत
वानित्यर्थः दृष्टोज्ञानात्मसकटोद्व्यवहारेषु पासके
हानित्यर्थः विकलितरथ
हृत्तिमिर्दिनीकावः शोभमन्यत् १९ ॥ विकलितरथभीष्म
वंशामस्त्वभयात्प्रभावात्प्रमथितबलनाथः हडभीष्म
प्रभावं दृष्ट्वापतत्कृपपक्षपाणिनन्दाकर्णः स्फारकृपः स्फार
नोविपुलचापसः ससैन्यं फनीति १७ ॥ समाहतिमि

रा॰
पा॰
१०
20

सैन्यं रिपुसैन्यं न चाग्रतो नितराम् कम्पितवान् विकलि
तो विपर्यस्तो रथवेगो यत्र भग्नात् भावात् भग्नात्वा
त् शत्रो रावणपुत्रस्य भङ्गादित्यर्थः भग्नात्स्वराव
णपुत्रस्य भावः प्रभाव इति वा प्रमथितो बलनाथो यु
द्धो यत्र न तत् रुद्रो भीमो भयंकरः प्रभावो यत्र न तत्
दीपिता हृतीकृता कृपा यत्र एवं निर्दयः कृपाणेना
मा कृष्टो यत्र न तत् आकर्णं कर्णपर्यन्तं समाकृष्ट स्फु
रितो विपुलं चापं यत्र न तत् एते सोऽर्जुनः न सैन्यं घनो
ति स भग्नकीलकन्नाद्विकलितरथवंशं रुद्रः भीमा
गो यस्य प्रभावो यत्र दीपितः कृपस्य कृपाणं यत्र क
र्णेन राज्ञा कृष्टः आकृष्टः स्फारितो विपुलश्चापो यत्र
न तत् शौर्यसमाने १७ ॥ निबद्धवैरं स्वजनाशिलीमु
खोन्मवर्तिनानल्पतरास्त्रतेजसा सराजपुत्रेणाजिते
न्द्रतेजसान्यतोपि दुर्योधन उद्यतोपि सन् १८ ॥ समा
कृतिः हनुमान् राज्ञो रावणस्य पुत्रेणान्यतोपि निबद्धः
किंभूतेन जितेनामिन्द्रस्य तेजोबलं येन तेनेन्द्रजितेत्यर्थः
निनरो बद्धं वैरं येन तेनैवं यथास्य शिलीमुखोन्नू बाणा
न् स्वजनानां मुखेना प्रवर्तितानल्पतरं बहुतरं महत्तेजो
येन सनत्थास किंभूतः दुः योधनेयस्य सः दुर्योधनः उ
यतोपि रणाय शक्तेनाधमोपि एते स दुर्योधनो राजपु
त्रेणार्जुनेन शस्त्यसमाने १८ ॥ विपक्षवीरैः समितं
निग्रहणप्रतिविधित्सया राजानमसौ समुद्विहितं धार्मजो
१९ ॥ समाकर्णितः विधियानिवेदितार्थं वचनैः कोपयत्
मोऽन्यद्भ सुपाधवचनैः हरिदिपाप्तानुगाणां राजानं रावणं स
दुवीरैः रावणैः समितिं कोपयन्ते क्रुद्धं चकार विप
वेनार्थैः प्रभायामास समितिं स भीमवेधानः समितिं समस
याः पृथिव्या ग्रामनगरोर्द्धनिविष्टः किंभूतैस्तैः धन
नामसौ राजानः समाः यानि ग्रहणानि ग्रह

त्तस्याप्रतिक्रियाप्रतीकारः एवंभूतोनिवेदितोऽर्थोऽभिधेयो
यस्तैः एतैर्मोऽर्जुनः राजानंदुर्योधनं पतात्मजो श्रीमदीसमि
तिसंग्रामे सर्वद्विषां सर्वद्विषां शोषंसमानं ९ ॥ ततोह
नूमान्विजयांकभूतस्वरेणघोरेणानदत्परेषां लांगूललग्ने
नहुताशनेनददाहलंकामिवचित्तवृत्तिं १० ॥ ततोनंतरंह
नूमान्परेषांशत्रूणांचित्तवृत्तिमिवलंकांददाह अदहत्
सहोपमाकेनलांगूललग्नेनहुताशनेन पुच्छसमंऊर्ध्व
ज्वलिना सविभूतः विजयस्यशत्रुपराजयस्यांकभूतेनवि
क्षेनस्वरेणशत्रूनघोरेणभयंकरेणानदत् कृतशत्रुःसिंह
नादंकुर्वन्निव भारते विजयस्यार्जुनस्यांकभूतोध्वजयोषि
तोहनूमान् स्वरेणानदत् परेषांदुर्योधनादीनांचित्तवृ
त्तिंदग्धाह लांगूललग्नेनहुताशनेनलंकामिवशोषंतल्प
१० ॥ एवंप्रकाशोक्तवीर्यसम्पद्देवःकुमारोहविट्स्यकर
ल्पः विरोधिनांभूमिनिधायपादंयशोच्छमुल्लीषमिवव्य
सलत् ११ ॥ हरेर्वानरस्यकुमारो मारुतिर्विरोधिनांद्विषां
यशश्चैनिर्मलंयशोव्यसलत् विशेषतोमुषितवान्
चोरितवान् किंकृत्वा अर्थात् द्विषांशत्रूणांभूमिपादंनि
धाय उल्लीषमिवनिर्मलत्वात्साम्यं सहोपमावा किंतः
एवंसर्वोत्कर्षप्रकारेणप्रकाशितावीर्यसम्पद्येनसतथा
हरिरिन्द्रस्योपमाश्रातित्वेनसदृशःहरिर्हिविंशित्यांगुसिंह
यवर्णाविशेषयोरितिविश्वः एते हरेरिंद्रस्यकुमारोऽर्जुनः
तेषांदुर्योधनानुस्लीषशिरोवेष्टनंमुषितवान् अञ्जनयस्य
पातारवंचिन्नयोःशाद्दस्यमरः उल्लीषंतुशिरोवेष्टनंकिरी
टलोलीतरणांतरइतिमेदिनीकारः १२ ॥ प्रभाविणोदीप्रव
लोकुपायाविलहयनालडजयोत्रवस्रीः स्वपमियोपायन
रवकहारीषुनःसमीयायनतालवगैः १३ ॥ सहनूमान् ल्पप
पुनतात्मवगैरंगदप्रधानेमिःसमीयायसंगतोबभूव
मियायाःसीतायायत्स्वाहितमुपायनभूतमभिज्ञाननरत्नंना

सहारीति हनूमद्विशेषणं प्रबलस्य महतोंबुराशेः समुद्र
स्यावलंघनात् प्रभायालाङ्गूलज्वालाग्निशिखायाविनो
दीनिर्वापकः लङ्काजयोत्थश्रीः जयप्रयाता श्रीर्येन सः
समुद्रेणापि अनिर्वाणस्य लाङ्गूलज्वालानलस्य निर्वा
करणादिति पक्षे सोर्जुनः आत्मवर्गे कपिश्रेष्ठैः टिभिः स्व
पक्षविराटस्य युद्धपायनं कृतवांस्तेषां गोकुलं तस्य हारी जातो
जातोयदक्षिणात्प्रदिशं त्वं प्रचचाल ते दीप्तस्य बलस्य समुद्रस्य
लंघनात् लङ्काजयात्र विराटपुत्रस्य श्रीर्यस्मादिति
शेषं तुल्यं ११ ॥ ततस्तमङ्गदो हेमकुण्डलाः समेत्य सर्वे
कृतमत्रनिस्त्रियः कृतार्थभावाद्दृष्टे चित्ते श्रियः क्षमापते
ल पुरतोवतस्थिरे १२ ॥ ते हनूमत्प्रभृतयः समेत्य मिलि
त्वा क्षमापतेः रामस्य पुरतः अग्रे अवस्थिताः कृतार्थभावा
त् कृतप्रयोजनत्वात् सीतान्वेषणकार्यकारित्वात् मनो
हराश्चिता श्रीर्येषां ते कृतमत्रनिस्त्रियाः अपि महान्तो नि
यायेते समङ्गदो वालिपुत्रो हेमकुण्डलो वानरविशेषो
येषां ते तथा पक्षे ते कपिश्रेष्ठादयः क्षमापतेर्विराटस्य स
हमंगदं अलंकरणं वाहोः केयूरहेमकुण्डले च कर्णाल
कारो येषामिति शेषमन्यत् १३ ॥ उपकारगुणज्ञेन राज्ञा न
क्षिहितस्तदा केलीकलहसंभूतः प्रहारोपि स चक्षमे १४ ॥
राज्ञा रामेण समप्रहारोपि चक्षमे त्वात्रः तदानेन विहितस्तादि
हितः वानरेन्द्रैर्विहितो दत्तः केलीकलहक्रीडाकर्मन्तात्
हृदः उत्पन्नः उपकारगुणज्ञेन जानातीत्युपकारगुणज्ञः त
तः सीतान्वेषणादिकोपकारस्मरणादिति पक्षे राज्ञा क
लीपाशक्रीडानस्य ... प्रहारस्तु क्षमे तेन विराटेन विहितः कृतः के
लीविवादेन कलहः सत्राजानः न कोपितिष्ठ
गुणेन तेन शेषं समं १४ ॥ इत्युपकारगुणमवगम्य पक्षे
सत्राजितमपारितेष्वभिकार्यः हृष्टेषु नरेशु मानयामास वानरेन्द्रः
सम्भवयामासा चिरं नरेन्द्रः ।

अनतिप्रियोदन्तनिर्नान्तहृष्टः ५४ ॥ नरेंद्रोरामस्तान्सुग्री
वादीन् संभावयामास मानयतिस्म किंविशिष्टः अनो
हनुमन्मारवोधदत्तः प्रियायाः संदेशः प्रवृत्तिस्तेन नितां
तं हृष्टः वार्ताप्रवृत्तिर्वृत्तांत उदंतः स्यादित्यमरः तान्को
दृशान् चूडामणिशोभिनः सीताभिज्ञानमणिभिः शोभ
मानान् शोभिन्यः कथंभूतास्तेषां सुग्रीवादीनां सप
दि नभ्रांति कार्ये सीतान्वेषण लंकादाहादिरूपकार्य यस्य
नवा नथा पक्षे नरेंद्रो विरादस्तान् कपिश्रेष्ठादीन् अ
नः प्रियस्य प्रेमजनकस्य गंधोस्य उदंतः प्रवृत्तिः धातुर्विज
यमेवैक तन्मानरूपं तेन हृष्ट इति तच्छ्रुत्वा ते वाक्यमि
हिरादीनां शास्त्रेनिशेषं तत्त्व ५५ ॥ प्रभंजनस्य द्विषतो
निस्तोरामोद्भवस्तदा सन्नतपसुहृदां मध्ये रानादन्तान्तरो
वभौ ५६ ॥ प्रभंजनस्य वायोरामोद्भवः पुत्रो हनुमान्
वभौ शुशुभे कीदृशास्य जितसो जेनयशीलस्य द्विषतो
सकिंभूतः सुहृदां मित्राणां नलनीलादीनां मध्ये रातारा
मेण सत्कृत्य सम्मान्य दत्तोत्तरोदन्तप्रतिवचनः पक्षे जि
सोर्जुनस्य पुत्रः अभिमन्युः कीदृशो राज्ञा विराटेन वि
वाहविधिना दत्तो हस्तावुत्तरायसे सानेन सापरिणता इ
त्यर्थः द्विषतां प्रभंजनस्य भंजनकर्तुः नाशकस्य उत्तरा
दिविशेषेचसत्कृपायामर्जुनस्य चेति विस्तरः ५७ ॥ सउ
नमेदारगुणः संतोषितहरीश्वरः इंद्रेसौभद्रतां विष्टः का
मदेवइवस्त्रिया ॥ असौमारुतिः इंद्रेस्त्रियालक्ष्म्याकाम
देवः कंदर्प इवप्रतन्काम्यकर्त्तेतिवा किंभूतः भद्रस्यभा
वः भद्रतां तयाविष्टः संतोषितो हरीश्वरः सुग्रीवोयेन
सः सउत्तरायस्य उदारा गुणा यस्य सः पक्षे सभद्रा
या अपत्यं सौभद्रः तस्य भावः सौभद्रता तयाआविष्टः अ
भिमन्युः देवेन्द्र उत्तराया उदारा गुणा यस्य सः सउत्तरस्त्रा
मा वृत्तारगुणे स्त्रीनिकर्मधारयो वा संतोषितो हरिः कृष्णः

रा॰ पां॰ ३८

ईश्वरस्य विनाशेन कामदेवपक्षे संतोषितो हविपितार्ई
सर्वेयेनसः ३७ ॥ इति श्रीराघवपांडवीये महाकाव्ये स
टरवैराटीयसंगराशोकवनदाहोत्तरगोग्रहोनाम षष्ठः सर्गः
अथ नृपतिरुपेत्य मित्रवर्गैर्हरिबलभद्रमुखैः प्रणीतमंत्रः
अवगतरिपुरात्मचक्रहृद्यो निजविजयोचितयत्नमन्वतिष्ठ
त् ॥ १ ॥ अथानंतरं नृपतिः रामः निजविजयस्यात्मनो जय
स्योचितं योग्यं यत्नमन्वतिष्ठत् चकार किंभूतः हरीणां वा
नराणां मध्ये बलेन भद्राः श्रेष्ठा वानरास्तन्मुखैर्वलिन्मुखा
नैर्मित्रवर्गैः सुग्रीवादिभिरुपेत्यागत्य प्रणीतमंत्रः कृतक
नैश्चितस्तथा आत्मचक्रस्य निजसैन्यस्य हृद्या अवगतोरि
पुर्दशकंठो येन तथा स्वशक्त्युपचयज्ञानवानित्यर्थः आ
त्मचक्रस्य हृद्या प्रणीतमंत्रः इति वाययोरपि यत्नमकरोदित्य
र्थेवाहेतः स्वशक्त्युपचये प्रयाणमेव कर्तव्यमिति कृत
निश्चयामिति भावः यदुक्तं माघे स्वशक्त्युपचये कोविदौ
पक्षे नृपतिः युधिष्ठिरः यत्नमुद्योगं चकार हरिः कृष्णः
बलभद्रो रामस्तन्मुखैर्मित्रवर्गैः आत्मचक्रस्य निजसैन्यस्य हृ
द्या अवगतो रिपुर्दुर्योधनो येन स तथा ॥ १ ॥ नस्मात्पुनरिति
ततोयुगानन्तभिदात्रिकल्पाः स्वभावेभमोरगराजकंठः
स्फुरत्प्रभावानरपुंगवानां दिगंतरेभ्यः पृतनाः समीयुः
ततोनंतरं वानरपुंगवानां दिगंतरेभ्यः पृतनाः सेनाः स
नाः दिगंतरेभ्यः संगता बभूवुः कीदृशाः स्फुरंती प्रभादी
प्तिर्येषां ते कपीनां ते त्विभिन उद्वेलयोषि समुद्रस्तस्या
न तत्सदृशाः स्वस्वभावेन गौरवेण भुजगराजस्य
कंठः कंठाया भिमानाः प्रतिगौरवा ...... वारणपुंगव
हन्त्वमिति पक्षे नरपुंगवानां पृथग्विस्त्रेणानां स्फुरत्प्रभा
वीर्यावानाः तल्पमन्वन ॥ २ ॥ ममद्रुमैन्यस्य बलानि
पुनरनन्तो भूपतिमाश्रयन्त विरोधि चक्रं वड़पानं
चिन्तामिर्वैनीनपालनमासीत् ॥ ३ ॥ विरोधीः शत्रु

स्वचक्रं सैन्यं चिन्ताभिर्दूनर्गतपाल्यं सत्यमिवासीद् स्व
किंभूत बलयात् पीडितेन राज्ञा यस्मात् केषु सत्सु तन्नलत
तस्मात्तस्माद्दिगन्तरात्तत्र सैन्येषु सम्यक् नष्टेषु सत्सु तत
त्वाहत्य बलाधिपेषु यूथाधिपेषु भूपतिं राममात्रयन्त
नष्टोतयोद्धत्रं इतिविस्तरः पद्ये धृतराज्ञस्सैन्यं पाते राज्ञ
सैन्यं विनाभि विरोधिविरोधकं कौविरुद्धमासीत् किंभूत
मतर्मतः प्राप्ता मद्राज्ञा यत्र तत् भूपतिकापिष्ठिरं तल
मन्यत ॥ कृतोद्यमः शत्रुजयोययावत्राज्ञा सराज्ञागाव
नानिनीत्वा महाविपद्धारानिधिं तितीर्षुवेलावनान्तं प्रति
पद्यतस्थौ ४ ॥ राजारामो वेलावनान्तं समुद्रतटान्तं प्रति
पद्य प्राप्य तस्थौ अवस्थितः किंभूतः महतीं विपदंश प
वेभूतं वारिनिधिं समुद्रं तितीर्षुः तर्तुमिच्छुः सैन्यगणाः
कृत्वा महाविपत्कारिणेति यथावद्यथाविधि शत्रुज
येकृत उद्यमो येन राज्ञा गाणि बहूनि देशान् वनानि कां
ननानि नीत्वा अतिक्रम्य पद्ये वेलाकालस्तस्मादन्तपा
लनेकृत सर्वसमयपरिपालने तस्मिन्नवसाने चतद्दे
शावर्षावसानं प्रतिपद्य प्राप्य सराजा कपिष्ठिरलस्थौ
महाविपदं वारिनिधिमिव तितीर्षुः अनवगाहनीयत्वा
न्महत्वाच्च साम्यमिति शेषः समाने वेलाकाले च सीमा
यां मद्रेः कूलविकारयोरिति मेदिनीकारः ४ ॥ सा समस्य
भूस्तत्कटकान्तसञ्चारी राममहेन्द्रस्याविलंघनेपि समसमु
द्रस्य पयः समुद्भ्रान् वेद्रसेना प्रति गच्छति स्म ५ ॥ नवै
द्रस्य रामस्य सेना समुद्रस्य पयः पानीयं समतत्पनतां सामा
प्रति गच्छति स्म जगाम कया समुद्भ्रान्सम्पदा उभयविधा
नाश्लिलिङ्गच्छति येन सहस्तेन पर्वतेन वनेते येभूतः
तेषां कटकेषु नितम्बेषु सञ्चारः संबद्धा समुद्रस्य पयस्यन
त्रसङ्क्रमितिं मृहेन्द्रस्य तलं चनेपि पीतासमर्थायोपस्य
हिः पयोपितलं चनेपीतमिति पद्ये नैबन्धकापिष्ठिरः

रा॰
पा॰
७२
73

तद्रूपस्यपयसांसमुद्राःसमंयथास्यादेवंप्रतिगर्जन्ति।
समहेन्द्रस्यशक्रस्यलवनेपिपीता दुर्मोसहस्यराजविशे
षलक्ष्मीहिताभूयतोराजानस्तेषांकटकेषुसैन्येषुसक्के
निस्वनशब्दःस्वरूपे राजधान्यानितेवेद्रेवेलयेकटको
क्तियामितिविघ्नःप्रतिगर्जनिपातानरे ५ ॥ अथत्व
पमनुवेलंमथ्यमानेबलौघैरगणितदशकंठोद्रूढदो
र्दण्डशक्तिः अनिलसुतनिबद्धप्रीतिरागत्यदूरात्त्रिव
हितकिरीटंरावणस्येवबंदे अथानन्तरंलंकेशरामश्चस
हो विभीषणोववंदेप्रणाममचकार आगत्यराममीलनाः
किंभूतं अनुवेलंवेलायांबलौघैः सैन्यसमूहैःसैन्यमा।
ने सतिकिंभूतः अगणितादशकंठस्यरावणस्यदूढोद्रूढ
दंडस्य भुजप्रकांडस्यशक्तिर्येनसः दूरादागत्यलं।
कातःसमेत्य अनिलस्यवायोःसुतेनहनुमतानिबद्धा
प्रीतिर्यस्ययस्मिन्वासःत्रिविधदतिकिरीटं भूलग्नमुकु
टंयथास्यादिति पत्रेरागतःस्वयोत्कर्षः त्वंपत्र्यायि
पीढंदूरादागत्य अनिललसतेभीमेनिबद्धाप्रीतिर्येन
अनुवेलंवारंवारंप्रणातितदशकंठोयथा एवंभूतादुद्दा
महादेदंडस्यशक्तिर्यस्येतिशेषःसमं ६ ॥ तंभीमतेजःप्र
भवप्रभावीविपक्षशक्तिप्रतिघातहेतुं विभीषणंभूमि
पतिःस्वकीयप्रसादलक्ष्मीसदनंचकार ७ ॥ भूमि
पतौरामः विभीषणंस्वकीयस्यप्रसादस्यलक्ष्म्याःस
दनंगृहंचकार रावणराजलक्ष्मीस्तस्याःप्रसादीकृतंइति
भावःकिंभूतंभीमस्यभयानकस्यतेजसःप्रभावाद्रुत्यि
त्यान विपक्षस्यरावणस्यशक्तेःप्रतिघातनस्यहेतुंकि
पीठः तेचतोत्कर्षःप्रभावीप्रभावयुक्तः पत्रे भूपतिर्यः।
स्यशब्देनात्तेबविभीषणंभयकरंभीमस्यतेजसा
जिप्रभवन्तयोत्रिर्यस्यसःविपक्षस्यद्वयोःधनस्यप्रा
तिप्रतिहननकारणंप्रसादंकृतवान् ७ ॥ जवेनतिस

न्दपनंदनोयस्त्विषोजिगीषुर्हरिसंग्रहेण दुर्योधनेनद्विष
तावगाढमध्यंपयोराशिमुपाससाद ७ ॥ अथानंतरंवल्ल
पोरामः जिष्णुर्जयनशीलः दुर्योधनेनयोद्धुमशक्येनह
रिसंग्रहेण वानरसमूहेनद्विषः शत्रून् रावणादीन् जि
गीषुः जेतुमिच्छुः जवेनवेगेनपयोराशिंसमुद्रमाससाद
आपत्रः द्विषनाशात्तृणवगाढोमध्यंयथासादिति अवगा
हितमध्यंयस्य पतन्तपनंदनोजिष्णुरर्जुनोजवेन पयो
राशिंसमुद्रंद्वारिकामाससाद दुर्योदनेन महसोपिगता
नस्पर्धः हरिसंग्रहेणाकुलसंग्रहेणद्विषःशत्रून् दुर्योध
नादीन् जिगीषुः संग्रहोहृहडद्वंगग्रहेसंदेपयोरितिवि
षः हरिकुलमानेतमर्जुनोदुर्योधनस्वागतइस्पर्धः द्वि
षनाअवगाढमध्येसतीति समस्तनःपादःकुलोहिदुर्योध
नेनावगाहितस्त्वितिवा सुवेलमणनेशोनेविष्णुनापर्वता
नवइतिविस्थः अर्जुनविशेषणपदे शोभनदुर्योधनोव
गाहितमध्यइतिभावः सुवेलाजिष्णुरिति पाठांतरे तत्र
सुवेलः पर्वतविशेषः समुद्रपारवर्तीतस्याजिष्णुरितिरा
मविशेषणं सुवेलोजिष्णुस्त्वितिवा अर्जुनविशेषणपदे
शोभनवेलाकालस्तत्रजिष्णुः देशकालज्ञोजयनशीलो
भवतीति ८ ॥ दुर्गोत्तुंगोत्तरंगावलिमिलितमहानाक्र
मावर्तचक्र भ्राम्यद्दिंडीरपिंडप्रतिगलितसितच्छत्रवि
लावशोभा अंभःसंभारभाशालसजलदृढदार्दितोभूत
दिक्कोटिकुंभिप्रौढस्मुंडाशकलितसलिलसागरंशाभ्र
पश्यन् ५ ॥ सरामोर्जुनोवासागरंसमुद्रंप्रपश्यन् मं
मुवेदर्शाकिंभूतंतरंगंतस्थलंतंतंगाउच्चायतरंगाड्मं
यशोधामावलीषु मिलितामहांतः नक्रायत्रतं ऊर्मिभिर्वेना
सिकापांचनक्रोयक्राकावयोवितिविस्थः आवर्तचक्रेभ्रमि
मग्नहे भ्राम्यत्रोयेदिंडीरपिंडाः फेनसमूहाः ततःप्रतिगं
लितायत्रनामितच्छत्रवद्विलासिनीशोभायत्र दिंडीरपिंड

रा॰
मा॰
७५
74

सद्द्रांसितच्छत्रमिति अंभसां संभारस्य भावे बलस्यात्र क्रिया
ये जलदा मेघास्तेषां घटा समूहस्तेन डिंडिनीभूतादिशो यत्र
जलधराश्च घटा हस्तिसमूह इति वा घटा घटन गोष्ठी भुवः
नाङ्गवद्यो घिनीति मेदिनीकरः दिशाञ्जभिना हस्तिनां प्रोद्धैः
शुण्डादण्डैः स्थूलहस्तैः शाकलितं खंडशः कृतं सलिलं यत्र
यद्वा शाकलैरितं यत्कं सलिलं यत्र शाकलं भुवि खंडे स्याद्ग्रा
गवत्सनिवक्त्रावद्गतिविश्वः ५ ॥ सर्वसंवज्रयोजनाधिवा
सधृतगाम्भीर्यमूर्जितप्रसादं समहार्थमुपासदत्समुद्रं
निभाजं सुकवेरिव प्रबंधं १० ॥ स रामः अर्जुनो वा समुद्रमु
पासदत्समीपमागमत् सुकवेः प्रबंधं काव्यमिव उभयोर्वि
शानि सरसं सजलं शृंगारादिरसयुक्तं वा शृंगारादौ रसौ
वीर्ये निक्वारो द्रवरागयोः देहधातुप्रबंधेच पारदस्वादयो
रसे वज्रयोजने षाधिवसतीति तं बहूनां योजनानाम
धिवासः स्थयमिति वा वज्रशब्दानेकोवलक्षकः चत्वा
रो वेदाश्च योगाश्च योजने परमात्मनीति विश्वः पक्षे बहू
नां योजनानां व्यक्तीनामधिवाससमिति धृतगाम्भीर्यं भीवर्णं
यत्र पक्षे र्थगाम्भीर्यं न ऊर्जितः प्रसादे येन प्रसादयत्कं प
क्षे प्रसादो गुणविशेषः ऊर्जः प्रसादं समता गाम्भीर्यं सुकुमा
रतेति महानर्थो रत्नादिर्यत्र रत्नाकरत्वात् पक्षे महा
नर्थोऽभिधेयो यत्र शास्त्रादीनामर्थात् धनिभाजं सारवयक्तं
पक्षे धनिरलंकार्यविशेषस्तद्युक्तं कोविद्
माहः शुद्ध्यामहत्ववर्तते नत्समुद्रं सैन्यमुपासमाद स
र्वनगाहनीयत्वेन धृतगाम्भीर्यं महार्थं प्रयोजकं धनिभा
जं पटहादिशब्दयुक्तं शास्त्राणामभिधेयपि विनिहत्त्वो प्रय
१० ॥ सवाति सान्द्रदारणाय धृतप्रातिस्व प्रातिदर्पिनात्मा
नमार्धिचहाताधिरुद्धमिवाज्ञयाचरत्नावलियां जनाद्रि ११

तंगम्भीरंवारिधिःसमुद्रः आविंचन् सृजयामासकिंभूतःप्र
तिदूषिता आम्नायेनसः मामाविदारय किंतस्मैतंजग
क्षेतिदर्शितस्वरूपः वारिपूरेणवर्ततेसवारिपूरः जलराशि
सहितः तंकिंभूतंस्फुरंदारणाय विदारणायार्थीतंसमुद्र
स्पृष्टमतिः यच्चस्मान्मवर्त्मदास्यसि ततस्त्वांविदार
णंकरिष्यामीतिकृतप्रतिज्ञं प्रायोपवेशनादिति दुर्मयप
वृवाडवस्तैःप्रणन्त्राप्रेरितारत्नावलिः रत्नसमूहैस्तया
रंजितावेद्यौयस्यसतथासमुद्रेणतरंगानीतरत्नावलिभिः
सपूजितइतिसमुद्रायार्थीः पक्षे तमर्जुनंवारिधिरसृज
यत् अधिराधवानिस्पर्शैःवाघाहूरवाथैःरिपोर्दुर्योधनस्य
दुःशासनस्यउरसोहृदयस्यदारणायकृतप्रतिज्ञेति दुर्मदे
वबजनामृणन्त्रेतिमकाशितान्मातिरोधानादिति ११ ॥
वेलादरीडुंडुभिनादददोलतरंगहस्तैःहृतमंगलस्य उद
त्वतोभ्यामगनात्कृत्यादमत्तसंक्रांतमगातिचक्रं १२ ॥
सुरामोर्जुनोवा अतिचक्रंपात्रसमूहंसंक्रांतसम्यगाक्रां
तंसम्यगाक्रांतमिवनिर्जितमिवामंस मन्यतेसर्जुनःउ
दन्वतस्समुद्रस्याभ्यागमेसंमुखागमनेयदात्कृत्यमूर्तं
तस्मात् किंतदित्याहहेतुगर्भविशेषणं तरंगहस्तैःका
लोलहस्तैःकृतमंगलस्यकृतस्वस्त्ययनस्याविच्छिन्नधंसक
त्वात् कीदृशैःवेलादरीसमुद्रकंदरासाडुंडुभिविवाद्य
त्वात् कीदृशैःवेलादरीसमुद्रकंदराःउदधिजलैः १२ ॥ दिशानया
विशेषरवनादेतडादशेदहैःजुशालैः इतिस्मत
गच्छनिजेषसिद्धयेहरिप्रभावार्पितसेतुबंधया इतिस्मत
सेस्फुटमाहसागरःस्वरैर्गंभीरैःप्रतिनादयान्दिशः १३ ॥
सागरातसैरामायइतीवाह उक्तवान् स्फुटव्यक्तमुत्तर
दपायोवागंभीरैःस्वरैःदिशःप्रतिनादयन् शब्दयन्कान्
जयन् किंतदाह हरीणांवानराणांप्रभावार्पितःसेतुबंधः
यत्रतयानयादिशानिजेषसिद्धयेवैरिनाशसिद्धयेसीता
या आनयनायचयनस्वेतिगच्छेति पक्षे तस्मैअर्जुनाय

रा॰ पं॰ ७५

75

इतीवाहोत्प्रेक्षा किंतत्‌ः अनयादिशाप्रकारेणइष्टसिद्धयेग
च्छहरिःस्तुसः प्रभावेण अर्पितमेतत्‌ बंधोयत्र अवस्थाबंधोयत्र
हरिस्तुसेतुपदीकृत्यात्र उत्तरं येतिशेषः तत्सेतु मेतद्वालोके अवस्था
यामितिप्रकाशः ॥ ११ ॥ असौनिस्पृह्याणितीव्रवेगहरिप्रभा
वोच्छालितान्पुरस्तात्‌ कृताभिपाताञ्जलधौ ददर्श विचित्रधा
तुच्छुरितान्महीध्रान्‌ ॥ १३ ॥ असौरामोऽर्जुनो महीध्रान्पर्वतान्‌
जलधौ समुद्रे कृताभिपातान्‌ कृतपतनान्‌ ददर्श प्रपश्यति स्म
विचित्रेण नानारूपेण धातुना गैरिकादिना छुरितान्‌ संबंधान्‌
पुरस्तादग्रे निस्पृह्याण्यकार्याणि सर्वं तेन दत्तीव्रो वेगो येषा
मेव ये हरयो वानरास्तेषां प्रभावेणोच्छालितानुत्थितान्‌ अ
र्जुनपक्षे निस्पृहः प्रेरितः अशनिर्येन एवंभूतस्य तीव्रवेगस्य
हरेः शक्रस्य प्रभावोच्छालितान्‌ तद्भियासमुद्रमागतानित्य
र्थः केचिन्महीध्रा ग्रावाणो ददर्श हरिप्रभावादितस्ततः स
मागतान्‌ हारिकानिके रे समुद्रतटे कृतापि विरानित्या
र्थः ॥ १४ ॥ सविस्मयकर्मोद्भवांशाल्पासिद्धसमुद्रसीमंतिन
वातिपूरं मणिप्रभाभास्वरमभ्रवीथ्यामज्जत्स्थितानाखण्डल
चापकल्पं ॥ १५ ॥ हरिप्रभावोपचितं द्रुमामाभस्त्रिवेशाने
स्त्रायतनतामपपन्नं महीमहाभोफहतालकल्पं ददर्श सेतुं ह
रिवंशकेतुः ॥ १६ ॥ आत्रिमेणयकम्म हरिः स्तूयं सेतुउपलादि
नोयोवपूर्णोन्वगायतस्तस्य स्तूयं वंशस्य केतुश्चिह्नं ध्वजोवा
मः सेतुबंधं ददर्श अपश्यत्‌ किंभूतं विस्मयकर्माण उद्भवा
यस्य स नलो नाम वानरः तस्य शिल्पं नाम सिद्धं तस्मात्सिद्धः
शिल्पाय प्रतिवा सुदृशा पयास्या देवसीमंतिनं द्विधाकृतो
वातिपूरो येन तेमणीनां प्रभया भास्वरे दीप्त अभ्रवीथ्यामा
काशेऽवज्जत्स्थितो वको मगतो यस्मरे वा पमत्तकल्पं महश हि
तपर्वतानां सेवानिवेशानेतापवित्ता येतमाप्तत्यावहलीह
होभोफहस्पधतालकल्पं नालमहशामिति शिल्पईद्यो

क्रियायोगे इति मेदिनीकरः पक्षे हरिर्वानरो वंशः केतु
ध्वजो यस्य स हरिवंशकेतुरर्जुनो वानरकेतुत्वात् तस्य
सेतुं रामभद्रकृतं समुद्रबंधं ददर्शाशुप्राविशेषेण समा
नेकेचित्तु ··· जवंति हरिर्वायुः कलस्य वंशस्य केतुर
स्तस्य चलत्वाद्भीमः हरिः कलसवंशकेतुरुपधिष्ठितः वासेतु
व्यवस्थाबंधं ददर्श विश्वकर्मणा उद्भवो यस्मात्तस्य विश्व
कर्मोद्भवो हरिस्तस्य शिल्पेन कौशलेन सिद्धं यद्वा वि
श्वकर्मोद्भवो हरिस्तस्य मयनामदैत्यः शिल्पी तस्य शि
ल्पेन सभारूपेण सिद्धं ततएव वैरोऽन्यत्रैलतो व्यवस्थिति
वाजपेययूपइव त्वरमाणसंबंधे षष्ठी स्त्रहरं सीमंतिइव
दिधाकृतेः श्रीपुत्रो यत्र मणीनां राजमुकुटस्थितानां प्र
भयाभावः दीप्तिमंति निर्मलत्वात् हरेः कलसस्य प्रभावेणोप
वितानवनैलीकृताये तमाभूतो राजानस्तेषां निवेशानै
यंशायारोमणीरायतनो प्रपत्रे तत्समत्वाद्भ मंतल्पत्व
मित्याह नद्ध्यावलमग्रे द्वारिकग्रामेः १५ १६ ॥
सद्वारकांतानगरीगरिष्ठां संप्रस्थितस्तेन पथ्यान्नवीराः
ददर्श वीरो हरिवाहिनीभिर्निरंतरालानि ककुभः सरावा
ति १७ ॥ नृवीरो रामसखो नगरीं लंकां सद्वारकां द्वारवत
हितो यद्वाद्वारेण कांता रमणीयो गरिष्ठां गुर्वीं तेन प
यावत्मना संप्रस्थितो गतः ककुभो दिशां सुवानिवान
णाणी वाहिनीभिः सेनाभिर्निरंतरालानि श्रवकाशानि
न्यानि प्रकीर्णानि ददर्शेति वाक्यार्थः पक्षे सोन्नवीरः
प्रद्युम्नः द्वारकानगरी तेन पथ्या रामभद्रवद्दृष्टसेनाप्राप्य
नः हरिवाहिनीभिः कलससेनाभिर्निरवकाशानि दिक्स्थि
त्वानि दृष्टवानिति हरिवाहिनीभिर्वयकक्राभिरिति १७
वावीरो विक्रांतः स्वविक्रांतानां विनिपात्य तुमसान् तेजाः
प्रद्युम्नो नाताकंटकप्रदेशान्विलंघ्य पंथानमलंघ्यत समासाद १८ ॥
विरोधिनाराधितएवभागो समंतधरित्रीयरमाममनाद

सरामस्तंधरित्रीधरंपर्वतं सुवेलमासमाद प्रापयत्रलंका
स्थितेरर्थैः मनोहरान्कटकमदेशान्स्वप्रदेशान्यो द
नापादानुवर्तिलीढ्नाः विरोधिनाद्युर्योधनेनाधिष्ठिता
सुवेलशोभाभागोधीयस्य सतथा अवलंभस्योत्तमत्वात्
शेषसमाने ९ ॥ विचारसूक्ष्मस्य बलानुकूल्यं द्विषोपि
कुर्वञ्जगतीधरोसौ अनुष्ठपादान्तजुषः सदानीनिर्व्याज
मात्मार्चनमाचचार ११ ॥ असौजगतीधरः सुवेलाश्रस
रामस्यात्मार्चनमाचचार आत्मपूजनंकृतवान् निर्व्याज
यथास्यात् द्विषोपि रावणस्य विचारे विवेके सूक्ष्मस्य
स्तुक्ष्मकर्मणो बलस्यानुकूल्यं कुर्वन् पादान्तजुषः प्रत्य
न्तपर्वतस्य कस्यचिदन्योपियः पादान्तनम्रो भवति तस्यानुकू
ल्यं क्रियते पक्षेसौजगतीधरोभिक्रमः अनुष्ठ्यार्जुनस्या
त्मार्चनमाचचार गौरवमकार्षीदिति किंतु आत्मनास्वे
चैनेमात्मार्चनं आत्मानमेव तत्सहायकरणयादिषादि
तिभावः किंभूतस्य पादान्तजुषः पादान्तस्थितस्य तिद्वि
षोपिदुर्योधनस्यापि विचारसूक्ष्मस्य बलेन सैन्येनानुकूल्यं कु
र्वन् सैन्यानि तस्य दत्तवानिति स्वयमर्जुनपदाश्रयाभूत्
इतिपादान्तजुषइति विरोधिनद्रुमस्य विशेषणं पादोबु
ध्नीयाशैलमस्त्यन्तपर्वते चरणे मयूखे इति मेदिनी
करः १२ ॥ बलोपलंभादवलेपभाजो देवाद्विपक्षेण सु
रानिरस्तः विभीषणो विद्विषनामहार्याः प्रीत्यावयासी
त्पुरुषोत्तमसक्तं १३ ॥ विभीषणो रावणभ्रातरं रामं प्रीत्या
अन्वयासीत् अनुजगाम किंभूतः पुरुषोत्तमः सत्पुरुषः
द्विषतां शात्रवाणामहार्यैः अभेदनीयः आदृताद्विपक्षेण
बाणेन सुरोयेनिरस्तस्तपक्षः बलस्य सामर्थ्यस्योपलंभाद्
वलेपभाजा अवलिप्तेन पक्षे पुरुषोत्तमः कृतलक्ष्मणजे
नमन्वयासीत् द्विषतां शात्रवाणां विभीषणो भयानकाः ब
लोपलंभात्सैन्यप्राप्ते विपक्षेणदुर्योधनेन पुरस्कृतात्मा

तस्य कः बलरहीनत्वाद्दुर्योधनो गतः इति भावः २० ॥ म
नुष्यमूर्तेः परमस्य पुंसः सौहार्दमासाद्य स दैवयोगात् पौ
लस्त्यसम्पत्तिमपि स्वकीयं भ्रूभंगलीलासुलभाममंस्त २१
स विभीषणः पौलस्त्यस्य रावणस्य सम्पत्तिं लक्ष्मीममंस्त
मन्यते स्म स्वकीयां भ्रूविक्षेपलभ्यां लीलाविलासलभ्या
सुलभां स्वप्राप्यां लीलामात्रेण प्राप्तिर्भविष्यतीति दैवयो
गाद्भाग्यवशात् मनुष्यमूर्तेः परमस्य पुंसो नारायणस्य सौ
हार्दं सुहृद्भावमैत्रं प्राप पक्षे सोऽर्जुनः पौलस्त्यस्य कुवीरस्य
सम्पत्तिं लक्ष्मीं परमस्य पुंसः हलस्य मैत्रमाससाद २१ ॥
ससैन्यसुग्रीवसमग्रयानप्रभावसम्पन्नरनाथजन्मा सख्यक्ष्मि
भर्तुः कटकं मनस्वी जवादुपलाव्यमुपेत्य तस्थौ २२ ॥ स
नरनाथजन्मा रामो भूमिभर्तुः सुवेलस्य कटकं नितंबमु
पेत्य तस्थौ विविक्तं जवात् शीघ्रमुपलाव्यमुत्पाटनीयं
किंभूतः ससैन्यो यः सुग्रीवो वानरराजविशेषणत्वेन समग्र
ययानं प्रयाणं तस्य यः प्रभावस्तेन सम्पन्नस्य मनस्वी मान
वान् पक्षे स नरनाथजन्मा युधिष्ठिरादिः दुर्योधनस्य भू
मिभर्तुः कटकं सैन्यमुपेत्य जवाद्वेगात्तस्थौ उपप्लाव्यमि
रमणीयं सह सैन्येन वर्तते ये सुग्रीवाग्रप्रख्यातैः समग्रं यथा
यानेगमनं तस्य यः प्रभावस्तेन सम्पन्नस्येति २२ ॥ तदा
मुकोऽपि प्रतिपक्षवाचा वचोहरः प्राप्य सुसंचरात्मा सु
सेनां सञ्जयपाहूपात्रं श्रियं दधानं नृपतिं निदध्यौ २३ ॥
तदा तस्मिन्काले मुको नाम राज्ञो वचोहरो दूतो विपक्ष
वाचा रावणवचनेन तं नृपतिं प्राप्य निदध्यौ दृष्टवान् स
प्रत्यर्थैः संचरन्न सुसंचरन्न आत्मा यस्य गोपितः पार्श्वैरप्रत्यर्थैः
तकोऽरूपोऽद्भुतेनावमोयस्य हृषीकं दत्तं जयपाहूस्यपात्रं
भाजनं श्रियं शोभां दधानं बिभ्रत् पक्षे श्रामुश्रीक्षे कोऽपि
वचोहरो दूतः दुर्योधनस्य वचनेन प्रच्छन्नरूपः तं युधिष्ठि
रं प्राप्य निदध्यौ ददर्श धातोरनेकार्थत्वात् जयेऽर्जुनस्यता

रा॰
पा॰
११

77

शाङ्गस्यधनेः संभावनायावापात्रमिति सञ्जयितांस्त्रियंद्या
ने संजयशाङ्गपात्रे सम्यक् जयशाङ्गस्यपात्रंवा संजयः साव
यिवांतस्यशाङ्गस्यपात्रमितिवानल्पमन्यत् १३ ॥ आत्मो
चितंप्रोज्झ्यवनांतवासंयद्धायमाचापलमपकार्षीः अ
नात्मनीनेपथिवर्तमानास्तुसोहिलोकाभृशमुद्विजंते १४
आत्मनेउचितंयोग्यंवनांतवासंप्रोज्झ्यत्यक्त्वा यद्धाय चा
पलंचांचल्यंमाकार्षीः माक्रियतां वानराणां वनवासउचि
तः नयद्धमितिभावः कुतएवंहियतः अनात्मनीनेपथिआ
त्मनः अहितेदुष्टेपथिवर्तमानास्तुसोलोकाभृशमुद्विजंते
उद्वेगंगच्छंतीति यद्वा आत्मोचितं अंगीकृतंवनांतवासंत्य
वासत्कार्यद्धायचापलंमाकार्षीःअंगीकृतापरिपालनेस
त्यवादितास्यादितिभावः १५ ॥ यथार्थमेतत्कृतराजवा
क्यंविचार्यमाराघवसंश्रयीभूः हितोपदेशोऽप्रपरांमुखा
नामहत्त्वसंस्थाविपदोहिदृष्टा १६ ॥ एतत्सर्वोक्तंयथार्थं
स्वरूपंराजवाक्यंराघववचनंकृतं सत्यार्थत्वात् एतत्परि
पालनंकर्तव्यमितिविचार्यपरामृश्यलाघवसंश्रयी राघव
भाक् माभूः नभवाहि यतः हितानामुपदेशोऽप्रपरांमुखा
नांप्रसांविपदोऽर्हसंस्थाः सन्निधिवर्तिन्यः अतोहिवचन
परिपालनंकर्तव्यमितिभावः यद्वा कृतराजवाक्यंधृत
राष्ट्रवचनंविचार्यविचारणंकृत्वालाघवसंश्रयीमाभूः
आज्ञालेख्यनेतस्यगुरोर्मोकृतैतितात्पर्यम् १७ ॥ एवं
विपदःहतेनव्याहृतावाक्यपद्धतिः प्रतिजज्ञेसरस्वत्या
हरिराजसुतोऽमुया १८ ॥ हरिराजस्यसुग्रीवस्यसुतेना
मुयासरस्वत्यावाण्यावाक्यपद्धतिःवचनपरंपराविपद
निजघ्नेप्रतिज्ञातानाप्रसन्नरसवनेनकृतंमिति यद्वा हरि
कुलः राजाकाधिपतिःनाभूतप्रसन्नरसवनेनकृतमिति यद्वा हरि
राजेसुग्रीवस्यसुतेनानिहतवनेनोदयितंचिरायतः भवं

निरुद्यमक्रमनात्मबोधिनाः परोपदेशेषु विशेषपंडिताः
ग्रहो ग्राह्यपैनः अस्मान्निहन्तयेकज्ञान् पुरावतेनाय
नोदयितं प्रेरयितं महत्त्वगुणं कोशलमस्य सूचितः रा
वणस्य श्रवहेतुः अनात्मबोधिनः हद्यक्तं यथास्मात्परो
पदेशेषु विशेषपंडिताभवन्ति परे भूस्तनोभूतराहुस्य
महत्कोशले १५ ॥ सचेहराजाप्रतिदानपूर्वशांतिन
वोद्धृतशुचिनाजलस्य दशाननस्यापि दशाननस्यादसु
छ्रदीनाहतनबंधमस्तनोः १६ ॥ सचेहशोराजारावणः वे
घदिप्रतिदानेसीतायाः नतत्पूर्वशुचिना योम्पाजलस्य शा
निलमानवांछति नदाशुध्यदशाननस्य दशावस्यादी
नाङ्गः खिनाननस्यादपि तस्यादेव हताबंधवः स्तनवसु
यस्य पदे हृष्टोराजा स्तनराहुः जलस्य जक्तवंशस्यद
शाननस्य रावणस्य दशाननस्यात्किं तस्यादेवंदीनाङ्गः
खिना हताः समंताद्विनष्टा बंधवः स्तनवोयस्य यथाराव
णेनयंप्रपन्नः सभृत्योविनष्टस्तथापीति १७ ॥ सुभा
सुभेकर्मणि सक्त्रिविशिष्टं धर्मीय यथाप्रपश्यति लोकमेकः न
याजनस्येदाखिलोपि धर्मं जगत्यधर्मस्य जक्तोवकाशः
यत्नोपकोधर्मः सुभेकर्मणि अशुभेचकर्मणि सक्त्रिवि
हंलोकं प्रपश्यतीति नतसुभकर्मावस्थितस्येवनवा अ
सुभकर्मावस्थितमेव धर्मस्वजातानि तत्स्यनत्वमिति
नथाचेघदिघाखिलः संपूर्णोजनोधर्मकमेवप्रपश्यति नेदृ
जगति संसारेधर्मस्य जक्तोवमः अधर्मोनस्यादेतस्यादे
व अतोभयत्नपतालोकस्यापिकर्मोपपन्नं फलं स्याथावण
स्यादतोयदितामेषुधिष्ठिवेवा सुभकर्मस्वयंधर्मेणप्रपश्यति
नेदाधर्मस्यरावणस्यभूतराहुस्यवास्यादेवतञ्चिन्तकव
णेनाधर्मोममापीतिभावः १८ ॥ सपवनावत्यसमीद्व
धर्मसमाचरत्वात्स्मान्हितंविधेयं नयावदावोहतितहतमो
वीभीमात्रजनस्येमनोविरावैः १९ ॥ सरावणपवनावत्य

रा॰ पां॰ ७८

78

तमीदृश्यात्मनोहितंविधेयंकर्तव्यंसमाचरन्तकरोत् या
वत्र खरारेः रामस्यानुजस्य लक्ष्मणस्य इषुसनेचापंमौ
र्वीज्यानारोहतिनाक्रामतिभीमाभयंकरा हन्तकष्टं पक्षे
सपव धृतराष्ट्र एव भीमानुजस्यार्जुनस्य च खरानीकाः
शरीर्यस्यतस्य खरारेः शत्रोर्ईर्योधनस्यतिभीमानुजविशे
षणं खरानीकाण इतिज्याविशेषणंवा ३२ ॥ ततोऽथवा
व्यंजितशौर्यमार्गैः प्रत्याहतोवानरराजवाक्यैः सय:
सुग्रीमाप्यजनेश्वरेण हृद्यो विषमर्पइवोत्ससर्ज ३३ ॥
तहृतः सुग्रीलंकांप्राप्यजनेश्वरेण रावणेन तत्सुग्रीवो
क्तवचः उत्ससर्जविसृष्टवान् कथितवान् विषसर्पइव
सः किंभूतः वानरश्रेष्ठस्य सुग्रीवस्य वचनैः प्रत्याहतोऽति
रस्कृतः सोऽप्येवं व्यंजितः प्रकाशितः शौर्यस्य सुभटत्वस्य
मार्गो येषु तैः पक्षे सहतो वानरस्यार्जुनस्य वाक्यैः प्र
त्याहतइव एवंजनेश्वरेण धृतराष्ट्रेण तद्वचः उत्ससर्ज न
स्य सुग्रीं प्राप्येति ३३ ॥ आगामिसंग्रामविपत्तिहेतोरु
पायचिंताकुलचित्तवृत्तेः द्रव्याभियुक्तस्य विमोहभाजः
प्रजागरोभूद्रजनीषुराज्ञः ३४ ॥ राज्ञोरावणस्यरज
नीषुरात्रिषुप्रजागरोजागरणंबभूव कीदृशस्यद्रव्येण
रामेणाभियुक्तस्यात एव विमोहभाजः विशेषणमु
द्रस्य कर्तव्यविचारशून्यस्य आगामिनः संग्रामविपत्ती
निहृत्यर्थं उपायस्य कारणस्य याचिंतातया आकुलि
चित्तवृत्तिः यस्य तः पक्षे राज्ञो धृतराष्ट्रस्य द्रव्याविदु
राभियुक्तस्य द्रव्याद्रोणपालमारण्योः द्वेविद्याद्रजेस
नेरूनिविष्टः ३४ ॥ अत्रांतरे भूमिपतिः प्रयायोऽप्रयायोपि
सीमाधरानाकमेनः हरीश्वराद्भूमिभृतोऽधिरोहेत्यं प्र
निशामिवंतगाभूमिं ३५ ॥ अत्रांतरे अनंतरहरीश्वरा
नगाधिपात्पर्वतेनाद्रः पर्वतस्यभूधनः शेगभूमिर्द्वगम
धारदन्त शीघ्रगामी भूमिपनेरामस्यप्रियसीतानंदर्थ

नदानयनार्थं कीदृशं पयोधिसीमां सगुरुमर्यादामधिग
तान्दृशाहृहेति सैन्यानि ये सेतनयातं गां प्रतिज्ञामिवना
मपि कुनवंतः पदे भूभृतो राजानः हरिः कुसः ईश्वरो
येषां ते कुसमुख्या इत्यर्थः तेगां प्रतिज्ञां अयथोऽहन् तेगाभू
मिराङ्गयो ये स्यास्तां तेगां भूमिमितिवा भूमिपतेर्यथाधि
रस्याभियार्थं प्रीतिनिमित्तं पयोधिसीमां तेऽधिगतं प्रामगुरु
महत् यैस्तैस्तया ३५ ॥ भूभृच्छिरश्छेदविधानदक्षे माया
विनिदृष्टभूतिरावस्तोचे वैधव्यचिन्ताचकितस्तुकमनेनवैद
दारैर्धरणीसमीनैः ३६ ॥ धरणीसमीनैः पृथिव्यासहृत
मसवदारैस्तुकम्प सीतयाकम्पिता वैधव्यस्य चिन्तया
चकितैः च्चलैः राक्षसानामोघे सगृहेदृष्टभाति चलतिको
दृशो मायाविनि मायायुक्ते भूभृतो रामस्य शिरसः कु
कारिकायाः उच्छेदस्यच्छेदस्य विधानदक्षे कृपालेपिर
रानापिप्पलीमूले ...... योषितीतिविम्बः मायापिर
दर्शनेन सीतायाः दृष्टभिनमिति भावः पदे नरेन्द्रदारैः स्व
यायनपत्नीभिः भूभृतोऽङ्गयोपनादैः एवमेव चरदाल
वे सैन्ये मायाविनि सकपटे शोभं समाने ३९ ॥ अथांग
दविभ्रत्सुलसन्महः स्वरेन्द्रसूनोर्हृदयैकनंदने समी
ह्यकार्यस्य गतिं नरेश्वरो हरिमरीषां नगरीमजीगमत् ॥ ३७ ॥
अथानंतरं नरेश्वरो रामः हरिं वानरं मंगदंनाम परेषां शत्रू
णां राक्षसानां नगरीं लंकां अजीगमत् प्रजिगाय अप्रम
यत् कीदृशं सुलमहीमं महस्तेजो विभ्रतं धारयंतं स
वेन्द्रसूनोर्वालिन्याहृदयैकनंदनं उल्लासकं तस्य अन्यात्
किं कृत्वा कार्यस्य कर्तव्यस्य गतिं विचार्य प्रथमं दूतप्रस्था
पनाक्रिये ततः सन्धसम्पत्तौ विग्रहइति नीतः गतिः स्ती
मार्गगमने स्थाने यात्राभ्युपाययोरितिविश्वः पदे नरेश
दोषकाविष्किरः परस्पदुर्योधनस्य नगरीं हरिं प्राहिणोत् अग
हे भुजालंकारं बिभ्रतं उल्लसन्महत्तेजो यस्य कंकर्णेन्द्रसूनोर

सं. पां. द.
79

नैनस्य हृदयैकनंदनमानंदकं तल्पमन्यत महदुत्सवतो
नोत्सवितानि विस्तृः २७ ॥ समानतिक्रांत दग्धदीरयनवेस्तुह
रमधानमतीत्यवेगात् प्रपद्य मध्यं परमंडलस्य दूरदर्शी
जानमभीः सभार्यो २८ ॥ सोऽंगदा सभायां राजानं रावणादि
दर्शापश्यत् कीदृशः अभीः भयशून्यः परमंडलस्य शत्रुस
मूहस्य मध्यं प्रतिपद्य गत्वा सुदूरमधानमतिक्रम्यैव गाउ
वान् एव आकाशे यानस्य वाहनस्य निज्ञादंशाद् समुदीरयन्
प्रकाशयन्निति सभार्यमिति कश्चित्पाठः मेदोदरीसहितं
पदे सुहृद्विक्रमो राजानं पुनराहूदद्दर्श सभायां भीष्मद्रो
णादयो यस्य परगणस्य परराष्ट्रस्य मध्यं प्रतिपद्य २९ ॥
बलाधिपैर्भीष्मगुरुवैरूपेतं प्रसिद्धभूरिश्रवसं महाबलं स
कर्णशल्यं वच इत्यवोचत्प्रकाशगंभीरमहार्थजातं ३०
बलाधिपैः सहारिंगदो वानरः संरावणं अश्वत्थामानं व
चः प्रवोचत् उक्तवान् कीदृशं प्रकाशगंभीरमहस्यार्थ
जातं मर्थसमूहं यत्र तं बलाधिपैः सैनिकैः राक्षसैर्वृतं
भीष्माणि भयानकानि गुर्वाणि वक्राणि येषां तथाविधैः
रूपैरूपेतं यत्र प्रसिद्धानि भूरीणि बहूनि श्रवांसि कर्णा
नि यस्य स तथा दशाननत्वात्
कर्णयोर्व्यथाजनकत्वात्कर्णवाङ्शल्यं कीदृशं वचः
महद्भिः शूलैः तं पुनराहूं शल्यमिवाल्पविशेषमिव पदे
सैन्याधिपैरूपेतं वचः भीष्मः सर्वप्रधानं येषां तैः
युक्तं प्रसिद्धो भूरिश्रवाः सोमको राजविशे
षः यत्र सह कर्णेन राधेयेन शल्येन मद्राधिपेन च वर्तते सक
णः शल्यमिति ३१ ॥ अनात्मवंशोचितमार्यगर्हितं सक
फलमित्रस्य उलमस्य चरसं त्वमत्रयायीनयपारदृश्वनो
विरोधमीदृग्विधमेहसे कथं ३२ ॥ ईदृग्विधं विरोधं वै
पारदृश्वनो पारगामिनो कीदृशाः नयस्य नीतिशास्त्रस्य
विरोधं न आत्मनो वंशस्य उचितं योग्यं मत्रयायी प्रथमगणः कीदृशं
अनात्मवंशोचितं योग्यं स्वश्रेष्ठैर्गर्हितं सह

फमित्रैर्वृतेनेयत् जलस्यनव्यम्बरं मर्दनपाणं नायकशुभ
यत्रात्यत्य धा॰ ॥ तस्मादस्मादिह समवालहाङ्गोल मात्मीय
गोत्रं द्रोणिभर्त्रे वितर शुषिता मात्मपालो महेला नोचेज्जि
ह्मोकृपहर वाङ्गोणेय प्राणाराशीन्मोहांधानां कृपिनिजस्व
स्वंधर्म्मन्यात्मजानां धा॰ ॥ अस्मात्कालहादिह मस्व नप
श्रोतोभव आत्मीयगोत्रं स्वकुलं स्ववर्गं गोमं रवितं द्रोणी
भर्त्रे रामाय महेला सीतां वितर प्रयत्नशुषिता चौर्याणीता
आत्मपालः आत्मरक्षकः सन्नित्राति नोचेद्यदि एवं न करिष्य
सि तदाजिस्रोर्जयन शीलस्य रामस्य प्राणाणां श्रेणाये परस्मा
यै मोहांधानां उरस्थानां सुहृदां मित्राणां बंधूनां स्वजनानां भृ
त्यानां सेवकानां निजमात्मीयानां आत्मजानां पुत्राणां प्रा
णाराशीन् उपहर उपहरीकुरु वितर तियात् कृपिसंग्रामे प
हे द्रोणीभर्त्रे कृपिधिकिंवाय शुषिता पूतनस्य मनाजिता मह
तीचासोइलाचेति महेला पृथिवीं तां वितर परित्यज्य दे
हिनोचेज्जिसोर्जुनस्य पारश्रेणायदतित्यत्यमन्यत् महेला
महिला वेति शाब्दप्रकाशः इलाकलत्रे सौम्यस्य धरण्यां गावि
वाचि वेति मेदिनीकारः द्रोणः भद्रमस्मादिति द्रोणीभद्रो वा
जाभद्रंशी वेवं जरीदं चेति धा॰ ॥ निशितविशिखवर्षावोत्क
त्तवीरोत्तमांगमत्तवकितलहरीभिः शोणितांभः सारङ्गिः न
यनिपुणतयावत्त्याल्पते द्रोणिचक्रे नुतनमुपननकालस्ला
वधापत्तवसंधिं धव ॥ नयोनीतिकलस्यानिपुनः तस्मिंस्तेभो
धनेहेरावणाधनराष्ट्रवानावत्तसंधिं कृतश्रोत्रं आयस्वकुरु उ
पननः कालोयस्यसः यावत्तोणिचक्रादितिमंडले शोणितान
मेवांभोजलं यत्र एवं सारङ्गिः नदीभिर्नदाल्पतेनयावयोते शो
बोवत्रे नद्वक्षिवावाणानिशितानाली द्राणांतैकृत्स्नैर्वक्षिवैः
वीराणामुत्तमांगैश्शिरोभिर्लवकितयागुच्छसहितालहरीकं
दायत्र शारवस्यान्मसलायकुलोह मंडलकोपिवेशिखिस्वः
कापिसंगदूतिपाठः तत्रनिशितानां विशिखानां सेवेनम

स्नेहेन संभृतमन्यत् ५२ ॥ वैधव्यव्याधितस्तनावरोधचक्रम
क्रान्तप्रतिरवमेडरोचणानि स्वर्यावत्तनवद्गृहाणपतौ विचार
त्वत्तावत्तनकुलझलशान्तये यत्नस्व ५३ ॥ त्वत्तावत्तकुशान्त
येयत्नस्व यत्नमाचरस्व जलेरन्तु सत्रविचारं वजक्त या
वत्तवद्गृहाणि वैधव्येन व्याधितानां स्तनावरोधानां स्तनस्व
घाणां वोधेप्रतिवोधेप्रक्रान्तेनाक्रन्तेन प्रतिरवेणमेडरोदवा
णिगभीरतनरणानि मध्यानि येषां तान्येवंनस्तुरिति पदे ऊ
रुजलशान्तये यत्नस्व स्वविचारं यथास्यात्तथा नितत्वं ५४ ॥
द्विजोत्तमाकीर्णकुशस्थलाधान् ग्रामानपित्वं नियतं विस
ज्य स्वावप्रसाधेन कपिध्वजेन संधायमादस्वचिराय राज्ञा
५५ ॥ त्वं रामसा रामेण कपिसंग्रामे स्थिरेण प्रभवेन प्रसन्नेन
निश्चितं संधिं कृत्वा चिराय स्वावमत्तुभवं किं कृत्वा अपि सर
कुच्छ्रये सोनाविसृज्य ग्रामानपि विसृज्य द्विजोत्तमेन ब्राह्म
णश्रेष्ठेनाकीर्णान् कुशस्थलस्थलेनाधान् कक्षान् पदे क
पिध्वजेन राज्ञा संधाय द्विजोत्तमेनाकीर्णान् कुशस्थलस्थलेन
ग्रामविशेषणाधान् पंचग्रामानिंद्रप्रस्थादीन् त्यक्त्वा राज्यं कु
रु ५६ ॥ परिगतनयविधां विभक्तो राज्यलक्ष्मी विषयव
सनिवासे यौवने वर्तमानान् बलेनलिनमहौजानात्म
जानात्मतुल्यान् समरभुवि स्ववात्वं मात्र कार्यापकर्याः
५७ ॥ आत्मनस्तुल्यान् पुत्रान् बलेन सामर्थ्येन तुलितम
हौजान् समरभुवि ग्रन्तकायपकर्याः समीपं माकार्षीः यर
ममद्दनं माप्रापयेति परिगतानीतिधामस्वां राज्यलक्ष्मी विभ्रतः
विषयमस्य कंदनादेर्निवासे मध्ये यौवने स्थितं निवर्तमानट्
निधाकारप्रक्षेपः शेषः ५८ ॥ इतिहरिवदनात् हितनिरस्तनास्तप
विधोरसजनममनापिवाणी पार्थिक्रां विवगाकृष्टमहाडे मनसि
चकारपरमयनप्रवेशं ५९ ॥ सावाणी परमयग्रन्थः वाणस्प्रवे
शं नचकारनमयतानिकेचिदावश्यैति पारिपार्श्वकस्तनेन संभा
ला सीवृतनाथाम हाडे: पर्वनस्पराकेरामसि कृतचिविवन्तन्नमदेव

तमोपयोगादिति पूर्वोक्तप्रकारेण हरेरंगदस्य वदनान्मुखाद्वि
निस्सृता बहिर्गतेति पदे हरेः कृशस्य वदनात् परस्य शत्रो
रुपसतेनेनभीष्मादिनेति ४५ ॥ त्वरितमतिदृप्ताकपेर्गिरो
घट्टुत्कटिभुजंगमलोच्छूनो विपदः विपुलकुलबलसारभूत
मेनेतमइवतिग्मरुचिंनिरोद्धुमैच्छत् ४६ ॥ विपक्षोरावण
पुनमेरादूरिपुकुलानां शात्रुकुलानां वानरबलानां सारभू
तेस्वेस्वसामर्थ्यभूतंवा सारोबलेस्थिरांशेचन्याय्ये
क्लीबेवरेधनेनचसारंनानार्थः कुलेजनपदेगोत्रेसजाती
येगणेपिचेतिविस्पष्टः तिग्मरुचिमादित्यंतमोराहुरिवत्वरि
तेशीघ्रंनिरोद्धुंप्रतिरोद्धुमैच्छत् सकीदृशः हृष्टाकपेरंगद
स्यशिरोद्धंघंतीया भुजादेरोषेणाभ्रुवोजादिः सेवभुजंगमः
कालसर्पइवमस्यारिपुकुलबलस्य पांडवजलसैन्यस्य ह
वाकपिः प्रमान्कसेषांकवेज्जातवेदसेइतिमेदिनीकरः
यथातमोंधकारस्तिग्मरुचिमादित्यमिव यथांधकारस्या
दित्यरोद्धुमिच्छति उद्यत् तस्यतेजसारोद्धुंनशक्यतेकिंत्व
पकारएवनश्यति तथात्रापीत्यर्थः ४७ ॥ अपिपतिव
लन्तेस्वेस्वजसासौबलाये धरिष्णुहतनाविरोधप्रक्रमेषुप्र
कामं परिषदिनिजतेजस्तेजयामास पूर्वेहरिर्विबलिय
तेविक्रमाक्रांतलोकः ४८ ॥ असौअंगदः परिषदिसंस
दि निजमात्मीयंतेजस्तेजयामासदीपयामास निजमा
त्मीयमित्यर्थोरितिविस्पष्टः बलियत्तेहरिर्विक्रमेणाक्रांतो
लोकाः परिषज्जनोयेनसतथा हरिपदे विक्रमेणपाद
विपदेणात्रिविक्रमरूपेणाक्रांतोलोकोभुवनत्रयंयेनसः
लोकस्त्रिभुवनेजनइत्यमरः एवंप्रथमतः बलानामेन्या
नामये अभिमुखेत्वरितंहतोविरोधोयत्रएवंभूतेषुप्र
क्रमेषु अधिपतीनामीश्वराणांबलेनसैन्येनतत्रेषु अन
सायनन्येषुप्रकाशाइत्यर्थः पदे हरिः कृशोनिजतेज
तेजयामास विस्पष्टपंचकारेत्यर्थः सौबलायेषु....

रघु.
पा.
८
४१

न्यग्रेवलियज्ञे सर्वमिवेति शेषः तत्तुल्यम् ४८ दिविच
भुवि च तत्तुल्यं नायमानैर्महोभिः प्रमथ्य तत्परधामालोच
नानि प्रतिघ्नन् अरीति मिरनिरासात् रूपीयन्विश्वरूप
मिहिरइव समभ्युद्यन्सर्वभूतैरपांसि ४८ सौगतः सर्वभूतैः प्राणि
भिरशेषैरस्तु तैः उद्यन्मिहिरइव रविरिव सोपि सर्वभूतैरस्तूयते
उभयविशेषणं प्रमथितं परेषां प्रत्यूहाणां धाम तेजो येन प्रमाथितं प
रेषां अन्येषां ज्योतिषां वा धाम येन लोचनानि प्रतिघ्नन् परेषां लो
कानां नयनानि पराभवन् पराभवं नयन् तत्तुल्यमेकदैव दिवि भु
वि च विनयमानैः प्रसरद्भिर्महोभिस्तेजोभिरिति हेतौ तृतीया
अरितत्तुल्यस्य तिमिरस्य निरासात् विश्वस्य संसारस्य रूपं दर्शयन्
पक्षे हरिः कृष्णः विश्वरूपेण नानास्वभावसौन्दर्यलालके प
तयारूपः अन्यत्र रूपेण नाटकादाकारप्रलोकयोरिति विश्वः १
लीर्विकारी केवलेनात्मवैरित्वात्तत्परत्वतिविश्वः ४९ परम
प्रांत्या पुनरेव शांतिं प्रापानुकुर्वन्विक्रांतचेष्टाम् ॥ ५०
सौगतः कृष्णाच्चापुनरेव शांतिं प्रपन्नः सकृत्स्य शांत्या प्र
चामनेन रविविक्रांतस्य सूर्यकांतस्य चेष्टामनुकुर्वन्स
रूपीकुर्वन् सोपि स्वयमेव शाम्यतीति विपक्षः शात्रुकात्यं
टणांमिवत्र तेजः प्रतिष्ठ्य प्रवर्तीर्य परेषां प्रत्यूहाणां प्रताप
पवातपः तस्य सन्निपातात्संगात् पक्षे कृष्णेनापि विश्वरू
परूपस्वयमेव संस्थितमि ॥ ५० ॥ सः स्त्रियं न्यपजननीति
पारदृश्वा वैवाकैः ज्ञानपरपक्षकार्यभेदः भूर्भर्तुर्निकटम
सौगतः भूर्भर्तुः रामस्य निकटं समीपमुपेत्य रूपजननीति
कार्यकारणवचनोक्तः पक्षे सकृत्स्नो भूभर्तुः युधिष्ठिरस्य
ज्ञानपरपक्षस्य परामिलिन स्यदुर्योधनपदिपातिनः कर्णस्य
गांगेयस्य भेदः ज्ञानयोयेन प्रत्येकं दोषं समानं ॥ ५१ ॥ अथाप्र

कालोन्नृपतिर्न्यषेधद्बलानि रोधादभिप्रेषणाय फणांतमा
साद्य यथांबुराशिः स्वामंभांसि लोकेत्रयसंप्लवाय ॥ ५२ ॥ अ
थानंतरं नृपतिः रामो बलानि सैन्यानि रोधात्कोपात् अभि
प्रेषणाय शत्रुसंमुखगमनाय न्यपुंक्त नियोजयामास आज्ञा
पयामास अरामो दृढ्हीनः कालस्समयो येन तथा अंबुराशिः स
मुद्रः यथा फणांतकालमासाद्य लोकत्रयसंप्लवाय पयोधिर
भांसि नियच्छति पद्ये नृपतिः युधिष्ठिरः अथ कालः प्राप्त
चतुर्दशवर्षाधिकसम -- यत्तेन याभिगमनमयोनमभि
प्रेषणमित्यमरः पूर्वं समानम् अभिपूर्वात्सेनापाहूस्य
त्सेनाययासेलिपितिउपसर्गान्त तो नीत्वादिना षत्वं ल
रिते रल्टीति लोपे रूपम् ॥ ५३ ॥ साकं भुवा मत्सरिणां
मनांसि प्रकंपयन्भूमिपतिः प्रपेदे द्विजो जिगीषुर्जमदग्नि
जन्मा रामः क्रुद्धस्त्रेमिवाजिभूमिम् ॥ ५४ ॥ भूमिपतीरा
मः आजिभूमिं संग्रामभूमिं प्रपद्ये प्रपन्नः मत्सरिणां सक्रोधा
नां मनांसि चित्तानि भुवा साकं भूम्या सह प्रकंपयन् प्रकर्षे
णाकंपयन् कीदृशः सः द्विषः पाहन् जिगीषुर्जेतुमिच्छुः
जमदग्निजन्मा परो रामः क्रुद्धस्त्रेमिव पद्ये भूमिपतिर्युधि
ष्ठिरः क्रुद्धस्त्रेमाजिभूमिं संग्रामस्थानं प्रपेदे गतः जमदग्निज
न्मा रामस्त्रिवपोषं तल्पम् ॥ ५५ ॥ अथागतवतराज्ञः सोदरेश
त्रुपक्षेऽस्त्रितवति नदभीष्टसंधिदत्सौ युयुत्सो अपि सुभटसमे
ता साचमूः कांतिमतां फकवति विवनलोभे कर्णप्रोभाविहीना
५४ ॥ अनंतरं साचमूः सेना प्रकर्षेण श्रावणस्य कांतिम
त्रां सौन्दर्यवत्त्वं न लोभेन प्राप कर्णयोः श्रोत्रयोः शोभयावि
हीना कचनी विवराचणस्य सोदरे विभीषणे यया तस्मो योद्धु
मिच्छौ तस्य शत्रुः रामस्य पक्षेऽस्त्रितवति तस्य रामस्याभीष्ट
मा कांक्षितं विधित्सो विधातुमिच्छौ शत्रुपक्षं रामपक्षं गतव
ति सति सा सार्थके पार्थ्यो याम्य सापि सहाययोगपि कैषा पद्ये सा
दे: पतितो वृत्ते बले साद्य विरोधयोविनिमे दिनीकरः

ख॰ पं॰ ८८

चमूर्दुर्योधनसेना कर्णाज्ञाधेयाच्छोभा कर्णशोभा न यावि-
हीना रहिता भीष्मेण महारथेन गणेन यो च्चूर्णी कर्णः प्रसादीच
तेनमेव रथो गतः इत्यर्थः रथतया गणितः को पाघावद्भीष्मो जीव
तितावन्नयोद्ध्यमिति संग्रामे त्यक्ता गतो दिनदश ~ भारते
राते दुर्योधनस्य सोदरे कफतो न त्वाम केधानराष्ट्रे प्रावृपते
गतवतिसति षोषं नल्पम् नरभीत्तानस्य पाणेश्चितिश्चिनवर-
तिश्चाश्चिनेति ॥ ५४ ॥ अथोद्धतस्यन्दनसप्तिपत्तिहस्ति-
स्फुटाटोपनिकामभीमा रणांगनं प्राप दशास्यसेनापतिप्रयुक्ता
पृतना परेषाम् ॥ ५५ ॥ अनन्तरं परेषां शत्रूणां राक्षसानां
पृतना चमूः रणांगनं प्राप दशास्यो रावणस्य एव सेनापति
तेन प्रयुक्ता प्रेरिता सा किंभूता उद्धतानां स्यन्दनसप्तीनां रथा-
श्वानां पत्तीनां हस्तिनां स्फुटेनाटोपेन प्रपंचेन निकामस-
र्थं भीमा भयानका एते परेषां दुर्योधनादीनां अपाशा-
अपाशनीया वा सो सेना वेत्यपास्य सेना रणांगनं प्रापत् प
त्या दुर्योधनेन तन्नामेरिता पृतना अनीकयकृता पृतना त्वधि-
या सेनामात्रसेना विविधप्रोषयोरिति विश्वः रचनाविपो-
षवृती पोषं सस्मिते ॥ ५५ ॥ विलोक्य जिस्नुः परमण्डलं
नच्छिन्नं प्रियापायभयाकुलोपि स्थैर्यं प्रपेदे हरियोगलब्धस्वा-
स्थ्यप्रभाविक्रमपशोभिरामः ॥ ५६ ॥ रामो हरिर्वानरः स्व
श्रीवत्सस्य योगेन संबंधेन लब्धस्वास्थ्यं स्वास्थितिर्येन सः स्थैर्यं
प्रपेदे कीदृशो जिस्नुः जयनशीलः तत्र परस्य शत्रोः मण्डलं सै-
न्यसमूहं वा विलोक्य दृष्ट्वा प्रियायाः सीतायाः अपगमाद्भयं
चिन्ता गतो यो नि कीदृशोतत् प्रभया दीप्त्या विक्रमेण पराक्रमेण
शोभिशोभायुक्तं एते जिस्नुरर्जुनः स्थैर्यं प्रपेदे कीदृशः प्रिया
णां बांधवानां अपायस्य भयाच्चिन्तां गतोपि संचितोपि हरेः
दीनस्य योगत उपनिषत् कथितानि लब्धस्वस्थ्य इति प्रभावि
प्रभावयक्तं क्रमशः परिप्राप्ताभिरामः स्वन्दरः योगोर्थएवी
थं संप्रासो ध्यानसंगतिफणिश्च वपुः स्थैर्यं प्रभातेवाकिस्वा-

मारिषुमेवजेरितिविश्वः ॥ ५६ ॥ कृतोपसत्तिर्नरसाग्र
हाणांनरेन्द्रसूनुःकलिताज्यधन्वा बभूवभीमोऽपिविपक्षव
र्गस्यवधंविधित्सन्नवकामदेवः ॥ ५७ ॥ नरेन्द्रसूनुःरा
मःभीमोभयानकः बभूव तरसावेगेनग्रहाणामुपसत्ति
मुपासनंकृत्वाकीदृशःकलिताज्यापवपंधनुर्येनसअधिज्य
धन्वेत्यर्थः कल्पवल्लीकामधेन्वादितिअपिविप्रेग्रामेस्थाने
मंचरस्यदैत्यविशेषस्य वधंनाशंविधित्सन्विधातुमि
च्छन् कामदेवःकन्दर्पइवपतत्काव्यकर्ता कामदेवः
इवकन्दर्पइव पक्षे नरेन्द्रसूनुर्युधिष्ठिरः भीमोबभूव
ग्रहाणांभीष्मद्रोणादीनांपोषंसमानम् युधिष्ठिरोभीमादि
न्त्रमस्कार्थेपरबलेगतइतिभावते ॥ ५८ ॥ इतिराघव
पांडवीयेमहाकाव्येसैन्यसमुद्योगोगाल्लेकाद्वारकागमने
ग्रगमनंनामसप्तमःसर्गः ॥ ७ ॥ अथरघुनन्दपसू
नोरेकतल्पायमानेवधरितजगदण्डेचण्डकोदण्डघो
षे कणापद्वयसेनोज्जृम्भितोद्दामभेरीपटहमुरजना
दाध्मातगर्भंनभोऽभूत् ॥ १ ॥ अथानन्तरंरघुनाम्नोनृप
पस्यसूनोरामस्यराघवस्येतियावत् लघुपीठत्रयस्या
स्यान्तःपक्षपक्षसूनोर्युधिष्ठिरस्यवारामस्य चेदस्य
समर्थस्य कोदण्डधनुर्घोघोषेन पूहेनावधीरितर
जगदण्डंयथास्यादेवमेकतल्पायमाने उपवितेसति नभो
गगनमेवमभूत् बभूव अवधीरितंजगदण्डंब्रह्माण्डंवि
स्थचकंपवत्रेत्यर्थः किंभूतंकणापदेकपेवीभवसेनयोःवा
मरावणायसेनयोर्युधिष्ठिरदुर्योधनसेनयोर्वाउज्जृम्भि
तेनवर्धितेनोद्दामेनोद्भटेनप्रचंडेनभेरीदुन्दुभिपटहाद्दर
जानांचनादेनपाह्नेनाध्मातोगर्भोमध्यंतरंयस्यतत्तथा ॥ १ ॥
रणभुविबलरेणोत्सर्पीदादेचतर्णस्थापयतिजगदण्डं
स्कन्धनानामहानि अहहरनिरधारिप्राणिनांचेतनाभिः

क्षितिमयमहतविश्वंशब्दतन्मात्रकं वा ॥ २ ॥ अहहतदानीं
ये प्राणिनां चेतनाभिरितिन निश्चारितं न निर्धारितं किं तत्र वि
श्वं किं क्षितिविकारं पार्थिवमित्यर्थः रजस्तमाक्रान्तत्वा
त् यत्तां तेशब्दतन्मात्रकं वा शब्दस्वरूपमिति कथं रणभू
मौ संग्रामभूमौ रणरेणौ संग्रामरजसि तूर्णपूर्णंत्वर्येनाद
वपटहादिध्वनौ जगदण्डं विश्वं स्थगयति पिदधाति सतीति
त्यक्तान्ताधष्टकृतान्येषां महद्वैर्थ्यं च न दृष्टिश्च विशेषणं वा
२ ॥ काष्ठाः क्वापि विलिल्यिरे केवलिताः केनापि भानो
स्त्विषः अत्राप्यस्तमहत्ते गगनमहच्चिन्हं ऐन नभोमण्डले
केनाप्यालोकि विलोचनस्य विषयः कालः क्वापाकाप्यभूद्रि
णामिदूरस्फुरणं रणमहीरेणौ नटानृत्यति ॥ नटा रामराव
णयोः कुरुपाण्डवयोः सैन्ययोः वायुवेगादुत्थिते रणमतां वे
णौ ब्रह्माण्डोदरस्य विस्फोटस्य स्फुरणं नटति सति क्वापि
कालं लयाय गतं कालरात्रिः संसारकालोऽभूत् यत्र वि
लोचनस्य विषयस्तत्तु ग्रीसंवस्तु केनापि नाज्ञायि नज्ञा
तम् तत्स्वरूपमेवाह काष्ठा दिशः क्वापि विलिल्यिरे विली
नाः अकस्मादेवाज्ञाता इत्यर्थः अहो कष्टं दिनं क्वास्तं ज
गाम नभोमण्डले कद्दचिन्हं अत्राप्यदर्शनं गतं यद्वा न
कारः शिरश्चालने काष्ठादिशः क्वापि न विलिल्यिरे अपि त
विलीना एव एवं सर्वत्र विलोचनस्य विषयः केनाप्यलाभि
थापि न केनापि ज्ञातमित्यर्थः ॥ ३ ॥ आरम्भे मदसलिले
मदद्विपानां मा...
लधरगर्भवारि पीत्वा दिक्का विकरणीकरं ततश्च भूरेणुर्जी
४ ॥ आरंभे उद्गमकाले स्वसिंधोरपि निरपादूपां प्रवाहं
ते मदद्विपानां मत्तानां प्रथमतः उद्गमकाले भुवि पति
निरपात् निपिबति स्म ततः हस्तिनां मदसलिलं कर्म भूरेणु
ति माद्यतां मत्तानां दिक्करिणां ... मिकाले विसरति स
... करिणां हस्तिनां पीकरं

परजलंनिरपात् ततस्त्वोर्ध्वंगच्छतिसतिजलधराणांमेघा
नांगर्भस्याभ्यंतरस्यवारिपीत्वास्वसिंधोः स्वर्गस्यसिंधोरपिततः
क्रमेणअपांप्रवाहानिरपादिति अप्रवाहस्त्वप्रवृत्तिस्याद्वाः
पिस्त्रोतसिवारणीतिविश्वः ॥ ४ ॥ प्रचलितहरिचक्रः
च्छिन्नमूलोधरार्पण्णभासिहृतनिरोधः प्रातिकूल्यान्नराणां
अपरइमहीयात्रेहसासैंहिकेयः समदिधरणीरेणुस्तिग्म
भानुंन्ययासीत् ॥ ५ ॥ धरण्याभूमेरुत्थितोरेणुस्तिग्मभानुं
प्रादितस्यन्यरौत्सीत् अरुणत् समदितत्तणांदृहसाद्वेगतः
अपरोमहीयान्बृहत्तरः सैंहिकेयोराहुरिवद्वयोरपिविशेषणं
प्रचलितायेहरयो अश्वाःवानराश्च तेषांचक्रेणसमू
हेनच्छिन्नंमूलंयस्यतथा पक्षेप्रचलितेनहरेर्नारायणस्य
चक्रेणच्छिन्नंमूलंयस्य नराणांप्रतिकूल्यापगमात् नभः
स्थिताप्रोहृतनिरोधः हरेः सतथा सामानेपाषाम् ॥ ५
अमरोजभवस्यसर्वतोलोकमुज्ज्वमतिरेणुमण्डले तूनमा
हितभयंन्यमीलयन्भास्करेतुनरनेविराट्पुमान् ॥ ६ ॥
सरोजात्पद्मजातुद्भवोजन्मस्यसरोजभवो ब्रह्मातस्यसर्व
तःहेतत्सरोजभवस्य ततस्तासरोजभवस्यपर्यंतेसर्वतः
सर्वत्ररेणुमण्डलेरजस्समूहेलोकंभुवं उज्ज्वमतिआक्रमति
सतितूनमतोत्रायांविराट् पुमान् परमपुरुषोनारायणः
भास्करेन्दुनयेनसूर्यंचंद्ररूपेचत्वरौन्यमीलयत् निमीलर
यतिस्म आहितभयंयथास्यादेवमिति ॥ ६ ॥ उद्दास
दर्दिनेनविसंस्थलवृत्तिराराद्दारश्च गात्रमलिनोवसनेनसं
सतीस्थानपृष्ठमण्डलिकानिपतावान्निचुम्बझोगीवरेणुनि
कर; स्वरस्वल्लदीणाम् ॥ ७ ॥ रेणुतानिकरः समूहः
सरस्वन्द्दीणांसम्भावोनिञ्चचुम्बत् चुम्बतिस्म तत्रापिग
नरतिभावः रागीवकामुकइव उभयंविपानाक्षिआ
तानहरात् उद्घाटेन उद्दासेनवा दुर्दिनेनविसंस्थलायस्या
स्वित्तवतीनिर्विवराणजीविकैपिपासयादिप्रवर्तनरतिमेदिनी

रा.च.
पा.
८४
54

करः आराद्दूरसमीपयोरिति विश्वः आरब्धो आरब्धो गाढस
मानतो विमोदयेन सततथा वसनांतसंगी वसनांतलग्नः सर्वत्रस
मानम् ॥ ७ ॥ अकालजलदावलीगलितरक्तधाराहता वार्द्धि
ध्वकरटस्तनन्मच महोर्मिसङ्गासिता रणाङ्गणितसैनिकास्तनज
सिक्तमूलाचसा रजोजवनिकापनैरपसमारसेनाम्बुवात् ॥
८ ॥ रज एव जवजवनिका आच्छादनपटः सा सेनाम्बुवात्
अपसमारहीबभूव पनैर्मन्दं यथा स्यात् कीदृशी अकाले
जलदावली मेघपंक्तिस्तस्याः गलितया रक्तधारया हता छिन्न
मूलं उत्कालरुधिरहृष्याच्छिन्नमूलेत्यर्थः रक्तदापिलदास
याम स्त्वचिकेतिभावः ततश्च करीन्द्रस्य करटो गण्डस्थला
त्तरङ्गिमदमहोर्मिभिः सङ्गा अतएवासितापपामीति नव आर्द्र
उक्त .. करटकरटकाकयोरिति विश्वः रणे समरे व्रणिताः
क्षता उपकायसैनिकास्तेषां स्तनजेन रुधिरेणासिक्तं मूलं सा
तथा ॥ ८ ॥ आभूमण्डलमापयोधिवलयादाचक्रवाला
चला दानागपथमापुरन्दरपदादापद्मसद्मालयात् आब्र
ह्माण्डकटाहकर्परपुटं तत्तीज्ज चूर्णीभय आम्यद्दिकी
कोणिभूमिवलयं भेरीरवैर्भैरवैः ॥ ९ ॥ भैरवैर्भयंकरैः भेरी
रवैस्तुभिर्षाञ्चैः जचूर्णी चूर्णीत् आभूमंडलं भूमंडलपर्यंतं आ
भयांदाभिविध्योरिति अव्ययीभावः आपयोधिवलयात्स
मुद्रवलयपर्यंतम् आचक्रवाचलात् लोकालोकपर्वतप
र्यंतं चक्रवालोद्रिभेदे स्याच्चक्रवालं तु मण्डले इति विश्वः
आनागापथं नक्षत्रपर्यंतं नक्षत्रपथं यावदित्यर्थः आपु
रन्दरपदादिन्द्रलोकपर्यंतम् यद्वा ब्रह्मलोकपर्यंतम् प
द्मसद्म पद्मं हृदयमस्येति वा ब्रह्माण्डः कटाह इव तस्य यत्क
पालं तस्यालयः पुटं संपुटं तत्पर्यंतं कर्परं कपालं
त्रिपात्रेन कटाहः ... कटाहयोरिति मेदिनीकरः तैला
धामेन आम्यद्भिर्दिक्कोणिभिः कर्परे इति विश्वः चूर्णीपूर्णी च भ्रमयन
आम्यद्दिक्कोणिभिः कोणैर्विदिशसंवा यद्भूमिवलयं

यस्मादिति ॥ ५ ॥ दिव्यास्त्रग्राममधिगम्यानिकषमविकला
रत्नवैराग्निहोमे स्वर्गोपाकर्षदिव्यौषधसमरभुरीदिव्यसो
पानखण्डम् कीर्तिवल्लीरविप्रूलस्थलमखिलजगत्तुल्य
निर्हारयत्नं मण्डपस्तंभरदीवल्पफलमहसामण्डनं पौर्य
पौरुषः ॥ १० ॥ पौरुषः व्यानानदायोधाः मण्डपस्तंभप्राणे
स्तंभयत्रतेन दिवःकर्मवेतिकरणेद्वितीयाविक्रीडुः कीदृशं
दिव्यानामस्त्रग्रामाणांप्रीत्यायाम्भासस्यनिकषंपरी
त्तास्थानं श्रविकलेःपात्रसंगेनरत्नौवैरमेवाग्निस्तत्रहोमे
यत्र स्वर्गस्ययोषायाः स्वर्गांगनायाआकर्षणंदिव्यौषधंप्र
मरीपुरवर्त्मनः अमरावतीमार्गस्यसोपानखण्डमारोह
णनिःश्रेणीखण्डंकीर्तिविवल्लीराछिद्रैगथसमृद्धस्तस्पृ
लेस्थलेस्थलेतिनानार्थं अखिलस्यजगतःपालस्यनारा
येस्यरावणादुर्योधनादिनृपस्यनिर्हरे उत्पाटनेयत्नोयत्र
त्यपफलसहसामण्डलंसमूहोयत्रमण्डनमलंकरणम्
१० ॥ पुरोधलानांविजयध्वजश्रियंसमादधानेनभयश्री
हेतुमताप्रवेशिताश्रोत्रपथेनविद्विषांमनस्सुभीतिर्नै
दत्तानिभरवं ॥ ११ ॥ हनूमताविद्विषांशात्रवाणांराद
सानांमनःसुभीतिर्भयंश्रोत्रपथेनकर्णमार्गेणप्रवेशि
ता अतिभरवंयथास्यात्तथा नदताकण्ठगर्जंकुर्वन् बला
लानांसैन्यानांपुरोग्रेविशिष्टस्यजयस्ययोध्वजस्तस्यश्रि
यंभयप्रामन्यर्थंदधानेन पदे विजयोर्जुनस्तस्यध्वजस्था
श्रयंदधानेन अर्जुनध्वजस्थितेनहनूमताद्विषतांदुर्यो
धनादीनांत्वलमभ्यात ॥ ११ ॥ बलोद्धतानीलगजा
भिरामानीशास्त्रमहापारभालभीमा महोदयारम्भाय
रामाभीर्नाराणादारुमुद्रान्तबद्धा ॥ १२ ॥ उदीर्ण
नालार्जुनकुम्भसाराःप्रोज्झयकधामस्त्रबलोर्जिताच म
हीपते·· लामनुत्तमोजाः सेनापानानीकमर्दीननाद
श्रमितामायकागमम् महीपतेःरामस्यसेनानवनादपांडुचका

रा०यु०
पा०
८५
९५

र कीदृशी बलेन सामर्थ्येन तावीरेणोद्धता बल -- स
तिसैन्ये च बलयत्का न्यगकामिति प्रकाशः नीलकञ्जा
भ्यां वानरविशेषाभ्याम भिरामा मनोहरा तीव्राच्छो महो
भस्य काञ्जा वेवत्यभूतयो यत्र शरभालेन वानरविशे
ण भीमा भयानका महोदयाय उपचयाय आरम्भ उद्यम
स्तरा भीरतारास्च महान्प्रणादो यस्यां सता रोम्भस्वधनाय
त्रमा अमुदेन वानरविशेषेणानवद्या समवद्या उद्दीर्णा उत्था
टिताये अर्जुनाः ककुभशाखाः ते एव प्रोच्छायध्वानि यत्र सा
ल शाखाः शिंशपायां उत्सिक्त दोर्दण्डगौ न तेः इति विग्रहः म
न्मना क्रोधेन बलेन च कुर्जितमत्तन् स्पेर्गात्रस्तदुत्रमो
जो बलयस्यां सा पाताली कानि भवेयस्या सा पद्मेमही
पतेर्योधप्रियस्य उद्धता बलेन शाम मेततः नीलाः पूर्णा
मायेगजा हस्तिनस्ते रभिरामा नीवाणि नीलानि अ
स्थानि निर्मलानि महान्ति आयुधविशेषानि यत्र प
राणां वालेन तेजसा भालेन तेजो ललाटयोरिति विग्रहः अ
मृदेन राजविशेषेणानवद्या उद्दीर्णा नाला हस्ता स्फाल
याभ्यां पर्वभूतयोरजुनेन हस्तयोः सारेण बलेन प्रोच्छ
न्याय ध्वानि यत्र तालः कालक्रियामानेकरास्फाले उ
बलेनोर्जिता च उत्तमोजाः योधविशेषः पाताली को
जविशेषः ध्वामन्यत्रमोजसो पंचालो युधिष्ठिरादि
भारते ॥ ९ ॥ १३ ॥ अकंपनो हीपितमेघनादाप्रमह
र्षवर्षोज्वललोहितानाहा आविभवद्देवनरान्तकोया सा
त्रभीमा महेति पाल्पाकृतवर्मनिष्णा समिन्महाकम्
यनेति अग्निमेण यत्रपाकृत्स्त्यविवाहिनी सा ॥ १९ ॥ अ
न रामादीन स्तोधत्रोधत सापरवाहिनी रावणसेनापाण्डु
नरोधयरोधत कीदृशी अकंपनेनराजविधि

वेगेण हीयमानो मेघनादस्तु इन्द्रजिद्यत्र सा तथा प्रहस्तो नाम रा
क्षसो यत्र सा आविर्भवद्वैरं यस्य एवंभूतेन नरान्तकेन रावणपुत्रे
ण उग्राभयंकरा प्रकाशाः प्रादुराविर्भावाद्दिव्यमरः सहाः मेघ
नावर्तने सामर्षः एवं यो वेगो जयस्तेन लोहितातो नाम रा
स विशेषः यत्र सा सिंधुराजा सगराजा जातरसा उत्पन्नवीररू
सा उग्रा प्रचंडा भीष्मा भीष्मा भयानकावा उग्रभीष्मा सहन्या
पारावेष्ठ चक्रदक्षिणा प्रवीणा प्रवीणो दक्षिणा द्रोणदक्षिणा दान
प्रतिष्ठितो यस्मिन्प्रकाशः एतेसा परवाहिनी दुर्योधनसे
नापाकृत्य कर्णधाष्टिरादीन् क्रोधकीहणी नकंपेतस्त्र अकंप
नः निर्भयः स्पृरस्तेनो हीयमानो मेघस्येव नादो यत्र अकंपत्रो
निर्भय इति भिन्नपदं यद्वा अकंपनः अनन्तहीयमानमेघस्ये
व नादो यत्र प्रहृष्टाहस्ता येषां ते राजानो नाथा यत्र सा ह
ठाश्विका उज्वलतिलकाश्चित्रक तिलकेनान्तव्याघ्र
.. चयालिखितिमेदिनीकारः आविर्भवद्वैरायेनराः पुरु
षास्तेष्ववानकोपमा यत्र सा यद्वा आविर्भवद्वैरेण नरा
णामन्तका यत्र सा उग्राभयंकरा एकंपदं आमर्षस्य कोपस्य
वेगो नत्वरया रोहितेन आहिणी येषां ते लोहिताक्षाः पुरु
षा एवं सिंधुराजा जयद्रथ कर्णा नरसा बलेन उग्राभी
ष्मा यत्र सहेति सा यथा पृथ्व्येणु आधिपो यत्र कृतवर्माणि
राजविशेषे निष्ठ निवर्हणीयस्यां अयं त्रिगर्ताधिपतिस्तल
मन्मत ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्रुतमध्यरितवज्रमाण्डिचानेस्फु
वेदशानिप्रतिहेतिरुर्निरीक्ष्यम् रणभुवि विदूधेमहाभु
जाभ्यां वानराभ्यां अरेः पात्रोः गात्रसस्य मर्दने विदधेवि
हितेन रजंभुवि संग्राममभूमौ कीदृशाभ्यां माज्जान्तबाहुभ्यां नु
नेपानीचे अधरितो वज्रमाण्डिचानेस्फुरत्स्पशानि
यत्र प्रभस्य रत्नो विशेषाणस्य याहेतिरस्त्रं तेन दुर्निरीक्ष्यं यथा
स्यात्तथा देवं क्रियाविशेषणद्वयम् एते अस्मिनन्दनाभ्यां
नकुलसहदेवाभ्यां अरिकुलमर्दनं द्रुतमपीत्रमधरितानि

+ मरिकुलमर्दनम छिनन्दनाभ्यां ॥ १९ ॥ अश्विनंदनाभ्यां वै दृढविधाभ्यां + १९

+ दुर्योधनादिमर्दनं +

राघ॰
पा॰
९४
56

रस्फातो वज्रसहस्राभ्युत्क्षिप्तो यत्र स्फुरंती ग्रस्थानेमिव वज्रसे
वप्रभायस्याप्रवेभूताया हेतिस्तयाऽऽर्ज्जुनिरीत्वमिति विषूयेषण
इत्यथ श्लेषं समानम् ॥ ६६ ॥ रथान्रथैर्वाजिभिरर्वतोश्वानि
भानिभैः पत्रिभिरेवपत्रीन् समीरसूनुः समरे परेषां बा
लानि वीरः प्रसभं बभंज ॥ ७ ॥ समीरस्य पुत्रो हनूमान्
परेषां रिपूणां रावणसंबंधीनां बलानि सैन्यानि बभंज किं कुर्वन् रथैः
स्यन्दनैः रथान् घ्नन् हिंसन् वाजिभिरश्वैरर्वतोश्वान् इभे
र्गजैरिभान् कविणः पत्रिभिरिव पत्रीन् पदातीन् समरे सं
ग्रामे प्रसभं हठेन वीरः विक्रान्तः पक्षे समीरसूनुर्भीमसेनः
परेषां दुर्योधनादीनां बलमभनक् ॥ ७ ॥ व्यूहप्रतिव्यू
हविधानदक्षः सेनापतिः पावकलब्धजन्मा नरेन्द्रसैन्या
नि जुगोप नीलः पिशाचिसैन्यानि यथाम्बुवाहः ॥ ७ ॥
पावकादग्नेर्लब्धं जन्म येन स पावकजन्मा नीलः नरेंद्रस्य
रामस्य सैन्यानि जुगोप ररक्ष नीलः श्यामलोम्बुवाहः पि
शाचिसैन्यानि रक्षति यथा तद्वत् पिशाचीनां कलाप
स्याङ्कागोयाभिमूर्यो त्रितिमेदिनीकरः सैन्यस्त्रीवंवले स
नासमेवत्रस्तवाविवदिति व्यूहस्य सेनारचनाप्रकारस्य
सूचीमुखादेः प्रतिव्यूहस्य च विपरीतव्यूहस्य विधाने क
रणे दक्षः कुशलः पक्षे पावकाज्जन्मा धृष्टद्युम्नः सर्वि
लाग्निकृष्णात्मभूत इति पुराणे नरेंद्रसैन्यानि युधिष्ठि
रस्य धृष्टद्युम्नस्सेनापतिरभूदित्यर्थः श्लेषं समानम् ॥ ७
व्याधूतनानाकपयो ध्रुभीमां मदांधमातंगघटापटि
ष्ठाम् पलाशिभिर्ग्रोग्रविशिखैर्बभाधे सहस्रगोः सूनुररा
तिसेनाम् ॥ ११ ॥ सहस्रगोरादित्यस्य सूनुः सुग्रीवः अ
रातेरावणस्य सेनां बबाधे बाधते स्म सेनां कीदृशीं मदेना
न्धानां हस्तिनां घटाः संघैः पटिष्ठां पटुतरां व्याधूतानि वि
धिनानि ननानि विधानि प्रकाराणि येन एवंविधपर्यो धैर्भीमाम् अभया
नका विशिखैर्बाणैः साक्षात् जयति पलाशिभिः

रात्रसैर्लक्षितालक्षणोत्तनीया पलंमांससपिष्टं ते-
षांनेपलाशिनः पदे पलाशिभिर्मांसभक्षणादसैर्विशि
ष्टैर्बाणैः अरातेर्दुर्योधनस्य सैन्यानि सहस्रांगो वा हु-
ष्योसहस्रग्रहिंदसस्त्रर्ज्जनः ॥ ९ ॥ विभीषणो
दर्शितभर्तृभक्तिर्यदुद्दिष्टमञ्जलिभूः प्रसर्पन् तपाच
रेन्द्रः त्वपर्यां बभूव नैकान्यनीकानि निशाचराणाम् ।
१० ॥ विभीषणो नाम तपाचराणामीश्वरः निशाच
राणां राक्षसानां अनीकानि सैन्यानि तपर्यां बभूव
हिणोति स्म अपित अनीकान्येवानीकानि सैन्यानि अनी
कानि त्वपर्यां बभूव हिणोति स्म किंभूतः दर्शितभर्तः ।
रामस्य भक्तिर्येन यद्दिष्टि प्रसर्पन् गच्छन् डिम्बेन भयेना
ञ्जलाभूः स्थानं यस्य डिम्बो भयध्वनाचेङ्कफस्फ सप्तीह
निस्वेतिविश्वः भूः स्थानमात्रे कथिता धरणामपियो
षितीनि च पदे हिरण्याञ्जलभूः चेटोत्वाचः दुर्योधनप
लिनानि पाचराणां मनेकानीत्यर्थः ॥ १० ॥ परिस्फु
रत्कार्मुकमण्डलेयन्तपात्मजो वानरवीरलक्ष्मा त-
तापविद्वेषिबलं पृषत्कैर्लोकान्मयूखैरिवचण्डभानुः
११ ॥ अथाऽनेन तपात्मजो रामः विद्वेषिणः पृथ्वीः
रावणस्य बलं सैन्यं पृषत्कैर्बाणैस्तताप अतपत किंभूतः
परिस्फुरत्स्फुरत्कार्मुकमण्डलं यस्य सः वानराणां वी-
राः सुग्रीवादयो लक्ष्माणि चिह्नानि य चण्डभानुर्मयू
खैः किरणैर्लोकानिव पदे त्वपात्मजोऽर्जुनो विद्वे-
षिबलं दुर्योधनसैन्यं वानरवीरो हनूमान् लक्ष्मध्वजे वि
ज्ञेयस्य सतया तल्यमन्यत ॥ ११ ॥ त्वनस्यं दूनवे
न्तपवित्रे रगाश्चन्नात्पृथ्वंध्वरासैन्याश्री ऊचकंभमोक्षि
कंबहिः कारस्फारत्साहसाः वीरो वस्थलचारणाक्रमा
त्वाः सैन्यश्चैवहिंसांप्राणिमोचननिर्विकारचरितास्त्रैक
दीयाः प्राणाः ॥ १२ ॥ तदीयास्तस्य रामस्येमेपारावाणाः

रघु॰ पं॰ ७
९७

वेऽस्थुरितिस्मेत्यर्थः केषु देवद्विषां राक्षसां बलेषु
तेकीदृशाः लूनैश्छिन्नैः स्यन्दनानां केतुभिर्ध्वजैः पत्ति
भिः पदातिभिः तुरगैरश्वैः सञ्छत्रैरातपत्रैः मुक्तधूभिः स्व
कीलकैः वंधुरारस्याः लूनेषु तेषु वंधुरेषु वधूरोति
रस्योनि प्रेहितेन वंधुरेति विश्वः सैन्यानां समवीना
नां योधानां स्त्रीणां कञ्चकं भतो मौक्तिकानां हाराणां बहिः
कारेहरीकारणे स्कुरन्माहसं येषां ते नष्टा तासां स्वामिनो
वधादलंकारशून्यत्वात् वीराणां योधानां मुरस्थल
स्थवल्लसोदारणविदारकाः रणसंभवाः वीरोरस्थल
दारुणसंभवा इति पाठान्तरं वीरोरस्थलदारुणाद्विदा
रणाद्दारुणसंभवा लोहितसंभवाः बलात्कारेण कृते सा
हसं दमनेपि चेति विश्वः पदे तृतीया श्रवणेन संबंधि
नः सैन्येषु दुर्योधनादीनां देवद्विषां दुर्योधनपदातापा
तिनां राक्षसानां प्राणमोचनो निर्विकारश्च विनाऽ
तियोजयत् समानमन्यत ॥ २२ ॥ निपातयन्तो ध्वजि
काननानि विदारितोत्तुंगकरीन्द्रसेना महेन्द्रसू
क्ष्मापानि सत्रिकाप्पा न सेहिरे तस्य पाराविपदैः
२३ ॥ तस्य नामस्याऽर्जुनेन स्ववापाराः बाणाः विप
सैरावणादिभिः दुर्योधनादिभिर्वा न सेहिरे न सोढा
कीदृशाध्वजाः केतव एव काननानि निपातयतः
ध्वजकाननानि ध्वजसमूहा वेति विश्वः विना उत्तुंगाः करी
न्द्रसेना गजोत्तमसेना ये ते महेन्द्रेण शाक्रेण मक्रस्यापु
नेवं त्रस्य सत्रिकाप्पास्तल्पाः निकायानिन्चये तल्पे
इति विश्वः ॥ २४ ॥ चरतस्तथाऽऽजौ रघुराजसूनुर्विपा
हितानानिवसृर्विपाटैः गाण्डीवच्छायियन्त्रविधन्व
मालाल्मवीरैर्देववदुवावभासे ॥ २५ ॥ रघुराजसूनुः
रामः नरोत्तममनुष्यः सालानस्यदं च्छत्रपाशीरयापि यहहे
वोविस्मः श्रवभासे शुशुभे श्याजौ समरे चरन् विपाटै

बीणोर्विपाटिताविख्याताश्चरातिचमूः शत्रुसेनायेन सः गा
ण्डीवमिवोज्जृम्भायितं इकयान्तो धन्वविधून्वन् कंपयन् सा
ता त्मना त्वल्पयोरिति विग्रहः पत्ते नरोर्जुन उज्जृम्भायितगा।
ण्डीवं धन्व विधुन्वन् सालाशाहु राजसूनुर्देवो राम इव।
घोषं समानं देवोल्पेस्वरे प्रेसिस्पान्त प्रेसकमिंद्रियमिति वि
ग्रहः ॥ २७ ॥ अथ रणभुवि भीष्मः प्रोज्ज्वलन्मेघनादः स्फु
रदविरलरोपारोपणमुद्रूपचापः द्विषदुपगतनिपाते नित्यब
द्धप्रतिज्ञः स्फुटमलभत दोष्णोर्विक्रमस्यावकाशम् ॥ २८
अथानंतरं मेघनादो रावणसुतः दोष्णोर्भुजयोर्विक्रमस्य स्फु
टं प्रत्यक्षमवकाशमलभत प्राप्तवान् रणभुवि भीष्मो भया
नकः प्रोज्ज्वलद्यथास्यादेवं स्फुरन्तामविरलानि निविडानि रोपा
णां बाणानामारोपणैर्हृद्दर्पः चापे धनुर्यस्य सः द्विषतांश
त्रूणामयकानस्य दर्पसहस्रस्य नित्यं बद्धा प्रतिज्ञा येन सः रोपा
रोपेण बाणयोर्मेदिनीकरः पत्तो भीष्मो गांगेयः प्रोज्ज्वल
यन् सिंहनादो यस्य सः दर्पादिवसपर्यंतं द्विषतां शत्रूणाम
घ्नतानि दर्पसहस्राणि नित्यं प्रत्यहं घातयिष्यामि इति भीष्मे
णाप्रतिज्ञातनम् ॥ २५ ॥ रोमांचित इव भुवो गिरयः प्ररोहत्प
ल्लाइवाभ्रपटलीजटिलाइवाशाः श्रंतपाङ्क्तिभिरिवांचित
मेनरिवं तद्बाणसंततितिरस्करणाच भूवन् ॥ २६ ॥
तस्य सिंहनादस्य भीष्मस्य वाभयानकस्य बाणसंततित्यानित
स्कारणाद्वेरोमांचिताः कण्टकिता इव गिरयः पर्वताः अश्रा
प्ररोहत्पल्लाइव जायमानपल्लाइव आशा दिशः अश्रां
णां मेघानां पटलीभिर्जटिलाइव अंतरिलं गगनाभ्यंतरं
शार्ङ्गतिभिः पङ्क्तिभिरंचितं व्याप्तमिव पतान्येवमभूवन् तदा
णां संततेस्तिरस्करणाद्न्योन्यलेपनादेवमभूवन्निति ॥
२९ ॥ स्वैरं संतानभुवाभिमन्त्रं नाम महारथोभानमनोरथः
लतानाः परेद्युर्गांगेयः स्वयंभूतेजसा रविर्यथामध्यमपि

तेऽदिवः ॥ २७ ॥ समस्तयोर्मेघनादः परैः शत्रुभिर्दुर्निरी
क्ष्यः दुर्योधनो बभूव तेजसा बलेन दिवो मध्यमधिष्ठितो म
ध्याह्नेऽरविरिव सोऽपि तेजसा दुर्निरीक्ष्यो भवति तेजो दीप्तौ प्रभा
वे च स्यात्पराक्रमे रेतसीति मेदिनीकारः स कीदृशः स्तवे
ऽहं संतानभुवा वालिपुत्रेणांगदेनाभिमन्युनाभिगतवेग
णाभग्नो मनोरथो यस्य एवं कृतः यद्वा भग्नो मन इव वेग
शालित्वाद्रथो यस्य तथा कृतं हिंसितेऽथ स्यान्निकृतः हिं
सक इत्यर्थः कृतं युगे लेभ अर्थे च विहिते हिंसिते त्रिष्विति वि
श्वः एते समस्तयोर्भीष्मः परैः शत्रुभिर्दुर्निरीक्ष्यः कृतक्र
निरीक्ष इत्यर्थः अभिमन्युना सुभद्रापुत्रेणाभग्नमनोरथः
कृतः स्वैरन्वसंतानः स एव भूतत्यन्निर्धस्येति तस्माद्वायु
वितियस्य ॥ २९ ॥ तेन द्विषां दुष्प्रकारदर्शनेन सज्जस्ववशापी
विषवाशिनयाः तेषामाविषात्रवदंतविहं निरंतरालं न
पिशाचश्चकार ॥ ३० ॥ शराश्चाशीविषा एव शराशीर्विषाः
सर्पबाणास्तेषां राशिः समूहः उग्रो भयानको अपक्रामे
षांतं पिहितं चकार कृतवान् न कारश्चिरकालेन अपि
तु चिराच्चकारेति यद्वा चिरान्निरंतरालं न च कार अ
न्तः एते भीष्मेणाशीविषा इव सर्पा इव शराशीर्वि
चिरमेव चकारेत्यर्थः कीदृशास्तेन मेघनादेन मुक्ताः स्य
शालेषां राशिमुक्ताः अर्थात्याण्डवे सैन्ये तत्पामपि प्रदोष
धांतवदित्यत्र योज्यम् ३० ॥ तथापूर्वांतनवोद्योगो मेघ
नादेयथाश्रुताः श्रवाप्तः प्राणामन्देहं मुदारावानवेश्वराः
३१ ॥ मेघनादे इन्द्रजिति आपूर्वांतनवोद्योगो मतिपूर्वांतो
नवसत्वो भिनवोवा उद्योगोयं संग्रामस्त्रेमेणानाभ्रिएष
सति यथापांतनवोभीमस्तदुद्योगे वणायवस्य सत्वथा
उदाराउदाः दैवानवेश्वराः दिगीवादयप्राणामन्देहम

वायुः यथा मेघनादे सति अध्वगाः पथिका इवेपि पक्षे
प्रांतनवस्य भीष्मस्योद्योगे मेघवन्नादो यस्य सः यत्र एवंभूते
सति नरेश्वराः राजानो व्यथाद्विपक्षाः प्राणसन्देहमवा-
पुः उद्योग एवाविद्धतया प्रांतनोवद्योगे मेघनादो य-
स्याध्वगा इति पाठः तत्र मेघनादो रावणपुत्रः तथा प्रांत-
नवोद्योगो उद्यमः यथाध्वगा वत्सगा वा नरेश्वराः प्राणसन्दे-
हमवापुरिति इति पक्षे तथा प्रांतनवस्य भीष्मस्योद्योगोहराः
तथा नरेश्वराः प्राणसन्देहवापुरेव उदारा मनोहराः
मेघवन्नादो यत्र सत्तथा ॥ २५ ॥ अस्त्रैरनालीढवपुः
परेषां भूतायुधो यावदमित्रमेकः मनोरथं वैरिबलस्य भं-
क्त्वा स्थितं यशःपुंजमसौ बबंध ॥ ३० ॥ असौ मेघनादः स्थि-
ते यशः परेषां शत्रूणामस्त्रैरनालीढवपुरस्पृष्टदेहः ए-
कः सन् यावदमित्रं धृतायुधः यावंतो मित्रा शत्रवस्तावंत
लक्ष्मीहात्येति यावदवधारणे इति समासः पक्षे सोभीष्मो
गजविशेषं बबन्ध यशःपुंजे यशोराशिमिव एवमे-
व यद्वा श्वेतनामानं भद्रश्वेषु यशःपुंजे चाभयं बबंध
वैरिबलस्य मनो मानसं रथं स्पन्दनं वभंक्त्वा श्वेतो द्विपक्षेष
त्तिस्थेश्वरः श्वेत इति वा श्वेतो द्विपाद्विभेदयोरिति ॥ ३१ ॥ सचक्रोसति
नरनारायणौ साक्षाद्विव तौ रामलक्ष्मणौ ॥ ३२ ॥ स मेघनादस्तौ रामः
रश्चक्रे नागरूपधरैः शरैः तत्सहितौ नागरूपध
लक्ष्मणौ कर्मणि सचक्रौ चक्रं सैन्यं तत्सहितौ बड्डा
रैः शरैस्तिरश्चक्रे अवसन्नौ चकार नागपाशस्तौ बद्धौ नरना
वित्यर्थः साक्षान्नरनारायणाविव पक्षे सभीष्मो नरना
रायणौ अर्जुनकृष्णौ तिरश्चक्रे अवसन्नौ चकार रामल
क्ष्मणाविव ॥ ३३ ॥ दुर्निवार्यमपरैश्वरणीपालः स्थैर्यमा
थमवलोक्य सरोषः नागबद्ध इव मन्दरे पालः श्रान्त
मवानमत्तजतिस्म ॥ ३४ ॥ धरणीपालो रामः अयाज्येनव्याप्तित्यादि प्रकार
रातेस्थैर्यमुन्नतजतिस्म

रा॰च॰
पा॰
८१
99

कं मनोगतं स्थैर्यं तत्त्याजेत्यर्थः कीदृश इव नागैर्बद्धो मन्दरा
शैल इव सोपि मन्थनकाले नागबद्धः तस्य मेघनादस्य वी
र्यसामर्थ्यं अपरैरन्यैर्दुर्निवार्यं दुर्निवारणीयं विलोक्य सरो
षः सक्रोधः पक्षे धरणीपुत्रोऽर्जुनः कृष्णो वा तस्य भीष्मस्य पौ
षं तुल्यम् नागेन नागबाणेन ॥ २२ ॥ जिघांसया तस्य
शरार्दितानि बलानि भग्नानि निरीक्षमाणः मनुष्यमूर्तिः
पुरुषः पुराणो महीतले मनुष्यवपुर्जगाम ॥ २३ ॥ म
नुष्यशरीरः पुराणपुरुषो रामो मनुष्यवेषाद्रतिरोषान्म
हीतलं जगाम गतवान् तस्य मेघनादस्य जिघांसया
हननेच्छया शरेणार्थान्मेघनादस्य जिघांसया हन्तुमि
च्छया शरैर्बाणैरार्दितानि पीडितानि बलानि सैन्यानि भग्ना
नि निरीक्षमाणः पक्षे मनुष्यमूर्तिः पुराणपुरुषः श्रीकृ
ष्णः अर्जुनो वा तस्य भीष्मस्य जिघांसयेति पौषं तुल्यं रोषे
ण श्रीकृष्णो रथादवतीर्य प्रतोदहस्तो भीष्माय धावित इ
ति भारते ॥ २३ ॥ सपदि भुवननाथे तां दशां संप्रपन्ने भ्रम
ति हरिचक्रे लोलहेतिप्रताने सुरमुनिभिरवादि स्व
स्ति लोकत्रयाय क्ष्मदजनि परसैन्ये मल्लकोलाहलश्च ॥
२४ ॥ सपदि तत्काले भुवननाथे रामे तां दशामवस्थां सं
प्रपन्ने सति हरिचक्रे वानरचक्रे समूहे भ्रमति सति लोल
चञ्चलो हेतिप्रतानोऽस्त्रसमूहो यस्य एवंभूते इतस्ततो गते
सति सुरमुनिभिर्नारदाद्यैर्लोकत्रयाय स्वस्ति कल्याण
मवादि उक्तं मल्लगल्लाणा दैवे परसैन्ये रावणसैन्ये को
लाहलोऽभूदजनि विशाखेणास्थित इति जितमित्येवंरूप
इत्यर्थः पक्षे सपदि तत्क्षणादेव भुवननाथे कृष्णे हरिचक्रे
भ्रमति सति परसैन्ये दुर्योधनसैन्ये पौषं समानम् सुरैर्दु
वशनिभिश्च ॥ २४ ॥ निरीक्ष्य रामानुजमाकुलं तथा
नदाविसंक्ले भुवनत्रयैकभूषाम् प्रभाववेदी भुवनप्रभोः पदं
ग्लोचनस्तां प्रकृतिं पितामहः ॥ २५ ॥ पितामहो ब्रह्मा

स्वां प्रकृतिं स्वभावं न मुमोच न तत्याज नेद्विजो बभूवेति
तात्पर्यं तस्मिन्काले भृशमत्यर्थं न भुवनत्रये विसंष्ठुले स॰
ति रामानुजं लक्ष्मणं निरीक्ष्य दृष्ट्वा आकुलः सन् ऊतो न मु
मोचेत्याह भुवनप्रभोर्नारायणांशस्य रामस्य प्रभाववेदी अ
नुभाववज्ञः आत्मनैव नागपाशावंधनमोक्षो नैव कर्तव्य इति
पक्षे पितामहो भीष्मः परं स्वां प्रकृतिं न मुमोच तथाकुलः
रामो बलरामस्तस्यानुजं कृष्णं निरीक्ष्य भुवनप्रभोः कृष्णस्य प्र
पंचत्वम् ॥ २५ ॥ अवान्त वायुर्निरवात्कृशानुर्भूमिश्चकं
पे जलधिर्लुलोठे आसीन्महोल्काजटिलं नभश्च किं वा तदो
त्रोतमभून्नभूतम् ॥ २६ ॥ तदा तस्मिन्काले किं वा भूत
त्रोतमभूदिति सर्वमेव तथाभूदिति वाक्यः समी॰
प्राणः त्रोतं नाभूदपि तु सर्वमेव तथाभूदिति वाक्यः समी॰
रणः नवात् नवहति स्म कृशानुरग्निर्निरवात् निर्वाणोब
भूव पृथ्वी चकंपे अकंपत समुद्रो जलपूर्णो लुलोठे विप॰
रीतगतिरित्यर्थः नभश्च गगनं महोल्काभिर्जटिलमासीदि
ति तत्त्वमभयत्र ॥ २७ ॥ अथ भवमवतीर्णः पन्नगारिः
किरीटी सपदि प्राशितमन्युः प्रीतिहृद्यैर्वचोभिः तमवजि
तभुजंगप्राभावाभ्यां भुजाभ्यामपि शिथिलमुपगृह्य स्वामव
स्थामनैषीत् ॥ २८ ॥ अथानन्तरं पन्नगारिर्गरुडः स्वां
मममपि शिथिलहृदयमुपस्थापितदेवभुजाभ्यामुपगृह्यालिंग्य
स्वामवस्थां स्वकीयरूपं निर्विषत्वमनैषीत् नीतवान्
कीदृशः भवमवतीर्णः भूतलमागतः किरीटी सा॰
किरीटीति मुकुटवान् सपदि प्रशमितमन्युस्तत्क्षणात्प्रशान्त॰
रामरोषः प्रीतिहृद्यैर्मनोहरैः वचोभिर्वाक्यैः मन्युः क्रो॰
धोस्तु चापि प्रीतिप्रकाशः अजितो भुजंगस्य नागस्य प्राभावः
पराभवो याभ्यां भुजाभ्यां पक्षे किरीटी अर्जुनः तं कृष्णं ल
तथाविधं प्रतोदहस्तं भुजाभ्यामवगृह्य पूर्णं तद्रोषं चकार
ति भावनम् अवजितभुजंगप्राभवाभ्यां निर्जितनागप्रभ॰
त्वाभ्यां प्रभो रयं भावः प्राभव इति ॥ २९ ॥ दीर्घं यशास्यं य॰

तिलकभूतं गांगेयमुच्चैर्गतमात्मधाम्ना तृणीकृताखण्डल
शत्रुमेनं राजा स्ववर्ग्यैः सह बहु अमंस्त ॥ ३६ ॥ राजा रावणः
स्ववर्ग्यैः रक्षोभिः सह एनं मेघनादं बहु अत्यर्थं अमंस्त बहु मन्यते स्म एनं
बहुमानमस्माकरोदित्यर्थः तदीयं प्रकाशयन् यशोलक्ष्मभूतं
प्राप्तवन्तं संयति संग्रामे आत्मधाम्ना स्वतेजसा गांगेयादिहैव
एवमुच्चैर्गतमुच्चैः कृतमित्यर्थः आखण्डलस्य शत्रुमिति वा
तृणीकृतस्तृणवन्निःसारत्वादवज्ञातत्वात् आखण्डलरूपः
शत्रुः येन गांगेयस्यात्मिमान्भीष्मे लौकिं स्वर्लोकमेकणो
विनिविष्टः ॥ यद्वा राजा दुर्योधनः स्ववर्ग्यैः कर्णादिभिः स
ह एनं गांगेयं भीष्मं आत्मधाम्ना स्वतेजसा उच्चैर्गतं तृणी
कृतः आखण्डलः सम्पूर्णः शत्रुर्येन सः खण्डलानि द्रुतिखण्ड
लनः नाखण्डलः आखण्डलः तृणीकृत आखण्डलवच्छ
त्रुर्येनेति वा तुल्यमन्यत् ॥ ३७ ॥ तदा पुनः स्वां प्रकृतिं
प्रपन्नौ निरीक्ष्य हृष्टौ नरदेववर्यौ बलाधिनाथाः प्रव
ङ्गमाः प्रचण्डवेगाः परमं ह्लते ॥ ३८ ॥ ते बला
नामधिनाथा ईश्वरा वानराः सुग्रीवादयः प्रचण्डवे
गाः शत्रुनिपातेन वेगशालिनः प्रसभमत्यर्थं न परम
ण्डले शत्रुमात्सले भभंजर्भग्नं चक्रुः तौ नरदेववर्यौ न
रदेवश्रेष्ठौ रामलक्ष्मणौ हृष्टौ हर्षयुक्तौ स्वां प्रकृतिं
माकारं प्रपन्नौ यतौ निरीक्ष्य दृष्ट्वा यद्वा नरदेववर्यौ
कृतमार्जनौ बलाधिनाथाः भीमादयः परस्परचौर्गौ
धनस्येति प्रकृतिर्निर्गुणा सामस्येस्या दूस्मात्यादि स्वभाव योनि
तिविष्टः ॥ ३९ ॥ आक्रान्तमेनं हरिनायकेन तेषां प्रन
पेनस्थानमेव परत्रयं सुग्रणमिवस्थोरेण विरोधि चक्रं
चलितं चचाल ॥ ४० ॥ विरोधिचक्रं रावणसैन्यं व
किनेत्रसंचचाल चलनिस्मरणात् अपसमासेनियावन्
द्धीणां वानराणां नायकेन श्रेष्ठेन हनूमत्प्रभृतिना
येन वानरे आक्रान्तकृतानाक्रान्तमनेघावानरश्रेण

नां प्रतापेन लक्ष्मणसमं पुष्टमिति पाठे सूर्येण यथाऽऽदि
त्प्रेरणशंभुना कृशानुना नेत्रवर्त्मिना पुरत्रयं पुष्टं द
ग्धम् पक्षे हरिः कृष्णो नायको यस्य तेनार्जुनेन तेषां
पाण्डवसैन्यानां विरोधिचक्रं दुर्योधनसैन्यं पोषितब
लम् ॥ ४७ ॥ रोषेण धूम्राक्षमकंपनं च प्रमथ्य सैन्य
पवमानसूनुः व्यसृजत्सैन्यं सजीवितेन वेगेन च
लोलांगूलिताद्रिशृंगम् ॥ ४८ ॥ पवमानस्य वायोः सू
नुर्हनूमान् धूम्राक्षमकंपनं च राक्षसं जीवितेन प्राणेन
व्यसृजत् विप्रयोगं चकार तौ मारितौ विनाश्य रोषो
णक्रोधेन तयोः सैन्यं प्रमथ्य विलोड्य वेगेनोच्छ्रितेन दो
सा भुजेन लांगूलितमद्रिशृंगं येन सः पर्वतशृंगेन तो हस्ता
विन्यर्थः पक्षे पवनमानस्य सूनुः भीमः सैन्यं सेनास
मवीतसेनिकं जीवितेन व्यसृजत् प्रमथ्य सैन्यं जवा
नेत्यर्थः कीदृशं रोषेण धूम्राक्षं धूम्रनयनं अकंपनं वा
पनसूनुः स्थिरे भुजेन लांगूलितं सहपीडितमद्रिशृंगं
येनेति ॥ ४९ ॥ ततो निषंगी पार्वती प्रहस्तः सेनापतिः
क्रौंचमिवापगेयः बलं दृढं छिन्नरथो बिभेद सूर्यो यथा
पाः पाण्डुसुतस्य राज्ञः ॥ ५० ॥ ततोनेन प्रहस्तो नाम
सेनाधिपतिः अथोरावणस्य राज्ञो दृष्ट्वा रथस्य सुतस्य
ममस्य सैन्यं बिभेद छिन्नं चकार किंभूतं दृढं दृढमिति पार्थिः
ने सूर्यं तागाधकम ज्ञायं गतेन यथा सा कौन्त्या पाण्डु
ने सूर्यतनयाधकच्छायंगतेन यथा पार्वतेदन्तिपारदे
गोरं सकीदृशः निषंगी तूणवान् पार्वतेदन्तिपार्वती
धनुस्तस्यास्तीति पार्वतीधनुर्धरी अस्त्रविशेषधारी वा
कर्द्रवणाच्छिन्नरथोऽपि यथास्कन्दः आपगेयो गंगासंभ
वः क्रौंचं नामानं पर्वतं भिन्नवानिति सूर्यं यथा इतिपाठे
नत्र राज्ञः सुतस्य रामस्य पाण्डु अवधानं यथा सूर्यं
पासूमिसूता पक्षे आपगेयो भीष्मः पाण्डुसुतस्य
कार्यधिष्ठिरस्य बलं बिभेद सूर्यो यथा रोचयन्

राद्यं.
पां.
५१

९१

खेइति वाणैरेदीप्तो हस्तो यस्य सतथा ॥ ५२ ॥ प्रवी
रलोकात्प्रणयिनयेनप्रतापकालानलमस्य दृष्ट्वा य
पोधनस्तत्रिधनैकसाध्यांस्वपक्षरक्षांक्षितिपोनमेने
५३ ॥ क्षितिपातीतिक्षितिपोरामः स्वपक्षस्यबलस्य
रक्षांरक्षणमनुमेने मन्यतेस्म केनहेतुनागर्भविशेषे
ण नत्रिधनैकसाध्यामितिनस्य प्रहस्तस्ययात्रिधनं
विनाप्रात्तरेकेनसाध्यामित्यर्थः यतोऽसौधनानिय
स्य सयपोधनः किंकृत्वा अस्यप्रहस्तस्य प्रतापएव अ
नलोयस्मात्तानिस्तप्रहर्षणान्वीरलोकान् प्रणयंविना
येनयतिस्मसाम्यं पक्षे क्षितिपोयुधिष्ठिरोऽर्जुनोवा
सैवपौवत्कल्पम् ॥ ५३ ॥ विक्रान्तअपिधीमन्तस्तेपा
र्थाहरिनायकाः कपीशाः नक्तंरात्रौचरितंशीलंयेषां
तेनक्तंचरा राक्षसास्तेषांबलस्याधीशमभीष्टं प्रहस्तं
लेहीसतत्याभिपेतुः पतिताः जयार्थिनोजयकांक्षि
नः विक्रान्ताः विक्रमशालिनः धीमन्तोबुद्धिमन्तः न
स्यापार्थाअपगतप्रयोजनाः पक्षे तेपार्थाः पृथायाः अ
पत्यानिपुत्रायुधिष्ठिरादयः अतिबलानामधीपूर्व
भीष्ममभिपेतुः नक्तंरात्रौ हरिकृष्णोनायकोनेतायेषां
तथा ॥ ५४ ॥ निर्भिन्नमर्मणादेहस्पृहांहित्वायःय
त्सनः परेभ्यस्तेनवीरेणवधोपायः प्रदर्शितः ॥ ५५ ॥
तेनवीरेणप्रहस्तेनपरेभ्यःशत्रुभ्यः अर्थाद्वानरेभ्य
वधोपायस्वीयवधप्रकारः प्रदर्शितः कथितः कीदृशा
नानिर्भिन्नमर्मयस्यतेन देहस्यस्वशरीरस्यस्पृहांकांक्षां
हित्वाकुत्सितेनायोद्धुमिच्छतानाजीवितेच्छाशून्येनयर्थः
पक्षे तेनवीरेणभीष्मेनपरेभ्योयुधिष्ठिरादिभ्योवधो
पायः प्रदर्शितइति शून्यमेपातैरेणोकृत्वोपायोहोभवत

किंतेनास्माकंयत्कर्तनेतिपार्श्वाभ्यांसमानयेतिभा
वः ॥ ४५ ॥ प्रवर्त्येभूयःससंपरःशान्तान्विपक्षवी
रान्नयतोयमल्लायम् पराक्रमस्तस्यधनंजयोऽद्रव
प्रतापसङ्गोपिविनष्टयेनवाम् ॥ ४६ ॥ तस्यप्रह
तस्यपराक्रमोनप्रथेनरौ अपितुअन्यथेनप्रथि
तोबभूवनकारःशिरश्चालेन यावितविपप्रथेति
पाठः तत्रतद्विशेषेणपप्रथेतरामिति सङ्गपवधनं
जयादन्ये सङ्गवोयस्यसालीलानामवानेश्वरस्तस्यप्र
तापेनसङ्गोप्यवसङ्गःकाथभूतस्यतस्यभूयःपुनरपिस
मरंत्वान्प्रवर्त्यपरःशान्तान्शनाधिकान् विपक्षान्वि
सृत् यमगृहनयतःप्रापयतःशान्तान्यरेपरःशान्ताःशान्ता
धिकाः पक्षेतस्यभीष्मस्यधनंजयोऽर्जुनस्तस्माद्व
वेननप्रतापेनसङ्गोपीति ॥ ४६ ॥ प्रतिदिग्विपाम
रिवीरानाशुविद्रावयित्वासमरभुविचरंतंनायकंवाहि
नीनां प्रथमुमभिपपातप्रांशुधामाग्निजन्मा फाणिप
तिमिवतीव्रंचण्डवेगःशिखण्डी ॥ ४७ ॥ प्रतिदिग्विपाम
दिशिदिशिशत्रुंमुपरीत्यरिवीरान् शत्रून्विद्रावयि
त्वा समरभुविचरंतंभ्रममाणंवाहिनीनांनायकंप्रहत्य
राक्षसंसेनाधिपतिमभिपपातसंमुखपतितिसकःअ
ग्निजन्मानीलस्सेनाधिपतिरित्यर्थः कीदृशःप्रांशु
धामतेजोयस्यसःचण्डवेगोयस्यातिवेगोवानित्यर्थः
पक्षे शिखण्डीचफणिपतिंसर्पंशिखण्डीमयूरइव
नायकंसेनापतिं वाहिनीनांनायकंसेनाप
णीद्रुपदपुत्रःपांचालास्तंवाहिनीनांनायकं अग्नेरथ्र
तिभीष्मंअभिपपातसस्तगव्यमाजगामेति अग्नेरथ्र
सानलाजन्मायस्यसःचण्डवेगःपनगाराद्तीव्रशुग्र
फणिपतिमिवेति ॥ ४७ ॥ अस्यसूच्यतेजाःप्रहरन्प्र
सह्यमनोजवस्यन्दनदीर्णभूमिःअसौविसर्पीपसमवे
समेतान्नतच्छत्रूणांमभवच्छरारापम् ॥ ४८ ॥ अस्यार

च्छ्रेष्ठमश्वकर्मो जो यस्य सत्प्रसह्येतदा ग्रस्तो नीलो वा
नरसेनापतिः तत्प्रहृतं प्राणानां प्रावर्धं वेधं नाभवत् तच्छ्रु
त्वलत्तो नव श्वेत्यर्थः हृदास्प्रहरणा पतानि निपेधः प्रहार
ञ्जवेन् मनइव जवो वेगो यस्य स मनोजवः स्पन्दनेन गम
नेन दीर्णा भूमिर्येन सः समरे समन्ततो विकुर्वन् गच्छन्
पदे ग्रस्तोपि शिखण्डिनच्छुराणां भीष्मशराणां पातेव्यताभू
त् मनोजवेनवेगशालिना स्पन्दनेन रथेन दीर्णा भू
मिर्येन प्रोथं समानम् ॥ ७८ ॥ संख्ये संभवतां सतारच
यता रामान्वयस्य प्रिये सद्यः संसदच्छप्पलोमविलसद्
दः शिलाविभ्रता प्रथेधामशिखण्डिनः प्रथयता धा
जिष्णुनाजिष्णुना नीलेनाभुसहेवदावदहनस्सेनाप
तिः पातितः ॥ ७९ ॥ संग्रामे संभवतां संग्राम्ये सता
ना नीलेन वानरेण सेनापतिना प्रहस्तो निपातितः कीं
दृशेन शिलाविभ्रता बृहत्या शाखा खण्डं धारयता संसद
क्रियाविशेषणाद्ययशिखण्डिन स्तुडायत्नस्य पत्र राजसा
ष्णुना दीप्तिमता जेन जिष्णुना जयनशीलेन ग्रेभुमुद्वा मेघै
न दावदहनेदावानलः शिखण्डिनो मयूरस्य धामतेजः
प्रकमगेप्रथमतः प्रथयताः पदे शिखण्डिनपांचाल
जेनेन तुर्यो धनसेनापतिर्भीष्मोनिपातितः शिखण्डिनं पु
रस्कृत्याः जेनेन भीष्मो निपातितः शिखण्डिनं पु
रपर्वविलासहलः शिलाविभ्रता शिलावद्द्वत्वं संवदो
दयं वहः शिलेति रामोभिरामयोऽन्ववायो वंशास्य प्रिये
चयता नारान्वयस्पतिपादे नारान्वयस्यांगदस्य पदे
नान्वयः सोमवंशः ॥ ८० ॥ रणाङ्कनगताः प्राणा

स्तावदेव बभार सः यावज्जीवकरो नासीदाग्नेयप-
थगोचरः ॥ ५० ॥ सप्रहस्तस्तावदेव प्राणान् बभार
दधौ रणांगने गतः संग्रामभूमौ स्थितः यावदाग्नेयस्या
ग्निपुत्रस्य नीलस्य पथगोचरो नासीत् नीलेन यावन्न
दृष्टः तीव्रः करो हस्तो यस्य स प्रहस्तः पक्षे स भीष्मः
तीव्रकरः आदित्यः आग्नेयपथगोचरः आग्नेय्या आ
गत आग्नेयः तत आगत इत्यर्थः आग्नेयश्चासौ पन्था
श्चेति आग्नेयपथः समासान्ते इति टिलोपे रूपं तत्र
गोचर इति आग्नेयदिग्वर्तीन भूतः दक्षिणायनं न प्र
ाप्तमित्यर्थः आग्नेयपथादुदीचीं प्रति गतश्च यो न तत-
यावदिति भावः तावज्ज्वरप्राप्याय गतः स आसीद्यावदु
त्तरेयणं दृश्यम् ॥ ५० ॥ एवं द्रष्टाहानि धृतप्रतिज्ञः
कपिध्वजेनाहितफड्गुभीष्मः पतत्रिभिस्तीक्ष्णमुखैः
परीतस्स धीरशय्यां चिरमध्यशेते ॥ ५१ ॥ सप्रहस्त
श्चिरं सर्ववीराणामुद्भटानां शय्यां पायन मध्यशेते अ-
धिशायितवान् तत्र शायितो वीर्यनिद्रां गत इत्यर्थः एवं
पूर्वोक्तप्रकारे द्रष्टाहानि द्रष्टादिनानि व्याधृता प्रतिज्ञा
येन स तथा कपिध्वजेन कपिश्रेष्ठेन नीलेनाहितफड्गुर्भी
ष्मो भयानकः पतत्रिभिः पक्षिभिः परीतो व्याप्तः तीक्ष्णा
नि मुखानि येषां ते तथा पक्षे आहितो फड्गु येन एवंभू-
तो भीष्मो गांगेयः स वीर्यशय्यामध्यशेत अधिशायि-
दा संक्रमैत्याधारस्य कदत्वम् कपिध्वजेनार्जुनेन
पतत्रिभिर्बाणैस्तीक्ष्णैः परीतो व्याप्तः एवमनेन प्र-
कारेण दृष्टाहानि व्याप्य कृतप्रतिज्ञमिति ॥ ५२ ॥
लंकेश्वरः प्रागिव देवतं जे-
नेनो जिगीषुः प्रतिपदमाजौ कतिपयाभिक-
दधे धनुस्संगतकिरीटमौलिर्वाकं परत्र रदधो आजौ
लीः ॥ ५३ ॥ लंकेश्वरः रावणः धनुर्दधे दधौ आमिति ॥
संग्रामे प्रतिपाद्यं प्रतिपादने येनाधर्षिं विग्रहमिति

यावज्जिगीषुर्जेतुमिच्छुः पूर्वदेवराजमिव पाकारिमिव
स किंभूतः तुङ्गानि किरीटानि मौलिर्यस्य आकार
ल्पः प्रसाधनं रत्नानां कान्तिभिश्चाभिन्नाकारो यस्य सः
पक्षे कर्णाराधेयः धनुर्धरो परिपन्थिनमर्जुनं जिगी
षुः लोकेश्वरः पूर्वदेवराजमिव आकल्परत्नकान्ति
भिः प्रोभिन्नपीलं यस्य ॥ ५२ ॥ स्वामिनाजनितसत्क्रि
येण सा दिङ्मुखोन्नतविसारितेजसा रविणा दिगिवार
कुम्भजन्मनानाथवत्यजनि वारिवाहिनी ॥ ५३ ॥ सा
अरिवाहिनी शत्रुसेना रावणसैन्यं रावणेननाथवत्यज
निजाता किंभूतेन जनितसत्कारेणेत्यर्थः दिङ्मुखोन्न
तदिगन्तावकाशो विसरणं पीलं यस्य सः कुम्भजन्मनाऽग
स्त्येन दक्षिणा दिगिवेति पक्षे तेन स्वामिना कर्णेन वैरिवा
हिनी दुर्योधनसेना स्वामिना दुर्योधनेन जनितसत्क्रिये
णेति कुम्भजन्मना द्रोणेन नाथवत्यभूत् ॥ ५३ ॥ स
सञ्जीवितग्रहणविधौ कृतोद्यमः क्षमापतेः प्रसभमजा
तविद्विषः ससंभ्रमोच्चलितपयोधिडम्बरैः स्वमण्डलैः
परबलमभ्यवर्तत ॥ ५४ ॥ स रावणः रामसैन्यमभ्यव
र्तत संमुखमाजगाम क्षमापते रामस्य जीवग्रहणार्थं
कृतोद्यमः न जातो विद्विट् शत्रुर्यस्य सोऽजातविद्विट् उ
प्रसभं हठेन कैर्मण्डलैः सैन्यैरित्यर्थः किंभूतैः ससंभ्रम
च्चलितः समुद्रस्याडम्बरः प्रपञ्चो येषां तैरिति ससंभ्र
माच्च उच्चलितपयोधितुल्याडम्बराश्चेति वा पक्षे सञ्जी
णः अजातविद्विषो युधिष्ठिरस्य क्षमापतेः राज्ञः सह
जीवितेन वर्तते इति सञ्जीवितस्तस्य ग्रहणविधौ ग्रहण
प्रकारे कृतोद्यम इति ॥ ५४ ॥ समं गरेनेन्द्रस्य विज
यप्रीतिमादधे वसन्ते कामदेवस्य पीनरपोमरिगोदयः
५५ ॥ स राघवेणेनेन्द्रस्य रामस्य विजयप्रीतिं निधायल
क्ष्मीकृत्य संगरे संग्रामे सन्दधत् धातिस्म पीतरपो

हृदयइव यथाप्रीतरप्रमेस्तुंद्रमउद्गमोवसंतेकामदे
वस्यकंदर्पस्यप्रतत्काव्यकर्तुर्दर्पतेर्गा पदे सकाणो
नेंद्रस्य फाधिष्ठिरस्येतिवाशेषसमानम् ॥ ५५ ॥
इतिश्रीकविराजकृतेराघवपाण्डवीयेमहाकाव्येर
महलभीष्मवधोनामाष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥ ८ ॥
सासेनायुद्धयात्रोत्सुकसुभटमुखाध्मातशंखावतूर्
र्यध्वानानिस्वाणाभेरीभ्रमदजरवरवयाक्रांतलोकांतराला
वातव्याधूतधौतध्वजपटपटलीचुंबमानांबुवाहा ।
वाहव्यूहत्वनत्क्ष्मातलबहलरजोनिर्भरानिर्बभासे
॥ १ ॥ उभयसेनानिर्बभासेनिःशेषेणशुशुभे किं
भूता फद्धयात्रायामुत्सुकायेसुभटास्तेषांमुखेनाध्मा
तानांपवनपूरितानांशंखानामनुपश्चात्तूर्येनाउद्धा
यिमाधिकंगच्छता निस्वरणानांवाद्यविशेषाणांभेरी
णरजानांचरवेणशब्देनयाक्रांतापीन्नमांतलोकाना
मंतरालंययासातथा वातेनपवनेनव्याधूतानांवि
शेषेणकंपितानांधौतानांनिर्मलानांध्वजपुटानांपाट
लानांपंक्त्याचुंबमानास्पृशमानाः अंबुवाहमेघायया
यत्रसातथावाहानामश्वानां व्यूहेनसमूहेनत्वनत्स्य
क्ष्मातलस्यक्ष्मातलस्यबहलैःप्रचुरैःरजोभिःधूलिभिर्नि
भरेणव्याप्नोति ॥ २ ॥ तदनुसाभरताख्यवरूथिनी
शूनमहायुधपत्तिनिवेशता समरसंगतलेसमदोच्चल
क्रमेणचचैर्जेचरटेपरसैनिकैः ॥ २ ॥ तदनुपश्चात्
श्र्येभवश्चाभरतस्याग्रोज्येष्ठोयमस्तस्यवरूथिनी
सेनायाराणसैनिकैस्समरंजचटेमिलिता समरपव ।
रेणोनर्तनेनभूमिरूतस्यतलेस्वरूपे कोहपुः समदा
मदजलसलिलात्तच्चलंतीगजघटायत्र धृतानिमहा
फधानियैस्तैः पत्तिभिर्निर्वर्तनानिरथकाणा पदे भरत
उलीनान्नानामग्रेसरेणफाधिष्ठिरः परस्परंयोधनः

रघं॰ पा॰ ५४

५५

स्य तुल्यमन्यत् ॥ २ ॥ पणवानकशङ्खसिंहनादै
र्बधिरीभूतनभोदिगन्तरालम् इतरेतरसङ्गवैरिवीरस
मं संभूतसंभ्रमं बभूव ॥ ३ ॥ तदुभयबलयोः समरः
संग्रामो बभूव कीदृशो बधिरीभूतं नभश्चाकाशं दिशा
मन्तरालं पणवानां वाद्यविशेषाणाम् आनकानां दुन्दुभी
नां शङ्खानां सिंहनादैः पुरुषसिंहानां च नादैः शब्दैरि
ति यद्वा पणवादिभिः सहद्भूतध्वनिरेव विवोदितः
सिंहनाद इव नादः इतरेतरमन्योन्यसङ्गा मिलिता वैरि
णो वीरा यत्र संभूतः संभ्रमो आदरो यत्र तुल्यमुभय
त्र ॥ ३ ॥ महाहवे महितमनोरथं द्विषं महीपतेः प्र
तिभवमिन्द्रजित्क्रमम् न्यवारयत्तु तमभिपत्य गोप
तेः शरीरजो भुजधृततुङ्गगोत्रभृत् ॥ ४ ॥ महाहवे
महासमरे गोपतेरादित्यस्य तनूजः सुग्रीवः द्विषं श
त्रुं न्यवारयामास किं कृत्वा तु तं शीघ्रमभिपतित्वा
आगत्येत्यर्थः इन्द्रजितो मेघनादस्य भुवं नियन्तारं रावण
मित्यर्थः महीपतेः रामस्य प्रतिभवं संमुखमित्यर्थः
महितमनोरथं महितो मन इव रथः स्यन्दनो यस्य तं स
कीदृशः भुजेन धृताः समासान्तविधेरनित्यत्वात् पर्व
गोपतेः सहस्राक्षस्य शक्रस्य शरीरजोऽर्जुनः गुरू
शैलान्न्यवारयत् महीपतेर्दुर्योधनस्य प्रतिभवं धृ
तात्तगाण्डीवस्य फलस्य तूर्येन इन्द्रं जयतीति इन्द्रजि
त् एवंभूता भूरुत्पत्तिर्यस्य इन्द्रादधिकमित्यर्थः ॥
४ ॥ इति प्रतीतारमहृष्टवाणां महीगते भानुमिव स्वै
रेतम् भिन्नासवीरानितरानरौत्सीदाकाशकृदिभ
शिभिः पृषत्कैः ॥ ५ ॥ स रावणः इतरानन्यान्वीरा
न्योधानरौत्सीत् अरुधत् किं कृत्वा आकाशकृदि
भिरभिगानोदरसरकैः पृषत्कैर्वाणैर्हरीणां वानरा
णां प्रणीतारं सुग्रीवं
हृष्टवाणां गृहीतहृद्विष

विभित्त्वा विदार्य स्फारं तं दीप्तं महीगतं पृथ्वीतलगतं भा
गमिव पृषद्कैर्बाणैरनैषीत् एते सकर्णाः नमर्जुनं भित्त्वा
इत्यरात द्रुपदादीन् हरिः हासः प्राणेतासारथिर्यस्य उ
ह्णोबाणः पृथोयेन ॥ ५ ॥ किरीटिनः स्यन्दनकेतुमौलि
क्रान्त्वा न दत्तां कपिसैन्यनाथम् दृष्ट्वा विपक्षस्य विनेत्रमि
श्रो नेत्राण्यमर्षाद्रुणत्वमापुः ॥ ६ ॥ विपक्षस्य राव
णस्य नेत्राणि चक्षूंषि अरुणत्वं लौहित्यमापुः प्रा
पुः रोषात् किंभूतस्य कपिसैन्यनाथं सुग्रीवेन
दत्तं दृष्ट्वा विनेत्रमर्षात्तमेव सुग्रीवमेवापनेतु
मिच्छोरिच्छावतः किरीटयुक्तस्य स्यन्दनस्य रथस्य
केतोर्ध्वजस्य मौलिमग्रं क्रान्त्वाक्रम्य एते विप
क्षस्य दुर्योधनस्य नेत्राण्यरुणत्वमवापुः अत्र ब
हुवचनं भ्रातॄणामभिप्रायेणोपलक्षणार्थं कि
रीटिनोऽर्जुनस्य स्यन्दनकेतुमौलिध्वजाग्रं क्रान्त्वा
स्थितं तेन दत्तं कपिसैन्यनाथं हनूमन्तं दृष्ट्वेति ॥
र ॥ व्यालिम्पारातिर्बलो बलपतिरभितः संयुगं
वर्तयित्वा किंचिद्धार्दाण्डुकाण्डुः स्तनपामिति वि
धिर्मा कृते विक्रमेण वीक्ष्याभीमो किरीटापनयद्व
कृते गोपते नेन्दनेन प्राप्ते ... तपायाति तिमिरस्य
विष्णवे मातुयात्रो निवेशम् ॥ ७ ॥ सर्वावर्णाः
निवेशोपशिविरं प्रापयणात्वपृहं जयामेत्यर्थः
सङ्ग्रामयात्राणानुचरेणावर्तते सान्त्वराद्वास्यर्थः संय
गं संग्रामं वर्तयित्वा कृत्वा विपक्षेण साम्प्रतं नयो
येन पर्वं भूते यद्दलं सा बलं सैन्यं तस्य पतिरीश्वरः अ
भितः समन्तात्मा कृते हनूमतो विक्रमेण दोर्दण्डस्य का
ण्डुः काण्डुतेः किंचित्स्तपामनो विधिः स्तनपामिति वि
धानः तपायायात्रो उपक्रमे प्राप्ते सति तिमिरमंध
कारं ... इति
कारं चनीति तिमिरमरु तस्मिंस्तिमिरमपवि

राघ.
पा.
५५

गोपनेरादित्यस्यनन्दनेन सुग्रीवेणावांछाभंगोजयेछा
भंगेकृतेसति किरीटापनयइवेति यथाकिरीटमुकुटे
अपसरतिकश्चिदिति पक्षे सकर्णः निवेषाः शिविर
णंइत्यमरः ॥ बलपतिःसेनापतिः व्याख्रिममराम
णोरागांधेनमारुतेभीमस्यगोपेनविंद्रस्यनन्दनेनार्जुने
न ॥ ७ ॥ रचितेनरदेवजन्मनाटोपमुकुटस्यैवमनोरथ
स्यभंगम् परिभावयतोनशर्मराज्ञोनिशिजज्ञेधृतराष्ट्र
नन्दनस्य ॥ ८ ॥ निशिरात्रौराज्ञोरावणस्यशर्मसुखं
नजज्ञे किंभूतस्यमनोरथस्यभंगंपरिभावयतः नरदे
वजन्मनारामेणाटोसंग्रामेरचितेकृतेमुकुटस्येतिकि
रीटस्येत्यर्थः नधृतेराष्ट्रस्यदेशस्यनन्दनस्तस्माद्योयेन
अवारम्भलेघात राष्ट्रपल्लवभ्रेटेषाइत्यर्थः पक्षे धृत
राष्ट्रस्यनन्दनस्यराज्ञोदुर्योधनस्यनरदेवजन्मनार्जुनेन
८ ॥ आगामिफलेविजयात्रबोधसंकल्प्यसंतमसका
योधवृन्दम् राजारजन्याविरतोरणायनिजानुजोद्बो
धनमाचचार ॥ ९ ॥ राजारावणःनिजानुजस्यकुंभ
कर्णस्यउद्बोधनंजागरणमाचचार चरतिस्म रजन्या
रात्रौविरतो विरामेसति रणायसमराय संतमसयोधवृ
न्दंसंग्रामादनिवर्तिवीरसमूहं संकल्प्यसंमर्थ्य आ
कांक्ष्येति किंभूते आकामिभाविफलेविजयात्रबोधि
धनमीलः संसमसकाम्रसमयात्संग्रामादनिवर्तिन
त्यमरः पक्षे राजादुर्योधनेनिजानुजस्य दुःशासन
स्य तद्बोधनमुत्साहनमाचचार संसमकयोधवृन्द
मपामादिराजनहृन्दं संकल्प्य ॥ ९ ॥ प्रातर्भूयाः प्र
दृवेसमरमहमहारम्भमहस्मानिनादे संध्यारागेभ
टनासरिदधिरनिभेरंजयकन्यायुधानि गीर्वाणान
वंधप्रतिभटघटनाकांक्षयाकद्धमार्गा वेकीभूतानवमू
नागणरमसजितोदन्वदोघोबलौघो ॥ १० ॥ बलयो

लयोस्तेनयोर्द्वयोः गोष्ठौ समूहावेकीभूतौ मिलिताव
भूताम् दृष्टौ प्रातःकाले भूयः पुनरपि समरे सहसंग्रा
मोत्सवस्य योमहारम्भहम्भावाद्यविशेषस्य योनिना
दोविहृते सति संध्यायां अविरतध्वनिभेतत्सहशोभ
तानां योधानामकधानि रंजयति सति कीदृशौ तौ वी
रयोर्धैर्यस्य पाण्डवस्यान्वबंधोप्रतिभटस्य विरोधिनो॰
घटनायाः प्राप्तेराकांक्षायां दृष्टौ मार्गीयाभ्यां तौ रणव
भसेन संग्रामजवेन जितउद्धत्वतः समुद्रस्य गोष्ठौ वारि
प्रवाहौ याभ्यां तौ ॥ ९ ॥ नरकभुवमथाग्रे वाहिनीनां
यियासुं पटुपटहनिनादध्वस्तनिद्रैर्दिनादौ पतिरम
रिपूणां सोदरं भर्तृभक्तैः परिचरणविधिज्ञैः प्राहिणोत्सं
गराय ॥ ९ ॥ अथानन्तरं अमररिपूणां देवशत्रू॰
णां पतिः स्वामी रावणः सोदरं भ्रातरं कुम्भकर्णं संगराय
समराय प्राहिणोत्प्रेषयामास वाहिनीनां सेनानामग्रे
यियासुं गंतुमिच्छुं नरकभुवं नरकाश्रयम् भूमिस्
स्थानमाश्रय इति विग्रहः दिनादौ दिनोपक्रमे पटू॰
नां पटहानां निनादेन ध्वस्ता निद्रा यस्य ते भर्तृभक्तैः
स्वामिभक्तैः परिचरणस्य विधिज्ञैः विधानज्ञैः पदे
पतिः राजा दुर्योधनः अमररिपूणामसुराणां सोदरं
भगदत्तं समराय प्राहिणोत् नरकभुवं नरकाश्रयम्
॥ ९ ॥ सप्रतिष्ठितविरो
जोयियासुं गंतुमिच्छुम् ॥ ९ ॥ उच्चचालप
धिपाः सनो वीरपानमदघूर्णितेक्षणः उच्चचाल ॥
रमण्डले प्रति प्राप्य बाहुपिहितैकदिक्चरः ॥
र ॥ सकुम्भकर्णः परस्य पाश्चात्ये मण्डलं प्रति लक्षी
कृत्योत्पत्य उच्चचाल चलति स्म जगामेत्यर्थः कीदृशः
मोघुना जानुपर्यन्तलम्बेन बाहुना पिहितमेकादि
क्रमं येन सतथा पारीम ·· र्थः प्रत्येकं च
नं प्रतिष्ठितं संगीतं वा विरोधिनां प्रासूनां प्रासनमा

ग्रंथ० पा० ९८

९६

ज्ञायेन सन्नच्छा संप्रतीतिपारे संप्रतीद्दानीश्रुतं विरो
धिना पासनं येनेति वीरपानमदेन घूर्णितैरीक्षणैश्चक्ष
षीयस्यसः वीरपानेनउत्पन्नेन भूतेनाविनिधारणेन्म
मदः पद्ये स भगदत्तः शोभमानम् ॥ १२ ॥ तेन सुप्र
तीकेन स्ववद्विपेन समं समीकाजिनमापतंतम् किरीटको
टिकालितार्कतापिमर्द्दष्टेन पोक्ताः युधि वानरेन्द्राः ॥१३॥ वानरेन्द्रः
सुग्रीवास्त्यस्त कुंभकर्णेद्दष्टेनपोक्ताः नपाक्ताः अत्र कीट
पं सुप्रतीकेन शोभनपारीरेण सुप्रतीकनाम्ना वा स्ववद्वि
पेन देवदन्तिनाम संसहसमीकाजिरं संग्रामोगनमा
पतंतं श्वागस्युतं किरीटस्य मकुटस्य कोटाववग्रे वलितो
केतापिमर्यत्रतं पद्ये तेभगदत्तं नरेन्द्रः अन्ये राजानो
प्यमेवनशेकुः सुप्रतीकनाम्ना हस्तिना स्ववद्विपेन स
मं तुल्यं यथास्यादेवसमीकाजिरमापतंतं सुप्रतीके
न समं सहितं वा ॥१४॥ सन्नद्धे भगदत्तशंखनिनदेत्रस्यत्रिलो
केबले नाम्यहिकारिकुंभकर्णपूतनापालेन्द्रकोला
हले तीक्ष्णाक्षीणपतत्रिपीतसुभटप्रत्यग्रसक्तासवं
प्रावर्तिष्टदिवातिथीकृतमहायोधंमहायोधनम् ॥
महायोधनंसंग्रामः प्रावर्तिष्टप्रवृत्तम् बलेसैन्ये एवं
सति इतिविषानेहिस्तन्नङ्पुधायद्धतोद्यमाः येरभग
हस्तिपकाहस्तिगतायेयथास्तेर्दत्तैः शंखनिनादैः पु
कारितोपत्रस्यत्रिलोकं लोकत्रयं यत्र तत नाम्यंतोहि
कारितोपत्र एवंभूतया अम्भकर्णस्य पृतनया प्राव
नत्रिभिः स्वधन्याकैः पीतं सुभटानां प्रत्यग्रमसृक्
कीधनमेवासवंयत्रतत दिवः स्वर्गस्यातिथीकृता म
हयोधायत्रतत पद्ये बलेरमयसैन्ये सन्नद्धे सति
महायोधनं प्रावर्तिष्टेति कीदृशे भगदत्तः प्राग्ज्यो
तिषपते राजविशेषः तस्य शंखनिनादेनत्रस्यत्रिलो

कौवलं यत्रनासंतेनोद्दिद्दिक्करिकुम्भा यत्रएवंभू
नयाकर्णस्यराधेयस्यपृतनयाप्रारब्धः कोलाहलोय
त्रतीक्ष्णानिशितायेद्रोणस्याचार्यस्यपतत्रिणोबाणा
स्तैः पीतस्वभटानांरक्तासवंयत्रद्रोणः कालेकृशीपता
वितिविश्वः ॥ १८ ॥ हेलानिर्लिप्तपृष्ठीभवसबल-
भुजंगेंद्रभोगानुकारि प्रौढोदंचत्करेणप्रलयप-
विणातघूर्णामजीमूतभासाव्यस्तगणात्नोणिखण्डस्फोटि
न -- स्वतलंकुर्वतापादचारीसंरुग्णानेनतेनक्षिति
पतिपृतनाकुम्भिनाम्भोजिनीव ॥ १९ ॥ क्षितिपतेः
पृष्ठीभवस्यपृतनासेनाऽनेनकुम्भकर्णेनसंरुग्णासम्प
के एविलिप्तानेनविस्तारिताकृतेतियावत् तान्तविपुल
पृ हेलेतिहेलयालीलयानिर्लिप्तमाउल्लिप्तमाकृतायाष्ट
वीतस्याभरेणगौरवेणसरस्यावक्रस्य भुजगेन्द्रभोग-
स्पोषघृवीरस्यशत्रुकारी अखण्डकारणशीलस्तस्तेहृषः
प्रौढोबलवान् उदंचत्करोयस्यसतथा प्रलयपतिणा-
तोचषुकः घूर्णामोयेजीमूतोमेघस्तद्वद्भावस्यानेनकाण-
णोनिविशेषणात् कर्णाभ्रप्रायात्नोणिमहीतस्याः
खण्डेनस्फोटितेचूर्णितंस्वतलंपातालंपाकुर्वता पाद
नेवाविचरणशीलःसन् कुम्भिनांदन्तिनां अम्भोजिनी
पद्मिनीवेति पद्मे तेन कुम्भिनास्वप्रतीकनाम्नाभग-
दत्तिहस्तिनांक्षितिपतिपृतनापाण्डवसेनासंरुग्णामानेन-
अम्भोजिनीव अप्रयासेनैवेतिभावः फेलानिर्लिप्तपृष्ठी
भरेणसबलोयोभुजगेन्द्रभोगस्तद्वत्कारीप्रौढ उदंचन्
धैर्याख्यान् कावः स्फूलहस्तोयस्यसतथा तल्पमन्यत्
९ ॥ केरधृतकरवालेप्राणदंतायकांतं गहनतमटवे
गान्तोच्छगाछप्रहारम् अविकलगलगर्जोरत्नपजे
न्यबोधं धृतिरतिबलमेनंपपपतांनपपतिस ॥ ९
अनिबलंमहाबलमेनंकुम्भकर्णघघतो धीधानो-

रघु. पा. ५७
९७

धृतिर्धैर्यं येन पपतिस्म तेन हृष्टमित्यर्थः तं हृष्ट्वा सर्वे योधाः प
लायिता इति भावः किंभूतं करेण हस्तेन धृतः करवालो
येन तं प्रशस्तीर्णादंताग्रमेव कुंतो यस्य तं गजहस्तो महान्
यामदवेगस्तस्मात्सोच्छ्वेवोच्छ्वोगाढप्रहारो येन तं अ
विकलो महान् योगलगर्जो ध्वनिस्तेन समंतात् रुद्धः
पर्जन्यस्य मेघस्य घोषः शब्दो येन पक्षे पनेभगादत्त
हस्तिनं पपपतिधृतिर्न पपातिस्म करेण स्थूलहस्तेन धृ
तो गृहीतः प्रतीक्षितः करवालो येन मदवेगो मदजल
वेगस्तस्मात्सोच्छ्रितिः ॥ ९ ॥ पादलोदैर्दर्पानदल
नैः पुष्करस्य प्रहारैर्हस्तोत्क्षिप्तैः परिघमुसलैः केव
लैर्हस्तघातैः भ्रामंभ्रामं प्रधनपृथिवीमण्डले चण्डवे
गः पीर्णव्यूहं प्रतिबलमसौ नाशयामास तूर्णम् ॥
९ ॥ असौ कुंभकर्णः प्रधाने संग्रामभूमौ भ्रामंभ्रामं
भ्रमित्वा भ्रमित्वा प्रतिबलं विपक्षं रामसैन्यं नाशया
मास नाशयतिस्म कीदृशं पीर्णं विघटितो व्यूहो यत्र
ते व्यूहो नाबलविन्यासे निर्माणे निकुरम्बयोरिति
विश्वः स कीदृशः चण्डवेगो यस्य सः कैः पादलो
दैः चरणघातैः दर्पानदरणैर्हननाघातैः पुष्करस्य प्र
हारैः एवाग्रप्रहारैरित्यर्थः हस्तोत्क्षिप्तैः परिघमुसलै
श्च केवलैर्हस्तस्फालनैर्हस्तघातैश्चपेटैः पक्षे भगदत्तह
स्ती प्रतिबलं पाण्डवसैन्यं पुष्करस्य स्थूलहस्तस्य प्र
हारैः केवलैः हस्तघातैश्चेति तल्पमनल्पम् नीचैः
भ्रमकुञ्जानीकसमारब्धविजृम्भपालेभ्यो जनेरिति विश्वः ॥ ९ ॥ ब
श्वलनतोऽजववेगभिन्नपत्रिनपपद्धिस्पन्दनवोपितोर्वि
१८ ॥ नरहरिसैन्यं पयोरुहांघ्रिजमिवारिसैन्यम्
वेगेन भग्नं पाण्डुसैन्यं पवंवभूव किंभूतं कुंजर
कोऽगजसमोहो यत्र पयोरुहांघ्रिजमिव कीदृशं भ्रमकुञ्जानी
श्रपाम्नाः पत्रयः पदातयो यत्र न

ग्रंपतोह्वयः स्त्रस्त्रायत्र श्रीरिसैन्यं पाण्डवबलम् ॥
१८ ॥ सुग्रीवस्तदभिमुखं निपत्य भीमः संग्रामं स्वभु-
जबलोर्जितं विधाय झाटिति द्विषमदर्पाङ्गतोपि त-
स्मादात्मानं कथमपि मोचयांचकार ॥ १९ ॥ सु-
ग्रीवः कपीश्वरस्तस्मात्कुम्भकर्णात्कथमपि आत्मा
नं मोचयांचकार त्याजयति स्म विषमां दशामवस्था
गतोपि सन् तदभिमुखं तस्य कुम्भकर्णस्याभिमुखं
निपत्य भीमो भयानकः स्वभुजबलोर्जितं स्वकी-
यभुजसामर्थ्यसम्भवितं संग्रामं विधाय हठात्कारात् झा-
टिति सुग्रीवः कुम्भकर्णेनाभिभूय धृतः पश्चात्
मादाय परावृत्तस्तत्कर्णनासां छित्त्वा ततः परागतः पदे
शोभना ग्रीवा यस्य स सुग्रीवः भीमसेनः तस्माद्गदा-
नेगजाहवाद्गाग्पवपाद्विषमदर्पाङ्गतोपि शोषितः
ल्पम् ॥ १९ ॥ सकोपितो मारुतिना मनस्वी महास्त्रजा
लेरणे विभूनाम् वाहद्वाहदार्ढ्यबलो बिभेद प्राग्ज्योति
षपा क्षिप्रमिवोग्रः ॥ २० ॥ स कुम्भकर्णोपि तूर्णं
रामादीनां व्यूहं समूहं रामसैन्यं बिभेद विदारयामा-
स केन महास्त्रजालेन समूहेन किंभूतः उग्रः तीक्ष्णः
मारुतिना हनूमता कोपितः मनस्वी मानवान् रणे सं-
ग्रामे हद्वाहदार्ढ्यबलं यस्य प्राग्ज्योतिषाधिपक प्रथमतः
ज्योतिस्तेजो यस्य तेनेति मारुति विशेषणं अस्त्रजाल
विशेषणं वा यथा ईशः शिवस्त्रिपुरं दैत्यविशेषमिति
पक्षे प्राग्ज्योतिषे शोभगदत्तो मारुतिना भीमेन कोपि
तः यथा तोग्रो महादेवस्त्रिपुरमिति ॥ २१ ॥ संसमका
नोद्विषतां वधाय निबिडकल्पः प्रतिपक्षभिन्नम् हतप्रस
र्पद्विजयः स्वसैन्यं हतं ज्ञात्वा मायांतरमाभिरामाः ॥ २२
रामो दाशरथिस्तरसा वेगेन तमभि तं कुम्भकर्णं ललतौ
क्षान्त्यायाद्राजगाम स्वसैन्यं प्रतिपक्षेण प्रावृणोत् कुम्भक-

प्र०ह०
पा०
२८
९४

णेनभिन्नं विदारितं हस्ताद्वीहयं हृदं समर्पत् पलायमा
नम् सकिंभूतः संसप्तकानां संग्रामात् निवर्तितानां द्वि
तांषाञ्जूणांवधायनिबद्धकक्ष्यः निबद्धः कक्ष्यायेनसः क
क्ष्यासारं तरीयस्य पश्चाद्दक्षवलपल्लवेति विस्पष्टः विजयो
विशिष्टजयवान् ॥ २१ ॥ अथ स्मररिपुराजपुत्रयो
स्त्रिभुवनविस्मयनीयरंहसः समजनि समरोत्सवस्त
दाज्ञवरदपराह्वनिरंतरास्त्रः ॥ २२ ॥ अथानंतरं स्मर
रिपुः अम्भकारिः राजपुत्रो रामस्तयोः समरोत्सवः
समजनि संहृतः तदानस्मिन्काले ज्वलंति यान्य
स्त्राणि महास्त्राणि तैर्निरंतरमंतरालशून्यमंबरमाका
शं यत्र स तथा तयोः किंतयोः त्रिभुवने लोकत्रये विस्म
यनीयाश्चर्यहेतुकं रंहो वेगो ययोरिति पदे स्मररिपुर्भ
गवान् राजपुत्रोऽर्जुनस्तयोरिति ॥ २३ ॥ अथानंतरमुत्क
मनेन रौद्रं शूलं यथावेलमवमस्तम्भयन् हरिर्मरुत्सी
तिकरोऽन्यदृत्वाद्यशो महीसलज्जोऽरभूदमुष्य
महतां देवानां प्रीतिकरो हरिः ॥ २४ ॥
णेनरत्नसामत्कोत्पकेरौद्रं हरिः सुग्रीवः अनेन अम्भक
त्वात् गृहीतं चकार सद्देवनाकां त्रिशूलं न्यस्थ
हमित्यर्थः अमुष्य हरेर्वानरस्य यथावेलमवं विस्मृदेवतमुग्रं रुस्य
अभूत् यशः पुष्पमालाव भूवेति पदे तदलंयशो महीसलज्ज
हरिः शालः तज्जुलमपुष्पहरेर्यशो मयस्रगभूदित्यर्थः अनेन भगदत्तेन
२४ ॥ तस्याथ नरसिंहस्य शिलीमुखवनावलिः विप
गजगात्रेषु निपपात निरंतरम् ॥ २५ ॥ अथानंतरं त
स्य नरसिंहस्य नरश्रेष्ठस्य शिलीमुखावलिः विप
क्षमावलिः प्राणिविप्रजेजरस्य शिलीमुखावाणापवनावलि
पुनिरंतरं निपपात .. .. अम्भकारिगात्रे
हलस्य शिलीमुखावानावलिः अपनदित्यर्थः पदेन रोजेन पवसि
हरेः नानापववाणाः विपगात्रेषु पतिताः अन्यस्यापि नरसिंहस्य
विपगात्रेषु पतिताः विपर्भगदत्ता

ऽप्यस्य सुप्रतीकः कुंजरस्य गात्रेषु निपपातेति ॥ २४
त्वं च जम्बू चक्रभोगा दहनपरिगता यास्तदिङ्नाभिज्ञ
मेत्य यत्रास्तामरस्त्रीकरपुटपिहितोऽप्यस्य च त्रुः
सरोरुजम् अन्योन्याकर्षवार्ताकृतकलहकथाले
चैस्त्रैलोक्यपालाः संप्राप्तमेतीति तेतं प्रतिभयमभयैः
सेयुगान्ते युगान्तम् ॥ २५ ॥ उभयोरामकन्मुकाणि
प्ताः ते संयुगान्ते लोकपाला युगप्रलयकाले संप्रा
मेमानिते मन्यते स प्रतिभयं स्मादेव नेकीर्हर्षान्यव
हयोगास्थ्य यथा भूचक्रं भूगोलस्लज्ञावेलागो वेवणाउद
हेनेन परिगता यासः प्राप्तपरिश्रमा यत्र दिक्कारिक
स्मायत्र तेसयः तात्कालेत्र स्ताभिरमरस्त्रीभिः कर
पुटैर्विहितानि उत्पन्नानि उत्फुल्लानि लोमानि च तस्य
पीव सरोजानि यदि काम स्पजयस्तद्वपुभमस्ताके
नोवेदभं भयमति प्रापितामिति भावः एवं वैराकाश
स्थैर्गन्धर्वप्रभृतिभिरन्योन्यस्य परस्परस्य उत्कर्षवा
र्तायां कृता कलहकथा यत्र तं पते उभयोरर्जुनभगद
त्तयोः ॥ २५ ॥ विहाय पूर्वं चारुरंगभंगं न रप्रवीरेण
विरोधिवर्यः मत्तः करी केसरिणीव मोलोज घ्नेन नावेनेव
लिप्तवेन ॥ २६ ॥ नराणां प्रवीरेण नरश्रेष्ठेन रामेण
विरोधिवर्यः पात्रश्रेष्ठः कुम्भकर्णः मोलोशिरसि शि
लीप्तवेन बाणेन जघ्ने हतः मौलिः किरीटधम्मिल स्य
लामनप्रमकेइति प्रकाशः प्रथमं स्वारंगस्य ह
स्तस्य स्वरथपदातस्य भंगं विहाय परित्यज्य मत्तः करी
हस्ती केसरिणि सिंहेन शिलीमुखेन नावेनेवेति पते न
रप्रवीरेणार्जुनेन मत्तः करी भगदत्तहस्ती सुप्रतीकः
मोलोशिरसि शिलीमुखेन जघ्ने कीदृशः करी विरो
धिवर्यो वैरिणोवनावेनेवानि यथा केसरिणासिं

रघु.
पा.
५५
99

हेन हस्ती हन्यते ॥ २६ ॥ स जिष्णुना संगररंगम-
ध्यविपन्नवीरः पिपतामहास्त्रम् । खरः पुरस्तादिव
कुम्भकर्णो रामेण जघ्ने रणपण्डितेन ॥ २७ ॥ स कुम्भ-
कर्णः जिष्णुना जयनशीलेन महास्त्रं क्षिपता रण-
पण्डितेन रामेणाहतः जघ्ने संगररंगस्य मध्ये विप-
न्नेषु वीरेषु पुरस्तात्पूर्वं खरो राक्षसविशेष इव पद्म-
विपन्नवीरो भगदत्तखरः तौ द्वौ जिष्णुनार्जुनेन
जघ्ने रामेण कुम्भकर्ण इव ॥ २७ ॥ नरवरपारकर्तन-
छिन्नः प्राक्छिन्नः प्राक्छरीरात् पतन्मुकुटकिरीटोज्ज्वलि-
हारस्तनास्तके रवदहनशिखाभिभज्यमानमहा-
द्रेः शिखरमिवहधावत्स्यन्दमिन्द्रास्त्रभुजम् ॥ २८
नरवरस्य नरश्रेष्ठस्य रामस्य साहित्येण क्षुरेण छिन्नेन छि-
न्नं कुम्भकर्णमस्तकं प्राक् प्रथमतः शरीरादपतत् प-
तितं शरीरात्साक्षिव प्रथमशिरः पश्चाच्छरीरमपत-
दिति नरस्यापेक्षया प्रागिति कीदृशं मुकुटमतत् मुकुटो-
ज्ज्वलितं शीलयेनयस्य वा अर्कानलैर्हिसितं मतुज्ज्वलितं हे
रमत्यर्थं स्तुतमस्य गृध्रिं येन महाद्रेः शिखरमिवागे-
शिखाभिर्दह्यमानं इन्द्रास्त्रेणावज्रेन कर्णं छिन्नं महा-
धौते गौरिकादैः स्यन्दनेन वर्तनेन तस्मादात्स्यन्दं प-
तन्नस्छिरो भगदत्तशिरः नरवरस्यार्जुनस्य पारेण छिन्न-
म ॥ २८ ॥ कण्ठच्छेदात्पतितविरसच्छोणितम्भच्छि-
नत्का योधिपसमममपनद्वीरयात्राचित्रमिव शोणि-
तावनाघः प्रपतत्प्रणाममम ॥ २९ ॥ प्रसभं ह-
याग्रार्थं शोणितदेव्याः पतितं वीरयात्रानिमित्तं संग्राम
याचा प्रणामं विरचयन्निव कबन्धश्च किं कुर्वन् मस्त-

विहस्यकुलिशमभ्यंतरमासारेणधारासंपातेनारुणया
त्वकणीकुर्वन् कादम्बसेकोदरादुपरिविसरत् विसृती
भवत् यच्छोणितमयाम्भस्तच्छुद्धानांपरस्पराणामासा
रेणानिमग्नबन्धः ॥ २९ ॥ तस्यवीरवरस्यभूभागप
तितेनशिरः बभौसंततिवात्सल्याज्ज्ञात्येवांकेनिवेशित
म् ॥ ३० ॥ तस्यकुम्भकर्णस्यभगदत्तस्यवावीरवरिष्ठ
स्यभूस्थस्यष्टस्यपतितेनशिरोबभौ भुभुभेभूभागफलेसते
तिवात्सल्यात्स्नेहानस्नेहाधात्र्यापृथिव्याअंकेनिवे
शितंपृथिवीजननीतस्यमिवेति ॥ ३० ॥ सदैवतैर्वैर
निपातहृष्टैःप्राशंसिवीरैर्नरदेववीरः दर्पोद्धतस्त्र्यक
साजिभूमौविजित्यराजन्यकंकामदेवः ॥ ३१ ॥ नरव
रवीरोरामोर्जुनोवा सदैवतैर्देवसहितैःसुरैःप्राशंसि
मशंसितः वैरिणांनिपातेनहृष्टैःआजिभूमौसंग्रामा
गनेदर्पेणोद्धतेदर्पिष्ठेत्र्यर्यकंराजकंतेषाम् विजित्य
स्थितः राजन्यकः क्षत्रियः कामदेवइवेति कन्दर्पइ
व पतत्काव्यकर्त्तामहीपतिरिवेतिवासिद्धम् ॥ ३१ ॥
इतिराघवपाण्डवीयेमहाकाव्येकुम्भकर्णभगदत्तवर्णा
नोनामनवमःसर्गः ॥ ९ ॥ ॥ ततोधूर्प्याख्याकुलता
प्राप्यकुम्भवीरान्त
तरात्मास्वपक्षघातेनविपक्षनाथः ॥ १ ॥ वि
नेदेवयोद्धुंसापत्न्यमहतिनामानभाजः योद्धुंप्रा
पत्ननाथोरावणोदुर्योधनोवाप्यनरेवयोधान् योद्धुंप्र
यंकुर्वान् स्वपक्षस्यस्वसैन्यस्यघातेनविनाशेनदुः
योमाकुलितआत्मायस्यसः सानभाजोमानिनःआ
पत्न्येनमहतिनसोहमायांतीति ॥ १ ॥ तेराक्षसा
नराणस्यकुमारःअपिताश्चपाम् रक्षः पुरोगमाश्च
स्वैसुरेप्साशासनकारिणः ॥ २ ॥ तेराक्षसारावणस्यकु
मारा: पञ्चाश्चलस्थलिताः धूम्राक्षादाः धूर्तराष्ट्रय
नानस्य किंभूताः रक्षः पुरोगमाः रावणस्य पुरोगमा

पद्मं.
प
१००
100

येषांते शृंगाग्रेयस्मामनमात्ताः कारिणः पदे १
राज्ञेधृतराष्ट्रस्य ऊर्मोवाऽड्मशामसनादयः ररः पुरो
गमाघटोत्का चाटयोग्रेमामिनो येषांते ॥ २ ॥ यस्टा
टेकारचोरेडुमुकविघटया सेकटद्रोणिपीठं चा
टीभियौट्टकानां फटिति खुरखुरोद्भूतधूलीवितानां
सान्द्राणां सन्दनानां ध्वजपटपटलीलीढदिक्चक्रवा
ले सैन्यमन्तङ्मासीत्पडुस्तभटभुजामण्डलोड्
ण्विड्रूपम् ॥ ३ ॥ सैन्ये रामरावणयोर्द्धेपिएरड्यो
धनयोर्वा समन्तं मर्द्याय फडायासीत् बभूव कीदृशं
तत् चाण्टानां टंकारेण पाह्नेन चोरउडुनोडुमोवाय
विशेषोयत्रएवंभूतया कविघटया हस्तिसमूहेन से
कटनिर्दंतं तेणीपीठं पृथ्वीमण्डलं यत्र तत् चौटका
नां चारीभिः सम्हैर्जं फटिति पीठ्रेविरेलीलोः खुरैस्मृ
ने धूलीवितानां यत्रेति सांद्राणां निविडानां स्पन्दनानां
ध्वजपटानां पटलीभिर्लीढमास्वादितमाक्रांतं दिङ्
चक्रवालंतत् पटवो ये स्फुभटास्तेषां भुजामण्डलेन
उड्डुर्णमुत्तिमाः खड्गणेमिर्यत्रतत् ॥ ३ ॥ आधूल्या
दर्जनस्यां तादाचार्येण प्रवर्तितम् पचंपरबलानां
तेनस्यपतोविस्मयोभवत् ॥ ४ ॥ परस्यशत्रुबला
नां सैन्यानां तत्प्रवेशं प्याविशेषं पपपतानिरीक्षकाः
विस्मयमाश्चर्यं तम् आचार्येण कृपालेन स्वामिना प्र
वर्तितं पदे आचार्येणद्रोणेन पञ्चं च्यूहविशेषः ४
ततोफणानां तांबधीरवोषाव्याहृतनानायकथडुर्निरी
ताः श्रमुदयभीमस्त्वानरेन्द्रासनाधिनाथाः प
रसैन्यवीरान् ॥ ५ ॥ ततोनेनं रनेरन्द्रस्य रामस्य से
नायाश्रीधपतयः परामपिशत्रुणां सैन्यस्य वीरान् १
नानसभटान् श्रमुदयः अभिगतवंतः कीदृशाः
यसंतानरानांवानामिवधीरा येवाः पाद्धा येषांते

धूसेराकंपिनैर्नानाकपिभिः पर्वतसृंगहस्ताभिर्दुर्निरीक्षाः
भीमानि भयानकानि कुवानि येषां ते पक्षे नरेंद्रो यु-
धिष्ठिरः परो दुर्योधनः नानाकपिध्वजैः पृषदादिभिः भी-
ममखनयः अर्जुनादयः ॥ ५ ॥ नानायानभयानकं
गरुडधनुर्ज्याघोषघोरैरनदद्रक्षोराजकुमाररक्षितब-
हुस्कन्दं द्विषां न द्वलम् पक्षे वृकोदररजोभरैः स्मरद्रवव्या-
पिंजरं कुंजरैरावचे पवनात्मजप्रभृतिभिर्वीरैर्विगाह्यो-
यतैः ॥ ६ ॥ द्विषां शात्रवाणां तत्सैन्यं पवनात्मजप्रभृ-
तिभिर्हनूमदादिभिः शूरैरावचे आवृत्तं विगाह्य उद्यतैः
हृतोद्यमैः किंभूतं नानायानै रथ्यादिभिर्यानैर्गमनवि-
पाकैः वा गरुडभिरतिपायितैः धनुर्ज्याघोषैर्भयानकं
नेदद्भिः कृतसिंहनादैः रक्षोराजस्य रावणस्य कुमारैरक्षि-
ताबहवः स्कन्धा यत्र तत् पक्षे संख्याविशेषं तस्य बाह
स धूलीभरैर्व्यापिंजरं कपिशं हस्तिभिस्तरद्वेति पक्षे-
पवनात्मजप्रभृतिभिर्भीमादिभिर्नेदंति रक्षांसि यत्र त-
त् राजकुमारैर्हतराष्ट्रपुत्रैः रक्षितबहुस्कंदं द्विषां दुर्यो-
धनादीनां न द्वलमिति ॥ ६ ॥ महीमहाभारनिरासद-
क्षमाकल्पमाकल्पमनल्पकीर्तेः स्वराङ्गनासंगफला-
यकाले संग्रामयज्ञं बलिनो वितेनुः ॥ ७ ॥ बलिनो ब-
लिष्ठा उभयबलयोधाः संग्रामयज्ञं वितेनुः वितन्वंति
स्म कीदृशं तत् मह्याः पृथिव्या महाभारस्य यो निरासो-
पयानेन तस्य हेतुम् अनल्पा कीर्तिर्यस्मात् तस्य आकल्प-
पर्यंते आकल्पं प्रसाधनं स्वराङ्गनायाः संग्रामलाभया
मेहैतत्कारणम् ॥ ७ ॥ द्विषां स्वपार्मापनयैककर्ता
सहुडगोपालबलप्रातोदी देवांतकः प्राप्य हरेः कुमा-
रं विपक्षकं पार्थमरुद्धसैन्यैः ॥ ८ ॥ देवांतको राव-
लापचो हरेः कुमारमंगदमरुद्धसैन्यैः सैनिकैः प्राप्य ग-
त्वा अर्थो संग्रामभूमौ विपक्षस्य पात्रोः कं पार्थं ग्रामसनिमि

रा.व.
पा.
१०२
101

त्रेकिं विशिष्टं द्विषां शत्रूणां यद्व्याभने शर्म सुखं तेन स्य यद
पनयने तस्य एकः कर्ता कारकाः समुद्रमुचिते यज्ञोपा
लस्य पृथ्वीपालस्य बलेमैन्यं तस्य प्राणोदीनोदन पीलः
पत्ते सुशर्मा त्रैगर्तराजा पार्थमर्जुनमरुद्द्विषामपन
यैककर्ता अपकारकारी हरेरिंद्रस्य कुमारं विपत्तक
मितिस्वार्थे कन् विपक्षमित्यर्थः देवानकोदेवाप
कारी अपरइत्यर्थः ॥ ८ ॥ सपापनेनः प्रसभं सम
नादपिद्विषो चक्रविभेददक्षाः व्यूहं न भेत्तुं प्रबभूव वी
राः पद्मं मयूखाइव सीनरपमेः ॥ ९ ॥ वीराः योधाः स्त
व्यूहं द्विषत्सु व्यूहं पद्मव्यूहं वा प्रबभूव भेत्तुं न समर्थाः
कीदृशाः प्रसभं हठात्क्रमापतंत आगच्छंतः समंतात्स
वतो द्विषतां शाक्रस्य समूहस्य विभेदे दक्षाः अपि कुपा
ला अपि सीनरपमेश्चंद्रस्य मयूखाः किरणाः पद्मं भि
वेति ॥ ९ ॥ समुद्यतस्यंदनसिंधुराजं व्यूहं द्विषां
उपायभेदमन्यैः दृष्ट्वा च यंत्राकरणाय तस्य न्य
यं कुराजा प्रकृष्टतपोत्रम् ॥ १० ॥ राजा रामः
वानरराजा सुग्रीवः प्रकृष्टतपोत्रमं गादन्य धुंकृति
प्रभावान् द्विषतां व्यूहं दृष्ट्वा कीदृशोऽम् अन्यैरल
स्तिविशेषे उपायो भेदो विदारणाय यस्य उद्यतास्यंदना
सिंधुराजानः समुद्राय यत्र समर्थो व्यूहस्य स यंत्रा
करणाय विदारणाय समयं तत्र नियंत्रा इति व्याख्यते ॥
पत्ते राजा यो धिधिष्ठिराः प्रकृष्टतपोत्रमभिमन्युन्य
यं कुत्र अन्यैरुपायैर्भेदं व्यूहरचनाविशेषं दृष्ट्वा कीदृ
शस्य ॥ १० ॥ ससत्रिदेशीपितृमोदरस्य संस्थाप्य माला
मिवमौलिदेशे तं सौरथेनेव मनोरथेन प्रत्यर्थिनां चक्रं
दम अभिपतत्सै ॥ ११ ॥ प्रत्यर्थिनां शत्रूणां सैन्यम् ॥ ११ ॥
मि प्रतसैन्य नं चामरथम्रहवीन मनोरथेन प्रार्थि

पितृसोदरस्य सात्त्रिदेशा साङ्गां मालामिव मौलौ शिरसि
निधाय पक्षे सोऽभिमन्युः प्रत्यर्थिनां जयद्रथादीनां
त्विन्द्रप्रस्थे पितृसोदरस्य युधिष्ठिरस्य रथेन यथाम
नोरथेन ॥ ९ ॥ सबाणवर्षोच्चप्रासनस्फुरत्कराग्र
रंहः कृतमार्गमग्रतः जवाज्जगाहे परमण्डलं बली
स्वरापगापूर इवांभसां निधिम् ॥ १० ॥ सोऽङ्गदः बली
समर्थः परमण्डलं शत्रुसैन्यं जगाहे विलोडयति स्म जवा
द्वेगात् किंभूतं बाणैः प्रासैर्वर्षाणामुच्चैर्महद्भिः प्रास
नैर्धनुर्भिः स्फुरत्कराग्रस्य रंहसा वेगेन हृतो मार्गो वर्त्म य
स्य तं अग्रतः अग्रे आद्यादित्वात्तसोपसंख्यानमिति तसिः
स्वरापगापूर इवेति यथांभसांनिधिं समुद्रं स्वरापगा
यापूरः प्रवाहो विगाहते इति पक्षे सोऽभिमन्युः परम
ण्डलं दुर्योधनसैन्यं बाणवर्षो बाणसमूहैरुच्चप्रासनं यस्य
सः स्फुरत्कराग्रस्य रंहसा कृतो मार्गो यत्र पृष्ठं तलम् ॥ ९
नमाश्रयान्ते रिपुचक्रवानन्तूनं तदान्तर्गतैर्व्यूहहन्तृनान्ये ह्यात्मवर्गाः ॥
किंसिंधुराजेन निरुद्धमार्गाः पराहतं मन्तमिवात्मवर्गाः विनाशकं
४ ॥ तदा रिपुचक्रस्य शत्रुसमूहस्य मर्दने विनाशके हतेन
नसंगरं माश्रयन्ते प्रविश्य यानमन्यवानरा अत्र पश्चाद्धतेन
व्यपहृतेन समर्थाः आत्मवर्गाः आत्मीया पराहतम्
नामिव यथा सीतान्वेषणे अन्ये पीलादयः पश्चाद्
कटिति सिंधुराजे
तेन पोतः आश्चलंकाप्रतियातं झटिति भीमादयो वीरा
नसमुद्रेण निरुद्धो मार्गो येषां पक्षे अन्ये भीमादयो वीरा
त्वमभिमन्युं यावत्तमर्थ्योद्दहांभ्यन्तरं गच्छन्ति रिपोश्चक्रव्यू
हस्य मर्दनकान्तारं झटिति सिंधुराजेन जयद्रथेन निरुद्धमार्गो
येषां यदा चक्रव्यूहं भित्त्वाभ्यन्तरं प्रविष्टोऽभिमन्युः तदा भी
मादयो जयद्रथेन रुद्धाः परिभ्रमन्तं गहनं चक्रवाकं विपक्षसैन्य
हवाजिव्रजवीचिमालाम् विविक्तिपेनेन विपक्षसैन्यं
मन्याचलेनेव महार्णवाभम् तमङ्गदेनाभिमन्युनापि

रा.च.
पा.
१०२

पत्तस्य रावणस्य दुर्योधनस्य वा सैन्यं बलं विविदितमं यथा
मन्थाचलेन मन्दरेणार्णावांभः समुद्रजलं विचिदितं
तद्वद्विपरिभ्रमं तेयेक्षं चारास्तपवनकास्तेषां चक्रं समू
हो यत्र व्याविद्धा येवाजिव्रजाः अश्वसमूहास्तपवकाहो
लक्षोणयो यत्र ॥ १७ ॥ वीरान्बहून्बाहुबलेन मुख्यान्निघ्न
न्तमेतं रणवेगनिघ्नम् निवीक्षितं समभवत्यामित्रानैवाचम
केन भसीव भानम् ॥ १८ ॥ बहूननेकान्मुख्यान्वीरा
न्योधान्बाहुबलेन भुजसामर्थ्येन निघ्नं तं व्यापादयं तं नमे
तमंगादमभिमन्युं वा वीक्षितमपि ज्ञाः पार्थवो न प्रभवति
स न पार्थो बभूव रणवेगेन निघ्नं तं आयोतं तं नभसि ग
गेन भास्वरे नैदाघमर्कमिव निघ्नः परवशाः ॥ १९ ॥
मातंगैर्विगण्डपालवलिताः सिंधवस्तान्नित्विषः कोलाभी
षणभूषणैर्भटभुजैर्वेल्लद्भुजंगप्रभैः व्याकल्पध्वजकान
नाः पृथपन्नचक्रासिनक्राकुलाः संस्रुद्धाध्वजिनीपथास्त
निस्मकीदृप्रपः संस्रुडो ध्वजिनीपथः सेनामार्गो या मिलाः
रुधिरजालाहितजाताः मातंगैर्हस्तिभिर्गण्डपौलवलिता
इव सिंधवन् सान्द्राः त्विषो यासां ताः सिंधुरैः शृंगारि
तमंतराज्जम्भस्थलाफतैः सान्द्रा अस्फुटा त्विषा दीप्त
भटानां योधानां भुजैर्भूषणैरलंकारणैर्भीषणैर्भयानकैः
कीर्णा व्याप्ताः वेल्लद्भुजंगप्रभैश्चलंतो ये भुजंगास्तत्प्रभास्तत्सदृ
धन्तं पिच्चकानि च व्याकल्पा ध्वजपवकाननानि वनानि पाश्च
श्रपि महानद्या एवं भवंति स्वक्षज्ञानचक्रालेराकुलाव्याप्ता
पोफलव्याणां वितन्वता प्रभमनेकवैरिणः पर ॥ १९ ॥ विरोधिनो निकरमु
मरतलेनिपातिताः प्रफुल्लभूरुहदरवच्चण्डवापुना
ए ॥ अनेनांगादेनाभिमन्युना चासमरतलेसंग्रामांगणे
परःपाताः प्रानात्यरैनेकवावैरिणः पात्रवोनि पातिताः ॥ ॥ पा

स्यसंख्यानियवहेनाहूतियावत् प्रसभंहठान्तकोहृ
षेनविरोधिनां सहृहं वितन्वताविस्तारयताविक्रिममित
त्ततोगतंवाकिंभूतं अपठोअयात्तोलक्ष्मणोरामस्यभ्राता
येनतं अपोठलक्ष्मणो · · · यद्वातं पठे अपोठो
लक्ष्मणोदुर्योधनपुत्रोयत्रयथाप्रपाण्डवेनवाफनाप्रक्र
लहृत्तानिपात्यते ॥ ७ ॥ वीरवर्गैकानिर्वातेनिपार
तितद्वृहत्कुले द्विषन्नरान्तकःप्रापतेऽस्त्रामनसंभवः
८ ॥ नरान्तकोरावणपुत्रः तेद्विषंपात्रुसंगदंप्रापवी
रवर्गैस्सूरवर्गेपकानिर्व्यातःप्रहारोयस्यतं हहन्महत्कुले
सैन्यंयेनतेत्रुट्टेपाासनंयस्यसत्रुःपासनोरावणस्तस्मा
त्संभवोयस्यसद्रुपाासनिस्तमभिमन्तुंप्रापनिपातितोवृ
हत्कुलोनामस्तूर्यवपोराजविशेषोयेनद्विषांतयेनरा
तिषामेतकोविनाशकः ॥ ८ ॥ यशोनिधावस्यवि
धानभूतंजगत्रयेपिस्मयवीर्यकीर्तिः स्वरंगनालोचन
लोभहेतुस्तयोरभूत्संगरकर्मभीमम् ॥ ९ ॥ तयोरंग
दनरान्तकयोरभिमन्यु उपशासनपुत्रयोवाभीमंभयान
कंसंगरकर्मसमरव्यापारोभूत् हेतुम् यशापवनिधा
-- निक्षेपस्यानिदानमाहकारणभूतेजगतांत्रयीजग
त्रयी त्रिभुवनंतत्रविस्मयनीयाकीर्तिर्यस्ययत्रवातत्
स्वरांगनायालोचनलोभहेतुंकारणं ॥ १० ॥ मिथः
समानंकृतसंप्रहारोदिव्येजनेव्योम्नितसाधुवादो ज
गत्यतिष्ठापितशुद्धकीर्तिस्वस्थावभूतामविरावुभौ
तौ ॥ ११ ॥ अविरादाशुप्रीत्यैतावुभौ अंगदर्देवान्तको
स्वस्थावभूताम् अंगदःस्वस्थःस्वस्थितःशान्तिमिलि
तोवाबभूव देवान्तकःस्वस्थःस्वर्गस्थइतिपाप्यूर्वाले
पाइतिवाविसर्जनीयलोपः किंभूतौमिथःपरस्परंत
स्यप्रयाकृतःसंप्रहारोयाभ्यांतौदिव्येजनेव्योम्नितःसाध
वादोयोयस्तोजगतिप्रतिष्ठापिताशुद्धकीर्तिर्याभ्यांतौ

रा॰व॰
पा॰
१०३

103

पक्षे उभावभिमन्युद्रौः प्राशनीयौ स्वस्थावभूतामन्योन्यां
भिद्यातेन स्वर्गगामिनौ बभूवतुरिति ॥ २८ ॥ तदा सो भद्र
माकर्ण्य कुमारं निहितं परैः शुशोच राजा चित्तेन व्याकुलो
न दूनाननः ॥ २९ ॥ तदा सो रावणश्चित्तेन शुशोच कर्णं च
कारं किं कृत्वा भद्रकपाले कुमारे पुत्रे देवान्तके परैः शत्रुभि
र्निहितमाकर्ण्य श्रुत्वा व्याकुलेन विशेषेण आकुलेन पक्षे
राजा युधिष्ठिरः सो भद्रं सुभद्रायाः पुत्रमभिमन्युं दूषा
धा अर्थात्कर्णाय आननं प्राणानं यस्य यतो स तथा शोक
समानम् ॥ ३० ॥ विनीयमानस्य सुहृद्वचोभिरशान्त
शोकानलधूमितस्य निबद्धवैरस्य विरोधिवर्गैर्न स्वास्थ्य
मासीत्पितुरस्य चित्ते ॥ ३१ ॥ अस्य देवान्तकस्य पितुः
रावणस्यार्जुनस्य वा चित्ते स्वास्थ्येन सीत् चित्तेन स्वास्थ्य
ते बभूव किंभूतस्य सुहृदां वचोभिर्विनीयमानस्य शान्त
मन्युमस्या नस्य शिक्षमाणस्य वा अशान्तेन शोकान
लेनाग्निना धूमितस्य समालीढस्य विरोधिवर्गैः शत्रुव
र्गैः रामादिभिर्दुर्योधनादिभिर्वा सह निबद्धवैरस्य निबद्ध
वैरपाशबन्धनस्य ॥ ३२ ॥ प्रधानहेतुभूतस्य निजा
त्मजनिपातने पराक्रमं न ममृषे दृढरुद्धात्मजस्य सः
॥ ३३ ॥ स रावणो दृढरोषः दोच्च दशरथनस्यात्मजः पुत्रो
रामस्तस्य पराक्रमं पौरुषं न ममृषे न मर्षति स्म न सोढ
मित्यर्थः निजात्मजस्य निजपुत्रस्य देवान्तकस्य निपा
तेन मारणे प्रधानहेतुभूतस्य प्रधानस्य भूतस्य कारण
भूतस्येत्यर्थः पक्षे सो ऽर्जुनः वृद्धक्षत्रनाम राजर्षि
र्जयद्रथपिता न तस्य पुत्रो जयद्रथस्य पर्वतस्य पराक्रमं
न सहृषे निजात्मजो ऽभिमन्युस्तस्य प्रधाने कारणस्य
तिवाहृहारे तेन भीमादयो निरुद्धास्तेनाभिमन्युर्विना
शोकवराने पुराणम् ॥ ३४ ॥ गौडस्य पश्चात्कृतलिंध
राजेन्द्रनः प्रतिहन्ति निवैरिवक्षे रणाङ्गणे प्रापवनं

सेनाप्रतिः द्विवं भानुमतः प्रभेव ॥ २४ ॥ नरेंद्रसेनाख्य
मसेनारणांगनं प्राप संग्रामाजिरमाजगाम भानुमत
आदित्यस्य प्रभादीप्तिः प्राक्तद्दिवं आकाशमिव प्रामो
ति वैरिचक्रे घातस्तत्समूहे पुनः प्रतिनत्वान्द्विनिप्रतिपद्दे
सतीति कीदृशेः गेडत्येन पश्चात्कृतः सिंधराजस्तमइ
येनतस्मिन् पद्दे नरेंद्रसेना कधिष्टिरसेना वैरिचक्रो
दुर्योधनसैन्य गेडत्येनानकेन पश्चात्कृतः सिंधराजो
जयद्रथो येन पश्चान्नत्तवीलूहजयद्रथंहत्वाग्रेसक
स्वूहं वि - - - नि ॥ २४ ॥ अथानिकायस्य जयद
थस्य वधाय वेगेन कृत प्रतिज्ञः धन्वविधन्वन्विजयस्थी
यः परान्सराजावरजोभ्यर्कंज ॥ २५ ॥ अनंतरं सो राज्ञो
रामस्तस्यावरजो लक्ष्मणः परान् शत्रून्दारान्समान अभ्य
र्कंज नेषामभियोगं चकार धन्वन्विधन्वन् चालयन् की
दृशो विजयो विचिष्टे जयेस्थवीयः स्थिरतरं कीदृशः अति
कायस्य राक्षसपुत्रस्य वधाय कृतप्रतिज्ञायेन जयद्र
थायस्य सः वेगेन हृदात् पद्दे अनंतरं विजयोर्जुनः स
जावरजो कधिष्टिरावरजः अतिकायस्यानि दृहस्यज
यद्रथस्य वधाय कृता प्रतिज्ञा इति स्थवीयः स्थिरतरं धन्व
विधन्वन् ॥ २५ ॥ शरुकृणा कृतवर्मणा समयोधि प्रतिप
क्षेण सहदक्षिणेन भूयः सविधाय महाहवं मनस्वी प
रसेनां बुधिमध्यमाजगाहे ॥ २६ ॥ सलक्ष्मणः पर
सेनां बुधिमध्यमाजगाहे सैन्यसमुद्रमध्यं व्या
पा ज्ञोः सेनां बुधिमध्यमाजगाहे योधिना कृतयद्वेन प्रतिप
लोडयत सैनिपादसूरणे संग्रामं विधाय शान्यार
लोणाशत्रुणा सह महाहवे महासंग्रामं विधाय कृतसन्नाहरुन
कीदृशेन शरुकृणा दृहज्ञोणा घातवर्मणा कृतसन्नाहरुन पद्दे
दक्षिणेन दक्षिणा दिग्वर्तिना मनस्वी मानवान् पद्दे
कीर्जुनः शरुकृणा द्रोणेन कृतवर्मणा राजविशेषेणायो
धिना प्रतिपक्षेण सह महाहवं विधाय सहदक्षिणेनाम

रा॰ च॰
पा॰
१०४

र्थं सरलेन ग्रहणेनेति दक्षिणो दक्षिणो [illegible] सरलश्छन्दवर्तिषु ।
अवामे त्रिभुवनादिविषये दाने दक्षिणास्त्रियामिति मेदिनीकारः ॥ २६ ॥
अकलितलघुपातं संप्रविष्टेन दूरादलघु विकरतोऽस्त्रैर्विश्वतो वि-
क्रमाग्निं रणभुवि परचक्रं व्याकुलं तेन तेने त्रिपुरमिव पुरस्तात्सा-
यकेन स्मरारेः ॥ २७ ॥ तेन लक्ष्मणेन परचक्रं व्याकुलं तेने तेने
विस्तारितं दृष्टमिति यावत् किंभूतेन अकलितमनाकलितं
लघुपातं यथा स्यात्तं संप्रविष्टेन सम्यक् प्रविष्टेन संप्रवेशनं यस्य
तेन कुत्र रणभुवि संग्रामभूमौ विश्वतः सर्वतो दूरादत्यर्थं अलघु
यथा स्याद्विक्रमाग्निं विक्रम एवाग्निः तमस्त्रैर्विकिरता वि-
मात्रिपुरमिव यथा पुरस्तात्पूर्वं स्मरारेः शिवस्य सायकेन त्रिपुरं
व्याकुलं तेने च चक्रे प्रद्ये तेनार्जुनेन रणे पतत्रल्यम् ॥ २८ ॥ वि-
न्दानुविन्दप्रतियोधिभेत्ता प्रणीतसंसप्तकमेवमोक्षः सदर्पी-
नोद्योगहूतः स समयश्चकार दुर्योधनमानभंगिम् ॥ २९ ॥
सलक्ष्मणो दुर्योधनस्य तावत्तस्य मानभंगं चकार कृतवान् दुः-
खेन योधनं यस्य स तथा योधबलाद्रावणादिति मानस्य चित्रस
मुक्तैः कीदृशः विन्दानुविन्दयोः प्रतियोधिनोर्विपक्षयो-
र्भेत्ता विदारकः विह्वलाभेद्यतोऽनुपम [illegible] लिंपिवि-
न्यादीनां पाण्डवत्यये पोत्सचादीनामिति [illegible] इति रूपं प्र-
णीतः कृतः संसप्तकानां समरादनिवर्तिनां योधानां जीव-
दायेन सः शोभनदर्पो यस्य स सदर्पीनः स चासौ
वद्योगहूतश्चेति सदर्पीनोद्योगहूतः प्रद्ये सोऽर्जुन
संयमनत्वात् दुर्योधनस्य धृतराष्ट्रपुत्रस्य मानभंगं
चकार विन्दानुविन्दावन्तीराजविशेषौ प्रतियोधि-
नौ तयोर्भेत्ता व्यापादकः संसप्तकः सप्तमीदिः ह-
दर्पीनः श्रीकृष्णचक्रं [illegible]
वेदरीति ॥ ३० ॥ निरोहिता [illegible] दुर्गमहरः हतयाडोयोग-
मात्त विशिखैर्विपक्षे कोश्चयेस्तदीयैर्निवार्य
नचक्राद्दंद्वयोस्पर्धिं अमं विनीयोजितविक्रमश्रयाद्
॥ ३१ ॥ अस्य लक्ष्मणस्य

योवानराः हर्षंचक्रुः कृतवंतः तदीयैर्लक्ष्मणसंबंधि
भिर्विशिखैर्बाणैर्विपक्षेनिवार्यमाणेनिवारितेसतिनि
तोहिताः पिहिताःअर्कस्यादित्यस्यांशुचयः तेजःसमू
हाः यैस्तेतथा रयेनवेगेनश्रमंविनीयापनीयाऊर्जित
विक्रमस्याअतिपातियितविक्रमाख्याः पक्षे अर्जुनस्यहर
योध्याः हर्षंचक्रुः हृष्टाबभूवुः श्रमंविनीयश्रमंपरिश्र
मंत्यक्त्वा रयेनऊर्जिताविक्रमवर्तिनस्तदीयैरर्जुनस्य
संबंधिभिर्विशिखैर्विशेषैः विपक्षेविदार्यमाणेसतितितोहि
ताऽर्कांशुचयैः संस्थ्त्वादित्यकिरणैः ॥ ४० ॥ ययाज
घानदुर्धर्षवीराणामृषभंहरिम् नैषवाजघ्नेगदयारणे
मन्नः सुतापथः ॥ ४१ ॥ सकलसोमन्नोययागदयावान
राणामृषभंश्रेष्ठंहरिंसुग्रीवंजघानहतवान् तयैवगदया
तस्तसोरणेहतः सकोहपः सुतापथः प्रसिद्धासुतः तंकथंभू
तंदुर्धर्षणीयंमहाबलं पक्षे सुतापथोमन्नः श्रांतःयया
गदया वीराणामृषभंदुर्धर्षनीयंकृष्णेणाधर्षणीयंहरिंश्री
कृष्णंजघान तयैवगदयाजघ्नेहतइति सुतापथोनाम
कश्चिद्देवादेवलब्धवरः यतःअनयागदयायंयघमानेश
तंहनिष्यसिसनिश्चितंमरिष्यति अप्रयघमानायदेदिमां
त्यजसिनदात्वामेवायंगदयाहनिष्यतीति ततस्त्वासित्वा
हकिलकालमनयाहनिष्याम्यतः सर्वेमरिष्यंतीतिमनसि
कृत्वाआर्तेनायकध्यमानायमुक्तासापराहत्यतस्मिन्वे
णपतितासहतइतिभारते ॥ ४२ ॥ अथसंगरवरंगमभ्युपेतो
ल्पयामासतुरोजसाविपक्षम् पवमानशरीरजश्चभीमो
युयुधानश्चपतिर्वरूथिनीनाम् अनंतंपवमानस्यवायोः
शरीरजः पुत्रोहनूमान् भीमश्चवरूथिनीनांसेनानांपतिवा
न्तरस्थः युयुधानोयुध्यमानस्तावेतौओजसाबलेनसंग्रामांग
णमभ्युपेतो तन्मध्येगोविपक्षंशत्रुंतापयामासतुः क्षीणच
ज्ञाः पक्षे वायुपुत्रोभीमः युयुधानःसात्यकिःवरूथिनी
नीपतिः स्वामी संगरवरंगमभ्युपेतो बाह्याभ्यंतरंप्रविष्टोअ

राघ.
पा.
१०५
105

र्गेनस्यव्यूहाभ्यन्तरंप्रविष्टस्य महतिप्रामयेव्यूहंप्रविष्टो
२० ॥ एकेनभानोश्चिपरंहनूमतोच्चैरलंबलंसंरुन्धतापवेण
ताभ्यांनिरासेकृतवैरिवृन्दंयथांधकारंशशिभास्कराभ्यां २१
ताभ्यांहनूमद्भीमाभ्यां वानराभ्यां एकेनाकृतवैरिवृन्दंनिरासे
अयकृतसांख्यंदशसहस्रसांख्यंनिरस्तम् कीदृशेनभग्नः ग्रंथि
पोहत्वोयेनएवंभूतंरंहोवेगोयस्यतेनताभ्यांमध्येपरेणान्येन
भीमेनभीमनाम्नावानरसेनाधिपतिनाकिंविशिष्टेनालम्
स्थैर्यं उच्चैर्बलस्यध्वंसकृताविनाशकेनायथाचन्द्रार्काभ्यामं
धकारंनिरस्यते पक्षे भीमयातुधानाभ्यांत्रन्यस्तमानं
२२ ॥ दधज्जिगीषाधृतिमाञ्जनेयः क्षतावसानोपिसह
स्रिवीरः त्वाष्ट्रस्यवज्रीवरणेत्रिमूर्धश्चिच्छेदभूरिश्रव
वःशिरोधिम् ॥ २३ ॥ आञ्जनेयः हनूमान् त्वाष्ट्रस्यत्वष्टु
रत्ला पुत्रस्यत्रिशिरसः भूरिश्रवसः वज्रकर्णस्यशिरोधिं
हंकारादिकांश्छिन्नवान् जेतुमिच्छाजिगीषातयाधैर्यं
दधत् क्षतावसानोक्षतापराधोपिसहस्रिरेववीरः वज्रीव
इन्द्रइव पक्षे सहस्रिवीरः यातुधानः भूरिश्रवसः सोमद
त्तस्यशिरोधीयतेत्रेतिशिरोधिः क्षतावमानोपिभूरिश्रवसः
पादेनताडितस्यविहतभ्रंशःशिरोधिमाञ्जनेयइवइन्द्रेणत्वाष्ट्र
हतः ॥ २४ ॥ प्राप्यभंगामिननन्दनाम्नपाशः मूर्च्छितापिविल
जगान्महोदरात् नीलपवनात्मजभीममाणिपापाणगृह्य
इवभीमविक्रमः ॥ २५ ॥ पुनरपिवीलपद्मसृष्ट्याधिपाः
रावणस्यनन्दनः पुत्रस्तस्मात्स्वलोविपोषात् इनेननन्दनात् इनस्यस्वामि
पाः यपासाक्षिनाविलेजगाद्येनसः भीमभयानकः भंगंप्राप्यक्लीबेन
मोपस्यसः पाणागृह्णोमणिरिव पक्षे भीमस्यविक्रमः पुनः
दृभो इननन्दनात्सूर्यपुत्रात् कर्णाभंगंप्राप्यकीदृशपात्
यपासात्रिनमविलेजगाततःमहत्तउदारमभ्येनवंयेननादृ
पान् पाणागृह्णोनीलमणिरिव ॥ २६ ॥ अथविप्रव
यथ्वज्ञपिपार्थाः प्रसर्पन्त्यतिबलजालरापोसायकैः

पिताधा त्वरितगतिः सुमित्रानन्दनः संप्रपेदे तपनइ
व समीपं सिंधुराजस्य शत्रोः ॥ ३४ ॥ अथानंतरं त्व
रितगतिर्यथास्यात् सुमित्रानन्दनः लक्ष्मणः शत्रोः स
मीपं संप्रपेदे प्रपन्नः किंभूतः रिपोर्वधेनऋध्यन् विस्तारं
गच्छन् भूमिपपुत्र भूमिपालस्य रामस्यार्थो यस्मात्तत
थाप्रसर्पति गच्छति प्रतिबले रिपुसैन्ये जलराशौ इव
तत्सदृशो सायकैः शरैः साधितो धावन्नीयेन स तथा तप
नइव ~~तत्सदृशो सायकैः शरैः~~ सिंधुराजस्य जयद्रथस्य
समीपं तपनः सूर्यः प्राप्नोति एवं पार्थोऽर्जुनः शत्रोः
सिंधुराजस्य जयद्रथस्य समीपं प्रपेदे रिपुवधेन ऋध्य
न् भूमिर्यथास्यात् एवं तपनः सूर्य इव शोभनानि यानि
मित्राणि तेषामानन्दः आनन्दजनकः ॥ ३४ ॥ विद्यु
ल्लेखाविलसितमिव व्योम्नि संदर्शयद्भिर्निर्विच्छेदप्र
सरशलभश्रेणिशोभां वहद्भिः जज्ञे जन्यं सममथत
योरर्वमार्गे फलानां संचहेर्योग्यद्भुतवहशिखाली
ढपत्रैः पृषत्कैः ॥ ३५ ॥ अथानंतरं लक्ष्मणातिका
ययोः समं तुल्यं जन्यं संग्रामो जज्ञे जायते स्म कैः पृषत्कैः
बाणैः कीदृशैः विद्युल्लेखायाः विलसितमिव व्योम्नि
सन्दर्शयद्भिः प्रकाशयद्भिः अतितेजस्वित्वात्स्थिरत्वा
त्साम्यम् तत्तुल्यं विच्छेदशून्यो निर्विच्छेद एव प्रसरो गम
नं यस्यैवंभूतस्य शलभस्य पतंगस्य श्रेणयः पंक्तयस्तासां शो
भां वहद्भिस्तत्सदृशैरित्यर्थः अर्धवर्त्मनि फलानां संच
हेरुत्थितस्याग्नेः शिखाभिरालीढः आक्रान्तः पत्रीवाजो
येषां तेन तथा एते तयोरर्जुनजयद्रथयोः तुल्यमन्यत् जे
नवोजननीयेवाजन्यं निर्वाचयद्द्वयोरिति विश्वाः ॥ ३५ ॥
गगनानि विलंघितानि वेगान्दृशि च क्षोणानि तिरोहिते पतंगे
रजनी च विपाकयाजज्ञे भेनिजकालागमसत्वरो वि
कासि प्रसृताः ॥ ३६ ॥ विपक्षः अतिकायो जज्ञे भो विकासि

रा॰च॰
पा॰
९८
106

नः सोत्साहो जातः इत्यर्थः । निजकालस्यात्मीयस्य सम
यस्य रात्रेरागमने सञ्चरः अर्थात् क्षपाचरा राक्षसा रात्रौ
हि प्रबला भवन्तीति अनिवेगात् गगनाभिविलंघिना
आकाशालंघनशीलेन हरिचक्रेण वानरसमूहेन पतंगे
स्तस्यैव तिरोहिते सति रजनीमुखे शोकयाइति शेषं तल्पम् ।
२९ ॥ ततो महत्तममेवदस्त्रमुग्रं संधाय संध्याभ्रसी
म्नि शात्रोः मूर्धानमुहिषप समीकमूर्ध्नि प्रयोजि पृथ्वीश्व
रसोदरेण ॥ ३० ॥ अनन्तरं पृथ्वीश्वरस्य श्रीरामस्य सो
दरेण लक्ष्मणेन शात्रोरतिकायस्य मूर्धानमुहिषप मह
त्तमं महास्त्रमंत्रवन्मंत्रयन्त्रं दैवमित्यर्थः उग्रप्रचंडं सं
धाय अर्थान्धनुषि प्रायोजि प्रायुंक्तमित्यर्थः ए
व समीकमूर्ध्नि संग्राममशिरसि उपक्रान्त इत्यर्थः संध्या
भ्रसीम्नि इति समयकथनम् पक्षे पृथ्वीश्वरस्य
युधिष्ठिरस्य सोदरेणार्जुनेन शात्रोः जयद्रथस्य प्रोक्तं
स्मितं ॥ ३१ ॥ अमुनास्य मुरद्विषेव राहोः क्षपितेमूर्ध्नि
विहाय जीवलोकम् प्रचलन्नमितः कबंधभावं नर
णे कस्य भयंकरोतिकायः ॥ ३२ ॥ अमुना लक्ष्मणेन
अस्यातिकायस्य नामराक्षसस्य मूर्ध्नि शिरसि क्षपिते सति
अतिकायो राक्षसः रणे कस्य न भयंकरो जातः अपि तु स
र्वस्यैवेति किंभूतः जीवलोकं विहाय प्रचलन् कबंधभा
वं कबंधत्वं गमितः मुरद्विषेव यथा मुरद्विषा श्रीहरि
णा राहोः शिरसि छिन्ने सति अभयंकरोऽभूत् पक्षे अस्य जय
द्रथस्य कायः शरीरमतिभयंकरं कस्य न बभूव अपि तु स
र्वस्यैव अमुजयद्रथस्यातिकायः अतिपापिनः शरीरं वा
अमुनार्जुनेनास्य मूर्ध्नि क्षपिते सति ॥ ३३ ॥ तदाननेनी
त्यनतान तदानीमस्तवपुत्रेणाविद्युत्किरीटभासा व्यरोचत
ल्वाप्नलचापलेखासीमंतितप्रांतमिवांतरिक्षम् ॥ ३४ ॥
तदाननेति तदानीं तस्मिन्काले तदाननेन तद्योतिमाय

अंत॰
जयद्रथयोराननेनमुखेन उत्पतता ऊर्ध्वंगच्छता श्रावणे
रिक्षमाकाशं व्यरोधत शोभते स्म कथंभूतमिव प्रांता
लस्य शक्रस्य चापरेखयाधनुर्लेखयासीमंतितः स्व॰
यस्येनेव भूतमिव कीदृशेन अरुणंरक्ततास्रधिरोद्दितेन किरी॰
वृंदैर्मिरेणोत्यर्थः तृतीयांतेपदंतथाविज्ञानानानूपकिरी हृते॰
टस्य मुकुटस्य भाः दीप्तिर्यंत्रयस्य वातेन ॥ ३९ ॥ लक्ष्मणास्त्रैः
वलक्ष्मणेनखेमुञ्चमांगं पश्चाद्विचलात्कपिलक्ष्मणास्त्रैः निजस्य
रणाच्छितेः प्रापितमेकदेशे तेनेपितुः प्राणभयं निजस्य हृते
॥ ४० ॥ पश्चाद्रतिकायस्य कापिसहितस्य लक्ष्मणास्त्रैः प्राणभय
छिन्नमुत्तमांगं शिरः कायंनिजस्यपितुः रावणस्य प्राण
वितेनेचकार तद्दृष्ट्वा तस्यपितुः प्राणभयं जातं विशेषा
लक्ष्मणाच्छितेः संग्राममुवः अंकादेशोपतितंलक्ष्मणेनयत्रै॰
ति यद्वे तस्य जयद्रथस्यनिजस्यपितुः वृद्धक्षत्रस्यप्राणभ
यंतेने उत्पतितं दृष्ट्वा सोपिहतः कापिलक्ष्मणाकपिविजे॰
न अर्जुनेनअस्त्रैः कृत्तमिति रणाच्छितेः संग्रामभूमितः पि
तुः वृद्धक्षेत्रस्यांके देशाहस्तैः पतितं अन्यथा तस्यैवतस्य
तस्यवधःस्यात् ॥ ४१ ॥ तदनुकदनभूमेः खेचरैः स्तूय
मानः प्रसभमवनिर्भेत्तुः सोदरोनिर्जगाम यधिसमधिक
धौतां कीर्तिमुद्धृत्यपृथ्वीं प्रलयजलधिमध्याच्छ्रीवराहः
पिव अवनिभेत्तुः रामस्यकाधिपस्य भ्रातासोदरो लक्ष्मणो
स्त्रैनोवाकदनभूमेः संग्रामभुवः निर्जगाम वहिर्गतः खेचरैः
विरमागतः किंभूतः प्रसभमत्यर्थं खेचरैर्गगनगामिभिर्देवैः
स्तूयमानः तदनुतपश्चात् पातुवधादनंतरमित्यर्थः यथा
समधिकमत्यर्थं धौतां निर्मलां कीर्तिमुद्धृत्यश्रीवराहरूपेति
प्रलयजलधिमध्यात्प्रलयकालेसमुद्रांभसं तदाधिवराहो॰
वराहरूपीभगवान् श्रीकृष्णः पृथ्वीमुद्धृतवानिति ॥ ४२ ॥
निपाककेरोवनरेश्वरेणप्रणीतमाविजयमंगलाख्यैः रामा॰
नासानावरजोजनानांमुदे वितन्वन्त्रिविकामदेवः ॥ ४३ ॥

राघ.
पा.
१०
107

राज्ञो रामस्य युधिष्ठिरस्य वा अथवार्ज्जो लक्ष्मणोर्ज्जुनो वा राजश्रे
ष्ठे नरेश्वरेण श्रीरामेण युधिष्ठिरेण वा प्रणीतराजसूयस्य मं
गलश्रीः मंगलसंपत्यस्य सोमेन वेति जनानां मदं वितन्व
न् कामदेवः कन्दर्प इव पताकाव्यक्ती कामदेवो राज
विशेष इव वा सोपि निशाकरेण चंद्रमसा प्रणीतभास्व
जेयमंगलश्रीर्भवतीति ॥ ४२ ॥ इति श्रीकविराजवि
रचिते राघवपाण्डवीये महाकाव्ये अतिकायजयद्र
थवधो नाम दशमः सर्गः ॥ १० ॥ अथ परिभवघोषा
त्प्रमितास्तेन राज्ञा रजनिचरचमूभिः संगता स्सैन्यनाथाः ॥
प्रतिनतरमरौत्सुर्धर्मराजस्य सेनां भुवमिव तिमिराणां रा
शयो वासरांते ॥ १ ॥ अथानंतरं रजनिचराणां राक्षसा
नां चमूभिः संगता युक्ताः सैन्यनाथाः सैनिकाः पराभव
नघोषात् तेन रावणेन प्रेरिता धर्मराजस्य धर्मप्रधानस्य
राज्ञः श्रीरामस्य सेनां त्वरितं शीघ्रम् अरौत्सुः रुन्धन्ति स्म
वासरांते संध्यायां तिमिरराशयः अंधकारसमूहाः पृथ्वी
मण्डलमिव पक्षे तेन राज्ञा दुर्योधनेन जयद्रथवधजनित
घोषात्सैन्यनाथाः द्रोणकर्णादयः धर्मराजस्य युधिष्ठि
रस्य सेनां वासरांते अरौत्सुः रजनिचरचमूभिः संगताः
सयुधिष्ठिरपक्षपातिनः ॥ २ ॥ व्यूहावुभौ संप्रवृत्तावन्यो
न्यौ मिथो बलौगानि विभंजतस्तौ सद्यो जगंतीव युगांतका
ले सर्वापरावम्बुनिधी प्रसक्तौ ॥ २ ॥ तावुभौ व्यूहौ
श्रीरामरावणयोः कौरवपांडवयोर्वा सैन्ये समूहौ मिथो
न्योन्यं सैन्यांगानि हत्यश्वरथपदातिरूपाणि सद्यस्तत्क्षणं ब
भंजतः विमर्दयतः संप्रवृत्तौ ताप्राप्तौ युगांतकाले प्रल
यसमये सर्वौ पश्चिमावम्बुधी समुद्रौ जगंति लोकानिव ॥
२ ॥ अविरलरणधूलिध्वांतकद्वेन विद्युज्ज्वलितदृप्तादिगंता
वहेति प्रदीपैः द्रुतकवलितरोधाः कन्दरो दारधीरध्वनि राज
राजश्रीः सेनयोः संप्रवृत्ते ॥ ३ ॥ श्रीरामरावणसेनयोः पा

पौभाग्यजा१
पाण्डवकौरवसेनयोः रणश्रीः संग्रामसंपत्
निर्जनिता कस्मिन्सति अंतरिक्षे एवं संप्रवृत्ते सति की
दृशोत्थविरलाविद्राव्यारणधूलिः सैव ध्वांतं तमस्तेन सङ्केव्या
मे सा कीदृशी ज्वलिताः प्रदीप्ताः दृष्टादिगंता ययासा तथा
कैः तीव्रानिक्षिप्ताया होतयो द्घाणिता एवप्रदीपास्तैः उ
तंषीत्रंकवलितो रोधः कान्दरो येन एवंभूत उदार उद्भटोधी
रोघनिर्घत्रसा तथा द्यावापृथिव्योरंतराले रोधः ॥ ३
रणे रिपूणां बलभिद्विजेता गुरुप्रभावाद्दृप्रादुर्निरीक्ष्यः
महास्त्रधारानिकरैः प्रवीरानपेतसंग्रामतृषश्चकार
४ ॥ बलभिद्विजेता बलभिदिन्द्रस्य विजेता मेघनादो
रणे संग्रामे शत्रूणां प्रवीरान्मुख्ययोधान् अपेत संग्रा
मतृषः अपेतागता संग्रामतृष्णा येषां येभ्यो वा तादृशान्
चकार कृतवान् महास्त्राणां धाराणि करैः धारासमूहैः
रणसर्वनिबद्धान्योधान् जघानेति गुरुणाम्प्रतिपूषिते
नेप्रभावेन दुर्निरीक्ष्यः पक्षे रिपूणां विजेता जयनशीलः
बलभित् बलभिन्नाम राजविशेषः गुरोर्द्रोणस्य प्रभा
वाद्दृशामतथ्थे दुर्निरीक्ष्यः प्रवीरान् पाण्डवपक्षपाति
नः शत्रुयोधान् बलं सैन्यं रिपूणां सामर्थ्यं वा भिनत्तिब
लभित् ॥ ४ ॥ भिन्नागदत्रस्तबलाधिनाथं आप्य कृतं
विक्लादृष्टिपुत्रम् अभीमसंरम्भमनेन भग्नं नरराजनाजौ
नरदेवसैन्यम् ॥ ५ ॥ नरदेवसैन्यं श्रीरामसैन्यमनेनइंद्र
जिता मेघनादेन भग्नं भंगं प्रापितम् आजौ संग्रामे नरराज
नस्तस्तुभे किंभूतं भिन्नो विदारितो गदो वालिपुत्रो यत्र
स्तो बलाधिनाथो यूथपः सुग्रीवो यत्र आप्यन् राजो१
नामवानरविशेषो यत्र विक्लान्ता वह्निपुत्रौ मैन्दद्वि१
विधो वानरविशेषो यत्र न विद्यते भीमस्य वानरविशे
यो यत्र न विद्यते भीमस्य वानरविशेषस्य संरम्भो यत्र।
पक्षे कौधरसैन्यमनेन बलभिदा संगाहे भुजालंकार

राघ॰
पा॰
१०८

108

विशेषः बलाधिनाथो धृष्टद्युम्नः गजाहस्तिनः अपि
पुत्रौ नकुलसहदेवौ भीमो वृकोदरः ॥ ५ ॥ नद्यातदी-
ये ज्वलति प्रतापे ज्ञात्वा महो ब्रह्ममभेद्यमन्यैः विश्वो जे-
गत्क्षेमकरो वतारः स्वपक्षपीडां कथमप्यसोढ ॥ ६ ॥
विश्वोरवतारः श्रीरामः जगतां क्षेमं कल्याणं करोति
जगत्क्षेमकरः स्वसैन्यस्य पीडां विमर्दं कथमपि कष्टम-
सोढ सहते स्म नदीयरुंद्रजितस्मबोधिनि प्रतापे ज्वलति स-
ति ब्रात्मं ब्रह्म वराहूत्वं महत्तेजः अन्यैरभेद्यं ज्ञात्वा ॥ यद्वे
विश्वोरवतारः श्रीहासः स्वपक्षस्य आत्मीयपक्षपाति-
नः पीडां कथमप्यसोढ नदीये बलभित्संबोधिनि प्र-
तापे ज्वलति सतीति ॥ ६ ॥ स्वप्राज्ञिज्जृम्भाभिरौ-
षधीभिर्निवारितारातिमहाह्वपीडाः उज्जीवयद्राजब-
लं त्रिलोकीं विस्मापयामास हरेः कुमारः ॥ ७ ॥ हरेः
कुमारो हनूमान् त्रिलोकीं लोकत्रयं विस्मापयामास
विस्मितं चकार राजबलं रामसैन्यमुज्जीवयन् जीवितं कु-
र्वन् किंभूतानि वारितानि निराकृता अरेर्महाहवस्य पीडा
व्यथा येन स तथा काभिरौषधीभिरुक्तेन संजीवनीभिः स्व-
प्राज्ञिज्जृम्भाभिर्दीप्तिभिर्दिव्यपर्वतौषधीरानीय । यद्वे
रजबलं यकाधिपतिरामसैन्यं जीवयन्
भिः निजप्रतापप्रपंचैः हरेरिंद्रस्य कुमारः अर्जुनः विक्रा-
न्तो भवन् काभिः स्वप्राज्ञिज्जृम्भा-
भिर्वेतिविस्मः औषधीभिरिवेति ॥ ७ ॥ वीरेषु
वैरात्मचक्रमध्यं विपान्थनालोचितकालमेव ततः द्व-
पात्रुइमवर्तेतोल्काकरालदीपक्षपितांधकारं ॥ ८
ततत्वपाककंडत्पायां रात्रौ पुइमवर्तत वृत्तम् किंभूत-
वैरात्मचक्रमध्यं विपात्मवीरेषु सत्त्वकथं अनालो-
चितः कालेयत्रतत् दृश्यं पुष्यास्यादिति उल्कायवकरा-
लदीपास्तैः क्षपितमंधकारं यत्र उभयत्र समानम् ॥ ८
नत्रानिमाबरविनन्दस्य तेजोदिदीपे परवाहिनीषु विवि-

ड्डेनासत्यस्ततो ग्रमस्य रक्षोवधाय स्वयमुद्यतस्य ॥ ९ ॥
तत्र रात्रियुद्धे रवेरादित्यस्य नन्दनः पुत्रः सुग्रीवस्तस्य ते-
जोदीप्ते दीप्तं बभूव तेजः पराक्रमः अतिमात्रमत्यर्थं
परवाहिनीषु राक्षससेनासु किंभूतस्य निषिद्धो नासत्यस्तत
लम्बुषेणस्याग्रमो येन रक्षोवधाय स्वयमुद्यतस्य सुषेण
नामवानरं निवार्ययाज्ञायात्मनोद्यतस्येत्यर्थः पक्षे रवि-
नन्दस्य कर्णस्य परवाहिनीषु पाण्डवसेनासु किंभूतस्य
निषिद्धो नासत्यस्तनयो नकुलसहदेवयोरग्रमो येन तस्य
तथा रुद्धायेति शेषः रक्षोवधाय घटोत्कचवधाय ॥
९ ॥ तमभ्यधावत्ततशत्रुरक्षो घटोत्कचस्फीतविटंकमौ-
लिः चलाचलाकारकरीन्द्रपालीकुम्भप्रभिन्नाम्बुदसंह-
तिश्रीः ॥ १० ॥ तं रविनन्दनं सुग्रीवमभिलक्षीकृत्य रात-
सत्त्वसघटा राक्षससमूहः अधावत् ततशत्रुर्यथास्यात्
उत्कचा ऊर्ध्वकेशास्तैः स्फारितो विटंको यत्र तादृशो मौलिः प-
स्याः चलोऽगंतायाः अचलः पर्वतास्तस्येवाकारो येषामेवं
करीन्द्रा हस्तिश्रेष्ठास्तेषां पालिः श्रेणीतस्याः कुम्भेन प्रभिन्नाम्बु-
दसंहतेः श्रीर्यया सा पालिः कर्णतलाग्रे सावंके पंक्तौ चयो
षिति सूकायामपि पाली स्याज्ञात पमश्रुस्त्रियामपीति विश्वः
पक्षे तं रविनन्दनं कर्णमभि घटोत्कचो रक्षोवधात् कीदृ-
शो रक्षः स्तनाः खाणि तानि पुत्रवो येन तदेवं ततः शत्रु स्फीतः वि-
टंकः किरीटो यत्र मौलिर्यस्य चलाचलाकारकरीन्द्रमाल्याः ॥
कुम्भप्रभिन्नांबुदसंहतिश्रीस्तदृपी कान्तिर्यस्येति वा ॥
१० ॥ भ्रान्तां ततोऽरिर्निनदां चकमचिरादुद्गूर्णनिशातधारा
ता हितजीवितैः प्रहरणैराक्रान्तरोधान्तरम् धृतलेढास्य
विविचि[illegible]कमपुनर्व्याहूतिनिष्टैर्भटैः गीर्वाणादृहणुः
सविस्मयाधियोद्दृशान्तयोः संगरम् ॥ ११ ॥ तयोः सुग्रीवनन्द-
जितोः घटोत्कचकर्णयोर्वा समरं संग्रामं गीर्वाणा देवादृहशुः
पराप्तिरहात् सविस्मयाभासा श्रुधीधीः बुद्धिर्येषां ते किंभूतमवि

राव.
पा.
१५५
109

रात् शीघ्रमेव उद्घूर्णितैः कम्पितैरर्णवैः समुद्रैः क्रान्ता भ्रांत्त्र
मंतर्वासिनां गिरीणां नक्राणां च वक्रं यत्र तथा आक्रान्ता
निलीढानि अग्रहितानां रिपूणां जीवितानि यैरेवं प्रहरणैर
स्त्रैराक्रान्तो रोधसोः द्यावापृथिव्योरन्तरं यत्र तत् धूलो
द्वारस्थो यत्र एवं भूतो विविरं विलोको ब्रह्मलोको यत्र वैर
वंद्यानं भटैर्योधैः कथंभूतैः पुनर्विशेषेणावृत्तिः परावर्तन
यो वृत्तिः न पुनरागमनं तत्र निष्पाद्येषां तेन तथा ॥ ९ ॥
ताभ्यामन्योन्यसैन्यैः समरं अभिप्रभञ्जनीयमाने महास्त्रैः सद्यो
भारावनतात् क्षितिरपि सहतं वा भोगिभर्तुर्बभूव वीरैर्वीरा
न्विभंक्त्वाप्यहमहमिकया गाह्यमानैः समन्तादाक्रान्ता द्यौर
हर्म्यस्थलमणिभवनाद्यैर्न नामातिभारात् ॥ ९ ॥ ता
भ्यां सुग्रीवेन्द्रजिद्भ्यां घटोत्कचकर्णाभ्यां अन्योन्यं परस्प
रं रामरावणयोः कुरुपाण्डवयोः वा बले मथ्यमाने सति
क्षितिरपि पृथ्व्यपि सद्यस्तत्काले भारावनतात् भारा
वरोपणात् सहतं बभूव नम्रीबभूव कस्येत्याह भोगिभर्तुः शे
षस्य नागराजस्येत्यर्थः अतिभारात् द्यौः स्वर्गोपि न नाम
भवने निःपृथ्वीविशेषणं वा आक्रान्ता द्यानहर्म्यस्थलमणि
यभवनानि च यस्याः सा किंभूतैः वीरान्विभंक्त्वा अपि अहम
हमिकाया अहं पूर्वमहं पूर्वमित्याकारेण गाह्यमानैः पृथि
वीरैर्वेत्यर्थात् द्वाराणि भंक्त्वा वीरान्नित्यर्थः द्वाराणि भं
कावेति ॥ १० ॥ पारन्धारिभ्यामनत्वर्णामस्त्वरपुरोपय
स्वारथ्यापार्श्वयोर्द्वयोः बलानि भिन्दन्बज्रहेति संचयैर्न
रासेन्द्रो निरचीयतायैः ॥ ११ ॥ सरालसेन्द्रो मेघ
नादो घटोत्कचो वा अपरैः वानरभटैः योधैर्वा निरची
यत नाशायत किं कुर्वन् बहुभिर्हेतिसंचयैः अस्त्रसमू
हैर्बलानि उभयसैन्यानि भिन्दन् विदारयन् चाक्षिति
धरित्र्यां पृथिव्यां चरन् गच्छन् ततश्च तेनान्तरं पक्षान्तरे तेषां

पीड्ग्रंश्रमवेगगानेचरन् उतप्रष्टोवितर्केश्चेति मेदिनीका
रः श्रेयांतरंगतोग्रेचरन् पश्चादपिचरन् ॥ १३ ॥ तद
नरविस्तृतेनप्रस्फुरच्छक्तिरुच्चैर्दृढहृदवयवभारैः दलितादि
गदंतिकुंभः रजनिचरचमूपः संफगांतेयुगांते गिरि
रिवपवनेनत्मानलेपातितोभूत् ॥ १४ ॥ तस्यपश्चात्
रविस्तृतेनसुग्रीवेनकर्णेनरजनिचरचमूपः राक्षसेना
पतिः कुंभनामाघटोत्कचोवाराक्षसः द्मानलेपातितो
भूत् पृथिव्यांपातितोभूत् द्वन्द्वः संयोगे संग्रामे रजनिच
रस्यासौचमूपश्चेति कुंभघटोत्कचयोरुभयोः पक्षे
समासः किंभूतः प्रस्फुरंती शक्तिरस्त्रविशेषो यस्यघटोत्क
चपक्षे देहलेग्नेवशक्तिः पक्षाग्रापा [illegible] कर्णेनदत्तः
उच्चैरत्यर्थंदृढहृतोवयवस्यहस्तपादादेः भारेणदलितादि
गदंतिनोयथास्यादेवं कुंभापक्षे घटोत्कचपक्षे दृढहृदव
यवभारेणदलितादिग्दंतिनांकुंभाः कुंभस्थलंयेन कुंभो
राक्षसपंतरेहलिस्पर्धाग्रेराक्षसांतरे इतिमेदिनीकरः फ
गांतेप्रलयपातितोगिरिरिवेति ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तदो
पेक्षितदीर्घनिद्रांबभूवशोकाकुलितः स्वपक्षः विरोधि
वर्गः स्वतराजहर्षनकोपिसर्वः प्रियतामुपैति ॥ १५ ॥
तस्मिन् कुंभेघटोत्कचेवा तदातस्मिन्कालेदीर्घनिद्रां
मरणंउपेक्षिषि उपगतेसति स्वपक्षः उभयोरात्मीयव
र्गः शोकाकुलितोबभूव विरोधिवर्गेनयोरित्यर्थात् र
वानरसमूहः कौरवसमूहोवा स्वतरामतिशायेनजहर्षनन
त्तेकोपिनसर्वः प्रियत्वमुपैतिपच्छतीतियावत् ॥ १५ ॥
नरस्त्रकिलानिकुंभः कोप्यमूलंयथोग्रं निधिमिवसलि
लानामद्भुतंकुंभजन्मा राघवविपरसैन्यं मूल्यतामाप्तु
निन्मे भुवनदहनदाहारमतीव्रावतेजाः ॥ १६ ॥
तपस्यादिकुंभः कुंभकर्णपुत्रः भारतेनिकुंभः
राजविप्रोवाराणभुविसमवेप्रसैन्यं उभयत्रमूल्य

तो योधादिशून्यत्वे मास्पधीद्धं निन्ये अनयत् किंभूतः
भवदहनस्य दाहारंभे दाहोपक्रमे तीव्रमहसि तेजो यस्य
स तथा उग्रं भयंकरं कोष्ठं स्थूलमुदरस्थूलं निकुम्भ उद
धिर्विषयो यथा निराकरोत् इति यथा कुम्भजन्मा अ
गस्त्यः सलिलानां निधिं समुद्रं शून्यतां जलशून्यत्वं
नीतवानिति निकुम्भः कुम्भकर्णस्य तनयेदंतिकोषथेद
तिमेदिनीकरः ॥ ९९ ॥ बाणार्णवोघैर्गमितेषु भूयो
नेकेषु नाकं बलनायकेषु कथः पलायंत कधिष्टि
ग्रामे स्थिरस्य तामभङ्गस्य सैन्याः सैनिकाः कथः संग्रामात् ॥
पलायंत पलायिताः निकुम्भाद्भवो यस्यास्ता हृष्याः भी
तेः योगात् संबधात् सेनायां समवेताये सैन्यास्ते सैनिका
णार्णवैः बाणसमुद्रसमूहैः नाकं स्वर्गं गमितेषु सत्सु विनाशि
तेषु इत्यर्थः नेकेष्विति कविस्मादः नपकारः शिरश्चालनेन अ
यित्वनेकेष्वित्यर्थः पक्षे युधिष्ठिरस्य धर्मनन्दस्य निकु
म्भो राजविशेषो बाणापव अर्णवोघाः समुद्रप्रवाहाः
भूयः पुनरपीति ॥ १०० ॥ ततः कुमारव्यसनोग्रवार्तां गरी
विदित्वा स्वकरं निपातनम् हरिर्मरुन्नन्दनगुप्ततात्मा सम
दधत्तन्निधनाय यत्नम् ॥ १०१ ॥ मरुन्नन्दनो वायुपुत्रो
हरिर्वानरः हनुमान् तन्निधनाय निकुम्भवधाय यत्नं
समादधे अकरोत् किंत्वित्याह कुमारस्य रावणपुत्रस्य
व्यसनं वधः तेनोग्रा या वार्ता प्रवृत्तिः तां विदित्वा ततोग्र
रावणस्य निपातं वधं स करं विदित्वा ज्ञात्वा उग्रतत्र
क्रोधिपादः तत्र कुमारव्यसनश्रवणात् इन्द्रजितोर्विदित्वेति
श्रवणात् श्रवणात् तत्कुमारस्य रावणपुत्रस्य व्यसनेन तस्य
न पक्षे हरिश्रीकृष्णः तत्कुम्भलस्य पितुः रावणस्य सैन्यर्थो
तन्निधनाय निकुम्भनामकस्य

नयोश्च राजविशेषनिधनाय कुमारो घटोत्कचः त
श्वसनोग्रवार्तां विदित्वा गुरोर्द्रोणस्य निपातं स्वकरं(
विदित्वा महत्वन्नतो भीमः उद्यतात्मा प्रकाशितात्मा
यद्यनयोरेकश्चा पूज्ञयानकर्णो घटोत्कचं निहन्यात्त
दानयार्जुनेन निहन्यादिति हर्षपेतं प्रकाशितवानिति भावः
व्यसनश्रवादिनिपाटे कुमारस्याश्वत्थाम्नो व्यसनश्रवा
[illegible]स्तु तस्मिन्नः द्रोणस्य निपातं स्वकरं विदित्वा यदायं
द्रोणोऽश्वत्थाम्नो विनाशं श्रोष्यति तदा शस्त्रत्यागं करिष्यति
तदास्य निपातनं स्वकरमिति भीमप्रकाशितम् ॥ मनीश्वराः सोऽत्र(
ए ॥ हतास्त्रसंतानविघातवार्तां मनीश्वराः सोऽत्र नेता बला
मसौ समन्युः प्राणच्छिदः शत्रुबलस्य मध्ये नेता बलानां नेता
नां विससर्ज हेतिम् ॥ ए ॥ असौ निकृष्टो बलानां नेता(
सैन्याधिपाः प्राणच्छिदः प्राणापहारकस्य शत्रुबलस्य वा(
मसैन्यस्य मध्ये हेतिमस्त्रं विससर्ज तत्याज कीदृशं हतस
क्लिमस्यास्त्रसंतानस्य अस्त्रसमूहस्य विघातवार्तां सोऽत्र(
निगृहीतमनीश्वरोऽप्रभुः अतएव समन्युः सक्रोधः इति
पद्ये असौ बलानां नेता द्रोणः प्राणापहारकस्य शत्रुबल
स्य मध्ये समरांगने हेतिं विससर्ज अस्त्रत्यागं कृतवानिति हत
मस्त्रं येन एवंभूतस्य संतानस्य पुत्रस्य अश्वत्थाम्नो विघातवा(
र्तां मारणप्रवृत्तिं श्रोत्वा मनीश्वरः समन्युः सशोकः अश्वत्था
मा हत इति युधिष्ठिरवाक्यानंतरमनेनास्त्रत्यागः कृत इति
भारते बलानां नेता धृष्टद्युम्नः संतानं घटोत्कच इत्य
पियोजना ॥ ए ॥ धृष्टद्युम्नः सपदि पवमानोऽद्भव(
र्लीव्रकर्मा निकृष्टास्त्रप्रकरमभित स्तस्वैराभिपद्य गु
दैन्याद्यान्दृष्टगाद्यशिरः कौरवान्क्षोभयित्वा संग्रामाग्रे
विशिखपदवीं पार्थमेनं व्यधत्त ॥ १० ॥ सपदि तत्काले
पवमानोऽद्भवो वायुपुत्रो हनूमान् एवं निकृष्टमं विशिष्ट
वस्य स्वर्गस्य परव्याः पद्धतेर्वर्त्मनः पान्थं पथिकं दृष्टव

टीका·
पा·
११९

गेवर्म्मचारिणंचकावेत्यर्थः विनाशितवानितियावत्
कीदृशः धृष्टद्युम्नः तेजो यस्य सधृष्टद्युम्नः दी
नश्चदुर्गतेभीतेष्वसंत्रस्तेविन्नेबलेपिचेतिमेदिनीकरः ती
व्रंकर्म यस्य सतीव्रकर्मा किंकृत्वा निःशेषेण सन्नस्त्यक्तः
अस्त्रप्रकारो येन तम् अभितः सर्वतोभिपत्य निपत्य सहवे
गेणवर्त्तते इति तस्य निःक्षेभस्य शिरः कायात् पृथक् कुर्वन्
छिन्दन् संग्रामाग्रे कोऽसौ श्रियश्चवान् एवकस्मात् हे
तनादान् क्षोभयित्वा पते धृष्टद्युम्नो द्रुपदनन्दनः ते
द्रोणे पवनमानोऽजवः वक्ष्येऽस्मन्नः कौरवान् दुर्योध
नादीन् शेषं तल्पम् ९ सा पुरुधीरापिनिरस्तधैर्या
विभ्रष्टनानायुधयोधवाहा दृष्टैवषंसांप्रतिकूलदैवा
त्सेनापरेषामभवत्पराची ॥ १० ॥ परेषां शत्रूणां राक्ष
सानां कौरवाणां वा सेना पराची पराङ्मुखी बभूव किंभू
ता यद्वै धीरधैर्यवत्यपि निरस्तधैर्यं यया सा विशेषेण भ्र
ष्टाः नानायुधानि च योधाश्च वाहाश्च यत्र यद्वा विभ्रष्टाः प
लायिताः नानायुधा नानाशस्त्रक्षेपका योधानां वाहाः अश्वा
दयो यत्र यद्वा विभ्रष्टानि नानायुधानि येषां योधा वाहाश्च
ति प्रतिकूलदैवाद्यस्माद्रूपावस्था पुंसां परावर्त्तन इति
११ ॥ पितुर्निपातादनुबद्धवैरः पाञ्चालानां तनयः ख
रस्य रोषेण मूर्छन्मकरालयस्य तत्रैव फगत्येवार्विविवोश्च
ल ॥ १२ ॥ खरस्य रोषेण विशेषस्य तनयः पुरोवात्स
मकरालो नाम बलानां पत्युः पितुः खरस्य निपाताद्धा
दनुबद्धवैरं येन रामेण रामहतिप्रोषः तथा रोषेण मूर्छन्
कारवपुरालये कल्पान्ते वार्धिः समुद्र इव उच्चचाल
यतो खरस्य तीव्रस्य पितुः द्रोणस्य निपातादनुबद्धवै
बलानां पत्युः सेनापतेः द्रोणस्य तनयः अश्वत्थामा
रोषेण मूर्छन्निति मकरस्य वारिराशेः यस्य समुद्रं मकराल
शोषं तल्पम् ॥ १२ ॥ अभीतिभाजा विहिताभियोग

तेनद्रोणात्क्षोणिपतेर्बलौघः नारायणास्त्राभिहतो॰
बभूवराहोरधःकायइवापचेष्टः ॥ २३ ॥ तेनकरा
लेनरौद्रेण विपक्षेण क्षोणीपतेः रामस्यबलौघः सैन्य॰
समवायः अभिहतः अपचेष्टो बभूव चेष्टारहितोजा
तइत्यर्थः कीदृशेन अभीतिभाजा निर्भयेन किंभूतः
विहित अभियोगआक्रान्तोयस्यस नारायणास्त्रेणाभि
हतो राहोः कबन्धोपचेष्टोयथाबभूवेति पदे तेनास्त्र
स्यास्त्रा नारायणोदेवतायस्येति एवंभूतेनास्त्रेणक्षोणी
पतेः युधिष्ठिरस्यबलौघाः क्षणादपचेष्टोबभूवेति
द्रोणेहते अश्वत्थाम्ना समागत्यनारायणास्त्रं विसृ
रः ॥ नउक्तानिराबाधबाणवाडववह्निभिः क्षोणी॰
पालबलाम्भोधिः क्षणात्क्षयमनीयत ॥ २४ ॥
क्षोणीपालोरामोयुधिष्ठिरोवा तस्यबलाम्भोधिः सै
न्यसमूहः क्षणात्क्षयंविनाशमनीयतनीतः तेनमका
राक्षेण अश्वत्थाम्नावा उक्तानिराबधाबाधशून्या
बाणास्तएववडववह्नयोवाडवानलास्तैः अन्यैरपि
समुद्रोयःगांतेवाडवानलैः क्षयंनीयते बाणावानवव
क्षिभिरितिपाठेवानबाणांवह्निभिः दाहकैरित्यर्थः प
लेनरस्यपुरुषस्यदादवैः क्रव्यादैः तेनमकारादे
णउक्ताकयेनिराबाधाबाणास्तान् वानिगच्छन्तीति॰
नेकनक्षानिराबाधबाणावाः इति क्षोणीपालबलाम्भो
पिविशेषणम् ॥ २५ ॥ मुक्तायुधमहायोधा सम्भ्रांत
पवनात्मजारामावरजवाचासापदृवस्थापितावमूः साच
मूः श्रीरामसेना युधिष्ठिरसेनावा रामस्यावरजः लक्ष्मणः ल
स्यवाचा रामस्यबलभद्रस्य अवरजः श्रीकृष्णस्यवा
वा पदवस्थापिता संग्रामांगनावस्थितस्तेस्यर्थः मुक्ता
न्यायुधानियैरेवंभूतामहायोधायत्रसाभयाद्धा संग्रामार्थं
वाणक्षानीतिविशेषः महाअयोधाइत्यकारप्रश्लेषेणतेभ॰

भयात्वत्तं मुक्तं मां न जहि मया त्वत्तस्त्यक्तमिति तद्व्यतिरे-
केणायोधनेन संग्रामार्थमितिभावः संभ्रान्तः पवनात्म-
जो हनूमान् भीमसेनो वायुत्र ॥ २५ ॥ श्रीकण्ठकण्ठ-
मणिरिव कालकूटः पूर्वमयोनिधिमिवोर्वमनेः
प्रकोपः आसाद्यमानवतनुं पृथुपुण्यतस्य प्रताप-
महिमा प्रशमामतीव्रः ॥ २६ ॥ तस्य मकरालस्याम्ब-
ध्याम्भोवातीव्रः प्रतापस्य महिमा प्रशमं प्राप्तो
बभूव किं कृत्वा मानवतनुं मनुष्यशरीरं रामरूपिणं
कृत्वा समासाद्य प्राप्य कालकूट इव यथा श्रीक-
ण्ठकण्ठं शिवस्य कण्ठं प्राप्य प्रशशाम ॥ २७ ॥ प्रता-
पमाग्नेयमिवाहमस्य रुद्राजितारिं नरदेवसूनुम् । तं
वीरलक्ष्मीर्जुषते स्म नक्तं शृङ्गारलक्ष्मीरिव कामदेवम् ॥
२८ ॥ तं नरदेवपुत्रं रामं युधिष्ठिरं वा वीरलक्ष्मीः
जयलक्ष्मीर्जुषते स्म असेवत कीदृशं अस्य मकार-
स्य अस्त्रस्याघोवा प्रतापमाग्नेयमस्त्रं तत्सदृ-
भं तदस्त्रं वा रुद्राजितोरिः शत्रुर्येन तम् । यथा नक्तं शृं-
गारलक्ष्मीः कामदेवं कन्दर्पमिव एतत्काव्यकर्त्री
रराजानं कामदेवनामानं वा जुषत ॥ २९ ॥ ॥
इति श्रीकविराजपण्डितविरचिते राघवपाण्डवीये मह-
काव्ये कामदेवाङ्के प्रकाशः सर्गः ॥ १ ॥ श्रीः ॥
अथ गोमायुमङ्गानां जिष्णोर्जैत्रं नाहवे सम्भाव्य योजया-
मास सद्रूपास्यो जनेश्वरः ॥ १ ॥ अथानन्तरं सद्रूपा-
स्यो रावणः जिष्णोरिन्द्रस्य जेतारं इन्द्रजितं मेघनादनामा-
नं पुत्रं आहवे समरे योजयामास नियुक्तवान् किं कृ-
त्वा अङ्गानां सेनाङ्गानां हस्त्यश्वरथपादातीनां गोमायुं
सम्भाव्य जनानामीश्वरः पक्षे जनेश्वरो दुर्योधनः स-
द्रूपास्यः सनामसजातेन अप्रशस्यः अप्रशंसनीयः अत्रप-
देश परस्पर्थः अङ्गानां देशविशेषाणां गोमायुमङ्गराजं क-

णंयोजयामासवैर्जुनेइतिविस्मयः ॥ १ ॥ सपाकचा॰
पसुविमेघनादोधुन्वन्धनुर्ज्यापारसंगिकर्णः रणा॰
यमत्तर्जयकारणायजवेनजैत्रंरथमारुरोह ॥ २ ॥
सइतिमेघनादःइंद्रजित् वेगेनजैत्रंजयनशीलंरथमा॰
रुरोह धन्वधुन्वन् चालयन् पाकचापस्येवक्षुवि॰
पस्ततन् साक्षिभूतः ज्यापारयोःधनुर्गुणबाणयोःसंगीक
र्णोयस्य आकर्णाकृष्टज्याकर्षणार्थः रणायसंग्रामायम॰
दैः रावणस्यजयार्थमिति पद्ये सकर्णोराधेयः मेघसे॰
वन्नादोयस्यसतथाज्यापारसंगिधनुर्विधुन् भर्तुः दुर्योध
नस्यजयार्थम् ॥ ३ ॥ उत्सर्पत्कालकालचोषभीषणा
भिर्व्यालोलध्वजपटलीछदिकुटीभिः संग्रामप्रमदतरा
दसंभ्रमाभिर्वीराणामथसमनाहिवाहिनीभिः ॥ ३
ध्यानंतरउभयवाहिनीभिरुभयवीराणांयोधानांवाहि
नीभिः समनाहिसन्नद्धम् संसर्वाद्वहबंधइत्यतोधातो
र्भावेल्ट्ट् तत्सर्पता उच्छ्वताकालकालघोषेणावि
राधनिनाभीषणाभिरितिवाहिनीभिर्विशेषणम् वि
शेषणालोलेश्चंचलैर्ध्वजपटेलीछायस्याःदिकुटीया
भिस्ताः संग्रामेप्रमदस्यहर्षस्यभरादतिपायादसंभ्रमा॰
भिर्भयशून्याभिः ॥ ३ ॥ समिद्धरोधयवुजप्रतापेद्विष॰
द्बलेहविषयंप्रपन्ने चमूर्भर्तावज्रिभवेनगर्भानरेन्द्र॰
सेनात्वरतेस्मयोद्धुम् ॥ ४ ॥ नरेंद्रस्यश्रीरामस्यसेनाया
द्धुंत्वरतेस्मत्वरांप्राकार द्विषतांशत्रूणांबलेहविः
षयंप्रपन्नेसतिहवनीतिकोहपोसमिद्धरायांसंग्रा॰
गभूमावाधेयआरोपणीयोभुजप्रतापोयस्यसांकिंभूता
वज्रिभवेन नीलेनचमूर्भर्त्रासेनापतिनाग्रगण्यवलिना
पद्ये नरेंद्रसेनाधिपतिसेना समिद्धउपचितोरोधेय
स्यकर्णस्य भुजप्रतापोयस्यताहृपीद्विषद्बलेवज्रिभ
वेन पूर्वप्रकरणेनपोवंतलम् ॥ ४ ॥ रभसवलिनना

नाह्नेति बालप्रवाले प्रतिशाखमुपनीते सृत्सुनामन्सुना
च द्रुतमिव वनराजी निर्गते निम्नगाभ्यां रणभुविजयवदा
तेते उभे राजसेने ॥ ५ ॥ ते उभे राजसेने रामरावणसैन्ये कु
रुपांडवसैन्ये वा संग्रामभूमौ जयवदाते संसक्तोर्वं भूवतुः १
द्रुतं शीघ्रं निर्गते निर्गते निसृते निम्नगाभ्यां नदीभ्यां लद्रुते
वनराजी इव परस्परं जयवदाते रमसेन बलितानानाहूतयो
नानास्त्राणि तप एव बालवालान वकिसलयायैस्त तथा
सृत्सुनायमेन मन्सुना रोषेण प्रतिमन्त्रावं सप्रावं प्रमुपनी१
ते ॥ ५ ॥ आहूतामरलोकवरवनितं दिग्व्यापिभेरी
रवैर्हराक्रान्तकबंधवृन्दमविरात्सान्द्रास्त्रक्तिधुभिः
सम्बाधीकृतनाकनायकपुरं संपामकश्रेणिभिर्दूता
दं किकचाकाचिद्रुतमभूत्फडुंतलातल्यपि ॥ ६ ॥ त
योरुभयोः सेनयोर्युद्धमभूत् आहूता आकारिता अ
मरलोकस्य वरवनिता उर्वशी प्रभृतयो यत्र कैः दिग्व्या
पिचरणशीलैः भेरीरवैः शब्दैः तथा असृक्तिधुभिः रु
धिरनदीभिरचिराक्रान्तो हठादेव आकर्षितं कबंधानां वृ
न्दं यत्र दंतैः दंतैः प्रहृत्य पद्धवतितहृतादंति फडुंदृं
तेन देवमिति समास इव व्यतिहारे इति च समासांतः अ१
न्येषामपि हृश्यपन इति दीर्घः यस्येति चेतीकारलोपः नि
एंतप्रभृतीनि चेत्यव्ययीभावसंज्ञयामव्ययीभावश्च
त्यव्ययत्वम् अव्ययादाप्सुप इति सुब्लुक् पंचकचैः
वाचैः प्रहृत्य प्रवृत्तं काचाकवि तलैः तलैः प्रहृत्य
फडुंतलातलि तलस्यपेटः संपामकानांयकद्वादनिव१
तिनां श्रेणिभिः सम्बाधीकृतं संकीर्णीकृतं नाकनाय
कपुरमिन्द्रपुरं यत्र तेषां स्वर्गातिथीभूतत्वात् ॥ ६ ॥
विधायिनिः स्यन्दमिवारिवृन्दं स्वतीव्रधामप्रभवैः प्र
तापैः विवेशमीरः स्वविवेपाभूमिं द्वीपांतरं स्वर्यमिवो
पसंध्यम् ॥ ७ ॥ सवीतो मेचनादूः निवेपाभूमिं वि

विरं विविशुरुपसंध्यं संध्यासमीपे द्वीपांतरं सूर्यइ
वकिंकृत्वा अरिहन्त्रूनिस्पन्दं निश्चलं विधाय कैः प्रता
पै कथंभूतैः स्वयंत् तीव्रंधाम ततः प्रभवो येषां ताह
शैः पक्षे सकर्णावीराः निवेशभूमिं शिविरं विविशुः
शेषं तल्पम् निवेशः प्रसिविन्यासः शिविरो द्वाहयोर
पीतिविश्वः ॥ ७ ॥ प्रगेसहस्तांशुरिवोज्ज्वलप्रभः
सवेगसज्यीकृतभीमकार्मुकः रथेनभूयः समराय
निर्ययौविपक्षवाञ्छानुगपाल्यसारथिः ॥ ८ ॥
प्रगेप्रातः सहस्रांशुजित् समराय निर्जगाम सूर्यइव
उज्ज्वलाप्रभातेजोयस्य सतथा समानमेवोभयत्रस
किंभूतः वेगेनत्वरया सज्यीसगुणंकृतंभीमंभयान
कंकार्मुकंधनुर्येनवोन रथेनभूयः पुनरपिविपक्षेवा
ञ्छयानुगामीपाल्या स्वविशेषोयस्य एवंभूतः सारथि
र्यस्य सतथा पक्षे सकर्णः निर्ययौविपक्षवाञ्छान
गतः ॥ ८ ॥ निर्यतीक्ष्णपवितोवरूथिनीशाहवाय
परिपाकदारुणः सूयतेस्मचकितेश्चभूचरैः कर्णः
पाल्यप्ररूपोक्तिविस्तरः ॥ ९ ॥ चकितैः सभयैः प्र
सूचरैः सैनिकैः कर्णपाल्यप्ररूपोक्तिविस्तरः कर्णयोः
पाल्योरक्षाविशेषद्रवप्ररूपयाउक्तेर्विस्तरः प्रपंचः सू
यतेस्म किंभूतः परिपाके परिणामेदारुणः परिनिर्गच्छ
सर्वतएववरूथिनीप्रसेनाशस्त्राहवाय निर्गच्छ
तीक्ष्ण पक्षे कर्णपाल्ययोः राधेयमद्राधिपयोः पर
स्परवचनविस्ताः परिपाकदारुणाइति कर्णविना
शहेतवः शेषंतल्पम् ॥ ८ ॥ अत्रकूलंकषमाणोनेवनीयमा
नवीताः सारथिनायतः अंशुमानरूपेणनेवनीयमा
नरथोबभौ ॥ ९ ॥ सवीरः इन्द्रजिद्बभौ अशु
मअत्रकूलंकारिणा सारथिनानीयमानरथः समर
संग्रामावितिशेषः अथप्रातः कालानंतरंकालोसंग्रा

राघ. पा. १४ 114

मानिवस्तूर्यइव अरुणेनेवेति अनूरुणेवेत्यर्थः ॥
पक्षे अनंतरंकालानंतरं अनुकूलजवाससारथिना
शल्येन नीयमानरथः सवीरः कर्णः शोभते स्म
१० ॥ दिग्भित्तिप्रतिघट्टनोद्भवमहाघोषैर्जगद्भीषय
न्बाणासारसृजा धनुर्जलमुचा तेनत्रसद्दिङ्नगाः
नानावीरविमर्दवर्तिनभुजाकण्डूविनोदक्षणं द
भर्णोप्रलयार्णवप्रतिनिधिः पृथ्वीपतेः प्रापसः ॥
११ ॥ सइन्द्रजित् पृथ्वीपतेः श्रीरामस्याभ्यर्णसमी
पंप्रापकिंभूतः प्रलयार्णवप्रतिनिधिः प्रलयकाली
नसमुद्रसदृशः सोपिकर्णोतेपृथ्वीधरस्यसमीपंप्रापे
ति नानावीराणांविमर्दवर्तिनोभुजयोःकण्डूःवि
नोदं अपनयनेयेनसतथा दिशोभित्तयएवदिग्भि
त्तयः तासांप्रतिघट्टनेन संघट्टनेन संघट्टनेनोद्भ
वोयेषामेवोद्भूतैः महाघोषैः महारवैः जगत्सर्वं
संसारंभीषयन् बाणानामासारंबाणप्रवासाराद
निवातान् सृजतीतिबाणासारसृट्
त्रेजलसृचामेघसदृशेनधनुषा असृद्दिङ्नगाःरु
धिरनदीस्तन्वन् विस्तारयन् पक्षे सकर्णःपृथ्वी
पतेर्धराधिपस्य ...
११ ॥ ऊर्ध्वांगोबाणवर्षैर्वियतिदिविघटांस्तेरयार्थं
तेरापं हुंकारैः कर्षयन्तौ बहुलमदनदीनिर्गम
दिग्गजानां सदः प्रत्यर्थवीरावपिगुणविशेषैः स्त
यमानप्रकर्षौप्राकथ्यतांप्रवीरौसभटजनहर्षा
लत्वभूतौविभातौ ॥ १२ ॥ तावुभौप्रवीरौ ल
हणौद्वजितौकर्णार्जुनौवा प्राद्युधेतां प्रकर्षेण
युद्धमकुर्वताम् कीदृशौ सभजनहर्षाविवल्ल
धीलत्वभूतौहृष्टपुष्टौ कदाचित् शिलावपातात् कदा
विन अहंपूर्विकाकथयन्तौ दिग्विषघटादेवास्तेषांविय

ति गगने स्वैरयात्रायाः स्वेच्छागमनस्यांतरायं वि-
घ्नं कुर्वाणो सायकवृष्टिभिर्बाणवर्षैरित्यर्थः दिग्ग-
जानां ङंकारैर्बहलामदनद्यानिर्गमं बहिर्गमनं कथ-
यंतो मृत्यस्तत्काले प्रत्यर्थिवर्गैरपि शत्रुसमूहैरपि
गुणविवशैः गुणपराधीनैः स्तूयमानः प्रकर्षेण कद्धा
इकोयं योस्तो ॥ १२ ॥ सर्वाङ्गीरेराहितमर्मघातैः
श्चकार पीडां महतीं महीपतेः तृणेन सीतातृपण
व्यलीकात्कृषीवलस्येव महानवग्रहाः ॥ १३ ॥
सर्वाङ्गजित् महीपतेः श्रीरामस्य महतीं पीडां चका-
कृतवान् कीदृशाः वाचः शरा इव वाच्छा राते राहितम
र्मघट्टनं यत्र कृतं इत्याह तृणेनेति सीतायां मैथिल्याः
तृणेन यत्तत्पणं तदेव व्यलीकमप्रियं तस्मादिति स-
किल स्मसितो मयामयी सीता निर्माय के पोष धृत्वा
आकाशे रामसमक्षं हतवानिति पुराणे महानवग्रह
इव यथा महानवग्रहो वृष्टिप्रतिबंधः कृषीवलस्य कृ-
षिकस्य पीडां करोति अवग्रहो वृष्टिप्रतिबंधे इति निपा-
तिनाः पदे सर्वाणां महीपतेः कर्षिणिरस्य पीडां चका-
र अवग्रह इव कार्षिकस्य अत्र हेतुः सीतातृणव्यली-
कादिति सीताया हलपद्धते यत्तत्पणं क्षीणत्वं प्रका-
त्वमिति यावत् तद्व्यलीकात् अप्रियत्वादिति ॥ १३
नैर्घृण्यात्मव्यथे पात्रोः नरदेवमुपस्थितः तद्गिराफ-
लग्नोप्याप भ्राता चित्रस्य विक्रयात् ॥ १४ ॥ आ-
तालक्ष्मणः नरदेवं राममुपस्थितः प्राप्तः किंभूतं फक्रो
विंद्रजितः नैर्घृण्यं विधावणत्वेन सव्यथं पीडासहितं
तद्गिरा इंद्रजितो बाणं भ्राता रामचित्रस्य विक्रयाविका
रमापकिंभूतस्यापि अफलग्नोपि अतश्चस्यापि पदे
भ्राता फललग्नोर्जुनोपि तद्गिरावणीवाचा चित्रस्य विक्र
याविकारमाप नरदेवं युधिष्ठिरमुपगतः पात्रोः नैर्घृ-

एपान्निष्क्रमणत्वात्स्वप्नमिव फाल्गुन्यां नक्षत्रे जातः फाल्गुनः ॥ १४ ॥ कृतान्तपापयोरंतः प्रतियोगि विभीषणः अपनिन्ये तयोः कुशलः कार्यज्ञो मन्त्रमूर्छनम् ॥ १५ ॥ विभीषणो रावणभ्राता तयो रामलक्ष्मणयोरंतस्थितेमन्त्रमूर्छनं रोषहृद्धि अपनिन्ये नीतवान् किंभूत प्रतियोगिकर्तव्यप्रतिबोध कीदृशयोः कृतान्तपापयोः कृतरोषयोः सकीदृशः कार्यज्ञः कार्यविज्ञः कुशलः प्रवीणः पक्षे तयोः फाधिपतिराजेन्द्रयोः अंतरभ्यंतरे रोषमूर्छनं कुशलो वा स देवः अपनिन्ये किंभूतः प्रतियोगिनां पुरुषाणां विभीषणो भयानकः रोषापनयनं नैवाग्रे कार्यसिद्धिर्भविष्यतीति कार्यज्ञ इति ॥ १५ ॥ धृतप्रसादेन ततो न्टपेण वधाय शत्रोः प्रहितः कनीयान् बलेन सार्धं दृहता बलिष्ठो रिपुस्त्विषामय्यसकृष्यतोभूत् ॥ १६ ॥ ततस्तदनंतरं कनीयान् भ्राता लक्ष्मणः शत्रोरिंद्रजितो वधाय न्टपेण श्रीरामेण कृतप्रसादेन प्रसन्नेन दृहता बलेन सार्धं प्रहितः सद्विषां शत्रूणां उग्रमन्यकर्षोच्चैरोरुग्रमदृश्यतोभूत् दृप्तः बलवान् बलिष्ठः निकुंभिलायां हवनं कुर्वन् सन् ससैन्येन लक्ष्मणेन्द्रजिदुग्रइति पक्षे न्टपेण राज्ञा फाधिपतिरेण कनीयान् भ्रातार्जुनः शत्रोः कर्णस्य द्विषां शत्रूणां कर्णादीनां उग्ररोरुग्रमदृश्यतोभूत् ॥ १७ ॥ अतुलबलहनूमत्कालितस्यन्दनश्रीरिव दहन इवासौ वैरिकक्षं विगाह्य प्रविक्रमाणां निकामेन प्रसभमकृत बाहौ इन्द्रजितं प्रसभमनत्पर्धं बाहौ विक्रमाणां निकाम् कार्यं कृतवान् कीदृशः अतुलबलो यो हनूमान् तस्मिन्कलिता स्यन्दनश्रीः गमनलक्ष्मीः येन सतथा हनूमत्स्कंधमारूढ इत्यर्थः वैरीपात्रं कक्षमिव वैरि

कार्यं विगाह्य अवगाहयित्वा दवदहन इव दावाग्नि
रिव प्रतिहतो निराकृतो वृषसेनो यया एवंभूता याः से
नायाः आडम्बरस्य प्रपंचस्य चूर्णं चूर्णनं यस्य स तथा ॥
पक्षे अस्य अर्जुनः पक्षे कर्णभुजयोः विक्रमाणां निकषे
कषणे पाषाणे पट्टे मकृते अतुलबलेन हनूमता कपिना
स्यन्दनस्थेन रथस्य शोभाय स हनूमद्धिष्ठानेन समन्वितरथ
कोऽतिरर्जुन इत्यर्थः कपिकेतनत्वात् प्रतिहतो विनाशि
तो वृषसेनस्य कर्णपुत्रस्य आडम्बरः चूर्णो यस्य ॥ ७ ॥
अत्रान्तरे पार्ष्णिमनुष्य गृह्णन् विभीषणः संयति भीमसेनः
दुःशासनं वैरिबलं प्रमथ्य बलेन बाह्वोर्यमसाच्चकार
८ ॥ अत्रान्तरे विभीषणो रावणभ्राता बाह्वोर्बलेन प्रमथ्य वै
रिबलं शत्रुसैन्यं यमसात् यमस्य प्रदेशं चकार यमस्यायत्तं
कृतवानित्यर्थः सात्प्रत्यय इति साति: अनुष्य लक्ष्मण
स्य पार्ष्णिं पश्चात्सैन्यं गृह्णन् संयति संग्रामे भीमसेनाय स्य तथा
भीकृष्णं तत् दुःशासनं दुष्टं शासनं आज्ञा यस्य तत् ॥
पक्षे अत्रान्तरे भीमसेनः वृकोदरः दुःशासनं दुर्योधनानु
जं यमसाच्चकारेति अनुष्य अर्जुनस्य पार्ष्णिं गृह्णन् वि
भीषणो भयंकरः वैरिबलं शत्रुसैन्यं प्रमथ्य इति ॥ ८
अरातिरक्तं लवणातिरौद्रं आश्रित्य कदाभीषणबाहुदण्डम्
तथा तमालोकयद्रणे चरंतं सालोकतां तेन मनुते स्म लोकः
९ ॥ लोको जनस्तं विभीषणं सालोकतां तेन यममेव म
नुते स्म ज्ञातवानित्यर्थः तथा तेन प्रकारेण रणे समरे
चरंतमवलोकयद्दृष्ट्वा किंविशिष्टं आश्रयंती या गदा तया भी
षणो बाहुदण्डो यस्य तथा अरातीनां रक्तलवणेन रक्तस्य
षणेन अतिरौद्रमत्यर्थं भयंकरं पक्षे लोकस्तं भीमसाक्षा
द्यमं तं मनुते स्म प्रत्यक्षं यमं जानाति स्म कथंभूतं अरातेः
दुःशासनस्य यद्रक्तात् तदेव लवणं रक्तपाने जातं तेनाति
रौद्रपोषं समानम् ॥ १० ॥ तेद्वे विभीषणमालोकयद्रणे

रा॰
पा॰
११६
116

कर्म महाजनः राजदारोपरोधस्य फलं प्राप्त समन्यत
२० ॥ महाजनः राजदारोपरोधस्य फलं प्राप्त समन्यत
मन्यते स्म राज्ञो रामस्य दाराः सीता तस्या उपरोधस्य हर
णस्य फलमित्यर्थः तत्तु रणकर्म वैभीषणं विभीषणसं-
बंधि आलोक्य पक्षे राज्ञो कार्यपिउरस्य दाराः द्रौपदी-
तस्या उपरोधस्य केशाकर्षणस्य फलमेतदिति वैपादस्य-
रणे तद्भीषणं भयंकरमालोक्येति ॥ २० ॥ तदा सौमि-
त्रिणा बाणाजिह्मेनास्तमुखीकृतः श्रृंगानामीश्वरः स्तम्भ
मेघनादो रुपं दधौ ॥ २१ ॥ मेघस्येव नादो यस्य स मे-
घनादः इन्द्रजित् रुधिरोधं दधौ धृतवान् स कीदृशः
सौमित्रिणा लक्ष्मणेन जिह्मेनाजयनशीलेन बाणेन सं-
मुखीकृतः सम्मुखतां नीतः श्रृंगानां हस्त्यश्वरथपदाती-
नामीश्वरः स्तम्भन् स्तोभं गच्छन् पक्षे तदा तस्मिन्काले
श्रृंगानामीश्वरो गंगराजाकौणीरुपं दधौ स्तम्भन् संस्तम्भितः
रणास्येत्यर्थः मेघस्येव नादो यस्येति ॥ २१ ॥ बल-
भारनिरन्तरा धरित्री गगनं निर्विवरं च दिव्यलोकैः रजसापिहि-
तेन तदन्तरालेन विभागो निरणीयत त्रिलोक्याः ॥ २२ ॥
त्रिलोक्याः लोकत्रयस्य विभागो विभजनं पृथक्करणं
न निरणीयत न निरज्ञीयत न निर्णीयते स्म तदेव विवृ-
णोति धरित्री पृथिवी सैन्यसमूहेन निरन्तरा अवकाशशू-
न्या व्याप्तेत्यर्थः गगनमपि दिव्यलोकैः देवैः दर्शनार्थि-
भिरागतैः निर्विवरं छिद्रशून्यं निरवकाशं तदन्तरं द्यावा-
पृथिव्योरन्तरालं मध्यं रजसा समुत्थितेन रेणुनापिहि-
तमाच्छादितम् ॥ २२ ॥ प्रथममनन्तभिन्नोजसां
सिंहनादैः परमपि च महोल्कालेपलैः कटाक्षैः
अथ च चवनबाणैर्मर्मभेदप्रवीणैः स्तदलितकायैः
सायकानीनिकायैः ॥ २३ ॥ प्रथमतस्तोलसानां द्वि-
तीयमनरायेयोधी अनन्तभिर्वेहहद्भिः सिंहनादैः परपात्रैः

ग्रतः आत्वेरितैः निग्रतः अपिचानेनरंमहोत्कानांदे
पवत्स्येरणवत् हतैः काठिनैः कटाक्षैर्जग्रतः अथवाः
नेनरंममर्मभेदप्रवीणैः समर्थैः वचबाणैः जग्रतः नटत्र
पक्ष्चाहूलितकार्यैर्विद्रावितप्रीतैः सायकानांनिकायैः
सम्हैर्जग्रतः ॥ २३ ॥ नभश्चरैर्मार्गणपातभीतैरप्सर
णप्रतद्द्वयविलोकयद्भिः सविस्मयंव्याहृतसाधुवा
दं तयोः समानंसमरंबभूव ॥ सविस्मयं[illegible]यथास्यात् १
नभश्चरैर्गगनचारिभिः व्याहृतः साधुवादोयत्रतादृशं
मार्गणपाताच्छराणांपतनाद्भीतैः प्राभ्यांसमीपमप्राप्तद्वय
त्यक्त्वा विलोकयद्भिरिति ॥ २३ ॥ निर्भिन्नरेधाराधरग
र्भनिर्यत्कीलालकल्याहितभूमिभागाः दूरंचरंतोगवि
शिवाश्लदीयादिपूर्णाशिरोभेदमिवव्यतन्वत् अत्रनिष्टति
लक्तिभूतानिः पोषेणभिन्नानांविदारितानांधाराधरा
णांमेघानांगर्भान्निर्यांतिबहिर्भवंतियानिकीलालानि
जलानितेषांकल्याभिःकृत्रिमनदीभिःकलिताःसिक्ताभू
मिभागायेस्तेदूरंचरंतोगच्छंतः ॥ २४ ॥ हृष्टानेकप्रा
णवीरसमरश्रीभिः समंविचेरेसारब्धगतिनादेनश्रुति
नानिर्णीयमानोंतरम् भेरीध्वानभवद्ययाश्रितमहादिक्कुं
जरदिक्कुंजरे यद्ववर्धितपलपातमभयोः प्रेक्षंतदेवासुराः
२५ ॥ देवाश्चासुराश्चते तयोर्लक्षणोंइजितोः कर्णार्जुन
योर्वीयाद्रूपेक्षतपश्यंतिस्मविचेरेगारब्धगतियथास्यात्
हृष्टानामनेकानांप्राणानांनरकृष्णानांवीराणांसमरश्री
भिः संग्रामलक्ष्मीभिः समंसहनादेनश्रुतिनानिर्णीयः
मानोंतरंयस्यनतथा भेरीणांध्वानेनझंकारेणभवद्व
यं नेनाश्रितंमहादिक्कुंजरैस्ताहृष्टादिक्कुंजरायत्र ॥
२५ ॥ विरचितमविशाहित्वाविवाणप्रेयांश्चासहचवहरि
प्राक्रिव्याहृतारातिवाच्यः रणभुविल्पपरसन्मौलिरत्ना
पदार्भुजगाद्वनसेहेलोकमपाकुभंगम् ॥ २६ ॥

रा० पा० १७

117

न्तपस्तनुः लक्ष्मणः ल्लोकमपि स्वल्पमपि भंगं न सेहे ना
मोछ्रणाभ्विसमरभूमौ भुजगइव सर्पइव यथा सर्पो
मौलिरत्नस्य शिरोमणेरपहारं न सहते क्षिपादस्य
णोआरिणा इंद्रजिता तेकिंभूतेन क्षारबाणस्य प्रयोक्ता प्र
योजकेन सहचारिणामनुयायिनां हरीणां वानराणां प्र
क्रिभिः पराक्रमैः व्याहता अरातेः वाञ्छा जयकाङ्क्षा येन
सः पक्षे न्तपस्तनुरर्जुनः लोकमपि मौलिरत्नापहारं
किरीटापनयनं नसेहे आष्टुपीत्रं भगोयस्य तत्र अ
णाकर्णेन विवचितं कीदृशेन अहिरिवक्रूरो बाणः पार
स्तस्य प्रयोक्ता प्रयोजकेन कर्णेन किल स्वीयतृणास्थितो
विजयनामा बाणोर्जुनवधाय स्थितमइति ॥ १६ ॥ आ
रोषवशवर्तिनामुना ज्यानिनादहततीव्रमर्मनाः
प्रतिघातितविशिखाः प्रतेनिरे कर्णकुण्डलविघट्टनोत्क
टाः ॥ १७ ॥ अमुना लक्ष्मणेन आष्टुपीत्रं रोषवशाव
र्तिना कृष्टेन प्रत्यघाति अरातेरभिमुखं तालस्थीकृत्य वि
शिखाः बाणाः प्रतेनिरे विस्तारिताः क्षिप्ता इत्यर्थः अभि
प्रतिआघातादभिमुख्यम् इत्यव्ययीभावः कीदृशाः ज्यानि
नादेन धनुर्गुणशब्देन ठंकारेण हता तीव्ररभसमर्म
नाथर्वणायैसे कर्णयोः कुण्डलविघट्टनेनोत्कटास्ती
क्ष्णा [illegible] इति ॥ पक्षे अमुनार्जुनेन कर्णस्य रा
धेयस्य कुण्डलयोर्विघट्टनेनोत्कटास्तीक्ष्णाः ॥
१७ ॥ अस्तचक्रस्य धरयानिमग्नस्यन्दनापदः त्वल्पमन्यत्त
हत्वोग्रनीसोढनरदेवजः गणकर्ममर
णः पार्श्वोविंद्रजितो गणकर्म ॥ १८ ॥ नरदेवजः लक्ष्म
न् किंभूतस्य अस्तचक्रस्य गणकर्ममहत्त्व नासोढन मार्थितवा
न्रास्यन्दनस्य गमनस्यापद्विपद्यस्य धरयाभूम्यानिमग्न
वजः अर्जुनः पार्थः कर्णस्य धरयापृथिव्या अस्तचक्रस्य तस्येति पक्षे नरदे
अस्तरथचक्रपातस्य धरयैव निमग्नास्यन्दनस्याप

थस्य ॥ २८ ॥ ततः प्रतीतो जगतीन्द्रसूनुः समाप्तिमिच्छ्
न्मम मार्गणस्य संधाय संधां सफलीकरिष्यन् कर्णान्तसज्जं शर
मुत्ससर्ज ॥ २९ ॥ जगतीन्द्रस्य पृथ्वीशस्य दशरथस्य सूनुः
लक्ष्मणः शरमुत्ससर्ज त्यक्तवान् कर्णान्ते कर्णपर्यन्ते सज्जः क
र्णान्तसज्जः तं संधाय संधानं कृत्वा धनुषीति विशेषः संधां प्रति
ज्ञां सफलीकर्तुमिच्छन् ततोऽनेन तव प्रतीतः मम मार्गणस्य संप्रा
ममस्त्रस्य समाप्तिमिच्छन् सत्वडे संभूते सज्ज इति प्रकाशः ॥
पक्षे जगति प्रतीतः इन्द्रस्तत्पुत्रोऽर्जुनः कर्णस्य राधेयस्यान्तो विना
शः तदर्थं सज्जं संधायेति तुल्यमन्यत् अन्तः स्वरूपे नाशे ना स्त्री
शेषेऽन्तिके त्रिष्विति मेदिनीकरः पृथाज्येष्ठसुते कर्णः श्रवणे
लोद्धतावपि ॥ २९ ॥ उद्यदञ्जलिकेनासौ नानाविक्रमशोभि
तः विद्विषं विशिखेनाप्यविस्मयं कस्य नाकरोत् ॥ ३० ॥
असौ लक्ष्मणः कस्य विस्मयं नकरोत् अपि तु सर्वस्याकरोत्
र्वस्य पात्रे विद्विषं विशिखेन घ्नन् निवारयन् उद्यतेनाञ्जलिकेन
बाणेन नानाविक्रमेण शोभितः कान्तियुक्तः पक्षे असावर्जु
नः शेषं समानम् ॥ ३० ॥ छिन्नं छिन्नं भ्रुकुटिभुजगाभीष्मभा
लं प्रवक्ताव्यस्तापाङ्गं विशिखविशिखया साकमेवारिकण्ठे नूनं
तेन प्रसभमिषुणा भूषयामास भूमिं जिह्मैर्दृग्युग्मुखमशनेनके
ककेकारमेव ॥ ३१ ॥ स जिष्णुः जयनशीलः लक्ष्मणोऽर्जु
नो वा तेनेषुणा बाणेन भूमिं भूषयामास अलंकरोति स्म द्विषः
शत्रोर्मुखं च अशनेन केऽस्वैर्ककोंकारो येन तत्तथा प्रसभम
त्यर्थं कीदृशं छिन्नं पुनश्छिन्नमिति भ्रुकुटिरेव भुजगस्तेन भीष्मो
भयंकरो भालो ललाटं यत्र प्रबलात्मप्यमतो न्यस्तापाङ्गान्य
स्तनेव प्रान्ते विशिखविशिखया साकं नूनं निश्चितमपि अविक
टपात्रकाण्ठे न्यस्तनेत्रप्रान्तमित्यर्थः लूनमिति पाठः तत्रैते
न विशिखेन लूनं छिन्नमिति गरुडवादिनी प्रपलायनसं
ग्रामात्सा परेषां पताकिनी परेषां शत्रूणां पताकिनी सेना
संग्रामात्पलायपरा जाता अंगनासेनागनां भर्तुः इन्द्रजितः
२+ द्विषोमुखं भूमिं च भूषयामासेति ॥ ३१ ॥ अङ्गभर्तुः पितरमिन्त्र + २

रा॰ च॰
पं॰
११८
118

अंगराजस्य कर्णस्य वा प्राणस्त्विन्नमिति गद्गदभाषिणीयो
केन भयेन गद्गदं यथा स्यात् एवं भाषणशीलेति ॥ २२ ॥
समं सुहृद्भिर्जयिनं समेतं स भूपतिर्भ्रातरमभ्यनन्दत् उपे
न्द्रमग्रे प्रणतं महेन्द्रः पुरेव वैरोचनिभंगहृष्टः ॥ २३ ॥
स भूपतिः रामो युधिष्ठिरो वा भ्रातरं लक्ष्मणं वा अर्जुनं वा स
मं तुल्यमभ्यनन्दत् स्तौतिस्म सुहृद्भिर्मित्रैः विभीषणादि
भिः श्रीकृष्णादिभिर्वा सह समेतमागतं वा महेन्द्र इव यथा
पुरा पूर्वं महेन्द्रः शक्रः वैरोचनेः बलिदानवस्य भंगेन हृष्टः
हर्षयुक्तः तमग्रे विष्णुमग्रे प्रणतमभिनन्दितवानिति ॥ २३
चमूपतिर्मारुतिरश्विनन्दनौ गदाधरः पुण्यजनेश्वरस्तथा
पुरः स्फुरत्कीर्तिधनंजयं प्रभोस्तमृक्षराजेन समं प्रतस्थुवुः
२४ ॥ एते सर्वे तं लक्ष्मणं प्रतस्थुवुः किंभूतं प्रभोः रामस्य
पुरोऽग्रे स्फुरन्ती कीर्तिरेव धनं यस्य तम् तथाजयं जययाके
केते इत्याह चमूपतिः सेनापतिः नीलः मारुतिः हनूमान्
अश्विनीकुमारपुत्रौ वानरविशेषौ मैन्दद्विविदौ गदाधरः
गदायुधः पुण्यजनेश्वरः राक्षसपतिर्विभीषणः ऋक्षरा
जेन समं जाम्बवता सुग्रीवेण सह एते प्रभोः युधिष्ठिर
स्याग्रे तं धनंजयं अर्जुनं प्रतस्थुवुः स्तुवंतिस्म कथं स्फुर
त्कीर्तिर्यत्र तत् केन इत्याह चमूपतिः पाण्डवसेनापतिः धृ
ष्टद्युम्नः मारुतिः भीमः अश्विनन्दनौ नकुलसहदेवौ पु
ण्यापवित्राये जनाः तेषामीश्वरः श्रीकृष्णः कथंभूतो गदाध
रः गदो नाम भ्राता अधरः कनिष्ठो यस्य तं कीदृशं ऋक्षरा
जेन चंद्रमसा तुल्यम् ऋक्षः पर्वतभेदे स्याद्भल्लूके शोणके
पुमान् हानभेदेऽन्यलिंगे स्यान्नक्षत्रे तु नपुंसकमिति मेदि
नीकरः ॥ २४ ॥ रणान्तभूमिः कटकद्वये सा शोकप्रह
र्षौ भजमानम् निवोपायो वारिजकैरवाणां निद्राः प्रबोधौ
यागापन्निपोव २५ ॥ समणस्मातिभूमिः पराकष्टा कटका
द्वयो रामरावणयोः दुर्योधनयुधिष्ठिरयोर्वा शोकश्च हर्ष

च्चैतौसमानंतुल्यंकालमभजत्तिषेवे यथरात्रिर्युगप॰
देकधावारिजानोपमानांकैरवाणांचनिवेशयोः ॥ २५ ॥
तदाहवेतीव्रकरस्यसूनोनकंचरेभ्योनिधनंनिशम्य शुशो
चराजाबहुधार्तराष्ट्रः स्वदुर्नयस्यान्वभवन्फलानि ॥
२६ ॥ तदातस्मिन्कालेराजारावणः शुशोचाशुश्रुचत् ती
व्रकरस्यउग्रदण्डस्यसूनोः मेघसेनादस्यनिधनंमरणंनिशम्य
केभ्यः नकंचरेभ्योराक्षसेभ्योराजाकीदृशः बहुधाआर्तपीडि
तंराष्ट्रंयेनसः एवंचस्वदुर्नयस्यापिफलान्यन्वभवन्निति ॥ प
क्षे राजाधार्तराष्ट्रोदुर्योधनः शुशोचतीव्रकरस्यसूर्यस्यसूनोः
कर्णस्यनिधनंमरणंनक्तंरात्रौचरेभ्यः प्रणिधिभ्यः निशम्यशु
घतल्पम् ॥ २७ ॥ स्वामिनादर्पमुखेननोदितादिक्षुरेणवा॰
निरजसानिरुन्धती प्रत्यरातिविचचालवाहिनीवारणादप
रपाल्पनायका ॥ २८ ॥ वाहिनीरावणवाहिनी प्रत्यरा॰
तिशत्रुमस्त्वं विचचालकीदृशी स्वामिनादर्पमुखेन॰
रावणेननोदिताप्रेरिता रजसादिक्षुरेणवानिरुन्धती आच्छा
दयंती वारणाद्वानरविशेषात् अपरेषांपाल्यस्त्रेणा अति
उःएवकाधिकोऽस्यर्थः पक्षे दुर्योधनवाहिनीप्रत्यराति विप
पाल काथंभूतास्वामिनादुर्योधनेनमुखेनप्रेरिता तथाद॰
पादिक्षुरेणवानिरुन्धतीवारणात् हस्तिनः हस्तिनमारुह्ये॰
त्यर्थः अपरः पाल्योमद्राधिपोनायकः सेनापतिःयस्याः॰
सा ॥ २९ ॥ ततःछिन्नव्यूहमुखाश्चमूर्भटताः स्थिरप्रभा
वानरनाथसैनिकाः समभ्ययुर्हतमरातिमण्डलंनिशांध
कारंघ्नमाणोविवांपावः ॥ २८ ॥ अनंतरंनरनाथसैनिकाः
रामसैनिकाः कपिधिपिरसैनिकागा अरातिमण्डलं शत्रु
समूहंहतंसमभ्ययुः आगच्छंतिःसकीदृशाः चमूर्भटना
नीलेनधूम्रकपालनेवा छिन्नव्यूहमुखाःछिन्नंव्यूहः सव्य
हतिन्कांतिविपद्ोति कमणेः सर्धासांप्रावकिरणानिशाऽ
कारमिवनाशयंतिस्मेत्यर्थः ॥ २९ ॥ इवदाविरलधूलि

राघ॰
पा॰
२२५

119

ध्वांतरुद्धांबरांतंविघटितसुरलोकद्वाररत्नकवाटं सम॰
दविबुधनारीनेत्रादत्ताग्रयानं त्वरितविविधयोधं युद्धमासी
द्ध्वजिन्योः ॥ ३९ ॥ ध्वजिन्योः रामरावणसेनयोः कपिवि
रक्षयोधनसेनयोर्वा युद्धमासीद्बभूव किंविशिष्टं ध्व
नाविरलेन निविडेन धूलिनेव ध्वांतेन रुद्धमंबरांतं यत्र अं
बरावरलभूमीतिपाठांतरं तथा विघटिते सुरलोकस्य द्वा
ररत्नयोः कवाटं यत्र यद्वा द्वाररत्नमेव कवाटं च विघटि
तं सुरलोकस्य द्वाररत्नमेव कवाटं यस्मिन् समदायाः विबुध
नार्यः सुरस्त्रियाः तासां नेत्रैर्दत्ता अग्रयानं पश्चात्क्रमन
यत्र द्वरावंतो विविधानेकविधा योधा यत्र प्रा एवापद्यांतरे
वासौ वरं भागद्रुमाकृ योरिति मेदिनीकरः ॥ ३९ ॥ अभि
पात्तुसमापतन्नितांतं पृतनानां पतिरेधितानन श्रीः रजसा
पिहितांग्रमद्रराजस्त्यगायत्व्योमगभीरवीरनादैः ॥ ४०
पृतनानां पतिः सेनापतिः रावणः स्वराजमग्रुभे अभिपात्तु॰
रिपुंलक्षीकृत्य समापतन् नितांतं अतिशायेन एधिता उप
चिता आननश्रीः मुखशोभा यस्य रजसा रेणुना पिहितां
ग्रमतत् पिहितस्तांयथा स्यात् एवंगभीरैर्वीराणां नादैः
गगनमस्थगायत् पिदधत् पक्षे मद्रराजः मद्राधिपः शल्यः
पौत्ररभिमुखं समापतन् अगस्थात् सेनानांपतिः स्वामी र॰
जसापिहिताः अग्रप्रावाः यत्र तत् पिहितांग्रमिति क्रियाविशे
षणम् मद्रराजस्त्यगायत् इत्यत्र खपरे विसर्जनीयस्य॰
लोपो वक्तव्य इति विसर्जनीयलोपः ॥ ४० ॥ जनितपराव
रवानरकुंजरक्षतजरंजितदिक् दिवौकसां प्रतिभटाव
टपाल्मलीढदापरचमूमनुजेश्वरमाहृणोत् ॥ ४१ ॥
परसेना रावणसेना मनुजेश्वरं राममसाहृणोत् आहृणोति
स्मजनिताः पांसवानांपापाह्नाः यत्र सा नराणां कुंजराणां च क्ष॰
तजेन रुधिरेण रंजिता दिक् यया त्रिदिवौकसां देवानां॰
प्रतिभटापवावटानिमत्स्यप्रदेशा यत्र पाल्यानामस्त्रविषोधा

णां शौर्य[illegible]वाप्रखेयस्यास्ताहृषीतद्रष्टाप्रचंडश्च पक्षे
परचक्रः दुर्योधनसेनामत्तजेभ्यः फाधिष्ठिरः प्रतिभटाना
मवदत्यग्रास्फालनेयस्माद्दीहृषाः शल्योमद्राधिपोवावेय
स्यामीहृषीतद्रष्टाचेति ॥ ५२ ॥ नरेश्वरशिरश्छिन्ना
नावीरशिरःस्फुतम् भूभारभरसंहारिप्रधनंतत्रपप्रथे
५२ ॥ तत्रप्रधनंसंग्रामः पप्रथेनस्मकिंभूतंभुवोभारस्य
योभारः गौरवंतत्संहर्तुंशीलंयस्यतत् नरेश्वरस्यरामस्यशि
रैश्छिन्नानियानिनानावीराणांशिरांसितैः विस्तृतंव्याप्तं
पक्षे नरेश्वरः फाधिष्ठिरः शेषंतुल्यम् ५३ ॥ रथाश्व
मातंगनिकृन्तनाणिहत्वाबहूनिद्विषतांबलानि क्षणेन
धर्मप्रसवः क्षितीशः पाण्ड्यादिनेमद्रवतिस्मशल्यम् ॥
५४ ॥ क्षितीशः रामः पार्थिव्यासामर्थ्येनक्षितेः पृथिव्याः
शल्यंव्यथांमद्रवतिस्मद्विषतांशत्रूणांराक्षसानांबहू
निबलानिसैन्यानिहत्वाविनाश्यकथंभूतानिरथैरश्वैः
मातंगैः करिभिर्मातंगैर्निकृन्तनानिनिरवकाशानि
धर्मप्रसवोधर्मप्रधानाः धर्मस्यप्रसवउत्पत्तिर्यस्मात् पक्षे
धर्मप्रसवः धर्मात्मजः फाधिष्ठिरः क्षणेनपाण्ड्याशस्त्रविशे
षेणशल्यंमद्रराजंमद्रवतिस्महतवान् शेषंतुल्यम् ॥
५५ ॥ विनताशाविरूपाक्षस्तीव्रतापविपातितः यथावि
पक्षः शकुनिः सहदेवनिपीडनैः विरूपाक्षोनामराक्षसो
विनताशानपपतिस्मकिंभूतः तीव्रस्तापोयस्यसतीव्रता
पोरामस्तेननिपातितः विपक्षः शत्रुः यथाशकुनिः पक्षी
देवनिपीडनैः मेघनिपीडनैः सहविपक्षः विगतपक्षः प
तकाः पक्षेशकुनिः सौबलः सहदेवस्यांगानीक्षतस्यनि
पीडनैः सहविपक्षः विगतपक्षः पतकाः विनताशाती
व्रतापेननिपातिताः विपक्षः पक्षरहिताः विरूपाक्षः उ
न्मीलितनेत्रः विरूपाक्षः कामिता भूताः पामकाइतिवा ॥
५७ ॥ सुग्रीवेणहठात्कांगदेनप्रथितभीमेनविद्विद्विधंतंते

नानीर्युद्धप्रधानपक्षजयहेतुः प्रोत्साहिता संजयः उल्लांघ
क्रांतरश्विनोस्सुतनयो क्षोणी द्विविदश्च श्रोणितैः क्षत्राणाम
धिपेन पद्मवनवद्भुस्ताः परे जिष्णुना विविदच्छतं विवि
षां पातं सुग्रीवेण वानरविशेषेण च यद्वा सुग्रीवेणांग
देन भीमेन वानरविशेषेण विविदच्छतं मथितमिति
योजना पक्षसेनानीः नीलः प्रधानो याङ्कतीजयहे
त्वर्थाद्विविदच्छतं न तस्माज्ज भैरात्रिं प्रोत्साहितं हंती
ति प्रोत्साहिता हंतेनाद्वापि सम्यक जयो यस्य सं संजयः अ
श्विनोस्सुतनयौ मैन्दद्विविधौ विविदच्छोणितैः पात्र
क्षोधेः क्षोणी पृथिवी उल्लांघाक्रांतः सिंचितस्य क्षत्राण
मधिपेन जांबवता परेपात्रवोधुस्ताः विनाशिताः पद्म
वनमिव जिष्णुना जयनशीलेन ॥ पक्षे भीमेण वृको
दरेण विविदच्छतं पात्रुपातं मथितं तपोभनाग्रीवायस्य
ताहृपेन हृष्टमंगदं वज्रलोकारेण यस्य ताहृपेन
पक्षः सेनानीः धृष्टद्युम्नः विविदच्छतं जयहेत्येकधन्व
सात्यकिश्च प्रोत्साहिता संजयः अश्विनोस्तनयो नकुल
सहदेवौ द्विषच्छोणितैः क्षोणीमुस्तांचक्रातः जिष्णुनाः
श्वेतेनेन परेध्वस्ताः नक्षत्राणां तारकाणामधिपेन चंद्रेणाप
भवनमिव रूपेणाय काननमिवेति ॥ ७५ ॥ व्रजतिवि
लयंक्रमाद्बलौघे नृपसेनामसुयोधनां विलोक्य ग्रह
पक्षकृतानुभावः कृतवर्मा सुभटो विदूरमागात् ॥ ७६
सुभटो रावणः विदूरमागात् दूरावस्थितोऽभूत् कौरवपां
कृतवर्मा कृतं वर्म सन्नाहो येन सः नृपसेनां स्त्रीयामसै
नो असुयोधनां दृष्ट्वा सुयोधनां विलोक्य हृष्ट्वा कालि
न्मनि बलौघे क्रमाद्विनाशं व्रजति सति गृहाणां महतां
पुत्राणां इंद्रजिदादिभूतानां कृतो न बंधभावो येन सतथा
कृपानबंधरतिपाठे गुरूणां पुत्राणां कृपया नबंधः सं
धर्मो भावः स्वभावो यस्य सः पक्षे कृतवर्मा हार्दि

कः विद्रुममात् रात्रौ सौप्तिकपर्वइंकाले पाण्डवशिबिरं
जगामेतिभावः गुरुसुतः अश्वत्थामा तत्सकृपान्तर्बंध
इतिपाठे गुरूणां पुत्राणां कृपयान्तर्बंधः संयतो भावः
स्वभावो यस्य सः पक्षे कृतवर्मा हार्दिक्यः विद्रुमगात्
रात्रौ सौप्तिकपर्वइंकाले पाण्डवशिबिरं जगामेतिभावः गु
रुपुत्रः अश्वत्थामा तत्सकृपान्तर्बंधेन भावो विप्रायो यस्य त
था नरुयोधनो दुर्योधनो दुर्योधनो यत्र एवं भूतां न्यसेनां
विलोक्य तुल्यमन्यत् ॥ ४९ ॥ आग्नेयेन रणे हस्ति
तेनान्येन पातिताः वसंते कामदेवेन प्रोषितान्दुवराङ्गिणः
॥ ५० ॥ आग्नेयेनाग्निकाण्डेत्मन्त्रेन प्रोषं तुल्यम् ॥ ५०
इति श्रीहलधरणी प्रसूतकादम्बकुलचक्रवर्ति श्रीकामदे
वप्रोत्साहितकविराजपंडितविरचिते राघवपाण्डवीये महा
काव्ये इंद्रजित्कर्णवधो नाम द्वादशः सर्गः ॥ १२ ॥ ॥ ॐ अ
ल्पाव
शिष्टात्मबलस्य शत्रोर्नराधिपो निर्गममन्वियेष
यस्य रक्षिणा बाहुरुच्चैरंगारशेषानलसन्निभस्य ॥ १ ॥
अनेन नराधिपः श्रीरामः शत्रोः रावणस्य निर्गममागमनं
मन्वियेष इच्छतिस्म किं भूतस्य अल्पमवशिष्टं आत्मबलं
सैन्यं यस्य तथा अंगारशेषो योनलः वह्निस्तत्सन्निभस्य
तत्तुल्यस्य यथा वह्निः निर्वाप्यते तद्वदुरसावलीतिभा
वः सकोहृपाः उच्चैरत्यर्थं स्फुरन् दक्षिणो बाहुः यस्य
बाहुस्पन्दनं प्रियासमागमं सूचयतीति सामुद्रिकं पक्षे
नराधिपो युधिष्ठिरः शत्रोः दुर्योधनस्य निर्गमं जलमध्या
द्वहिर्निर्गमनं ॥ १ ॥ रिपोरसहमानास्तेहरिसैन्याविलंघ
नम् रुरुधुस्तदधिष्ठानं सरोवरमिव द्विपाः ॥ २ ॥ तेह
रिसैन्यावानराः अधिष्ठानं लंका
रिपो रावणस्य तत् अधिष्ठानं लंकां
रुरुधुः रुन्धंतिस्म किंभूताः विलंघनं विक्रान्तं कपट
भवं असहमानाः न सहंतः सरोवरमिव यथा द्विपाः ह
स्तिनः सरोवरं रुन्धंति पक्षे हरिः श्रीकृष्णः सात्यकिः

रा०व०
पा०
२४१

121

नेहरिप्त्व्याः पांडवाः रिपोर्दुर्योधनस्याधिष्ठानमवस्थि-
तस्थानं तत्सरो व्याप्तसरो रुरुधुः द्विपाः हलिनः इवेति ॥
वरस्त्रोत्रं सरोवरमिति वा सकिलशिबिरमुत्सृज्य जलसं-
भित्या विषया व्याप्तसरः प्रविष्टस्थितइति ॥ २ ॥ ततः
सगर्वं निरगादरातिर्विपक्षसिंहध्वनिकीर्णकर्णः तदा-
महानाग इव स्वधाम्नः सन्दर्शितोत्साहमहीनलक्ष्मा ॥
३ ॥ अनेन रमरातिः रावणः स्वधाम्नः स्वकीयगृहात् नि-
रगात् निर्जगाम सगर्वं साहंकारं यथास्यात् विपक्षा-
णां शत्रूणां रामादीनां सिंहध्वनिना सिंहवत् गलगर्जितेन
कीर्णाः व्याप्ताः कर्णा यस्य सः तदा सन्दर्शितोत्साहं प्रका-
शितोत्साहं यथास्यात् नहीनं लक्ष्म चिह्नं राजचिह्नं य-
स्य सः महानागइव महागजइव पक्षे अरातिः दुर्योध-
नः स्वधाम्नः स्वाश्रयात् सरोवरम् निरगात् विपक्षस्य
भीमादेः सिंहध्वनिरत्त्वेडितं तेनाकीर्णौ कर्णौ यस्य ॥ ३॥
दोर्विपक्षैरमन्दैः परिघपातमिव व्योम्नि संचारयंतं हस्ता-
ग्रेमगलेषु प्रतिदिशमशनैर्दर्शितानेकवज्राम् कुर्वाण-
दृष्टिपातैरनलकवलितानीव सैनानि हत्वा तं कोपादाप-
तं न कथमपि ददृशुः प्रत्यनीकप्रवीराः ॥ ४ ॥ प्रत्यनी-
कप्रवीराः विपक्षयोधाः सुग्रीवादयस्तं रावणिं कथमपि
ददृशुः पपश्यंति स्म किंभूतं दोर्भ्यां भुजाभ्यां विपक्षेपश्चाल-
नव्योम्नि आकाशे प्रोच्चैः परिघपातमिव संचारयंतं परिघालो-
हस्तकराः किंभूतैरमन्दैः उद्दंडैः तं कथंभूतं मण्डलेषु
मेषु हच्चारे हस्तांचालने प्रतिदिशं दिशि दिशि अशनैर्वा अमंदद-
र्शितमनेकवज्रं नानाप्रावेयेन दर्शामावत्वात् यद्वा मण्ड-
लेषु हच्चारे प्रतिविक्षेपे प्रतिदिशं दर्शितानेकवज्रा-
मिति योजनम् दृष्टपातैः सैन्यानि परबलानि अनलक-
वलितानि वह्निग्रस्तानीव कुर्वाणं कोपादापतंतं आ-
यांतं शत्रुसैन्यं पलायनीकृत्य कोपादापतंतं सुग्रीवादयः

कथमपि दृष्टः पक्षे तं दुर्योधनं कोपाद्भूपादापतन्तं प्र
तीपभीमाद्यः प्रतिदिशं दिक्चक्रे चक्रधः प्रतिदिशं चाल
नात्सैनेकवक्रामितिवाक्यशेषं तुल्यम् ॥ ४ ॥ तमाहवाय
कान्हृषणघ्नो वृकोदरः कालरूपान्तकोपः उग्रेजितस्त्रीवृ
षवाहनेन भर्ता भूनृणामिव कार्तवीर्यम् ॥ ५ ॥ हृष
णां रक्षोविशेषं हतवान् हृषणघ्नो रामः तं रावणमाहवा
य समराय आहूतवान् कथंभूतः हृषणां रूपदोषं हन्ह
ति हृषघ्नः तथा वृषोधर्मः गरुडोवाहनं यस्य तेन स्त्रीकुलेन
उग्रेजिता उपोद्बलिता स्त्रीः वीरस्त्रीः यस्य भूनृणां भर्ता का
र्तवीर्यमिव यथा वृषवाहनेन उग्रेजितस्त्रीः रुद्रतेजाः प
रशुरामः कार्तवीर्यमाहूतवानिति पक्षे वृकोदरः भीमः
तं दुर्योधनमाहूतवान् कथंभूतः हृषणां रूपदोषं हन्ति
हृषणघ्नः तथा वृषोधर्मः गरुडोवाहनं यस्य तेन स्त्रीकु
लेन उग्रेजिता उपोद्बलिता स्त्रीः वीरस्त्रीः यस्य भूनृणां भर्ता
कार्तवीर्यमिवेति शेषं तुल्यम् ॥ ५ ॥ मुखारविन्दैः
सुरसुन्दरीणां नभो बभूवेह सहस्रचन्द्रम् सहस्रगंगं च
तदोत्सुकानां विमानहंसावलिभिः सुराणाम् ॥ ६ ॥ नभोग
रहास्मिन् संग्रामे रामरावणयोः कौरवपाण्डवयोः नभोग
गनं सहस्रचन्द्रं बभूव कैः सुरसुन्दरीणां मुखारविन्दैः त
दा तस्मिन्नेव समये सहस्रगंगां च बभूव [illegible]
नायोत्सुकानां देवानां विमानहंसावलिभिः ॥ ६ ॥ स्व उपेयि
वान्नी हतनतरस्वी विरायजायाविरहीव्रतस्थाः ॥ ७ ॥ रा
वान् संयुगधाम रामो हरिप्रधानैर्दहपो महद्भिः स्वस्याङ्गिभिर्दह
मो दाशरथिः हरिप्रधानैः वानरमुख्यैः स्वस्याङ्गिभिः उपगतः स
पो हृष्टः संग्रामधाम संग्रामस्थानं उपेयिवान् उपगतः विरायचिरका
लं त्यावाणा हतानन्तर्यस्य तरस्वी वेगवान् विरायचिरका वनवी
नेजायाविरही सीताविरहितः व्रतपव व्रतस्थः संग्रामस्थानमुपे
सी पक्षे रामो बलदेवः संयुगधाम संग्रामस्थानमुपे

रा॰च॰
पा॰
१२२

यिवान् हरिप्रधानौ श्रीकृष्णबलभद्रौ स्पृहयद्भिर्जनादि
भिः ददृशे सरस्वतीनदीविशेषः तथाभूतान्तद्वंशस्य जा
याया एवं त्वा विरही वियुक्ताः व्रतस्थाः तीर्थयात्रायाः प्र
त्यागतत्वात् ॥ ७ ॥ जज्ञे तयोरथ रदुभुवनाय भीतिस्फी
तांगदोज्ज्वलभुजावलिनस्समीकम् अन्योन्यहेतिपरि
घट्टनकीर्णवह्निज्वालापरिस्फुरणतर्जितविस्फुरद्विः
८ ॥ अथानन्तरं तयो रामरावणयोः भीमदुर्योधनयोः त
त्समीकं संग्रामः जज्ञे जातः भुवनाय लोकाय भीतिं दद
त् नाभ्यस्तादृक्तरीतिके विशेषः किंभूतं स्फीतः सोत्साहो
अंगदः वालिपुत्रः तस्योज्ज्वलातेजाः सहिता भुजावलि
यत्रेति रामपक्षे रावणपक्षे तु स्फीतः अंगदो लंकावि
शेषो यत्रैवमुज्ज्वला भुजावलिः पंचविंशतिबाहुत्वाद्भुजा
वलिरिति भीमदुर्योधनः पक्षे स्फीतांगदाभ्यां बाहुलंका
राभ्यामुज्ज्वला भुजावलिर्यत्रेति तथा अन्योन्यं परस्परं हे
तीनां अस्त्राणां संघट्टनेन मीलनेन कीर्णस्य विक्षिप्तस्य
वह्नेः ज्वालानां परिस्फुरणेन तर्जिता विस्फुरद्विर्येन तम् ॥
८ ॥ आद्यैस्स्वर्गपथपातपततनुभिर्वीरैर्विमानेस्थितैर्
भ्यस्तामरसुन्दरीरतिरसैः साश्चर्यमालोकितः घोरः सं
दनवेगनिस्सहमहीरिङ्खाभिकम्पीनसत्रणप्रान्तितपा
निराहवविधिस्त्रासनिश्वासयोः
चसंगरेनिश्वासयोः ॥ ९ ॥ आद्यैरिति त
मदुर्योधनयोर्वा समासन्नयोः रामरावणयोः भी
किंभूतः आद्यैः प्रथमस्वर्गगतैः समाविधिः संग्रामविधानमासबभूव
अभिमावसंग्रामपातितैर्विमानस्थैः आक्रम्य पातपतनतनुभिः
रसैः अभ्यस्तः अनुभूतः अमरसुन्दरीणां रतिरसः संभोग
रसो यैस्तैः साश्चर्यं साकौतुकमालोकितः निरीक्षितः घोरो भ
यानकः स्यन्दनवेगेन निस्सहायां महत्यां पृथिव्यां रिङ्खाभि
नासिरथनेनाक्रमीन सम्प्रेषेण सर्पप्रेषेण घोषेण प्राक्तिनापा

तिर्यक्स्थसततया ॐभीनसः क्रूरसर्पैस्त्रियां लक्षणाद्यानदीति
मेदिनीकारः ॥ ५ ॥ धूतचापलतया विराजतो मार्गणा
भिहतमर्मणोर्मिथः नांतरं ददृशुराहवे तयोः साधुवा
दमुखरा नभश्चराः ॥ ९ ॥ तयोरामरावणयोः भीमदु
र्योधनयोर्वा आहवे संग्रामे अंतरं विशेषं नभश्चरा गग
नचारिणो देवा ददृशुः न पश्यंति स्म किंभूतयोः
धूतचापलतया अत्यंतचापलत्वेन विराजतोः मिथः अन्यो
न्यं मार्गणैः बाणैरभिहतमर्मणोः कीदृशाः नभश्चराः
साधुसाध्विति वचनेन मुखराः ॥ ९ ॥ मुक्ताशोकलव
कानिकरैः सावर्तसाद्रवाश्चाविषकुल्यैर्दैरिवप्रावलिताः
प्रावृडाविवाहाः उल्काजालैरिव जटिलिताजद्रि
व्योमगर्भास्तूर्णोत्कीर्णैः प्रसभमुभयोरायुधार्चिष्कला
पैः ॥ ११ ॥ उभयोः रामरावणयोः भीमदुर्योधनयोर्वा
तूर्णोपरीत्युत्कीर्णैः विद्भिरायुधानामस्त्राणामर्चिषत्
जसः कलापैः समूहैः राशिरादिषाः सावर्तसाद्रवजाग्निरेवि
भूतैः मुक्तास्यकाः अशोकस्तवकानां निकराः समूहा ये
ते अवर्तसो नास्त्रियां कर्णपूरे च पोलवे इति मेदिनीकारः
प्रावृडाः प्रावृत्कालीनामेघाविषकुल्यैर्दैः सौदामिनीखंडैरिव
संवलिताः कांचुराजद्रिरे अस्त्रतेजः कलापैरिति व्योम
गर्भा गगनांतराणि उल्काजालैर्जटिलिता इव बभूवुः
द्युतितेजोनिकरैः भूषिता इति सर्वत्रोत्प्रेक्षालंकारः मुक्ता
स्त्रीमुक्तिकेप्रासमुक्तिर्मोचितयोरितिविश्वः ॥ ११
मनोरथगतिध्वस्तपरिवर्धितरोषयोः रणकर्मस्फुरदस्त्रा
दः श्रांतमुभयोरभूत् ॥ १२ ॥ उभयोः रामरावणयोः
भीमदुर्योधनयोर्वा रणकर्मसमरव्यापारः अश्रांतमनवर
तमभूत् स्फुरदसित्वात् अस्त्रार्थं कृपालत्वात् कीदृशयोः
मनोरथस्य कांक्षायाः या गतिस्तस्या ध्वंसनेपरिवर्धितेरो
षो ययोस्तौ ॥ १२ ॥ तथा तयोर्विक्रमउद्दीपदिदृ

तयाव्योम्नियथासमेताः दिवौकसोप्येकतरेणलभ्यं
जयंननिश्चेतुमहं बभूवुः ॥ १३ ॥ तयोः रामरावण-
योः भीमदुर्योधनयोर्वा विक्रमः तथातेनप्रकारेणउद्दि-
दीपेप्रकाशितः यथादिवौकसोपिदेवाअपिदिदृक्षया
दर्शनेच्छया व्योम्निगगनेसमेतामिलिताः एकतरेणत-
योर्द्वयोर्लभ्यंप्राप्यंजयंनिश्चेतुंनालंबभूवुर्नसमर्था अ-
भूवन् किंरामस्यरावणस्यजयइति किंभीमस्यदुर्योध-
नस्यवाजयइति ॥ १३ ॥ मध्येतयोरार्क्षध्वजहृज्जन्मा प्रति-
क्षणंवह्निशिखोल्लसन्ती भीतातयोरेकतरंग्रहीतुंसाल-
जयश्रीरिवलक्ष्यतेस्म ॥ १४ ॥ मध्येइति तयोः रामरा-
वणयोर्भीमदुर्योधनयोर्वा मध्येआर्क्षध्वजहृज्जन्मा अस्त्रस-
ञ्चयहेतुत्वात् प्रतिक्षणमुल्लसन्ती वह्निशिखा अनलज्वा-
लालक्ष्यतेस्मकाइवतयोः मध्येएकतरंग्रहीतुंसाल-
जयश्रीरिवेति ॥ १४ ॥ पौष्पीवृष्टिः शरत्सान्द्रपरि-
मलोपलग्नैः खेचरैश्चचक्राम भक्राकलापः किल तदुप-
रमे केवलाः साधुवादाः संयत्स्फारभ्रभीतास्त्रिदशपरिवन-
योश्चचलैश्चाप्यकानां च दृष्टौ विद्धुद्द्यैस्त्वोदिविस्थितेन-
मेः हृदमालिङ्ग्यनीताः ॥ १५ ॥ तयोः रामरावणयो-
भीमदुर्योधनयोर्वा उपरिविचरताणांगगनचारिणामभो-
वैः सम्हृहेः पुष्पसंबोधनीवृष्टिः वर्षणं भक्रात्यक्ता पुन
मतिभक्राकलापाभक्राः भक्रासमूहास्त्यक्ता इति तदु-
परमेतस्मिन्नुपरमतिकेवलाः साधुवादाः भक्राः त्रिदशपरि-
वनयोर्देवाङ्गनाः दिविआकाशेदयितनमेवल्लभैः आलि-
ङ्गनाः समरस्यसंग्रामस्य भीत्यात्रासात्त्वितानीताः हेतुगर्भविशेषणं यतः सं-
ग्रामस्यसमारम्भेनभीताः ॥ १५ ॥ दिविभिरप्रतिनादितैरुद्भिरवप्रसन्नोभिगभीरैरथचलैः

त्रानानागनगेंद्रनक्रनिकरप्रोत्क्षिप्तवीचिच्छटाः वेलां
तामुदुल्लंघयत्कुपितयोर्नूनंतयोराक्रुधज्वालौर्वानलल
वितस्यनभसोनिर्वापणायांबुधिः ॥ ९ ॥ अंबुधिः समु
द्रः वेलांतामुदुल्लंघयन् ऊर्ध्वगतइत्यर्थः नूनमत्येतयो
तयोः रामरावणयोः भीमदुर्योधनयोर्वा कुपितयोः क्रुद्धयोर
क्रुधानामस्त्राणांज्वालादीप्तिः सैवऔर्वानलः तेनलंघित
स्याक्रांतनभसोगगनस्यनिर्वापणायशांत्यर्थं सकिंभूतः दि
ग्भिन्नोप्रतिनादीयः दुंदुभिरवः देववाद्यविशेषध्वनिः ते
नप्रकर्षेणक्षोभितः येगर्भादंभनराडुच्चलंतोनानानागाः
सर्पाः हस्तिनोवानगेंद्राः मैनाकप्रभृतयः नक्राः जलजंतु
विशेषाः तेषांनिकरैः समूहैः प्रकर्षेणोत्क्षिप्ताऊर्ध्वप्रेरिता
वीचिच्छटाकल्लोलपंक्तिः यस्यसतथा ॥ ९ ॥ विलो
कपिविद्वेषिवधेसमंभावेरणेजगत्त्राणभुवंत्सपात्मजम् उपा
यमस्मैनिभृतंन्यवेदयज्जयोचितंकोपिपुरातनोमुनिः ॥
९ ॥ कोपिपुरातनोमुनिः अस्मैश्रीरामायजयोचितंज
ययोग्यमुपायंन्यवेदयत् निवेदयतिस्मनिभृतंगुप्तंकिंकृ
त्वात्सपात्मजंरामंरणेसमरेविद्विषिणोरावणस्यवधेसमंभा
वंसाधितमालोक्यजगत्त्राणभुवंसंसारिणांप्राणभूमिं
जयोपायंकथितवानित्यर्थः पक्षे अस्मैभीमायपुरातनो
मुनिः श्रीकृष्णः जगत्त्राणोवायुः तस्मादुत्पत्तिर्यस्यतं
त्सपात्मजंभीमं विद्विषिणोदुर्योधनस्यवधेसंपादितालो
क्य हास्येनकिलदुर्योधनोरुभंगायनिजोरूपस्पृष्टः
त्राभीमायदत्तेति ॥ ९ ॥ प्रवर्त्यभीमोथलसन्महायु
धंविरोधिवीरंनिजघानमर्मणि पुरेवरामः प्रातमस्त्रंतम
वमहास्त्रमोघेननिशाचरेश्वरम् ॥ ९७ ॥ रामोराव
र्थिः विरोधिवीरंनिशाचरेश्वरं रावणंमर्मणि महास्त्रस्य
मोघेनमहास्त्रंप्रक्षिप्यजघानहतवान् किंभूतोभीमो
भयानकः प्रवर्त्यप्रवर्तनंकृत्वालसन्महायुधंयस्यनत १

रा॰च॰
पा॰
१२४
124

यथा पुरा प्राप्तमन्युसंभवं वालिनं मर्मणि दुनोति एवं भी
मो भयानकः वृकोदरः विरोधिवीरं दुर्योधनं मर्मणि जघान
यथा रामः पुरा निशाचरेश्वरं रावणमिव किंभूतं प्राप्तमन्युः
क्रोधस्य संभवो यस्मात्तम् ॥ ८ ॥ तेन तस्य ऊरुभङ्गे गतमा
नसोऽपि दुर्योधनश्छिन्नदशाननश्रीः प्राप्योरुभङ्गं जगतीं ज
गाम स्वरद्विषां मूर्त इवाभिमानः ॥ ९ ॥ दुर्योधनं यदु
यस्य स दुर्योधनः तादृशः स रावणो जगतीं पृथ्वीं जगाम
गतः ऊरु महान्तश्च ते ऊरवो भङ्गः पराजयस्तं प्राप्य ऊरुभङ्गे गतं मानस
यस्य स ऊरुश्चमानसेत्यर्थः अभिमानगुरुत्वाद्धि स्तनाहत
त्वाच्चेति गतमानसः गतप्राण इति वा मानसं सत्त्वमिति त्व
मेरिति विश्वः छिन्नाद्दशाननाद्दशसंख्यानां आननानां मु
खानां श्रीः लक्ष्मीर्यस्य सः स्वरद्विषाम् असुराणां मूर्तो मूर्तिमा
न् अहंकार इव एते दुर्योधनः धार्तराष्ट्रः दुर्वोभङ्गः ऊरु
भङ्गः तेन प्राप्य जगतीं जगाम छिन्नाद्दशाननस्य या यस्याः सा
एवंभूता आननश्रीः यस्य छिन्नदशाननश्रीः एवं तत्
९ ॥ अनेन संग्राममयं स्वस्मै यः पूर्णाकृतीकृतः तत्काय
परिचस्कार दारुणां रणमण्डले ॥ १० ॥ तस्य रावण
स्य दुर्योधनस्य वा कायः शरीरं रणमण्डले पूर्णाकृतिः
अन्यत्रापि यत्तां ने पूर्णाकृतिः क्रियते ॥ ११ ॥ विसृष्ट
रथहृष्टिः कोऽपि मीमं च वाहानन्तरम् अरवधोरधन्वः विहं
हगाः जगत् निमिषसंचारिकः पुरंध्यः प्रसेदुः स्वत्वसुरविल
लोकामंगलेनेव पूर्णाः ॥ १२ ॥ मंगलेनेव पूर्णाः इति
सर्वत्र संबध्यते मंगलेन पूर्णा इव अम्बुवाहाः मेघाः अ
ध्यानन्तरं ऊरुस्तम संबोधिनी हृष्टिविसृष्टाः तत्पश्चात् अ
मरवधूः देवाङ्गनानन्तरः विहगा इव विहंगाः पक्षिणः एवं
कुः दिशाश्च पुरंध्यश्च दिशा वधूरथः प्रसेदुः अनिमिषा
देवानां संचारतः अनिमिषभूता इति पाठे दिशा एव पुरं
ध्यः अनिमिषभूताः निर्निमेषाश्च अखिललोकाश्च

भुवः संजस्ताबभूवुः ॥ २१ ॥ तीर्त्वाप्रतिज्ञांपवनात्म
जेनप्रत्यागतेनाभिहितहतारिभंगा मेनेतदानींमनुजेंद्र
पत्नीमनोत्सवंभर्तृमुखावलोकम् ॥ २२ ॥ मनुजेंद्र
सखीरामस्यपत्नीसीताभर्तुः मुखावलोकनंस्वामिमु
खदर्शनं महोत्सवंमेने तदानींतस्मिन्कालेप्रतिज्ञाती
र्त्वा पवनात्मजेनहनूमताप्रत्यागतेन अभिहिताः अरि
भंगाः रावणवधोयस्यसातथा पक्षे मनुजेंद्रपत्नीद्रौपदी
भर्तृमुखावलोकंमहोत्सवं मेनेपवनात्मजेनभीमेना
भिहितारिभंगाकथितदुर्योधनवधाइतिशेषंतुल्यं ॥ २२
महावराहेणमहीवसागरात्समुद्धृताभीमबलेनसंक
टात् नरेंद्रपत्नीप्रतिपन्नमंगलाजहर्षजन्मांतरमा
स्थितायथा ॥ २३ ॥ नरेंद्रपत्नीसीताजहर्षतथेति द्वितीयज
बभूव जन्मांतरंपुनर्जन्मआस्थिताप्रतिपन्नमंगलाममंगला
न्माश्रितेत्यर्थः साकिंभूताप्रतिपन्ना भीमबलेनरामेणसं
भीमंभयानकंबलंसैन्यंयस्यतेनभीमबलेनविष्णुना
कटात् दुर्गात्समुद्धृता आदिवराहरूपिणा पक्षे नरेंद्रपत्नीद्रौपदी
सागरात्समुद्रमध्यात्पृथ्वीवा तुल्यमन्यत् ॥
भीमस्यवृकोदरस्यबलेनसामर्थ्येनतत्तुल्यमन्यत् कांचका संवित
२३ ॥ पत्युः प्रतिज्ञार्णवलंघनेन सकंचुका संवितस्तना
वासवेणी अतुल्यसंतापकृताश्रमध्याद्विनिस्सृता विरे
राजवधूर्विरेजे २४ ॥ राज्ञीरामस्यवधूः सीताविरे
जेसुशुभे अनल्पः संतापोयस्यएवंभूतस्यकृताश्रमस्य
मध्याद्विनिस्सृता बहिर्गता अग्निप्रवेशंकृत्वा विशु
द्धाराराजेत्यर्थः पत्युः स्वामिनः प्रतिज्ञार्णवस्यप्रतिज्ञा
समुद्रस्यलंघनेनसकंचुका कंचुकयुक्ता तथासंवि
तावेणीवेणीयस्याः सातथा कृतवेणापरिकरेत्यर्थः
ध्यः पक्षे राजवधूः द्रौपदी अनल्पाः संतापोदुःखं
सपदकृताश्रमवासिः नन्ममध्यात्पत्युर्भीमस्यप्रतिज्ञार्णा

राघ.
पा.
१२५
125

वलेच्छनेन सकंचुकान्तेविन चारुवेणी यदाहुः प्रासने
नतस्याः केशांबराकर्षणांकृतेन तदारभ्य बद्धेवाएपेवासी
त्पश्चात्तस्मिन्हतेपरिक्षांतेवेणीबंधेत्यर्थः ॥ २४ ॥ रा
ज्येनियुक्तेनविभीषणेन हरिप्रनेत्रानुगतोबलेन नरा
धिपः स्वांनगरींप्रतस्थेविमानराजप्रभुतांप्रपन्नः ॥
२५ ॥ नराधिपाः श्रीरामः स्वांनगरीं अयोध्यांप्रतस्थे ।
जगाम विमानराजस्यविमानश्रेष्ठस्यपुष्पकस्यप्रभु
तांगतः प्रपन्नः रावणवधात्प्राप्तं पुष्पकनामानंविमानं
श्रेष्ठयानमारुह्येतिभावः राज्येपुर्यांरावणस्यनियुक्ते
नविभीषणेनलंकाधिपतिनाअनुगतः हृतपश्चाक्र
मनः बलेनवानरसैन्येनहरीणांवानराणांप्रनेत्रानाय
केन सुग्रीवेणानुगतः पदे नराधिपोयकाधिष्ठितः स्वां
नगरीमिंद्रप्रस्थंप्रतस्थेकिंभूतः विमानाविगतमानामा
नसून्यायेराजानः तेषांप्रभुत्वंप्रपन्नः ॥ २५ ॥ समुद्व
हन्भर्तरिभक्तिमुत्कटां कृपानुगामी कृतवर्मनोदनः त
मन्वगच्छद्गुरुवंशवर्धनः क्षपाचरोराजवरंविभीषणः ॥
२६ ॥ क्षपाचरोविभीषणस्तंराममन्वगच्छत् अनुजगा
म राजवरं राजश्रेष्ठं सकीदृशः भर्तरिस्वामिनि उत्कटा
मधिकांभक्तिमुद्वहन् कृपयाकरुणयानुगामी अनु
गमनशीलः कृपानुगामी तथाकृतवर्मसन्नाहोयेन
सकृतवर्मायोधस्तंनोदयति प्रापयतियस्तथा य
द्वाकृतंवर्मणः सन्नाहस्यनोदनमपनयनंयेनसतथात्यक्त
सन्नाहइत्यर्थः गुरुर्यथास्यात् तथावंशस्यस्वकीय
वंशस्यवर्धनः उत्कोधिकता यद्वा गुरोः जनकस्यपितुः
वंशवर्धनः पुत्रः अश्वत्थामा अन्वगच्छत् पांडवेषु
लीकृत्यजगामकिंभूतः क्षपाचरोरात्रिचरोकृपः कृपा
चार्यअनुगामीयस्यसतथा कृतवर्मणाराजाविप्राप्तिः
णानोदनंप्रेरणंयस्यभर्तरिविरुद्धयोधने उत्कटामधिकांभ

क्षिप्रद्वहत्रितिविभीषणोभयंकरः ॥ २६ ॥ सकुल-
स्यात्कुल्येन स्थानेन राजन्यताकिनीम् प्रभंजनः कुंभजा-
शांसंभवस्तामवर्धयत् ॥ २७ ॥ प्रभंजनो वायुः तांप-
ताकिनीं नाम सेनामस्य सामादि सेनां वा अवर्धयद्वर्धय-
ति स्म पूर्वैर्मन्त्रम् आगात्समीपे कुलस्यानुकूल्येन राजकु-
लस्यानुकूलकारिणोत्यर्थः हेतौ तृतीया कुंभजो गस्त्यः
तस्य सामादिक दक्षिणान्तस्यां संभवो जन्म यस्य स तथे-
ति दक्षिणादिकसंभवइत्यर्थः ॥ २८ ॥ अभ्यर्णे की-
र्णसेनापति पृथुकुणपं क्वान्तभीष्मानिकाण्डं योधव्रातप्र-
तीकैर्विभिन्नवक्त्रधं ध्वस्तनानाकुंभावं वेलद्वेतालमा-
रात्परिपरिपतत्फेरुभेरुण्डरुण्डं द्रष्टुं सानालमासीत्स-
यिष्णुन्टपवधूराजपुत्राजिरंगम् ॥ २९ ॥ न्टपवधूः
सीताद्रौपदी वा राजपुत्राणां रामादीनां युधिष्ठिरा-
दीनां वा आजिः संगरः स एव रंगो नर्तनभूमिः तं द्रष्टुं स-
यिष्णुवर्त्मस्त्वेनालमासीत् नैव समर्था बभूव अभ्य-
र्णे समीपे कीर्णा विक्षिप्ता ये सेनापतयः तत्र पृथवो ब-
हवः कुणपाः प्रेता यत्र यद्वाकीर्णाः आकीर्णाः सेना-
पतौ पृथवः कुणपाः यत्र तम् गमकत्वाद्व्यधिकरणे ब-
हुव्रीहिः यद्वाकीर्णाः समन्ततो विकीर्णाः सेनापति-
दैत्यनायकाः पृथुः महान् कुणपो राक्षसः घटोत्कचा-
दिः यत्र तम् क्वान्तः छिन्नो भीष्मो भयानकः अरिकाण्डो य-
त्र पक्षे क्वान्तः भीष्मेन गांगेयेनारीणां काण्डो यत्र तम् पार्थैर्विभिन्ना व-
योधव्रातानां वीरसमूहानां प्रतीकाः कुंभा यत्र तम्
स्कंधाः पृथिव्यां यत्र तत् ध्वस्ता नानाविधाः कुंभा यत्र तम्
विलन्तो वेतालाय यत्र तं आराद्दूरत उपरिपरिपततः पतमा-
नाः फेरवः शृगालास्तैः फेरुणा भयानकाः रुण्डाः कब-
धाय यत्र तम् भेरुण्डादेवताभेदपक्षिणं तयोः क्रियो
भयानके वा व्यालिंगेमातारुण्डः क्रोडस्त्वर्धयोगोवितिमेदि

नीकरः ॥ ५८ ॥ कृतप्रतीकारमरेः कृतागसः समग्र
चूडामणिमौलिनिग्रहात् अभीष्टवंतोविजयंमहाभुजं
समोदरंतंस्वगृहेसौववञ्जुः ॥ ५९ ॥ सुहृदोमित्राणि
तंश्रीराममनुववञ्जुः अनुव्रजंतिस्मसमोदरं सलक्ष्मणं
महांतोभुजौयस्यतंमहाभुजं कृतागसः कृतापराधस्य
पौत्रास्समग्रचूडामणयोयत्रएवंभूतायेमौलयः किरीटा
नितन्निग्रहात् तदपहरणात् तेकिंभूताः विजयमभी
ष्टवंतः आकांक्षंतः पक्षे तंविजयमर्जुनंससोदरं
कौधिष्ठिरादिसहितं अरेः अश्वत्थाम्नः कृतागसः सौप्ति
केराजपुत्राहंतुः समग्रचूडामणियोमौलिः तस्यनिग्र
हात् छेदनात् कृतप्रतीकारं सुहृदः कथंभूताः अ
भीष्टवंतः अभीष्टविद्यतेयेषां चूडाशिखायांतद्वल्लभोशि
खायांबाहुभूषणेइतिप्रकाशः मौलिः किरीटेधम्मि
लेचूडायामवतंसकेइतिमेदिनीकरः ॥ ५९ ॥ एवंवि
लंघ्यापरमर्णवंवाजवेनपश्चात्तुततीर्थमार्गः स
बंधुवर्गोभरतप्रधानेद्दर्पीराजाधृतराष्ट्रमग्रे ॥ ६०
एवमितिसराजा श्रीरामः बंधुवर्गान्दर्पणापघ्यत् की
दृशंभरतप्रधानंभरतः कैकेयः प्रधानमुख्येयत्रतम्
एवमनेनप्रकारेणापरंविपरं अर्णवं समुद्रमिव
विलंघ्य जवेनवेगेनपश्चात्तुततोलंगितोदीर्घोमार्गो
येनसतथा अग्रेप्रथमतोधृतराष्ट्रंयेनतं पक्षे राजा
कौधिष्ठिरः अग्रेप्रतलाद्धृतराष्ट्रंकोरवेश्वरं ददर्शोस
धावम् ॥ ६० ॥ शिलावलानामिववारिवाहंवनप्रि
याणामिवचैत्रमासम् उत्कंठितानिंद्रुमिवोजहदन्मोप्री
तिमलमालोकयतांजनानाम् ॥ ६१ ॥ शिलाबला
नामिंद्रुमिवोजहदम्मोप्रीतिमलमालोकयतांजनानां
नामिववारिवाहंवनप्रियाणामिवचैत्रमासम् उत्कं

नेरामंघकाधिष्ठिरवां आलोकयतां जनानां प्रीतिरुज्जग्मे
भेवच्छाये केषामिव शिखावलानां वारिवाहमिव यथा
मेघपप्रपतां मयूराणां प्रीतिः वर्धते वारिवाहपदेन वर्षा॰
कालीनत्वमुक्तम् यथा चैत्रमासंपप्रपतां वनप्रियाणां
कोकिलानां यथा इंदुं चंद्रं पप्रपतां उदन्वतां समुद्राणा॰
मिवेति शिखवयावलेशिखावल असालीति शिखाव॰
लः ।। ३१ ।। चिराद्वियोगे तपसीव तीव्रे गते समाप्तिं परि
पाकभाजा फलोदयेनैव तदीक्षणेन कृतार्थतामापु
रमात्यवर्गाः ।। ३२ ।। अमात्यवर्गाः प्रकृतिगणाः तयोः
श्रीरामकथिप्सिरयोः ईक्षणेन विलोकनेन कृतार्थतामा
पुः कृतार्था बभूवुः परि सर्वतोभावेन पाकभाजा परि
पक्वेन निष्पन्नेनेत्यर्थः तीव्रकठिने वियोगे विश्लेषे समा
सिं गते सति तपसीव फलोदयेनैवेति तथा तपसि समा
सिं गते सति फलोदयेन तपस्याफलप्राप्त्या कृतार्थतां यथा
मात्मवति परिपाकभाजेति समानम् ।। ३३ ।। श्रीख॰
ण्डवनीरजीकृतपथ्यावलात्पताकाढ्याविद्धास्वतोरणा॰
जिरान्तःकवाजनमारब्धबस्योत्सवा हृष्यातोयरवाससंभ्र॰
मवधूकांतोच्चहर्म्यावली पत्याविष्यति कामिनीवनगरी
मुल्लासशोभा बभौ ।। ३४ ।। सा नगरी अयोध्या इन्द्रवप्र
स्थवाबभौ शुशुभे पत्यौ श्वासिनि श्रीरामे कथिप्सिरवा
श्रागमस्युतिसतीतिकामिनीव सापि पत्यौ वल्लभे अंगश्च
ति शुशुभे कीदृशी श्रीखण्डस्य चन्दनस्य द्रवेण नीरजे॰
न कृताः समार्जिताः लिमड्डनियावत् पथ्या मार्गा यत्र सा ॰
श्यनमकच्छाद - - - रजसां सलोपश्चेति सलोपः
स्वरकारवत्सुपथ्यामनन्तत्यकारः समासान्तः वल्लांत्यःप
नाकायत्रसा तथा क्वचिदिति कस्मिंश्चित्प्रदेशो भास्व॰
नीदृष्टीमिथः कान्तरोणानो राजिर्यत्र सानगर्या उत्केनसा
त्वाभिदनजनेन प्रारब्धः रम्यउत्सवो यस्यां सा तथा हृदयः

मनोहरस्थानोद्यानानां गीतनृत्तवाद्यानां रवो यत्र सा नग-
र्यास्संभ्रमाभिः सादराभिः वधूभिः कान्ता कमनीया उच्चा
हर्म्यावली गृहश्रेणी यत्र सा लक्ष्मीमारचिता शोभा यत्र सा
कामिनी पक्षे यथायोगं तत्तन्नीयानाः षष्ठ्यन्त स्थान्यप-
दार्थ इति ॥ ३१ ॥ करकिसलयदत्तैर्लोलवेषैर्वधूना-
मलचुम्भिरनुवेलं कीर्यमाणाङ्गयष्टिः प्रमदितजनव-
र्गो राजमार्गेण गत्वा भवनमवनिपालः प्राविशत्पूर्वजा-
नाम् ॥ ३२ ॥ पूर्वजानां स्ववंश्यानां पितृपितामहा-
दीनां भवनं गृहमवनिपालो राजा रामो प्राविशत्
प्राविशत् कीदृशः अनेवलं वारंवारं बद्धभिर्लाजवर्षैः
कीर्यमाणाङ्गयष्टिः यस्य सः कीदृशैः नगराङ्गना-
नां करकिसलयदत्तैः हस्तपल्लवदत्तैः अलचुम्भिः दृह-
त्तैः किंभूतं भवनं प्रमुदितो जनवर्गो बन्धुजनसमूहो वा
यत्र तं राजमार्गेण राजपथेन गत्वा आवासमित्यर्थः ला-
जः स्यादक्षतारलङ्कृति मेदिनीकरः ॥ ३३ ॥ नाथेन सा-
र्वं प्रथमं गतायास्तेनैव साकं पुनरागतायाः सालाक्षि-
तदा तस्मिन्कालेनरेन्द्रस्य श्रीरामस्य कधिष्ठिरस्य वा पुर-
नगरे पुरन्ध्री सीता नाशोपद्रीवा आविवेश प्रविष्टा सा दृ-
ष्टान्तं श्रियाः लक्ष्म्याः मूर्तिरिव सदृशोपमैव वा तेन नाथेन र-
ईश्वरेण श्रीरामेण कधिष्ठिरेण वा सार्कं सह प्रथमं गता-
याः वानवासमित्यर्थात् पश्चात्तेनैव साकं पुनरा-
गन्तेत्या आगतत्याः ॥ ३५ ॥ तदा तदालोकनसत्त्व-
राणां मुखैर्वधूनां निचिता गवाक्षाः विकासिहेमाम्बुज-
जालेगवाक्षाजालमार्गाः सरोवराणां समतामवापुः ॥ ३६ ॥ नालि-
साम्यमवापुः प्राप्नुवन्निस्म वधूनां मुखैः निचितां त्वरा-
लाः तासां किंभूतानां तदालोकने श्रीरामादीनां य-

धिष्ठिरादीनां वा आलोकने दर्शने सत्वराणां पीत्रगा॰
म्भिनीनां सरसां कीदृशानां विकासिभिः हेमांबुजैः निर्भरा
णां ध्यायमानानाम् तस्याः सीतायाः द्रौपद्या वा दर्शनार्थं स॰
त्वरार्थमिति केचित् ॥ [illegible] ॥ चयेन दन्ताधरलोचनानि
चांविलक्ष्यमाणानुभवेन हृष्टुवाम् हवर्णवानायनप ॥ [illegible] ॥ तदान
मायत्तदा विचित्ररत्नैः खचिताइवाबभुः तत्क्षणायः
स्मिन्काले स्वर्णवानायनपङ्क्तयः कनकगागत्त खचिताइवा
आबभुः शुशुभुः विचित्रैः नानारूपै रत्नैः दन्ताधरलोचन
वभुः सबङ्गाइव केनचयेन कासांस्व भुवां दन्ताधरलोचनानां चात्विषां॰
त्विषां दन्तनामधराणां दन्तच्छदानां लोचनानां च भवो
दीप्तीनां कथंभूतेन विवधो नानारूपो लक्ष्यमाणेन तत्र
युवतेनेति ॥ [illegible] ॥ पौरीरसंधारणाङ्गः स्वराष्पहर्षिभ
लेश्रेयरतिस्मरंतीम् स्नुषापदेन्यस्तस वाष्पकाधि॰
क्यावतन्द्रजननीनरेन्द्रः ॥ [illegible] ॥ नरेन्द्रः श्रीरामो विवन्दे नमस्क
रोतिस्म किं भूतायाः स्नुषायाः पुत्रवध्वाः सीतायाः द्रौ
पद्या वा जननीमातरं कौसल्यां कुन्तीं वा भक्त्या ववन्दे नमस्कृ
पद्या वा सुखेन्यस्ता सवाष्पा आनन्दवाष्पयुक्ता हर्षिणे
णातानया इतिस्मरंतीम् इतिकिम् पौरीरस्यसंधारणे
योग्यः स्वराशिः संहृष्टः तस्मिंस्तत्र श्रेयः कल्याणं पुत्रस्नुषा
भाग्यदर्शनरूपफलमिति यद्वा भाविस्वामिसेवासीता॰
द्रौपदी वा स्थिता वा तयाहृतभूतया स्नुषा सावाष्पा वीयाद्धि
इतिहृष्टः ॥ [illegible] ॥ आयोधनान्क्रतुस्तवाराविर्भवेत्समाता बा
निस्तर्तं भ्रात्तसहायमत्र्ये हृतप्रणामं तमवेत्य माताज
ला सहजातहर्षीवसेने ॥ [illegible] ॥ तस्मिन्काले माताज
ननी कौसल्या कुन्ती वा तं रामं युधिष्ठिरं वा श्रेयहृतप्र
णाममवेत्य दृष्ट्वा इतीव मेने स्वी चकार बालः शि
शुः जातः उत्पन्नः इति कीदृशं प्रत्यक्षमावादिव यमदलार
द्विधा युद्ध्यानकात आयोधनात् समरात् विनिस्तृतं

मागतम् भ्रातृसहायं सलक्ष्मणं भीमादिसहितं वा
॥ संमोचितैस्तस्य जटाकलापे प्रसाधकैः कंक
तिसक्तहस्तैः निरंतरग्रन्थिरपि स्फुटो भूत्तदाजनानां
हृदये प्रशोकः ॥ ४८ ॥ संमोचितस्तनिनदानसि का
लेजनानां स्निग्धजनानां हृदयेषु निरंतरग्रन्थिरपि दृढ
ग्रन्थिशोकः स्फुटो बभूव विग्रन्थिर्भूदित्यर्थः कास्मि
न्सति तस्य श्रीरामस्य कौशिकीस्य जटाकलापे जटाजूटे
संमोचितस्सति कैः प्रसाधकैः त्वभिः संत्याजितग्रन्थिर्भू
दित्यर्थः ग्रन्थ्योसति कथंभूतैः प्रसाधकैः कंकतो कंच
कर्षणं तत्र सक्तहस्तायेषां तैरिति ॥ ४८ ॥ अथाभिषे
कायन्तपस्समौलेस्तस्योविसृष्टानिपुणाः प्रमासः ती
र्थाम्भसामाहरणाय चेरुः पृथ्वीरसानामिव सूर्यपादाः
४९ ॥ अथानंतरं निपुणाः कृपालाः आप्ताः प्रमासः प्रम
षाः मौलेः प्रधानमन्त्रिणः राज्ञः हरितं तीर्थाम्भसा तीर्थं
जलानामाहरणाय आनयनाय पृथ्वीचेरुस्सचरन्तिस्म स
र्थस्तत्कालविसृष्टाः प्रस्थापिताः किमर्थमभिषेकायरा
ज्याभिषेकार्थं सूर्यपादाइव यथा रवेः पादाः रसानांज
लानामाहरणाय जगच्चरंति ॥ ४९ ॥ तं चार्वगपासहह
तैरभ्यषिंचन् दृष्टान्तं जगदाद्ययहरान्वा हृतं तो मुनीन्द्रा
मैत्तं मे चारुवमुनिनदाः संचितं कल्पवल्ल्या ॥ ५० ॥
वा अभिषिंचन अभिषिक्तवन्तः सा कैः वारिजलानां पूर्वैः स
हर्षो तंचार्वगपाम्नद्रागनायाटयितयासीनयाङ्गीपच
वासहस्रसम भद्रपीठे सिंहासने उपविष्टासास्थितं यत्र
मुमप्रधान्येनान्वयातन्तसाहित्यं सम्भद्रपीठवरात्तमपा
सीत्पचितियंते वास्यै प्राधान्येनान्वयः अपवस्यनकु

णत्वेन तच्च सहत्वमिति यथायत्कार्तं तदानयामहे
ति यतश्च सहसाहित्यविवेके विहितं तेन किंभूताः जगतां
मचस्य हरान् हारकान्दृष्णान् मेचान्याहरंतः उच्चारयं
तः मेरुं मेचा इवेति यथाकाल्यवहृत्याकालेललतायासं
वितं सस्याव्यसेचनिनादाः शोभननिनादयकाः मेचा
श्रभिषिंचंति ॥ ७२ ॥ जयोच्चयतलनकूटाग्रभागानि
पत्यगात्रं परितो विसर्पन् रराज मेरोः शिखराभिधाना
द्विष्ठगिविसारीव सुरापगौघाः ॥ ७२ ॥ जलौघयः
लन्नकूटाग्रभागा पानीयसमूहः रराज बभौ कदूवहः
रूपगौघाइव यथामेरोः शिखराभिधानाद्विषक्तवेना
विसारी विसरणशीलः सुरापगायाः गंगायाः जलौ
घाशोभतेइति तेविषानष्टि तस्य श्रीरामस्य कधिष्टिर
वा मत्कूटाग्रभागात् निपत्यगात्रं परितः विसर्पन् परि
तोभिस्समयानिकाशाहितयोगेद्वितीयापिदृश्यतेइतिद्विनी
या ॥ ७२ ॥ सद्योविद्याधरकारण्डैर्वारिवाहस्यमन्नका
हृतोत्सर्पन्परिमलमिलद्भृंगसंगीतहृद्या ज्योत्स्नाफेन
स्तवकसदृशीमंदपर्यस्तरन्ध्रांदेवोद्यानद्रुमशिखरजा
पुष्पलापुष्पवृष्टिः ॥ ७२ ॥ पुष्पवृष्टिः दर्शीपृथि
वीपर्यस्तवत् परित्यक्ता चकार वारिदृशीसद्य
स्तत्कालविद्याधरकारण्डैः विद्याधराणां करण्डैः वारि
वाहैस्य मन्नात्यन्नाहृतात् उत्सर्पन् विसारीयः परिमलः
पुष्पगंधस्तेनमिलंतो येभृंगाभ्रमरास्तेषां संगीतेनस
ह्यमायनेनहृद्यामनोहारिणी ज्योत्स्नेवफेनस्तस्य
स्तवकास्तात्सदृशी तत्समानामंदत्वात्लक्षणात् दिव्यो
द्यानस्यनन्दनवनस्य द्रुमाणांशिखराद्याज्जातापुष्प
लामधुरास्यात्परिमलोविमर्देति मनोहरान्भुयोसिरः
पिस्यरतोपमर्मविकसच्छीरयागादिसोरभिपुसिरः
तिमेदिनीकरः ॥ ७२ ॥ प्रासादान्यनिनादयन्ति

तिम्यतांझाकांदराः स्फुरयन्दिग्भित्तीः प्रतिध्वटयन्प्रगुणयन्नंभो
निधीनांध्वनि मत्स्येनुच्चविमानसप्तस्तगुरुः स्वलोकवाधस्तैन
राध्मातः शिवसाविरामजगतःकल्याणतूर्यध्वनिः ॥ ५३ ॥
कल्याणस्यतूर्यध्वनिः शब्दः आविराम आविरभूत् प्रकाशो
ऽभविः स्यादित्यमरः जगतः शिवंकल्याणमिति क्रियावि
शेषणं किंकुर्वन् कुर्वन् क्षितिभृतांकंदूरः स्फुरयन् झाकर्षी
दिग्भित्तीः प्रतिवहयन् प्रतिगर्भयन् अंभोनिधीनांसमुद्राणां
ध्वनिं प्रगुणयन् प्रकृष्टगुणंकुर्वन् अधिकंकुर्वन्नितियावत्
उच्चविमानसप्तसप्तकुरुर्वीरंवारस्त्रुक्षेन् वर्धमानः स्वलोकवा
धानांस्त्वनैराध्मातः पूरितइति ५३ ॥ ततस्तेपोभिषेकांते
जानेनिराजयन् दीपैर्विषफलकलापेनमेघमालाइवाचलं ॥
५४ ॥ तेराजानं श्रीरामं क्षितिपतिंवातस्तेपोनिराजयन्
नीराजनांचक्रुः अभिषेकस्यराज्याभिषेकस्यांते कैर्दीपैः क
मिव अचलमिव यथामेघमाला विषफलकलापेनाचलं
नीराजयंतीति ५४ ॥ परितापस्रजानुदंजनतानांक्षितिभर्तुः
स्फुरितशोभमातपत्रं निरवघनदीयकीर्तिगंगानवपूरोत्सवाहं
समंडलाभं ५५ ॥ आतपत्रंस्य छत्रंजनानांप्रजानांपरितापंस
ताडकृंगप्रमानुदत् दूरीचकार नस्मिन्राजनिसतिजनानां
ऽहेगोनाभूदिति किंभूतंतत् क्षितिभर्तुः श्रीरामस्यक्षितिपत्य
स्यवाकृताशोभाकांतिः येनतन् राज्ञः शोभामात्रजनकं सन्ता
पनाद्नेतप्रजानामितिभावः क्षितिभर्तुरातपत्रंजनानांपरि
तापस्तुपान्तरानितिकोविद्योजयंति अन्यस्त्रुकिंभूतंनिरवघा
नीवायाकीर्तिः सैवगंगातस्याः नवपूरेप्रवाहे उत्सकस्पदंस
मंडलस्येव ५५ ॥ विमलमुकुटमौलिः कुंडलेड्डांगदश्रीर्म
णिवलयविलासीनारहाराभिरामः परिगतकटिसूत्रः
सौधिकंमेरुप्रासीनदप्परदवनराणांकुणपजः पारिजातः
५६ ॥ अधिकयथाम्भादेवं सराप्रोक्षितिपतिर्वा नराणांजर

नानां गुणपुञ्जः गुणपाज्ज्ञातो धर्मीवतारःप्रेक्ष्यःप्रद्दाणीयः मंद
रःआसीद्भूव अपरःपारिजातइव नराणांमध्येगुणपाज्जातो
ग्रैन्यःपारिजातइवेतिवा कीदृशःविमलेउज्ज्वलेमौलौयस्य
मनत्था मंडलाभ्यामिङ्गादुपचिता अंगदयोःश्रीर्यस्यसः मर
णिवलयेविलसिते पौलेयस्य सतया तारेणहारेणार
भिरामः मनोहरः परिगते कटिसूत्रे सुवर्णसूत्रे यस्य
सतया ४६ पुराणभूपालपरस्पराणांसाम्राज्यलक्ष्मी
वरकर्मणस: मणिप्रभाभासुरमध्यतिष्ठत्सिंहासनमध्य
येइवोदयाद्रिम् सश्रीरामोयकथिष्ठितोवा सिंहासनमध्य
तिष्ठत् अपि यौस्यासौ कर्मत्वधिकरणस्यकर्मसंज्ञा
किंभूते पुराणानांपूर्वजातानां भूपालानां यःपरस्परा
लसो साम्राज्यस्य लक्ष्म्याः वंशेश्रेष्ठकर्माणं वशीकर
णमेव: कर्मणामेवतंत्रादियोजनंकर्मद्वैपिचेतिविश्वः म
णिप्रभाभि भासुरं भासनशीलं सूर्ये आदित्य उदया
द्रिमिव ४७ मणिदर्पणमंडलेमनोज्ञेपरिफुल्लाविरा
जातस्यमूर्तिः सुपियाहृदयेपुतकुलाचाः ककुभोभि
त्रिभुवनकीर्तिपूरः तस्यश्रीरामस्यकथिष्ठितस्यवा
मूर्तिः शरीरंनिर्मलेस्वच्छमणिदर्पणमण्डलेमणिप
रितेदर्पणमण्डलेमनोज्ञेसुन्दरेविरराज शोभतेस्म प
तिसर्वतोभावेनफुल्लाविकासिता दीप्तासोत्साहेति त
यांस्तद्वयाराज्ञोः गुणोच्चः गुणसमूहः सुपियाहृदये
भुविरराज ककुभां दिशांभित्तिषुभुवनःकीर्तिपूरश्चवि
रराज तयोर्द्वयोर्विन्यस्तान् भुवंपथमेवसहकृतेकौवेत्रि
भुचपोभनेइतिप्रकाशः ४८ लीलापातैर्नयनवल
नैः सस्मितैःभ्रूविलासैर्दृष्टैर्नोचित्रैर्मनसिजदर्पणाम
मुद्रोधयन्त्यः चेवद्विजडवलयनिजदोर्वल्लरीवल्लितै
तेभेजस्तम प्रणयमबलाश्चामरालीमरालैः तेषाम
कथिष्ठितंवा सप्रणयं सस्नेहं भेजः सेवतेस्म प्रणयः
मौलिविस्रम्भ याचना विस्रंभयोरपीति विश्वः कैः

रा०
पा०
१३०
130

चामरालीमरालैः चामराणां या आली पंक्तयस्ता एव मरालाः हंसा
स्तैः किंभूताः सुतानां तरुणानां चित्ते मनसिजदशां कामावस्थां
गाढयद्भिः सान्द्रं कुर्वद्भिः पुनः वर्धयद्भिः कैः लीलापातैः रिति
नयनचलनैः तस्या विशेषणं लीलया आपातो येषां भ्रू
विलासैः भ्रूविक्षेपैः सस्मितैः सहासैः चंचत् रम्यं शिंजत् ध्व
नयमानं वलयं यत्र एवं भूतो या निजा आत्मीया दोर्वल्लरी बा
हुलतास्तस्या वेल्लितैः प्रेरणैः ५४ ॥ प्रसन्नचक्षुश्चलनेन ध
र्षणां किरीटकोटीषु करान्यसम्पुटं विधायते सुहृदः
णि ते श्रीरामं कोशलाधिपं वासिषेविरे सेवंते स्म प्रसन्नयोः सु
द्रक्षोः चलनेन रघुतयोर्द्वयोः राज्ञो वित्यर्थात् करद्वयसंपुटं श्रे
णीं किरीटकोटीषु विधारयंतः विशेषेणाधारयंतः अथान
न्तरं विरायाचिरकालात् यथोचितस्थानजुषः यथोचितं स्था
नयोगं यत्र तत्र स्थाइत्यर्थः प्रसन्नचक्षुश्चलनेन दर्पणा
इति पाठे प्रसन्नचक्षुश्चलनेन यदीक्षणं तेन स्वयः तत्क्षणात्
व ५० ॥ अथावितानाभीष्टवरप्रदानैः कृतोत्साहविस्रंभकरैः
वाक्यैः कृतानुयोगेश्च गुणानुरूपैः ज्ञातगुणांस्त्रिजगज्जनं जनेश्व
रः ५१ ॥ जनेश्वरः श्रीरामः कोशलाधिपो वा त्रिजगज्जनमतू
तपत् संतोषयामास कैः याचितस्य प्रार्थितस्याभीष्टस्य
कांक्षितस्य वरस्य श्रेष्ठस्य वस्तुनः प्रदानैः वितरणैः वचोना
मानरिहितो देवतादेरभीप्सितेऽर्थे च मनागिष्टेक्षोवि
श्रेष्ठेच वाच्यवदिति विश्वः उत्साहः आनंदः विस्रंभो वि
श्वासः प्रीतिरिति यावत् तोऽर्थयतीति येन तया ज्ञाति प्रवर्त
नैः वाक्यैः गुणानुरूपैः गुणसदृशैः कृतानुयोगैः कृतप्र
श्नैः प्रश्नोनुयोगः पृच्छा चेत्यमरः ५१ ॥ अथास्य सम्यग्भि
प्रभाविस्य आहूता वरार्थं सुहृदः प्रसादयच्चिरे सम्पदं
नेतालेनन्नन्यभावादीयिकानकांचित ५२ ॥ नेसहृदोमि
त्राणि अन्यभावात् तस्य श्रीरामस्य कोशलाधिपस्यवाधन्यभावा

दधिकांकांचित् सम्पदं नययाचिरेनयावंतेस्मकिंत न
ह्म्यभावाचेव याचितैः लहद्भिरिति किंभूताः श्रानताः सम्यक्
प्रणतः श्रयाल स्वेणाल सम्यग्विप्रुसस्त्रिष्टन्ताः सम्यक् अभिमतार्थं प्रसा
निष्ठन्नाइत्यर्थाः प्रसादप्रसन्नीकृत्यावरार्थमभिमताअर्थमानकगर्भमार
धानिवाहूताः प्रार्थिताः ५२ ॥ अवज्ञितास्तानकगर्भमा संगीतकलाविर
नकैर्धनाद्धरारात्मप्रथमं निवेदितैः अशेषसंगीतकलाविर सन्नीरा
चन्नाणैः त्वणान्सभेजे उपालैः जपीवलैः ५३ ॥ भेजे सेवितः त्वणा
मोघ्रधिष्ठितावाउपालैः जपीवलैः नटैः भेजे सेवितः सत्यकस्यया:
त्वणव्याप्य किंभूतैः समस्ताः संगीतस्पन्दनवाद्यात्मकस्ययाः निवे
कलास्तत्रविचक्षणैः मंडितैः प्रथमं मानकैः प्रदहैः निवे
दितैः अवज्ञितः आस्थानकगर्भः पूर्वरंगगर्भः यत्र तत् त
धास्वनद्भिः शुद्धायमानैः ५४ ॥ ततेषु विद्वैर्विततेषुको
विदैर्घनेषु दर्दैः लषिरेषु सूरिभिः अवादिवाद्यं भरतोस्य
दकैरमुक्तगेयैर्लयबंधसंदरं ५५ ॥ अस्य श्रीराम स्य
धिष्ठित्वस्यवा परतोयवादकैः वाद्यमवादिवादितं वाद्यं
तैः ततेषु वीणादिषु विततैः उपालैः विततेषु विस्तीर्णेषु
घनेषु कांस्यतालादिषु दर्दैः निपुणैः तथा सुषिरेषु वं
शादिषु सूरिभिः उपालैः तथा अमुक्तगेयं धैर्ये लयस्य
साम्यसंबंधस्यतनेरम्यं वाद्यं क्रियविशेषणं वा ५६ ॥
सकेनक दलं यथा चनरनेत्रचारैः सदाः सपल्लवचयं यथा
करतलाचलैः शोभयन् सविघ्नादिव गात्रकैः सकमला
वलीवांछिभिर्नर्तनललितक्रियचतरलासकस्त्रीगणैः नर्तकस्त्रीगणैः
५७ ॥ निपुणोउपालोयोलासकस्त्रीगणः शोभयन् शोभि
नर्तनं नृत्यं चकार किंउर्वन् सदः शोभां शोभयन् सकेनक
लोऽकुर्वन् केशवनरनेत्रचारैः मनोज्ञनेत्रसंचारैः सपल्लवचयन्
दलं यथा भवति तद्वदित्यर्थः सपल्लवचयं पल्लवचयन्
करतलप्रांतेरित्यर्थः गात्रकैः प्रफुल्लगात्रैः सविघ्नादिव
विकासहितमिवदीपशोचलोनसाम्यं श्रंत्रिभिस्त्रुगणैः स

रा० पा० १३१

131

कमलावलीवसपद्मपंक्तीवेत्यर्थः ललिताक्रियेयथास्यात्
ललितामनोहराक्रियायत्र ५५ ॥ सचंद्रलेखस्खलहंसप
द्मतिःसपद्मकोशःस्फुकतेंडुभास्वरः करांगहारःस्फुरदंगमशो
भयत्तदाशरत्कालइवप्रभोसभा ५६ ॥ तदातस्मिन्कालेप्रभोः
श्रीरामस्यक्षितिपस्यसभा तांसभांस्फुरद्भांकामिनीनां करांग
हारः कराणांहस्तानां अंगहारःकरांगविन्यासः अशोभयत्
शोभयतिस्म स्फुरद्भांकरांगहारइतिशरत्कालइवेति उभय
विशेषणाष्टि सचंद्रलेखइति सहचंद्रलेखयावर्ततेयःसत
था अर्धचंद्रवत् करांगन्यासेनतथात्वमितिभावः चलाहं
सपद्धतिरिवक्वचित् चलहंसपद्धतिरिवकरांगन्यासेनेत्य
र्थः पक्षे चलाचंचलाहंसपद्धतिर्यत्र तथासपद्मकोशः
पद्मकोशसहितलक्षत् करांगन्यासइत्यर्थः पक्षे पद्मकोश
सहितः तथास्फुकतेंडरइवभास्वरःक्वचित् कीरचंचुरिवभा
स्वरोदीप्तलताकारःक्वचित्करांगन्यासइतिभावः पक्षे स्फुक
तेडैःभास्वरइति ॥ ५६ ॥ ससृज्यानभिषेकांतेस्वापतेयैरस्र
घनत् यथातेसंपदामापत्नराकिन्नरराजतां ५७ ॥ श्रीरामः
क्षितिपतिरेवा सृज्यान् ब्राह्मणादीन्मान्यान् स्वापतेयैःधनैरस्र
घनत् प्रतिनवान् अभिषेकांते राज्याभिषेकावसाने यथा
तेसृज्याःसंपदासमृद्ध्या नरराजतां भूपतित्वं किन्नरराज
तां कुबेरत्वंचप्रापुः गताइति ५७ ॥ सस्थूललक्ष्योबहु
लक्षसंख्यैर्वनीपकौघानवनीपवर्यः धनैस्तदानीमधिनोद
धिश्रीःसस्यानिपाथोभिरिवांबुवाहाः ५८ ॥ सोवनीपानांराज्ञां
वर्यः श्रीरामोक्षितिपतिरेवा वनीपकौघान् मार्गकसमूहान्
धनैर्बहुभिरधिनोत् प्रीणयतिस्म तदानींतस्मिन्कालेकीदृशः
अधिकाश्रीर्यस्यसः बहुलक्ष्मीकइत्यर्थः स्थूललक्ष्यः बहुप्रदः
स्थूललक्षोबहुप्रदइतिप्रकाशः धनैःकिंभूतैः बहुनिलक्षा
णि धनसहस्राणिसंख्यायेषांतैः बहुलक्षप्रमाणैः अंबुवाहा
व यथामेघाः पाथोभिर्जलैःसस्यानिधान्यानिप्रीणयंतीति ५८

रसासारसासारमारमाननानतनानमा रतागमामागतारतान
सानननसानसा ५९ ॥ सर्वतोभद्रं रम्येतिपद्यमे माऽस्त्वर्थात्
सारसाराजलक्ष्मीः रामं श्रीरामं कथिच्चिरं वा रमयतीतिरा
मः कीदृशो जनकोमनोहरो वा गता तदानीस्मिन्काले श्रीरा
मं कथिच्चिरं वा श्रितवतीत्यर्थः इत्यग्रिमश्लोकेन रमेत्या
दिना अन्वयः कीदृशी रमा रसा पृथ्वी तस्यां सारो बलीयो मा
रः कंदर्पः रसासारसारमाननता तनोतेरन्येभ्योपिदृश्यते
इति नप्रत्यये टेरिति लोपे टापि रूपं किंभूता ननता अनता
अनता सती न कस्मैचित्प्रणतेत्यर्थः अनता भवति सानता नता
दृशीत्यर्थः तथा किंभूता अमा मानं मा अविद्यमाना माय
स्याः सा अमा प्रमाणरहितेत्यर्थः अन्यच्च किंभूता रतागमा
रतः अग्ररक्षा आगमो यस्याः सा पुनरपि किंभूता रसानमान
नमानसा रसेन मात्मयादिना अनसं अननं आनननमानसे र
उवसरो यस्याः सारो बले स्थिरत्वे च न्याये लीविवरात्रिसु इति
मकाशः पादचतुष्टयं पृथक्कृत्य प्रतिपदं प्रत्यागतेनेनभ्र
मणं सर्वतोभद्रः यद्वा सारसा लक्ष्मीः रसासारं रसापृथ्वीतं
स्यां सारं श्रीरामं कथिच्चिरं वा गता कीदृशं आतारं दातारं
तथा आनननननानमा आनतमाननं यस्य तत्स्वभावः आन
ना ननता नयानमा क्षननमस्कारा रतागतामा रतः अग्ररक्षा
आगमो यस्याः रतागमा आसमंतात् माशोभा यस्याः सा नथा
रसानमाननसा रसेन इच्छया आनममाननमाननं च यस्याः
सासर्वतोभद्रोयं श्लोकः ६० ॥ रसाकल्पविलासिनी क्षितिप
तेलीवाण्यतेजस्विनी उत्पाविष्कृतमंडनाक्षितिमतीयाभीष्टलो
कांतया रक्षोराजसभाजकं मतिमतामाद्यं सुसेव्यं मुदा दातारं र
मितानुजेन रमतानीकेन रामं तदा ६१ ॥ श्रीरामचंद्रं किंभूतं
रक्षोराजस्य रावणस्य सभायाः भ्राजकं दीपकं अजगतिदे प्रणयो
विनिधात्वप्रसादात् मतिमतामाद्यं प्रथमगण्यं सुसेव्यं सुष्ठु
सेव्यं सेवनीयं कृपाहर्षेण धातारं धनप्रदं पदे रमयतीति

रा॰
पा॰
१३२

132

रामे क्रीडाजनकं मनोहरं वा युधिष्ठिरं कीदृशं रत्नः रत्नायाः
रत्नराणं रत्नं किंभूतः तस्याहेतोः राज्ञां सभाजके कोविन्मतिम
तां समसेव्यामिति योजयंतिशेषं समानं साम्राकाइत्याह या
रम्यारमणीया आकल्पं कल्पांतं विलसितं शीलं यस्याः साआ
कल्पविलासिनीदितिमतेः श्रीरामस्य युधिष्ठिरस्य वाला व(
एयं तेजस्तुयस्यामस्तीति तथ गत्यात्मना तथा आविष्कृतं मं
डतंयथा तथास्थितिमतीस्थितियुता तथाअभीष्टमाकांक्षितं
लोकानामेतयस्याः साअन्यस्तु किंभूता अग्रजेन लक्ष्मणेन र
सितासंतुष्टानरथानस्य अनीकं तेन लालिताः पक्षे अग्रजेन
अर्जुनेन रमिता अन्यत्समानं चक्रबंधः अयं कविनामगर्भः
काव्यराजकाव्यमिति ९० ॥ कृतचित्रकथात्तीर्थभूतात्कुं
भभुवः कवेः स्वपुरप्राप्तयेचक्रेराजाहरिविसर्जनं ९१ ॥ राजा
श्रीरामो हरीणां वानराणां सुग्रीवादीनां विसर्जनं चक्रे कृत(
वान् स्वपुराणांप्राप्तये स्वस्थानंप्रति किंभूतः तीर्थभूताडुपा
ध्यायभूतात् कवेः वाल्मीकिनः तथा कुंभभुवः कुंभाडुद्भवउ
त्पत्तिर्यस्यतस्मात्कुंभसंभवादगस्त्यात् कृतचित्रकथाः कृ(
ताविचित्रानानाप्रकाराःकथाः सर्वहितानायेनप्रवतारेविडली
र्थेपात्रोपाध्यायमंत्रिष्विति शाश्वतः पक्षे राजायुधिष्ठिरः हरि
विसर्जनं श्रीकृष्णप्रस्थापनंचक्रे स्वपुरस्य द्वारकायाः प्राप्त
येशेषंतुल्यं ९२ ॥ श्रियाजुष्टः सभारत्यासानुजः साधुवत्सलः
पृथिवीपालयामासकामदेवइवापरः ९३ ॥ सश्रीरामः युधि
ष्ठिरोवा पृथिवीं पालयामास ररक्ष कीदृशः सानुजः भरता(
दिसहितः भीमादिसहितोवा श्रियाराजलक्ष्म्याजुष्टः सेवितः
भारत्या सरस्वत्यावाण्याचजुष्टइतिकेचित् साधुवत्सलः
सेवितः अपरः कामदेवइव कंदर्पइव एतत्काव्यकर्त्ताराजाविभी
षइवचा ९३ ॥ ९३ ॥ इतिश्रीहलधरणीप्रसूतकादंबकुं
लतिलकचक्रवर्ति वीरश्रीकामदेवप्रोत्साहितकविराज
कृतिविरचिते राघवपांडवीये महाकाव्येकामदेवांकेएव(

दुर्योधनवधः श्रीरामपार्थिवाभिषेकोनामत्रयोदशः स
र्गः ॥ १३ ॥ १३ ॥ ॥ ॥ ॥
इतिसमस्तप्रक्रियाविराजमानद्विजराजकंसनारायणश्री
नारायणचरणपरायणमहाराजाधिराज श्रीमदमरसिंह
कारिते महाश्रीशाशिपर्वहृतेनेराघवपांडवीयेप्रकाशेत्रयोद
शः सर्गः ॥ १३ ॥ समाप्तमिदंमहाकाव्यंसटीकमितिभद्र ॥ ॥ ॥
मोऽनन्तम्तु ॥ ॥ ॥

ॐश्रीरामःशरणंसमस्तजगतांरामंविनाकागती रामेणप्रति
हन्यतेकलिमलंरामायतस्मैनमः रामात्त्रस्यतिकालभीम
भुजगोरामस्यविश्वंवशे रामेभक्तिरखंडिताभवतुमेरामत्व
मेवाश्रयः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

133

ग्रंथपरिमाणं

५९००

कागज ताद ४४ प।

प्रबा॰
प्रं॰ १

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः सरस्वत्यै ॥ ॐ श्रीः ॥
ॐ निष्प्रत्यूहमुपास्महे भगवतः कौमोदकीलक्ष्मणः
कोकप्रीतिचकोरपारणपटुज्योतिष्मती लोचने याभ्यां
मर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्रायितो नाभीपल्
वलपुण्डरीकमुकुलः कम्बोः सपत्नीकृतः ॥ अ
पि च ॥ १ ॥ चिरं मतिमहाकल्पे नाभीपद्मैकनिके
तन स्त्रिभुवनपुरःशिल्पी यस्य प्रतिक्षणमात्मभूः
किमधिकरणाकीदृक्कस्य व्यवस्थितिरित्यसा
धरमविदग्धस्तं स्तैमि जगत्त्रयधामनः ॥ नान्द्यन्ते सूत्र
धारः ॥ भो भोः ॥ [illegible] लीनमालव
न्दलस्य त्रिभुवनमौलि [illegible] मणिः कमला
ञ्चकमलषाकेलिवास्तवि कापुत्राः ऋरस्य भगवतः
पुरुषोत्तमस्य यात्रायामुपस्थानीयाः सभासदः अ
त्रिश्रीद्वीपान्तरादागतनकलहकन्दलनाम्ना कुशील
वेनाहं भीमसभयानकभूयिष्ठं कमपि प्रबन्धमभिन
यनानित्यं किलायमद्य जितो लोकः तत्कस्यचिदभि
मनरसभाजः प्रेक्षणकस्य प्रयोगेणानुज्ञया नाटावेदोपा
ध्यायवक्त्ररूपान्नेवामी भवाद्रिमध्यदेशीयः सच वित
नाभाभरतपुत्रोऽहमनुपृष्टे ॥ यतः ॥ प्रीतिज्ञाममद
स्थानेप्रिया रंगोपजीविनः जिह्वान्तरपत्रार मेषप्रत्या
हरामिताम् श्रायाशेकाणांदना किंमथ वेदोपिको भ
वानममग्रपात्रः कथमीहशे कर्मणि प्रगल्भने ॥ इ
ति ॥ विरूपमप्रश्रयमञ्जलिबद्धा हन्त भोः किमेव
मदीयेन भवद्विधानामाराधनीप्रहतिरवगाहनानि स
मपराध्यति ॥ यतः ॥ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चो
पि सहायताम् अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमु
ञ्चति पुनः कार्यं दत्तानां कापि किं मथ ॥ नाहि ॥ प्राह
तेयमस्माभिः पुत्रिके निप्रविषयनटः पात्रिकां ददा

सत्यथारोमहर्षीत्वावाचयति यत्र सर्वपुरुषार्थरहस्यानि
ख्यास्यति ॥ चेतः शान्तिकथानि पीयशातयाः शान्तात्मता
निकामा द्वात्रैरत्नस्मृतिभिस्तकाविना मुक्ताफलैर्यास्फि
ताः तन्नीलत्कमनीयनायकगुणग्रामोपसेवर्गणाप्रोध्र
हेष्कृतयोल्लतत्रिसरूकलाकएवमहारसज्ञः ॥ तस्मैवी
राद्भुतारम्भगम्भीरोदात्तवस्तवे । जगदानन्दकन्दाय सन्द
र्भायद्धामहे ॥ युगलकम् ॥ इतिविस्मयमहर्षास्मित
म् मार्ष रामायणमितिस्मृणोषितश्च भवतः कविद्धाव
तारप्रथमतीर्थस्यवाल्मीकजन्मनोमनेः सरस्वतीनिर्या
सोयशाः शरीरमिव्वाक्तुमाम् नटः अथकि सूत्र तत्र
निवद्धप्रवन्धानुवर्तिनी पर्षदाज्ञा नटाः विहस्य अहो
सकलकविसार्थसाधारणीखल्वियंवाल्मीकीयासुभाषि
तनीवी ॥ सूत्र मारिष किमुच्यते अपिकथमसौरहोरा
त्मनस्तापजगत्त्रयीमपिकथमभूद्दिव्याक्षराग्रहेगरुड
ध्वजः अपिकथमसौ दिव्यावाचस्पतः प्रचकाशिरे स
चरितपरीपाकसर्वः प्रवन्धकृतनामयम् ॥ महतामिव
स्थिद्धास्मरणमभिनीय सोल्लासम् तत्रापितावत्रिरूपर्य
मित्रूपकमभिरूपमीहृशो अस्मिन्हिमौद्गल्यगोत्रस्य भव
स्य महाकवे र्भट्टश्रीवर्धमानतनुजन्मनस्तन्मनीनन्दनस्य
मुरारेः कृतिरभिनवमनर्घराघवंनाममनाटकम् तत्प्रयुञ्
जानाः समाजिकानुपास्महे विचित्रासरूपम् अहोर
मणीयाखल्वियमस्मत्पर्षदाराधनस्य ॥ ॥ मद्वर्णा
रसपाकगीतिगतिषु प्रत्येकमुत्कर्षिणो मौद्गल्यस्य कवेर्गभी
रमधुरोद्गारागिरः स्फीतयः धीरोदात्तगुणोत्तरो रघुपतिः का
व्यार्थबीजं मुनिः वाल्मीकिः फलतिस्म यस्य चरितं तस्मो
त्रायदिव्यागिरः ॥ अर्थं तन्माचेन सीयं कथावस्तु वद्धाभि
प्राणिनमापि प्रयोक्तमाणानां राध्यतिम्पोवियपुत्रः ॥
श्रप्रप ॥ यदिहंलोकप्रवेदितिनहृति रामस्य चरिते गुणैरे

श्रा॰
प्र॰
१

तावद्विज्ञपति पुनरन्येऽज्ञातिकम् स्वमात्मानेनन्तृणा
रिमगम्भीरमधुरस्फारवाग्ब्रह्माणं कथमुपकरिष्यति क
वयः ॥ उपक्रममाणश्च मकविः स्वनिभौमशाहू ब्रह्मा
णमाचार्यं प्राचेतसं गिरां च देवतामेवमुपश्लोकितवा
न् ॥ तमृषिं मनुष्यलोकप्रवेशाविष्टमणाशालिनं वाचम्
स्तोका ॥ देवताप्रान्तरसिद्धिदेवन्दे ॥ धानस्तुत
मृद्वीकारसङ्गाटकविहारिणीम् नित्यप्रगल्भवाचा
मुपतिष्ठे सरस्वतीम् नटः संहर्षम् भावनत्सम्भूयता
म् अस्य हि मौद्गल्यायनानां ब्रह्मर्षीणामन्वयसन्ततस्य
मुरारिनामधेयस्य बालवाल्मीकेर्वाग्यमस्तनाविल
निष्पादि कन्दलयति कौतुकं मे तत्र स्थाने भवतः अ
त्रहलमीहशमेवैतत् ततारगुञ्जत्कन्थकलप्रशालि
मोरमपतिभरगभीरमनोहराणि वाल्मीकिवागमृतकूपनि
पानलक्ष्मीमेतानि भिद्यतिमुरारिःकवेर्वचांसि ॥ नेप
थ्यगीयते ॥ दिनकरकिरणोत्करोविश्रायरोकोऽपि जीव
लोश्रम कमलमउत्रलोकपालीश्रमद्धृश्रकः फणाविश्रा
दो स्तत्रकथमपक्रान्तमेवनवकैः यदियं दशरथोऽस्म
गह्रामभहाकर्षिणो विश्वामित्रस्य प्राबोधिकी ध्रुवा ॥
पुत्रोवलोके ममेभमम् अयेकथमत्रभवतः कमलयो
निजन्मनोमनोरायतनात्यतिनिश्चितेन अरहिता वामदेवेन
प्रतिनदेहिनद्ध्योरत्नरे श्रौतेन भवितव्यम् आवामप्यन
नकरणीयायमत्तौ भवावः ॥ इति निष्क्रान्तौ प्रस्तावना
ततः प्रविशत्युपविष्टो दशरथो वामदेवश्च दशाश्रद्धोवङ्
प्रमोदयतिमाम् ॥ वामऊर्ध्वचनश्रवणमेवमहार्थ
माथ्यंतायनम् मधवैटमदानवेन्द्रमेदः श्रावविद्या मि
दमेवमोरनीयम अधिवासपरिसकैर्यथाभिषिञ्चमेता

मपभञ्जनेनरेन्द्रः ॥ दश० सविमर्षस्मितम् ॥ ऋष्येवा
मदेव ॥ तस्मात्त्रायेवपरिपालयतः शासनमेकोऽपकाराऽत्र
लितंकरणीजरेयम् ॥ यद्गर्भ एव पामिवसामनशालिसोपम
घापितमेपिगुरुरुपरुपहृपातः ॥ वाम० महाराज किमच्यते
सोमानहृन्तेरपिक्षाविदेवकस्याचित्तारामैत्रीकम् ॥ तथा
हिमतत्रभवान् ॥ साधरणोरथृणोगुरुरर्भवत्रापिविषहृहि
स्ते ॥ ॥ नामोदयतिकमिन्नुः ऊमदंगुनरस्यसर्वस्वम् ॥
दश० वामदेवममहिगुरुवचनश्रवणात्स्मामेऊगीकरोति
श्रोतृहृतिर्विरियात्रवानसारिणोहृदयस्यततः किञ्चिदश्रम
वशिष्ठते वाम० महाराज ॥ निशाप्रेषमभिहितम् ॥ इ
मात्रसर्वसन्देशसंग्रहकर्कारिकामतिप्रयत्नभगवार्भवत
मत्स्मारयति दश० साधम् श्रवाहितत्वाकि मात्रोपय
ति वाम० ज्ञात्तेनमिश्रेवतमेचधर्मोपायेजलस्याने रहात
प्रतितिवत्तमेशर्णीकामायदर्शिथिनः ॥ दश० । सहर्षम्
तह्याशिरसिकृतमाचार्यवचनम् किञ्च श्रुस्मद्गोत्रमहत्तः
कनभुजामघायसाघोरविर्यञ्चनोक्षयमघनेभगवतीभूर
घराजवती श्रघस्वेवऊमन्यनेसहवैरस्माभिराखवाणाऽलो
येनेतावसन्धतीपातिरपिस्वेनानुरूपणातिनः ॥ वाम० गो
नथ ॥ महजानुभावगम्भीरमहिमानोऽयमेवैनाहशाव
यंकेवलमपदेशाः ॥ उर्मेद्रयतिहिक्रमदाकारमशुरात्रि
शात्तनित्वघोपितेत्रघारकिरणाः ॥ सगुनःकिम्वानेभग
वान्हितीयपरमेष्ठीवसिष्ठः ॥ इदंवोयास्थानामुदितमाद
तेयतम्रूलमरुपादिश्विवाऊर्वत्रहूतमगरःप्रतेगुदथिम
रयश्रवैधानेसचातिपतनाकायदमरस्यवनीकृतस्त्रोयांविम
वनगुरोमत्स्याविभवः ॥ किञ्चकौशिकस्यीकृतस्याप
यदात्मानिकमादमूत विशोकोदयभोगायतघोरपित
भूरपि प्रविश्यपीतीहारः जयतजयतदेवः देवभगव
न्कौशिकोद्वारमध्यास्ते ॥ दश० ससम्भ्रमम् कः कः कौशि

श्रा
प्रं
३

कः । वाम । प्रहृष्टमपरस्यश्रोतेनविधिनापुरस्तान्नप्रवेशया
मितपोनिधिम् इतिप्रतीहारेण सहनिष्क्रान्तः ॥ दृष्ट्वा
सहर्षमग्रतः हन्तदेहपरितप्तकैस्तपोमयैर्वत्सानामनु
कारः प्रौढजोभिमूर्तिनैरगाधः सगादिश्चत्रापि दृष्ट्वा प्रयाति
ततः प्रविशति वामदेवेनोपदिश्यमानवर्त्मा विश्वामित्रः
विश्वा॰ सखे वामदेव कथय इह मध्ये वसिष्ठस्याश्रमादा
गतोस्मि कश्चित्कुशालीनावदनन्यतीनाम्नापतिव्रतामये
नस्यातिवामहरचरितधर्मातत्रभवान्मैत्रावरुणिः ॥ वा
म ॥ विशेषाणामन्तरयपाज्ञकुलमनुपतिष्ठमानेविरतंनप्रि
यस्वहृदि कौशिके विश्वा॰ साधुवामदेवचिरेण मनसाजो
दशरथोइष्टव्यस्तिसर्वमनोरथानामपरिवर्तामहे ॥ वा
म ॥ सविनयम् भगवन्कुशिकनन्दन धन्यः खल्वयं राजा
सावित्रोयमेवानुरूपगन्ताभगवतोपि ॥ विश्वा॰ धन्यधन्यवायस्वय
म् साधुधन्योसौ स्मरेपतिमसरलीमकुटचन्द्रिकाकुटि
लस्मापुरश्चरणपल्लवप्रन्थिदोकुदोसपदापत्रेनेनसहजेनमांत
रगोमेधमन्त्रोभ्रमनक्षेशात्कुतवत्कपकरदक्षिणामेदिनी ॥
प्रोवतोम्य सहर्षम् विराट्तोप्नोप्रशामयतिममसा
कोशेचलोज्ज्वलमहजनोभामनभगमात्रकेभन्नः त्रिलो
विनयसहकदादशरथः ॥ सखे वामचदेव ॥ यस्मै
नश्रीरघनवारशीकरामारवर्षिणीमनजनमेवादकौतुकम
चलेत्वापोरस्यनेवमहतालोकनाथेनेसहस्रनात्वीक्षि
लतानामेकत्रयाक्लिभिकरीयुवनकिमलयाति ॥ यदत्रभ
वानपित्रिभुवनमतानन्तगुरोरपिवमस्मैनरेन्द्रायमहरू
ति ॥ इतिपरिभिक्रामतः ॥ दृष्ट्वा सहर्षसमस्मममामनु
नाहयोप उपसत्यच भगवत्कुशिकनन्दन ऐक्ष्वाकः प
किरयो भिवादयते ॥ विश्वा॰ स्वस्तिभवतेसपरिवारा

यतियथोवित्तमपविश्रान्तिदृशमप्रपन्नयम् भगवन्विश्वा
मित्र् ॥ कश्चित्कान्तारभान्तोभवतिपरिभवः कोपिशो
वापदोवा प्रत्यूहेनक्वनूनोनखलमखभङ्गो भुञ्जतेवाद्
वीषुकैतैवाकश्चिद्देत्त्वंमतिवसमती ददिणास्समनेत्र
प्रेत्तंप्रामोमिकिंवारवक्रलत्तपसामीदृशोयेविवतः
विश्वा ॥ विहृत्याजनयतिहृयवीरदिशोयतीनापिगृहा
गानमात्रकुटुम्बिनःरिपुरितिश्रुतिरेवनयात्तवीप्रतिभ
योत्तनिरभ्रक्रान्तस्तुनः ॥ अपिच ॥ दत्तेत्राभयविप्र
माङ्गनभुजाम्समस्तामीरया कुद्दृशिखिलीकृतास्त्रिभुवन
त्राणायनारायणः जन्तलोषत्वेषारसीरभमयश्वासानि
लस्फुरत् श्वासोभुगाभुजङ्गनस्यमधनाभद्रेणनिशायते
॥ दृश्वासविलदास्मितम् ॥ भगवान्विश्वामित्र ॥
अभ्यामितोणाम्य नत्रभवतः श्रानासीरस्यनासीरस्फुरके
णापदाति परमाणुनामयाप्तिकदाचिदुत्तेथनः यत्न
लोयमलीकलोकप्रवादोभवन्नमाप्याययति ॥ विश्वामि
त्याश्वास्मितम् ॥ त्रैलोक्याभयलग्नकेनभवतावीरेणवि
स्मारितस्तज्ज्ञीमन्तमहृन्नेमाणुलधनुष्याणित्यमावेण
लः किंचाजस्त्रमवोचितेनहविषासेफुल्लमांसोलमत्त
वींगीनवलीविलमनयनव्यूहःकथंवर्तते ॥ वाम वि
हस्य ॥ महाराजन्नक्ष्काष्ठयप ॥ यथाहभगवान्कौशिकः
स्तथमनोकचम्बधर्मायामथादीहतमहमपिब्रवीमि ॥
द्दृष्यामनभान्तिकिल्तरणाङ्गीनेभवद्धिकभैरवस्तम्भ
नवत्सरोपिभगवानाकारगुम्भोक्तनी नमीलद्वदीय द
हिणभुजारोमाञ्चविज्ञोस्पृहाध्येरेवविलोचनैरभिनय
त्यानन्दमावेणलः ॥ दृश ॥ सास्मितम् वामदेवदम
पिभगवन्नेगाधिनमन्तप्रविश्वोसि ॥ यतस्तेसमरांगनप्र
णापिनोलिप्सतकः प्रज्वलद्दृमौलियतिमाणुलोड्टभुन
लाम्भायनम्भारयोतिर्द्विवंसरोपरोपदरस नन्योतैः स्फु

श्रा॰
प्र॰
४

लिंगेस्व स्थैर्यरत्नशिरपीडितोऽस्ममतनोदाग्रेयमनेकहिंषा
म ॥ विश्वा ॥ सगौरवम् दृष्टारथस्थवाङ्गमास्तृशत्व
राजर्षेर्वसिष्ठशिष्य संवेत्तायेयदि नवभुजङ्गस्रुययास्प्र
नीक्ष्णानिर्विघ्नश्रीरियमभिनवाकीर्तिश्रीतेप्रशास्ति : ॥
इत्वाक्षणांलिविनपतितास्वर्वंशृणाऽस्पीकस्त्रीउपवन्न
करमकरीपाशुपाल्पाहिस्तुतिः दृश्या भगवन्नुवाङ्गुनानिधे
भवंतमनुगन्तुमशक्तिमन्तुक्तिकयापिकेवयम् एवंवि
लविंशंक्रमसंकीर्ननोपाख्यानपारदृश्यानः श्रोतारिकाः
कथयेति ॥ त्वामोलक्ष्मित्रिदशपरिषन्मौलिमालिका
माला बालादित्यप्रकरकिरणाम्भेरपादारविन्दे प्राप्ती
मेनाभुवनरचनामन्यथानिमेमाणिकार्पणाक्षीःस्थपि
रचितवानत्रराद्येमहेन्द्रः ॥ विहस्य च ॥ जगदायाङ्गु
हामपनमतिवर्गोदिविषदा मपश्चस्तोमंदैरजातिरघ्य
हेमैःकमलभूःनियक्त्वासोजिह्वानमवचरितेभ्यःकिम
तते सुधामध्रीचीनामनिपततिवाचामवसरः ॥
अञ्जलिवद्धा ॥ भगवन्नमीदं तावज्जनतोत्तरेषां ॥
महोन्मत्तानां कदाचिदत्यन्तिसुसाहसदृश्यानि यदियं
हृदयस्यानमूलभसम्भावनानिप्रसंगसंगीतकनत्रकी
मोचितदृष्टीनियोगानुग्रहायस्पृहयति ॥ विश्वा ॥
एवमनेयाकिमन्यात्रियोऽयम् ॥ निर्मङ्कुशोभधवलैर
चलेन्दुमन्तु मन्दश्रद्धयमयमागरगर्भगौरैः । राजति
देवकूलपटदलनक्रगांकक्षेटोज्ज्वलेभ्नवयपोभिर
शोभितविश्वम् पुनरिदानीमपि ॥ यशांसितोमान्तैवश्वेत
पवित्रचकोरप्राणाशिनीरमलायापारिस्त्राह्मिजरपार्थिया
ममकरान श्रपिदंतेजोभिममसिप्रासिनेरदानुदिशा
मभीयाद्यामैः श्रीनभस्मितेनरामसरमाणि: ॥ किंनक
निपथगात्रमायुधमध्रीचाराम भद्गामसंत्रिहितवैनानत्र ॥
नानानमाकमाजनपदंमनाथीकरिष्यते ॥ अपि च

मध्येक्षान्त्यवनेऽधिनोतिजलधिःस्वैरम्बुभिर्मेदिनी हन्तिस्वैः
किरणैस्तमिस्रमरुणोह्नत्वान्तरालेरविः ठेशमात्रमितस्तुपा
लयतिजैरेवप्रतापैर्महीमीहक्कोपिपरोपकारस्वहृदामे
षस्वभावोस्तिवः ॥ किञ्चहृदयःसान्द्रदस्मरविजयीनाकिले
चक्रवर्तीमात्स्योन्यायःकथयतियथावातृणोदण्डनीति
पातालेन्द्रादहिभयमथास्पेवनित्यान्तघने ततःपुण्ये
रजतिभवतावीरराजावतीभूः ॥ दृष्ट्वा ॥ सविषादमात्
मगतम् कथमस्माकंसकललोकशोकशोषिविदराणशीलशी
तलेभ्योपिकौशिकप्रसादेभ्योरामभद्रप्रवासवैमनस्यमनु
घने ॥ हृष्टेवानिः ॥ दोषानन्दनिष्यन्दनीनामपीन्दुकरकन्
दलीनांकमलवनीविमीलनमेकस्थानम् विश्वरूपका
रतिःस्वल्पमागमभुजगाधिपगोत्रग्रावदिग्गजैरिभिरेकध
रीणाःसोऽप्रस्तत्कथमत्तविनीतोहापरार्थैविमलोरघुवंशः
॥ विश्वामित्रहर्षस्मितम् ॥ ममकारोहिराजपुत्रेषुराज्ञाम्
पुलालनक्लेशायकेवलमुपयोगस्तुप्रजानाम् यथैवतत्
कौशल्यवधनकृष्णोनित्यंचवर्द्धनक्रमःश्रवणानामल
करःकपोलस्यचकुण्डलम् ॥ दृष्ट्वा परमनुगृहीतावयमे
वमत्रभवतासम्भाष्यमानाकिं पुनरकृतात्मसंस्कारकाएव
श्रुवन्तोयमितिपमनुष्योस्मि विश्वावितस्य ॥ सखेतत्र
भवन्तं मैत्रावरुणामहर्षिपुरोधायचरितव्रतस्यएवैतस्य
नुवेदसंस्कारास्तावदस्माकमपीःकथापप्रमादेस्मारसा
पनन्ते ॥ दृष्ट्वासविस्मयोपरोधम् भगवन्नुक्तमितमपि
रघुराजवीजिनोहृदयमेव ।किमत्रकामयेविश्वास
मुपायः ॥ शाकेसमस्ताकिरणकलेकपदपानेनैवमह
त्परिवर्मेराभगवान्भगवन्कृशाश्वमुपासीनोदिव्यास्त
मन्त्रोपनिषदोध्यगीष्ट ॥ विश्वा ॥ अलेचनेरामभद्रोपि
बालोपिनित्यमस्मायनयाद्विसर्गेविद्यास्तिभिस्तीर्स्ते
नीनरसिंहराणतोपिनेत्रमातिरस्कुरोति ॥ दृष्ट्वा ॥

श्रा प्रं ५
5

सस्मितम् ॥ भगवन्कौशिक केशाकेनोक्तस्यनलिनानाः
प्रीतिरिङ्गा यादृशमपि भुवनामनुरोतोरामप्रतिमन्यते ॥
अपवार्य ॥ वामदेव । एवमेवभवान्कौशिकोऽब्रवीति
वाम ॥ राजर्षेकिमत्रप्रष्टव्यम् कौशिकोऽथीभवा
न्दीनारक्षणीयोमहाक्रतुःरक्षितारामभद्रस्तुत्वमनर्थ
महेवयम् यथयथाकाममपतिप्रीतार्थिस्ववेदर्शनम्
किंच ॥ विशेषेणाश्रयितमर्थिकामामैःत्रावरुणान
गोत्रगुरुणानेमन्दिशानामदिष्टः समाधिदृष्टोऽयमर्थ
॥ दश ॥ एवमेतत् ध्यानमयदृष्टिपात प्रभावितका
लाधविप्रकर्षेष्वर्थेषुनेदिकानोमर्वपश्यानामतिःक्व
मनेविमर्शश्च क्रियाणारक्षायेदशरथमुपस्थायविमु
त्व मुनौविश्वामित्रेभगवन्निगतमंप्रतिगृहाण तपो
लेशात्रैशायपश्यामिनविघ्नप्रतिभयं प्रहेलेवायदुरवगु
ण्ठकथवात्तमयते ॥ मुनिःप्रति ॥ भगवञ्जगद्गुरोगा
यितन्नदेवीदृष्टिपात्रमाणामेरामभद्रेप्रसन्नदृशा ॥ त
तःपतिव्रताहृत्तेमियंचरितेमीदृशी ॥ नेपथ्याभिमुख
म कःकोऽत्रभोःप्रविश्य दौवारिकः किमाज्ञापयति ॥
देवा दश आहूयतांरामभद्रः वामलक्ष्मणश्च दश
सस्मितम् ऊर्ध्व प्रयत्नाप्रेक्षीतायमर्थः नावलुप्रकाशे
मेतरेणानाह्निनुभानरूणोदीते दौवारिकोनिष्क्रान्तः
ततःप्रविशतोरामलक्ष्मणौ रामःसहर्षम् सराथी
शाक्योधाज्जगद्धरायाकैतेमपरे पुराणब्रह्मलोकभव
नपितरः समवहृताःधृताश्वेष्टेनामीवसिष्ठादिपिचवैश्वा
नरपश्चात्स्वयोनिरोणीयस्तुरितिमितिहृष्टस्तप्रत्ययपते ॥
कथंसोऽपिभगवान्विश्वामित्रः वःस्वयमस्माभिरूपचरिष्य
ते इतिकामस्तुतेवलोकान्मस्तर्षीतिप्रायेतिदृपयन् न
नेविनम्रयोस्तानवामदेवयोस्तुतीयाप्रशान्तपावनीय
माकृतिम भगवान्विश्वामित्रेरामभिवादति ॥ लक्ष्म

साधुर्यैरमितम आर्ये अयमयमीदृशाश्रमविश्वसनीयतनु
र्वनमथकरीः कथमथतत्क्षणोपिमुनिः स्थितमिदमेववाम
क्रमवोज्झत्तधारं सालमुमिसतिज्वलतिसहसैवमहोदधयः
रामः वत्स लक्ष्मण ॥ एवङ्कुरवगाहृदगम्भीरचरितताभ्विः चैत
न्येमहन्तः ॥ अपिच ॥ वनविहारिकरीभिरपत्यैरोभिः सहज
गर्भस्थितिरर्हतोमृणालि ॥ नमद्मराशिरःकिरीटरोचिर्भ
ज्वलितरोषनेमौसिचेष्टितानि ॥ वामहृष्टासहर्षम कथ
मागतोरामभद्रः मूर्तिप्रति ब्रह्मज्योतिर्विवर्तस्यचत्तवा
देहयोगिनः दण्डकाचरोरेणापथमोयेमहाभुजः ॥
विश्वासहर्षसम्भृस्मवलोकवामदेवकिमुच्यते आरण्य
केषुकिमपिप्रह्महस्तनमेवालाप्यमस्पृशपष्टगास्य नकेवलम
मुनावत्सेनवालखिविभाण्डकः पुत्रवतोधरमारोपितो ग
जाद्दशाशोपि ॥ दृशा ॥ भगवतेवमवेतयेभेः जावरूणीप
रोहितवतोवेशमनोज्ञेतिरे तालावेतनयिकीः क्रियाविदुषि
रेयेषांचपुष्पाहरणाः तेषामज्वलमेषतेदशरथः सेश्रत्यमीय
श्रनज्ञानात्सेभुवस्पृशपष्टगातपसामेश्रुमित्वाकेवः ॥ रा
मलक्ष्मणावुपसर्पतः ॥ राम ॥ वत्सौभगवानेषातिः श्रो
पभवनमहनीयोमहामुनिः कौशिकः प्रणस्यताम रा
मलक्ष्मणावुपसर्पत्य ॥ भगवान्विश्वामित्रः नमावित्रोरामल
क्ष्मणावभिवादयेते ॥ विश्वा । वत्सावायुष्मन्तौभूयाल्ला(
मिति भुजाभ्यांगृहीहाणमेवानिर्वर्णिपसवहुमानमास्यगात
म वसिष्ठोक्तमेनैर्दयतिजगतामात्तुदयिकोधुरंसम्यन्ते
दिनकरकुलीनाः क्षितिभुजः गृहेयेषांनाथादिभिरपिकि
लाभिपुत्रस्तभिः सर्वदेवोललक्ष्मीस्तनविषमवारीगजव
तिः ॥ अपिच ॥ हन्तालास्यनवानचोदसतथीस्वस्ती
नयेयज्ञभिः स्वाहाकारमपासितेहविर्विहृत्वेताग्निराचाम
ति हंदीनेहनलेशयेकनलिकः स्थीमवानीनरावुरुनारदशाक
न्यारभ्यतयोतिग्राह्निनारम्बणा ॥ वाममस्मितम वत्सावयमव

अन
५५
6

भवाननेन समागतः रामलक्ष्मणौ वक्रः यदभिरुचितं भवतेनाता
यच ॥ दश । नौ सृतेहमाराय । भगवतस्त्र्यंबकस्य मनूनीरि
मतिगृह्यमाणकार्मुके वामदेवस्य मुखमीक्षते ॥ वाम । इमौ तौ
रामलक्ष्मणौ वित्यपेयाति विश्वा । सादरं श्रुतिरवृत्तौ तिनेपथ्ये
शोणवधातेः ॥ वाम निमितमनमोदमानो दशरथ मूलस्य पति
प्रनेपथ्ये सलावायसाध्यन्विनीमन्था ॥ कितनि मिहैवि
श्रुश्रीवः करानतिवामनीस्थलकमवं वेदेहसछायाजनस्य
विवेष्टने गजपतिमुखोद्गीर्णैः गार्धैरपि पवित्रसरोरुहैः रोशिर
मधुराशीणाः कङ्कस्थलीमधिशेरते ॥ अपेदानीं पदीरनरु
कोटरकुटीरमध्यासीनाः प्रत्यदरसूनस्वधारसनिर्विषामि
तप्तीभिरत्यधिकभूषितभोगभाजः ॥ गायन्ति कसुक
विनिहृतरोमहर्षं वेदोभयत्त्वगुणावरगोन्नुकन्याः ॥
विश्वामरिदेशरथ ॥ प्रियमपितमपमाहवेतालिकाः ॥
वाम ॥ मन्दोद्गतैः शोशेभिर्मलिभरगुरुभिः शोफरोमाग्चुद
णः स्पृशन्ति भौकसन्धिप्रसरदविगलत्समरस्वेदशराः जि
ह्वाग्रमाभिसर्पणानविषमसमुद्गीर्णवर्णाभिरामं वेलागो
लकभाजो भुजगप्रवनयसहूहूणान्नेरणान्ति ॥ सविनय
विलहासमिनेच राजर्षेप्रत्यानीदं विद्रीदानेशालदेवविथम
धर्मीषीभंगाति हूणाणां प्रथमं वयसे वनावदविनामिछामः
दश ॥ रामलक्ष्मणाववलोकवाष्पभरोन्तरंगितलोचनो म
निशति भगवत्त्र्यंबकैवाष्पस्तम्भं नाटयति ॥ वाम सम
मम भगवन्कौशिक । सा पुराधिवासिपर्यन्तनमस्येत वंत
यो रामलक्ष्मणयोश्शुश्रूषापर्याप्तोपचितमाचरति ॥
एवमेतास्यनीभवद्भिरिति राजपथ्योचितमाचरति ॥ विश्वा
दश ॥ दीर्घमुष्णं च निःश्वस्य राजपुत्राभ्यामनुगम्यमानो निष्क्रान्त
नि भगवानेनमधिकौशिकः ॥ वामदेव ॥ नूनमिदानीमस्मा
कं चिदस्माद्दिदयोरस्मिन्कारणवत्सलेन मो रामभद्रं
त्रिनाघोजः खाकरिष्यति ॥ अपू
र्वविषयालोकमाली वनमपि ष्यति ॥ वामविदस्य

तान्नैर्षवपेचाकोशिकोवेनिक्षुप्तनेषककल्पाविभागोरामभद्रमध
येन ॥ पश्य ॥ यदिन्द्रोरवेनिष्यसतनमदयेवानिधिरयामुपाधिल
शयेजयतिनानिकतंप्रकृतिना अयंकसमवन्तोयदन्तुहरतेनस
भद्रदेविशुद्धाः शुद्धानांधुवमनभिसन्धिप्रणयिनः ॥ दश
विस्रश्यपण्वमेनन् रत्नाकरोजलधिनासहजस्वुवर्गः किंकथ
तामसनकोस्तुभपारिजातः किंनैरचिन्त्यमिहतत्तुनकेन
देव नत्वानरे उभय वन्धुर सोय दिन्दुः ॥ पुरोवलोक्य
कण्ठे लोचनपथमतिक्रान्तः सरामलक्ष्मणो भगवान् तदय
मपि वत्सप्रवासदुर्मनसंदक्षिणाकोसलेश्वरमनुतोदेवीमनुपेत्य ॥
न्तयामः ॥ ॥ इति निष्क्रान्ताः सर्वे प्रथमोयमङ्कः ॥ ॥
ततः प्रविशति यजमानशिष्यः ॥ अयेप्रभातप्रायेवशर्वरी ॥
तथाहि ॥ नमोभिः पीयन्ते गगनमहांसि पीतप्रवपुषि ज्वलितच्छ
मीतोणोपलपटलधूमैरिवदिशः सरोजानां कर्णज्वलितमय
मयस्कान्तमणिवत्तरणादत्तः शास्येनपतिपतिरयाधिनरुवा
म् ॥ अपिच ॥ जाताः पक्वपलाण्डुपाण्डुमधरच्छायाकिर
स्तारकाः प्राचीमेकुरपाण्डिकिरञ्चरुचो राजीवजीनवः लूना
नन्दुविनानवन्तनमिदेविवेदयः शुस्यतिः प्रातः प्रोषितरोचि
रस्यरुज्लादलाचलेचन्द्रमाः ॥ सर्वतोवलोक्य हिमाणुली
मुकुटमणिनपघरागरत्नाः क्षेरकिरणमालिनिगर्भिनेपि
मोविभ्रमाभिकमधुव्रतचक्रवालवाचालपङ्कजवनीमरसास
रस्य ॥ ॥ प्राचीविभ्रमकर्णिकाक्रमलिनीसंवन्निकालंप्र
ति । इतिस्तोरमणीयमस्वरमणेस्थामस्वरत्नेरुचः । सद्यो ः
लीमनपीदमस्कतयासंभूयकोशाद्बहि निष्कामद्भमरो
च्चमनमभमगारमोजनमुहन्दुमन्मने ॥ अपिच ॥ मत्यास
त्रमन्दुलिन्धुराशीरासिद्धमान्धरुणापनेजननमरेणावेवि
परिश्येप्राचीनमाउनने पोकेसमप्रलियावरभुदयनेनलाद
क्षरेकोलनारञ्यहिमवनमप्यावलपिनोरेवासिवामीपुरः
पुरोवलोक्य कपालमिश्रमरयावलमोलिमाणिक्यमण्कमण्डलम

मा॰ मं॰ ७

घापितविहायस्तलमलंकरोति तदस्मद्गोचिनायमानयन्तस्य
कुलपतेः कौशिकस्यादेशात्समिदाहरणाय स्थितोस्मि इह गि
नगच्छामीति निष्क्रान्तः ॥ प्रविश्य सम्भ्रान्तो वटु २ ॥ अयम
णामेव किमपि अद्भुतं भीषणं च वहति पुनः शोषः ॥ पव
मत्कालमपरिहृत्य मां वेपथुमेव २ किं मामुद्वेगे भीषणे च प
पु अ तामाति कोविचति अक्रमारो अगदो सितणि अको
जहले ॥ धावन्तस्समानवो वणापेरन्तपनिविष्टा । पर्यन्तपुन
लिखाश मुमाणमीभविअ मह एव समस्महे । पतावडिता
तोपदावि । अ उत्तरामंगवकालग्रामि नःजिअ पलाअदो
म्मि पुनः विहस्य सवे माधवनत इस्माहिजीवनःपु
नराहतिः पश्चात् रेखेत्कमे अथका रमा पजदूकरः खेमो
प महदेइतिवेपमानापादयोः पतति पुनः ॥ सास्मित
मुत्थापयालिंगयचवयस्य शुणोविनउभवतोगोनमस्यमह
वैरहल्यानामनामधर्मदाराः ॥ पश्चु ॥ सणामिजाजत
अवंपुरोदितस्मउत्तभवदोमसदानन्दस्सनाणणी ॥ तदेर
मेवंपुराणुकहूनवाडितचरिता तस्पदीवेतमसो मनः पु
नातित्नमेवनादिहयरोवस्थमेव विवर्तमानमुत्तभवं
ते तरलमावेगेन । पश्चु तन्नीलपचवच्चीमवर्तानिरूप
अरोअकम्म पसापणा पुनोर्धि जीवलोए पइदीमहे
नथापिसंकाजगो अजावि णमोपरिसु अदिता अयम
मणस्सेव मदनुमंथीमीअइ ॥ पुनः सावेभयमितिमेत
आत्मनस्य इत्यर्थुवहमभयात्मानमित्युपविशतः पश्चुवि
रेविचय विश्वस्य चविस्मयात । कथं विसअमिस्ताहज
लेनलीच भअवदारणाविहरिणदाविरूपणी अदि पुनः
विहस्य सवेमाधवहीति भवान् अल्पीयावल्लयंलोकः
कथमेरिकमाव्याध्यवसायाइयस्याराअयः परहस्यते किं
लेमनोकारिमिमाहार्थेरारूपमानस्यलोचनरूपस्यापिनजनो

विवेकमेकमाश्रयितुमर्थाहे ॥ किंतु नलिनसहस्रमध्यस्यनाहरि
विभवे । वर्तमानो मत्तोपतिः चलल्लक्ष्मीतिसमस्तवनीमन्
द्वेवत्रिचापवाणिकुसुमचापचापलानि ॥ पश्यसत्ये । एता
प ॥ मतिश्चतिरीणीय । गुणपवित्रिणामो । इतद्भरामम
मुरस्य पवामकारणम् पुनः इदंनावत्यथमेवपश्यमा
त्यर्थनम् ॥ अथकथित्र आसि इमिणादे वह्राणेण
णिधे पश्चुस्य भेमहि पुन सर्वेह्यपिकिमथनीयेना
म आलिकिञ्चिल्दायांभगवतः पुरन्दरस्यानन्तनोवाली
नामसर्वेगराज्ञः नेचरजनिचचक्रवर्तिनादशकन्धरेण
प्रहन्तेमः ची कमवलोकवानराङ्कवलगोलाः पूलप्रभृती
नामाचार्यः सर्वोमत्यानुमतोऽजम्ववाननवादीत् ॥ पश्य
सकौतुकम् नदी २ ॥ पुनः ननस्वराजन् सायविनीव
लियेंरादसमानिः विशेषेणपुनन्कहेलावस्कन्दलिना
मन्द्रविक्रमः पिठ्ठवैरीनवायेरावणः ॥ अपिच ॥ ह
दीयदोर्न्दलसम्पाऽपनगालितपोरुषेणविश्वविजयीति
त्यपेवशोकवीयः नापितामत्रान्तरजिष्णुदायामत्रराव(
त्रितिसमुद्रे लघुसमुर्खः नष्टेननमरामृरविजयिनाविरा
हमाण्लेनमेत्र्यामनर्थानवन्धि ॥ सर्वथैवमनपकारि
णीपुलस्त्यस्यापत्येषुप्रीतिः भगवानिहोरावणं हरिणा
केशोदरः ॥ तथाहि ॥ उदारपयोभूषणमास्थिमाला
मस्मांगरागोगजचर्मवासः एकालयस्यापिधनाधिना
थेमाख्योदयोयत्रिपुरान्तकस्य ॥ पश्यमहासम अहोवर
वंतकस्यस्वतन्त्रान्यतः मत्रोपन्यासः कुशलताच ॥ पु
न ॥ ननस्वऽहवंनेजगापलपितमित्युपहसतिहंस्वरे
ऽपोषु ॥ नष्टनुमभ्यामहामाभ्यामहामात्यस्यकेसरिणा
पुत्रोहनूमानरूणमारपैः लनेकुमारमारायमग्रीवस
श्वमकेनामपर्वतेनगामेप्रविष्टः ॥ पश्य ॥ साकृतम् ॥
अथपन्योसोमारुदीनेदामलोनितसलोनिसलीअरि ॥

प्रा॰
द्वि॰
द
8

अर्थ्यः मारुतिः येनायुगोऽरतिष्ठुयनेऽश्मभिः ॥ सुग ॥
अर्थ्यकिं । पञ्चमविविकिन्नाम् अक्रुन्नदाभावोऽ । सामी
मामीप्यकेवतेपाणि वेज्ञेलपरिग्रहो आर्थ्ययानयाभवत
स्वामी स्वामीपवृइत्यननारिसोनारिसममहाणभवस्य
रिक्तलस्परिग्रहो सुनः विहस्पसखेपुरेव किलायमाञ्ज
नेयो भगवतः सहस्रकिरणात् व्याकरणविद्यामधीयान
स्तदात्मजन्मनो वानरयोनेः सुग्रीवस्य सहायकमभिया
पन्नो गुरुदक्षिणीचकार ॥ पञ्च ॥ मानन्दम् हृषेनानइ
देथकवजं गुरुश्चवो मध्ये । सङ्गस्य आशीय अणवद्दोअदि
नदो २ सुनः ततश्च भयोपतापजन्नेर स्वहृदयमपशुन
यातमरातः एवरद्वषणत्रिशिरोभिर्महामात्यैरपिष्ठइमा
मवैलकदेशमिन्योरुदाविसालवालिप्रनिग्रहायप्राहि
णोत ॥ पञ्च ॥ कथं परिहीणमितथस्मो विसोरक्षवैसा
कथमपरिहीनमिः नथमोपिसराक्षसः सुनः पाठव
किमुच्यते रावणः खलु सौ ॥ प्रियाकर्त्तकसौ वनानि
नाथिरः कर्णतरमप्रहृष्टरोमाञ्चमस्यापि मिहलेकाथप
रिहृष्टः विलक्षव्यापारे किमपि दक्षसुतस्य दशमेऽपि सूले
मूर्धान तर्णमूलपुनर्जन्मस्मभगाः ॥ पञ्च ॥ सकोनवें
उदो १ सुनः ततश्च सकेतसुमेनानागसहस्रबलधारिणी
ताटकानामराक्षसीतस्मादपरेकादागत्य मनुष्यमाणलवि
हारकौनकारिमांभूमिमस्मदीयामधिवसति ॥ पञ्चआ
श्रुयम आश्चर्यासनश्रमबलाइयि अत्तिश्रमदपरवंच
पदम् ॥ नदो २ ॥ सुनः ततः श्रोतव्यस्यविधेः स्वन्नरह
मस्याः शोकमानक्रलपालितिमौदाशरथीरामलक्ष्मणावु
मीनतान् पञ्च ॥ ज्ञाने राम भर्तौ कोविरः खेमाणं इअरि
अवइंसिणो ससौ ॥ सुन ॥ सर्वमेवमेतत् राम भद्र इति
कोप्यवहं चन्द्र दोराहमरदाशि हिमज्ञः विशेषेणापुन
रिदानीं भगवता कौशिकेन यत्राज्ज्योतिप्रकाशकोवि

विवनेमाश्चर्यंस्त्रियास्त्वमेव पातयतामथ्याविनः ॥ प
श्च ॥ मेत्येमसृहि । अर्थंदेवदाहिमसंवलादिवलाव
लातिवलविघेविः ज्ञाओग्रामेसकमिसतिति ॥ मन्येम
न्त्वमयोभिः अस्तुदेवताभिः त्वन्तृमादितिवारका(
विघातंजष्यनःइति ॥ श्रुत ॥ अकिम नदृपिसहन्तुम
व ॥ पश्च ॥ अथकोभणामिज्ञादिणिश्राओयेकेह अनवि
ज्ञाओनाकिंतिअनुणाविगद्योपसमेगाकृवसू गौरव
मप्यादिउनभवंकोसिओ अथंवूनेयदिनिज्ञाएव अस्तवि
घातन कथं आत्मनःविघ्नोपशमेराघवस्य अर्थयतिको
शिकः ॥ विहृस्य ॥ अहवापाहृणांश्चैषणामथ्यमारणोद्युप
दे ॥ अथवाप्राज्ञणाकहृस्तेनसर्पमारणेपतन ॥ श्रुत
स्वेअनभिज्ञासिस्वयंप्रयोगाद्देवाक्तिभिः प्रयोगेम
हिमानमाचार्याणामपाविनोति ॥ पश्य । स्थानेश्रुसि
ष्यानिवहेर्विनियोस्यमानाविघागुरुंगुणावनुरमानतो(
तिआदाश्रुक्षिपुवलाहृकाविपक्षीणांतंनाकरोवाक्तिभि
स्तुताभिः ॥ पश्चतायथकमोहृणामनेसि श्रेणाकिंम्पि
आक्षिजकामोहि ॥ श्रुतःकिंनन पश्चकथंसर्धयानि
ओष्ठम्पिवानराणांछगुणांश्रअथेणापजिवेणाकण्ठंस
वेदानिमूढमपिवानराणांवागुणश्रायेणापरिज्ञानं
श्रुत ॥ सर्वेसर्वमेनदयोध्यायात्रायांसमाधिमयेनच
तुषासादाश्रोवम सर्वतोवलोक्य । अहोप्राभाति
कीभवनलक्ष्मीः ॥ तथाहि ॥ अन्यत्रस्खलितैःपतंग
मणिभिश्रीगाजिताभानवः साविवःकृकविन्दाकन्दल
कुचःप्राचीमलेकृवेनेपोढधात्रकरालितस्यवपुषश्चा
क्षायक्कलेनदणा । दपदालितनिर्मलेनगरहितस्मीकै
मन्मकृवाति ॥ आपिच ॥ पीठाम्भःपंकमलकृटमलश्च(
ज्ञिकोषा दोषानमीतिमिरहाहिमयैःकूटनः निर्यत
नमूभनकरसामिषाहमति विधतिकारणाणानिव

श्रा॰
हि
१
१

मौक्तिकानि ॥ अपि च ॥ विकसितसेकचिनतुनविकल
रेणुमनुणेषुकैर्लहरः कलिकाः कथयति नूतनविकासि
मधलिहामर्दैः ॥ आदित्यश्च निर्वाप्य । कटुभिरपि च
कठोरचक्ककोन्करविहरज्वरणाद्रिशीनवीर्यैः निमि
रहनमथेमहोभिरःजःनयति जगनेयतोच मुस्रभानुः
नरत्नुज्ञानी हिमांसमिदाहरणाय ॥ पशु ॥ अहाप्रि
कावतिअक्कमारदेमणोणनककाणिडचोस्मिनाकेह
हिकहिंप्रेकला ॥ मि ॥ अहमपिदेवियकुमारदर्श
नेन नत्काणिडतोस्मि ॥ ननकथयकथ्येप्रेतामि ॥
मुना । विहस्य नन्वेतावेवयत्तवाटमुनेरणाविहा
रभूमिषुक्रीडनमतज्ञेपन्थनिःशंकमवलोकयेति
निष्क्रान्तौ ॥ विष्कम्भकः ॥ ततः प्रविशतो रामल
क्ष्मणौ ॥ रामः ॥ अहोविचित्रमायतनं सिद्धाश्रम
पदंनामभगवतो गादिनन्दनस्य ॥ तत्तादृक्तपणाम्
लकोपनयनमेसाष्ठिरहेविभि । मेध्यावनस्मनवीवि
हस्यवद्भुभिः सोल्लाणठमालभ्यते अपेक्षप्रतन्भ
कमरभिः प्राग्वंशजनेनासारुद्दे गर्भीनामयुपकेप
देवः कौतुभाकिजल्पकैनीलोत्पलमसोहृतिःस्वयं
थेमध्यासीनाहिनानयः यतेतोभयुमञ्चरः षंकमा
शिरयज्ञते ॥ अन्यतश्च हृष्ट्वा आर्य । पश्यैतेपस्यु
त्रविधयोरस्यमागरहस्यांग्रमः यत्रामीगरहमेधिनः
प्रचलितवाराज्यसिद्धासनावेतानेषुहृमनीरयोनिश्च
पुरोडाशंधांकुर्वते ॥ रामः सहर्षस्मितमभुवन्मारतोपि
समवायः इरमधेपाम प्रत्यपिहेवसर्वांगमतिरिक्ता

स्मिरतली: स्नानरूपेणाविष्णोः शिरोभिर्गाहते भद्रः किं
च ॥ नयः कृशानैरगैः सङ्कुमाकारितैरिव सायंप्रातर
मीशाणमग्निहोत्रमुपासते ॥ इति पराक्रमतः ॥ लक्ष्
मण आर्यरमणीयमितो वर्तते ॥ गालेयनाणुलविलोप
कदर्थितनाभिर्नाभिरग्निशरणेषु सन्थमिणीभिः त
त्रासहेतुमपि दारुमदस्यमानमाचमनमिच्छन्ति मृग
मनयो हसन्ति ॥ रामः ॥ परिक्रामतस्सकालक
गुणागम् वत्स इतस्तावत् आर्द्रप्रकृतिस्थिमगगनयस्त
वेदितेरिहमेव हरिणीत्वणतेरणेच ॥ वत्सीयता
पसन्नमारककोपनीतनीवारनिर्भर्त्समपत्यमपेदते
च ॥ अन्यच्च । विपुक्रपोवेतन्नमारसमर्थमाणा
श्यामाकतण्डुलहतोच पिपीलिकानाम् श्रेणीभिरा
मपथाः प्रयमानचिः त्रपः गावलीवल्लयितो मन्द
महहानि ॥ लक्ष्म अहो पञ्चनामपि पसववान्त
त्यम अहो शिखनामपि सत्कर्मेनाक्षीत्यम् ॥ अ
न्यतोवलोकय ॥ पुनर्विनयोगाविलस्तप्रस्फुटमद
शाजलानि वहीषि गोकर्णावर्णकायेन णोभुपके
एटकक्षेषु ॥ इति परिक्रामतः ॥ लक्ष्म इयमभिरा
लवालेपदे पदे ग्रन्थिलामुत्पाद्यतीवनराजलवेणि
प्रवहति ॥ विश्रम्य विश्रम्य रामः वत्सासाधरस्य
म आलवालविषयेषु भूरुहेमांसललक्षितमत
गत्वा केरलीविक्रमैर्भिरुरेमारणीषु तरस्तुट
च्यते ॥ तदेहि भगवतीकौशिकीमवलोकयन्तावात्मा
नेषुनीवहे ॥ परिक्रम्य अवलोक्य च ॥ कुशितेनाभि
भिकोविधितेनमरीकमतिषोते ॥ तत्स्वच्छस्फटिक
तिरुपहतेनालियगणोगुणेयपयसामयमपुतानसेडोविभ
यते नयावल्कलायस्तुरेतिमतितामाज्ञमसदामितनीवा
नीरद्रुमकुसुमसन्नापरिमलः ॥ लक्ष्म ॥ पुरस्तादत्र

उ॰रा॰
हि॰
२
१०

कौशिकीमवलोकयन्तेमेधाजननन्त्रनप्रणयिभिर्बृंहि
वेदनामिथ्यमिक्रान्तिन्यवसन्त्रविमनसवतीरस्याफलाणा
वतीषुनस्याहरिणारिपाणिजनस्तिग्धाः श्रियःकोस्का
गोपायेतिनयोवनेवनवासिकीउकराकर्षेणान ॥ ने
पथ्ये ॥ रामभद्रकियच्चिरमवलोकनेनहृनथीक्रिय
तेनयोवननोविहास्भमयःसम्प्रतिहि ॥ परिणमय
तिज्योतिहः यायज्ञेषिस्वापतिःकिमपिशामिनस्स
विशात्वेरहस्यमुपामनेगुरुरयमनुष्ठास्यमोध्यन्दि
नीसवनाक्रियाभिरुमखविधानेदीयसंभवेत्रमुदीह
ते ॥ रामः प्रस्तुतमभिनीयमानुरागम् वाराणीनभि
षण्वतेविरथतेरम्याःशरीरस्थितीरेणोयकाद्दविमेवि
शात्रिवसतेवापिद्वेतारवीम उत्पश्यपात्रिवधामनाभि
मरतोयश्रामाणोचलुषीधन्यानोविरजस्तमाभगव(
तीचर्यैयमाहांणारते ॥ नेपथ्येपुनस्तद्देवपठन्ते ॥
रामः इद्दासममसमवलोक्य ॥ कथंगगनमध्यमध्या
रुढोभगवान्दिवाचरोधितिः नृदेहियत्नवाटमधिष्ट
यक्रमेणाहृताङ्किकस्यमगवतःकौशिकस्यपन्यनत्वरी
भवावस्तिपरिक्रामतः लेहम ॥ सर्वतोहष्ट्वा ॥ आर्य
तेरामधुमाणिस्तुतिस्वातिकारपक्षीउदकोपलवलाता
लजटालजोगलनदीनिषुकुञ्जकोयष्टयःभोमोपमस्त
वमानस्वरकरिणाव्यपंचकाशाहरणा । मायुकमेरु
मापयन्निधिगमम्पंधाहरूमन्यादिशः ग्रंतिकउमाये
येयज्ञामिमस्तेहिन्यग्रोधस्छायामणउपमध्यासीनाहि(
वेतेइत्यावः रामः ॥ ००वमास्विनिपरिक्रम्यनाटोनोप
विश्रान्तः लेहम ॥ पाश्चेनोहष्ट्वा । आर्य ॥ मध्यव्योम(
कीरुपिदामपावानानावान्विमेललसमानेक्रमेण । वि
इंविमलनःपाटपानांपपणच्छायाःकश्चिदाकर्षतीव ॥

रामः समेनरस्वलोक्य ॥ वत्स ॥ मध्यन्दिनमतिक्रान्तं दि
नमप्यतिक्रान्तमेव । गगनाभोगमधिरूढा । हन्त्याद्रे
कक्षमर्कीरणहरयः ॥ अस्तमहीधरमध्यनाक्रमन्तिमुले
नावरोहन्ति ॥ लक्ष्म ॥ आर्य । नूनमपराह्णोऽसि । यताप
निष्पत्तिः । यदयमपरवेदिकामेनिधाने । तेषुनः स्वप
मुखेन भगवानुपाध्यायः रामः सरोषहेकारं ॥ वत्साय
घेवेस्यात् ॥ कल्यानकर्कशाहूतानामभयंकरमे । नि
घ्नन्तः कृतविद्यानस्तनामभीषाम् नीराहसेवसम
नीमपिकन्नेमप्पुण्याहमंगलमिदंथत्रराद्यानि ॥
लक्ष्म ॥ विहस्य ॥ कथंराजतिचरविनाशोत्कण्ठावि
सस्थलमार्यस्य हृदयमदीयं दर्शिने कौशिकमपिस
म्भावयति ॥ अविद्यावीजविधेसादयमार्येणचदक्षा
कालोभूतभविष्यन्नेवर्तमानमवीविशत । रामः कि
मुच्यते ॥ नत्रभवान्विश्वामित्रः प्रज्ञानबलवतो
पिस्तगीयेरेवाविलसति महर्षेसमयावारप्रक्रान्तैः स
मन्तेभिः ॥ अपिच ॥ आन्तीकृतोविनयनम्रमरे
न्द्रमौलिमन्दारदाममकरन्दरसैरिवायम् प्रक्रान्तउ
ग्रतीननचन्दनभूतसर्गसेवोवांचरितमद्भुतमात
नोति ॥ लक्ष्म पुरोवलोक्य ॥ सहर्षम् । स्वामिरयुर
वाहनाभिः क्षोभमर्थंकृतार्थयत् अयमुत्पतितस्मो
ग्रमितएवाभिवर्तते ॥ ततः प्रविशति दीक्षितवेशो
विश्वामित्रः रामः निर्वर्ण्य सबहुमानम् वत्सलक्ष्म
णपश्यप ॥ कर्मणः सुप्रमाणस्य व्याजेनेरधिकोत्फु
ल्लाम् तपस्तेजोमयीमूर्तिमपुष्यातिमेगुरुः विश्वा
परिक्रामन् सहर्षम् हन्तस्तनहन्तप्रायमास्मानंप
श्यामः ॥ निर्हृतोममनावरस्वरभुजामानपोणोपवि
धिन्दापदेनसमंसकेनकारिनामाद्यावयानिष्पते ॥
पाणोकृत्यपुनर्हेबधनथनंर्धमेकम्लकोवधमेदा

अरा॰
द्वि॰
११
॥

केमस्कार्यदित्ववलितिम्वार्येविधास्यामहे ॥ रामलक्ष्
मणावुपधायोपसर्पतः ॥ विश्वा ॥ राममानिविरंनिर्व्वर्ण्य
मस्वेहकौतुकम् एषवैहारिकेवेषमादधानोधनुर्धरः
तत्क्षमात्तेरमस्माकममृतैनिवसिञ्चति ॥ उभावुपसृत्य
भगवन्दाशरथी रामलक्ष्मणावभिवादयेते ॥ विश्वा
आलिङ्ग्य किमन्यदाशास्महे ॥ युवाभ्यामभिनिर्वृत्तयो
गतेमस्यवाज्रिणः पैश्वर्यप्रक्रियामात्रफलतार्थास्सन्तु
हेतयः उभौ भक्तीमधोमुखौ स्तः ॥ विश्वा ॥ विहस्य
वत्सौसमसमन्नाक्षीलितौयेसन्निवेशाः ॥ कश्चिदस्मदी
यस्तपोवनभूमयोरमयन्निवाम् उपलेहयतिवागर्ह
स्पृशमस्वीणाम् उभौ मधम्प्रथम भगवान् रस्यमेनदस्य
वाकःपरिच्छेत्तुमर्हति । किंचहृद्यातिगाविनमघनो
पश्यतोरभूत इतियथोचितमुपविशतः ॥ विश्वा
सस्मितम् साकूतंचवत्सौ रहस्यवनेषु सकौतुकवामनो
मुनिरुत्तमनयोमिषुराननः नमिहृत्वामवलोकयन्त
पार्श्विनौनयनमघाविराञ्जदमीलितम् ॥ उभौमुहूर्त
मुन्मनीभवतः विश्वामवगतम् अयेकिमप्युत्साहव
वनायशामभदीयमुन्मारितम् अन्तःकरणमनयोः
तदेतावदस्तु ॥ अन्यतःक्षिपामि । प्रत्यगवलोक्य अ
काकाकम्यमुदयागिरिकश्मीरकुङ्कुमकेदारः प्रभातस
न्ध्यालनायाप्रथमस्तवकोगभस्तिमालीहस्तलातुह
क्लियकाञ्जनशृङ्खलिनीभिन्दगगनाभिवमोगनाद्वा
रणीयावद्रूपनीतः अयमाधिवरयोधिन्कर्णकाबाय
मोपहितसनिमिषोनौजलजैतोयात्रमर्चिः मरकल
कलविंकीकाकुनान्दीकरेभ्यःहितिकहारीवरिभ्यो
भानुमानद्युतिनोति ॥ मेघमेखारमस्यन्नाप्तन्त्वरोदस
तीरथः एतन्न्रयीमयंज्योतिरादित्याख्यतिमन्नति
॥ रामः ॥ सर्वेनोनिरूप्यवत्सलक्ष्मणतापनेक्षिके

नोभिः स्पष्टनिर्वर्णामेवकाः दिशोजाताः प्रतीचीवसमुद्रा
चरितक्रमम किञ्च कांश्चिद्विप्रतिभूतिमाश्रमभूवौवेला
नवैश्वानरज्वालोपलवमानधूमवलभीविश्रान्तदिभिन
यः स्रुचैतेपल्लवस्तृतीयसवनलाध्यायदीधीनापिस्पर्धा
वन्धमनोहरप्रतिमङ्गः स्वान्ताचपन्नः स्वगान् विश्वावन
मराचव ॥ उन्मङ्क्ताभिर्दिवसमधुनासर्वत्तलानिरेकस्य
क्षायाभिन्नतुलितमिवप्रेदन्तेविभ्रमेनत ॥ पर्यन्तेषु
नलतिनलधौरतनुसानोचमध्येचित्रांगीयंरमुयातिनमः
स्तोमनीलाधरित्रीमतिर्वेदम् तेजोमयंतमोमयमन्य
तरस्यान्तदेवदिकचक्रम् किमिवविधिः त्राथान्तः सृष्टि
रियंभुवनकोशस्य ॥ सर्वतोवलोकय ॥ वृजातेः स
फराङ्गिर्विषधरविवराण्युज्ज्वलान्युज्ज्वलानिप्रदेशे
चक्रवाकीमनसितिविधानेसूर्यकान्तनक्षपात्रः किञ्च
मीशाल्ययेनास्तिमिरसभयतोनिर्भराहस्तमिसाचच
दूरोन्विष्टमन्थाकणानिकरपरिस्पर्धिनोभान्तिचीव
रामः विलोकयविश्वेचादन्वभस्तमस्तिहितमः कवल्य
मौपाधिकप्राच्यादिव्यवहारबीजविरहाहिएत्रमेव
स्थितम् । गृहान्तेभयहेन्वः पट्टभिरप्यदान्तेरभौति
च धान्तेनानितनेनवस्तवचमात्रातः नस्वरेणामुकः
मनिर्वेदम् स्रः सर्वतः स्फुरन्तकैरवमाः पिवन्ति ॥ स्यो
नक्राकपायमधरामधुनाचकोराः जातोयदेषुचरमाव
लम्बिभीपकीरुहप्रकरजागरप्रदीपः चनतिमिरस्तुलो
नरजप्राताभिरूपउत्रिकाणानाम् ॥ किंदैरमीभिरु
दभिः किरणव्याजेन चूर्णानि ॥ नेपथ्येकलकलः स
वैसमस्भममाकर्णयन्ति ॥ पुनस्तत्रैव ॥ निर्मज्जद्व
रत्नर्भमसदतिकपिलकरनागनगास्यप्राणिशिंजानरा
लग्नप्यितमावरतेनिहृपाचदृष्टवृत्ती । धातेपिव्यानव
क्रान्तलनलपीवानतेरेयामकम्मानिमीजीरदृशी

श्रा. वि १२

दिव्यमुपरियस्मिक्रीडनेनाटकेयम् ॥ रेखाग्रिक्रमएषश्रेव
वर्धतोकस्यचिरकुलाः हिमाः स्ववाहुमारीचमुख्यानःप
रिहावने ॥ विश्वामाकृतम् ॥ कथंनाटका ॥ व
त्महत्यनामियम् । विधानमात्रप्रविक्रेरहेतुनःप्रति
क्षंतीकिमियेप्रतीक्षते । स्ववाहुमुद्धैःसममानतया
भिगृह्णाणचापेनिरक्षाणानाटकम् रामःस्वचरणानि
वेकम् भगवन्नभियमिमाम् । पुनस्त्वेपच्यो ॥ अत्र
त्मायम् २ भोभ्रातविश्वामित्रपरिभूयामहेशहो
यतामधिज्यधन्वादाशरथिःरामः विहस्यनेपथ्या
वलोकितकेन वालधै शुनःशेप मुहूर्त धीरीभव
व अलेक्तिपिशास्त्रकुरमल्पकोयंविधिःस्वदात्तेवग
रीयसीनः नकौशिकस्यद्यायिधर्मपुत्रे । पुत्रेमधक्ष
रमिवाविशोकः विश्वावसुकृतमहोरात्रेरणानल्व
येनेदीयानात्रमोपर्वतः लक्ष्मणथामिवस्वगतम्
मीमांसमनेकिमार्योयेकौशिकेप्यनुशासति वा
चमेषामस्त्रीणांहिंशामस्वमेवानुवर्ततेरामः स्वगत
म गुर्वादेशादेवनिर्मीयमानोनाधर्मायस्त्रीवधोपि
स्थितोयम अयस्थिद्राक्षोगमिहद्विरल्पेलेज्जास्मा
मिमीलिताद्वेनिनेव ॥ किंनदीर्घप्रज्ञाभिरतिकौतु
किनीभिरस्मिन्वकीर्तिपटहममनाऽऽमानेज्योति
र्मयेनवपुषाजगदेकमालीलाल्लिख्यतेकुलगुरुर्भग
वान्वसिष्ठः नेपथ्ये   अलमिहामखान्कुर्वीःखेदया
वेय मभिनः अदवीयानयेपन्थानस्वलोकमुपानि
रुने ॥ रामः सुद्दामसेघसममममसुप्योय । सविनय
मन्त्रलिवद्धामभगावर्णीयिननन्दनगः त्रयगुरो ॥ द
प्रारण्यगरहेमभ्रनेममवाप्यधनुर्यदिनकरकुलाक्लि
रीकोयंकलंकनेवाकुरः इतिहिवतिनामनोहरैसमे
विविकिमस्मे यशःधकरोधिमस्यंयनेवेववबोम

तिनः इतिप्रणिपत्य ॥ मामेष तपोवनाभिमेष्यन्
निरवग्रहग्रहयास्य नेयमहमागत पवनाममङ्गः ऋ
षिकमलतनुशाप्रनेयविन्दोरिदमनुकल्पमवेनकार्य
केमे ॥ इतिभनुवेगेपयाति क्षोनः लक्ष्मणमापोकमात
मगानम् दिक्षादानेत्रेणधर्मेणकौमारमस्यन्मार्य
स्पतावदासीत् नेपथ्याभिमुखमवलोक्यहर्षेना
टयन्। प्रकाशोभगवन्कोऽपिकपथपद्मलादार्यो।
धृतधनुषि ॥ वायव्यात्तव्यनिकरनिरालम्बनस्ताद
केयः मामोजीवमर्पणमस्तुभिर्विप्रगृहस्थवाकः ले
नार्मेज्ञाभविवचकरुणास्वयंवीभत्सहास्पदामको
योच्चरलमशिषिभिर्नेपथ्ये राद्समीयम। विश्वा विलो
कयवत्सलक्ष्मणाविस्मयेन श्रमोदेन चपरवन्नो यथेवा
चाम्बधीमहे ॥ वक्तव्यमेव वा किमुक्ति ॥ नवलि
यमचननीवः प्रतिष्ठा ॥ दिकूलेकथकीर्तिर्यो
नविपतोनिख्यातवीरोदनामेप्युपरत्नुवः प्रसिद्धम
हमोयेस्मोपिदेवाधिपः विभ्राणोरस्त्राधिराजविज
नयकीर्तिनिधानेधनः पौलोमीकुचकुम्भपत्ररव
नाचानर्घमध्यापितः ॥ लक्ष्मण भगवन्पश्यपश्य
नैषाचरीमेनामुकुलयन्नयम् आधारेवीरधर्मस्य।
तिर्मोपक्षाम्बपासितः प्रविशपरामः सवैलक्ष्म सु
षावसिष्टः ऋषिकात्मजोयेत्रयस्त्वपनेगुरवोरघुना
मु मन्त्रासनेरम्पासिताह्वनोपिस्त्रेलोवधोयेनसुलाक
रोति ॥ आश्रममवलोक्य ॥ प्रत्यासत्तमस्तुवारदीधिति
करक्लास्पान्नमोवलरीवल्याभिर्मुखेधूमवलिभिरमी
समीलितव्याकुलना: प्रामनीचीवरयिण्यमणावटकन्या
धौतमघुप्यन्तवोलि डाणानिष्पयपलपोवनगरद्याः ऋर्वन
तिनःकौनकन ॥ प्रणोवलोक्य ॥ स्मृत्वानिशरनोमायमा
पश्चकोरविलोचनप्रकरकिरणश्रेणीवेतनस्वहस्तवनेन

श्रा॰
हि॰
३
13

हः हृदयलग्नमाभः प्रेयोदर्शनमतिभूरयेकुवलय
दृशामिन्दुवैरेखाभिरनङ्गितः ॥ अपिच ॥ उद्गच्छ
न्निमरणालकोमलरुचो राजीवसेवर्तिकामेवर्तन्नह
नेयः कतिपये पीयूषभानोः कराः अप्यग्रेथवलीभव
न्मणिविद्रुतग्रावग्रुन्मज्जनाविष्टेनेव तमोमयोनि
धिर्यामश्लाघ्यकेनायते ॥ सविषादम् इन्दुर्यस्तु द
याद्रिमूर्भिनमवनत्यापितन्मासमध्रुत्रासीरेपिनम
स्मगृहयममन्तनमलयद्विहिषाः अप्युद्गोन्द्वद
स्निरनिकमुदैरामोदयन्ते दिशाः संपत्स्युन्मसोनला
स्कन्नमभिव्यक्तैमकाशीष्यते ॥ कश्मीरेणादिहान
मस्मरनलेवाम भुवामाननहेरग्न्येविदधानमिन्दुहृष
देविन्द्रानमभासिताः प्रत्युद्गम्य न ह्रनमनन्नवधूदना
वेद्मौजर दीवीनांगक्रंगमेन्द्वमिदंनद्विपमनुन्नम
भते पनाचुर्योलोमीजवक्रमाक्रेक्रमरजस्त्वाजनम
नमोद्गताः पीतांपोर्युनयः पुरन्दरपुरीसीमाचुपस्तक
वेते । पताभिस्त्रिस्रतीभिरन्यनमुसात्मद्भूनीकिरि
पः तानीमास्तृणतीभिरत्ररतसंक्षोभदमोन्नायते ॥
अपिच ॥ नेवायेमगवानृदञ्चनिशापीगव्युतिमा
नीमपियामघापिनमन्दकैरवकुलश्रीवाङ्कारः
कराः मध्यस्त्रिसंपलसीम्नि पेलगाह्रनोत्तांगोपुसकृत
धनेनीवप्रहमिवऊचिनकुचरपिच्छायामगरहणा
तिच ॥ ज्योत्स्नातिशायं विभाव्य च किं नुधान्त्रययोधि
रेषकनककनोदैविन्दोः कैरन्यच्छायमधस्त्वपंकम
विलक्षच्छायापरेपादभूत किंवानन्त्वारकन्नैरभि
भितोनिसर्वदाणामज्ञलेख्योमेवेदमिनसनन्नपनिन
स्वापांकलेनहृद्यः ॥ परिकम्पयाचीनोवलोक्य च ॥
हलविनतिभनोनलेनन्नणामिकृनिलनगंलिनंमगां
कलोचिः मदचपलचकोरचञ्चुकोटीकवलनतक्षमि

वाक्षरानराध्यन् ॥ विभाव्यव ॥ त्रिभुवनतमोलुण्ट
कीनामस्तोमिष्ठिरहिता । सभिविधिरसौकीकाश
णीमनस्ववधिष्यते । त्वथमपितमस्तादादत्तः प्र
विषयविनिघ्नतः प्राधरकरानाक्षिनाग्रागच्छन्निव
कोरकः प्रापिवेदानीम् तथापोरस्त्यायादिशीकु
मुदकेदारकलिका । कवाटघ्नीमिन्दुः किरणलह
रीमुल्लयति । समन्तात्जभीलद्धजहलविल्लव
किनोयच्या ७ ज्नायत्रैपतिगुडकमेणाकमणायः
परिकम्पनुधमवलोक्य । नष्टणतमालकोमल।
मलीमसमेनदयंकलयति चन्द्रमाः किंलकामिति
भुवने नदननमेवनिर्दयविधुनहृदन्नपदवा।
विवरोपदर्शिनामिदंहि विभाभि विभा किंच ॥ स
तिमिरभिनत्कोत्कीर्णाविवन्सरेणभियजङ्गभि
१पिच्छेदैः स्थलैरिव भियनेनभः प्रकृतिमलिनो
भास्वद्दिम्भो भेजाकतेनकमेणालदयमाधिरिहिड्डः
ऊर्ध्वेमावैच्छति चन्द्रमाः लब्धा सर्वतोरघुणा ॥
भूमलराणियदमूनितमस्विनीपुन्योन्तरीणवप्र
विरलानितनः प्रतीमः । सन्ध्यानेलनभशामस्व
भीषिकायामावर्तितैनैरुद्धभिरेवकृतनोयमिन्दुःवि
हृष्य । यथायमेमेतन यन्मप्रथममयूखमालाभि
नमः स्तोमावैलीक्रूयंपुञ्जानेत्राणामयपरस्तुहारि
णिपुरः सूर्योद्भूपवानितेयो । प्रभोनानिपराणि
मविनमचेहैन्देवतेभ्रमन्मोगोरागीवदनोपमः
मकृतमाधन्नेपतिर्यन्तनम् । विष्णामर्वनोवलोक्य
मलिनम ग्रहहनामधेयमाचारदपारहृष्यानोद्वि
प्रलभ्यते ॥ तथाहि ॥ सौगारिदाः ऊर्मरगाङि
नरंपिवैतिज्यान्तराकारम्बमुदम्भरयस्त्रुकोगः स्रुतः
कीहगः विम निलोचनद्वाघिकावीपीएपदीथिनि

श्रा॰ हिं॰ १४

15

तिनिश्रुश्रितोनुरागः रामेचरहस्मसहर्षम कृष्यमं
उमारोकविजयतस्यमन्याभागोपिनाटकाविग्रहेण
हृणीयमानः सहसावेपनिश्चनेलक्ष्मणोपनिव
मलक्ष्मणाग्रसाक्रमनेनसंज्ञानेनप्रदेशलक्ष्मीमि
यमन्वधने ॥ पश्य ॥ निशाचराणांतमसांनिहंता
प्रभोयमुत्कान्तिरामचन्द्रः श्रयोलमङ्गिनयेनमुनी
नामयंजगदानन्दनिप्रदेशः ॥ रामः विभाव्य ॥
मदयतिसमुत्पन्नोजमध्यासुरयममुधीनयना
दः चैजोतोमुदंनयनानिच । नदाविलस्मरश्रीणी
साधारणमणयापाचीसहचरचरस्यालीसोम
समजनसमीहते ॥ सलज्जमुपसृत्य ॥ भगवन्न
भिवादयेविश्वामित्रंस्वहृदमानमालिंगय ॥ व
त्सरघुनन्दनस्पर्शमेवप्रकृष्टकर्मभिप्रायक्रियाफ
लवतोविधीन प्रयुञ्जानास्त्वयावीरप्रतिपाल्या
महेनराम रामः स्वागतम् धीरमः प्रतिगृहीतम
वचनम् विश्वामित्रः उलियत्नसरामस्याग्रम्
नाजेयन यस्मात्वमनानन्दगवरचक्रव्यतिकरे
णाप्रियस्वहृदाशीरध्वजेनाक्षिन्यनानेवैनानकर्म
णिकामिनामिवमहृदयम् रामः सगौरवम् कथं
शीरध्वजोनामयमध्वनेत्रिभुवनकुलेभोयप्रिय
स्वहृत्सुसन्प्रयोगः कमप्यभिमानयति । वि
श्वामित्रः श्रुणोति विदेहेषुमिथिलानामनगरीम
रामः यत्रपवित्रमासूर्यस्वयंजनाः कथयन्ति सक
लराजन्यधर्ममेकवीरधनुः लांगलमाध्वोमलीविन
विश्वमुतामप्रतिरागर्भमभावामानुचीव ॥ विश्वा
मित्रः सीरध्वजोराजानायदेवाद्यमनोरपि ग्रंथेष्वपा
तेवलकास्यमुत्तेनब्रह्मसंहिताम् ॥ तस्यवसन्य
तयानुजस्यपुराणराजर्षेजनककंशजन्मनोदीला

विलोपयंश्चाग्रकुलयतिमाम् तदेवमाशुक्षत्रविधिविशेष
मस्मदीयं समापय समेहैव मे धिलामयान्तिष्ठामहे रामः सह
र्षम् अपवार्य वत्स लक्ष्मण । ममापि नतरो हि एतौ रमण
वृशमर्षि प्रणाय्ये निवात्मानु ते विरस्यकौतुकमस्ति ॥
लक्ष्मण अपनिहाममम आर्यायामयो निजमानिवाजक न
कायाम् रामः सप्रोबास्मितम् कथमन्यदेव प्रहसनेऽस्व(
यतिभवान् मुनिश्च तिभगवान्निदाग कुलगुरोयदभिरु(
चितं ते ॥ ॥ इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ॥ ॥ इत्यन
र्घराघवे द्वितीयोऽङ्कः ॥ ॥ ततः प्रविशति कञ्चुकी पून
गावेक्षत्र्यविमिस्थलानि कृतिविन्यदानि दत्तत्वान्मानेश्रुति
मावेदोपातमम् ॥ गात्रे यीगाव विकलश्चहमीश्वराणाउ
वैतयं प्रहसनस्य नटः कृतोऽस्मि तद्वाग्गुरुः पलितवर्णक
भाजमेनचाटीतकेन नटयिष्यति दीर्घमायुः ॥ पुरोविलो
क्य विभाव्य च । अये । सीतापादपद्मोपजीविनी कलहं
सिकाकलहंसिका अयमपणमासिकञ्चुकवत्सोकत्याति
पीयूषाः कलश्रयक विरेणाकुदोत्तमिह आगरा कहिंतम
हेहिं विपथी अइ ॥ कञ्चुकी स्मरणपकि त्रकथ्यते । वत्से
विरतमेव भवन्त्याः यथा उत्साहगड्डतेन दारकहृदयमा
दाय भगवान्कौशिको यजमानं सीरध्वजमुपस्थितः क
ल अधरअयपहवेणामदेअं चताणाणसनिज्जे अथिमेको
हृहले कञ्चुवत्सो कथयामि ॥ त्रयस्त्रिंशत्कोटिदिदशा
मयस्त्रैभगवतः सहस्राक्षो वंशो जयति जगादेशोदशा
रघ्वः यस्लेशरात्रिपैरस्वरयुवतिस्वामसपवनप्रकोयोसि
हेतः स्वानिप्रान्तकोटिंशान्तमुखः ॥ इमौ तस्य विंशाय
न्गुरान्मोरामलक्ष्मणौ ययोऽनागतयोश्च प्रावत्रजोद्द्र
चारिणो ॥ कलनथाश्रमहृतारेभद्रदारी आसीदाअमि
लाश्रमाण्व्वीमस्त्रवकीनीअविविनत्पहर्षेत्रपयोनी । क
र्धमसह्मा उत्कुलपक्षदा विपरेऽमारा मुहूर्तमिवास्थिदारी

आ॰
श॰
१५

15

वंमुखे चत्तिः । अस्य जदो अहाणई रिमोभागधेये । कञ्चु भव
तिमाविषीद सर्वं भविष्यति देवब्राह्मणप्रसादात् । कलनदे
कञ्चुकनो हदान्तःपुराणामभ्युन्नया विकर्तेन जलञ्जा
रोहयु । निवर्तमानः प्रोधमार्गो तेमनाह यराजपचीणां
सौभाग्यदेवताराधनाय संविहितोस्मि । कल सहर्षम् ॥
अथ मधुजगमणिमसिदाणडूर्णार्थि अनन्तभवो सदाणा
दस्माव आणि ॥ कञ्चु । वत्स एवमेतत् न खलु गम्भीरमति
रसो ब्रवीति । कल किं मंगोथ संकरम्हगरोहणाव वसाप
नराअसितोजणअस्मापजिवामाहसंणिघंहेदिराहडे ॥
कञ्चु वत्स । अस्मानपि तर्को यं नरलीकरोति ॥ तथापि
प्रणिपकर्मणि हन्ते श्रुपिराहसेश्रुविनयमेणिलम्भनाम्भि
वीर्यशुल्काम् वाले पितः प्रियम संरञ्जुराजपुत्र सनावती
भवनाधिः कथमानितायं ॥ कथम्भरणामभिनीयम ।
विषादम् ॥ अज्ञपनादि विविसेमलम्बेणजम्बणाअसा
णोअन्ताणाअपञ्चालिआकेलिवावरेणविणोदयन्तिपंक
दांतिअपेकविअएडिवांतिहआअद्रएअएम दसाणं
मएविस्मरिदंउमिणानद्दोणारकाविस्सणामगहणेण
मवराबराहि ॥ कञ्चु सविषादम् वत्सकोहर्षीसाप्रह
तिः यातव भर्तृदारिकामतिक्रमेनायते । कल यथाकि
रसीदादेविपत्तिजमरमदसंगीवपरोहिदोपराअदोहि
कञ्चु । सहर्षम् । नत्रावजेनाटयन् कथमेनावदपिका
येवनामाजानकीनाति यदतोनोदंतोनजमंत्तीभवति ।
तूनमिदानीमस्याः कनावनारमगनात्यणकानि यो
वनस्पयनयौनमीदृष्यते ॥ कल विहस्य अयणपुवःसो
दम् ग्रयोजेमिति सिदिलीकदलेनामस्पदश्यैव
अणहूदे किंपिणिवेदमि ॥ संस्कृतमाश्रित्य ॥ अनु
कर्थेनेरवपियमहदेवारिणाविशुनयावचोभिः पाञ्चा
लीमिथुनमपुनमसमागमायितम् उपादते नैवविसमति

वाकेवलमियेकयोर्लोककल्याणीपुलकमङ्गलैर्दनेनत
रयति ॥ कञ्चुकी सहर्षम् ॥ हन्त जीवद्भिरस्माभिर्यौवन
वनीवत्सयोर्विदेहो दृष्टः । सास्मितम् ततः कल । तदे
अत्र राज्ञि विनापि हि उज्ज्वलाहिं गोष्ठीन्यिज्ञमाणालाम्बिते
पिलक्ष्मेदि ॥ कञ्चुकी विहस्य वत्से सेकीणोवयसि एव लि
येवर्तते ॥ अत्राहमिमनापि शोकमानाभिर्वालाभिस्त्व
मीयते । अथकुहीलाषा रघुणपमन्त्रीमकरकेतनः ॥
कल ॥ सोहणे मतीसिसम्बन्धसहित्रयणरू वसवादिणी
दे । वाणीकेचु । वत्सेनदाहश्रोन्मीलन्तुदिमरमणीया
त्मादिन नोवित्विन्यश्यन्वंगादिवनरूणाभावेनचटि
तो ॥ स्तनौ संत्विभ्राणाः दणाविनयवैयात्यसरणाम
मरोन्मेषाः केशमपरितरसासाणगुवनयः ॥ कल
भोज । नाण । किम्पितस्याहिंसदे । कञ्चु । वत्सेन
तावदस्मीयमनुग्रापितराजगोचरीभूतः । यदि चस्मा
त्किमेतावता ॥ कल ॥ हन्तासोरावणोसीदादेविप
रिणेदिकञ्चु । विहस्य । हस्ते करिष्यति जगत्त्रयप
निहरोपिकस्ताहशेऽरुहितरं त्वनकेषुरस्य । प्राणा
धिकेविपुलवाहुभूनामपीदं त्रैयम्बकं किमपि काल
हकमत्रागायः ॥ नापि च दशकन्धरानुरोधेन पति
ज्ञानमन्यथाकरिष्यति महातान्त्रियो विदेहराजः
तत्र किञ्चिदेतत कल निश्वस्य एवं भोउ समयादि
कहिं दे । रामलक्खणा ॥ कञ्चु नन्वेतावेव देवना
रटरवेदिकायाम् । मुनीन कौशिकवैदेहगोतमा
नभिवाध्यन्तः फोकितो ज्ञानकर्मोभ्या । मोहस्वगो
मागतानाम्
विवस्वद्यम् नेरहमहर्षिरस्माक ॥ विष्कम्भक
कस्मात्तः परमेव गच्छावः इति निष्क्रान्तौ ॥
ततः प्रविशति जनको विश्वामित्रशतानन्दो रामलक्ष्म
णौ च ॥ जनकः सहर्षम् भगवान्विश्वामित्रस्तु म्यान

श्रा रं १६
16

दृष्टजामातृसम्पदो भवमघ्रवः दुःखागमनजन्मायमान
न्दः सद्दिन्मषयते ॥ अथप्रदक्षिणीभावलयः कथा
न्वास्मातिमेजनपदेषुवर्षकृतानि ह्वतेजसामध्युरतिशा
त्रिकपोष्टिकेषु सोचम्नुचाशीर्षिलमागिरसो विभति
विद्यामसावसौरध्वज ॥ चिरस्य शान्तस्वरूपस्तु जनप
दः ॥ यज्ञैर्ब्रह्ममीमांसानदूजातदण्डदारकः पुरो
धाभेवयस्यासावाङ्गिरसः प्रपितामहः ॥ सद्भिनेक
ह्रा जामातृदर्शनजन्माशोकः पुनरस्माकमुपश
मयितमवाशिष्यते ॥ किंच हर्षशोकौ नाम लोक
यात्रैव भवतः तथाहि यज्ञर्षिनैत्रिरैयाणिसूनोनि
वृमतिस्मयः सयोगीयाज्ञवल्क्यस्यावेदान्तानध्य
गीगमत् ॥ लक्ष्मणः जानाति कम् आर्येश्वयस्मराजा
वैदेहः पवित्रमपरिमेयमाश्चर्यं चयस्या, पदानमुपाध्य
यादनुश्रुयते ॥ रामः सप्रमोदानुरागम् वत्सस पञ्च
यंचानपथ्यकथाधिकारिपुरुषायस्मै प्राणायान्नेवा
सिनेयाज्ञवल्क्यः सकतानि यज्ञेषि प्रोवाचमहन्ते
चनिर्वाप्य दिष्टा ॥ निजाय तस्मै गुरवे यतीनां जना
यविप्राणितगोसहस्रम् तंगोसहस्राधिपतेः प्रशि
ष्यमुपाश्महेमाथिलमातिथेयम् ॥ जन । सप्रश्र
यम् भगवन्यत्किञ्चिदभिदधामि तत्र प्रभविष्य
भगवान् तत्रभवतस्तस्मसहस्रमम्बावान्ने वासिनोया
गेष्वराङ्गवतोयाज्ञवल्क्यादध्ययनमितिमहती
यमस्माकं यशः पताका ॥ विद्या विद्रुम ॥ भो
महायोगिन् किं याज्ञवल्क्यो जनकः किमेवंन
वस्तु अपकवयोऽपि विधिः प्रवाहनित्यानधिकत्य
प्रणामेऽहत्वेषागावाः श्रुतयः प्रवृत्ते ध्याना ॥ भग
वन्तोऽपि च एवमीदृशाः खलु मां त्रिभुवन महनी
यमहिमानो मनीषिणः जन सर्वं लदास्मितम् ॥

निर्मोयकामेणामस्वामचमर्षणीनामुन्माजगदचालि
नवाघवाचः श्रोर्तचिरप्रणयिकौतुकमस्ति चोतोऽः
त्वाकरोतिपुनरेषममार्थवाचः तदिदमेतिशिरस्यन
नलिंचरयानि विश्वा ॥ साम्मिनमस्याञ्जलिविरचय
न् सावेमीरधजसंफ्रियनामञ्जलिः श्रमीभूताःस्मः
कात्यायनीकामुककान्तकारोपणप्रणयप्रवीणेनऽदि
नः पन्थासमस्तत्यपर्योषिनप्रतिज्ञोभूयाः लक्ष्मणः श्र
पवार्य ॥ आर्थेयरस्यममीषोपोतषोत्कर्षप्रशमारम
णीयः पावनोयेमुनीविणोसमवायः ॥ रामः वत्सय
थार्थ ॥ स्मरत्रिलोकार्थसमीकिलमुनीतिप्रतिष्टा
मधिगनत्र मीष्महेपरयदेषपुनरस्तिवैभवेनदेनप
वध्यातिविद्गतोयदि ॥ जन ॥ सहर्षम् ॥ भगवन्पर
मनुगृहीतोस्मि । समस्पावासान्मोवहिरवहिरहः
परिस्टजाम्स्वोवासंवादः किमपियज्ञषोवापरियण
हृदार्षीदयेवङ्गविषयमादानक्तनफलावरेमेव
त्साया: कथयतिभवेवात्रिनमिव । विश्वा । साकूत
स्मितम् सावेमीरधनएवमेतत् दवीयस्योऽङ्गादयथ
महिचामुत्रचमुचात्रिवेदीवाक्यानामनभातिचिरभग्ना
स्वाविलाः श्रुतिग्राहिण्यातिः किमपिवाहिरत्नमेलम
षोमजायामज्ञानः किमविपरियत्निदजगिरः षाना
मगनम् नूनेरामभद्रमेवज्ञामातारमभिसन्धायभ
गवान्मुनरयंवक्रोक्तिभिःसीरध्वजंपरिमोहयति ॥
भवदद्रमप्यस्यप्ररोचनार्थमसावेदानश्रवहस्यामि ॥
प्रकाशम् कस्यदेशाक्रान्तकेतोरिवकोलभस्यीव
तेरोरलहृदयम् । विश्वा विहस्यस्वगतम् साधुपानान
न्त्साधुयदेनक्ष्नेनीर्षविवदितस्यवस्तुनः स्वसाव
नागयप्रकाशम् वत्समोतमकक्रक्रनस्येक्रलक्रमा
गधेनोपानामप्रत्यभिज्ञामिव ॥ पुत्रार्थेनगदेकनामि

श्रीरा°
र°
१८

कथुसहायमथवत्कीर्त्तिनाचात्र हैत्रविनीर्णाविश्वव(स्य)धाव
कोणचकेमुव: राज्ञापंक्तिस्थेनयत्रसफलत्वंवांसि
मवेतिषा मक्षेनैवफलप्रद:फलमापिस्वेनैवनाराय
ण: ॥ नान्विमेनावेवदाशरथीयौकिलरामलक्ष्मण
विनिनाटकावयवमंगलोद्यानविनीर्णादिव्यास्त्रमत्रपा
रायणोवात्रभवनैवविनीतौवैतानकस्यकर्मणाक्षिद्रावि
धानदक्षिणायाभवन्तमुपासांबभूवतु: विश्वाश्रयाकि
नन् ॥ सस्नेवक्रमानेपपपात्ति ॥ पानाजदनयो:क
तरोम:कनरस्तुलक्ष्मण: ॥ विश्वारामंनिर्दिष्टवन् वत
मोगिरस येचहारोदिनकरकुलन्द:त्रसज्ञानमलीमा
लापुष्पस्तवकेसभगाजान्तिरेराजपुत्रा:रामस्तेषाम
यमापिमचरमस्ताटकाकालरात्रिप्रत्यूषय:स्वचरित
कथाकन्दलीमूलकन्द: ॥ लक्ष्मणनिर्वाण ॥ अयं
चापरोलक्ष्मण: दिष्ट्याभगवद्वसिष्ठमामिहप्रसूनोद्या
नमस्यकेत्ते ॥ ततविहस्य ॥ साधुभगवन्नस्माहंश्री
पुत्रनामसप्रविश्यकीडस्मि ॥ कोधाग्नेोप्रस्फुरन्नरु:
क्रनिपराभवनत्रुटिंकत्रपावानप्रज्वलितेजगत्त्रयमयी
दयाद्भनिजहति । सम्भोज्ञापनतस्यनाटिनजरावेलो
यवीर्णादक्ष:प्रस्त्रायवभुवुरस्तुजनभवोदैवस्यवाह
ऋय: ॥ नमपिनामभगवन्नेयजमानमन्योगोपायितारं
र: ॥ पानाराजर्षेएवमेतन्न किंपुनश्चदीक्षिमण:कू
ध्यत्रौनिरातिनारंदात्रियमुपाददते ॥ ततमरुषम्
भवतिननयाभानो:शिष्यगुरोवस्ततोनचसयमापिमेनो
विश्वामित्रगृहाणाधितिष्ठति ॥ दशरथस्तनावेनौदष्टु
यणाकुमितेनमनाश्चिथिलयतिमेप्रत्यङ्गपाति:प्रबोधय
त्वामिकीम नचैवराजर्षेर्वदेहरहस्याममेवेनन ममापि
राजपुत्राविमौमालानजर्वतौवत्समीतौनीतेनरुदया

देवरोहन्तः जनविश्वामित्रंप्रतिभगवान् इदं द्वयोर्मूर्तिरियम
नोऽस्तावीराजुभोऽयंचरितनयरोहः इमोऽजुमारीवनपशुपतौमे
क्षत्ताऊमत्तेचटतीवचेतः विश्वा मोत्याघाहासम् सखेसी
रधजहृदयमेवामत्रयम् किमर्थंहन्तार्थममीति ॥ जन
सवेदास्मिनम् ॥ यज्ञोचस्यप्रथमपुरुषस्तेजसामीश्वरो
येयेषांधर्म्मप्रवचनगुरुब्रह्मवादीवसिष्ठः येवनत्तेन
वचहृदयेसक्तुसम्बन्धयोग्यास्तेराजानोममपुनरसोदा
क्षणःशुल्कोसत्वः ॥ रामलक्ष्मणौ सविमर्शस्मितम्
कथमस्मदीयाः कथाप्रस्तूयते ॥ विश्वासस्मितम्
राजर्षेयदिशुल्कसंस्थैवकेवलमत्रायस्तत्रकश्चिदय
म् ॥ जनत्वेदंविश्वापवनत्रयवार्यभगवनांगिरसयष्टिदत्त
पिविदेहनन्दनीपाणिपीडनक्रियेचेहार्चनाम् एवमा
हमुनिरेषकोऽपिकालेनमुग्धानिचिरायमेमनः तदेवस्या
णीवीयेवाधनःस्यादिदमीदृशाम् एतदारोपणानामय
णोवाममजर्जरः ॥ शाता शात्रम् जर्लैगमीश्वर शाग
सन मत्र मोऽपुप शुल्क ग्रहस्त्वमपिसर्वमिदंतथैवकिं
हस्यराज्यवाधिशोस्तस्मज्ञानुभावगम्भीरभीषणामतिस्फु
टमेवहस्तम् जन मुनिंप्रतिभगवन्कोऽपिकेविरमपिवि
कल्पयत्रभवद्भिरामभिधेयमद्यापिनिस्त्रिनोऽस्मि ॥ विश्वा
विस्तवयस्यनजपदर्शीय कार्मुकमेतन्मशोखरम् रामभद्र
एवव्याकरोतुरामः सहर्षम् हृदयंप्रतिकथमलीकविकल्पे
रान्मानेविनोदयस्मिनत्वयंसमेवकोनकंपुरायितुमेघारंधनुर
भ्यर्थयत्तेभगवानुज्ञनकंचहृष्टासविमर्षम् अहहगालेन
समाव्यामिदंचकुर्मेवदीतिचप्रत्यायितोमहर्षिः इतिध्रुवंम
त्रयतेनरपोयंदते किमत्रोनरमाऊलोऽस्मि ॥ जनमहृनोऽसि
वास्यिहादीचेमुस्संचनिष्ठम्यभगवद्भुनाहृपोभागदेयमस्मा
केयेनभगवनाविश्वामित्रेणानाथवतौ मैथिलीमेनस्मेरचु
ऊलऊमारायस्तऊमारायप्रतिपाद्यावरायहन्तायाभवा

श्रीरा ०
र ०
१८
18

सः रामो लज्जते न भगवन् येषां चापसमर्पितेन त्रिभुव
नाक्षिद्रापिधानव्रतेन ज्ञानरोहितमेव केवलमयज्ञावन्य
मैन्त्रधनुः तेयिश्रेदप्युरायायासनमिव मौर्वीकिणाघयामि
काकस्युरीहरभीक्कतानभिभरुवाक्काभ्रंजाभुंभुजः ॥
विश्वामत्रेवमीरधुजकथे महाप्रुणपराद्रीमात्मानमवम
न्यसे ॥ हृत्रागधेयमपिनाहृषाप्तुत्सवानामेनाहृष्णांव
यमपिप्रसमीक्षिनारः सन्त्येव विश्वभुवनाभयदानदक्षा
दोणीभुजः परममीनन्नुराममद्रः लक्ष्मणस्वागतम् कथ
मुपाध्यायेनेनदभिहितं यदस्मिवक्त्रकामः जनः भग
वन् सत्यमचिन्त्यो मणिमन्त्रौषधीनामिव रघुकुलकुटु
म्बकानामनुभावः परमेतन्न ब्रवीमि ॥ गिरीशेनाराद्ध
स्त्रिजगदवजैत्रैदिविषदामुपादायज्ञेति स्मरमिव हुज
न्मायदमजन त्यषीकेशोयास्मि त्रिपुरजनिमौर्वीकणि
पतिः पुरस्त्रिसोलदंयधनुमिति किमप्यद्भुतमिदम् पार्व
श्राः किमनया पुरस्ति सोलदंयधनुरिति कि पिनाकप्र
शास्तिपाश्चिकया उदेनमत्रभवंते कौशिकमेवप्रमाणय
न्तौवहमन्यामहे सापि किमथकं रामभद्रस्य उत्पादयन्त्व
मपिकौणपकोटिहोमतेजोद्भुतापानमसमित्यनसारोम
धेनीम् ॥ यस्तात्कामहानवालमुखैः दृष्टकैरीषज्ज्वयः
स्फुटमनेनदपाननोपि ॥ नेपथ्याव प्रविष्टः पुरुषः द
शाननपुरोहितः शोभलोमहाराजेन दिहृत्तने सीता सो
हेगम प्रलक्ष्यगच्छत ॥ पुरुषो निष्क्रान्तः वत्सलक्ष्मण
कथमत्रागितोयमुनेनडरात्ममनोरमपरम्यमाकामादिक्रि
मेकपरिचयोमहोत्सवः लक्ष्मणः सुव्यक्तमनतिक्रम
नकेवलमयमित्यवोचे समति रामः सेवणायसशेषामि
नमपाकेनपश्यति ...कुलैः प्रत्येकमवलोक्य
केष्यमत्रे वजनकयानामभ्यां पुरस्कृतो विश्वेषाम।
स्माकममित्रो विश्वामित्रः विचित्र्यनिष्पन्नकोपम् हलि

दक्षिणेनहस्ताग्रये काचेतौक्षत्रियव्रतचारिणौ ॥ उभय
लक्ष्मीकयोस्सोयमनयोः प्रतिभासते ॥ सौम्योदिव्य
गजनः पात्रोवीरोपकरणोरमः ॥ निसर्गादग्रमिदंचकु
मारद्वयम् पाक्षेत्रयाणामेनेषोरुक्तामयुग्मामिवद्रु
पाभ्यांविधिमेत्राभ्यामथर्वैवप्रदीप्यते । विमस्पन्नेत
एवलक्ष्मणद्वितीयोरामहूतकः कौशिकमनुसवमा
नुमिथिलामाशीथिलामुपास्थितः सक्रोधपाकूम
हावत्तेसकेतुकलनन्दिनिनाटकेकथमीदृशामेत
छाडिमातीहषोदेवजर्विपाकमसेमेहतः ॥ कष्टमत
रणपवेषाजन्मनः क्षत्रियशिशोरनामवेदिता । सन्दा
सुरेन्द्रसनशोणितमीधयानाजर्मेतुमार्गणानिरर्गलवी
रसर्वः द्रोहंचकारदशकण्ठकुटम्बकेपि सोयंवढः
कुशिकनन्दनयज्ञवन्धुः ॥ भवतु ॥ द्रष्टव्यमस्यभ
नशौटीर्यम् उपसत्य अपिसविनोसूर्यजनकमित्रा
भनस्वागतमोलस्यपुरोहितस्य इतिगम्यताम् प्रो
स्खलनयाकरोतिजनकश्चित्कपालेनेराज्ञोरावणस्य
अथवाविपदांप्रतिकर्त्तारोतिंजनकश्चित्कुपालेनेराज्ञो
रावणस्य अथवा यम्पोपायैरथर्वभिः दाहशास्तेति
किंतस्यकल्याणमनयुत्पन्ने पोषक ॥ विरुद्धस्यमहाणो(
त्रियसीरक्षतप्रत्यकरिषामेववाय ॥ यदिसुजनमण
लीमत्तवारणीवलयितोरः प्रसादमास्थित वन्दर्पा
लोकलक्ष्मीमहान्तः पुरेलंकपतौकिमपिप्रतिकार्यम
भविष्यतु यस्त्रेष्टास्तमनीकमीमानिपुराभ्रष्टः पराम्र
चन्द्रपिप्रत्यदीकुरुतेमक्रूरस्तनयनः दृष्टोऽद्यवेरक्षभिः व
केवलमेवनागलोकवर्तिनीयात्रामिवप्रस्तवन्त्याः केला
समुद्रस्यकीदृशमुपादानेतुतस्यापदाम् लक्ष्मसामर्थ
मु जनात्रिकम् आर्यकथमसीसहस्राज्ञवालिभ्याम
वलीफावगीतवीर्यमारेकुरान्मावणः स्वर्पणमेरामः वत

अरा॰
प्र॰
ए
19

मलक्ष्मणानवकृत्यमेवैमहात्मनोहितानुहृषः किंचि स्या
तोनामकमीन्दुहीहृप्यवतीनस्यावगाम्ताक्षरस्यांमातो
दशकन्धरस्यमहतीमकन्यप्रतिष्ठावनुः स्पृशः पाटि
तकण्ठकीकसककणीकीर्णायदंमस्यलीलयेनभाजि
नपलवेनमुदितः प्रास्फोटयदूर्जटिः ॥ अपिच ॥
मय्योनमलहारकृलिशामलसीहत्यममरेभनाक्रिस्वा
रात्स्यत्रिभुवनभटोयंदशास्यः श्रियोनानास्यानम
भूषणमणीयाचपलतामवक्षिपुस्वामित्रपिभुजवने
पुरयन्तियः ॥ शता॥ श्रोष्कलेशति ॥ ब्रह्मन्नमीर
पौरादराजः ॥ श्रोष्कराजर्षेसीरध्वज ॥ संतहेतिम
णोत्रामायिरिमोकण्ठलदोर्मणलीलीलालवनपु
नः प्रत्रुद्धशिरसोवीरस्यालिसोर्वरम् यात्मदेन्यप
रास्त्रियस्यकलहायन्तेमिथसहहस्यएवहेहणान्य
भितोमवानिरदशग्रीवः कथंवर्णयनाम् सोपि
कन्यामयोनिजन्मानंवरीतुंशजिज्ञायमाम् पुरो
धसागौतमेन रामस्यभवतोगृहान् विश्वामित्रवसी।
रध्वजवप २ विनाकदर्शनोलासिकाविसंस्थलचि
तहप्रतिरिवदन्तोरामभद्रः जनविद्व्यः। किमेतदे
वभगवन्नभिधीयेवुनसताम् इक्ष्वाकवोविदन्हप्नुप
रवतसहद्ययावयम् श्रोष्कभोः सीरध्वज ॥ किमेत
दस्माकमाकाशवचनमुत्रजयायुरिहिच्छेदपवायमण्ड
पउत्तरमपितप्रपद्यमे यच्छदानेनायमवश्यमे
वउद्दितानकमेविदीनामसो दोःकण्डूजामस्मणी
हनविभवनोलकापतिर्याचते नार्तिंमूढवदीक्ष
मेननुकण्यागोमहीपुनः धामसतितहतानिपरोराजा
क्षिपन्नयः श्लाघ्यामसीत्युदयः ॥ शता ब्रह्मन् विगाय
दहमेवैतत्रसमाभिः श्रोष्क ॥ हन्ताराप्रतीसमर्पणादन
कौहर्पभवेत शतानामायवधवेरारोपयोस्मानानन्द

विष्यति सर्गोपात्रमिथुनसैमैथिलीकल्याणेष्यते ॥ श्रो
ष्ठः । धनुर्नाम ग्रहहरपुमाक्रमप्यमून्यदशाणिदशप्ति ॥
तेनांगुलीशततनिचूडकुवेरशैल कोविक्रमो दोः कुलिश
कन्दलविक्रमेण माहेश्वरेण च धनादशकन्धरेण कम
त्पीडशामनार्थमपि विक्रियेत ॥ धाता ॥ धाताविहस्यब्रह्म
न अयं महावास्त्रियवंशजन्मा भयदप्रतिज्ञोजनकाधिराज
नयापमारोपयितारधास्य स्तथापि जानासियज्ञतरं ना
पौरुषं, सहामे श्रीगिरामुकुलस्यसुप्रसवापरमेष्ठिनः
पौलस्त्यो ज्ञातिधर्मा यतः किमोगिरस्पते ॥ सामर्ष
च ॥ माहेश्वरो दशग्रीवः दुडासायो भग्नः पिनाका
रोपणे मुल्कं हासीत किं भविष्यति ॥ धाता सरोषब्र
ष्ठम् ब्रह्मन्न तेषवृथा किमपि विनयाधिकारिकमध्या
प्यते यदद्यपरममाहेश्वरो रावणस्ते संहृतः ॥ रामोराधा
रमदलमत्स्येपत्रेभुजकौनकी माहेश्वरोधनुरुकुकुमहोत
द्वशकन्धरः । पौष्टकलवृत्ते मन्यस्मयत्नैः । धाता सरो
षावाहित्थेन रामभद्र २ तदेनदरोपयचापमेवप्रकोश
भस्मप्रतिपूषितजयम् प्रोपेयोबभाजंभाभजनतेमुखोनिम्न
चाहूमोवीकिणकालिकेव ॥ पौरुष सक्रोधम् अरे
धातानन्दः किमज्ञातोसि यदेवमस्मदग्रे महाराजे पौल
स्त्यमस्थिविपक्षिकृपमयं ते माणिक्यपरिहारेणाधिक
परिग्रहः यद्येवं दशग्रीवमवमन्यमानस्य मनुष्यपौ
तेनुरागः यद्विजातेर्भवन्नैमोजनमपहारे कुलिश
दाषिसम्भवो भवतो मानवरहल्यायाः ॥ धाता सरो
षहासम् ॥ किमर्थरे किमाध्यास्मदग्रेऽसि । विश्वा
मप्रणाय रोष मिदवन्नमोनमविरमस्वकलहा
दतिधिकर थमस्माकमुपाध्यायो दशकन्धरस्य ॥
विश्वामानो रामलक्ष्मणौ हृष्टा ॥ विहस्य वत्सराम
भद्र धनुर्ग्रहोपमर्पणमत्यनुज्ञोनातिनेजनकान्वय

पुरोधाः रामः । यथादिशन्ति गुरुवः इति सविनयं जनकौ
तकम् परिक्रम्य लक्ष्मणेन सह निष्क्रान्तः ॥ पुरोधा ॥
राजर्षे सीरध्वज धन्योऽसि पुत्रामा हे ष्वरं परिवर्धयद्भिदानी
न ते पुनर्वयमर्थम् ॥ वे ते नाहं ककर्मोद्धुनमहं श्राम
येत्किमपि प्रोहहे लब्धपुरविजयनो येन दहृशे न
जन्माष्टुं येन त्रिभुवनमपि प्रार्थितमिदं न देवहृष्यपी
भवति रामेरावणमवम् उर्ध्वायनेपथ्यावलोकित
केन सहर्षाङ्गुनम् पश्यत भवन्तः ॥ ॥ यस्मिन्नेकुध
तव्यतो भगवतः खड्गाग्रपाणिनामावाहके शोगुणतार
तोपाहिपतिः कार्णावते मायते मन्मके षु पुरेव भूषः
णपदे यातिप्रकोशेनते ॥ जनकः उत्सुकेनाटयति स्मृ
ता ॥ काकुस्थेन तदेव भार्गवगुरोः कोदण्डमाकृष्यते
॥ नेपथ्ये ॥ नन्धन्ने शश्विये पुनीञ्जारयत्रेशोदिशाः
कोऽस्पर्द्दनीर्टमहेश्वरस्परलयत्रेशेषा सम्पादयत्र
शेकुलदलाभृतः नान्यदायवधिरातिपत्रगकुलान्य(
शेव सम्पादयन्नमीलन्न्यमार्येदोर्वलदलत्कोदण्ड
कोलाहलः ॥ जनमहर्षोङ्गुनम् कथभग्रमापि ॥
पाता वैदेहीकरवन्धमंगलेयज्ञमहेमहिजाने नम्रवे
नारीणां च कपोलकन्दलनलो प्रयान्नुल्लधति ॥
येषु वदिषनामपश्रुतिशतैमध्येन भोज्र्मानेरामदः
णमहोदलसुकनयन्नसमौलिजमारवः ॥ पोप
कस्मादोद्धतेस्वगतम् अहो मत्कैकमीणाज्ञायिते त
रात्मनः दाशिरथटेः जनमहर्षम पादयोर्निपत्य
भगवन् कुशिकनन्दन ॥ इयमात्म गुणैरेव क्री
तामेतामैथिली स्वगर्हणवहारायलक्ष्मणयो
र्मिला ततः विश्वामित्रमम सर्वेसीरध्वजयदभि
ह्वितमवते ॥ राजा तनक स्पकर्णपवमेव कथ्यापि
द्दाभगवान्विश्वामित्र ममापिचक्रेषाक्षरप्रासतना

गोपालस्य समप्रियवादिनः परितोषकं धारयसि ॥—
विश्वादीयते किमपि प्रेषि भाता ॥ ऊशाङ्कजन्महित्यभे
माराउवीक्षुतिकीर्त्तिर्भूषाभरतशाङ्गबावभर्त्सये विश्वा
भातानन्दे हस्ते गृहीत्वा सस्मितम् वत्स सर्वं सामाभिर्वि
धातव्यम् आगमयस्य तावन्मे हाराद्दर्पणम् ननसो
लासम् नहि गृहीयतामेष भगवानो गीरमः प्रियस्वा
हृदमुत्तारकोमलेश्वरमानेन त्वम् विश्वा निश्चरात्र
उपायम् भगवन्किमन्यदीयकं वाचिकमस्ति विश्वा
निसृष्टार्थोस्मि गम्यतामिति ॥ भातानन्दो निष्क्रान्तः
विश्वा हर्षं नाटयन् ग्रस्तगतम् । दोलीलादलितेन्दु
श्रीवरस्य नवं व्याख्यात विक्रान्तिना काठ्यस्थेन कृतोवि
देहस्य पतिः प्राणप्रतिज्ञोभरः पयसामच्छसहस्रहा
नवनवोन्मीलद्विवाहोत्सवानेन्द्राकेषु वमेथिलेषु
फलन्त्यस्माकमथाशिषः ॥ गौडश्चैवलस्य शेषा
भाषमाणः भोः सीरध्वजस्य तनयप्रकर्षाधानो हि
विद्याहृदमयोगाढहृद्गानि वयोसि । यदनया प्र
हीनलवकन्यया योनसम्बन्धोपस्थितेन पुलस्त्यकु
लमुद्वेलमाणो वर्धीयान पिकोमलप्रज्ञोसि ॥ मु
निप्रतिज्ञस्य कौशिक । नथापि कौञ्चिदपक्रामति
वेलापिलकापनो । नाटकं वधायरायमपमाहु
मयमवमरः ॥ जनउवाच नाटयन् भगवान् हि
स्वयमेवेत्यरामचन्द्रवदनचान्द्रिकाप्रवाहेन निर्वाप
यामि तावद्दलीकधनुर्वर महत्संप्रार्थ्यमानमेथिली
कदर्थितमात्मानाम् नास्ति समरीचिपरिवपप
चेतिमस्याहिमाकिरणाविम्बस्तवधादपरोपि कश्चिदिग
दकारः केरवस्यन्तुक्रायपरिकामनः शौण्ड ॥ सखेद
माकाशे । हानयाविनिमीनेन नास्मि पौलस्त्यप्रार्थि
तास्मि विचार्थमे ॥ त्रिभुवनविजयाशियः सपत्नी । न

ग्रा-
रं
२१
21

नयतिकोभवतीमनात्मनत्वाम स्वजनमपिननेति
नूपयामः किमपिविपाटाभवेविनिर्गतास्मि ॥ सरो
षजनकं प्रतिमीरध्वजपोराणीभिरनेकविक्रमकथा
गाथाभिरर्थापितामेवीरस्यजयान्निरादमपतोदो
त्तमभद्रमोलयः यान्वयेत्यविशाषयन्मदमयेमैरेय
रणः ॥ पनेवुवसन्त ॥ स्वषामेजनसम्बन्धसत्कारे
णामिवरुचिनः पौलस्त्यहस्तवर्तिन्यासीतयाश्रम
विछ्यते ॥ साहेपम नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ॥
समत्राउन्तालैस्मरसहचरीचामरमरु। नरंगैहमी
लद्रुजपरिचमेरारभ्यश्रुचिनास्वयंपौलस्त्येनत्रिभुव
नभुजावेनमिक्रूतामेरामरूमाजनकपतिपुत्रीम
पयथाः ॥ सविमर्षमात्मगतम् ॥ अहोगम्भीर
मिदमुपास्थितेवत्स नत्कविणोमाल्यवन्तमेवपुर
स्कृत्यलंकेश्वरस्यनिवेदयामीतिनिष्क्रान्तास्सर्वे ॥
॥ इत्यनर्घराघवेतृतीयोंकः ॥ ॥ ॐततःप्रवि
शतिमाल्यवान् जृम्भमाणाम्बुद्धषीप्रमन्यप्रये
विभानेवविभावरी नष्टाह्निलोकोत्रिरूकलिदायदी।
धितिमहस्तस्त्रालवद्रानपास्तायतेकुऊभोरथांग
गृहिणीगार्हस्थ्यगर्हाभिदःअद्यापिमन्नेलायया
विशिवरेस्थिह्वास्तवन्तोमहस्थंसीप्रत्यभिजान
नोवलिभजोभीत्यासवप्रसराज् प्रविच ॥ प्रा
वीवामुकरीदिनामपगतेभानोदिशांवल्लभे। प
यनाद्यय:पतंगटपाटमाप्रेयनाज्ञिन्धनःलोक
स्पदृणादानिरंकुशारसांसम्भोगनिद्वारसोगमो । कै
कलोमतो गृहमीविपन्तुयोनिह्निपेमानत्वते ॥
सर्वेनानिरूपे ॥ सद्वैषं रजसमत्राटामोदमानपै
रसम्भोगमथोलविशंयदपाप्रभुजार्गलपालिनाग

जथानी ॥ अत्र यौवनस्यायेककुभिविहरणोत्तिकमदल
नमिस्राममभाणाकिरणलहरीकणिकामसरमणिरु
तोनिष्क्रामन्तीनवरनगरोः प्रोज्झतिवधूः स्वकस्यैवी
पेतः कुरमकरिकामुद्रितमुखः अपिच ॥ अयं मदनम
णालिनीनवविलासवैहासिकः । हिमांवितपने प
तिः सपदि दृश्यमानानि जाः स्तनोपुलकयन्तिवान
पलटयोः प्रियोरस्थले विपर्ययितहस्तयोस्तुहणपंक
पत्राङ्कुरः इतश्च ॥ प्रियवक्षसेतरपयान्त्यौ मिथः करम
वितकराम्बुजन्मानः करजव्रणाविरलस्तनपुलक
मसृणः किमपि विवदन्ते । अन्यत्र प्रभाते हेमन्ती
रहरहसहस्रसहचरीत्वेविधानवीजेमुकुलितमदि
येनलेखयति । लिखन्तीनापुनरेवमनियामस्यान्त
जवयोस्तुमन्काराम्भकरजपदमासाकम्पयति ॥
मुद्रितेमन्थाय ॥ अहोयतः प्रभृति वैदेहीवरण
यप्रहितेनपुरोधसाकथ्यमानेककुत्स्थकुलकुमा
रस्यमनुष्यकातिशायमसृणवृत्ततः प्रभृतिकष्टाद्।
दामनभवामि ॥ तथाहि ॥ तनाहशाकथमुदेति
मनुष्यलोकेतेजोऽद्भुतेतिरभिमन्थितनतावदेतत्तु ना
न्यवदानिचरितानिदशाननस्यापिचिन्तयाजति
रदिशुतः प्रभाति ॥ श्रुत्वाऽङ्गः श्रवमङ्गनेच मिथिला
हृतानामन्नः पुनश्चित्रापरूपमावहिर्यवदनहाथि
प्रकीर्णस्मिनः हेलाकप्रसरावरोधनवधूसीमन्तमः
ताहकसगदामाः ज्वलपाणिरयवतिमांवस्तीनलेके
स्वरः । विस्मयपरात्कार्योयकहृदाहरणोयमस्माकंवि
रमीविता ॥ प्रीतेविनाकिनिपुरापतिभूयमन्यान्नवै
न्यतोयदमयोसमवाहनेषुः तत्मन्मालिमस्ताविमामति
माजमघसावतसपानेमस्यावाटशाकन्धरोमि ॥ सविस
[illegible] ॥ विश्वामित्रवर्णि
[illegible] अहोमैथिलस्य [illegible] काठिन्यता

श्रा॰
च॰
ए
38

तेहि दिव्येमास्त्रसम्प्रदानेन त्तेह ष्टा न कथं गुरुणाम्
नयः प्राच्यामरीच्यादयः ॥ जामातापि महेन्दुमौलि
वलभीपर्यंकरत्नोऽयम्योन्नाग्रुघ्ननखेन्दुदीधितिर
सौ नायेदिनो रावणः पुरोवलोक्य ॥ कथं मिथिलाच
रितमनप्रहिताचिरयातिवत्सा शूर्पनखा ॥ २ ॥ प्रवि
श्य शूर्पनखा वामहर्षम् अस्मद्वेतलमन्दरि विवाहण
वक्षेतिर्दकातिपधारारद्गुलकुमाराणां महगुणरी
श्वरेपके ख्वन्तीज्वउक्ष्डिदणाविमाश्रामाणउथीभावनके
थन्ती श्रेहिश्रधुमानानिगुणालेश्चाकिदीजाविवक।
ख्वेहस्तपडिभ्याविसखावेदे ॥ माल्यवस्त्वेहे कथंव
त्साफूनखा ॥ वत्से अयमहम्रतरतोभवती ॥ शूर्पहष्ट
वथमिथ्यफेवमणिमयक्षिहरपगीवेमादामहो ॥ अहो
नमित्रिः विदाफःफकमाणजदाणिपश्चाअरकिलत्त
तोश्रणापडिकावणाजिम्भिश्रापमारिश्रमुत्तजहरेथिः
नहिश्रहिदकविणाकयफपधाणश्रेणाविश्रकोविदीम
दि ॥ अहवामाममलोविगुरूउमहिभावाविसेसेण
नणमात्तसेककवमाश्रवाउचरिदसमश्रमदाइणा
रावणस्सजाणामिमयफंवपरिपालयन्ते विहुदिजा
वणउपसम्पामिमविधारमुपस्त्व ॥ अयफवन्दामि
माल्यवन्ते ॥ इतागम्यताम् ॥ अपि भरतशान्तश्राभ्या
महवेदेहमपस्थितोदशरथ्यः शूर्पउपविश्यपदहरपे
श्रागदेकुमारगोराणामेगलेश्च । संहन्नेदावपत्तेमपमि
हिलाणश्र । माल्य ॥ निष्ठस्यश्रतिप्रकाशोयमथो
ध्याधिनेभ्रनुमीकणानानकीः इति शूर्पेश्रधः माल्यविस्र
ष्यअहोदरासनः दाविपवालणास्पकुशिकनन्दनोऽ
तोदकम् ॥ यतोपसवराजेयपरिणेतारामस्तेयाविन
सिवानेपविनियवाउप्रविषोनोनजिरीरगाहूमानेयदा
विदलयफकामेकमपथवीकायेमीनामितोनोविपः कुन

विरेनवहुनाकिंतेनकार्यिष्यते ॥ सूर्यं ॥ एवंगतेदेशोत
त्रमणव्यमाणोवसिष्टमहर्षिणोविश्रुधिश्रुंकरन्तोद्दिष्टा ॥
माल्यविलम्ब । तयोभिरस्यब्राह्मणादेशाधिस्थानिवज्ञावेन
दत्तकार्येनजहातिस्वाभावमध्यरोपिकाङ्गस्यवहुगुणोति
केनब्राह्मणेनचनमनाविज्ञातकादस्मादहीयतधर्मेण
शीलः ॥ परिणेष्यते ॥ तथाहि ॥ अविनयभवामन्तना
नोपामायभवन्नपिप्रकृतिरुचिलाद्दिग्राभ्यासःखल
हविहृदये । फलितभयभ्रंतामस्तस्छेददनमत्तमसोमसो
विषवाफणारत्नालोकोभयेनभृशायते ॥ भवन्तकिम
निक्रान्तोपवर्णनेन । कथमिदानीमयंगृहीतमतिष्ठमा
नोराज्ञसपतिः प्रतिकर्तव्यः स्यात् सूर्यं ॥ अयमनङ्गमी
हंसपरिहेतमस्राक्षोऽवाऽनक्रीअदि माल्य वत्से मामे
वम् महादोषाद्दिनाहन धर्म विज्ञायिना वीरश्र
दानेनपरिग्रहीतायावैदेहापहारः पश्य दोत्सलमद
यद्यपिज्ञस्वरमितिस्पष्टेनविस्पंदतेवैदेहीकरवन्यस्तव
नमितिप्रसैनातिनवीडयाइत्यालोच्यहृतरोसमर्मतिभिन्ना
दिष्टनयेनदूषणादान्तवन्तिनमक्षिणंचसहमातदग्रमेश
धनः ॥ कथंतस्मिन्निशाचरनाथमानतायितमतजा
नीमः सूर्यं ॥ तथातिष्ठयदिमारामहेणाश्रहोकालम
रमहृष्यदाणितिकृत्स्नाणनयलक्ष्मीलीलावन्तीश्रावे
महाराश्रशवणाद्विपवमन्तीश्रदि ॥ माल्यवत्सोकिञ्च
मतिरपिप्रकृदिव्यास्त्राणोऽथभवदिवौकसामनगाव
धनभंगमावानहोममहोत्सवः रघुपतिगुणक्रीडामेता
मवेदिजगत्त्वयीविपरिणामतेदोऽन्यंतप्रभृद्धमदेननः
सूर्यं ॥ कौसन्देहो ॥ तस्मिंविवाहमवेमधंपञ्चकणि
कदमाल्यनदेवमोकलीहहृधः स्यात तथाहि भिद्धि
लोपविष्टवलादाहृदयमालोकलत्रेकथौतानिदतिरा
नपत्रः नेवातिष्ठमानेपौरजपदप्रकृतनयोप्यनुनिष्टेव

म्रा॰ चं॰ २३

23

न। किमेतस्सम्बन्धिबान्धवाः यथोक्तमारभ्यकोगिनि
वउः स्वामर्थजेतनेपविक्रमयति ॥ माण्डलस्यचान्त
ग्राह्योभवति ॥ श्रूपं ॥ दीर्घमस्मेचनिःश्वस्य अयक
किदाणिन्वत्रेमाल्यवते सूर्पणकार्यज्ञासि अस्तिवनौ
कसामवीजामुवान समेत्य अमरावास्त्यामुपस्त्य
श्रमणानामसिद्धशवरीमभ्यर्थितवान् ॥ यथास्यवालि
नौवैरागेपालत्वापचरितः अक्तनयः किष्किन्धाया
कुमारसुग्रीवमभिषेक्ष्यमाणः स्वामवायिकमेत्वाकम
पेत्यते श्रूपं मातंकम ॥ कथकत्वनि अथा अ उ
वालिनः गहेवि। सहा उमसमीहोअदि नद्यो २ माल्य
ततश्चायोध्यातः कैकेयाभरतवान्तदत्तरणाय प्रेषितनाम
कुरानामदासीकठोतस्यापानवज्ञानलावलीपकनी
विताभिथिलाप्रान्तेरेनिष्ठतेति ॥ निदाघुकिरणवा
कराच्चवासीसतीच्छमहर्षियाज्ञवल्क्यमुपस्थायसमु(
त्थेवतिमेषमात्रानिष्ठतोहन्त्रमान्कथयति ॥ ततश्च
तदनुरोधनतहत्वमहीहितस्यचारीरापरपुरप्रवेशवि
घयामकुरवाणीरमधिनिष्ठन्तीमिथिलामुपेत्य प्रत्य
र्थिनासंविधानकमिदंदशरथगोचरीकरोषि ॥ इ
त्थंभाविनागुरुनिदेशपरिचर्याप्रसंगेनध्वान्तपाषाणवि
षमकण्टकव्यालव्याकुलांदण्डकारण्यानीमनुप्रवि(
ष्टः सर्वोप्यावेदशिको राजपुत्रः कार्यगौरवात्प्रियतमेव
वालिवधपर्वकेनप्रतीकारसन्धिनासुग्रीवमनुगृहीष्ये
यदिति ॥ श्रूपं सकोनकम् अयकिं पु ण से वि
। हाणश्रमाल्य ॥ कोणपद्ममेवकथयति ॥ श्रूपंह स
नौ अहोशूद्दृढशिरावसम्पद्ध्विलदा ॥ तदा माल्य तत
सु मायिसावयोगिनीसुग्रीवगुणानुरागोत्सवं ॥
तथ्यानुरागिणत्यतरेववि देहाभिमन्त्री प्रस्थितेतिमेज
नस्थानविहारिभिश्च निशाचरैरागत्य निवेदितम् ॥ अ

मनोवचनाभ्यवतः प्रयोगेन फलवतो विरोधप्रभृतिभि
रपितिष्ठते भुवि मध्यगिरिपाद्धरेषविहरतः सकेके
लतोपाहरणम् अस्मचेयास्तमायामत्तास्तरसमर
समगोयपुङ्गमुदितविबुधपतिवितीर्णमायापहरण
मन्त्रधारिणोदशरथस्य संनिधानेन प्रभवति ॥ अ
पेतविचिकित्सम ॥ अथ उवाद सङ्ग एवं करोऽग्र
रि ॥ माल्यविहृस्य साधु वत्सेह इसंगादिनीनेह
ष्टिः ॥ यदाह्वः योह्युपनन स्पुवदागनतिमन्यते
नस्योह्रिग्रमण्डलमभावायोनिष्टने ॥ अपि अ
भण्णामि अर्थि एवं कोस्मदिराममह्रो ॥ माल्य
वन्तो कस्मशयः लोकोन्तरं किमपि रूपमुन्मीलय
तोऽङ्गनिराज्याय भोगेभ्योपि वीतनस्तन्ते महाशया
अपि किंचिच्छ्रणाधिकिमपि श्रणार्थं न्तरमे । इत्राप
डिमदिनिनकेकेमि ॥ माल्यसहर्षम् कीदृशो
मेन अपि मण्डनाश्राणाश्रादेशिककन्तोपमथंन
धावडिदाणिरकाण्डमगासणामदामरहिणामख्ख
वेणामश्लक्ष्णनिश्चकशन्नोपराभूगामेपरावरे
न्ति ॥ माल्यसर्वमुपपद्यते । भुजाग्रोलिननमेदाम
करवकेदंष्ट्राकारवृणप्रकारकर्कशांकिमुपविभङ्ग
प्रवृत्तः मयेनपरपोडृतोन्त्यातिरञ्जनः कोनकादमो
कथमुपेदनेगुरुत्वनुबलीकेमुनिः ॥ परमनेना
पिमकलप्रथमंभिषिक्तकेवाढहृषिताभ्मकपिकल
कृतोगणाङ्गरभिभवोदाशरथिः अपिमाभ्यस्थम
अहोदरुमहेविनस्मिकृत्वतिश्चवङ्गपएवंसमाभावो
दिमाद्रामहो । मादामहो ॥ माल्यविहृस्य । वत्सेने
नावत्नानासि ॥ सर्वगान्धर्विन्यर्थसर्वदेवमयं यन्तः
भञ्जनाराममहेणाविजनेभुवनन्त्र्यं रद्रावीन ॥
गानन्यदधिरामोधिकनविबवणोमुनिः प्रामःप

अ॰
पृ॰ २४
२५

रघुरामोयेनगानेकिंभविष्यतितदेहिराजकुलमेवगच्छा
वः ॥ इतिनिष्क्रान्तौ ॥ विष्कम्भकः नेपथ्ये भोभोजन
काग्निहोत्रपरिचारकः पद्ये २ श्रद्धेः २ आजन्मब्रह्म
चारिपृथुलभुजशिलास्तम्भविभाजमानज्याघातग्र
णिःकृताज्ञानितरवक्षमतीचक्रजेतृप्रपालिः वक्षः पीठे
यनासव्रणकिणकठिनेसन्दृग्वानः एषः कन्याश्री
राजन्यगोष्ठीगजवनमृगयाकौतुकीडामदग्न्यः ॥ अ
पिच ॥ दत्तसैणाकपोलकुङ्कुमलिपिस्तेयातिभी
मेभुजेविभ्रणस्तुतरत्नराजविजयिज्ञानादरौऽस्यभुजः
द्राणावेवपुनस्तरोद्दृढतरयतिस्वादत्तरस्मात्पडादाह
रैः कुशचीरतत्तुभिरितिकृत्काङ्मुनिर्भार्गवः ॥ त
तः प्रविशतिसशरचापहस्तः क्रोधाद्धतोयथानिर्दि
ष्टो जामदग्न्यः जाम सखेदम् सखायाम्स्पष्टभोजिना
कृतातेनप्रत्यवसितास्तेनादृशः सौयुगीनाः वर्तमा
नेन ॥ धामधाम्निकुत्थैवकानवभवज्ञौर्वाणपाणि
न्यमाः पर्यस्थानेदिविसक्तवन्निवस्थावन्ध्यानसूनो
र्भजाव लक्ष्मीरप्सरविटसौधवलभीदिग्गृहपर्यङ्कि
काविश्रान्तैरलिभिन्नकज्जलघटागण्डाहतेमोदते
सविमर्शमात्मगतम् ॥ भामभोयद्गुणवल्लरीमुपनयन्
क्षेप्यकक्रान्तिकेभयपन्तिविप्रगाववोधस्वहृष्टशाक(
णोत्पलग्रन्थयः सचास्फालयतिप्रकोष्ठकमिमामु
न्मुपपनामामहोभिषत्रेवलयानिदाधारयिनाउज्ज
ग्रमेधाधनुः ॥ सरोषविकटंपरिक्रामन् भोभोक्षि
त्राः कुद्दाधारथीरामः ॥ यस्मिन्नजनदेसहस्तन
लकपोतस्त्कृदम्भकपाकवलग्रहस्यविघ्नीभूते
धृपितयित्वद्धचतयनाङ्गिरेणापरःगुःश्येनायमन्वि
याते ॥ ततः प्रविशतिसद्यो सम्भ्रमोरामः २ साके
पाक्षियरेणानक्रमवतीदेवाङ्गवानीयते पर्यस्य —

मवाप्यवापनिग्रमेसम्यग्विसामानिव । स्मरणोचन।
पविनोचशुद्दशोकाष्टामथिर्म्याह्युभिलेज्ञोभिर्भगवा
नसोगमस्तुपानिदिष्टाघदर्पितेच्छने ॥ जाम ॥ सविदे
पालस्मम श्रात्मानेप्रतिव भरमोगरेतिवुरलीकलहे
कमारव्याहितमरोषरमान्धचेताः हृष्टोस्मियः कु
तमिष्योहृसितेतोधीवाभ्यांतस्वापभंगमपिहासरणः
स्मृणोमि ॥ अहोमामरणपवासितस्पस्मृत्यग्रुको
लकटप्रवेकेनज्ञगत्मनाइरमस्फुसितम किंचोरका
कस्याः कश्चवः स्मृतिविषयमयेनागमज्ञाणंवीयोज्ज
मामज्ञायचारप्रचितपितवाधामर्षनिसारवत्नः ।
वारानामस्त्रविश्वान्विशासितविषमदत्तज्ञातिप्रोहः
क्रथाज्हृन्तगर्भामिषरुधिरवसाविस्रगन्धीकृताः ॥
रामः हृष्टामहर्षवद्धमानम ॥ जेनारंदशकन्यारस्पर
मनाशेः श्रेणिनिःश्रेनिकानल्पात्रूपसमस्तलोकार
विजयश्रीश्रयमाणोरमः । यःसंख्येनिजहायानरे
हयपतिंघान्नोमंविहृष्टवान्यः हृष्टेदयतोपिबाणव
जयेमोयंकृतीभार्गवः ॥ दाणंचनिर्वर्ण्यसस्मितम ।
अहोमकोयमाणानेकरसानुभावगम्भीरमधुररम
णीयोगः ॥ तथाहि । जटादथनेमूर्धोपरस्पथन
पीवाद्धाशिवरेप्रकोष्ठोरोज्ञादंवलयमिशुदणाव।
पिकरः प्रत्रकश्रोफास्त्रव्रणाविकटौज्ञाडुनमिदंश।
पात्रामेणीयीहृमपिचवदतःकलयति ॥ इत्युपस
र्पतिनाम । विलोक्य ॥ कथमसोस्मृयमाणगुणान
नुपकल्पितनाकारसंवादीदाशरथिः साधरेराजा
न्यपोतमाध ॥ सविधमपसरमंस्मृतकामंकार्पितन्न
पानयमधमाधितोषि । हृतिमिवकारिकृम्मकृटको
दिपकरकधोरनाथोकरंकरेगः ॥ रामः सस्मितेभग
वान्भार्गवगुरुतामंत्रूपयोरेनावदेवान्तरम ॥ श्रादेश

प्रा॰
वं॰
२५
25

भगवान्भृगुर्जनयितो योत्पत्तिकवत्सलयोः देवो धूर्जटिरस्त्र
कर्मणि गुरुर्वीर्यं तद्दृष्टं गिराम् समद्वीपवती ददुर्वस
विप्रर्षिद्विजान्कश्यपप्रायान्प्रतिमप्रभावने कस्मै चि
दस्मै नमः ॥ रामः ॥ अरे क्षत्रियडिम्भ ॥ तत्त्वानेन मे
मौञ्ज्यपौरुषात्कार्षण्या किमप्यत्र न्याय्यायितोऽस्मि ॥
किंतु ॥ नाराचैः कृतवीर्यनन्दनवधूर्बाष्पप्रियभाऽ
कैः कृत्याद्य ततजोर्थमर्णविमथद्द्रुमपितस्म्यायपयः ।
सम्प्रत्यस्य ममत्तगाद्गजभुजः क्रोधस्य निर्वापण
दत्तानोथनरैस्तु यो णरमहा जातो भवानिन्धनम् ॥ रा
मः बालस्वभावसुलभेन कुतूहलेन कृष्टं धनुः भगवतो
वृषभध्वजस्य तत्रानुषंगिकमममालमीदृशेन संघट्टनमत्र
न मया गणितमस्त्रमासीः ॥ जामदग्न्यः क्षत्रियडिम्भक
मथ्नतापश्यमात्रे वासिते परशुराम भवान्नाजीगणत
महासेनोयस्य श्रमदग्यमदेष्टासहचरैः घोरैः मुक्तोऽजी
वहिंसिविषारजन्मा मम भवत् ॥ रामो चदान्नाणाभज
वनमहाडगविषमामयं वीरोवारानजयस्वपविशाव
मवनीम् । रामः प्रणाततम् प्रसीद भगवन् अविमर्श
कारितया नगणितोसि । न पुनरवलेपात् स्त्रीपुरवी
रजननी जननी तवैव देवी सत्यं भगवती गिरिजा पिय
मे हरो वंसीकृत विपालमम्वावलोकत्रीडवदी
लभुक्तादयास्य हर्यो बभूव जामदग्न्यस्त्वश्रुत्वमपुन
तक्रोमत्वतः स्तोत्रवर्यामुपक्रमयन्तदेनं त्कोपाणिको
पतामस्तम् द्विपत्तिनखेलकाले वीरगोष्ठीविनोद
प्रियं परशुरयं मे ताड्दत्पक्रमानः ॥ रामः स्वगतम्
अयं के भगवन्तं विश्वामित्रमृषिमपि स्पृशति ॥ भव
हेवं तावत् भमावेक्रियेदन्तरणेव मितेन तत्राधिन
लाधेनवृद्धरोगाभवाधर्मेन वदन्ति चित्तम् कृतोन्नय
द्विम्यो यन्नवयाहृतीह दृशामिदं चोदं चवीरव्रते ॥ तत

श्रीधाद्विरमप्रसीद भगवञ्जात्यैवपूज्योसिनःजाम ।
सक्रोधकम्पम् स्मगानम् अहोराजन्यपोतकस्यजा
त्मनोमहावीरप्रहृतायाः पइनेरमुवलितमत्निप्रस्तु
त्निवैदग्ध्यम् प्रकाशम् आः पापजात्यैवकेवलयाऽ
जनीयः परशुरामः कथमद्यापिनिरायुधोसि: ।वि
नयतितुलितैर्भवद्वचोभिः किमपिनवेविहएवद्रिं
कनेनः अयमजनितकरः हतात्रदेष्टाककाचकलेरङ्क
तारजत्रिशिखः ।। नखेषु ।। नवलभोः ।। त्रैलोक्य
प्राणाघोणः सर्वासिजवसतेः सप्रसूतोभजाभ्यासदति
नामवर्णाः ऊलिशाकठिनयोङ्गान्देवासराणांख्यात
न्वालोजगान्निज्वलतिमनिरर्येपार्वतीधर्मपुत्रः ।।
नेपथ्ये भगवान्भार्गव ।। अप्रहतविषयैवितव्वत
लत्रशाहूसियमेवमेदिनीरदित्राणानवबध्वयज्ञनोम
ज्यसमस्तनिनशुष्कमायुधम् जम अयेपशान्तगाभी
रणाजनकेनभवितव्यम् नदभिशुत्वलोक्य ।।राम
वैमीरयुक्त ।। भगवनस्मूर्धशिष्यान्तुराणाबाजसिने।
यिनः याज्ञवल्क्यादधीतब्रह्मविज्ञानेगहीतवाक्य
एवासि ।। किंतनायमवसरः ।। रवीष्मनेपथ्य ।।
पश्य ।। अवनिमध्यिकविमानमपवस्कन्धवारानवम
थम्हनकेभ्यः सम्प्रदायाद्विजेभ्यः विरमतिरमणीयाङ्कुर
न्ययज्ञान्तथमेनाखिलन्स्थतिहत्पारहसारः उदार
नेपथ्ये ।। भृगुतिलकनमस्तेमुञ्चवैमनस्यमेतदुरु
णामिदानीमान्समानयोणः । वहतिवनकिमसेतु
त्रमाणेऽपिरामेचिजगदभयदानस्थूललक्षोभजसे ।।
नाम ।। रामंप्रति अयेवैरकर्कशाक्षराः कपथः रामः
सप्रश्रयम् भगवन् अयंतातोरघुपतिः नामसव्याथ
म् पिचवर्तः दानित्यम्यायकदम्भोइदः नेपथ्याभि
शालम् भोगानन्दपारपाप्तत्रामधेयाभितेणामनना

मानाहो भवान् किं पुनरनभिज्ञोसि वीरव्यवहारस्य
पुरमथनधनुर्विमर्दनोत्कंप्रदहद्दहन्निव मामेतिनीव
मर्चिः रघुनन्दनकठोरस्ववाक्यशरैः । परामित्रघाति
मुघातिपात्रभाजः नेपथ्ये आः जामदग्न्य ॥ किमे
वमतिप्रसक्तः सन्न्यस्तशस्त्रानपि बलाद्युद्धनग्रोहय
सि ॥ जाम सरोषम् अरे विदेहप्रसवपांसनो ॥
अयमधिपतिर्भासामेकान्वयो भगुतो गुरुस्त्वमसि
तपसिहं चर्षीयानिति स्मातिनिह्नुषे ॥ कथम
सिथवेनामग्राहीनदेवसमाप्यसेममभाहित्सकलद
त्तालस्वकन्तोरस्ते भवान् नेपथ्ये ॥ भार्गव कथ
मेनाहङ् वाक्यगौरवमिति गृहीन स प्रहारक्रियासम
भिहारस्य भवतः परमेव ब्राह्मण्यवर्तमानस्य पुनरूप
लवन्ते ब्रुडयः नहि रमाकियच्छिरमपरमपिनाद
यिष्यते भवन्नमाग्रधपिधाविका ॥ जाम अहोवा
त्सल्येनास्नामेवपानानन्दमाकुलयति ॥ भवन्न
मान्हुयामिनावदेनस्य नदभिमुखस्य आंगिरस ॥
रघुभैपाल्यायेममपशुपुरोडाशरसिकः हार्थय्या
मव्याज्ञोऽहं भुजभृन्नस्मात्रिरुत्वः अमीषामुत्तिके
किमपिक्रलमन्तकान्य लवशोविधानानमत्स्वयदभि
रचितेनेभृगुपतिः आपादानियापुत्र भ्रूणहत्या
पानकिन्त्रि समेन निष्प्राणाहि प्रहरणमित्वाक्षणाब्राह्म
णेषु नैर्धारशस्त्रारस्पोवामाद्भ्यासि ॥ कथमेव
मतिक्रामन्नस्माकमपि ब्राह्मणवर्चसात्र विभेषि ॥
जाम सगौरवहासम् ॥ अरे ब्राह्मणबन्धो बान्धकिने
यमेनमगोत्रपांसन ॥ ऋषेः शास्त्रकथाममीयदि
मनोर्वेशोमनुष्यांकुरः ॥ स्वाच्छद्दृशगणोयमाह
निगला: स्त्रेत्रयोनेवेद्वान् साम्राज्ञोसामथा वसाध
कनमेघनेष्ठिदाकारणं ॥ धिग्ब्रोवीऊ क्षिकमौल

णाकिणग्रास्थिमेमायेकरः ॥ नेपथ्ये ॥ भार्गव २ इहैवेद
वानामिवासिस्सगुरोस्सनाभिः स्वायम्भवस्स भगवानस्मभवो
हगुस्तेतेनातिमात्रममरणाहृदयेमदीयमद्यापिनन्दति
दपाम्यननेकृहाष्टिः ॥ राम सोचेहीसम् किमार्थरेर
मारथ्यकिमार्थनाचापिहृदयेनन्दतीति । कथंवात्स
न ॥ यदेशानव्याप्रियतेमेपरशुः ॥ नेपथ्ये आः जा
मदग्न्य ॥ गुरून्धिदिपसि ॥ पुरोजन्मानायप्रभृति
ममरामः स्वयमहेनपुत्रः यौत्रौवासपुत्रकुलभवावदिति
भजाम् अवीरेवीरेगाकलयन्नजनोमामयमथ्यावड़ो
जष्टाहिजदमनदीलापतिकरः ॥ राम सावज्ञेरामेप्र
तिश्रेरकिमयेलक्ष्मणोभवत्रेपुरोजन्मानमपदिशति
रामः मविलक्षास्मितम् प्रसीद भगवन् सप्ववायेयोव
नादर्वाचिनिपूताथमधरेवलेवयस्यिवर्तमानोयानिका
निविदद्वगाणिमलयति ॥ राम सस्मितम् कथमे
नावन्यपिमाममख्याणमाशंकसेहृदनुवज्रीवल
येह्रामेवममत्तमयिष्यमाणामनवत्तमयिष्यते ॥ विनि
वीत्रेहिमाविनारगणिमणिरथ्यन्निवीति ॥ नेपथ्येप्र
ति ॥ माधरेलक्ष्मणमाध ॥ कनिष्ठनरोपिवरं भगवा
न् नपुनरयेहृष्याम्येहोरामसेति ॥ पागुष्टेःशिरसेत
रपनखैः कोज्याद्रिदत्तावले भित्त्वाहंसयानिमो
क्तिकफलान्याकीर्यपर्यापितानाम् मेस्त्रीहतिमथि
ष्टिनेविहिमयिदात्वेणकल्येननेदिष्टाकौन्तकमा
भिमानिकमसिहंकोपिवीरोऊरः ॥ नेपथ्ये । भा
गंवज्ञविन्ननमिदसर्वोकफलसम्पन्नेः आभिमानि
कैसेयमिकैवा ॥ रामः सरोषम् नेपथ्याभिमत्ववे
वत्माकोयमचपलनलेकृविनयातिप्रगोहः यद्रुतनोथ
लिपियाश्रीकृदवे ॥ नेपथ्येप्राव ॥ नसीमयमस्ति
तमसज्ञामदग्न्य ॥ पवित्रितोहमार्येण ॥ राम वि

अरा॰
व
१२
९०

हस्य रामेषु प्रति ॥ कथं वाचमेवं स्मरतामस्मदभियोगप
राममनीसमर्थयमे कवचहरोऽसिधारैरेव प्रतिक्रियन्ते ।
शस्त्राणि । किं चरे ॥ राजन्यभ्योऽन्यमेवं वसतेभ्य स्त्र
केचापार्थके कौशिकोऽपि दात्रीचर्यामेव ऊनकंचनेन
गोत्रादेषो वज्रलेपः कलंकः ॥ रामः सगर्वस्मित
म् ॥ जानन्त्योहि दिनकरकुलक्षत्त्रियपात्रेभ्यो
विश्वामित्रादपि भगवतो हृष्टदिव्यास्त्रग्रामाः अस्मि
चेषोकथयन्ननुजनोऽत्र्यंशोवा विप्रेषात्वग्रहणगुरु
णः साहसिकाहि भेषि ॥ जामदग्न्यः रामऊ
मुत्वव सिष्ठ इव विश्वामित्र इव स्थलिवाचकलेपरशु
रामः ॥ धिक्कष्टमस्त्वावदवाचः क्षत्त्रियाः स्मर्यते
कोधातिपायेनाटयन् अयमहंभोः सहृदपारयमपो
त्केन्यपुत्रैस्तु नर्भिर्जनकजलकबन्धस्कन्धनिर्गलद्धी
भिः नवरुधिरलताभिः लेभमलीलायनाकोरणाभ्
वमतिशैशिस्त्रशीर्षःकरोमि रामः सरोषम् आः जा
मदग्न्य ॥ केयंवागितिभेषिका ॥ द्रमनिक्रामतिप्र
सह्य कदाचिदिक्वाकवोऽपि उर्मनायन्ते ॥ जाम ॥
यास्वकेटीवन्धम् ततः किम् रामः सावष्टम्भम् ।
ततश्च ॥ मैत्रिस्त्वमभिर्वराज्ञविजयैर्थंतेभुजस्त
म्भयः कन्तोनोरणमालिकांपुनरमेद्याविधामारि
भते । इत्यामित्त्वयि वर्तमानमधवानस्त्रापविघाः
जाम सम्रम्भम किमार्यकिमात्थ ॥ हाहामीत्याहि
लोकार्धवर्हित्वामस्यथम् अहोसर्वेताःमामिद्रमान
दारुणमनानवेदसीविदेहदिलीपयोः कुलेनाम
कतिमविधान्याद्रनयः भोः भोः समहीपकुलप
वेनवर्तिनोराजनस्त्रेनयथम् ॥ येनसोविति हन्त
मानरमपिदत्त्वामधामवक्त्वादाभिर्नीयपरस्परयेनक्षि

द्धेतिः क्षत्रियामेदिनी । यद्ब्राह्मणवर्णमनाधीश्वरेणः
क्रौञ्चस्य हेमकूलाद्घाट्यास्थिकणाः पतन्तिसप्तनःक्रु
रौमुनिर्भार्गवः ॥ रामः सरोषपरिकस्पनरपानप्रत्य(
लान्किमपिदिशमेराघववद्धः शिशुक्रीडमग्रविग्रह
हरधन्वानवग्रः अहंकारवशार्जुनभुजवनवश्चनक
लानिसहस्राणीवाद्धः कण्ठयकनरक्लीपहृरव ॥ जाम
ग्रः पाप ॥ विकर्तनेकुलकलंक पुनस्तरानदेवपा
वंतीदयितकोदण्डदलनमुद्राववयासि ॥ अहहदति
योपिभार्गवस्य कार्तवीर्यावनाधिनेभुजदण्डमालिष्य
ते ॥ अहोगरीयान्कालः यदग्रनपूर्वंश्रावयति य
दृष्टचरमपिदर्शयति ॥ अपिच ॥ वेराजन्यकीट ॥
मानाम्पवयघ्याचितः परिहरहोमार्जनोमत्कोदण
मनेकराजकवधस्वाध्यायमथ्यापितः तेनैवास्ति म
वत्सयघपिममक्रोधायमोत्सर्गिकस्तत्संप्रत्युपसर्जने
गुरुधनुर्भग्रादहेहेतमान् । रामः जामदग्न्य ॥ पट
सुरीभनाद्वल्लियेप्रुराननीकीर्तिपत्ताकानविरानीमे
वदृष्ट्वानेपश्याभिमुखम् वत्सलक्ष्मणाधनुः २ जाम
वेदत्रियवटो अनात्मज्ञ तस्यापमीषाभुजपीडनपीतस
वे प्राणाप्यमस्पतभवांस्तन्निमित्तमात्वम् राजन्यकप्रथ
नसाधनमस्मदीयमाकर्षयामेकमिदंगरुड्यजस्य
ग्रान्ब्रेनपुनरस्तेवधनुर्याकिलास्मानभियुक्तमेतत
मनेदीदितानाचिरस्यहोनापरशुरस्माकमस्पवेतिरा
मदस्मिधनुर्यर्थ्यति ॥ रामः ॥ गृहीतं भार्गवसमग्रा
ज्ञानिनीभुजभित्रिं नवोहिविमर्दनमप्रदेशमवनगवः
जाम सरोषपरिक्रामन् भो भोः दान्तेणवालेणवनेन
सातिकर्षमानः भवन्तु ब्राह्मणोवासव मत्ताभिसारः प्रति
विरुद्धनवास्मिन्नापिचोवैनयिकः अदयारथमरामं।
निर्विदेहेन्द्रमखीवलयमिहविधने रोषणो रेणुकेयः

इतिनिष्क्रान्तौ भोभोः पौरजानपदाः प्रवर्त्यतां माङ्गलि
कमातोद्यम् प्रसन्ननामयद्वैदेहीविवाहोत्सवो जामदग्न्य
विजयोत्सवेन ॥ कन्याकाचिदिहाधिकम्मिलितयाः स्व
दित्यस्यावलम्बीतापंगमयत्वमोमलमावृज्येनत्राव
लिम्बीदिवम् ऊर्वीणेनरवृहद्येनचक्रुषेनाशयणीयेधत्व
सान्ध्यायाथयारस्वभागेवतिक्षेदादमोघीकृतः ततःप्र
विधातोरामजामदग्न्योः रामः भगवन्भार्गव ॥ परेशाकृ
तानोविहितमपिमाहृभवतः प्रकृत्याविप्रेभ्यःपुन
रकृतमाक्षात्रचुभवः विगदारत्नौरेणहायितदपिरामेण
गुरोणातेनयोविद्यावीरव्रतमयमपिद्रास्यतुभवान् ॥
जाम विहस्य ॥ कथमपराद्धमस्मास्वत्तेन ॥
यदर्थमस्माभिरसिप्रकोपितः । तदस्यहस्त्वानवधाम
वैभवम् विपीर्णमर्वमयदमस्मदात्तरेचिरस्यकेवि
लघिमानमश्नुते ॥ रामः इत इतो भगवान् जामद
मस्यविधुकमत्रमयम् मास्मिनेवस्त ॥ अप्रपार्श्वः
क्षत्रियकानां जनपरेषु विरथचारः तत्कुपुनरस्मा
त्रेष्यसि ॥ रामः भगवन् भगवतो याज्ञवल्क्यस्याव
मध्येकृतानिधेयंमविधानोतातजनकोवत्रभवन्नप्रति।
पालयतः एहि विहरया पाठ्यमधुपर्कैकृत्यास्थितम्
इत्वाक्रम्य विदेहास्पुनीहि भगवन्नस्तु जाम वत्स ॥
अपविहार्यमातिथ्यं राजन्यश्रोत्रियाणां किंपुनरेवंवि
धवेत्वानसोविनाचारमवलितविलक्षोनयाक्रोसि ॥
धर्माचार्ययाज्ञवल्क्यमपेन्यावलोकयितम् आचारस्त
त्वम् यस्यस्मृतिमपेत्य स्यात् किञ्चिद्रूपैः नेपथ्याभिम
गवतेनसैयापेत्यतेवन्नवर्णमनीषिणः नमोभ
यत्रीदुपदादेवीयाज्ञवल्क्याययोगिने ॥ नेपथ्ये ॥ गा।
लामप्रौनवल्लतेयाम पाप्मानमपहेनते पुनन्तु पावमान्यास
जाम भगवन्नुपमानोभव

तेनद्रष्टुमक्तहे ॥ तदहमन्यत्रसमामरण्यं ॥ तेप
थ्य ॥ शिवास्तेपन्थानोवत्सनिजमहेभ्योनिजगदहा(
किमन्यत्तस्मैदेयागुणमयाशिरोमाल्यमासितः त्रिलोके
निर्माणस्थितिनिधनवन्धोमेधभिदोभवाक्रांतिःवष्टी
ऽस्तकलमधिष्ठायरमते ॥ जाम ॥ वत्सरामभद्रा
मः प्रातापय ॥ जामनिवर्तस्वनूनमिदानीहृतको
तकामारमंगलोपचारः ऋष्यरक्तललोकस्तप्र
नीहते ॥ इतिपरिष्वज्यनिष्क्रान्तः रामः सोद्वेगम्
कथंगतोभगवान् तदहमपितातसमीपंगच्छामि
इतिपरिक्रामन् पुरोवलोक्यकथंतातपुत्रनकप्रे
नपरामिवर्तते ॥ इत्युपसर्पति ततःप्रविशतोम
नकदशारथौराजानावन्योन्यपरिष्वज्य ॥ सचरित
मिदंमैतितासिकानोनजदिव्यंरस्याति ॥ यत्तैवेषव
स्तः भृगुसुतपरशुदर्पाद्विराजमेहजविजिह्वषामव
कर्थतेजः ॥ दशापरोक्षलोकसहर्षम् कपमागतो
मेवन्तोरामभद्रः जन ॥ सखे ॥ महाराजदशरथ
॥ पचव २ ॥ त्रिरात्रान्तेनेजाक्षिजगजपजीव्येजनति
ताविधातासर्वेषामुपरिसविता रं ऊलसनम् विने
तावर्णानोभृगुपतिभुजादर्पनिकषोमहावीरः श्रीमा
नमस्तमयमदर्पोविकरति दशा निकषं ॥ समेह
मृ सखेसीरध्वजरघुराजधर्माधिकारसर्वधुरीणः स्त्रि
श्रुरपिवन्तोयम् तदास्मिन्नरसाधर्वहृवर्णाश्रमभा
रमागोत्यंक्राविनपोवनेदिलीपकुलाचितेनविधिना
वेयमातुस्मयभोद्मामहे ॥ जानसर्वेदशारथ्यसाधुने
हृदयमीहशोक्रमादेववानुशासनव्यम् रामः उपसत्य
ग्रभिवादयतेननप्रत्येहिवत्ससहर्षमालिंगति द
षा राममालिंग्यसखेनेनकरामभद्रमभिनंदेजाम
दगन्याविस्मयपीतिरेवधेयानवसः कालतोपगतः

अना॰
प॰
२५
99

कोहेतुःप्रविष्टलक्ष्मणः ॥ इयमार्यमामकरयोपनी
तामध्यमाम्बायाःपत्रिका । राजानौसविनर्कमन्योन्य
पश्यतःरामःसहर्षम् वत्सलक्ष्मण ॥ अपिमध्यमा
याःकुशलमम्बायाः कथयन्त्यार्यामकुशल । लक्ष्म
आर्य अथकिम् ॥ रामःनूनमस्मत्प्रवासदौर्मनस्य
मम्बायाःपीडयिष्यति ॥ जन ॥ लक्ष्मणहस्तात्प
त्रिकांगृहीत्वावाचयति । महाराजेदशरथेदेवीकै
केयीविज्ञापयति । यथा । नन्मेवरद्वयमङ्गीकृत
पूर्वमेवयाचेविभर्त्तभरतस्तवराज्यलक्ष्मीम् वर्षाणि
तिष्ठतुवनदेशाद्दण्डकायांसौमित्रिमैथिलसुतासहि
तश्चरामः ॥ इतिराजानौसहर्षकौतुकं रामःरामःशिरसि
पत्रिकांकृत्वा वत्सलक्ष्मण ॥ निजामत्समद्राघव
महाध्यायिनीप्रजावतीमादायपुरस्ताद्भवेति ॥ ल
क्ष्मणो निष्क्रान्तःरामःतातौममाज्ञाशासितम् जन
आख्यास्य ॥ पाणिंगृहीत्वारघुपुंगवेनदेवःपुराणः
प्रष्टोविवस्वान् धिनाद्यकेकयचक्रवर्तीकमेद
मेनाहशामाःकिमेतत् ।इतिमूर्छयति ॥ रामः त
थैवपटाञ्चलेनवीजयति ॥ दश आख्यास्यकोप्येष
दौमनस्यायतिसूनवत्सो । भावोऽद्यतास्यनमयस्तुतमो
मयस्तु भोक्षहमात्रमिहमेपुनरीहशोमोहावत्सराम
कथमुत्सारामकथमुत्सहमेविहातुम् ॥ विमृश्य
हावत्सोजानकि । निशाचराणामातिथ्यीभविते
दशरथगृहे प्रविष्टासीतिमूर्च्छति ॥ रामःतातो
ममाज्ञाशासितम् । २ । जन आख्यामि आकाशोल
याज्ञाहितवत्सायःपत्नीरेवानुहतिःप्रसादीकृता
विमृश्य सत्य एषम ॥ धनुरुत्तोर्वत्सोदशाम
लभमैकुशलनमाःपरेधानेवत्सा

तातश्चवः प्रियेराजामुक्तैरसमिरपमाक्षिप्तमयशास्त्रुरिव्य
मास्मामाविकथ्येमयेकेकयकुले ॥ कञ्चुच ॥ वयमपि
कथमेननजपदेषु वह्वलीभविष्यनाभरतराज्यलक्ष्मी
कर्णपुरउमालपल्लवेनकैकेयीनयंपामासान्नरानमत्रम
यलोकस्यसद्वृत्तदासाः ॥ रामः । तातजनकयथा
स्मस्यैतातेनप्रणामितथाभवतैववधेयामितितिष्ठा
न्नः । दशा आश्वासयोथायवन्सरामभद्रपतिपाल ॥
यमामितिजनकेधार्यमाणोनिष्क्रान्तः ॥
इतिनष्टोराज्यवेच्चनर्थः कः ॥ ॥ ॐ ततः प्रवि
शतः श्रमणाजाम्बवन्तौ ॥ ॐ जाम्ब ततः २ श्रम
ततोमिथिलायानिष्क्रम्य । मन्थ्यंराकलेवरमवीर्य
मास्तिप्रतिवेदितेचस्वशरीरमधिष्ठायगंगायाः ॥ जाम्ब ततः २ श्रम
हेगवीरपरंनामागात्पभूतास्मि ॥
ततश्चममानयदमेवनास्मित्रिमोरामलक्ष्मणोविर्य
सीतेतिसर्वतः पाहोमहानभूत् जाम्बसहश्रम ।
श्रम कावेतौ रामलक्ष्मणाविनिकर्णाधारापिपति
नागुहेनाहमनयुक्तानिवेदितवती ॥ सुग्रीयता
दशरथेनमतिप्रसादात्माग्नाः पुराणपुरुषस्यकौ
लास्तुतत्तः तासामयेगुणमयः प्रथमाऊमारोवी
रोऽततः पुनरसः सपगाद्गतीया ॥ जाम्ब श्रमणोसा
प्रक्रम ततः २ श्रम ततश्चोदकान्निवर्तिताउया
चिकवन्धुवर्गः ससम्भ्रमः समस्मीपगतेनगुहेनो
पनीतांनावमधिरुह्य ॥ तीर्त्वाभूतेषामोलिलम
ममरधुनीमात्मनासोत्तरणीयस्तस्मिसोमिमित्रिमत्रीम
यमुपहृतवान् तातरंनाविकायुष्मामग्रालस्तनीमि
पावरसुवतिभिः कौतुकीरज्वरदत्तंकृत्कादन्नीयमा
नः दृणामवलमथोर्चितहृदंप्रतस्थे ॥ तस्मिन्नि
णाह्वनात्रमत्रैतिन
पलदीनकतलेकुमारयोर्नदाग्रहण

अ॰ पं॰ ३॰

वृत्यास्मि ॥ ज्ञात्वा श्रमणो सर्वमेतत्कालप्राणोदयं
भविष्यतिश्रम श्रेष्ठं तु निषादपतिश्रोत्रयेनैवाति
श्रम श्रनौनेवगणराज्ञे सपक्षानितोर जनपदाः पि
तुः स्वर्गाधिरोहणवार्तामभिधायी दाशरथिर्निनी
षोगामभद्रमयोध्याम्प्रपनेतं तेनैवपथाचित्रकूटम
पगतः ज्ञात्वा ॥ मातृकृम् ततः २ श्रम ततश्चो
त्सर्वेतस्मिन् आर्यलोकेषु कैकेय्यानामाकल्प
मकीर्तिस्तम्भो निखनता केनापि प्रज्वलितस्तातः
ततः प्रतिगृहाण राज्यधरामिति पुनः पुनरनुब
ध्यमानो समभीरस्पृहीकया प्रत्याह घ्रः कृतज्ञ
दापरिग्रहो भरतः धारभेन प्रेषितमस्य पादुकाद्व
येन शासनेवाधिरोप्य प्रजानामात्मदायिकमवे
क्षिष्यमाणस्तदैव नन्दिग्रामं गतः ज्ञात्वा षष्ठम् ॥
हत्वफलितमसमदृष्व साय परिश्रमाभ्याम् । त
तः २ श्रम ततस्तु भावमथो वमाश्रितस्य
दतस्य प्रतिषिद्धमस्वग्रहणमिति निश्चिन्त्य ज्ञात्वा ।
षिभिर्जनस्थानवासतव्यैः खरदूषणप्रभृति
भिर्विराधो नाम तीक्ष्णः प्राकृतः ज्ञात्वा विहस्य
थिमूर्ध्वान् आयातिकेहिकार्यैरन्तेमघोविशुद्धि
ततः श्रमनिमथवधतणादिमहृदयेऽज्ञस्मह ।
घोकदीचीक्ष्णीमोधरैर्हिकी पिनाक्रियामतिवा
लभगवनाचनस्य मदमाहिर्धेयेनाविन्ध्याचल
चापलसमावितिसमभ्यातिनावानापिदानवदी
वेदीनिद्रामंगलकलेनकलशयोनिनासमापा
समस्तमेवदेदेहीमपारयन् ज्ञात्वास्वगतम १
रेतत्कृपानेनाम । प्रकाशम् ततः २ श्रम ततः
रहोभिचारवकभाण्डमिवमत्तनेयोदेह्याविदेह३

क्षितिविदारकाकः ॥ ऐषीकमस्त्रमधिकृत्यनदात
मर्दनाकाणींचकारच रमोरत्तु राजपुत्रः जाम्बवन्तः २
अम ननस्त्वक्रामेणैवसतीदण्डादीनुपर्यायमतार्य
अम ननस्त्वक्रामेणैवसतीदण्डादीनु पर्यायमताव्य
नीव अगस्त्यश्रमसनादस्मि पञ्चवट्यां रघूत्तंसः जा
व महर्षम् तर्हि हस्त एवास्माकम् । कियदन्तरं अ
थमृकजनस्थानयः अम आर्य खल्वयापि श्रोत
व्यं स्फुटणोषि ॥ जाम्ब अवहितोस्मि अम ननस्त्वका
मुकीरामममनुप्रविश्य परसंदास्यामीति मेकल्पितव
तिरोहपनकिनीस्त्वर्पनखा लक्ष्मणेनैव वर्हिः प्र
क्षिणीकर्णनामोष्ठमथीभिर्स्तिस्रभिराहुतिभिः प्र
यज्ञितयाचक्रे ॥ जाम्ब ॥ सानेकम् अहहमफान
नर्थकः सहनुः अथभगिन्यास्ताहशे विडम्बनमव
लोक्य ॥ खरादिभिः किंप्रतिपन्नम अमविहस
य रामभद्रेषु तत्पयनुविप्रतिपद्यते ॥ जाम्ब सहर्ष
हासम नन्किंवालिसहायकोपसंख्यायिनो विराध
वापहन्तमध्यानमुपयन्नः अम अथकिं जाम्ब ॥
अमणाप्रकृत्यमिदानीं राम रावणयोर्वैरम् अमहस
तीआर्यमन्येखर प्रभृतीनाम भिमवाभिधानेके
वलेलोपायतिवाचमात्मनः पुनरनहराय पित्सनखा
मुखमावेदयिष्यन्त्यभिभवेदशकन्धरस्य ॥ जाम्ब
अम तेल चूर्थानमनर्थकन्दमुपत्येस्यम्प्रयोस्मि ॥
ऐलाकेन पुरापि कौशिकमखोदारम्भ ज्ञैकेधरोध
शाश्वतिके विरोधमधनात्वेनेहतारवान्धवाः उत्सा
हप्रभमन्त्रशक्तिभिरलंभ स्तुत्फलतावलीदृमः श्रु
पनखानिकारमपरं हष्टाकथं मर्षयते यानेतयो
विरोधमत्युद्गतोत्तुङ्गमनस्यैर्दाशरथिरसहा
यः स्वयमत्तुनाम सरसन्धानमीषत्करःस्यात् अ
म श्रुणु किमिदानीमनुष्ठयमस्तिममार्हिपिवा

पुत्रो निषादचक्रवर्ती गुहो लक्ष्मणमित्रम् । अनेन
सोपानेनमस्वाधिरोहो रघुपतिरस्माकम् । जाम्ब
सदृशं स्मिनम् । अमुं गोसन्नमस्मि सुग्रीवपदपा
निनीनङ्कसहसरमणस्थायनिषादिराजमित्र
मणानिष्क्रान्ता । जाम्ब सर्वेनोनिरूप्य । अयं पुर
ाप्रियसुहृदस्माकं रदिकिणस्यादिपाः पुरायन
जनाग्रुरिवहस्यपने नदेनमनपालयासिनावव
इरहस्योगरुः कदाचिदेषु लंकाद्वीपहृतासु मगु
मलभेन ॥ प्रविश्य जटायुः अभ्येवयमस्माभिः पञ्चव
टी । यदस्य गोदावरीतरङ्गसेकमृदुमांसमलपरिसा
रारणमालिन्याजनस्थानसीमानः । अपि च ॥ दृप्य
न्मधुमत्कोकिलवधूनिवधूतांकुरप्राग्भारप्रसरत्य
रागसिकताङ्गांसलदीर्घमयः याः श्लाघ्यादमिलंध्यल
ध्यकभयान्येवैराणत्कारैरगाधा वाहिभिरस्तिलमपद
वीनिशंकमृणीजलम् । जाम्ब किञ्चिज्जयस्तत्पक्षेन । शु
नरियत्नावेगेन वयस्यः जटायुः दृष्ट्वा कथं जाम्बवान् सा
खिदमस्तनः समाजयिष्यामि तावज्जवन्नम् । मयाहि मा
लयाचलमेखलायादार्य सम्पातिपार्श्वादानमिवाद्य प्र
वर्तमानेन मारीचसहचरस्य ज्वर विमामरण्यानी भ
मिलक्ष्यतो गानसजानं । नदानीं विषममापांकमानेव
मां नामभमजस्तिहृत्स्मरयति ॥ जाम्ब स्वागतम् ।
वयमप्येनदेवप्रतिपित्सामहे । प्रकाशम् सखे नर
स्यानिनिष्क्रान्तः । जटायुः परिक्रम्यावलोक्य च इयमसौ
पञ्चवटी ॥ नीतो दूरं कनककपिणा कुञ्जनागामभ
ः पत्यूरेनेडुमनमनसरत्पोषणमाः कानिष्ठः विभ्य
निभ्रान्त्यविषणानि मनः पर्णशालां च भिदन्ती
क्रोष्टप्रणयति निनामाकर्णितां वेणीयम् । अहह
आर्यपुत्र आर्यपुत्रेति क्रन्दन्ती जानकी मिव रक्ष्यमाणाम्

वैदेहीमेषपापः क्वगच्छति । ततोऽपि प्रतिकम्पतु अरेरे रा
वण । वृद्धीमिदाकोविज्जकरउलस्पर्शमलिनामिमाङ्गु
वृणास्यद्भुरतिहृदिपाभेवभवतः कुलेयं षा किंनत्वमसि
गणितस्तोपिगुरवः पुराणाब्रह्माणः कथमिवपुलस्त्यप्रतक्ष
यः पुनराकाशेअलोकाण्ठहासधूमधूसरितनवमेकल्मी
कृकिमन्यैरगदतोपापादः किमार्थं ॥ जगद्विलोभिसी
ताद्भुमामिषहरलोमम अयंकिलजरठ्ठः कादहाय
नेष्यति । आः पापकथमेवमभिद्रुयासि ॥ तिष्ठ २ भुज
विटपिमदेनवर्थमन्यं भविस्तृतगपसरसि चोरः करि
माकृष्यमाणः त्वंजरसि विरथात्रसामपसारकीलिजरि
लकरजकोटिदारकमोजटायुः इति निष्क्रान्तः विष्कम्भ
कः । अविप्पलतमणः अहो जविवारदारुणक्रोय यो
कलन्यामहतो विषमोयेदपाविवन्नः यास्मित्रितिकन
ष्यताभिधानमप्यस्माकमनपायिकम् नयाहि ॥
तत्राहमस्माकमहवञ्चनस्पृषामन्युयमानोगिरं । ता
वोक्तः प्रविलीनवर्णाविधुरामार्यस्ममामोतिमे । चापे
ताननजटायुजीविनकथापर्यन्तमामाथितक्रोथोत्पीडति
पीनशोकजडिमाटहिस्तु विश्राम्यति । नेपथ्याभिमु
खिंतस्मिन्नार्थमारीचमथनः हृष्यन्तामनूरवावीकमु
ममभिप्रवक्ष्मानाविन्ध्यावनवीथ्यपः प्रविश्यरामः आ
कापोलदृष्टंवक्त्राजलेवाप्योथैवाभजसमुद्दयेवानसिवा
वभूवत्रप्राज्वलन्तामिवभविनाशेनवरमे । अहोदिव्यो हृ
स्तेकथमातिविरादेषुनवलप्रवीराणापम्यारधावदन
येनामिवालिनः विम्बप्रपमवेदमिनेहृत्योपोलस्त्य ॥
मिद्धप्रोत्तवपरस्पराग्पस्मितेरेभिः प्रपोत्रस्यनेत्रनेरय
पुलस्त्यवर्णमभिनः स्मरेषु देवर्षिषु । विश्रमत्रिय
गनानमयिनेडवीरलज्जाभरम्लानश्रीरुक्षचनसंलोभ
गवतोधातुः कर्णवर्तने ॥ तामनुध्याय । हाप्रियेविदे

हगानुवृत्तीतिसंवरणं नाटयति । लक्ष्मणः उपसृत्य आर्य केय
मभिषेगो यो नाम भवाहृशानप्यास्पदीकरोति ॥ एतत्तिय
मनुदेवाहारुणोदारुणापि । संवमयतिवहृगाथेयोहिम
हतोमनः ॥ रामः दीर्घं निःश्वस्य । सहजधैर्यसंवरस्य ने
योहृदि प्रचण्डस्फुरत्स्फुनियन्त्रिताः श्वस्तुकिंकरवेयदष्ट
वयाकिमपिमामवजित्यविजृम्भते ॥ लक्ष्मणः एतेवलोकय
आर्या यमप्रेतान्नजटायुषोवीरलोकसाधननसिद्धतेन्नम
णपामत्रिवेश ॥ पश्य भग्नोयेकष्टमालिशवणारण्यास्तेन वः
जरह्णतापस्किरिमणाभंगुरनाविवेज्ञाटितप्रटद्धन्धनः ॥ रामः
सकरुणम् हासीरघजगजपुत्रिमततदादृक्त्वयाथन्यया
पदीकृदशाकादृजमारक्तज्वाननः ॥ उनिलक्ष्मणमवृष्ट
भध्यानेनाटयति लक्ष्मणः गतेमहादोषाः खलयमतिश
मत्यमानोमानसःशोकाख्योविकारः इदन्मनःप्रसार
यामि । प्रकाशम् आर्य पश्य २ विन्ध्यगिरिराजकन्या
नःपुरपनामन्तरेगृमालिन्यः वेनस्वनीभिरद्भिस्तोयं वि
गुणानिकोदधते ॥ रामः उन्मील्य चक्षुषी । दीर्घमसंव
निःश्वस्यवन्मदपानीयमेनम् उमद्दवनविषायजाप्र
दम्भोऽकहकनयामिकविषमारमन्त्रेमदवल्लकरिकर्णान
नवमुखरमपूरमनोरमास्तटिन्यः इतिपरिक्रामतः लक्ष्म
ण्य श्रयमितोगिरिर्माल्यवान् इहमदिघविषाणव्यस्त
पाषाणपीठमवलनमलभतेहिद्रुभिलीभृणाहत्याः अ
हारविहरमाणप्रोष्ठ वल्कतिक्काचयवाकिनकिरान
त्मलमालावनाम्नाताम रामः स्थिरं दृष्ट्वा सकरुणस्तम् । प्रतिप
त्रिवंभयानन्दैपिधावणाभनोयपामिलितमलिमिस्तंभ
रयनेकरसविभूतयः अभिनवघनच्छोरसकः सवर्तिमा
लवानिवापरवधगर्भाधानप्रियंकणीरयः लक्ष्मणारय
मोनधाकोमिलमायितमानमनस्तु ॥ इयमविरलप्रसा
पुष्पन्नारिभिजरस्वना तनरवयवेः प्रानन्तलेस्येनिवि

म स्मितमभिनीय ॥ सवितर्कम् सदिष्टमस्माकप्रियस्वहृ
दालेकेष्वरेण ॥ प्रहृष्टम काञ्चरकुमारभुक्तिदौभागिनेयोऽज
नकेनमुक्तः मनुष्यमामन्त्रमुनोनियोगीसाहानजलिष्टनिद
गरुकायमनोचास्माकंतत्रविहारिषुजनिचरेषुपदच्युरीह
तिमात्तिष्ठमानोभवद्भिः प्रतिकर्तव्याविति नकिमयंब्रवीति
महावीरः॥ लक्ष्मकिञ्चिदुपसृत्यइतआवाम् । इतोभ
वान् । वाली॥ भोः कावीतोयुवान् लक्ष्म महाभगगाय
दितियावावाम् वालीआयुष्मान् आकारविशेषागम
यन्निजातिविशेषानम् नहिशेषंब्रूहि लक्ष्म नत्वक्रमेवरा
घवाविति वाली साम्पसूर्यवंशपरयिविहरणोनिदान्तताको
विशेषोरघुरुयदभिधनोराघवावित्यवीदणाम् परिकल
यित्वमिष्टेनामसंस्कारिकेवामहहकथमप्रन्यप्रत्ययाभि
ज्ञिनोमि ॥ लक्ष्म सधैर्यमस्मम् आवांनोरामलक्ष्म
णौ वालीसविमर्षमात्मगतम् कथंतावेवसर्वनामपदे
नप्रसिद्धाविन्याह ॥ नतुकिमनयोरन्यतरः पिनाकधन्वनो
दमयितासोपिरामभद्रः स्यात् भवत्वनेतावत्प्रकाशम्
एकोवेषपरिग्रहः परिकरस्साधारणःकर्मणामाकृत्या
मधुरत्वमेवसदृशंतत्त्वेवगम्भीरतानद्दृष्टचिरमन्तकोस्मि
कतरोवांरामभद्रः पुनः सर्वदत्तवधव्रतोभृगुपतिर्येना
वकीर्णिकृतः लक्ष्म सविनयमिव आर्य साक्रन्दन ल
क्ष्मणस्तवरहम् वालीअयमप्यपरोदाशरथिः कोपीका
नेवासीरामः लक्ष्म अथकिम् वालीसहर्षोल्लासम् कि
ञ्चिदुपसृत्यभोभोरामभद्र एषवैवर्णमात्रव्यवसितजगतोभाग
वस्याहंकृत्यपदहन्तमानितस्त्वमसि पार्थिवरिरामयतः स्वप्रभ
नम् कदोष्णस्वेदसम्यः मामिनन्दयामतुवेस्पर्शकानुदिकारो
वीरश्लाघीभत्र्रस्मांपरिचयतुचिरंचदयानन्दनोचरामः हनुम
सहर्षम् सप्रभमहावाहुः संक्रन्दननन्दनः येनवीरेणमा

योकिष्किन्धायामियेमही ॥ रावणाभिभवश्लाघाप्रथमउदात्तम
मश्नुते । इतिक्रामतिलक्ष्मणमहाभागआर्यइतइतोभवान् वाली
उपसृत्यमहाभागरामभद्र । सुरासुराणामस्माभिर्दीयतांस्व
भिकोस्तनिः अथमेनारदस्तुहोयेनासिभजगोचरः । रामःम
हावीरकिमुच्यते ॥ सर्वाभिषिक्तोसिसमन्नोणानाम् देवम
हामस्तनाद्विषत्रुपस्दिनस्वचर्यवेणिवन्धप्रेक्षाधारालवैप्रस
मरसमरोदूगमरोजाविज्ञेनः योविज्ञोनश्वानवाणश्रेणिनि
हनिभेनिर्भराभंगुरभूभीमभ्रिमद्रिरंगेरुदवहननषारस्य
दंणामहस्तम् । अपिच वन्दीकृत्यजगन्तिजित्वरभजस्तम्भो
च्चत्रस्त्यवैरदेवराजमपिद्यविद्यतासन्ध्यामसाधित्र
म् ॥ प्रत्यक्षीकृतकार्तवीर्यचरिताद्रन्पयरेवांसमेसर्वाभि
र्महिषीभिरस्तुतिधयोविस्ब्धपिविस्मापिताः ॥ वालीवि
हस्यविरायताजित्वरवीरचक्रसारंकवैतनिकपयपनस
त्वाम् सधामधर्माणामिमांचवाचेनश्रावतस्त्रुपस्तिमा
नसेमे ॥ किंतु । येनाच्छिद्यसमस्तपार्थिवकुलप्राणात
कंकार्मुकं । रामस्यप्रतिलम्भितोभृगुभवामन्तंगसिद्धस्तु
चम् उद्धंवीरचिरस्यधाममवनमलङ्घूर्भवस्त्वस्त्रयीहन्त
न्त्रणरोहणोविधमिमोवाहूवहूर्ताम्यतः ॥ रामःसस्मि
तम् नन्वीतदर्थिमोधीकंयुद्धसर्वसदक्षिणाम् संनमस्य
वमेरतोलक्ष्मीमूलहरंयतत् । ननमहाभागोपिपास्तमाद
नाम् ॥ वाली ॥ साधुभोमहात्मन्प्रियप्याधमेमभिवदासि
। किंपुनः नयोहिसांप्रमिकपदोषतोयदीमजानातिप्रति
रूपमायुधम् । अयमस्थपीभिः कपयोनपाशिणस्तलाश्च
मुष्टिस्तुनालोस्तुमतिनः ॥ लक्ष्मण आर्य साधूक्तंमहाभाग
न ॥ नित्योपनतस्तोगधान्वैवनेरस्त्रीजातिः रामःविहस्य
धनुरास्फालयन् सह ॥ सर्वोत्तप्रणेराणावशिरसायुद्ध
येषाभागिनेचकैर्मोनमयापयातिनभजस्थामानमर्व

वर्णानाम् स्फुरमिन्दुनावाध्यायेनेह शोगलतिस्फटति न्मयिर
सनूयासेकोभावखिरेण विपद्यते ॥ इति लक्ष्मणोनथार्यमानेति
मीलिनाक्षेपव । हे प्रिये दारुकारण्यविहारसब्रह्मचारिणी
निगुनः संहासवने ॥ लक्ष्मणः विदमात्मगतम् केनपुनरेवरा
गोरमानुरेणनिरस्क्रियते ॥ नेपथ्ये ॥ आः पापदनुकबन्ध
हनकोयेनमविसि ॥ रामः आकर्ण्य ससम्भ्रमम् वत्सउरा
त्मनाद्दनकवन्धकेन महकलहायमानोयमस्तेगृहइ
वमूयते ॥ वज्रश्छलानिरन्थ्यासिनन्तविनमायपसेवेति
लक्ष्मणोनिष्क्रान्तः । रामः पाश्चातोवलोक्य सकरुणम् ।
देविवामभीलेष्वागच्छसीन्धधजननन्दिनि इयनेवैविस्रम्भम
सेवदिनीनिसुलनिकुञ्जलेखा ॥ इहहि सव पुष्पितखल
लसेनह्नत्वाभवन्त्याह्नानमितिचन्द्राणां दशांयिघेसविना
म इति रहसिमयानेभीषिनयाः स्मरामिस्मरपरिमलम
दाभंगमवंसहायाः इतिधैर्यमवष्टभ्य लक्ष्मणहस्तागतेन द
नुवेनास्मथेवास्ते ॥ ततः प्रविशति लक्ष्मणोगुहश्च ॥
गुहः जयतु २ देवः ॥ विनेनाहस्मानामयमभयङ्गौदि
विषदोकनिष्टः काकुन्त्स्थोजयति जगदाश्चर्यचरितः य
द स्नेपा प्रानंरजनिचरजन्मग्रहमजे विजित्य साखोलोकानवि
कलपानिश्चनदन्तः ॥ रामः साधुहतम् देवयानः पन्थानः
शिवास्तस्य ॥ वत्सगुह त्रियति वर्तमानः काश्चिदचल
इवलाक्षितः किमसौ दत्वानानेनानुप्रहरणीहोनः गुह
देवकन्द्धनिभंनामदेव्येन्दूंनिक्षिपैककपीश्वरः ॥ तस्य
कंकालकूटोयं कुमारेण विलोडितः ॥ ततिमितिजन्मा
सम्पातिपुनवलिनामहानभियोगः सम्भाव्यते लक्ष्म
ननः किम् रामावत्समामवम् माननीयः खल्वसौ पुरा
णवीरोमहेन्द्रस्य तु ॥ गुहं प्रति । ततः पुनरागच्छतोव
मत्स्यायोज्ञनवाहुसगः संवृत्तः गुहः व्योमयानेन सत्वरम
निकाममिरावणपोनादेव्याः ॥ रामः सापांकम् रामः किं

प्र॰ ना॰
प॰
१२३

४३७

स्यात् गुहः पतदुत्तरीयमुत्सृज्य हनुमानग्रहीत् नदेन देव
गुणानुरागिणा कुमारसुग्रीवेण सम्भाजयितुमुपस्थितं वनो
मेरुलते देवस्य प्राभृतीकृतमिति रामस्यार्पयति । रामः गृही
त्वा हृदये निधाय सास्त्रम् हा देवि विदेहतनये ति कथमु
त्तरीयपेशासितसूक्ष्मतन्तुमीलिताञ्चलं लक्ष्मणमवलम्बते
लक्ष्म निश्वस्य सौविनिधारराजकपाले सुग्रीवस्य ॥
गुहः अयमृष्यवार्तामनुयुञ्जाने ॥ रामः स्वागतम् जान
त्वेव दशाननोपहृतेनः प्रयसीमंस्विवा चन्द्रापीडस्य या
सिन्मविशिरोदामस्य येकृतवान् अन्यापेवाजनीचरस्य त
पुनः कृतनाटवीकनाहिगवातेमम चन्द्रहासहतक द
ग्लायमधाहृतः लक्ष्म आर्य । कथमस्मासु वनौकसोपि
मोजन्यमनुध्यते ॥ रामः किमुच्यते । सुग्रीवः सनाभिरस्मा
कम् अस्माहि । सभगवानेतकस्य वराजवंशस्य प्रमावि
तासविना । हृदयस्थं चोत्तरीयं हस्तेनवन्मगृह्णसह याभि
सुग्रीवहनूमतोर्दर्शनाय उद्यम्यकगामिनं मार्गमादेश
य ॥ गुहः सहर्षमात्मगतम् कथमचिरादेव जाम्बवतो
मत्रशक्तिः प्रकाशम् ततः मातंगाश्रमवर्त्ममायति ॥
सर्वे परिक्रामन्ति गुहः देव एषविरथतिमुदमदगोत्रन
तावृपनीपप्रसूनमस्तचयान्नितान्तमेघः पालप
लकिनजम्बूजम्भनकेतकोपोतविपुक्षावरगुरन्थीवन्धी
वोविन्ध्यलेखाः ॥ रामः सर्वतोनिरूप्य सखेदम् समस्ता
न्मीलहहललनहीलेगनकलालचुप्रेहू त्नम्पानिलविट
लरेलामरभयः अविघावेटहीघानलिपिकरीणांममपि
याममीहमालम्भोविपिनविनिवेशाविदधते । लक्ष्मश्रा
पेडतमावत् मथमहमेयोविरहलिरहंकारहरिणी म
खेलोकोन्मीलहृदकेकताहगांसहचरीम् विलोक्यो
नकैतीमलमलाभिनि प्राकशाणि हितः पारव्यालन्धानो
हृदयमपराहं नतपारः ॥ रामः सास्त्रम् हा देवि मारीचम

गयाव्यग्रे मयि ग्रामे चरावणो ऽग्रासा मिव त्वं रंगीनां नवोत
पषणामि चलक्षी ॥ लक्ष्मण स्वगतम् कः पुनस्तया पायेन
विनोदयते हृदयमर्थस्यानेपथ्ये भो भो वानौकसाः क
पयन्तु भवन्तः केनास्मत्कीर्त्तिकामिनी चंक्रमणाय वे
नोये विवर्त्तितो ऽद्य नगराजकं कालक्षेदः गुहः दृष्ट्वा
समयसमस्तमम् देवपश्य २ कनकमयसहस्रपत्र
पुण्डरीकरचितवैकदकप्रभामण्डलेन जगन्तु भिक्ष
रक्षदंष्ट्रानामलंलोणो मूलितदैराज्यमहरावनीहल
वते। [illegible] करजन्मनारोपरागेणापि यांगीतन पादथा
नः स्वगपुंगवोयामिनपवाभिवर्त्तते ॥ पौलस्त्या
वयवौचसंकट। वीरायय स्मेहरिः नित्यालोकन
कौतुककाभसनिनीः धौकेसहस्रंहपाः पिण्डीकृत्य
दलकुलेनकनकाम्भोजस्वजदत्तवान् दाणवदे
वस्यवीरसंवादगीष्ठीयमस्यामस्कवार्त्तामन्त्रयति
नदग्रतो गत्वा दिदृक्षावर्धयामि सूर्यनन्दनम् रामः
एवमस्तु गुहः वालिके पुनरेना वत्कुमार सुग्रीवस्य
यान्मित्रत्वयथायान्तरितं देवस्यदास्यामि स्वामीति
रामः अपवार्य। लक्ष्मण एवमाह गुहः स्ववयस्यः
किंच ॥ मत्तोऽस्माद्भ्रान्तिसम्पत्त्राणाम अपि प्रभ्रान्ति
मयेतत्त्रे सिद्धयाः उदर्हवालिस्थाने सुग्रीव मादि
श्यनन्तरमादाण्डभ्योसमग्रभ्रान्तिवैरपारंगतमिस्कामि
लक्ष्मण ॥ यथैवमुपयुज्यमानमिन्दुस्तन्नमयेत्यसुग्रीवे
णोपयोज्यमानेन साध्यिरितिवकौये ख्यातपर्णः रामः
समितनम् साधेवब्रवीषि किं न पश्यान्यौलस्त्यकण्ठ
भिजरभुजवलोपक्षायमाणः कपीन्द्रो नायेनस्मन्दृशी
तक्रचिदविदितविधौनेषसाहाय्यकामः सोहं सुग्रीवमे
नहलनहृदनमेमित्रं मिस्कामिपश्चात्पावसैन्योपयु
नव्ययशिथिलपुंखं शाकमागधयावः ॥ लक्ष्मण सा

न्नदर्शिनी बुद्धिरार्यस्य ॥ किंच । विधूतशापेन दनुनापि
देवभूयं गतमिमवलम्बितेन सन्धिष्टमार्यस्य ॥ यच्च पु
निषादपतेर्वचसि देवेना वधानव्यमिति । रामः उक्तं ही
यि प्रतिकूलमर्हति । लक्ष्म गुहं प्रति वयस्यैवमस्माभि
रासुग्रीवो वक्तव्यः ॥ पितायेरतो धामवनवासिरस्मत्कु
लगुरुर्मन्त्रवैमात्रेयस्तदपि सन्नमित्रमसि नः अथापि
मनेयं शिथिलयसि कोपेयनरलाः शरास्ते वालि
दानजरमलोलाः प्रतिभवः ॥ रामः विहस्य वत्स गु
हप्रबलपौलस्त्यगतेनामर्षेणा धूयमानो यया क
याचिद्वासौ मित्त्रिरभिदध्यान्नाम । सनन्तसमिध्यमा
नमानकी विरहवैश्वानरेण रामचेतसा पुनरग्निसाक्षि
कमीव सुग्रीवो मित्त्रमभ्युपगतः ॥ गुहः सहर्षम् परम
नुग्रहीतो विकृतनयः सपरिहासस्मितम् सुग्रीवे यदि
पदपानमधुरे देवहृदीयमनः किंतस्तेन विटंकरोतु
भगवानम्भोजिनीवल्लभः नवेनाम्मजराज्यलाभसु
मोऽङ्गनेनयस्तेजसा सर्वस्मादधिकेनउस्मद्वृत्तरो लोके
भुवतिष्यते ॥ लक्ष्म विहस्य ॥ कथं उपनतजन्मनो राज्य
मंगीकारितावयंवयस्येन । रामः सस्मितम् वत्सगुहन
नावत्सकाशामेव प्रति मुष्णते हृदयम् गुहः सप्रश्रयस्मि
तम् स्वामिन् इयमेव महतो चोली ॥ सन्तोमनास्मि दै
व प्रसन्नाः हन्त वसन्ति । कस्य प्रतिमुष्णोति स्वकमलेभ्य
श्रियं रविः नेपथ्ये । भो भो वनौकसः कथयन्तु भवन्तः उ
न्नभिकरेकविक्षेपसम्भाव्यमानगम्भीरावष्टम्भनिर्भरो
णाकेनास्माकमियं चिरस्य भुजकाण्डकण्डूतिरपनेष्यते
गुहः स्वगतम् अये दर्पसमयाविततदोर्भ्यां नित्यसमर्ष
णः नाम वन्दीरणादीपः प्राप्तो यो प्लवगेश्वरः १३८
तमपि वीरयात्रा दर्शनसुखमनुभवामि ॥ प्रविश्य वाली
सुग्रीवं लोकय । प्रमत्तोज्ज्वलालकतीकावेतो । नियतम
नाभ्यामेव दानवनाथकं कालोत्तरे पनिमित्तने भविनव्य

ण लम कृतागन्तुकटीरतोरस्यतो वीरत्वयाराघवेण तत्संरक्षम
होविपाल्यकरणी जागर्ति सत्त्वरता सोपित्वामक्षमनैव दैवेनश
रवीकृतोसि ॥ वालीसरोषश्याः काकुत्स्थ ॥ अस्माद्दोर्मूलक
लेकषमभुजग्रन्थिभंगप्रसंगकोपालेकेनुदत्त त्रिभुवनाव
नयाप्नोति सर्वस्वमाय। यःकश्चिद्विप्रमोयं मखलुकलि
वरिदानसाधारणाद्दादत्त मर्दीयमानणो विजितभृगुपति
हामजिह्वाकुनोति ॥ नवेह्निविमन्दतमोभूमिमव ॥ वश्ति मनोरथे
निष्क्रान्तौ। गुरुः स्वगतम् दिष्ट्याफलितमस्माकं मन्यतोवानर
न ॥ लक्ष्मणेपथ्याभिमुखमवलोक्य ॥ इदमन्यतोवानवर्तते
वयमार्यस्यपार्ष्णिग्राहमिवसम्भ्रममादायमेवानवर्तते ऊमा
नदहमपिधनवारोपयामि ॥ प्रहृष्टदृष्ट्वा सहर्षम् ऊमा
वालमावेगेन। नन्वयंसुग्रीवोरामगुणानुरागेणवालिम
त्सरेणहिगुणिनोन्माहः। समरसीमानमवनरति ॥ ल
क्ष्म दिष्ट्या ॥ मणषवैकर्तनिः अथापरः कः गुरुः अयम
पिकिष्किन्धेश्वरस्कन्धावारैकवीरः प्रभञ्जनस्यपारस्येणेय ॥
पुत्रोहनूमान् लक्ष्मणसहर्षम् कथमयममावाञ्जनेयः अन्येरपि
श्रूयेहि ॥ बलशापपरिद्विष्टस्ववीर्यज्ञानयन्त्रितः अन्यैरपि
भववीरैः कीर्यमाणमुपेक्षते ॥ नियतमनेनस्वचर्ययाहा
रयशाल्यमङ्गरिष्यते ॥ इदेनवर्तमानमेकन्तेलाडयतमा
र्यस्यजयलक्ष्मीपरिग्रहयोनवेयथासिवयमयंवासुग्री
वोवानकेचिदंयोनाधिकारिणः गुरुः ससम्भ्रमम् ऊमा
रपयूप ॥ २ सप्ततालानयेभित्वावालिप्रहरणीकृतान् ॥ प्र
हृष्टाचवालिनेवाणोरामनकणीरमागतः ॥ अहह ॥ प्र
णोत्सैकनकपुष्करकण्ठमालामनुत्रेणादाथारथ्येयवि
हिनातिथेयः दिकनकलसद्दृयथासविदादिघोलः पौते
सवीरदायनेकपिचक्रवर्ती ॥ लक्ष्मणसविदम् ह्लादेवस
नन्दनकनपुनरीहृधोमहावीरप्रकाण्डमान्मजंसहर्षेण
नायलोचनैरवलोकयसि ॥ नेपथ्ये ॥ अभिधुनिः मंगलगी

अ. रा.
प.
३६
36

तेच ॥ गुह: सहर्षम् कथमाचार्यजाम्बवद्भिमन्त्रितैःपा
नकुम्भकलशैर्नीलः कुमारसुग्रीवमभिषिञ्चति ॥ स्वयं वा
स्य देवो दाशरथिः काञ्चनपुण्डरीकमालया कण्ठमलंक
रोति ॥ लक्ष्म प्रियं २ नः नेपथ्ये ॥ भो भो वानरराजकुलगा
लाङ्गूलधूपयन्तु सर्वनैषवो महाराजसुग्रीवः समाज्ञाप
यति सज्जयन्तु भवन्तः सर्वाणि यौवराज्योपकरणानि ॥ अद्य
महिषीतारादेव्याः प्रह्वनिमन्त्रितुं प्रहितप्रहनूमन्तमौर्ध्वमौर्ध्व
मौहूर्तिकेऽग्रे कुमारमङ्गदमभिषेक्ष्यामीति लक्ष्म तत्स्व
स्तोयस्माकं सर्वथा हृदयंगमः किन्तु वाली विलीनो यैर्व्या
पिष्यति वासवम् अन्तरिते पुष्यहस्तनक्षत्रे ॥ जय २ जगत्
पते राम भद्र । लक्ष्मणा वालिनि वहेण प्रशामितं दैरामप्रवैरी
रणया ॥ किष्किन्धायनैकदेवनमय्यां तारापतिं दीप्यते ॥
नमारं युवराजमङ्गदमपि श्रुत्वा तिरहर्षादभूद्बष्पाम्भः सुव
तौच मौक्तिकमयोगुल्मः सहस्रेश्वरणः ॥ लक्ष्म ॥ प्रिया
त्प्रियतरेण: वयस्यन दृष्या वासपि महोत्सवसंविभागिनो
भवामः ॥ ॥ इति निष्क्रान्तौ ॥ ॥ इत्यनन्तरोत्तरवेषप्रज्ञम्
कः ॥ ॥ ओं ततः प्रविशति माल्यवान् सर्वतोवलोक्य
सखेदम् अहह कष्टम् दग्धः प्रदीप्त पावकपरिचयपि
णस्य लेमवेषमाकः दारुणमनुष्ठयमानेहनमति लंकापु
रोद्देशः अपि च निजकिरणैश्च प्रमुषितत्रिमोत्तनकर्म
रूपमेदेषु मन्ये भवनेषु हत्वानुज्वलाः फलतोनुमीयते ।
विमृष्य ॥ अतोऽनन्तिवारतामभविनव्यनायः ॥ दोस्तम्भो
त्कवर्पावरत्रिभुवनश्रीगर्वसर्वंकषः कैलासोद्धरणप्र
घाणचरितो वीरः कुबेरानुजः यत्रायेस्वयमस्ति मेयम
गरा वन्यापि वन्याप्रुरी नेतामर्कटकैनकाम पिदर्भ
धिमैदेवमावप्रपकम् ॥ न किञ्चिदेनहनुत्रयेन रावण
स्य ॥ सविदमाकाशस्याः पापपोलस्य ॥ विधाय
तर्दपाचनदुर्निमानेनसमस्याधजासियन वनीरवलोक्य

वेदाःताभ्योपरातिनियतंदशाननेस्वोनिस्वम्पशरणप्रकरोन्न
कथेनजोसि ॥ तएां च स्थित्वा ॥ कथमेवमेवविपरीतं नेनाःउ
तम् खेचरीनवधीर्ग्रामोवत्समहंवमानतिःस्वयंनिष्कामया
सासदृशस्यस्तु विभीषणम् अलेवाउविहितमनीनमुपाल
भ ॥ सिन्धोस्तदीयचितीरेनिवेशितस्कन्दावारोदाशरथिःकि
मारम्भश्निकथेनप्रतीमः प्ररोहन्तु ॥ कथंराजचरितानि
चरितं प्रहितयोः शुकसारणयोः सारणः प्रविश्य सारण
नयत्न२ कनिष्ठमानामहः माल्य अभिनन्द्य ॥ समीपमुप
वेश्यपच ॥ वत्ससारणकश्चिदम्नैवपदेनसुग्रीवकटका
दागतोसि ॥ सार ॥ अथकिम् माल्यउपयानभावमभि
धीयताम् सार ॥ सारमजेववनौकासामसमुवेनेवपा
नषाःप्रतीतेमानामहेनाधुनानसेनग्रथनायमिथिलेषु
सैनिकेषु । वानरमूर्तिंधरोपिमहाराजविभीषणोनन्य
वोत्क्रोसमभयमार्थचिरप्रवासेनमहाराजेनलीकप्रवादो
मामनुवभाति । माल्य । साक्षात्तम् किमभिषिक्तः कनि
ष्ठवत्सोयासवेण ॥ सार अथकिं माल्य ॥ तएामिवस्त
व्यः स्थित्वानिःश्वस्य ॥ वत्सनिःपौकमभिधेहि ॥ सार
कुमारविभीषणेनमन्त्रोसंयस्वचाहरामस्यदर्शितः मा
ल्यसानंकम्ततः२ सार ॥ ततस्तुराघवेणानिजसचिव
निविशेषसपराल्युपुरस्कृत्यच प्रहितोसि माल्यसह
र्षम् किमुच्यते । यावद्भूवभावीहिगुणोविजगीषुणा
मुदात्तनाविशेषेणपुनरयंरामभद्रःकिंच ॥ अभेदे
नोयास्ते कुमुदमदरेणास्थितवनोविपदादमोनाउ
पगतवनोवामधुलिहः अपर्यासः कोपिसुपरपरिच
यापरिचयप्रबन्धस्साधुनामयमनभिसन्धानमधुरः
अथशुकः किमासीत् सार अहमपिनजानामि माल्यवि
स्रब्ध वत्स विभीषणस्यरामोपश्लेषेण स्वकुलस्यसमनभि
निसंप्रदुग्धेयास्मि ॥ सार आह ॥ तथाधमेहलिरार्यसत्रा

श्र॰ रा॰
पं॰
मृ॰२
37

नक्तमारः कथं ज्यायसंभ्रमनरमवस्थयप्रतिपद्यत्वत्नी संहृत्तः
माल्य वत्स ॥ दशग्रीवं हृत्स निश्चस्य । अपथ्यवादे वत्स ॥ सा
रआर्य ॥ यदिश्रवणार्हो ऽस्मि तदावेदय ॥ माल्य वत्स ॥
केसरिकलत्रसम्भवेन प्रभञ्जनसूनुनाविलुण्ठनामशोक
वनिकामवलोक्य ॥ राजनवार्य विभीषणमवोचत् वत्
समनुष्यपोतहतया वहन्नभेन जरात्मनाकपिकीटकेन कथं
विडम्बितनामिति ॥ सारनतः२ माल्यनतस्तु विभीषणः प्र
णम्य व्याजिज्ञपत् जानिमानयमानुषीमभिमुखो दृष्टस्त्वया
हीययास्त्वत्ता वालिभुजोव सामन्तमवज्ञातं चतेवानरान्
नन्योलस्यमहाग्निहोत्रिणमहेश्वमेनदनुर्घ्यये सीता
मर्पयमुञ्चचकतलिहः कारागुदुम्बीकृतान् अहह वा
लिभुजाविनिवृत्तनामानामहेनस्मारितोऽस्मि ॥ आर्य ॥
किमाचदतसेनादितिधर्षितः प्राणिनिकषैः प्रकोष्ठैनी
रोमणैः कपिभटभुजसम्भाविनिवहान् सुमेरोन्मात्तस्य यो
ननिचिरसफ्टमृज्जभिः शिरोभिर्विन्ध्याय इव मायिनसा
परिहृदः साधकम् ततः२ माल्यनतस्तु रोषान्धनामि
तेम ज्ञनाराक्षसराजेन तथावेक्षितम् यथाविपन्न
मयाश्रितः ॥ सार सखेदम् आकाशेहादेवपुलस्त्य
नन्दनकथं भवनेववैधर्म्य हृष्टान्तेनानमानतोमूलस्के
दनिमित्तं त्रिवर्गसिष्यतिलोकः माल्यपर्यन्तेच ॥ अरि
षतुंगणवायमस्यामाडुपदानिषट् तेषामेकमपिश
क्तिर्दर्विज्ञयभ्रमंराष्ट्रियम् मन्त्रिणांप्रतिराचवेणय
त्मन्यवानरवद्वथितीव्यूढामपलस्पर्धाके विभीषण
पव ॥ यथस्माकं जलनत्तुः शिष्यते । माल्यविष्णस्य
वत्सहयो रपिकटकयोस्तत्त्वज्ञोऽसि किमिदानी माधि
तम मार नन्वेवं ब्रवीमि राजपुत्रोऽङ्गदो सौ वालीनवत्
रामभिवपाते यत्पादाधीयतेनन्तदात्र षयनि ॥ माल्य
ननःसार ननस्तु पिनःवैरिणो रामसुग्रीवौ व्यापाद्य किम्

त्रायो वचनमभवत्तमभिविष्यवालिसोऽहं दस्यात्मानमनरण।
मिच्छामश्ति गूढप्रणिधिमत्वेन दशकन्धरादेशमभि
धायसुग्रीवशिविरादपदाहृते ॥ तस्मिन्नपक्रान्ते चसग
हमहिभयोयजायजर्जरमवेतमाणोवानरपतिः शिवि
लितरामप्रयोजनः स्यात् माल्यवत्स्मितम् वत्समाधु
समर्थयसे किंपुनः स्वयमंगदोगर्भरूपोभिनवयौवनो
न्वलयौवराज्यसवे पलालितोऽरपवाहुएव येचास्यमा
तापितगन्धवास्तेपिसुग्रीवसम्बन्धिनः कथमेनमतिप्र
मानमनुजानीयुः सार यथादृष्टमार्येण किंचकालवे
पीदृगनीतिप्रयोगः तथाप्यसहेत्माहैकपिभिस्तेव
कर्मणिप्रहतम् यथैतावताकालेन सन्नीर्णमहार्णवो
रामः स्ववेलयोलोपन्यकामपपाले ॥ माल्यवत्विम
षीऽनुतम् अहह ॥ असौमनुष्यमात्रेणलेयितोयदि
सागरः प्रतापोदयाकाण्डस्यभुवनैरपिलंघितः ॥ स
खिदंच योलस्य स्वसुराममरेन्द्रपिरसोनिर्माल्यमयिहृ
यं ऊर्वणोर भुयंगवेनचदिनेसेनोनिथावमासाम् अयो
न्तुरयतिस्वहस्तविधृतैराजीवमिज्योरविः प्रत्याहतनरस
स्य चामरनभज्ञोपीन्दोः स्वदन्नेकलाः । विस्मयपवत्नासा
रणवालिवधविशुद्धपासेरनेकवानरनायकेनुसादाऽ
पसृत्तेन सख्यासुग्रीवेणमहायतस्यहन्नमसुग्रिमास्त
दीयत्र तेरयमेवक्कविहितामियास्यत्कर्मणस्तस्याभि
योगसमयः सारप्यार्य अयमात्मऽव्यप्रकृतिसत्पन्नो
नयम्पथिष्ठानेविजिगीषुरितिप्रथमोदाहरणे दर्शार
थिः माल्य स्त्वमंनाटयिष्ठा ॥ यत्नास्मिन्निहतेपिवा
लिनिवयेच्छरास्तथैवास्माह तद्यतेभजयोन्वलाद
निवलेदुर्गस्यऽन्निग्रहम् मध्येनापिनगाद्रिलंघ्यण
णः ग्रामेणरामेणतहेगवृत्तिपानेहिनामकियनीमी
लीयमार्गोनिधिः ॥ दीर्घमसंचनिः श्वस्य ॥ स्मरण

अरा·
ष·
नृ·
38

मभिनीय आकाशेन धावितिव्याप्ति लीलह्लानवसनारस्यैर्म
हैरहमि: क्रन्दन्तीकमपा: पयोदश्यामुखीवत्सस्य यस्याल
नो ॥ वत्सेकेकसिविश्वविरजननीमीमत्तमुन्नामाणिस
मानाहृगभवतीकण्ठगुणावत: पुत्रस्य किंड्दाति मार्श
नम् प्रतिहतममंगलम् अनर्थशंकीनि वन्धुहृदयानि
भवन्ति । किंच आर्य ॥ भजनिवह विहंगिकावलम्बीनि
विकृगणोचपृनोपिराज्यभार: स्वयमपि दयाकन्धरे ध
रणोमवलनियदि मवलनेनदासनूपम् माल्य ॥ अस्मा
णामभयन् विज्ञानपाहृतमिव स्वभावेननावदाना
नमहं ब्रवीमि । महामनेविश समसपोभिन्निधाय ।
वीजंयदिन: ऊलस्यात प्रविशयापजा हेपेणसम्भ्यात
शुक: ॥ २ अहत्तधुम्मात्तमहोदरादीन्व्यापाद्य सेनाधि
पतीनमात्यान् सपधुलंकामुपस्यमान: शाखामृगे
कार्णवमाननोति ॥ माल्यमविचारम् । पुरस्तादेवेदं
दृष्टमस्माभि: देशकालव्यवहितस्यापि प्रमेयग्रामस्य
सम्यावीनमादशीतलं हि स्थैविरबुद्धि: विमर्शपाका
थोमाध्यामभज्जमाथ ॥ विजगीषोर्दीर्घसूत्रनाका
यमिद्धेरवश्यंभाव: माल्य सखे शुक अथ किं विधान
यानधानाधिनाथ: शुक: सखेदासितम् सखे किंतस्य
विधानम् श्रुत्वादाशरथीसवीलकटकेमाटोपमेव
वृक्षांकरै: परिस्पर्शयन्ति ककुभ: प्रोञ्छन्तिकौशेयकान्
अभ्यस्यान्निनशैवचिन्तफलकेलंकापतेनन्तुनवेदेशीऊ
चक्रमपत्ररचनाचानर्थमवेकरा: ॥ माल्य निश्चय
ह्रावन्मरावण ॥ कथमद्यापिमेवहृदयपरिस्पर्दमुद्रा
शुकं प्रतिगृह्णगोपुरगोलिकवलाध्यहेणवत्सेनन
नकेन । किं प्रतिपन्नम् शुक: निश्चस्य आर्ये हन्नेवक्र
मारेणहारमयीदापरमेगरेनमोष्यवोनै सास्त्रमथा ।
मरवलिखितं ॥ माल्यहावत्से दयाकन्धनन्दनक्य

मिदंनवद्रष्टुमेतावन्तंकालमस्माकमायुः ॥ नेपथ्ये ॥ भो
भोमहापार्श्वप्रभृतयः सैनिकाः आवर्तध्वमपाध्वमद्धर
धारज्वलाम्मुखीमानवेदेवीमस्त्रमयीं प्लवंगपशवः प
सुपन्निष्टष्टानिवः चेतः शुक्राजितोपिलक्ष्मणस्तुथैव
जेयममध्यमापौलस्त्यः स्वयमायुधंचधृतवानघा
पितामाद्भयम् ॥ श्रुत्वासहर्षम् आर्यजातमवलम्बन
म यदयंप्रवृद्धः कुमारकुम्भकर्णः पुरस्तान्मेघना
दमभ्यमित्रीणः संवृत्तः माल्यविश्वस्यस्वस्तिविजयेतो
रामलक्ष्मणौकुम्भकर्णमेघनादौ शुकः सविषादम
आत्मगतम् कथमविशिष्टकर्तृकर्मभावमुभयत्रा
पिहिवचनेप्रयुक्तमार्येणमाल्यसखेदम् वत्सौशुक
सारणौ अद्यावाञ्छियेरादमलक्ष्मीस्सर्वथाकुम्भकर्ण
मवलम्ब्यवर्तमे । इदंतनविघ्नः ॥ अग्रजेवादप्राप्री
वमनुजेवाविभीषणम् अन्वयव्यतिरेकाभ्यांवीरःकि
मभिषद्यति नेपथ्ये ॥ मामेषकमलेन्द्रपन्नगपतीक
स्त्रिदशेशोधिकोधूमेरघमरः पतिः पलभुजामज्ञापय
न्येववाम् शुकः सहर्षम् नूनमस्मदीयविभीषणाकि
मपिविक्रान्तम् माल्यवधान पुनर्नेपथ्ये ॥ दोःशौलो
हृतनाहृत्यकृष्णगणोमूर्धानमुत्क्षिप्तनारामेणापिलक्षु
हनेपततियत्तत्कौम्भकर्णीयपुः माल्यहावत्सेतिमू।
किंनः पतति उभौ सामन्त्रम् आर्य समाश्वासिहि माल्य।
आश्वास्य वत्सोजवनोरामभद्रस्यमैथिलीहरणावेन
दस्माभिरात्तरेणचदशाविपर्यीकृतमेवकिमिदानी
समाश्वासितमासि ॥ शुकः थिकोहं कौम्भकर्णीवपुः
पततीत्येनइवेनाद्वपश्यितव्यमेव ॥ माल्यवत्साया
पिरावणात्ता । नूनमन्योन्येषां वेहासिकाः कपयोद
शाकाण्डमलणठपत्निसार आः दारुः यघुलिवीर्यम
लेवकमैवकथयिष्यातिमेघनादमस्मिद्वैवधिकाहा

प्र॰ रा॰
सं॰
३४

सविभीषिकाम् नेपथ्ये भो भोः शृण्वन्तयः लम्बन्तुभ
वनोल्लेकगोपुरप्राकारतोरणानि ॥ सत्रइन्द्रायुधम
लिरलारम्भिगीर्वाणवाणश्रेणीवर्षनदवजगद्दैयन
न्नेष्यग्रहेण । माल्यसेद्वेगम् श्राः किमनेनस्त्रवयित
व्योस्मि इति वर्णापि दधाति । पुनर्नेपथ्ये इक्ष्वाकाधिर
प्रहरणमयी वीरयज्वनि मिहिरदिक्षु सोयं समुपशमि
तइन्द्रजिल्लक्ष्मणेन माल्य ॥ सन्तोयमतिज्ञः खोनि
मेत्वेश्वेतिलोकप्रवादः यदस्मिन्नापि समूलघातम
भिघ्नतिव्यतिकरे नचैव वृथासि मः सुकः ऊर्ध्वमवलो
कय यथास्समन्नादम्बरमवरचरविमानवीथयः कौतुभा
मत्वोन्मुखवक्षभत्वि । नथामन्येजर्वीरदारुणक्रोधवड
वानलनिपीयमानशोकसमुद्रोदाहाराण्यविजयंया ।
यसत्रस्यतिदेवः माल्य तदर्थय नदस्माभिर्जरसा
दृष्टि तस्यात्मनः प्रक्षालनाय प्राप्तं सन्सुधारातीष्यमि
तिनिष्क्रान्तः विष्कम्भकः ततः प्रविशति आकाशया
नेन विद्याधरद्वयम् एकः अहो वक्रकालादनयागग
कटदेवस्थापतिवेघनन्दनवनस्वक्षोरणस्थायिनीलं
केयदशकन्दविक्रमसावीयस्यांसमन्नादिमः पुष्ट्वालो
ययामि मातियदमीनयोम्नि वैमानिकाः ॥ सखेदा
दुतेच ॥ सखे हेमांगद । एताः पश्यपश्यादपत्रनभव
सोत्रामणीतोदप्याम सन्ताम्भोभिरदेवामात्वकगदहार
माभिरामश्रियः एतास्मप्रतिज्ञातिविक्रमकथ्योपा
लम्भवेनगिरिकैः लसैलुप्तजितीजयानुकृतिभि
भिम्मैरपिवीक्षितम् द्वितीयः सखेरत्नचूडकिमस्य
ने ॥ रक्तोमीतिपुराणपिसम्प्राणमहेवीरलुकस्लाहर्षो
नागत्रिसमजगत्त्रयीविपदलकमीणद्रोधिकमः प्रा

स्यारभविभ्रमशालिरचनावर्ण्यमानेत्तणश्रेणीसम
स्तनेगोत्रभिन्मयजयस्तम्भाय यथा रावणः ॥ रत्नसावे
पथ्य ॥ पौलस्त्यपत्तनप्रतोलीषु प्रदीयमानेसन्नाहप
टहे । दिग्गजावलदन्तमौक्तिकमयद्वास्तोरणस्रगिव
नो गीर्वाणाधिपतिप्रतीहारनिगडेन्द्रस्थान्यवान्दीभ
वः वीरश्रीमन्दपोस्तकेलिसहृदो मन्दोदरीरन्ध्रता
योगीशा स्वरसन्दीस्वरमयः ताम्रपत्त्रिरदोगरहाः । हे
मा विहस्य त्वन्नमिदानीमेवमत्र ॥ दृष्ट्वा राघवमेक
रात्रु सवनस्वच्छन्ददावानलं जानक्या निजवलभस्य
परमप्रेमाणमालोक्य च कोदन्नीडनरानमपत्तविज
येमंगं च मरुधामङ्क बावन्नी महत्त्वरत्नजालपतिना
मन्दोदरीवर्तते ॥ रत्न । कर्णस्मिनम् विबुधराज
विजयविक्रमक्रीनचेतसा हृदप्रपितामहेनस्वयंप
रमेष्ठिना प्रतिष्ठितेन्द्रजिन्नामधेयस्यनारदशालते
नस्य म्रुवाविवेष्टमानामरातिगर्हिणीमपिनैवमुप
तेप्सुमर्हसि ॥ पुरोवलोक्य । हस्तदत्तेनकथमयं
हिधाभन्यतेमहाजनः । निकृष्णमभयकौतुके मवे
पथ्य । नगज्वग्रजज्वहरित्रीभूतचरणाभरस्वन्दहासैके
चित्तव्यावलाघ्यो । पयोन्मुकमस्कलभजाक्रान्तदिक्
कवालः क्रोधकृष्णादिरक्तोत्पलरचितविपन्तोरण
सत्नि विभ्रद्व कृत्राणि प्रत्यनीकप्रस्तभस्मरमसोनि
र्जितीनेरघामपः । हेमानिर्वर्णयेह रूपचरमप्यस्यसं
ग्रामिकमौनायितमयानयासमिवभीषयनेस्व
रतभूत ॥ महत्त्वहमोलितणच्चादितयोरस्थयस्थ
नानिसमैहदग्रेणप्रसभमरसाधीनगगनः स्थितंदे
वहींचीनिनभजवनो हासिकरिणीमय ज्ञ्ववन्ती
रः सामिकथमासी हृपामसवः रत्न मावेकिम
स्यनेमहतामप्युपरि किमप्ययमैयेरावणः ॥ प

अरा
घ
धं

नैवाल्पतरङ्गैर्वैरस्वकरव्याजेनैसमदाभूषणोरगराय
नोतिसुराधिपः किमपरे दीनो नदीनापतिः दाक्षि
णिकभयात्कथं कथमपि स्कन्दापनेयान्मणी न
पश्चैपरिशोषयत्यपदिशान्ति स्मभ्रदः स्वाकरा
न्। हेमा सभयम्। कथमयेपवापतिनएवसम
रहर्षहेषमाणवनायजवाजिनिवहविनीर्णकी
नापाकासारकर्णज्वरेणप्रजविनारथेनकार्मुक
पाणिन्महावीरः एतममयङ्गनम् कल्यान्तकृ
म्भरकरविकटमखोमानुषजेन्द्रयङ्कीडाकणु
यहर्नेस्खलसकलभजालोकस्योविलदः समु
योतिष्ठमानमपुरवलमहापाशुसम्यानभीमाम
वीगीवीणागोष्ठीगुरुमदनिकषः केकसेयः पिध
ते॥ हेमा सकौतुकम् सखेदाक्षिणः मचना
वन् अगस्त्याज्ञासघः पामिनविकलोङ्काय विषमा
नरस्पतनः सेनावलगितवतो विन्ध्यशिखरान् शि
रसंख्योमन्याक्रनदधामस्खोलोकरभसाजपेत्याभि
स्वास्त्रास्त्रवलमपसर्पन्निकपयः एत्नदृष्टासहर्ष
म् पाश्चीकृतनर्कैयिभिगायतनोमदैवविक्रम्यवन्द
नेनत्वन्युनतेपलादाः नत्संगिनस्तुभुजगाः दाक्षि
णात्यवन्धजः खोमिकाश्रवयवेषुदिग्धान्तमीषाम्
हेमा विहस्य इतोपि तावत्। एतस्मायंवरविड
म्बपराङ्मुखीभिः पुष्पोत्करोत्करवधूभिरत्नजितै
पि पास्त्रीकृतेनतस्मणाहरिणाहतोसोनक्रान्स्वर
स्थापितनतनुस्वमावकीर्णः ॥ एतत् विशिविभाव्य
मनत्कविभिर्दीर्घोद्गीर्णामिनः सततोतिनेर य
विरथतः कायाभोगेरकाण्डनखिनीम् दधतिनि
नराम द्विपाणामधोभिसरश्चियोहरिद्रनयुक्ताधूम
स्वामवीरनतोचराः॥ हेमा सस्मितम् सखे कि

मपिकपृथक्कर्मास्थैर्यमहानन्तवाञ्छितोणीविदधतिय।
थादिक्कुलेभ्यस्तव्यापसरन्त्रमः ध्रुवमवपतद्दलः प्र
णीविभ्रमन्नभोन्तरप्रतिभरणिकानिस्थामानोनिशा
चरकीर्तयः ॥ तत्र । सम्भ्रमम् ॥ हाहारवारुणमयाश्चि
तम् । रक्षोसिविषूकपिमत्तमहीध्रचूर्णचूर्णान्तरा
भिरिषु हाहिभिरुज्जिहानः रोष्टाट्टहासदहनप्रस
रैस्तडितालंकापतिः किमपिसत्त्वमसंतनोति ॥ हे
मा । हन्तानिर्वर्णय ॥ अहोदतद्वैरपिसमस्तयस्ययोभि
रैकोमहान्तुक्षमरः कम्पायितम् । यतः हप्यादि
कूलदन्ताबलवल्ललसदावग्रहेग्रहिरदर्णान्ताराभि
न्दीप्यमानेदिशिविदिशिदशग्रीवसद्वीवयन्तः येते
तिः घोषसेनग्रथ्यनसमधिकैः शस्त्रणः पोलया
देरुद्धमानः कपीन्द्रारजनिचरमरीमन्दरेणत्वयन्ते ॥
तत्रसविषादम् । हन्तमहद्भियमस्मिवपघयामि ॥
यदमीतिक्ष्णपकृपाणयासमानप्रतिभटोरःकवा
टकण्ठकितकपोलभित्तयः सततानपातितिमिरनी
कस्थिरयाभिरनिग्रहहृद्वीरपानगोष्ठीमहेत्साबा
सामन्ताद्भिद्रवन्त्रियान्तथानाः । प्रदानमूषपतीन्
हेमा सदृर्षम् । सवैक्लव्यं विषादेन । यदेषः दृषा
मुखेधारयीडिताप्रयानोद्यमपरिपृच्छयमानवान
राणि । सरभसमभिसान्त्वयर्वलानिद्विषमभियो
धयतिलंकाराजः ॥ तत्र हृष्ट्वा सवैदाद्भुतम् ।
प्ररुह । प्रमाणामिलवगाधिपेनविहिताः पोलस्य
वत्सलदीसंघट्टनलदन्नदाववियदस्मीदन्निभूमीस्त
रः उन्यादाप्रहितस्तुपोलाभिवेगोलकेन्दुरुस्लावली
पिप्लोयंतिनिजकुञ्जनिर्झरनलेभेम्यालयिणजायने ॥
हेमा ॥ विहस्य सखेदप्राकाराग्रमधिरुह्यनाकिरीन्
चरेनन्त । नथैनेनीहन्यस्फटिकाभिवेगीविरीसोपि

अ॰रा॰
ख॰
न्नर

51

विदधे। समन्तादामूलत्रुटितवल्कधावन्धविधुरः प्र
मेयेनाघाविविधुरहरनन्यह्ननिकरः पुरस्तादन्येषां म
पिशिखरिणामुल्ललयति। किञ्च तत्कथयामि। शास्त्री
कृतत्वरुवरोहहरिपुंगवेन लोके नु वक्तासिमरणालम
ङ्कःपयान नचाम्भिनैत्तऊसमैः ऊसमेपुरेनेसीतावि
योगविधुरं हृदमाजगाम॥ रत्न सखे किमुच्यते
महासमुद्रत्वमायांरावणःखल्वयाम्। तथाहि।
स्वैश्लक्ष्णेन्दुनेषु मर्थस्वजवादग्रैः स्फुटद्वाद्विरिनिष्क्राम
न्त्यलिकेषु देवलिपिभिर्दृष्टापितामायणम्। चिन्तेनास्व
लिते नयस्तदधिकं ब्रह्माणमप्रीयत स्रैकः प्रथमायमा
निषु महावीराय वैरायते॥ सखे पश्य॥ भयानकम
द्भुतं च वर्तते। विपिनं वोच्च विकीर्णगण्डशैलेन रुसंहूर्णि
तशङ्कितो मरेव॥ कपिराजसमरानयो राजसैन्यमूले भाव
नित्तानित प्रपन्नाः॥ वनमिवानीमा॥ श्वासोच्छ्वासप्र
तिबन्धनर्मिलगलत्पङ्क्तिन हारावलीरत्नैरावनयाम्भि
कृतफणप्राग्भारभंगाधमः श्रोत्राभावनिरन्तरालमि
लितस्तब्धैः शिरोभिर्भ्रंवर्धतेवानरवीरविक्रमभराभ
ग्नौ भुजंगाधिपः सविषादम्। अहह वाह्यन्त्रेणवपी
यसग्रीवं किमास्य वाग्रीवः अस्माङ्गनवनान्दोस्ललभेफ
लमाप्नुवत् नियुद्धलागवल्लान्तः शाखामृगमृषोभव
।रत्न सहर्षम् सखे करणकौशलविमोचितात्मावि
पक्षवंचनलघमानह्रदयोस्तु दयंगमम भिरधात्रिवा
नरेन्द्रः॥ विश्रान्त्या पुनरपन्दे मेरपिम्रैराक्रुधेणष्ठः द
योः क्षितेव दशामंमात्वकथयतिस्त्रिन्नानियानिकमान्॥
तान्यावाउमहेश्वराणिभवतः प्रपीडितानित्वल्पदया
क्लिन्नानोश पानिनवैधंदिपुनः शास्त्रामृगेन्द्रस्ताद्वौ॥ अ
पिचरैशानम॥ दशाननवदनामसत्वधोरघुपतिरम
चपादिपार्श्वकौसम् प्रकरणफलवीजमाद्रकानामम

नभग्नोस्तु मम पाप्मा हे समाज्ञनम् ॥ इत्यभिधानोनोत्प्लुत्य शिर
स्तिनिरयंनाडितः सुग्रीवेण रथध्वजदण्डकल्मीकयश्चि
दाघस्तिनि रावणः सर्वतोवलोक्य सहर्षम् सखे पश्य २ ॥
यन्मात्स्यग्रहणावशेषविकलैस्तत्राकिनां भग्नगर्भकमेवदा
मनिभूतैः स्वनामालिकैर्गुम्फितम् समित्र युद्धशास्यमूर्धनि
नवप्रस्तावनामापदायपुपञ्जोरभसोराभनूत्सितनभियः क्रो
घान्निनः स्पन्दनाः । हेमा सविषादम् अहह श्राश्रास्य ॥
दशकण्ठेनापि मुष्टिताडितः कपीन्द्रो नीलहनूमज्जाम्बा
स्यमानोपसार्यते ॥ रत्न सखे प्रथनस्य प्रथमपर्वणि शा
नहुत्वाः विजयन्ते विजीयन्ते च वीराः तत्र कोपि विषादः हेमा
श्रन्यतोवलोक्य ॥ सखे रत्नचूड दिष्ट्या वर्धसे यदयमत्र
प्राप्तः । ऋषिकमुनसपर्याप्राप्तदिव्यास्त्रतन्त्रो भृगुपतिस
हपुञ्जावीरभोगीणवाहुः दिनकरकुलकेतुः कान्तकोणा
न चलत्यर्वज्ञमनरि पुरकर्माकार्मुकीरामदेवः रत्न सहर्षम्
राममालोक्य रावणं प्रति राक्षसराज ॥ बालेनापि विलम्बस
ज्जैटिथनुः स्तम्भो न बाहुक्लमश्रियैं न स्वेदयता मनोहरास्त्रवक्रे
मुनिर्भार्गवः सम्प्राप्तो रघुनन्दनः किमपरं तेनाधुनानेष्यतेथ
त्वा वालिसमानकर्णकवचथ स्ताघ्याग्रभूमिर्भवान् हेमास
कौतुकम् तूर्ष्णीमास्तनावक्ष्णएव वः किं ब्रवीति रावणः
कर्णात्त्वा कथमेवामाहृसाधरेतत्रियज्ञिम्बसाध ॥ य
त्कन्यामभिलष्यतानिमिषनेत्रस्याणवीर्यमयादौलीला
तुलितावमानितहरग्राः एणपिसर्गाणाथनुः नद्धस्पन्दाधना
कियत्नमवधियावद्भवानित्यमीदेवेन्द्रद्विपदानतुन्द्रनभि
दाप्राप्तविरोमार्गणः ॥ हेमा सविस्मयम् कथमयापि
श्रेणीहूतनगत्वयसपवास्यतावानहुंकारग्रन्थिः ॥ रत्न
सविस्मयम् सखे कथमेवमिदं भवन्ते विस्मापयन्ते ॥
मानाधमानस्तुविलासत्कन्यतावन्तूर्ध्वश्रोत्रोमेकपोलोन
मागः स्त्रीमवागेवज्याधिष्ठाम्यलेनप्रीतः ग्राम्भोधेपादे

श्रगाष-
दूर
५८

पपात ॥ ऊर्ध्वमवलोक्य ॥ भगवतोस्विस्यतेरिवरप्योद
शरथिमुपतिष्ठते । हेमाहस्त्रासहर्षम् सपन्नायेनपश्य
सि ॥ लोचन मार्गमहस्त्र वन्दुकसवकिनमाहेन्द्रवमह
लामातलिः हर्णंचनि वर्णयविहस्य ॥ विविधनरेणमा
रीविमञ्जरीभिः कृतसरचापमहस्तसन्निपातो प्रथिस
मरमहास्यद्विमानेनिजमधिकामुकमत्रदेवराजः । कर्णं
दत्वा काशेकिमाहरावणप्रतीहारः ॥ अरेरे पुरुहूतस्तत ॥
दर्पोयंभवतः स्मरामस्यचमूदेकाण्डकाण्डविषज्वाला
जांगुलिकेननांगलभुजोपत्यापितन्याजितः येनैलैरय
वमलीरघुशिरोरस्यापनीनेहया राजद्विष्टमिदंविव
यसकंपशक्रोपिवर्णिष्यते ॥ रत्नस्तुतिमभिनीय भकि
माहरामः सत्यमिदंभोः सयक्षीलनक्षीलाः प्रहन्तयः
यदेवमपिस्वामिनोमूलक्षेदिनाजन्रयेनविकत्थसे ॥ हे
मा शाकाशेकर्णंदत्वा ॥ किमाहरावणः अरेरेयानस
वटे ॥ क्रोधेनज्वलितामहूर्तमनवस्थैरेवनिर्वापिताः
लीचैरस्तुमहेशभिमिमंत्वभुजोपनृस्तहसंहृष्टाः येहंसा
भुवनत्रयीविजयिभिस्सर्वेकथास्तम्भीनेसमस्त्वपि
मेनयापनयपुत्रिर्वाहमूलभुजाः ॥ रत्न कर्णं दत्वा
विहस्यचकिमाहरामभद्रः । क्षित्वासुधः किमितिस
हतोभुजोरियचमीकोटोस्तम्भानात्रिभुवनजयश्रीरि
यंवासवीते । मृथांनोवानत्वलभवतोजलभासम्भवे
पुथंहेवस्यहमसिजगतोशिल्पिनोपिप्रपोत्रः ॥ पुनस्तु
वन्त्वीविसमस्तनिभुजामस्तीति । नटस्थनेवज्ञास्यते ।
हेमात्कर्णंदत्वा ॥ किमाहरावणः अरेराजन्यजिम्व
भवतः पुरातापिनामहेनवहूनावदनरत्पेनज्ञानमेव ॥
इदानीन्नाम्पतिभवान् रत्नकर्णंकदत्वा । विहस्यकिमा
हरामदेवः अरेराक्षसीपुत्र ॥ नहृयेनः सर्वेन्द्रपतिमनर
णयवरवधीमयोवामरन्तवापुरोधभुजमृताकः पतिभ

वः जितेनकर्मडाकारयहस्तविनिहितंहेतुयपतेः पुलस्त्योयद्धि
दामहतानकपणमलड्डाप्ययति ॥ हेमाकर्णंदत्वा । किमाहरा
वणः श्राः दास्त्रियवटोवाचाट कथमपूर्वशिल्पीरजनिचरच
रितचन्द्रैपिलदमलिखितसि ॥ तदयंनभवसि । ससंभ्रममवलो
क्यकथमुपकान्तंशरसहस्रंमन्दोदरीदयितेन ॥ रत्न । कथ
मैथिलीदयितेनप्रत्युपकान्तमेव । विहस्य पतत्त्रिरामभ ।
ड्रेणखड्गनाराचबाणैः पूर्वार्धैःफलितिभिर्वेगात्पश्चार्धैः
पक्षिभिश्छिरात् । किञ्च श्वदेचकेतदण्डेवसारथौवह
येषुच ॥ खेलत्त्रिरादसेन्द्रस्यस्पन्दनेरामपत्त्रिणः हेमास
भयम् ॥ अहह । अन्धकारीकृतव्योम्नावाणवर्षेणराव
णः रामडुण्ढे निरोधन्नेपातांगंधानमन्यवम् चिरंदृष्ट्वासवि
मयम् सर्वे ॥ नानाविधानिशस्त्राणिपाशैर्नानाविधैरपि
श्रेमाह्निप्रतिकुर्वतेनकश्चिदतिरिच्यते ॥ रत्न एवमेतत् ॥
यज्ञावणोवज्रभिरेषभञ्जैः करोतितन्नाचवः प्रतिकरोति ॥
भजद्ये कर्मद्वयोयदवितल्पफलंनपापिरतोभटहृषा
गुणंनरवीरवीर्यम् ॥ हेमाविहस्य सर्वे विप्रात्यापिभ
नैरषष्ठैभग्नावभियोधायत् अङ्गबितमन्त्रपुङमर्यादो
दपाकन्दरः सर्वेदभयंच कथमयंरावणोमहेन्द्रस्पन्दना
तु नमस्यारिवलभीतस्यध्वजदण्डस्यलाञ्छनम् दर्पादीप्र
दरप्रेणमासुरेषिञ्छमानतत् ॥ रत्न सर्वेपश्य जलिपाके
त्वमानताविलक्षकुडेन । दिक्पालद्विपसर्पिंदानलहु
री सौरभ्यगर्भानिलैः पदैरेवसमस्तरात्तसकपाकल्याण
नकर्णजपाः दीयतेवत्सुपुंगवेनकतिचिन्तौलस्यमौलिष
मी पौलोमीनयनाम्बुपीकरकणावग्राहिणोमार्गणाः
हेमासखेदाद्भुतम् । किरीटपरम्पराप्रविभवमस्थामा
णेनवाणवर्षाद्धेतमानत्वतागहसमराजेन । विदेहकन्या
ऊचज्जमकोटिकुथोरनामाक्षिणिसायकोयम् रामस्य
न्मावरमेलकारश्रीकौस्तुभोवदासितानिवोन्तः सस्यगवलो

प्रताप-
रुद्र

43

क॥ सखे॥ एकैनेव निवात कैकटभिदा लङ्कापतेः पवि
ण विज्ञेयं यदि नाम कोपि जगतां मल्लाच देवा राघवः वदत्वं
त्वं मसहस्रनिस्सारदस्यग्योरो यजङ्घारिणामाक्रेडेणत्र वर्मण
विहएव नो वीरस्तत्त्वं व्रणान् एत्न सहर्षम् राघवेणापि
सीतास्तनस्तबककुङ्कुमपङ्कलोपसंकल्पपानकि निवदस्मि
वणस्य यस्तः शरो विबुधकुञ्जरदन्तयानस्फुरत्ब्रस्तसुदव
त्वष्टयमध्यवर्ती॥ हेमा कर्णादत्वा सविस्मयं एकेन सख्य
पाणिविधित्वमन्त्वाय किमाहुराघवणः॥ साधुरेमनुष्यडि
न्वसाध्य॥ त्रैविक्रमसकलदानवजीवनाग्निविद्यासमामलि
पिरेव सद्दर्शनोपि॥ यस्मिन्निपत्य हृदये दलिता सुज्ञाल
ज्योतिस्सुधारामयमाभरणं बभूव यस्मिन्नपि रुधिरदर्पणं
न्थर्वाणेन भवनादर्शिने यं स्फुरासुरवीरान्निपातयिनी हस्त
वत॥ एत अहह विपलगिरामन्नरेण सदन्ग्र्यस्थिगुरुस्मरण
हृदंदीप्यमानस्य स्वविनिहितचन्द्रहासव्रणाकिणवलयो
पहसितहारेषु रामस्य मार्गणगणाः पतन्ति दशकण्ठके
षु॥ हेमासचमत्कारम्॥ सखे पश्य २ अनुरूपविरसं
वादप्रमोदभरनिर्भरदिग्गुणितावष्टम्भसंक्षोभितभुवन
त्रयस्य निरन्तरपक्षीयमाणवाणपञ्जरमध्यवर्तिना राम
भद्रेण क्रीडचुडत्तककोनकं पूर्यते राक्षसराजस्यः त्वन
मिदानीम् उदञ्चदङ्घ्रि विहृतनिभृतानामनापकणमणी
नां विशुद्धिः क्षणमवितपातालतिमिरः भुजङ्गक्रीडावलो
दशामुखपरस्यासमत्रिम प्रगल्भेत्रिविष्टपाभिसरजनिभुज
गानामधिपतिः एत सखे पश्य मेतत्त्व एषोविदितो भवेगो
रुशिन नलनिधिव्यङ्गमातङ्गनक्रो कूर्मः हि ग्राह ग्रासनक्रो
दरणत्[illegible]नरामग्रयनागाधिराजः गभैर्वगोषुमग्रेशलि
लवलिनो वामनेनाति पीप्रादेहे नायह्रुवानाः फणाक
लकपरीणाहमुर्वीं बिभर्ति॥ ऊर्ध्वमवलोक्य। कष्ट
मिन मलनो वैमानिकैराक्रम्यते। हेमासचमत्कारम्

हेत्रिभुवनभंगभयमुपक्रान्तं महावीराभ्याम् तथाहि
ध्यायन्त्ययं गाधिसुतादधीतान्दिव्यास्त्रतन्त्रान्मन्त्रवंशवी
रः त्र्यक्षोपदिष्टामिह चास्त्रविद्यामसौ तदाहास्यतिरादसे
नुः ॥ तदावामपि प्रपद्यास्वहे । तथाहमवाहं मासम
न्नादवलोक्य ॥ यथायं भुवनसंतोभमत्यातनकयामि । ता
मिस्रभानवीयेनतस्त्रराहवेनतस्त्रवैसवेनतस्त्रपोष्यके
तवेनतस्त्रपाशुपतेनास्त्रमन्त्रेण प्रतिकुर्वाणयोः पुलस्त
न्यकउर्नस्य उलैकवीरयोः तुमुलमायोधनं वर्तते । सखे कृत
प्रत्यकृतीनामविशेषविजीतव्यमिति रामस्य मतं व्यामिति राव
णस्य निर्भरोयं सर्वस्वमोहो निर्णेयति ॥ विशिखैरनुरेपस
थायिनीनां देवतानामवलीयानाटोपः कल्पते ॥ तथाहि य
द्दवतंतिपतिपत्रिभुराहसेन्दुः स्वेहेनतद्भयपतेर्दृजसान्निध
ने ॥ यां देवतामुपदधाति च रामभद्रः सामादसौ दशमुखस्य
प्राप्तैसपैमि ॥ नेपथ्ये । ययन्हु तं दशमुखशीरलस्यत
स्येव कान्तौ संक्रामत्यामतिपाय वनीशोषवर्जे पुलदमीः यो
यः कृतो दशमुखमनुजस्य तस्येव वीर्यं तथाहि व्यन्तधिक
मधिकं वाहवः शिष्यमाणाः नभोसहर्षरोमाञ्चमाकर्णय ॥
श्रयेषा होपरम्भसंवर्तकेन कर्मणा निर्मितानि भुवनस्य को
यमिन्द्रियाणि प्रीणयति ॥ पुनर्नेपथ्ये ॥ कलकलः उभोस
भयाद्भुतम् ॥ कथमयं कपटकण्ठरववैकुण्ठकण्ठकठो
र कोलाहलकाहलो महानिर्घोषः प्राप्तकोपभंगभंगी
कतंमपर्वणि प्रक्रामते ॥ नूनं च कालकूटोपदिग्धैः काण्ड।
धनिभिरेवमनुकम्पयतो भुवनानि भैरवस्य स्वरतिसभयमच
परमेष्ठी ॥ पुनर्नेपथ्ये ॥ दिव्यास्त्रैर्भूर्भुवः स्वस्त्रितयदम
रणोद्दामैर्योधयित्वास्तनोहिमैः शिरोभिर्दशभिरधिन
भोदर्शितैकादशात्मा कानुनेथनावकीर्णो निजविपावधि
रवायोगपीठोपहृतनवबलास्वेगाधिपो मे रजनिचरपतेर्वीरमा
योकवन्धः उओप्तुन्वासहर्षसमममनृधमवलोक्य सविस

मरा॰
५४

५५

पश्य पश्य २ प्रलयकालकरालकालानलज्वलापुञ्जपिञ्ज
रारिणि रावणशिरांसि ॥ सत्वरपरस्त्याथ सान्त्वयन: हे
मासकृतामु हा महावीरप्रकाण्ड लंकेश्वर पर्यवसितो
सि ॥ भिन्नैरावणवन्धुसिन्धुरशिरस्सम्पातिभिर्मौक्तिभि
र्याश्चद्दिश्चजयप्रशस्तिरचनावर्णावली शिल्पिने नाका
न:पुरिकाकपोलविकसत्काष्मीरपत्राङ्कुरश्रीविन्यास
विनाशभीषणभुजस्तम्भाय तुभ्यं नमः ॥ निर्वर्ण्य च स
विस्तनहूडुभुवं पतितयन्तिकन्धरकवन्धपीडभरान्निजा
वनमनक्रमोत्क्रमितचक्रवालावलेम्ब महीवलयस्य वङ्क
एङ्गलितविग्रहाधारकप्रनीष्टफणमण्डलो वहनिका
रापिवेल्ल। रक्तसवे। सर्वमनिष्टापियरावणस्य ॥ पु
यितमहादेवस्तम्भो विभर्ति भुवस्तलम् प्रवलदविल
दमाभ्यन्तलोपलव्यतिचहिःमोत्वणमणिशिखाजला
कीभिरहीश्वरः। इदानीन्तु पुनरयमुन्नात्र वायुरतिक्रूर्व
हो रेह कवन्धः॥ हेमा॥ अन्यतोवलोक्य। कथमियं द।
शकन्धरकवन्धाभिमुखी शोकविक्लवा मन्दोदरी निशा
चरीभिरपकृष्यते। वर्णोदत्वा काष्ठे। हन्त चपलकपिकुला
नक्रियमाणकरुणकाष्ठप्रकार कानररत्नरसवाकिमाह
महावीरवरवर्णिनी ॥ भूयिनिमुखोनिशास्वनिभुजैर्भर्यो
भिरालिंगनेचारित्रव्रतदेवताविभवनाकान्तेन मन्दोदरी
हालम्बोदरकुम्भमौक्तिकमणिस्तोमे मम मे कावलीषि।
त्यवागयमणिकोद्यभवनोलकेनुनिद्रारसः ॥ सवे
दम् इदमत्राकान्तं भवेचक्षुःश्रोत्रस्य ॥ प्रतिहन्तानं
हि विदूषामपि व्यसनमतिमात्रं हृदयस्य मर्माणि छि
नति। हे मामविदर्भीम् श्रहहनकिञ्चिदनीषत्कारणं
नान्यस्य ॥ वन्दारुवृन्दारकहेन्द्रवृन्दी मन्दारमालाम
करन्दविन्दुन मन्दोदरीयं चरणारविन्दे रेणुत्कैरःकंवु

रनाम नैषीत् ॥ नेपथ्ये नीयते वदनेवनाभिरमरद्रोणीरुहोत
दनेनीतो वहोभपालकेन च निजाम्बुवैश्रवासमेरम् रक्षोभिश्च
विभीषणप्रणयिभिः कारागृहोन्मोचित सर्ववन्दीवदनावलोक।
निविडव्रीडोविव्रीडेजः हतः ॥ रत्नस हर्षम् सखेन देहिलंके
स्वरकारागृहाधिवाससतनवास्तव्यं बन्धुवर्गं समीक्ष्यावहे ॥
शनिपरिक्रम्य विलोक्य सहर्षम् अन्योन्यं सखेदपश्य २ ॥ प्रश्नार
जेरवलीमुखोक्ष वल्गोलांगूलग्रामसंवर्गण व्याग्रिसग्रीववत्स
मणनिहितनयन्वा विभीषणभुजावलम्बी विजयाश्रियाभि
याचकिमपि प्रदीप्तरमणीयो रामभद्रः अयं त्विमम्प्रति ॥ यो
लक्ष्मन्यस्तशाक्तिव्रणकिणकलिणिकालक्ष्मणोलक्ष्मणोर
पीनाविडं जलजो विबुधपुरवधूकल्पमपुष्पाधिअवेकः
मघोनमारमन्येरजनिचरपुरीभद्रयीनप्रविष्टं हस्वाहृष्यान
पुलस्त्यपानगतिविजयनेजानकीजानिरेकः ॥ इतिनिष्क्रान्तौ
शन्यनयरात्ववेमुरारिमिश्राविरचिते दशकन्धरनिग्रहोना
मषष्ठोंकः ॥ ८ ॥ नेपथ्ये । ओंनमस्तिमिरसकालविजग
दगं कारकिरणेरष्टणोगोत्रस्य प्रसवितविदेवसविनारि
पुरः स्थैर्य दिक्पालैस्साह परगृहावासवचनात्त्वविष्टावेदे
हीवहनमप्यमुञ्चनिरगात् अयमपि च पकेकानि
षा गोसिराहनसच मून्चस्पहृदानिजे नेत्रोग्रो दशकण्ठ
मूर्धभिरयोनिर्मायरणाहुतिम् अयस्वस्त्ययनं समाप्य
जगतां लंकेन्द्रवन्दीकृतां सीतामप्यवलोक्य पीकारभ
सद्वीजाजडोरागवः ॥ क्रमेण । सहैव सुग्रीवविभीषणा
भ्यां सौमित्रिसीतापरिपूर्णपार्श्वः नयेत्निवेवसमवंशा
हनुमेथ्यामयोध्यामप्यपुष्पकेण ततः प्रविशन्ति विमा
नयानेन रामः सीता लक्ष्मणसुग्रीवविभीषणौ च ॥
सखी रामं प्रति ॥ किं ऊर्वीणपयोधिसेविनगृहोद्यानामु
देसर्वतोलंकेयं रघुवंशाविकमकथावीतप्रवोलस्थली
देवैनात्र रम्यानन्नस्पदप्राभिषिक्तैः पौरोभिः क्रमादेवै

अरा॰
नृ५

65

केनशातंशातेश्वानमप्यामोदिताहम्ब्रयः ॥ रामः देवि वैदेहि
ह अपतामिनान्तेकापूर्वेणस्वेलपश्चिमेन । इदृष्टीयत्स्वा
न्कपिञ्जलकवन्धव्यतिकरैः करालेयंभूमिर्भुवनभयमघा
पितन्तेने ॥ अभ्भवनमोधेविहस्थिरमण्यायुवतयः सहस्र
सहस्त्रास्विदशायुवतीनांचपातयः ॥ अपिच ॥ नयस्यद
इत्तिजपन्नगरत्नमाज्ञानसाणिचन्दननतरूपरिश्रमन्तः ।
घोङ्योतिरिंगनमयीमिस्तमेघनादमायन्तसोपलपिनाःक
पयोवितेनः ॥ सीता । मयउन्नअपिपदंयेवभुजगपा
सवङ्गणसीदापसहाविदाउम हे रामः आमैथिलिआं ॥
त्रविंतपीनाहिंगणष्टणितिनिष्ठीनफणमणिरभीन्द्रा
न वन्धनवैधूर्यधरामध्रनोदिह्नोविहायसामिन्द्रः ।
विमश्वपसस्मिनम् अहोवैषम्यसम्पाजाने ॥ हेनावत्क
रणेरसान्धसयितेशाम्रांस्वरूपाणिचश्रोन्नेहस्तमथेक
मिन्द्रियसर्वगन्तैविगूढपदम् अन्येषुप्यनिलोषुस
नस्जगनः प्रणाउंदन्नेनरामाजः कडुयदिप्रसोनिभ
वतीः भ्रूयाः सनानीहशान् ॥ सवेंहसन्ति ॥ सीतास
स्वेहस्मितम् लक्ष्मणमवलोक्यरामंप्रति ॥ अयन्तन्न
सौमित्रिकिन्तिकन्दलीपनयेनिक्षुन्नअंकरेणेनणसत्रि
वसो ॥ रामः सहर्षरोमाञ्चम् देविमैथिलि ॥ अय
मितोहस्तदक्षिणेनदाशरथिदशकण्ठस्कन्दावारप्र
वीरयोरनुयुद्धव्यतिरेकमाहिमवेलपादः ॥ सीता
नाहिपसाअणुराअरोसकण्ठेमेअजलेहिंणिसाअरी
काविनहीविअणिधाइदंदायिअविआणेलंअणुसरे
इ । रामः अजानकि । इदमेनलक्ष्मणस्यवीरलक्ष्मी ।
स्वयंवरकौतुकागारम् ॥ इहहि आनीतद्रोणशैलेन
सौमित्रेः शाल्यहरिणाप्रक्रियत्नजगत्ग्रेवानिःशल्यानि
हसमना ॥ सीतास्मितमभिनीयमानु रामे अयउत्तकि
क्किनेसगदेवीवारपुरन्भरोरहन्नेरप्रतिसावविस्मः दा-

णमच्यमञ्जीभिः प्रतिवहन्न् समुन्नत्वोनलोणीधरजज्जरश्रुति
चलितकरप्रसृष्टा हुंकारः स्मरशितदेवस्यैा निधिरपामसुग्री।
देवभवच्छुरितविन्द्रचन्द्रपालिकायामस्माकं च नमिकिन्न
मनाधिनमुक्तिं ॥ अपिच। सेभूयोगसपदिलवणाद्न्यममे
तिमिभ्यः कालेनायमधुरमपिहि स्वादमम्भावयन्नः शोमदे
पोष्ठलितसललिकृतनष्ठे समन्ताद्धारंपन्थोपदुनरमसूचि
मगामान्नियेनः ॥ विभी। देवमनुवर्णमेपत्निकं ॥ सचःपी
नादरीभिर्जलधिमध्यचिराद्दृष्ट्वमेनाकवन्धुश्रीतिशोढ्
स्वरहितगुणमहिममभिवर्धरैः स्वरयन्तः येविन्यस्ताः पुरस्ताव
शिनिशिवहेगवधीनोन्नलङ्कितेहष्यन्नेनदाङ्गोवितकपिशि
वरस्मारिणमेनशैलाः सीतासम्भितम्। अयमनगोरीगुरु
णागिरीन्द्रस्तज्जवराजेनलनिधिगर्धवासएमेणाङ्गेनाण
मिपदकेंदं विणाविषावरीहृदो ॥ रामः विहस्य ज्ञाजान
किश्रो ॥ कोयंविमुच्यपुरंचापितरेचहिमावलम् प्रविश्य
नलधिंपदौरसनातेन किं कृतम् सीताहमत्रीपुष्पकेप्रति
विमाणरावगमाश्रणमागच्चेकमणाकीर्ण्हलोपकुप्तितमाण
समिद्धदानणमाङ्कितराव ॥ रामः सकौतुकस्मितम् देवविपद्य
यथाययोपरि व्योमविमानमधिरोहति। तथानथापम
र्पतिपरतः परतोदिशः ॥ किञ्च। आसन्नउपनयनानद
चः पुष्पकपीडिताः गगनार्णवयादांसिमिलितान्निस्तनयि
त्नवः ॥ अपिच। अमीनेगम्भीरस्तनितरववोङ्गानयनयो
रनायुषंपुष्पन्त्यवतसममुखैर्जलमुचः विसर्हृद्विर्येषा
मुपरिपरिसिन्धोः परिमलैरमस्वाधज्योत्स्नातिमिरचयवि
तेविपदभूव सुग्री ॥ अधोवलोक्य। सकौतुकंरामंप्रति
देवदूराचवलोकयतावत् निहतोत्रनननप्रविभक्तिमा
सर्वाणिविनिविष्टपदार्थां ॥ अम्बुराशिपरिवेशवनीभू
चितनुपादिममिवप्रतिभाति ॥ अपिच। देव। अयमनेनम
होदधिभोगिनावलयितोवसुधाफणामण्डलः नरादन

अरा
३६
46

यं मवाप्यभवाहृशं किमपि रत्नमलेङ्कृतेन रामम् । सीनापु
रोदर्शयन्ती ॥ कोऽत्र सकपाणलज्जाकलङ्जमाजलनिहि
लवणत्तु माणिक्कलेघ्रहिहसिहरमहृसमद्भुरमेहरोमहि
हरेपलोइजदि ॥ विभी । देवि पुरः प्रालेयशैलोऽयं यस्मिन्न
करकेनवे स्तनपञ्जीपटङ्गीमहौषधिराजायन्ते । सीना
सकौतुकम् ॥ अपि अय्यउत्त वचनं से हरण आणणालेश्रा
कदीहदोभग्गवं मस्सहो । विभी आदेवि जानकि । आइ
यमन्तरोणादेवदारुवनलेखाविषमपारजरन्नामादि
त्तिः पराउसंभेउरिह त्रिनेत्रो शृङ्गाटकेनल्पकपिशिस्यनेपिय
गड्ढगिभ्यञ्जलदेकमन्यन्तङ्कमपीजमपिनासहेनाम् ॥ राम
किमुच्यते । नीललोहितललाटलाञ्छनोलोचनेजयति ।
कोऽपि पावकः रक्षितस्य जगदन्तहे नवे यस्य मन्मथ नमान
मभूरभूतसीना अपूर्वं जनहासिणएव कोमोकहं पुणपाडि
णिश्रुतिरोममहार्ह्वो देवीचु ॥ रामः स्मरपरिभवन्निसृ
ष्टायदीचैरयस्तभगकरणोरियं नपोभिः उदरहनयदेसा
निर्नेविदेहे जयति जगत्यनिरागमनाद्वितीयः सपरिहासम
चिरमनयाउपस्थितात्कपालहविर्विषधरैकवित्तस्य च कस्के
तरस्यमूर्तिः फलमेव फलदमर्थं च ॥ सीना सहर्षं वि
हस्य तेप्रतिसकौतुकम् ॥ वारेरसिंउणमणिवेसेभश्र
वदीएमथमंगलाथ पाणिग्गहणमासि विभी ॥ देवि इ
दमोषधिप्रस्थं नाम नगराजनगरम् ॥ अत्र हि समस्तदान
तिमहौषधीमये भूधरे समलमवाहपार्वतीम् गृहकंकण
दम्भजेनभूषणमभीवर्णपियकरे किशोरशोन्नविभ्रमे गौरीनिर्म
प्रथ्याउन्नअधिपदस्मिथे पियकरंभजे सेनामस्मितम् ॥
माणोहकं रे अवीसमत्तीगोरीपचन्द्रमुज्जेमसंगड्डिदोणिअस
रीरे ॥ रामः विलम्ब्यांदेवि ॥ पनस्यांहिनुपारभूधर
शिरस्मीनिविपियावोनं चस्वेनाम्बोनवनाहपोपसुपनीह

तेर्धनारीश्वरो मे खेलायधुगे क्रान्तप्रहसने गौरीसखीभि
स्तदावक्के दहिणवाममयोर्विनिमयादभ्योर्धनारीश्वरः ॥
अपिच ॥ सम्भोगाननतिरिच्चमानविभोयद्विप्रलम्भोर,
मसलहिवे मिथुनं परस्परिपरिसक्तं नमस्तऊर्मह्दे एकर्म
प्रतिविम्बसम्भ्रमनविपर्यासो मजून्दर्पणे सव्यागस्थित
कौतकेशार्धं मंतिस्वामी मयत्राप्नुरः ॥ विभो देव स्वस्य
दैकस्तनस्त्रीस्तभयगतनमिलमौलिचन्द्रः फणीन्द्रः प्रावी
नावीनवाहीसखयन्तभगवानर्धनारीश्वरो वः ॥ यस्या
धेविश्वदाहच्च सनविस्मरज्योतिरवेक्षपोघहार्धं चा
मोन्यवेगप्रहतिसिससिमाकारवत्सस्तीयम् । अपि
च । स्वेदाम्बुवामऊचमण्डलपत्रभंग संप्रोषिद दिए
कांगुलिभस्मरेणुः स्त्रीपुंनपुंसकपदर्ध्यानि तेचिनी
वः शम्भोननुः सखयन्तप्रकृतिस्वतन्त्री ॥ अन्यनस्य
दर्पीयन् आर्थनद्वन्द्वसूदनभुजाकेयूरवज्रं रवा
होहेलविपदावली वलिमयेरंगेमदंमंदरः आधारीवन
कौमेघहकघणप्रदीणम्लोधना जानीमः परतः य
योधिमथ्यनाऊस्यूलरोयोगिरिः रामः निवर्णपसस्मिन
नु उत्ताहकफणिराजरज्जुकवणसंहफपतस्त्रिदा ।
यातासञ्चदमथ्यहोकथमयंमन्थाचलस्सोढवान् । प
नैनेवज्रगममनाजललनिधे सन्यायपापासिमा लक्ष्मी
शरद्गर्गनव्ववह्निविघ्नलज्जगन्निन्दितम् सीतासावीग
मूइमिणायैवसन्ध्यंसेसीकदहड्डमूमाश्रेणावन्दउ
वि आपउनाघणस्नातवरिवारकऊगीविकता ॥ सर्वेह
सन्ति । विभो उदेयवामसूत्रं भावयत्नहह । प्रदोमुसद
धोलहंसी भूयोपिवलनेमनः कितप्रतिमपवायंपुन
रायाजिचन्द्रमाः विमपप कसेचित्तप्रजायकैदभवि
मूरः पीवरीचालयन्दविहामभिवाघऊप्पसिनवेन
नि । विदाघवल्वे यत्नेमन्दिरमम्मुजन्मकिमिदंदेया

श्रा
१९
57

मर्हेयस्य नेनीयात्री चनरोपसर्पणम पामेन किमाचाभ
कम् लक्ष्म सद्मासम् हन्त मगासरमलभटीभूतालनत्र
कीसकलराजकुलावलीकारखेदलामाहसिकसहस
पास्त्रान्धकारविलनखेयोनामधुमथनजीमूतविलास
विचलनाकिमेवमपालभ्यते अंयह्निगुणवद्भिस्सहमंग
ममसैः पद्मामनुमनुजकालक्ष्मीः वीरकरवालवसति
युवमसिधानाप्रनेचरति। सीतासाभ्यसूयमिव॥ णि
अदिर्धवर्धिलासम्प्रविश्रारालसान्तोडालक्ष्मीदेवीउड
ज्ञासवश्रणाउगायदि॥ पुरोहर्षायन्नी कोपसदिवसक्
जीकदजोणफाविस्फुह्नुपडिरडोगिरी विभी देवि सो
यंकैलासशैलः स्फटिकमणिभवामेघुजालेज्वलाद्रि।
नाम्‌ यत्रोपान्तोपसर्पन्नपनरकहतस्याधिपश्चस्यम
ज्ञामहामानोद्धिमान्तित्रिपुरहरशिरस्थन्दुलेखामयूखा
गमः हन्त पानदाहप्यमानोनचक्षरकोनकंकरोति॥
गिरिः कैलासोयंदशवदनकेयूरविलसमणिश्रेणी
पत्राङ्करमकरमड्डाकिनाशीलः श्रमाभिन्नास्त्यस्फ
टिकमयसर्वांगविमलेनिरीक्षन्तेयत्राः फणिपतिप
रस्यापिचरितम् अपिच। दशाम्रवेपुजचन्द्रमण्डली
नाहदर्पारिपीडनपीतमेखलोयम् जलमहकविन
मीना प्रति देविहपपन्नामसीकैलासाद्रितटीपुधूर्जटि
ज्ञामद्भिनदीमाइकः भोगीद्रसगणप्रहृद्रवपुषः पुष्प
निधावेयकभाद्रवत्रेहमहोदकपाद्रवपिगुण्डीडाम
लोः प्राणिनः॥ अपिच। अस्यनित्यमधिभ्यकाधि
वासीपरमेश्वरः सहस्त्वाद्दैरंगेवमर्मसनिरिनीलोत्पल
मयीमिवात्मानेमालामपनयतिपन्नोमखेभनाम्‌ अ

रक्षोवक्रीगरभस्तिनिकुमारेमहणोहसन्वोभद्राणिकृक
यजस्रजनीयरिहफः ॥ किञ्चि । यत्राठभमिचूर्णमानव
पाचवकृत्यितृफैठहशंमेरोपाश्रुनिवेशिवासुरनिपाचि
पत्रिवस्यत्नितेजस्यत्तडिनोभवनुपानपोहशारिमाता
कथंतामस्येपिसवः पुनातुजगतं स्त्रेशियज्ञविभुः स
त्मजयतिपरिमविनलक्ष्माभयारवुपसपंतेवहरिए
नरहकेमरिकरजोजरऊदिलाहरमोलिविधुलेखो ॥
सीतास्यपरिहासम् पदसदर्भमूश्रुणरकावलकोडि
मएभालामएलस्मस्ममालवामिणोभूमएदाविरम
नकेवरोह्निणीवलभ्रसकलेकोकिंभवक्सिनाऊरंगच
विहस्य । प्रोकेभगवानपिमृगांकमलंकरकामःक
यनेसहचरपिशाचपरिषत्समक्षयोकामचारेनोआनी
म कामयित्नमिवकपालीपीरसिनिशाकरमयंवह
ति सवंहसन्निरामः सवक्रमानम् । श्रीकएठस्यकपर्द्द
त्यनपरिक्त्राणोगग्रामणीसन्दशम्ऊटावतंसकलिको
कन्देकलामैन्दवीम् यावित्रप्रतिपरणायपरिलोनिघ्नीग्र
मन्देशिका यत्रेणवललाटलोचनाशीविडवलाभिराव
त्याते ॥ पुष्पकेचप्रति । विमानराजमनागणस्यतामलो
कयन्नमैथिलीममनाधीश्वराणिविभी सीतांप्रति देवि
पश्य २ मेरोन्मेऽन्यत्रिसमपदमथसज्जाविभिर्व्यति
धामाटोपैर्विटपोपरिस्थितनतकक्षायाभूतोथित्यकः नि
ष्पीनासुचमामिमाक्षिविबुधैर्निन्दाः कैलासकमामुदा
मसवमानलाञ्छनमगक्षितोग्रदर्भाऊराः श्रपिव भू
मेसवकर्णीयानपाफलोनुमतर स्मरस्पमेरीमटीसीम
नोयमनुसधारथिरपाप्रस्यानगणापथः श्रसिनद्विय
नेकचग्र नहयेकहामचरणपात ⋯ लाजा लवि लीरूका
स्वनाधिलाजस्वाहमगनः प्रथिः ॥ लक्ष्मासीतांप्रतिपू
नास्यपवेनतिनस्वनरीपुपपपमधाविनेपिहारेचन

अरा॰
२८

व ऽकेयम् यदस्मिंनसुमणिविम्बनयातिदीर्घस्ताथावि
तानमधुरो ।स्वद। साम्प्रतानि निरूप्यच सहर्षस्मितम् क
थमुपर्युपरिपुष्करा ... श्रमवलभः ॥ विमृष्य। श्रुण
यं विबुधेन्द्रवान्धववधूसंभ्रमसत्तानकसुन्दरीसमराव
नीविहरनेनिर्वैरमैरावणः यदोमात्रपरिस्फुदोयुथिमु
दोत्क्षिप्यप्रती ... ऽ स्तनेनेदचभिमुखैः रथिनिजैसं
रावितोरावणः ॥ सुग्री सन्यमगोचनेगिरांदाशकण्ठ
केडितानि । पकैकेनिवसन्निनेभुजशानकसंनिगर्हा
सहेवीरवेनमियंपुनर्वसुमतीपोलस्त्यमाविभृतीहृय
मानेसेनमपियस्तुकेऽवतेचवदबीपक्ष्यामः प्रवसी
नम् सकिंवाधोवालीभुजकेलिशामूलेनदशनोदश्री
वंयस्यप्रतिजलधिमन्थाविधिरभूत् क ... निर्वाच्यस
वोपकरणम् ॥ सीता। श्रयउत्किंपुनर्यदेदलिदकार
श्वरपलाश्रासउन्कगोरश्रंगश्रणगणोदीसदि ॥ विभी
षणः इयंतांचभगवानयम् यः प्राक्प्रत्यगवागुद
ग्विकुभोनामानिसंविभनेऽपास्ताजालकलज्जरी
भिरभिनोलम्यन्नमन्येनपः । प्राचीनादचलादित
ऽरामिवडूडुगुञ्जीवति ॥ सुग्रीवःएवकिरीटऽधि
मपरिस्फारप्रदीपाऽरो देवः केरववन्धुरन्यनमस
प्राग्भारनोदिमभिः संस्कतानिजकान्तिमौक्तिकमणि
श्रेणीभिरेतानिस्मां ॥ गीर्वाणाधिपनेस्सथारसवनीयो
गगवः प्रोदगात् पुरमम । अपिच । प्राणायामोपदेश
क्रोमरमिनवहनेयौवनोमोदलीला । गोष्ठीनांपीठ
वन्धस्त्रिभुवनवनिनानेत्रयोः प्रातराशः । कामा पु

श्रोमयत्नशमितनक्रमदिनीमोनमुद्रानुरागः शृंगाराद्वैतता
वादीविभगावानेषपीयूषभानुः ॥ लक्ष्मविलोकयसकौ
तुकम् ॥ वत्सोत्तंसय वा उरे करतलेकृत्वाहसिद्धामिय
स्मृतः पुष्कृत्नपोरमणीवीणाकोत्कृष्टा ग्रस्तान्ति
लयितोयमेकहरिणः ऊर्वीनकिंकिकला कल्यामिन
अमयीमत्सवचटनोद्गाढस्तनावस्थितनाम् ॥ सखी ॥
रोमस्य प्रचलोह्यसमुद्रस्त्वासीनस्थिरंकोनका हृ
त्मानिजवधूभिरंकहरिणमालेरथोत्तासितः । मामी
सीदनमामनवचटनानिस्मान्यस्थवन्यवपुः । प्रीतो
पैः स्वभिनस्तु शाल्यवदयङ्ःखायवतिष्ठते ॥ प्रपिबा
पनस्यकलासेका ममनमयूखस्यपावेतीरामणः व
णकलिपिमिववहतिप्रतिमामेचसमानस्य ॥ रामः
मादंप्रणाम्य दुर्गीर्वीणगणायनित्यमस्तप्राङ्भव
हृमितिनात्री । कमेव । वीरुधांविदधतीधनेनगज्जी
वितम् सोमहामतिजयमूर्धं निभवेत्कः कालकूट
मिलः कोटनक्षलकालपापावलयालीकोपिमस्तु ।
न्नयः ॥ सीताप्रति । नेत्राणांमधुपकेसतन्मथदेसर्वा
गमेदस्कुरः ॥ शृंगारेकरसायनेमुखभुजापीयूषग
गज्जापतिः देवः किंस्तमहेमहेश्वरशिरोनेपथ्यरत्ना
ङ्कुरः दीपोदार्णव शुक्तिकमयंदातायणीनायकः
सीता । हसन्ती श्रयतनेसमाणऊलत्रयजोधणाण
भिमत्तउत्तीणसीमेदिःणांधंनपण्दायदाखगोत्तध
वलापचलणोजेणगेहिलीरमणोयेवन्दामणीश्र
दि ॥ रामः विहस्य प्राजानकि । प्रियोपभोगेनत्वपि
नागांमममविधाने धत्तेकिमपिसोभागपसीरमणमिहरो
हिनी । स्वर्णानित्रपयन् टलिनऊमुदकोशोरःत्वहृ
त्कापवा । ददाणपामिनवकोरीचन्द्रिकापानसामाग्राः
सत्रभिन्नमामस्मगादीमुकहन्सामदत्नेश्रीमणि म

अरा°
२९
५९

करन्दोर्कन्दलासुन्दभाराण अपि च । न्नगानामनुग्रहाय
नदयन्ति केलेमेन्दुः काण्डनालेन लीनो ऽमृदम्भः कलके
शुष्यज्जन्यत्वगहारान् मदम्भवरवकारी तोयकर्मान्ति
कायेनुहिनस्विर वामाह हितलोकचन्द्रः । अपि च
नैसर्वज्ञीभवदभिरनानेरक्षिज्ञाञ्जनैर्वा नीरन्ध्रैर्याति
भुवनहर्धामसन्ध्यपट्टैस्तमोभिः श्यामस्पृष्टीवलयमावि
लेहालयन्नुष्कलद्धिर्योमत्ताजालैरवमदयन्तेसर्वशीमा
वैभीमः ॥ रामः सस्मितनम् प्रियेप्रियवादिनि चन्द्रलो
कादपि परं पदमारोपयन्ति माम् इमा अमरताविन्दनाम
न मासासत्वोन्नयः । विभीमान्नरागम् । अधोवीनलम्
लम्बलमज्ञातिकम् चर्षणे कीर्तिश्रवणचमत्कारः शि
रः कम्पहेतु चर्षणवशाऽद्दे स्वहृरामपि श्रेणी श्री
परिपीनपीवरनमः प्ररेषुरेभोगिनाम् कर्णाभावेन
रत्नउगालरवव्यासंगमाधुत्वनामूधः पवनंगपुंगवेन
सुभगाद्दत्कीर्तिराकर्णने । विहस्य च । भोगीन्द्रः प्र
मदोन्नरसमूरगीसंगीतगोष्ठीषुनेकीर्तिं देवरूपाणि तवि
शान्तिशानीयं चवृषविनेनेरक्ताभिसहरबन्धशीभिर
भितोगीनान्नुकर्णं जयी । त्रः स्प्यैः श्रोत्रछ्यतिनास्तिकं
मन्हिसहृत्वादेन चन्द्रः प्रावाः । रामः विलक्षस्मितो
न विभीषणमनुक्तो मेनुगत्वचन्द्रसमेती नामुखे च नि
वेति ॥ आरम्भे दयितानामुत्वे प्रतिसमेतिर्मानुमसि
त्वपिप्रयंकेनेन्समानकालमिलितामेपुष्कुदावर्षति
ग्रानम्रयोहितारोहिणीपतिर्हृदे । पर्यंकपंकेरुहस्मंको
मीनोप्रति । अनेनरम्भोरुभवमेवेनन्नबारभानोस्त
लेयायनमप्रकनस्पनन्तं परिष्करणाय नागाः स्फुरन्निप
निमानविराः ॥ किञ्च । नान्यापि गोत्रे मालादप्रा
निभगवानेषयन्यमयोनिः प्रायोनर्णा यंप्यदाविलमहः

प्रीणयन्निहिरेफान् पकाग्रयद्दयतिभगवन्तुमीरथैमो
चभक्तिंनत्वापुलस्तेसत्तवदनोपश्यममोक्षहाणि ॥ सी
ता ॥ स्मेरावनतमुखी ग्रकउन्नकथंपुणस्मुःणम
णलेयपरिसंचन्दे अवमःणिग्रकलामित्रंभगवता भूर
णहेणवजामणीकदम् रामःसप्रहासम् प्रियेजान
कि चयाणामपिजगतामुपजीव्योयममृतदीदितिः
यदिपुनस्त्वमग्रमेनेमोलिनापिनाकपाणिरधारयत्
गणि....

....

.... मधिकानन्दीनवसुन्दुमाः ॥ सीताश्रन्तुमोच
यानाश्रयऊडपरिपुः णागुणिणोजहिनाहिजीणातण
मीमेश्रात्तहनिहनथराचन्दोयेव पत्निणिदंसः राम
विहस्यदेविहस्यदेविमहादत्वियजलममवेयवमेत
न मेभूपदमकोनकाहनत्रिप्रदेपवेगोक्ष्ललवि
गोधामुपरिस्फुटोदरदरीगम्भीरिमासागरः चञ्चेगा
घादवाहिलेचिनवरोप्यनंभ्रयंमारुतः प्रणिहादाति
पणेहिमहत्तत्त्वक्षुप्रजलेष्वता । इदंवाम्य । प्राचीना
वलमूलवृन्दमणिभिनिवृढपाचायान्विजे त्विजयांसे
नहूभिनिजेनवपुषादत्वाचेतानाजलः अन्तःप्राप्त
कलकात्तक्षमभिनस्ताइंपरिस्तीर्यतेविम्बारेजः । धनेव
भगवेनेशीकननस्तान्दोहमिन्दोहमिन्दोमेरुः । कान्त
मगराजकरजभरगुरकिंशुकजसमावनंमिकामित्र
हयाः भयमंचदेकहरिणवहलोज्वलपुण्यामूर्ध
सीवते ॥ विभी । इन्दोरेकेकलायारुद्रेणोडान्यपरि
निधनायाः स्थानमेवनक्षमेनत्वालेकदूपेणपकः किं
णमते ॥ विहस्यरामेप्राति । रोदसीकृपमण्डूकः पौनिग
घदेवप्रकाशाने चन्द्रमायदयंचेवहलकीनैः

अरा·
षं·
50

कृति ॥ सीतासखि तम् जाणामि अप्फउत्त किंतुक
न्निहिंपाडिमिद्धे कंडअपराजिदे णभअवदाह्मेणि
कणेणकलंकमेव भीविफला ॥ सर्वेहसन्ति । रामः
स्मयते ॥ सीताराम प्रतिसारमं सिरिवच्छलाञ्छण
स्स आपत्तहत्तस्स थो अलनदोहो पंचलि रइउसिड उमि
उलअरीगः भक्षअंकोगपुदिण्णे ते नहणपहूणो
अन्यारपकावानरागशक्षोक्षगामि अकमण्डलम ड्भू
कहामगोरेजसम् नेपथ्ये हर्षनाम सान्नियतेभग
वह्मसिह्मग हीतो मंगलाभिषेकमहूर्त्तः ॥ रामः ॥
आकर्ण्य । कथमयमयोध्यायाः प्रत्यासन्नो मारुति
रस्मांस्त्वरयति । सीतासहर्षम् कथं अज्जउत्ताणमाणन्दलों
नवनावेदि माभअवपुक्षअडेणाममेदिणीसःणि
हिरग अग्गामरचणागक्षमष्फ ॥ अथावलोक्य ॥ अ
फउत्त किंपुणयारं नकणजीमूदसामलेदहीवलअ
स्सि मडमरुणावक्षअलोकोन्तहूकिरणत्तूवडवि
वजलंते लकवीअदि ॥ रामः । दृष्ट्वा विभीषणोप्र
दम्यभास्वरम् शिल्पशालामिवविश्वकर्मणः किंवि
म्रलीययाज्ञासरभसकरभीकास्वकान्तरवनोद्
श्री: विष्कद्देवीभिरस्मिन्निविडमुडुपतेः कान्तिभि
परसुवानाः केनायन्ते निमोष्यक्रपथ्यनेभरनदडुपुर
चन्द्रकान्तः ॥ सर्वेविमानावतारं नटयन्ति ॥ रामः ।
विलोक्य ॥ देवि दक्षिणेन सिंहलद्वीपसमीपे सम
स्थतः । सिरस्नत्पलम् ॥ मातिकाचलकिन्नलस्वार
मणीयसुद्दीपयते ॥ सीता ॥ जदिकालतन्ने मस
दकमोअप्रतिदे मोचरदि ॥ रामः सहर्षम् ॥ श्रो:

हैवरोहणगिरेरुपत्यकायां द्वितीयसायचनेमनेलौंपा
मद्दावलभस्य । सन्नचभवान् हरसूत्रमौऊलयतिः । यमा
राध्यविन्ध्याचलशिखरशोकेकभिषजविवस्वानासीनंमगा
नमधिरोहरूकलयति ॥ अपिच । निपीतेयेनाब्धौस्तिमितगुरु
भिः प्रबलपटलैः प्रयत्नाउज्जृम्भीयप्रतिपरसपचास्तपतिता
विशतैः कौलीरैरुहरमधारणाः श्रीखरिणः दशोहष्टा
स्तस्यस्तनिषुनगिरेसाहमरसः ॥ अपिच ॥ शृङ्गारसार्व
भौमस्य ॥ रत्नसिंहासनेसिंहलनाशिप्रदोषारम्भेषु ॥ त
दीप्यन्ती ग्रहचुतिस्फटिकणाङ्गैः शशिमणि । स्थलीनांप
न्यांनोचनचरणलालालिपिञ्जनैः । चकोरैस्तरुणीनेत्रैर्वति
तिहन्तशोकप्रतिपदं । पराञ्चसञ्चारनविनयवतीनांवि
हणने । अन्यतोदर्शयन् । इयशिनोमौक्तिकीयानामपामा
धारस्तास्तपणी । शुक्तिकागर्भसम्बन्धलाभिना स्तोयविर
वः आन्तत्रिसभुवामेकमेकमस्याः प्रसूतयः ॥ अपिच ॥
पुवति ऊत्वभोगकर्मभिरुद्गतैः शुक्तिसम्पुटधृतानि दय
नीरुस्तावपर्णीस्थिरकरहभावमम्भांसि । सीता । अयन्
उत्जोहृन्निददिवणाभित्रपनअस्मभत्रवदोमाश्रस्तभारे
रघीप पहलविवादोपेसमस्वास्तणीस्कन्दापुजसहृतजुत
धुंगमोक्तिश्राहरणारमणी ॥ आचनमावः णीचवः णीग्र
रि ॥ रामः विहस्य अन्यतोदर्शयन् रमयन्निमलयमलीय
मस्ताधुपनमतापवनेनमानिनीनाम् दर्शितविनयकृ
रमाहितीभिर्मनावल्लभावीभिरजच्छरप्रबोधः ॥ लला
अप्रदर्शयन् । स्वपाणिप्राग्भारप्रबलवितनोत्तानसलिलस्त
मंरहस्क्रीडतिमिनिवहलरयामिवगुणाम् दधानस्यापीमो
किनन्तलनिधेरेनरपरं पुलोपान्तसहचरस्हेनाअमपद
मू अपिचाक्षिन् । चन्द्रश्यिपानवेलाहसविपसेसनावुद
गमाने पाययितामिवात्मानंविशुद्धमतीभवन्नयः ॥ समत
मिनम् ध्रुवमिहचन्द्रमोनिधिरविनापोषानकर्मणीम

अरा-
४२

51

नीदं भङ्क्तेमन्यानि किमपि चक्रमिवं समभुवनानि ॥ सर्व
तोवलोकय च महद्धं ङ्कृते अहो चिरेणाघ्रायं रामदेव वन्दं
शलोकैकमङ्गलात्स्वैरे यमोस्वनायिरो हि त्रिदशकार
णगृहमेधिनो हृदयः । राम स्मलज्ञात्मितम् । विमानवे
गनरहितकेन विलोक्य । कथं हिरण्यहरणाविहारकान्ता
रस्थलीनाम परिम्रानिहाममहे सुग्रीमोपहासम् ॥ इ
यं मारीच मारीचोपहर रतिनान्मनोदर्शाकाण्डस्य कपट
भित्तवेशाविरम्यनृगम्यैरेकमर्मज्ञा पञ्चवटी ॥ सादरं व
विश्वामित्र सत्वहिषचवगुणाधिनेणपनुमेब्वादष्याके
हविधेहराजननयानेत्रारविन्दाय च मारीचायनमो न
मः किमपरं यस्मै कुले रक्षसो हैवोरो विभुनापिदारा
यिना च कृतेन तत्र्यंधनः सीतालज्ञाने । रामः प्रस्त व
णाचले दर्शयन् सीतामपवार्य देवि मत्तरत्नमत्यूल
पाटवक्षिलंककोलकोलाहलभयंकोपीकभञ्जकान्द
रनमास्तोये गिरिः स्मर्यते यत्राहं हृकुचोप्सुकेमयिह
घावम्नायपत्ताणिने विलन्यावदनेवनात्स्न्मलनाम हे
यंप्रमुत्केन कान्त सीमम यमानाकपोलेत्रसंदत्ता । भ
गवती तत्रणप्राणदेवरा — सावोपमिश्राविकाजलाई
पणमपि ॥ रामः अन्यतोदर्शयन् वदत्यगवतीमितो
गोदावरीम् । ननाज्ञिकम् पनस्याः पुलिनोपकण्ठ
लिनीकुञ्जोदरेषु मृत्ते कदाकिंशुककोरकैरकवजकीम
दा कौमारव्रतभङ्गरोचिनमथिप्रहृसानिशोदपरायेत
मलज्ञात्मितम् मुखमानयति नमति च गोदावरीम् । रा
मः पौरहत्या वलोकितकेन मरवेदम् ॥ देवि । आर्मिच
मालिवनमलदीपरिमरे ‥ ‥ । सम्मूलकारलोमदत्त
पयमामासीच वर्धवरी यत्रागालितैत्तत्त्राविभिरवि
लत्पालितैर्मांनव्या हृष्टाकन्ततिं नकौकिभिरापिप्रा

मिमद्दशीनम् सीतामनस्तरक्षचकाण्ठग्रन्थिलम्बराग्र
व्यकेप्रतिविमाणराग्रसीदम्मिहितणादलिख्येवग्रजमन्त्र
मेदिह्रग्रनयाविनुवरेहि - माग्रन्नरीग्रजदाणग्रारः
णतिस्त्रालीरामः विमानवेगनाटितकेन सीतांप्रति
रदमग्रेम स्नाराहूमण्डलैकदेशमण्डनेऽजाण्डिवंतना
मगरम् इहहि ग्रनन्यहः एणश्रीमलयवननन्माय
मनिलोनिपीयस्वेराम्बुस्तरमकरमभुक्तोविभवःवि
दभीणाभूरिश्रियतमपरीरम्भरभसप्रसंगान्निहिगुण
प्रलकस्वाङ्गितनुतनरविचनः कैथिकीहन्तिसोरभाद्
गिरिणीर्गिरिप्रसाधुनोपिकवयोवदृशीतिमपासनेद
दिणनोदर्शीयन् प्रणम्यतासयसन्ध्याविधियल
दयापमममोदावरथरकलापैकनाथकोभीमप्रवाः ।
ग्रयोहितनत्कालारभटीविजम्भणापरिज्ञासादिवत्रप
नावानाथेननदेवप्रोषचरणाविध्वस्वगुर्भैरव तल्पवा
स्थिभुजंगभूषणामसोभोगीन्द्रकज्जलके विंभाणः प
मेघश्रीविनयनेकल्याणकर्माविकः ॥ रामः कृताञ्ज
लिः रत्नारम्भरसत्रसत्ह्रिरिमतारिज्ञावसंभ्रमेये नि
चापभ्रमिविभ्रमायजगतामीशानतल्पं नमः ॥ य
व्याजभनगेश्वरप्रभृतिभिस्ताहगयमन्त्रीर्दिशः यप्रप
ञ्चिचेनचूर्णमानवदनैः प्राज्ञोपिनप्रहृष्टे ग्रपिव
क्रीमटस्पप्रलयान्धकारैः कण्ठेनिपीतेनवनीतक
एव प्रपञ्चकवनं प्रपञ्चगुणमांग रत्नप्रयादेतनकाल
.... मण्ड
वाचिः सर्वेनमन्ति रामः ग्रन्यमोदर्शयन्
लमोलिमालिकालवकमिदं काण्डेनामधेयमायनमा
यनमेमीनकेननस्प । सीतामपवार्य इहहि खेदन
लपिष्ठितानाभिमलनभिद्यनोप्रविष्टिलमाम्येषं विपुले
प्रलकपालाकापटलेषुहिति प्रतिकरोति ॥ ग्रपिना

त्र अभिमुखपतयालभिर्ललाट ग्रमस्तलिलैरविधौतप
ल्वलैरेवः कथयन्ति पुनर्वाधितेव धूतो मर्दितान्हि मधुति
रुमेनाः कपोलः सश्री वामनोदर्शयत्। इयमितः स्तंगा
रदेवतागर्भगृहमवर्तितविमलयलक्ष्मीमीमत्तमौक्तिक
सज्जयिनी नाम नगरी कमितममभिस्पर्द्धरीणां गौरी।
गीनामिन्द्रेन्दुगौरीषु उज्जयमानानामिव जनिषु
परसीद्यतेच्छाया॥ अपि च। अथस्तान्तसौधानासि
द्धिचरनासिन्ककरिणान्तनोदश्चवच्चन्जुपथनिहि
तनेत्राश्रवनयः चकोराणां ज्योत्स्नारसकम्भयकौतू
हलकृता मदीदंतेन खपन्तिमिरविघदाभोगमुदरम्
अपि च। इह युवतिवदनकान्तिभिराप्यायितनन्दय
सिस्तः पोते भुक्तापभन्नाहिमरुचिमरीचिरन्तः पु
रचकोरः॥ विभीसाङ्गनादरम् इहैव धमलकाया
श्राख नगरगौरवभाजि त्रिभुवनदहनाधिपनश्री
हितो भगवान्महाकालनाथः॥ अयेहि। नह्ममभभि
वेगविस्रस्तजटावलिप्रणालीपतत्त्वगंगजलतरङ्गि
कावलयितो निर्मीयतनपञ्जरम् मत्रस्यहुनषण्ड
पदपवलठन्हे नहंसायितस्त्रैलोक्यव्ययनादिका
नयनटःस्वामीनगत्त्रायताम्। रामः प्राञ्जलिः। नम
स्तम्भदेवासुरमुकुटमाणिक्यप्रणालीसंभेरस्नापित
चरणाय स्मरजिते महाकल्पस्वाहाहुतत्रिभुवनचक्रे
पिनयनेनिरोद्धुं भूयस्तत्र्यसवामिव कामं कृतवते।
किञ्च। वेत्ताद्गारदनवत्रिनेत्रमुग्मेन रस्मान्नयना
न्तियाः कामेन सम्मोहनपाशसहस्रेस्वाहामव
धारयविरंजगेभ्य। सर्वे नमस्यान्ति। सीताविहस्य
असौ ननु भवतो समहरमेरु रम्याम एककलिरवनह
लौघमरिणपला अत्रअश्वक्षे सतु भक्त्याजेणमत्रणो
विभगवदिषशालिङ्गगामीकरौ। सर्वे हसन्ति रामस

विमर्षम् अस्यद्धिपुराभगवतः भाल्गीक्ष्णतपुराणपूरुष
धूर्जितिप्रत्यापायाधाविते विद्रातिस्फुरदाग्रुमुदगणाक
णास्कान्ते शान्तत्रेश्वरे। नस्तोत्नमभुजंगपुंगवगुणा
व्याकृष्टवाणासनादिप्राप्तस्यपुरद्विषोविजयते।
सन्धानसीमाश्रमः ॥ अन्यतोदर्शयन् इयंचकलि
धुरिकुलनरेन्द्रमाथारणाग्रमहिषीमाहिष्मतीनाम
वैदिमणात्मलमणमालानगरी ॥ इहहि आश्लेषमु
स्वनरतोत्सवकौतुकानि जीजाङ्गरोदरयणप्रतिभू
नेगः भोगस्तयचपविजयेदयराजयेचसूनोमनसल द
पिवाक्कतिजेनतमेव। विमानवेगंदूषयित्वाच। देव्या
भूमेर्मेरगमदमयंमण्डनेसिद्धसिन्धो स्तथीचीयंजय
तियम्नानायानदैकार्नेहृन्तीमू प्रेमोत्कण्ठादिवपित्र
पनेर्भ्भराक्कियहृस्लादस्तावाथंगमयतिपिनमेण्ड
लेभास्करस्य ॥ लक्ष्मणइदमंगुल्यादर्शयन् त्रिपुरहर
किरीटकोटिभिः प्रीणयद्भि भवनमसनभानोर्वीलमि
नैः पयोभिः सगरसुतविनाशाः पावनीतोयराशोमि
धमियमघमग्रेजाह्नवीनिकृन्तेनः। रामः सहर्षम् ॥
गौरीविभज्यमानावसेकीर्णाहरमूर्धनि ॥ अम्ब ॥
द्विगुणगम्भीरे भागीरथिनमोस्तुते। सीतांप्रति।
देविवन्दस्व देवस्याम्बुजसम्भवस्यभवनदम्भोधि
मामामुका सेयंमौलिविभूषणंभगवतोभर्गस्य
भागीरथी उद्यानानयहायविग्रहमिहस्वानःप्रती
यानपि सेनसत्वनरहगगमयतिद्राग्वलिलोकेज
नाम्। सीता कृताञ्जलिः। पसाणिअसोनसिंखेला
सन्दाकिनी हरिद्वर्णोमन्दा इतिवन्दिज्जेसे ॥ सर्वेनम
त्रि। लक्ष्मा अन्यतोदर्शयन् धनधिनाप्यत्रणयात्र
तेधारभणकैलासनिकेतनस्यदेवस्यकल्यानकपाल
याकोवांरणसीनामपुरीयरलान् रामः सहर्षमव

अग.
पत्र
53

लोकस्तूयमानैरपारेऽथ जनैस्संसारसागरः द्वीपेवार
णसीनाक्षिविश्रान्तैरिहानीयते । अपि चैतन्नित्यमध्या
स्तेभगवान् । काण्डकायनिपीतपन्नगफणारत्नोच
माचास्थिनोहारैर्निर्भयपार्वतीभुजलतावन्धोल्लस
त्कन्धरः स्नानासर्वांगविनाशवामननर्मेरवस्तदैमा
म । गाविभक्तजलाधीरः शिवाय जागनमेणांकचूडाम
णि अन्यतो दर्शयन् सीतां प्रति देवि दृश्यताभिनः ।
नवोमीलमौर्वीकिणनिकरकार्कश्यसदयप्रहतस
स्वन्याणो किमपि निविडं पीडयति मे हतापांयवा
येसमजनिकरस्यैव पुरतः पुरी पूर्वं येनैव नयनयुगमा
लानयति नः । सीता सस्मिता नुरागम् साचीकृतावा
गमं यपवज्ञीपुरीं प्रति । अभवमिहिलेवाऽन्दिताऽसे । सु
म श्रणाणाजननान्तमपि विन्दर्णामेविः प्राणैर्म्मि । रामः
सुग्रीवविभीषणौ प्रति वयस्यौ इयं जानकीप्रजाय
माना याभगवत्याभूमेरदिसमन्दिरे मिथिला । सु
ग्रीवविभीषणौ सकौतुकाम् यत्र भगवतः पार्व
तीजितिने पुरस्यथनुरनैकासिनावजगवभागवा
वत्र भवतो भञ्जयतनस्तहृपाम सीतासखीयसौवी
रलक्ष्मीः । रामः सलज्जस्मितमन्यतो दर्शयन् ।
इयं पुनरस्यतो यिपुरस्तात्सुस्मरनाम मोगतो विनय
मधुरसृंगाररविभ्रमरमणीयामकरकेण्डलचर्य
यतचर्यातपोवनासिवराजधानी सीतामयवाप्य
इहाहि । रोमाञ्चोत्कसरंगसान्धिनिर्धिष्टेरालिंग
नैर्यामिनी योषीकल्पविहायनेनिजरहस्यायोमे
णीहृशाः यहिस्येसमपिचीप्रदीपमजालैर — र
योमलिकानैलैप्रज्वलतिस्तूणानि वसतीदन्नाभि
दर्धं नमः । लक्ष्मणश्च ग्रेदर्शयन् एतेभगवतोभूमि
देवानांमृलायतननमन्नवीदीपूर्वैणाकेश्या गुरुमलय

कलिन्दकन्यामनुरा
नमयमेगगागसघोत्वस्यऊर्वणेसदाधिवासतोगा
किनौसेगङ्क्षेत्वे हिमालयोऽङ्गधाराचधासापिन्नं
नेवपाएडुः प्रतिभातिजाह्नवीनिपिहृष्यते ।विभाव
कलालनान्तनेवकालीयमनाराजिभिः सतारिमो
व ॥ वलिद्विवन्पादनवोम्भुनिष्पन्नरसैःप
लीनुमगीचिवीचिभिःह्निमाद्रिसविः। श्रुपिच।प्र
देपटेविवधनेवैतुधसैन्यवीरामयम्मंसप
यागसर्वनीर्थभ्यः तीर्थमस्तैसादसीकि
पपपरंपारमिहस्तेदेवलोक्यते। राममुदीर्यते दिव्यो
मुच्यते सत्यमेवप.... यंमोदन्तारतीतांप्रतिप
यमभिनोगंगायमुनेवहनस्त्वियम्। मेनस्पाइनकर्मणः
लभ्यनामिनः॥ पुपमोराम.... ज्योतिर्विवेच्यते ॥स
काय.... धिवासवे...... तिकेनसह
वैनमरायत्रि रामः॥ विमानवेगनादितमानम
धम् पुर्पाक्रूरप्रकरदन्तुरतीरलेखामेव्योयमदपहल
वसन्नतिसमनन्तैः उत्सक्तवेशामहिषीमगव
दीदैव्याभुवेभगवतीसरयरियंनः। इयंचलोन्नमप
न्यपोध्यागगनतलाहुङ्डीदतणान्त.... मिवजन
पुनिस्पन्दैः उदालस्थ्यलतावलयवनविभी
लोचनैःक्रियते। सर्वैप्रणमन्ति। सुग्रीवफलानमा
घणोनिर्वाणं हन्तेविवक्रान्तमहसभ्वामिहप्रव
लोकापूपनिकरैर्मधुरामयोध्याम् रत्नापिनाणा।
हतोचविचित्रासिडिन्देवःप्राचीसहगारोयन्तेराज
चनेमः। रामः नौप्रति। वयस्यो प्रागन्तापैभवम
शुभद्मायदिहृष्ये..........सत्यस्य मपिकल्पिता
प्रशेविलोक्य।.......... प्रतीतमाणा
स्मरभिषेक..........

श्रा-
४४

५४

वर्त्तते पुष्पकं च प्रति विमानराजस्तु वनीयतामस्या
काकुत्स्थकुलोपकारिकायामसौ विमान वर्त्तान्तेना
टयति ॥ ततः प्रविशत्यपटाक्षेपेण वसिष्ठो भर
शत्रुघ्नौ च वसि वत्सौ लोकेश्वरयति भवच्छेदतिसंता
दौर्लीयदुन्मेन त्रिजगदगदं तत्तचिन्त्रीयतेनः वाले
नाडीभिर्विगलितवतो वीर्यनिर्यासराशी यन्निपाके
सान्निवसत्ता निर्मितो ग्रामदग्धः । राममवलोक्य
सहर्षम् लवलूनदशकन्धरकण्ठपीठसीमा
सभामभजविक्रमकर्मकाण्डः दिष्ट्यानगद्विज
यमोगिलकैर्यशोभिस्सेयेपुनर्भयनवतीति रामभ
द्रः रामः ससम्भ्रममुपसृत्य वसिष्ठस्य पादावुद
पगृह्य च । रघुब्रह्मक्रियाचार्यं पुराणं ब्रह्मवादि
नम् ब्रह्मर्षिं ब्रह्मजन्मानमेष रामोभिवादये । व
सि सादरमालिङ्ग्य वत्स रामभद्र कान्तुभ्यमाशीः
प्रदाय प्रतिपदकीर्तिनिवहान्बलाण्डमूयान्नरेनि
विद्धंयमनानिनानमश्चिनेस्मरेवनोजोग्रिभि उम
हकुटकाकशोधिनमिव प्रामंगुणोत्कर्षेण पि
ण्डस्यं च महत्तमं च नवनानिः त्रातारं यद्गः । त्रि
जगदंगनलोचनकैरवचयशोभिरतीवयविभिन्ना
प्रथमपार्थिवपुंगवकीर्त्तयो विद्युधभिन्धुजले वि
वसिन्धवः नयापीमस्तु । जगतालेकधौरेयौस
याचन्द्रमसाविव पुष्पौ गोत्रस्य गोमारौ जनयसम
नाविव सीतांमनिर्वहने वसि वत्से जनकसु
स्वामिनि त्रयोस्माधारणीमेव रामभद्र स्वय
मारोपितमवेयाम सीतासहर्षम् प्रणाम्य मौ
णीस्मावनंयपियेश्रयफउनस्मागिरितिनाणंभवि
स्मारि लक्ष्मः ॥ सगरगोत्रगुरोमेत्रावरुणसौमि

न्तिरभिवादयते वत्स वत्सलक्ष्मणाशिषां विषयमतिक्र
मावर्तसे वीरमिन्द्रजितं जित्वा दिष्ट्या वर्धयतो जगत् अभ
येरहिलीयसे गीर्वाणग्रामणीरपि तथापि भूयं सर्वे
पिहितो झोजनयतात्मजो राद्दिराजवंशोयमक्षणाखः पुरो
दाति लक्ष्मण महत्त्वे कृताञ्जलि । भगवन्नयमनगरकीर्त
मिह्वाकृतम् भरतामंप्रतिष्ठत्यभवरप्रकोष्ठेकरलाय
दातिर्भरतः प्रणमति रामः सहर्षमालिंग्य वत्सभरत
श्रात्मानमिन्दुकरमेजरचन्द्रकान्तस्तम्भोज्ज्वलेवितरमे
हृदि निहितोसि नभारतमंगमस्तु वोविकयाजहानिवि
भौसकौसल्भमुरस्थु पलायितलक्ष्मीः । भर सीतानमति
सीता । वत्स भरदाउएहकिरणाकरणिऊरुम्बतुम्बिदे
कमलमणं विवविरमेविवसनौणदेस्स लक्ष्म भर
तेनमति भरवत्सलक्ष्मणसोत्कण्ठचिरान्यरिरभस्व ।
मामु अञ्जलभौभरज्ञानांवन्दनेषु स्पर्शोदकी निर्भरं
वयरिभ्याहन्नेरघुवंशायशालजकनकनटपूपदा
ऐट्ठनलक्ष्मणाकृतनायविदिष्यमाणाश्चिरेणधीनतली
कृतोसि । इन्दोः कलाकलापेन पङ्क्तिक्रिमविवेचि
नासर्वज्ञः लोपनोदायसोदराणां भ्राजोहतो शात्रू
त्वः रामंप्रति आर्यपादकाभ्यन्तान्नभृत्यः प्रणमति
पात्रमः । रामः गाढमालिंग्यकप्पमाहत्वालक्ष्मण
नुभवामि ॥ आर्यवार्यं सीतायेदर्शयन् एतद्देवव
त्वमदनचन्द्रभिम्बसेवावद्धकमवलोकय लक्ष्मण
स्वमीवाणवारणाकरार्गलककौशोमानावेवलक्ष्मण
भृशौमयविभ्रनाते । शान्तु सीतांप्रणमति सीता सत
लोध्रमल रणगारवलोहिं चरिदेहिं पिलकवणम
विमोहोहिवक्षसन्नरहणाअच्छअणोकहिं शान्तु ॥
केनमेगला वारो मध्यमाखाभावनेभवतीप्रमीदवां
यमीहते । अप्यस्त्वलक्ष्मणं प्रणमति लक्ष्मणसहक्षमा

अरा
पप
५६

लिंग्य ॥ दिष्ट्यादीर्घायुष्मद्भिर्वृद्धिर्दृश्यमानेनवयमार्यभा
तापरित्यक्तागताः ॥ रामः मुनिंप्रति एतौलंकाकिष्किं
न्धास्वामिनौविभीषणसुग्रीवौभवन्तंप्रणमतः ॥ वसि ॥
पुलस्त्यकिकतेनकुलकीर्तिनारणमालावलम्बनस्तम
भाविमौचिरस्यभूयास्ताम् रामःभरतंप्रति वत्सवत्
स्वमहात्मानावेतौपौलस्त्यमाविज्ञौ भरतपान्थौविभी
षणसुग्रीवौवसिष्ठायथोचिमाचारन्ति । वसिष्ठः । स
हर्षम् दिष्ट्याचतुर्दशाभिःपरिवत्सरैःपुनस्तमस्यमा
नेदशारथ्यऊडमवमीदामही सविमर्षस्मितम् नेतारं
रघाकन्धरस्यजितवानेवाजेनेभार्गवस्तेरामोयदिका
कपदकधरस्तमूरितेयकथा ऊर्ध्वकल्प्यतमस्तवा
लिचरितानन्यप्रक्रियागौरवा रम्योयंकविनातथापि
गतोनोघायवतिष्ठते रामंचप्रति वत्समांगत्स्कितेन्यत्र
मतिक्रामति नदिदंरघुसिंहासनोसिंहासनमलंकुरुता
मन्वन्तः प्रनन्तुनमदमुतरकौसलः रामस्तथाकरोति
वसिष्ठोमन्त्रपूर्वमभिषिञ्चति अन्योभूस्त्रावचमभि
षेकंनाटयित्वापञ्चांगत्रुम्बितभूमयःप्रणमन्ति ते
पथ्ये मंगलगीतनान्दीवाद्यानिच वसि सहर्षम् व
त्सराम उदुसम्पति । उदयदुर्मस्कन्देधरंत्वयिविभ्यति ।
कृतपरिभवोहृष्टाप्रजाःपरिकर्षतःप्रविवेलु यथा
जीवात्म नःप्रभोःपरमात्मनोदिशिदिशिदिशाहृद्यो
नाप्यात्मवेवविभूतयः । रामोलक्ष्मणे विभीषणः कृ
ताञ्जलिः नानभ्याप्रणिपत्य देवे लब्ध्वाचपुष्पकमिदं
चविमानमाधघदेष्णरादपहृतंदशकन्धरेण पंक्ते
भवानदितमलमपाधुनैतदानापयतुनमृदैवनिधि
धीनाम् रामोवसिष्ठेनभ्यनुज्ञातः पुष्पकंप्रति विमा
नराजप्रथमस्वामिनेप्रथमपौलस्त्यमुपतिष्ठस्व वसि
सहर्षं रामभद्रकिंक्रमेव पिषमपकरोमि रामःभा

वत्रनः परमविधियमस्ति ॥ नानाज्ञमथिमौलिमौक्ति
कमणिकान्त्यामहापोतिमणो दंष्ट्राविन्ध्यविलसपत्रशा
वरीहस्ताभूषणोमीदिनीसेनईहिमणपश्चिमोजलनिधी
सीमन्नयत्रर्पितः कल्याणैः कृतेन्नविश्वमदशग्रीवोप
सर्वंजगत् नयापीदमस्तु । समभीलन्मुक्तिलवध
मकरन्दैः प्रवणयोराविष्ठास्पद्वारामवनमुपचिन
कवयः ......परिमलमनाघ्राय चजनः कवीनां
गम्भीरे वचसि गुणदोषौ रचयतु ॥ इतिनिष्क्रान्ताः
सर्वे ॥ इत्यनर्घराघवेनायकानन्दनामसप्तमोङ्कः ॥ ॥ ॥ ॥
॥ ॐ ॥ ॐ ॥ ॐ ॥

राघवपांडवी
ईश्वरध्यानकम्
देवीध्यानकम्
अनर्घराघवम्

श्री
ई. श.
२

ॐ श्रीस्वात्मने गुरवे शिवाय नमः ॥
ॐ सर्वः पायाद्येन नित्यं वा स्मृ किं निजदृशता
म् उपोपायान्तं कोपायः स्मरस्य जहार
नाम् १ सर्वः पायादित्यादिश्लेषा सर्वत्रवि
धविघ्नोपघातार्थं कविना नमस्कारवा
क्यवडविनेस्वविनेयेन भगवता स्वतन्त्रेण
धराधरणयोग्यावा स्वकिंह्यं रतो नीतः
पतेन विश्वाधारत्वेऽध नित्वेन तथा उपोपान्तस्य
यमविघ्नविधायित्वान्नृत्तेऽर्थ्यं योकोपान्ते
विश्वस्य प्रसिद्धास्मरस्य नन्दं जहारदृष्टादि
तिमनीयेन नामित्यनुभवगोचराम् प्रन
पवयस्कहोपादानेन कृते यद्दाकः सर्कोन
प्रसिद्धानुभूतविघ्यमस्कहोयस्कहोपादा
नेनापवाते नत्र नमस्कारः स्वातन्त्र्यकर्तृ
त्वात् भगवतः सर्वातिशायित्वात् दृष्टादृ
ष्टेवास्तिमः १ स्नातवतां भोगे भवमस्य ईद
रेश्वर नयनीनिगुणत्वेन समतोऽप्रियता
मिमाम् २ रे तनिदे ईश्वरपरमात्मन् न
इत्यं क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः
पुरुषविशेष ईश्वरः तस्मै आयतने भवं संसा

रेणोभीरेत्वहृदनिधाय कथंभूतंभवमुग्र
कठिनेत्वंभक्तानामवनार्थंप्रवतरणेभवा
ने पुनःपुनरागमनेरूढ कविनाच प्रव
नारमवनारनामानंमोपादीनिस्वनामः
धनितेनपद्मोतरेस्मोग्रन्पद्मामवैघामम
नाश्रियतनाग्रहेकृतिहेवाकिनाग्रसिद्धेला
कोत्तरेवीतिगुणानयग्रापयेग्रत्रवरत्नय
ग्रवनारेगेभीरंभवमुग्रहरंस्मरनयनीः
तिगुणानेनेग्रसनग्रश्रियइतिद्वयद्वयोः
शाह्वयोरर्थस्यपोनक्यासिवावभासतेभि
न्नार्थत्वानपुनरुक्तवदाभासः ग्राम्युवाव
भासनेनपुनरुक्तवदाभासमिति २ वदा
मितेस्वरमयत्रमोहंवदामिसंसारमयत्र
मोहम् नतन्मुदायोगावनास्मितेनमस्क
स्फुरयोगावनपस्मितेन ३ वदामीति ग्रहे
तेनमनमः वदामिनमस्कारेकरोमिश्र
नेनकायवाक्किमानामपिप्रह्वीभावःस्व
वित्तः प्रनपावंस्वप्रात्मानेरमयन्नानंदय
ने संसारमयेमोहंप्रत्तानत्रपेनवदामि
यस्कं प्रानेरंत्रलोलाविहात्रविभेतिक

ई
स्तो॰
२

तस्मै नेति हे भगवन् स्मरयोगवनत्रास्थ
यै श्रद्धेतन्तुः नेकोऽपि मानुषादन्नानात
मदोहृद्धोऽणि निरतिशयमनीनिरूपाणा
म आसमेनाद्योगः श्रयोगः तत्वतामुदा
योगवतामस्वानुभावैकगोचरेणास्मिन्नत्र
भिमतनयामध्याहृसितोनोपलब्धितः सम्भ
कोऽस्मि यमकं ३ स्तुहि स्थिते आभजना
कृतापवर्गोऽस्मे नाथभवांधकारे धृते
त्वयाविष्टमनोहृतापवर्गोऽस्मे नाथभवां
धकारे ४ स्तुहीति हे नाथ अंधकारे अंधका
सुरिपो आकृष्टादृष्टि स्थितीभजनाकृतेनात्व
या अथानन्तरं भवांधकारे संसाररूपांधका
रे कृतापवर्गीयं मे कृतः भक्तानामपवर्गो
थमनयमोयेन तथाविधेन विविधकृत्यका
रिणा त्वैयेव विष्टभृते अतो ममापि अयदा
तापवर्गो भव अयः मुमुक्षुकामादयो येन
नाहृशः पारयमकम् ५ संज्ञातसंज्ञातत्न
लोचनाग्रे संध्यानसंध्यानपमाममरोचैः मा
धीनमाधीनपरिग्रहेणकालेनकालेनद
तेकृश्यामाम ५ संज्ञातीनिमनअकृति

मेनाते जन्म यस्य समजातः सज्जः सत्रउ
श्रातनो विस्मीलोके विस्मयापन्ना श्लोवना
ग्रिथेस्य तत्रामेत्रणे सजातसजातनलोः
वनाये तथा हरो चैवं ब्रह्मविस्नुप्रभृतिदे
वसमूहे संध्यातपसा त्रिसंध्यं समाधाने
नसंध्यानसम्यक् ध्यानकालेन असिः
तवर्णेन भयंकरोति यावत् तथा आधी
नपरिग्रहेण आधीनो मनः पीडानो येइ
नः स्वामिनः जरादयो रोगास्तेषां परि
ग्रहः परिवारो यस्य सततात्ताहशेन काले
नमृस्तवादहते मे न माधीने क्षुध्याः संपा
दयमायाः शोभायाः अधीनमायते मा
धीने स्वेन राज्ञर्षिवदितार्थः आदियमः
कम् ५ भवोन्नकानामसमाधिभिन्नः
कश्चिन्मदन्योन समाधिभिन्नः॥ येषांम
षां संति सदा सभार्यास्तपवजीवंति सरा
सभार्याः ६ भवेति त्वंनः अस्माकमस्त
कानां सोत्कंठानाम समाधिभिन्न श्रम
मास्त्रनल्पाः येप्रादयः मनरुजः तानि
नमीतिनाहकभवंसंपद्यस्वयतो मन्न

हं०
पा० तो०
३
3

काश्चानुश्रेष्ठजनः समाधिभिन्नः विनै
काश्चवदिक्षुन्तेनात्तिषेतोसदासर्वका
लेसभासमध्ये भार्याः निष्पापाः प्रशंसं
ति स्तुवन्ति तत्र च सदा सभार्याः सहदा
सैः भार्यया च वर्त्तन्ते यत्ने सपरिवाराः त्य
जीवन्ति जनाः संसारान्मुक्तिं न लभन्ते अन
स्मरपदस्याः अन्येन संसारिणा नानाज
न्मोपलब्धा जीवन्तोऽवज्ञानपि सृत्वा पव
श्यतोऽरुद्धवर्त्तन्ते मेघकवदपरेजन्तोवज्ञा
तनष्टाः इति यावत् अन्तयमकम् ८
दैत्यविधानस्मरणावलीनां त्वम्मृनि
मीतेः स्मरणावलीनाम् स्तुवन्त्यतो नि
स्मरणावलीनाममिवाम्बुजेभ्यः स्मरणाव
लीनां ७ दैत्येति दैत्यविधा देवानां न
स्मरणावलीनां भ्रमराणामिवाम्बुजेष
न्नाभवन्: विश्रान्तिस्थाने मनोभिलषि
तस्यासेः स्तुत्यर्थः कथंभूतानां दैत्यवि
धाभङ्गः पराजितारणावलयः संग्राम
समूहा ये स्मरण्या विधानेष्वतो हेतोः नि
स्मरणा माद्दशाध्याप्तितेः संसारोपद्रवस्य

मरणेमार्गेप्रलीनामस्मिह्येनमूर्तिस्त्वंवंति
कथंभूतेवधयोरैक्यात् बलिनोभिनोस्वामि
नीम् नटूधिष्ठानत्वात्सर्वपादांतयमकः
म् ७ भवेतिभिन्नःकलपामराणांभवेतिः
भिन्नःकलपामराणाम् मंदासकोनायः
नमोहरायमदासकोनायनमोहराय ८
हेश्रमराणांदेवानांकलपवनःश्रमाकंग
लमयेपामराणामयोगपनाहालिशानांई
तिभित् डर्गतिनिहंताभव श्रतस्त्वमेवभ
वेसेसारेश्रतिभिन्नःउत्रीणिःमहदासेवंतेतेः
कोनस्त्रयःसर्वाभिलाषदायित्वात्सदास
कोनस्तस्मैनथामोहरातिदत्तानिमोहनःर
प्रतानदायीनमोहरःतस्मैनमोहरायसर्व
कालेसकोनायनिजशक्तिपरिहृतायद
रायनमः स्फुटयमकम् ८ राजतेविष्णु
कारारकापाहिफणावरा रावणाराधि
तालारारावानाश्रा
दितोनरा ९ पद्मा
बंधः ॥ नत्वरद्धिस
ताकोनकोनलाव

ई
घातो
४

५

द्वितीयामृतमयीमयीन्द्रः १० श्रीखलयम
कम् राजतीतितनु रश्रीतिदेशुद्धिमुनाका
नयावेतीशतवसे। वेधितीनतुर्मूर्तिः राजते
कथंभूता विष्णुकारा विष्णुंजगत् नदाका
रा तथाराकायः पूर्णचंद्रः तथा स्वहिफणा
स्ताभिर्वेतानकृष्णातयागवणेनाराधिता
सीविता भवतानदाराशोमस्वभावइत्यर्थः
तथारातालालानवतोयमव्हियुवेतिक्रि
याविशेषणरातानाध्रावि राजतेइत्यर्थः
तथासुजराजन्मादि रहितत्वात् कांतला
वण्यवाद्विनीअमृतमयीवाहिनीनदीव स्र
ततुर्वदलायुगलके स्रायश्लोकःपद्मबं
धः द्वितीयाश्रृंखलायमकमायस्य ॥
दरवति वरदय भटभय दपण त्वणप
यरथपर पुरशरसमरे भटमयरणरय
जयजयत्वमततततमात्वमरवरमुखदशि
व ११ महादेवबंधः
नागेश्वरबंधइत्यर्थः
दरवतीतिहेशिवत्वं
जयजयकिंविदयार

छिट
त न म त स र व
ल र य ज य
रे म ट
स
पु र ण
त ल प घ र ट
नि व र द य भ

वतिसमयेमाहेशेवरूदयवराउत्कृष्टा
दृथायस्मश्रेयकादीनांविष्टकंठकाना
मपिपुनर्दययागाणांपत्यप्रतिपादक
त्वात् तथाभक्तानांभयदःगणोश्रवक्ता
रोयस्मनाहेशाःतथादणांपथायस्सना
हृयोरथः तत्रपरतद्योगवान् तदा
मेत्रिणांभटभयदगणादणपथ्यरथप
रथुगणाणांत्रिपुराणांशरसमरबाणायुद्धे
मदमयः साहंकारोरणरथः संग्रामवे
गोयस्मतदासंवरणम् तथाएवमनएवा
नामेंद्रियाणांमनअभिप्रेतनदपिष्टान्
त्वासर्वेंद्रियाणांतथादुतोमुखेःदत्ता
ध्रुवोयेनतथास्वरवाणांसर्वेदत्तानी
तिनत्संवपनम् ११ कृतानराणांभवता
शोधनीयाविभागतिः चराचराणां
भवताबोधनीयाशुभामतिः १२ कृता
उःसहासंसारेतानराणांभक्तानांभव
तास्वामिवाप्रविभागतिःतामसीगा
निःशोधनीयाः चराचराणांजंगमस्या
वराणांशुभामतिः भवतैवबोधनीया

श्री
श्रीता
५

ग्रंथगोमूत्रिकाबं
धः १२ न्यासः
नरकेकालमाः
लाभारणाद्दिन
माश्रिताः नरकेकालमा
लाभारणाद्दिनरमाश्रिताः
१३ कोवीगोमूत्रिकाबंधोमयु
ह्ययमकम् ननोनिननिनाना
नोममामामिमाममाः लल
लोलालिलीलालेककोरारैररम्
पाटैकादरः ॥ याममवागगनाःकोन
रवमादरनापदैः ममेश्लाभवङ्कि
रवमादरनापदैः १५ त्रिभिर्वाक्यार्थ
निलकम् ॥ ननेति ननेति यमेति ॥
त्रिभिः श्लोकैर्वाक्यार्थनिलककम् ॥
यथादेतानननन्यनाः यमवागगनाः
मृत्युक्रियः भवङ्किरवमादरनापदैः
भवतिविशेषयानिभक्तिगावागया
मादरनानमपाः पदानिवाक्यानि तेष
स्नाः भीताः कोनमेरिभिः ममेमदपुनः

१८

कथंभूतैर्भक्तैभिरवसादरेनापदैः श्रवा
मारेविनाशेरोविदूदतितोपचदूदतिना
हमैर्भक्तैभिः साकेचस्लाः भवदीयभक्तै
नस्लतिवाकेश्रकैवत्रस्लाइत्यर्थः इमा
ममसेवेयिनीमालक्ष्मीमापृतानशामा
माश्रूहेनिषेधार्थः श्रमाश्रम्रीकाः पुनः
कथंभूताः नरेभ्यादिरमावलेनहितिस्ख
येनूनरकेश्रिताः नृतेतिततावित्सीणाः
याईतिततयः ईतीताविश्रानो ततयःस
मूढाः यत्रतथाविधंकृत्वाकालमाला
भरणाः कालस्यमालक्ष्मीलक्ष्माभार्थं
रणोयामंतथाविधाः पुनःकथंनरके
कालमालादितरमाश्रितः नराणांके
कालमालाभिर्यानिश्राभरणानितेरा
हितः रमाश्रिः रमपर्यंतोयत्रतथाविधं
कृत्वापुनः कथंभूतैर्भक्तैभिः ललस्रो
लालिलीलालैः ललंततल्लसंतःला
लास्वतेप्रलयः तस्लीलालांतिकृस्मता
न येनैः तथापुनरपिकथंभूतैकरारा
रैः उकवलेवतत रोरंतातिश्रेउकरारंत

भ॰ गी॰ ६

6

यागीणांसमूहः श्राइ३रुतेरंचश्रारंचता
३रुतेरांरंतनरांतिरदृतिनथाविधेः श्र
रमत्पार्थेश्रत्रवाक्यार्थेतिलकेप्रथमः
ममृत्रयमकम् कोचीरामृत्रिकांवथा
वहितीयःपादेकान्तरःतृतीयापादय
मकम् १५ प्रलापिनेमारमेनाभयप्रद
घमाउलम् आगत्यवरितैतीव्रप्रभावो
चितविग्रह १६ हेतीव्रप्रभतयाउदित
विग्रहअभयप्रद त्वंमाकमभूतेश्रवर
तकेनेरमेणाहूरेणमाकीहशोयमाउ
लेयमादाउलेनव्याप्रलपतितल्लीलः
प्रलापीतेप्रलापिनेत्व चित्तमागत्यगृह
कमेक्रियेयंश्लोकः १६ चिरातिचिरे
तिचितेचिरनारास्थराचराचारवरित्रवा
र वैवाकृतान्वित्रनगावियाचीरेतिरनारे
रुकैचारगारैः १७ त्वदरःहेभगवन्च
गचराचारचरित्रवारंचरावराणांजग
मस्थावराणांयत्प्राचारचरित्रंतत्त्वा
रस्थरांणांयस्पतन्मेचोपदेरैवाकृतायां
पनानांवाकृतायिस्थैचित्रनगासास्थयो

तणिकत्वात्‌विरविंभो विधुतः रीतिं
इत्याभामाकैहैतभूते: उरवः वहलाः
येवैरा: तथा रोराणि दाविध्याणिउक
वैरैरै: कैः रताः रतस्याविनविध्याने
याराणिग्रतिसमूदाश्वतैः पुनः कथा
भूतैः चिरंयाग्राति: तथाविनेति: विन
वाधाचतयाविनेव्योभेविधातिविन्नेति
विनैः ग्राराहृवतः त्रृनरोयंश्लोकः ९
मुदान्तसारायुसभासमानासभासमा
नोयामुदान्तमारा विभावसस्यान्तभ
वश्रभानेभवप्रभानेरविभावसस्या
व्याहृन्नयमकम् ॥ हेभगवन्भवविभा
वसोः नेत्राश्रयस्यवक्रेः स्यान्तश्राश्रय
भवप्रभानेसंसारोदयेसन्तिनेतवसंब
ध्विनीप्रभारविभावतुत सस्यासास्त
स्यवनीयतः मदादर्पैणग्रानेसारेय
स्यामुदान्तसारायुसभायोदेवसरास्मिः
समानासदृमावेनपूजयावर्तेनेयास्मा
भासमानिकृविराणिश्रंगानियत्रतथा
विपंहत्वाउदान्तमसृटंवलंयस्यास्याद

१८

शं तो

नयमकम १८ देहांतकालेस्वरमेनणा
हियमास्मभास्वरलोचनाज शंभैक
सर्वस्वमभूतिकां मां मायक्ष्क देवेशजा
दीहिमेमा १९ वज्रबंधः देहांतेति दे
भास्वरलोचनधामत्र्ययनेत्रभुजप्रनादे
शंभैकसर्वस्वउपशमैकसाधनत्वंमांदे
हांतकालेस्वरसेनपाहि मरणसमये
स्वरमेनकृपयापमानस्त्रेणाः पाहि न
थाभूरयः बहलः कामाः मनीषितानि
यस्तेसमताहशीसर्वाभीष्टप्रदांमोलदंमी
यक्षवितरमांचमाजहीहिमापरित्यज्य
वज्रबंधः ॥ न्यासः ॥ नत्रस्व दीयाभ
गवन्मरारेरमामस्तवेस्तुक्ति पराय
णानांसादांतनताकृतां न
दासा २० हेभगवन्

सुमारवेशाभनवलस्य ए
येनवसेवधिमीतनत्रः सू तिः
रुमायामसुखेलतणयाभू नलस्या
नीजनानांसद्वखेहाधिनीनथामस्तुक्तिमूः
खभोगमोत्सप्रदेतथ्यैः प्रनपदभक्तिप

गायत्र्याणां प्रभावतः तथा मातृस्तावसा
टस्याग्रेणाविच्छेदस्तेन देवनाहसाः क्वि
साः कृतान्तदासाः यमभटाः यस्यानङ्गके
भाः तेनिराशाः पलायन्ते ते दिक्षु ह्वचन् २।
स्थिराहृतापद्यपारात्मास्थिमालावरास
न्नमराविलासा गटेहितामत्रमताद्दिटे
वान्तिभाविनात्रुत्यत्रनाविभाति ३। प्र
तिलमात्रलोमपादःगुगलकम् तदी
यानत्रुरितेनेन सर्वैकाकस्येन महात्वयः
त्वदीयानत्रुर्विभातिकोहशीस्थिरायेष्र
हृताग्रंथकादयः तेषांग्रपद्यपरामतिप
द्भूताहृताणां बलादीनां चास्थिमाला
दिभिः वैराउत्कृष्टानथाग्रासमाः निवटाः
सतृवः नाटगुकालासउत्कृष्टत्रपादेवना
घस्या ग्रासन्नसराबलामा तथावाटेवन्न
देष्याविया स्थानविपारटविषयेहितामः
कविदत्तनोभ्यःनिशेषः तथामेत्रैमत
नगाणाधर्मादिभिः देवतस्थारकपदैःम
नाभाविनायदाकः मंत्रमूर्तिस्तदेवतः
ति तथा ग्रहैर्भिमागोः देवेस्य प्रतिभा

दे॰
शती॰
८
8

विताश्रुतिध्याता नयानुत्यात्स्त्यायेत्रता
द्यः तैरपितुताननत्यनुतापं वं विधानदीया
नतुर्विभाति युगलकम् श्राद्यः युक्याद्य
तिलोमः द्वितीयः प्रतिलोमानुलोमपादः
प्रभृत्यमताः प्रमेत्रेभ्यो पात्रेभ्यो गताः प्रद
यः मर्धायसंताताहयीदेवातिभाविताव
ततोनिते नान कैतोनित्योनेतूनेननानाः
ततुतानतीतिः नेनेननोनूननतानतीता
तेनत्रतानेननननोनतेतिः ॥ द्यन्तरः हे भ
गवन् नानप्रत्यतथा उन्नतानो ततनो उ
न्नताप्रनेताः प्रख्यादयः ननवोस्तनयो
यस्य नत्मबाधनेतेतवसंबंधितनीतिः
ननानोभक्तानोनुनोमत्यानूनेनिश्चितेन
तुनोलश्चैनोननतनोतिद्राघ्रमेवपोषयतिः
नपदानेरतेनदेतनाः हैनश्रथीनभवता
स्वामिनानोस्माके ततो विश्लोणाइतिः स
मारवाधाः नूनननतानवनंननीताभवन्तां
निमात्रेणावयमक्ताः इतिमतचितेस्तोकोय
द्यन्तरः ॥ हयप्रभोपरंवद्यवदोभागा
छिद्योमव प्रभावितदमोरोवंभोगानन्न

मदस्थित ११ सुर्यप्रमः ॥ हेप्रभोभवते
रोरेदारिद्र्यदविनि
वारयपरमनार्थं
देयदेदनीयक
थंभूतस्त्वं रक्षमा

ह	र	प्र	भो	प	दे	क	ल्प
र	द्रो	भा	ग	स्थि	रो	भ	व
प्र	भा	वि	न	द	मो	रो	दे
भो	गा	न	ल्प	म	द	स्थि	पे

ह्निमायरास्येस्त्रापि भागोसंविभागेत्र
स्थितस्वबलः दानादावपि सर्वलोप
कहितहेतुना कीलितः पुनः कथंभूतः
प्रभाविनः सर्वजनोपलक्षितः इमः १२
दियः जयोयस्ततयाप्रभोकथंभूतमो
गानत्वभोगा प्रनेत्ययस्प्राभासमानबा
त पुनः कथंभूतप्रभोमदस्थिपसंनि
योभनानिग्रस्थानिभूषणानयापानि
रत्नीनिनाहष्टा १३ कास्मैनभगवन्म
स्लितवकेटक्षवेः समा कालिकाका
लिकालालीलीलाकापरवीरपः १४

त्रिशूलबंधः ॥

परान्तरूपाः योवीरस्त्वाप्यः पानि

दे॰
शो॰
५
१

ताद्दशापसर्वोपवीतनागाभयत्वेनोरदि
तः सर्वसंशयैः सर्वभूतानुकंपीचवीरः
सख्यानेवृथैविति तत्वसंवेधिन्यः केवल
वेकान्यासमाधिसिक्तोद्दशीकालिका
मकाकानामालयः पंक्तयः तथाकाला
नामालीचतासामिवलीलाविछिन्निर्यं
स्याः ताद्दशीक्षमत्वेन त्रिशूलवंधयम
मकर्मैकरक्ष्मिस्रावेमयाशमोरंमोयिवः मया
विरामारोरोपमुमाराभीममोऋताः २५
द्यतेराः ममसेकः सर्वदेवताविश्रांतिः
स्थानमपिमकः निर्जलसायोदेशःइताव
जेकःमारःकामोपिसर्वजनवल्लभः स्त्र
रिःशब्दस्तथासुमराणांदेवानांश्रमःवि
श्रांतिपदेनेदृताद्दिशदेशःसोप्यरमः
शोभारहितः श्रुतपवश्रीरिःश्रीत वा
तीतिश्रमविन्यात्तशत्रुदृश्व मदारेवि
सो रमालक्ष्मी भगवती तोतेदादिश्वश्च
रमनन्यथैतमारामीउमयामहादेवोधर्व
मतेसपार्वतीवल्लभाः सपवऊहृताःमद
उत्सृष्टेत्रिपानभूतेपवं २५ विद्वायमा

स्यसेपत्रासेव्याः स्वामीशिवंभवेत् ये
नाप्याहिविपेथानोराजनेवंचतिष्ठति
श्रपशाहाभासः नः श्रस्माकेसस्यसंपत्रा
धात्वाहिमम्रडिंमनेविहायस्वामीचि
ष्वेष्वराः सेवनीयः येनदेवनाशिवंकर
ल्यानंभवेत् हिविचयः पथीः सवाप्यः
प्राप्यः राजेनेवंराजेमध्येरनंवंमभवेच
तिष्ठतिश्रत्रविहायसस्यसंपत्राशिवंस्वा
मीसेव्यः पथानश्राप्यः राजेनेवंतिष्ठति
इतिसर्वेशास्त्रार्थाभासेनेश्रनश्रपशाश्राभा
सेयश्रर्थोनरसतीतानिर्देशः २९ नभा
सतेतेसभानभाविनाममनाविभा सना
वदेदेवनासतेमदेननदेमते २० श्रयंसर्व
तोभद्रः ॥

न	भा	स	ते	ते	स	भा	न	
भा	वि	ना	म	म	ना	वि	भा	
स	ना	व	दे	दे	व	ना	स	
ते	म	दे	न	न	दे	म	ते	

मश्रावधृ
भवमयेना
श्रनाः पशावस्वयायास्व
नाः
वस्थानजोभागामाभाजोरुद्र
दर २८ युगलकम् ॥ नभामनरमश्रा

दे. स्तो.
२.
10

वयमिति निर्देशः टीका हे भगवन् देवा
नां देवनानाम् ब्रह्मविष्णुप्रभृतीनामा
सनस्थितिः रक्षणे हेपणे विनाशो वा य
स्मात् तं संबोधनेनेन वसभानभासते
अपितु सर्वान् माभासते एवं किंविधा भा
विनानां दिप्रभृतीनां श्रमममतानिर्हेका
रतानंधाविभातीमिवस्पासतासन्पत्रेपा
णां त्सणावदेवदे इति भासतोपसेभाषा
सानयत्वविमस्तपतिमे त्रेशुवदे इत्यात्म
नेपदं नेतवव्येमदेन श्रहकारेणनदेभ
वमये श्रमते श्रनीमितेः स्तवेन उकेमः
याद्विनामतः प्रपावदेवात्तानपरनान्
त्वयानोयताः हे हृदक्षतोङः त्वानोभास
केयः श्रमाश्रलत्मीस्तङ्गाजोक्तनायाः
श्रवस्याः नाहरनिवारय इति पुगलकम
पकः सर्वतोभद्रः द्वितीयः पद्मबंधः
केलिकालकलालीककेलिकलका
लाकले कालेलिकाकिलाकालेका
लेलालेकलेकिल ५ll चालवः कःना
मग्रलेममर्थोभवति अपितनकश्चित्

क्लेशहरी शर्वरीशत्वर्थे: क्लेशशर्वरीवेलोलेः
प्रसिद्धिरसमनियतः कलिकालेयाः कलाः
नाभिर्यद्व्लीकानदेवकेलिः विलनेयस्य
तथा कालकलेः नानाविधोः कलिका
भिः प्राकुलेत्वमितेतथाकालेश्वैजा
ग्रनीत्यर्थः तथात्वयोभ्रमराः तथाकोर
किलाश्चनद्धकालेनामसे १९ प्राभार
तिभातिभवतस्तवकालमाकिंसेवि
तयस्मरद्द्रोग्रतद्वेकशागम् मोमाप
मेवभवभीममलेकलकेद्देतानिकष्ट
मपराधिपदेवतेनः २ पुनकत्कवद्रा
भासः सर्वपापाश्रयः द्देस्मरद्दरद्देदेव
द्देग्रमराधिपत्वमाकिंग्ग्रनद्वेरोद्वशरी
रंसंविनयकष्टभूतमाकिंकालमति
मलीमसंतथाभवतः जन्मद्देतोः मो
क्षशागंप्रतिभीत्यात्तामतद्वेसंविनय
प्रतिदयालनयोतिशोषः तेनद्देतनाद्द
नावयकः ताहपातांमग्रशरीराणाम
मीत्यर्थः त्वमस्यकालस्यभीमंभयप्रा
यकेप्रतिकष्टकलंकेमामंचकलंक

ई:
शा तो
२१

सर्वथा जडीत्वर्थः एवं च आभाति भाति
भवतः तथा कालेऽपि किं मे चिन्तया स्मा
हरउग्रतेजः कृष्णेन मां मा प्रसन्नो च भव
भीममलकलेके ऽहेनम्रतिकष्टप्रणाधि
पदैव तेन इति सर्वपदाश्रियत्वं पुनरुक्त
वचाभासस्य देवतानामितः देवतेनः त
दामंत्रणम् ३० यतो वा रथी मा र स मा
नस्म मारम मरमामनमामारसमाधीरव
नेतय ३१ दाभ्यां पुनम् हे भगवन् दे
जयकिं भूतयज्ञेनयत्तेव रउत्कृष्टतया र
धीमानेत्यादिधीमाराणां योगिनां याव
माभूमिः सैव मानसेनज्ञमारसहंस त
थाद्यनिपुनतयादामानोनिजभक्ता
नां वराणवप्रामारः तत्रनदमयोविशेष
तयामनेषु कामादिरत्नादपुत्केषुकृतः
प्राप वराणवाग्रूपायेन ३२ दत्तदास
वतामारनदमनक्तनावर वरताक्कनम
दनरमारावमरानृद ३२ तथावरतया
उत्कृष्टतया क्रमोमदनोपनताहप्रांतना
धारमः रसपुरुकः प्रागोप्रादित्याद्वप्रा

गवः सेजसोय स्पनदामेत्रणाम् नदास
दासर्वेदाश्रुतान् भवपाशत्रपान् स्तुतपा
सकान् व्यतिहेतौ तिनाहश्रुसहादतक
स्मिन्सरसामनेसामारसाधीरवनेसर
समासनोस्थितिर्थ्यांतेमायालक्ष्याः
साताः रसाधांभूमोयेधीराबदेकतानाः
भावुकाः तेषांवनेसमृहलत्र हाभाव
गलके ॥ नवैवमूर्तिःशिवधर्मरानस
हिनस्मानासहस्मानाना पुभावहा
नसजषांनिरस्तधनादराणांनिधनाद
राणाम् ॥ हेभगवन् शिवनवैवमूर्ति
श्रासहस्रमाणाहन्भवतिकेषांधर्मरा
नसहस्रमानांयमसहस्रहस्राणांना
स्मियलोकानांनकिंकराणांवाकथंभ
ता समानासहमानेनस्वजयावनेतया
सा पुनः किंविधानिरस्तधनाधराणां
निधनाक्रतेनात पुभावहाशुभदाय
कादातंनयमकोयंश्लोकः ॥ भूया
रुकिस्वषुमाकोनतीआसारा हदामा
वमोदाहरासा तोवनेषांजीयनेकाल

दे॰
स्तो॰
१२
12

मेनायाकालिकानित्यनिशालिकायाः
शुकाख्यप्रतिलोमः हे भगवन् उमाकां
न्त त्वयि सा भक्तिः मम नीरसा राशिविकि
ता भूयात् पुनः किंभूता दत्तानिशता:
पुनः किंभूता अमोघः सफलः मोलक्षा
दरोयस्यानो वेद्रक्लिन्नवस्यात् नहैषा
कालमना भृत्सवभूः जन्ममरणादित्रा
पानजीयते केनापीत्यर्थः एषा कालमे
नाकायाकालिशामलीमसत्वेननित्य
निशः प्रतिनीवः पुलिकायाः भ्रमरका
योयस्याः सा भ्रमरकायात्प्पन्नेन मलि
नेत्यर्थः इथ ननानाशानितूनेनोननाः
नीनाननानन: नानाननेननैनानन
नेनाननेननौ: इप एकाक्षरः हेहेनल
भ्याभवतानयनौनलसाधुना मुक्तिश्रा
पाभवाधीनानयनानलसाधुना ३६ पा
दयमकम् युगलकम् नूनेनिश्चयेनअ
स्माकंनानानानिनानाविधान्यशानिनो
नभवति यनोनीनाः निर्गताः इनः स्वा
मीयेषांतेनीनाः स्वामिरहिताः प्रभुताः प्र

विद्यमानाः सन्तः प्राणा येषां ते सन्ततनाः
निष्प्राणा एव ते इत्यर्थः नान्वना इत्यादि सूत्रे
न हेतुना सन्तु विद्यमाना नौ यस्मिन्नु क
मेति तत् सन्तन भवति काका भवन्त्येवे
त्यर्थः नानरः स्वामी न भवति केषां नः
इति भक्तजनं प्रति सन्त्याकिः नत्रतिस्थये
नानतेनः इनस्थानते स्वविषयस्य सइनाननः
लक्ष्मीवान् नेनाननः दरिद्रः नेननेनान
नेन दरिद्रेणापि मुक्तिकृपानोः लभ्याक
सानुधनाकेन हेतुनाभवनाकथंभूतेनः
हेहेतुपुनः कथंभूतेन नयनानलसाधुः
नानयनानलेन साधुः प्रष्टास्यात्मेन मुक्ति
कृपानोः कथं कृपाभावाधानाभवाधेनोः
यस्याः साधुनः कथंभूता न नैनाः नृत्नेनो
हितंपुनः पापं यथा पुण्यमः इतिभक्तजने
प्रतिसन्त्याकिः सुपुनाइदानीं प्राप्यपाः
कादरः द्वितीयं पादं यमकेः इहशाह्वयो
नकस्य धातिभिन्नलिंगनवान्तथायासाय
काव्यकियानं नीयादिकामेषुवकस्यापि
पादार्थानां येन कस्य हपपनेः नस्य सबो

ई॰ शा॰ जे॰
११
13

स्थापैः समर्थितेयथा यमकेष्वेवचित्रा
णांनानिपदेवलेटैः पुष्पकवेः क्वचिन्ना
नेकत्याटिममन्कानेचित्रवाटस्पड्ढका
नान् इष्ट समाममभाभास्वस्वटाताव
वेकममम्गुननमानानन प्रप्रजाजान
नवयपनानाश्रेवलाभभेव्यव्यममनने
ममन्दान्दाममंसेगगनेति ॥ आवलिः ॥
मयितमुमविनानातशेयमेवहमीयावि
जनविरणत्राणरकातिभातिजयजय
जगतस्वेनन्वनतासिभासि त्रमिकसट
सटामंसेभवेवभव्यः इष्ट पुनमस्याकम
प्रथमार्धेनात्रिशूलबन्धः ॥ द्वि तीयार्
धेनालवे धः ॥ मालि
नीवृमा भेगा पुग
लकम् ॥ समरे निम
नीतिर्देभग वन भगी ननः
वस्रायलाभ भव्यव्यास्य लाभे
नेहेननागम्कः हः वासः वि
येचेनाश्रम नेत्यजनेय स्यदे
नोपलार्था नामनेनन्क लटवा

ने तथाविधप्रदेभासित भासनशीलरश्मि
कभक्तजनप्रियइहस्थीतेन्मयितेनवदा
मसंगतेश्राग्रस्नवरितेदर्शय यानवनतप
वैभवाप्तनिभानिमानिशयाशोभतेकथं
भूतास्तस्त्वसमभाभासहस्रराणरसाय
संतानतथाविधायोमाभायस्याः श्रादावादाः
वेवस्वस्वदामहत्ताढिंभभतेभ्यः स्वभात्मी
यस्वपवंददानीतितथाश्रवकक्कमेहत्त्वाश्र
कौटिल्येनश्रनुपश्यात् नुतेनमेयस्याः स्वा
तपदोनरेश्रानतावितीर्णाश्रष्टहाश्रजा
समर्षिप्रभृतिसकलनिर्माणायस्यास्तथा
विधास्वयंपुनः श्रजाजन्मरहितातथावध
धनानांहिंसाजीवनानांश्रसराणीनां चेव
लाश्रस्थिरासतनुसर्वकालेश्रमेदानित्या
कानांनत्रमितिसंबेधः तथायाचनेनतुः
रविरजस्यायमस्यायेजविनः वेभगावंनः श्र
श्रान्भदाः तैः सहृयारणाः ततस्नायतेनतथा
विधाश्रतपवसवैषांत्राणकाश्रतपवनेन
गमेनतत्त्वविषयेनतोसिविचारनिपुनः ज
यजयमहस्रतोनित्यानित्ययोर्याससः

ई.
शं. तो.
१४

14

आत्मस्वरूपाः तेन च भवे संसारे भयं उत्क-
टः सतः सत्त्वेन स्थितिर्भवता कल्पिता
अस्मत्तोपि विष्णुः दैवं पाता यासत्त्वेन
यद्वाङ्गः कस्त्वं भवतस्मात्त्वेन नासिका
मानि इति प्रमेयमप्युरूपेण प्रमाणेन प्र-
मीयते प्रमत्तवत्त्वमानमध्यपतित्वा
दस्मत्तोपि ब्रह्मवस्याप्रनादिसिद्ध ईश्वर
निर्माणे वैविध्यात् अत्र युगलके पक्ष
वलिः द्वितीयश्लोकस्यार्थेन त्रिशूलबंध
द्वितीयार्थेन वज्रघटाबंधः १७ सर्वदेवान
वसत्त्वेन सर्ववर्णाकृति विग्रहः नागराज
अथ्याय्यको गिरि विभाजयत्यादसौ १८ अ
थवा वको यं असौ गिरिशो महादेवः गि
रीणामीशो मेरुः गिरिवाविरंशो ब्रह्मस
निश्चतिरूपार्थः तत्रार्थे गिरिशो महा
देवान्नयति सर्वशोभनानि सर्वाणि दृष्टा
नीति सर्वतदः तथाप्रनवमत्वेन उत्कृष्टत्वे
न सर्वशोभनानां वर्णानां ब्राह्मणादीनां अ
ब्राणां वा आश्रमेनाकृतिः सर्विपिंस्मा
त सर्ववर्णाकृतिः नाहशो विग्रहः श

नीरसन्निवेशो यस्य नागराजादीनां प्रथमः
याग्रसिद्ध्या अयमर्थः अविरहिताः सर्वेण
भूषणत्वात् तत्सहितः एकोऽर्थः मेरुरपि
सुशोभनाः स्वावटाः गरुडाणि यस्य सह
रिवटः नवा उत्कृष्टा मालक्ष्मीर्यस्य तद्भावेन
पलक्षितः सुवर्णमयी आकृतिर्यस्य वि
विधानेन वस्य नागगृहोग्रदूणां यस्य वनप्र
गराजप्रख्या इत्यर्थः सर्वेनराजपर्व इति
द्वितीयोऽर्थः बृहस्पतिनवमत्वेन सुरवटः
नीवः समनवद्विपवमगात इति तथा सु
वर्णशोभनवर्णा आकृतिर्यस्य तथाविधो
विग्रहः सन्निवेशो यस्य भासमानकृतिना
त् बृहस्पतिश्राजस्वीतिकृतिः विशिष्टोग्र
हो वा विग्रहः नागराजस्पंदितिनः प्रथमाः
श्रन्यथाः गजवाहनत्वात् प्रथया प्रतिग्र
थो वा सर्वोत्कर्षेणावर्तनात् इति तृतीयोऽ
र्थः पृष्ठेत्रयवाटीझाकोयम् इत्थं भवम
ध्यभवातीनततततमोहरं रणोत्कर
मैनेहहिताहिसहितार्थंट ५ दयाद
नटहाशानिनियातिलंविगमयः यमा

ई: शतो
१५
15

यात्रेयतिबावववरंवेयववेरणपमाम् ॥
हाभेगगदावेधोगुगलकम् ॥ भवे
ति पदेनिद्धेभवभयमवै क्ष
द्भवेसमारमलीननिमेक्त त
लेनपरमार्थैननन्तमध्यका र
मार्थननद्धसन्ननानानीनिन ह
नमोहरमवेजनानामतान है
नचरणविधवकेठकोहर ण
थैरमहेवाकिनभेरवत्वा तु
रमेनक्षपाविशारदग्राट रे
णपहिद्दितमवंजनेभ्यः श्रे टटया
योटलक्रशलश्रयीहिभ्यः शो भादि
भ्यः सहितमकमाहिभ्याभकेभ्यः श्रथ
टटयापादवक्रशलश्रयानिपापानि
टटशानितनयनियानिलिटनीयानि:
पापानिविरामयश्रुपः क्रतोरगयमस्मा
यनेमामरणपमित्वामत्यानेयतिहा
मयत्नश्वंश्रवरत्वरववेयववेरणपरति
श्रामेरणपहानि ॥ ४॥ ननतुनोदयनी
ननेनादिनानदतिनीतिलिपेतिपनेन

भ
व वा ब
तीन
ले मो त
हर
लो से ऊ
नेहि
ना ना स
थंर
या हा द
वाडि
न्या रा नं
मय
मा नि नं
सव
र र न्या
णप
मा

नम निधिवनाथनतंमवनृनतवृनिथ
नेनदिदेनिदद्यानिते ५२ नवगीवेथः॥
नृनेनिनिधिदमाथककवीरस्यसामिनृदे
नोतिनिथे ननेनोदिनानोदाःयेगाःन
ननोदिनावदलयेगिनानिथमेश्रेनस
मथेननंदेदेनेनदतिस्यथयनियनस
नुनोनदथनीवदलेनथेः ननोसाः
देनोः श्रद्धेनेनभेनृननेमिदंवनिथने
सनिरेवविनेनिथादद्यानिनिनीनेवि
स्वश्विनिरुपायानिथेश्रासपदननेवि
स्रोंणिनतुममतुवीकरणेड्रनविलेवि
नादराभंनवगीवेथः ५२ सागजने
नतुवलेवरदापरासा सापपदारादि
नमन्मद्दासदासा सादासद्दादनभ
वोक्नरकाविलासा सालाविकारणः
थुसादननेजरासा ५ ३ श्रृष्ट
लपसवेथः॥ दे भगा
वन् श्रासाराश्रयो गया
वासावापननयादि नःतथा
सहश्रदननमाश्रदमालयापाणिगा

ई
शा नो
४८
16

यामहवर्विनोदः सदामेत्रुणाममनुसादि
नसावतनेनेतवमेवेपिनीमानत्रराग
नेवगन्दहनीनिवरदापराव श्रमती
निपरामापरेषांशत्रूणांश्चामः कोपोव
यस्याः सकाशान् मन्महउल्कोधान्सव
हामःप्रमोदःयेषांनयाविधादासामे
वकायस्यासमहहासदासानयासादे
नसदेनेइनिसादासदादहनभवोक
काविलासाकथंसालवन श्रविका
रहष्टनिनिविकारयोष्टकानया
श्रनामानविघनेनरायाश्चामाश्चार
स्यायस्याः श्रष्टदलपद्मवेधोयमव
सेनवृनेन ४५ वरामारवरामारपरा
भवपरामव सनुहृतामसनुहृमानत्र
सवनत्रसव ४४ यमकावली हे
भगवन् भवसमुद्रतातत्रस्तवसप्र
गृह्येमानिक्षेदोसि श्रत्रुष्टप्रग्
मीनियष्टनयाविधाः श्रतनुबोवह
लाः स्तवाः स्तुत्यायस्मिनाहश्रात
वमेवेपिनीनत्रवरात्रक्रमानथास

गुः भुव्यायेव नः नेषामासा सोवहलवर्षः
णानुग्रपयाउयुका सारवनासारपयानयार
भवेमोत्तेपिपन्निणोषयति श्रभवेपया न
या समेनाहृम्नाभेरवनाडम्कटा ४४ सा
ध्यामूर्तिगुणैर्यीनेभाविनवमतारसा
सारनावाधिनविभारविजस्मसदैवसा ४५
त्रिकाबंधः॥ सानवमूर्तिः यमनियर
माटिभिः गुणैः साध्याश्राया ध्यासाया
काभाविनवेनमनामिया भविनम
मनानयारसावीनरागा नयार
रसावीनरागा नयासार नयाउ
क्ष्हवेनवाधिनाउपषा मिना
कस्यविजस्यस्तेपाः मदास
विभायया बंधः॥ ४५॥ ऊरवे
वैदेवइतित्रिकाबंधः॥
कालेमावयमारेमसकुमारमादान
वटेव श्रुनवटयाषिनभवमटनारेजा
लमामकियतेमयिदेव श्रुनवटयावि
नभवमे ४६ मेस्कनकश्मीरापत्रेशस्रा
कः ऊरवेइतिदेभवकोभूमोरेवस्रर्यवन
मकामाटऊरवेमटनस्यश्वरेमटनारेका

सा ध्या मू र्ति गु णै र्यी ने
व सै दे स स ज वि न
म वि न ना म
नम ऽपि

ई॰
प्रा॰ नो॰
१२

17

लेममयेदेसा वमद्ब्रवेन
वत्लेले न
वने ते
यत्ल से
वोधनेब्रह्मरा मिमड्डकिं

वङ्ग
स ला
क र म काव्यं
वा ला
वङ्ग
ला म्भ
म र द्व
ला उ

नयाभिपरमागतिभिनिवन यमस्पष्ट
वेयमावेब्रमसंसारवामनोतिनसदा
निन्पनवनरूणादेवदेवकीडाव्यवद्दा
दिथानवर्थवावकब्रनवटययाक्षपया॰
विनव्यामब्रवलस्थिरउकिष्ठयेतेनयु॰
केउकियुतेमयिविषयेब्रनपवमासव
इतिब्रवाणाप्रकषसंस्कृतभाषार्थः ऊरवे
कालेकषमीरभाषयामवेसागितः रम
नक्रमारा: मदानवादेवाब्रनवदभाष
यानिववधिइत्यर्थः याविनभावग्राथि
नसंसारइतिमदनारेइतिमदवक्रिना॰
भुक्तानाहृष्ट्राब्रपिकषमीरभाषार्थः प

वेसे स्कृतन के वर षमी रारपर्थे ग्राभो
सा सा
सारंसावरसारंभनरसा
स्थि र भ वरसारना नारंसारर
ने सा सामक्तिस्थिरमावरमाभ
ग्रयंमव
सा म्भ षा
भ र क्ति षा
ना
सा
या ४९ ॥
ने वर
॥४२
॥ थं
वे

या
मध्ये

उल्लसद्विजराजेन्दुशिवसद्विजराजयत्
मूर्तिराभातितेभव्यामास्थिराभातिते
नमः ५८ अयं त्र्यर्णवेधद्वयम् ॥
त्र्यर्णवेधः ॥
युग्मम् हे शिव म
वेदभूषणसायोभ
व्यः सद्धारभेण

उ ल्ल | शि व | म हि ज रा ज न | द्विजरा विवारो | मृ ति | सा स्थि | रा भा ति ते | ज मु | भ व्या | न म

यस्तदा मंत्र
विश्वकर्मणावर्तिते
णेतथाभक्तिस्थिरतयाउल्लसनुविज
ः जरायहिनः नकुणाक्षटनोनिरनिश
यमीनिलदणोमोक्तपर्यायायसमत
याविथनवसेवेपिनीसामतिःभव्याः
रूक्षाग्राभातितेजसः परमानंदसग्रा
भास्करायद्राक्ः देवःसकोपिजगती
प्रकाशाश्रितिदलेस्वात्मावबोधंप्रसा
तितेजोमयोमृतमयः पुरुषायमेवसः
न्याहितत्रस्तूर्यौभातिनचेन्द्रतारकाने
साविद्युतोभातिकुतोयमग्निः तमेवभा
न्तमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंवि
भातिकुतोयमग्निः तमेवभांतमनुभाति

शिं॰
स्तो॰
१८
18

सर्वेन तस्य भासा सर्वमिदं विभाति इति नी
त्या सर्वं निर्मलपरमेष्ठिभिरित्यादिभिः
वाक्यैः सर्वदर्शनेषु परमात्मनः सर्वतेजो
व्यापित्वाप्य सर्वेश्वरत्वे विश्वकर्तृत्वमिति
सिद्धे इदं काव्यमात्रप्रस्तावेन किं वि
हितं तस्माद्विस्तरभयान्न कृतानुपयो
गाच्च न वितन्यते प्रपंचितं दीक्षितै रसा
स्वादस्तेषु श्रवणानन्तरमेषु वा लिख्यते य
दुत्तरत्र प्रसङ्गान्तरे समारोपारणेना
दः समर्थो रसो यस्याः सा तथाविधा वै
दुष्यभायाश्च भयदायिनी एवंरूपा न वैव
ति इति नन्वेवंधः ५० वचोशिशिरितं
मेचनन्नविभवोदारप्रतीतिभूंशे संना
वेयभवप्रदोमिति विदितस्तेकृत्नवैरिभिः
वि विषवत्त्वपदितायतेभविनमाय
तार्ग्येनेयथनेनवाग्गोचरजनस्मरणयविभ
वे मार्गाप्याविश्वात्मने ५१ कविनामग
र्भेश्लेषबंधः ॥ शिवस्तुतिरियमवता
कृता इति निर्गोकाले वर्चेयपुनः पुनः प
र्यालोचनया भेदोः स्वनः श्वासतनः इति

श्रीनगवास्याश्वश्रेयकामसारादयः द्वेविश
त्वत्यविश्वस्मिन्सर्वान्कृहन्वान त्वत्य
भेमायायविभुर्वेविन्यात्मनेनमः दिवि
देवभूमौश्रेष्ठात्तिस्थिनेभ्योहिताय हृतः
सर्वगुणप्रधानाः तदुपरिभगवतः स
कूपवमविनेयूताः श्राकेपिनाः श्रये
येनसमुतारिः तथाश्रेजेयाडवगाश्रा
भृनिर्वोदायसमतथाविधतथानेशा
भेक्षतः हरोयेनपर्वविधायसर्वान्कृ
वतेविद्यासमयतानरूपाविद्यानिरस्का
रिणीभगवतोरूपंविन्याशनमसृते स
र्वागमेषुवमहाविद्यात्मानयोगइतिव
तष्टयंविद्याश्रात्मसरूपंयस्यताहशा
यतेनमः कविनाममगर्भस्यक्रबंधः॥
शिवतत्त्वनिरियमवतारकृताइत्यत्त
शिवक्रान्निर्गैकृतिमायावक्रबंधव
ते ५८ मामाशृङ्गाविपत्ताटववरः
दत्तापविभामहामामामामसत्कारणः
गतिशुरमरापरिगाणारकामसमासा, श्रा
पाकृष्णशृङ्गत्तावनमरमनवस्वाइस्व

ष्टाकृपामानामासत्याकृतलानन्तुवनरञ्जत
लानकृन्यासमाना ५ प्रतिलोमानुलोमे
पादः ॥ हे भगवन् सर्वसत्त्वानेदमयं श्र
जरनित्यनकृणवनश्राश्चर्यैनवसेवेपिनी
नतुः सारस्यकामस्यश्रसूर्न्देनीनिमायास
ह्याश्रविपन्नाश्रनिपन्नवर्जिता नथाश्रद्वे
निर्भयेकृत्वास्यानन्नेणवरेभ्यउन्नमेभ्योवरे
दत्ताऊशलाश्रपविज्ञानिविज्ञास्यशोभना
गमापार्वतीयस्यासासाश्रिवेदेश्रसकास
त्रिदिनारणात गायतेश्तिरणगाश्रस्वगाणां
श्रुतिनगयोविष्णुः श्रनपवत्राणेरकाश्रनुरा
गवतीश्रसमानविद्यतेसमस्तलेणयस्याः
सावित्र्यश्रक्लिडाशापेनाकृष्टः श्रसृष्टेनाकृ
रात्मानांस्वः श्रात्मायथास्वाउनाश्रृष्टासर्वे
जनकृविदास्वाउसृष्टाकृपयाश्रासः स्थि
तिर्येस्याः साकृपासाश्रत्रविश्रकावेशमा
योरभेदः नश्रमाश्रविद्यमानासायस्याः
साश्रपितसश्रीकासन्याश्रविनस्वराकृत
लाभकानांसेवयाश्रेनराजाश्रजगाणांदेवा
नांयन्त्रतिः स्ततिः तेनजातेकृन्येयस्याः श्र

ई॰
स्तो
र॰
20

तपवसद्रमानेन वर्त्तते या सा समानास्वय
गाहत्वे भवति लोमात्रालोमपादनः ॥ ५ ॥ पिता
महाणां तु पितामहाणां भवसूनुरेव विभव
सूनूनां सुरजितानां सुरजितानां स
दाशिवत्वं सदाशिवत्वम् ॥ ६ ॥ सर्वपापा
पनयनैकम् हे सदाशिवत्वमेव तत् सदा
सर्वकाले तु पितामहाणाम् आदिदैत्यानां
महाणां विरञ्चिप्रभृतीनां सर्वेषां पितः विभवस्य
ऐश्वर्यस्य तादात्म्याद् भवसि सूनो विभिन्नते
ऽभूते कृत्वा विश्वाकारा सुराजितानां तथा
सर्वे नित्यापरैर्वाचालैः प्रतिपदं सुरजिता
नां तेनैव शिवस्वभावः शिवत्वं कल्याणस्व
भावः सर्वपापापनयनैकम् ॥ ७ ॥ प्रहीण
भोगाभरणाय सदा नयमानकविग्र
हाय स्वभूतिचेतोहरवीरकार्यवरायते
सततमोदताय ॥ ८ ॥ प्रहीनभोगाभर
णायेति प्रहीनेति सदाय सकेयुगसमस
देहवीरकाय तथा वरउत्कृष्टप्रहीनभो
गादिभूषणत्यादिषु शोभायस्मान्तः प्रही
नभोगाभः तथा सर्वाणी तथा विषय सर्वेत्र

भवदीमेरेवस्फुरणात् तडके नमाजीव
कलाकाविर्भ्रनानद्वयवर्तिनीव्याज्ञीशि
वकलायस्यामधिष्ठात्रीन विद्यते इतित्व
मेनमः श्रवणानींद्रियाणि द्वयनेपलाय
निमनःप्रभृतीनां सर्वेंद्रियाणांबाह्यपदा
र्थानांचतदधिष्ठानमंतरेणग्राहकत्वग्रा
ह्यत्वासिद्धेः यदाहुः आत्मामनसायुज्य
तेमनइंद्रियेणइंद्रियवार्थेनेतिरणादयाय
रणाहैत्वसेश्यामानश्रदः निर्भयः नमैम्र
णादयायसदालब्धजयत्वात् सदानःस
दाक्षिणः यतोनः यस्माहेतोः सर्वयत्नसेण
दनवेलेयांकदर्भात्स्थंभवदक्षिणादिय
जमानाविनवंतिनावश्यत्नस्पर्शानात
भवनिमृत्नोषतस्वदक्षिणाइतिनीत्याय
जमानमूर्तेकत्वलेमूर्तिः विग्रहोयस्यत
थाविधायग्रहमूर्तित्वात् शोभनामूर्ति
रैश्वर्ययत्रततनसभूतिरैश्वर्येणभोगः सः
मोक्षईश्वरेक्ष्यामाप्यतेतथाविधंकत्वा
वसमस्थपेइतः लोकानचतेरतिपदक
दः श्रायतेमत्किमायोम्सःत्तनभक्तजनवि

६६
प्रा. मा.
४४

स्मारेणसन्नद्धेनेनसम्प्रलब्धायएकोर्थः
प्रत्योनेयथा बहायबलार्थेसज्जनाते
मोलब्धायतेभ्यःप्रहीनोऽनः नागराजः ते
षोयेभोगाः शरीरसन्निवेशाः नटाभर
णोप्रावरोयस्यसमस्तसर्वकालेनयुसेमा
रस्थितिर्जानातियः तन्मेबेयनमुप्रतके
प्रतिविग्रहोविरोधोयस्यसमस्तस्यस्वभ्रमा
भस्मागरागेणवैनोहरः वीरकोनामग
णोयस्यसमस्तस्याविधायइतिमहायमके
पुरमम ५२ साध्यसंस्कृतिभिर्यन्त्रैरमै
रेतमेजस्ता साहसानोलिपिंमस्यनइरा
मटतेनसा ५५ साध्याविंतेस्लवेयनुब
रोयेभूषितारसा साधहतेमारस्थपात्र
नेवमतिसाटरम् ५५ स्वकृतिभिः स
त्कर्मभिः साध्ययन्तेव्यानधारणानयो
भिः श्रमरेश्लाटिभिः तुतेसततमेजसा
साहेसाधेदैवविशेषैरचितेसुजितेयेन
भगवनाइयेरसाधुः भूषितातस्यासाधुरे
नेयस्यसमाहितातस्यासारतूपंयस्यतथा
विधंत्रिभिरतूपंत्यानेभक्तनेसमाटरेस

हसानोत्रिपुरदेहादीनोनिर्धिंस्यानंडरा
मदेनतेजसाहृतनासवैःकेश्चिदेवभक्ते
यासयमेवेविपंसवैन्तममहेस्तवे ॥ इति
श्रीकामाख्याखङ्गबंधः ॥ युगलकम् ॥
पप सा रतेवसदावारतपक्ष्विदमसा
वर म् इंहसानोसयपिपता
हसे मक्तिफलप्रदम् ५८
॥ मुरु लबंधः ॥
सारेति सारेमुक्तिनमे जानाती
निनधा विपंसदावा रामेनस
मयिनो नापंत्रिविपंक्षि नतियः
नमसा वल्लभनातनमा वरेमवी
निषा यिवरहसाव रयात्रपि
पतया सुवैष्वरवेन रमेन्त
धाम क्षिफलप्रद हानियः
नमह नौ मिममलबंध
पद् सा युवक्त
नेव देहेठ
कौ
म

श्री
ग्रा ता
२२
22

वैशेषिकम् दंष्ट्राविपाटितानि येन गज
स्यविजिनाहस्ता ५० यत्रबंधः साधुव
केनैते नियमिसमूहेः स्वनेरेणकोष्ठ
वैजामदग्न्यः तस्य शौर्यदंष्ट्रास्यास्व
कर्मशिलाप्रतिपादितेन येन उर्जय
स्यगजास्य वस्य दंष्ट्राविपाटिता उन्मू
लिता अतएव हस्ता भूविजिता इति य
त्रबंधः ५० सावतो मित्रपरमाणः
वैपिकनमेस्थितसाभानेकस्यते।
भेपिटवसभनेरंजसा ५० शाव
पार्य ॥ संसारेपित्तघ्रव्यान्तसुखः
स्मृतनयः सावतोभ्रमेनः नवनवाक
नेमेनावत्र भ्रमसंख्याविस्तारणाया।
गयतान् भ्रमणाः तेभ्यो मध्यात्मत
त्रः पकस्यापित्र्स्याभासादीभिः श्र
त्मनो वातेषां भवत्राणाममसर्थ्यैतिमि।
त्रस्यवापरिमाणवः ५० सामर्थ्यात्
सम्भृतिंसेसादानीयात्मभोरसा सा
रसासारसाराख्याख्यिसासाविहिता
भविः ५० विपुलबंधः ॥ सामर्थ्य

संसा रसागारवनराणायोगेयद्दाति
य स्तथाविधनवमूर्तिः सवे
का लेजीयात रसासारेरसाः
योम योसारउन्कहग्रसावीतरा।
गास्मा गास्थिकृत्वास्थिरः श्रास्थि।
निर्थ स्माः तथाभविविदिता ॥
इति त्रिशूलबंधः ॥ साविग्रंब
कना नीत्वामवनीकृरनोविभो
विसा रेउकृतेकालसेनादोषमयि
स्थिया : ६० डमरुबंधः ॥ काल
सेना मयिविसारेउवे ऊ
लेवि षयेदोषं त्वा
कृते विडेब कात्वेकृ ६०
करान्तौ सामवनी
सारबंधेनी लविभो
भियानो सेमतिः पग सारजनेः
विनेवनाभगवन्नेहिंदसा ६१ फल
बंधः खड्गबंधात्प्रभृतिभिःसमभिर
मीश्रगाभंगुरकबंधेरवनोभिर्बंधैः कवि
नामगर्भंगुरकबंधः कृतेवकमिटबंधे

६.
शान्ति
११
93

रवनारेणसमभिरिति निर्गच्छतिदेव्य
जदेभगवन्निर्येमेमजिनैवविराजते
वैधोगणवामायीयकर्मणः पाश्वा
र्धतउपलदितामामाराडुलीभमन्नुख्य
जन्मयाम्याभवामनीभियायमभीमा
शान्तीपराउनक्षुप्राव्वेदमाद्द्विलेप
द्विमोपादीन्तार्थः ॥ इतिद्दलवैधः
कृतेचक्रमिदेवैधेरवनारेणसमभि
श्यदरागाणिवक्राडश्विन्यानिर्गच्छं
ति ६। मदेममगमगमोदेमोहा
रोवाकवामोविघ्नज्ञासि सिद्धासि
विमाकववरोमोगामोगममदेमो
प्रतिलोमानुलोमगाथा पतस्याम
स्क्तीकरणंमदेममागमगः स
भाद्रपदमोविघ्नज्ञासि सिद्धःस्वि
मोतदेवोद्दामोग्रः मेगममदेशः
मदेममागः मकृत्स्नेमतिशोभाद्रप
दमायमस्यविमोदःवरः यस्यसे
वधीश्वदद्दामउग्रः मज्जमेन्यामत्रल
म ८२ पश्यनमापुनामायकृमा

सुस्पष्टत्वेनपरमेस्मैसतेजायभोनम
स्तेनमस्तु ॥ ९६ ॥ भोभगवन् इत्यस्मा
भिन्दैश्वरमस्तवनश्रमाः नथाऽस्य
मेघाः कामस्पायास्पष्टःसर्पातिशयाः
नस्मत्त्वेदावै श्रमायनिष्ठुरंचस
कत्वात ॥ साधुनायथाऽपलेदिते
नेनभवेनमः श्रमेश्चभवगोचरता
त् सर्वेजनप्रत्युदायसतेसेविद्धे
लावतेमानायश्रपशाह्याभासःपश्चे
तिसाधुनामायइतिकस्मैसुस्पइति
ष्टत्वेइतिपरमेस्मेइतिसतेजायइ
तिनमस्तेनमस्तेवेति पतेश्रामस्वेश्र
पशाह्याभासंनेइतिश्रपशाह्याभासः ६
किंतेकार्यंभर्गभयंकामद कालश्चि
तेयेमेमन्मुममेयंजनयिग्रीवांकेभा
लाटाक्षिटलाभांनवहाहिंभुकैनेशुण
णाःकिं ९४ नेटिकावर्ततेबंधः ॥ हेका
महमस्वर्गाभिलषितदायिन् इयंसम
विंताश्रमेयंबडलेमन्युंजनयिग्रीज
निष्पालीनाथैः इयंकायत्कालाडा

24

[illegible]

णेरत विभो निष्ठते श्रियेऽजर परंचिरंप
रनयेन तत्क्षपयो बवाकुलमात्मोव
रक्तवाटर्शायसष्ठिनेपरबलं स्वंवस
रणते: ९९ स्वरबंध: देष्पवीविभो:
गुणोरतमप्रतमजहारारहित तेनवना
य: नीति: प्राचार: भ्रमक्तिष्ठतेवित
रणोटानविषयेयमनर्थेविरेश्रियेय
परडल्कशोयोजय: तस्मिन्ननितस्मा
ने हेस्वरपतेनेकपयास्वबाकुरमणी
य: मोश्रवमोश्रवरतनमयोसामथ्यै
नसावराउलकशायाकरक तथासभ्यो:
हितेविषयेयमस्मावमतिसौख्येन
प्राक्रियेस्मलेस्पुरावानिरंद्वियाणि: ९९
यत्रनष्टशीय ॥ स्वरबेधायश्लोक:
कालाक्रांतानतु भ्रमरततनतत्रस्तयं
मेविहितानहितहिवि नुष्ट्यापयेतवस ९०
रमवनस्पानि: मेयंवधिष्टमहाशिव
मतिलोमानलोमपाटार्थ: काले:
तिहेषुमरतनहेहिविविहितादित
हेमरसलशान्नविष्योने हेवाशीनो

ई:
पानो:
२५

25

त्रिनेत्रियाणां टमट सर्वसहनवा:
यिनं ममम्वपिनी ३ येनतु: काले
नाक्रोनात्र स्तावन्न प्राम्बर्ये नवम
भोरत्येन स्वति मेथ्यम्लानि: शिवस
वैषां श्रयस्क भ्रमर विलसिते हं
प्रतिलोमानुलोमपादार्थ: ६७ दा
नासन्नापविरानुतजनितरणशा
प्रत्वेनजेयामाभाभिख्यासवर्यावि
रतकूटसमयापिद्धापराका प्रा
पाकृत्यायनस्तावनमत्रजनितमुका
रागम्यानुपायायासारम्यागदृत्वा
शिवनतुरमदृष्टानित्यिमापरासा
मारापन्नाहृनिष्ठादमरत्तनवशि
मोटगुम्यारमाया यापानन्यागर
कामुनिजनमनवत्तानयन्याकृपा
सा कारापत्रादपियामरकृत वि
र्यावमाख्याभिरामायामेनननेपत्रा
णरवनिजनतुशाविप्रशामनादा
प्रतिलोमानुलोमाभ्यांकमपराहृय
दानासत्रेति मारापत्रेति माशि

वनत्रुः एवंविधासतीमुनिजनेभक्त
लोकेकायापतामेसारवंथात्र अ
पियानयनियनः लात्रेआसन्नाअम
णेवर्तिनी नथापविशाश्रामसमता
न नुनेस्नवनेयेषांनथाविधैःश्रान
नैः भक्तजनैःजनितेयारणःविपदे
सद्दकलहः ननस्थानेश्रानतज
लिनवणाओरिष्ठवेसनिग्रहयाटिभ
नैजेषा सारण्यकामस्यामिभ्यात्
वेलावणपकोतिमत्वान प्रोभातः
यासामानवर्योसचयानडकेन्यथेः
विरुडेयहतेरमणाविरनेसमाराम
किसलनकेनातिक्किन्निः निविरत
कृतन् अरसत्यर्थेअयापिअविक्कि
अमवाहेणाटलापंवकृन्यजपला
पतन् प्रापून अकनिकोटिलेपनोः
क्लेवयनियपाकाषणपः अकृन्येयः
सपाः षणपकृन्यामवेषांकृपयावः
दायिनीत्वात् अयनेमक्तिगमनेना
नातिअयनताअयनताअयनमनने

मा.ते
२९
26

मस्कारेणजनेजन्मानोसुचनिश्रवा
नमननजनिसुक नारगन्याविस्तार
केनोपायेनश्रनपायाश्रविनस्वरीप
वेविधायाश्रसिद्धास्नारम्पमगदवमा
वोगपयस्याः स्नारम्पाभाटत्वा नथाश्र
मदत्वेदीननामनिश्चयेनहरनियस्व
स्वभावः श्रमहानिस्मानेजः श्रस्मा
नेनपरानस्यानिविशिनिपरास्मा श्रम
हातिस्मापरास्मापवेविधास्मारावह
लायाश्रापटत्वासंभावः स्नारापन्ना
नस्याहनिवेहरणेभावः नस्मान्स्मा
रापन्नाहनिनान नथाश्रमवेवनव
श्रिनान सवलतजितेरियनानश्र
गम्पाइष्ठापाश्रस्मावीनरागाचथा
वपानेरत्नोन्पामेवभक्तजनायर
इष्टानेरक्तादेवाकिनीनथाश्रनव
त्नानविद्यतेश्रवत्नाभक्तजनंप्रतिश्र
वहेलायस्पामनथाश्रासमेनानकप
याश्रापायस्याः सकाशान्नथाश्रा
दटः कृत्नारविः ययापुरुषेणादेन्नदला

नात ग्रहरक्षनरवि: याचनत्रु: सत्वा
सेवयाभिरामाभक्तानभिरमयतिया
कारापदाद्दपिग्रस्थीनसंसारत्रपान
काशग्रहायास्वर्गेनयतिया: जात्रा
ध्याशक्ति: इन्नेसनिश्चभनेसतिशुरि
भुवनेत्राणरकापालनोघुकायानि
मनत्रु: दित्यादिरहविधानामपित्रा
यनेयरेणत्रुपणाधितिष्ठने ग्रनपवा
विपन्नाकल्याद्दावष्मनश्चरीसनाद
समाहोक्षामायनः नमाक्लिमन्यया
लोकेय: शाहात्रुगमाहने ग्रत्रुविड
म्लिटत्नानेसंवेशाहेनभासतेइतिवचना
न शाह्नात्मकेपुरंत्रलत्रूपंयुगलक
म् ६५ सर्वबिंधाधामनिवारणाय
नभंसमस्तिज्ञामनिवारणाय नमोः
स्तुभव्याध्भवाकुलायसंसारदा
सुभवाकुलाय १. यमकम् सर्वबि
सारति हेभगवन्नभंनमोस्तु स
रबिघ्नोदैत्यानोधामनिवारणायनेमो
ज्ञापनाय नथासमभिज्ञामनिवारणा

दे.
सा नो.
४२
२७

यमामिद्रामनिरंतनिनोद्दाभकमान
भव्यायमवैत्कच्छायञ्चकलायजन्म
हितायनमेमारदाभवैराकुलायव्य
ग्राय यमकं ॥ रमारमामारमारमा
रमारमारमा रमारमामारमारमार
मारमारमा ॥ मकस्थलीनवहने
मयीहमनिधामनि अनमायममेने
धामयीहमनिधामनिः ॥ अत्राद्य
श्लोकः द्विमात्रः अर्मेयुकाक्षरः अर्ध
भ्रमः सर्वतोभद्रः समुद्गकयमकिमा
लायमकं श्राह्वन्तयमकं पृष्ठवन्तश्चैः पृ
च्छन्नपादः पृच्छत्रिंशदत्तवेवागोमूत्रि
कावयवबद्धगोबेधाः अत्रैकेषा
व्यवसमागमेवणीयाः द्वितीयाः पा
दयमकः रमारमेत्यस्यटीका देवभा
गवन् रमारमारमेभ्यः पृगमाराद्विभ्यः अ
रमः विमृत्वमलटामंत्राणम देवमार
मनस्या मारमारश्रमारान्नमारान्मा
रः तादृशा देमारमार श्रीशांसमूर्द
श्रांमदश्रोमणवनेनेयन नत्मारमा

रंवनन सारंवलेग्रत्रमोयसमनद्वि
पासालेकेनगरमाभूमिः स्वनगाम
मकस्यलीलंमयिविधयेयामनिव
नेजसिमन्येपिःद्वंसारेयनः कोद्द
पाःभूः समारसासारसारसारसारः
सारमा रामस्पजयसायेग्रामसारले
सारागियेषुनानिरसासारसारागि
नथासारसानांद्वंमानांसारंगमनेवाः
तिद्दानिपवंविधानिसारसानिमरः
समृद्धेयस्यांवरुणपाजलपूर्णानथा
विधायमानानयनीनिग्रनोह्नेनोः
समसेनाईष्याममयीमोद्दमतिथामः
निगृहे ७२ सदयंदीणसादंनुधपः
द्देनभयंमनस्कलेधीरविदंनंगंस्त्रीसा
मदोसवद्दतिभसंन्वासगगश्विंन
वा वर्धीलदेणलोकदमसलगाः
सद्दासहकंलेस्थाणोस्वाबद्दसर्वीद्दव
मतिमयणोकेननेद्दकवेलि ७४ स्र
यंस्थाकेगाथागर्भः यथास्त्रदयामि
तिस्थाकेस्यास्रपमितिस्रदयामिः

सं:
श्रा तो
२०
98

निर्मोकैसार्थः देस्याणोऽहमेमारे
वैस्तीनस्तवनिश्रपिन्नसर्वेणवयनः
श्रन्तयेदेनेशाकाः नश्यः श्रन्तश्यः ता
हशाजितेः शाकाइतियः नश्यादीण
साटः मेमारावसाट्टोयस्मात्तेषा
नूणां मनुष्याणां बुध्यानां देवानां वह
नभेयेवेनसूनाद्वशेव सत्ताफलेभ
क्तिमकिरणयस्मात् धीरेस्थिरेभ
कात्तुमनिविमेयसालेगमस्वत्नेभ
वायरिवर्ति[?]त्वात्त्रियासारायेदेवो
स्त्राः नेषाद्वतोरभसत्राटशेयस्मात्
देतोचयोलटेणावद्दलचयोमिः श
वेदर्पीनानोद्दृश्यकस्याणनत्वात्त्र
चारभेटः श्रिनेसेविनेमगंगेगेगायवे
लोकेषु समससमत्वमध्येतेतमेसर्वेः
सदेशूलायः श्रविनाश्वरः समात्रसक
मोयसामेवेस्मातेपेणामसजेपवक्रम
सतेद्वेवनात्मनाश्राबेधाः सर्वोद्वेव
पूटेनपरुद्वेषुगारिमगुणः येनद्रास
दत्वात पंचविधेयाणापामीयंगणा

यथा अग्रेणात्युदस्तवेनेगसारस्वद
स्तासेगम नेचलनकमलेमस्तभेरः
जेणेवसद्गमणात्ददअग्र्यमितिअग्र
मेस्तनीकवणेअर्थेननतुपश्रमरकाः
गेसारअश्राभस्मेगम नवचरणाकम
लमसमेराजेनतुष्टभगमतनवेति
अग्र्यागाथ्याया: स्पशेश्रे:सरासरना
योजयेदयादयाद्मादस्मा सदासदा
यनारनाविभोविभोगनागना १५ अ
वलि: सुदेनिसगासराणांमाजयेमेआ
मायजयेविषयेअस्तदेनिभ्यअस्तलोप
स्तानथ्याविपअग्रयादरदेविभोगनावि
शिरस्तोगनाइतियावत्र सदासवेक
लेसदावनायांगार्हस्थ्यनासकाअमा
श्रविद्यामानालक्ष्मीर्थस्या श्रीकामग
नाश्रावली १५ नयप्रसन्नतस्वदस्वतं
त्रसर्गनस्वर नगात्रयप्रवर्धनत्वन:सा
रमदर्पद: १८ अथमेकस्तव: स्ताकं:
देहदहवेगाद्दीदेगांदादसागिराद:
दहे गेहादावेवदनदयादिदादेदादगांदा

स्तं० शा० नी ५५

29

हा ॥ अयं श्लोकोऽनन्तरः आर्यावृत्तं
हेहरेति हेहर अहिवासुकिभूषणेन
देवोल्लग्नास्थिति येनाहं हताः श्रीव दे
वनिवासयंदोहदवणेवेगाद्दयोयः
श्रीमान्नुः सपवनजन्मनामेवहरिः
शिवोद्दत्त्वान् नदामेवणेयोहदगारि
गजहर्योदाकेदमूलादयः तेषामारा
वैभवैर्णिवदहः प्रतिदिनेदाहावेष्टा
कल्पवेष्टाहृदनितथाविधांहरांदवद्य
नरः आर्याहृतमयं श्लोकः ॥ मार
ताश्चिवरस्थितामसाभावसोमगण
गमसोभमा राजनेस्तनिमनिस्तनेन
जमाटनमान्यथनथन्यमानद २८
स्वर्गमार्गदनिर्गलाननुः सामनान
कृतकंतनामससा योद्रमेडिनाशिरः स्व
जाग्रवीनीरभाव्यभयभव्यभावतो १
प्रतिलोमानुलोमपाठार्थः युगलकं
मार्गेननिस्वर्गमार्गनिदःस्वर्गमार्गद
नथादेरानमेदिनाशिरःस्वजाम्रवीनी
रभाव्यभयभव्यदेभमेदितिवननशिवम

त्रितिष्ठतीतिनाहृष्टीयाजाक्वीन
स्यातीरभाविदभयंतेनभयउत्कष्ठ
नथाहेदनसर्वंचक्रसलहेमान्यष्ट
न्यनथाहेयनथन्यमयनेनमकना
द्भिभोथयत्रेनयन्मामाशोभायस्यना
हयानथाहेश्रुतदश्रनाणिहिवेश्च
याणिहृदटशेनश्रवणेयोगयानिट
रातियःनाहश्चानथाहेस्माभारसे
मायस्माभारोभूभारोवहनेनसमिश्रसे
निर्विकारानेनवभावनीराजनेकीट
भृतिस्मारनास्थिरवरास्थिनामारनया
स्थिराश्चनेवराःनेषुस्थिनापुनःकी
हशीगणागस्यसोरभागणेनहितम
भृत्निभिःगमंगापमोरभेयशाःपरि
मलोयस्यास्तथाकिंभूताश्चनिस्ता
नोसनिर्थस्याःनथानिरर्गलानिर्वि
रोधानि श्रुतरानिन्यनकणापुनः।
कश्चिभूतामनामसंगस्थापुनःकीट
शीश्रुतनुसमस्वल्पारथ्योऽनापुगमस
समाधिकारासरमारमादरासमा।

ई
शातो॰
३॰
30

धिकारास्मरसारसादरा समाधिकारा
स्मरसारसादरा समाधिकारास्मरसा
रसादरा ८॰ स्मरदर्शनेप्यवशुधिनि
धावयेमनिः स्मनीदृणाभवतोनय
त्यसौ नमामिशंभोप्रामिमानवाभ
येनयेभवानर्थ्यजितेभवाननम् ८९
श्रायाः पुराभ्यामयमकं ॥ द्वितीय
निरूपलवधः ॥ समेतिस्मरदर्शनेनि
देशंभोकीदृशाभवतोरतिरसौमनी
दृणाजयतिकृथंभूतासमाधिकारा
स्मादृमायावनेनेयः समम्ः समीका
श्रधिकारेयस्याः सातथाकिंभूतोस्मर
सारदरास्माभास्मारेषुबलविस्मयभूति
षुसादरासासुग्रदापुनः कीदृशीस
माधिकारास्मरसारसादरासमाधि
काराः तुल्यवीर्याः तथाग्रधिकः श्र
धिकासमनेवाणादायेषांतादृशायेश्रा
स्मरास्तेषांसारस्य (बलेस) सादरानिदराति
तादृशेनतथाकिंविधास्मरसानेषु
षोभवरसासुपुनः किंविधारसावरा

यस्मात्ये भूमौ प्रदत्ता निर्भयः तस्याप्रम
माधिकातासर्वस्मात्समात् अग्रमसमाप्रा
सुधः नराव कात्वं पनाशूहयेषुनेनाह
प्राये पूसवः नेषुयारमोहेवा कः तत्र
प्रोबद्दीणासमूहः प्रारसर्वेमारसप
नप्रारसान्हिंसावधेनतेषामेवप्राए
धराम्हद्दथौनमेवसाचग्रानिभटानोव
येमृनीदत्तांसेवामसप्रावान्पतिसमूहा
हुवप्रदेनवनयनेनसामिनेकिंपासि
मानवाभयंप्रामिनोयेमानवाः नेषाः
भयमभयप्रदनात् प्राप्तुंपनामिति
न्मायेमध्यनेभवान्निनः तयंकथेभूने
भवान्थ्योजिनेक्षमागानथ्येअदिनम्
प्रानतेविस्तीर्णा ८२ कृतानवनत्रः
प्रातास्वाभासर्वसमाधिकृत स्थिता
ताद्दिभिनतापटसाभकावसमाग्रि
सरसानवस्थितिसमनेननाप्याहय
सपव रसमारसनामातामतिसारत
मोदम ८३ हाभ्यामहदलपसवें पः
ठलकेकृतानवेतिसंतिहेकृतानः

त्वानुकृतः प्राप्य महद् नामस्वस्थिर
मोत्पाय समाधितिमानया ८५ प
नेकचतरंगाश्वपादपूर्णश्लोकयुग
लकम् वदेति त्वमेवेति देशो भोवर
नया मायान्येनस्थिरः संभृताः सेवका
गुम्फमनाहशावरनाश्रियसमामेतनया
हेमावनानिसमादितस्यावनयाउन्नशे
वेनश्रुतिसमादितनयाहेमकृतार्थो
सनस्कृतेनथमेणाश्रयेसेवितसास
नम यस्माद्विप नयाहेस्वातादशा
समशोभनाश्वनाश्रान्तादमाश्रुतेषो
शुश्रामः तेनशोभनामनायस्पातादृ
शाश्रयमासिन्यर्थात् त्वमवसिरद्
सितथाहेतनानुकृतप्राप्यतनसा
गदनुकृतनमनुकरणेनपुंसकेभावे
कः तेनप्राप्यमतावरनामसंभावा
नायां स्पनोहेतोः मोत्पायमसनया
गः प्राधिमनोकक नहयमवमीति
स्पष्टीकृतेनघनः ८५ कृतादनततस
रसादितत्वाप्यवनाहय रमारता

ई॰
शा॰तो॰
१२

32

मारकृतकृतनन्तस्मरमाप्यव ८९ अग्र
पदाग्निर्गीतोममज्जसेबोधोशृद्धवत
थेः कृतमातृतेजोवेतियेनाहमाः कृ
तानवत्ताद्देवायोगिनः तेषांयामरमा
शोभनाचामोरमालक्ष्मीः तैश्चादितव
यमानयाविथद्देकृतानन्तस्मरमादि
तव तथाद्देग्रप्यभक्तिमानवद्देग्र
दयनयाद्देरमायोधस्मरतो रदानया
मारतमकृतनद्देस्मरद्देवमात्रपिमाम
पितमेव ८८ स्मरताञ्जनमावत्तसकृ
तोननतञ्जवाय रदावनारमयतमति
भासुरमहास्थिर ८७ अग्रापदनिर्गतः
पविनाशाञ्जकमोक्षयवंथः ॥ देस्मर
मतेशोभनस्थामोभ्रतः नाहशानयाग्रा
ननमानतप्राननानांभक्तानामाश्रमः
नकथैनानातियः नाद्दथ नथाद्देसदे
कृतानन्तञ्चायेनवनतेनहिर्थंग्रवना
रदेतिकविरागामेवश्रात्मनिद्देश्नि
भासुरदीमिमत देहास्थिरश्रावितस्व
रग्रहापदानिर्गतकविनाशाञ्जकस्मो

33

भाषीलजयमज्जनवत्सल ९१ नम
मितस्माबजयमज्जनवत्सलइतिवा
नर्थः पादः समंजसेनप्रतिलोमेनैव
पाठेननिर्गच्छन्तिप्रोक्तिः समंजसमु
बोधोगूढचतुर्थः द्वैशिवजगत्त्रयत्राण
महास्मयादिराहविधाभिक्षाहिमयीभि
वैनेयः नत्सबोधवंद्वेजगत्त्रयत्राणस
मेमानभंजयनेसर्वोत्कृष्टायनमः त्रा
भक्तिनस्माजयमज्जनवत्सलइति
वनर्थः पादः समंजसप्रतिलोमेनैव
पाठेननिर्गच्छन्तिसंयत्सभाषीलसा
श्रामपार्श्वतयायणमत्सकष्ठवत्सलवं
जय ९२ समंजसबोधोगूढार्थः ॥
मथीमारतनाभव्यनयभासागमदम
समात्तभजमामतधीरनाव्ययमागम
सभियाश्रेभनप्रतयायामारत नात
याद्देवभूनयाभव्यत्रत्कृष्टायसनद्दिः
पमाश्रेमानयावमदतमसर्वैमदम
मातश्रेभनश्वमोमातः नदामत्राणम
प्रवैयाधीरनयाप्रत्यमागामसर्वैगाः

९२

ई॰
भा॰ते॰
३४

34

ममममथमार्थं टेकानविनानिश्रुत
गणितं उविनय तृतीय पादः श्रि द्धानौः
लक्ष्यैव वचनश्चे पादः ५२ नूनं नमं देव
मतिश्लमेन कमान सोनन शन्नमोना
मानेसिमाने ग्निमानि नीनामनून
नामानेमिनेनमाभि ५३ ध्यत्र कः नून
मितिश्रद्धामेन मिने स्वाग्निनेश्रनूनना
मानेनमामि श्रुने नाभियाने श्रमं ख्या
नःमदत्वाणी निवेदयन्नेः नथान्वा
गमेपि नवेकोसास्त्र चामुंडस्तावः
हृपाणिमाकरः कृत्वा वास्ता स्वभजने
पतिरूपेणभैरव इत्यनीत्याभगवन
श्रुनृनानिनूने निश्चिनेमायाइनः म
नोः लक्ष्मीपतिः नमन्येनः लक्ष्मीप
तिर्यस्यतथाश्रुतिश्रुश्रुत्वनेनथाउ
म यामनेमानलाथेंनेनारनना
यज्ञंनिवारिने मानेयेनेनमुद्रिमा
निनीनोमानेभर्ते विषयेमयमासि
मिमानेहिमंनेटेवदाकवनप्रवेश्यान
हःदिलममानममानोहृदयेनप्रान्न

नीः समानसमानः कान्तसमानसमा
नः करोष्यनसाधकासमानसमानः
पद्मोनयमकम् ॥ सर्वैषामहिलसमा
ननस्थाआयेस्यानेहृसेकजसमुद्रका
मितिजीणाहृश्रेयकासश्रेयकदेनम
स्यानियस्तनसेवाथनम् कैश्चिदपितेन
वसेवेयिनीसः मानः पुत्रकेषाम्वनीः
मासाः श्रेनकालेनहयनेनापलघ्ने
ससाः श्वनश्वननेजीवनेयेनसनस्थावि
शः कान्तसमानसश्रीकान्तकरोषिय
नोसमानोश्वनलपः पुस्माकेमानसमा
मानसस्येनसः माशोभामानसमा सर्वे
येनः शोभाश्वनस्याश्वनश्रागना
पद्मोनयमकम् ॥ २५ ॥ विन्नेसद्राम
मेनेसमिटपमहायोगदासेकरोः
माबादीकदवसमहामोदसेनापदा
री पानाटेजोगसश्रीविरलसदणदा
सस्थलसोकलेकोकालेकामेतको
वाविननननसासन्नसंपत्रिटोवा २५
याये स्माकसंस्कनप्राकनाभाभाषास

ई.
ग्रा.नो
ग्र
35

थः इति मेलनीकरणं अभ्यासे काले
समये अभ्यासे ग्रामे इत्यर्थः कामे विषये अ
नेको वा ऽनुभ्याकेपानादत्वन्त अविनः
विगतेनरः नरणोपस्मात्कविनरः नवि
नरः नननः अमसन्नविनरननः अथवा
स्यां भूमौ सनामौ सपल्लिः नोटटाति
दस्मासन्नसपनिटः नथाउंनोगमनः
उनोगानानेनोगामिनोसमा अक्षिवे
यस्यपरप्रकाशरूपत्वात् नथा अविर
लस्मणपः अविरलेकमासञ्चोभना
ने स्नावसायिलेरणाटटानिनथास्थ
लामः अमनसेवस्यादिपुवलः अस्थिरः
ग्रामाग्रास्थायस्यानपवाकलेकः वेद
नम्निमितासमसेमनिमनन्दासाविका
सः तेनसमेसत्रिसमितयरसदः समिर
त्समेत्यामेषुग्रपरः सदः उन्मदः भगव
नः स्मरणान्तरणेसर्वेषामसकृत्स्नउनय
त्वात् अन्तः तन्मरहितः नथागदासेक
रः नविग्रयनगाटेः सहसेगारोयस्यतथा
ग्रामसनानादेग्रः स्ववर्णास्यवर्धितवद

त्रिप्राहे मा सा च वादी कवचवासममहा
मोहसंज्ञा य हारी कान्त उत्थितः तथाव
मेघा महामोहः नस्य समांस्थितिस्य पद्
रलोनि मक्तनभाणासेषः २७ विवेश
हामसमामोहामितपरमोवा योगनाश
कमोभानाये समा च वाहेः स्कन्दव्रम्भ
महादेवा च स कप्रख्यादिः पात्रायोयाः
गुप्तकोविद्यलसुवनतः सन्यलासः क
लाकः कालेकालेमेणाकोपः विनव
नेत्रमाहप्तंप्रोप्रमिदावा २८ विवेश
दर्शवनिमहासमनेत्रहासमामोप्राद
रेनिह्नेमासुमिट्यमहः प्रामितपरस
त्वः दृप्ताधमोयेननष्टागहासंकवोसा
गतापोकवोभानवद्धिवायेमनिससा
रवाद्दीमयापोभयाउपलदिनाः सा
मवाहदृयः वाम्बक्याट्यायपस्तनथा
कर्मचरसमहामोहसंनापहारीकृता
वसममहानुमोनमसकप्रख्यादिः कृतव
रः समहानुप्रात्मोनमवानमोयसक्ता
याप्रख्यानमाप्रतिः पानादोपनताहेः

ई:
श्री.ली
३६
36

तोः विलैः कलिपयैर्कर्णैर्लाद्रिभिर
नः समयकमास्यानमल्लनः यत्नात्रः पु
जेकाबद्धवः सेनिमद्दस्ताः प्रमादा
पात्रमाधस्तादिद्वाघ्पवनपवमाइतिनी
त्यायोगमात्रयोगस्तकः नथ्यासकला
सः सत्पलास्यासत्पलास्यनटनेतस्या
ससकलासः कल्पोनाबोनृन्यलिवथा
कलोकः कलाचाडीश्रेकयस्यासकाले
कामैनकोवाकालेकसेणकोपः श्रि
यजटयानतरमाबेगनसजसन्दशोपनि
देवाश्रामिदोवाइनिशकनभाषाविश्व
ष्णसेस्वनभाषाभ्यांसोवोपं ५६ वि
भाग्रसत्रस्यनितांतदीमयाजांसपाञ्चप
लयतापथियाटविश्यक्रनावसान्दयां
इविस्यापिपनेः प्रसीद ५७ कमलभ्रमा
लीकविधौकमलेववशानन्दोकमले
कमलेककष्टेनविपाकमलेकमलस्यवि
नैवलमन्नकमलम ५८ सर्वेणाद्यायैन्यया
मकम तोनुटश्नैनंलेकेजलेगागमल
सोइस्मामलीकेविधौमञ्जटवेइननो

मैत्यानकेश्रलाणामाननश्रोकमले
वयःमावभगानश्याकेनजलेक्रूषे
श्रुणिनमर्वेमूवियमिश्रलंविश्रोकेक्षु
नाकिमिवमविताविकमलेपलाः
मिवकथेभूनेलमेनीकमलालक्ष्मी
र्थेनश्याविथे ५८ मीमाराराराभामा
मरामामामामामारारामारामारा
रामारामारारामामामामामामारा
मारानानीथानेमानेधामामाभामेना
मारीनामाडेनामानानाडेमानाश्रा
डेश्राने ५९ श्रायेमाकनेगापटश्रा
त्नाः द्वितीयोगजपदबंधःगनपट
बंधश्रमश्रमंगुकद्विसरनेदेमीमभगा
वनुमामानाथिकाश्रगाराज्ञटिला श्रा
गारानिर्गेस्यानश्याविधामनीमामामा
गाणोमावमलस्याहितेनयष्ठः मावणाय
मैवयनः तथामावमश्रगावकथारा:
मारानिनाहयीमारारागरनयष्ठः मा
मारामामामावि श्रानिस्यानानि
गारामाभवंनियनैनेनियनः श्रागामार

भैं० श्लो० ३२

37

भीमकीर्ह शाशामारारशमस्यजामद
रणस्यश्रईशत्रुसमूहः नस्यश्रारा:भै
म:नाशकत्वान्नमालक्ष्मीसंशातीति
मारानाहशीमानश्त्यर्थः देवप्रनादेन
वसेवैधिनीसाभाटीमिश्रीहरानामम
ममाराश्रारानेविंशिणश्राचानेरानेसा
तिप्रनाशप्रविनाश शादेशश्राशाय
स्यानयामेनानाटेमनिसामास्याग्र
यामाग्रयाभिग्रस्यलिनिवारयनिम
दश्राशायाश्रादेशः नस्यश्राशाहिक
नयाटेशानेमकिरिस्यामायस्यानविग
न्मालाभ्णायुगलकम १० स्फजेन्मा
हापमग्राक्षेत्राणावबनचिह्नते सा
सन्नहानमग्राकैयस्नाटेविनमोक्ष
ते १ स्पष्टार्थः कोचीवंथः निजा
ज्ञातिननाजीवनेनानाजनानज्ञाज्ञा
निजानुनेजानिनाजजनिजज्ञानुना
निनजनेः २ श्रावरः हेश्नस्वामिन
नत्र फलानजनेजेन्मनः हेतापत्तानु
कानुनिजजानिस्वाभावेनयानज्ञा

मोंकाराय नमः तथाश्रेनस्थायायाश्च
कोंकिंप्रवनोंयश्चलिङ्गिजङ्कलेश्वास्व
ण वर्गः श्रथिकोऽश्रुह्णमध्याकोऽजा
लिवक्रियेशानोंहवाभृन्याताऽङ्गवभक्तिः
श्रेशानोंश्चलिसामिलिकिमविहोयक्त
म श्रेशानोंहवाभृकशोकल्याणेनरोः
शराजानः दमाभूमिकिसमर्थश्रजगन
श्रेशानोंकारायश्रनाभोग्याह्यवल्पर्थः
भक्ताकैसेनमः श्रजह्नमविदधति
श्रेशानोंशोकारायमहादेवायश्चनिस्पा
हश्मदेलिकान् ३ त्रिगुरोपोरपापश्चा
हपापपरराम योरेपावत्रैपापापेत्र
रिरिपागुरा ४ श्यदरः देगृविपोक
यंभन्नत्रिगुरोपापोपपपश्चान्द्रृङ्गनावाप
एनकृतुकपापापवेशजन्मनः स्पष्ट
निश्रपापत्रैपेवनेदोगल्याक्लेशोयोः
पापपाः श्वकर्मेणाश्रुतियानिपापा
नितान्यवपरपरमार्थो यद्यत्तथाविधे
णपेः पापेः पाकमेवविद्यादेवजन्मा
दिदैनंस्यापनवेरमतांर्थ ४ श्रपक

गेगननिर्विभवासवः स्वयमितः श्रित
सन्पकलाटयः त्ततनमाश्रसहान्कार
लिनापटस्त्वमसिनाथवयेनवार्थिन
ह्रनाथनमप्रकम्रः नप्रकम्रः श्रप्रकम्रः
पाकयारह्रितः वयंवमेसारेश्रनिश्रपा
गनकम्रः नैनेवावपिनवान्नेगननिः
र्विभवासवः गनेनिर्विभः निक्वातेवी
सवः गनेनिर्विभः निक्वानिर्वीसवं
सवः गनेनिर्विभः निक्वानिर्वीसवं ---
प्राव्रासवः
रोगसमान् त्वम्नकाप्राव्रासवः
भमनानिश्रभवंगनइंद्रनपर्थः व
येवयननिर्विभवासवः गनाश्रसपः
पश्रपः इवेनिशेवः निर्विभवाश्रसवः
श्रागायेथातेनथावंस्वयमितः सर्वेश्र
ः वयंवस्वयमितः स्तेनयमितः वेश्रि
नसन्पकलाटयः सन्पकलावटयाव
नेसन्पकलाटयोयेनसः वयंवश्रिलाः
सनाकलाटयः कविश्रावदार्थिसः
नेकविश्रकलाटयोयेः नाटप्राः नथा
त्वेत्ततनमाः त्तनेनमयेनसः वयंवत्तन
माः श्रनिप्रायेनत्तनाः त्वमश्रतानोयाः

39

[illegible]

मालासामालाहिलारलाभेतियजनत
यतिस्व: प्रसन्नामसदासा १ भद्रकावते
वेथ: षोडशदलस्थहेश्वतियजननवन
नुजेयतिश्रुलिषाविनानिसर्वात्कृष्णनि
यजनानियसासनाहप्रांसर्वयतेषुरुद
साभाभ्विनान कीहशीविप्लुंगामादवि
नेभेश्रास्वनामादासन्नापुन: कीहशी
परमेलेस्वरादेवनत्वेनेनस्थिताणा
सार: श्रस्थियस्वकभावेयस्या: नथाविभ
वेनपेष्वर्येणानवभाविनालूननसमाि
णाश्रालेरवलेभआजलहाइत्रमापुक
मासामन्नाश्रानेवोमहूपंगयाश्रमनउ
नलात् सर्वदेवस्वमनात पुरुलालिदि
नाविलासायस्या: नथासालाहेलदा
नलोरपिविल्लनामालभोपु:स्व: दे
वामांप्रमन्नामहदासेर्वनेतयामलाः
सा भवजलवायुतभाजकविकरमद
नलराजरसायमदेहजलादिरसोनाम
वसामनिमोहकमायमदहनमरहक
नेपुरभयदेहः ६ हेभवजलवायुना

देः
पा.तो
पं.

40

भोजनकृविक्रमदृनलगाजरमायमटे
हृजलादिरिमोनालोचार्थेद्वेद्वः नेषांमष्टा
नामूर्निरूपापामक्लानिः नन्मयद्देदृजनश
ह्लोघजमानवाचकः नदूपशारीरेनमाम
वनयनः कीहगशुनिमोदकोयंसार
मः लव्मभिलाषः नत्रिवारकेद्दरू
हूसर्वत्रभवनोनेनेन्वभोनमः नथ्याक
थेभूनगुरभयदेद्वगुणाणांभयेदृष्टानित
याईदायस्पतनेवाथनेश्निमस्कृतका
प्रमीरायभ्रेमाभांस्मषः ८ विविधध
रमा माभांभयाव्यसासाधृधुननननसा
माटटननसासाननस्मस्मररसासारर ९
नयतिमलमनेनेवेटनेचोत्तुयोवानवमन
वमसेटेवटेवेशभूत्पः श्रावलीश्रममम
एकेनपकावलीद्वितीयेनक्वचवेपः
विविधधररमायामवेमयवकूरूपसाध
नोधुनप्रनेननवनेयेननथ्याविपश्रमाटेम
मुद्दरणांटहारमम्मसामावबनननरमा
मावमन्मसासा पवेनभूमोमाभमटीम
मल्मउन्मूषध्यासविशोषाणांमौयामनेया

अलादेवदेवेश
भूणाजयसिन
नमनेननदधे
श्राविधेयेनव
ननननक

स्या तिनथा विधत्तादेवास्तेषांमध्येवमे
वत्तः देवदेवइतिमासामद्भ्रासेनश्रा
स्यथावनेनेमामामास्यापवेविधानग्र
जेयतिननह्नत्रः शोभनदेवायेनद्देव
नानहियरमायांभूमैमांरेस्वर्णेवर्षेण
यतिमेमेमसमगणस्वस्वप्रान्मयनप्रव
नेनरवणेननेगुविमयेरसायस्या: प्रसे
इयमेवेनयेः प्रवनेभूमैग्रन्येगुदेनेग
विमयेविकेगुमामास्तादेग्रनवमउन्न
हृदेवानामध्येदेवमनेजयतिगागजल
मनेनेनथाग्रगुपेः समद्रस्यनवेनेटनेव
ग्रेमृत्वाथायन्विाग्रनेनेजनेचनेटयन
ग्रवियेयेदेन्यस्वार्थेग्रनवनग्रदणेनन
नसवैनांननावंनकेविदिदनेनेवेदेवदे
वेषाभृत्य: क्षत्रवधागामृत्रिकावेपश्च
यमाद्दनावद्वयमायदेववदेयमेयद्ववि
नार्थिनोज जनथिनाविद्भवितावितादि
दिनावनावद्भवनादमाय ॥ यमागता
क्रात्यलिवेदियेननयेनवेमन्यमहासमे
न नमेमसदामन्यवनेमिमान `` ननेनमो

दे:
प्राणे
५८
५१

तन्मममानसाय १२ यत्तानमोयनेनया
देवाककचातयातन्वन्नमोवयान नवा
धनेमन्नउमोनुनेनयानमासिनेनन्यकु
तागमाय १३ यनाकृनेषवनन्नेनिवासे
सेवानिनेनवेशनाकृने ननकृनाशोस
मदासयाभिभियामदासर्वपमेकृनायाः
चन्नभिः स्मोकैः मलाः हे प्रादिदेवमस्य
यमाज्ञयमस्ति प्रजावक्षागलीवडुबेल
वडुबेलनावप्रथिनः त्रामश्थेयइन्यथैः
देश्मनयनः यणेतोजनः प्रथ्यत्राविङ्गवना
मुमनेप्रतिप्रर्थिनसप्रेनरत्ताभविष्य
तीतिभवजात्मेमावजाननतस्नमवदाहि
नः सनुप्रमायमायावर्जितसन्यानुतिथे
स्पनन्सेवोधनेयमेभिमामानहिसन्नय
मागागनेयदकृनेयनदेवदियेननयमि
निविभारयेनयथैः नभंपनमामिनुन्याकृ
न्याप्रगमामर्वजनोपदेशार्थेशाखामि
येननस्मैवेमनयैवेस्मयैयदापर्वकनरव
त्तेदेभगावनन्नप्रनेनस्वामिन ननस्मा
नन्वेप्रतयावाककचामशाणीप्रदीर्मान्यथै

ई॰
पातो
४२

परित्यक्तः जनः परंपदं मुनिरूपं विद
निलभनेश्रुतिशायेनभूनिमान् मुह्यवि
ऐश्वर्ययुक्तः नमद्दिनप्राणयद्गत्वमेहि
मोपाहिरत्वयेनाव भोक्तृपाकृनेकका
णप्रवायकृतनमाय कृत्वकालायनम
वन्नमेद्वादेवस्वल्लिकाबंधः ११५ भोभो
भविभुभावीभविभावैभवभीभुवः भ
वावभववाभाविभवाभिभवभावविन
भोभोभवमदेश्वरभानेनानद्वाशाणोवि
भुः चेद्दः जटेंदुरिव्यक्थैः नस्पद्याभादीभ
यः नाभिर्विगनाद्दभस्पगजाप्तरस्पवि
भावैभवेयस्मामाहृशत्वमवरद्वमाभि
मर्थैः ग्रंथैः प्रकरणैलिंगमित्यलेकार
तःभावीयःभवाभिभवःमेसरावलीका
रत्तस्पयेभावः समानङ्गित्भववाशंद्वो
विकल्पेभोभोइतिप्रधानामंत्रणेग्रवदंत
कृतेनानभियोभयस्पभवस्पभूक्त्वा
त्रिस्थाने ननःद्यत्नेयेश्लोकः ११८ इ
तिश्रीमहाकाव्यवनारकृतनमीश्वरप्रा
नकंमदीकेममामम ॥ ॐनन्मत ॥

ॐ नमो गुरवे सरस्वतीरूपाय नमः ॥ ॐ
ॐ नमो स्तवागाधीशाय हयग्रीवाय विश्वे
कैमोद्धकौविकशंविकमलोकितपाणये
श्रणम्यपरमंधामयत्प्रसादान्न्वलेत्यमी ॥
महामोहमहिम्नानोरविनाशपिपानला: ॥
मंविविश्वरलेखबुद्धिरविनै: पर्यायशद्दै
धाटीकांवक्षभटेववन्नतमातिस्वस्त्यैभवानी
स्वैतौ पर्यायै: क्रिययासमंकविकृतान्या
ढान्यवन्कयपटश्चिस्वादित्यतनूतश्च्यमकरो
नस्यैवनश्वानवाम् ॥ श्वानेदर्वर्धनकविप्र
वरप्रणीतकाव्येकिमल्यमतिलाक्रियते
मयैवम् किंवापिपीलककलानिनसंश्र
येतेमन्नेभटेनपदंपंक्तिमसेयसाराम् वि
षमेत्रकाव्यमार्गैस्वरमेवास्वलनिमामा
कीपिषणा .... श्वानै: शनैस्तट
पियानि सर्वत्रकाव्यारंभेसंबंधाभिधेयप्र
योजनानितानवाप्नोति ॥ सिद्धिश्रेयाद्भुप्रहा
श्रीनासंबंधकथानायातः तस्मात्सर्वेषा
मेषुसंबंध: पूर्वमुच्यते सर्वस्यैवहिशास्त्र
स्यकर्मणोवापिकस्यचित् यावत्प्रयोज

दे॰
मा॰ टी॰
१

तेनोक्तेनावन्नेकेनश्रुतमिति इदन्देव्यास्तो
त्रेण महाराध्याराधनेन संबन्धः तदीयगुण
कर्माणि वेदाभिधेयानि तदभिधानद्वा
रकस्य च देव्याराधनस्य दृष्टादृष्टफलभूत
भोगापवर्गफलप्राप्तिः प्रयोजनम् तत्रादौ
कविः स्तोत्रे प्रारिप्सुः पंचभिः श्लोकैः उप
क्रंचकार ॥ अनंतमहिमव्याप्तविश्वांवे
धानवेदयाम् यांचमातेवभजतेप्रणते
मानवेदयाम् ॥ नतापनीतक्लेशायाद्द
गानितापनी नतापनीतत्तुर्यस्याम्नल्या
नाहीनतापनी वङ्कपद्याविधेभितियया
मर्गलयोदया यामालायावाजनिताश्रि
तोमर्गलयोदया याश्रितापावनतया या
मायांसंन्नताश्रिया तेमांसिवुमसमायां
तियस्याः स्तत्पादरेणवः तस्मात्सिद्धेपि
येमान्तः कल्पंतापादरेणवः तस्यापि
येमान्तः पादरेणवः सिद्धेकल्पंतामस ने
स्यावर्गीणियद्यमाणस्वरूपायांपियेमान्तः
प्रतोजनन्याः संवेपिनपादरेणवः चरण
पांसवः वोपुष्पाकेमिश्रेसमीदितसंपद्व

येकल्याणंतांसंपश्यन्तेताम् योवेदान्वेद योदे-
वीं वेधाश्च तान वेद न वेत्ति न जानाति त्रपि शा-
स्त्रार्थावगमपने वेधाश्चापि न वेत्ति कोत्थोवरा-
कोत्तास्यनीति यथा कोथाहतासौ न मते नथा
तः धातः प्रजापते रपि न दमते इत्यर्थः किं-
भूताया त्र्यवन्तं मदिम व्याप्त विश्वा प्र नं तो भ
गवान्विश्वस्तस्य महिमाद्यात्म्यनेन व्याप्तं स
रितं विश्वम् त्रैलोक्यं ययातान् हरिमाद्या
स्यावशेन हि भगवती जगदापूरयन्तीत्यागमः
श्रुत्यवाश्चन्ते वेदभिन्नमेयेर्महिमभिव्याप्त
विश्वं ययातान् श्रुत्यवयादेवी मातेव जननी
वस्त्राणे मानवेषु क्षेमत्केन वेदयाहृणांभजते
पोषयति यस्याश्चवित्तेयस्वरूपायाया श्रपि भ
क्तैर्भक्तिखलभत्वमल्कं भवति या वेधाश्चपि
न वेदस्याभक्त्यास्वलभेतिस्वलशेषमेस्याफल्य
म् ॥ त्रपवंयस्यास्तापनीतनुभवनबीभूतिः
ननवल्यामहश्लीवेत्यर्थः तपनस्येपतोप
नीकिंभूतायादेव्याः नतापनीतलोकश्रायाः
ननतानांभक्तानां तापनीताविनाशितालोकश्रा
सामादयोययातादृशा कीदृशीचतापनी

दे:
मा: टी
२

ततःसृष्टिजननतापनीदेवशत्रुमर्दनीस्तुता:
त्रिजनोत्तापयन्तीतिनक्कीलेतिदेव्यप्येवंभू
तैवेतितयोस्तत्त्वत्वम् तथा हीनतामोजिः
त्यमापयतिश्चापयत्यसौ भ्रष्टीनतांउक्लाय
प्रदेशभयोःसमानाम् २ ययादेवाग्रूपया
विधेर्ब्रह्मणोवक्रपद्मात्स्खलनलिनानिर्भाति
शोभेनेकोदृश्याः सर्गलयः ऋच्चपवालयः
वेदत्वेउच्चयेसद्दनेनवर्तनेनइति यावदेवी
मातादयादयामयीत्यर्थः तथायाचदे
वीजनितस्थितिसर्गलोदयाजनिताविद्धि
ताःस्थितिसर्गलयोदयाःपालनोत्पत्तिवि
नाशायेनासौजनितस्थितिमार्गलयोदय
भोगवान्विस्मृतनउदयोयस्याःसाभगवत्कि
किरेवसादेवीतिभावः शृण्वाजनितउत्पा
दितःस्थितिसर्गलयानामुदयःप्रभवोय
या ३ अन्यदपि यापावनतायापवित्रत्व
नाश्रितासेविता पवित्रमित्यर्थः तथाव
यादेवीयातनताक्रित यातनाप्राविद्धितउ
ग्रकर्मविपाकः अन्यश्चानीचयोर्नेतयापि
याभनायामायायाप्राप्यासोविद्याप्रपंचः

तस्यायास्तउपयानः निवारणेनंचयावनी
यासार्थनीया तस्याश्रियालक्ष्यास्तता
तस्याघस्मादेव्याः स्मृत्यादरेण स्मरणाभिः
निवेशेननमोस्मि मेंहाबोधादयोधंसविभा
शमायोनिसामुवेतितस्यापताहषणाथियो
मातः पिबणांनोश्मविद्याः संबंधिनः पा
दरेणावः चरणरजांसिवः सिद्धैकल्पांता
मिति ५ ऋषीणांसाधयामासयान्तमोस्मि
त्रयीमयी पायाद्वः साद्यामाथिक्षिदेजः
गानिबिभ्रती ॥ सादेवीवः शुभानुपाया
तरत्नतान त्रयीमयीऋग्यजुःसामरूपाः
ऋषीणांमनीनांनमोस्मिश्रुतानानिसादः
यामासनाशायोबभूवत्रय्यामर्दितायासृषी
षीणांहितनमोस्मिनष्टाति तस्यादयाकरूः
णांविभ्रतीदयानांकिंभूतांदयोजगतीवि
सास्मिन् श्रीपिक्षिदंमनःपीडाविनाशिनी
मृ ॥ स्मरद्विषायायया वेयांवेयंविधेःकि
यायांचाच्युतोपितष्टावल्लभवल्लभास्तपावे
ती मापार्वतीहिमवत्कन्यावोपुष्णाकेनरः
सप्रमत्ताभवत्तयादेवीस्मरद्विषांकामभात्र

दे॰
शा॰ तो॰
३

णेयया चेमार्थितायया देव्यादेन भूतया
विधेः प्रजापतेः इयं प्रत्यद्दहरणाद्दिल
तेण क्रियासिद्धये याचाच्युतोपि तस्यवद
विदादिरण्यगर्भादिभिः स्तूयतेन्यथः ॥ ८
यात्मभावनयायोगेन स्वाराधानयमायया ह
विकैतवदास्यायमायामाविजितायया
प्रतिलोमानुलोमतः पठ्यते द्वितीयः श्लोकः
यायनाजिविमायामायस्याद्यावनकैविह
यावमायनधारास्वानगेयानवमाद्या
मावुद्धितनमालोकः सतामायोप्यतानवः
यत्रकेतनमालोकः प्राप्नोत्येष विष्णुइना
म ॥ इत्यनुलोमोन्यपत्रेन श्लोकत्रयेण सद
विशेषकमिदम् मायोपयुज्यापुष्यास्मना
तेयविज्ञीकरोति यात्मभावनयायोगेन दमा
उपशांतचित्ततानतावनेपालनेन देवयाग
ऋषिः तेन स्वाराधामुलभमाराध्यतेभिमुखी
क्रियते ययानयमारय्यानीतिपरयाद्दवि
कैतवयमायद्दनेवि इत्यकैतवदास्याय
व्याजोपदास्यायमायामाः सविस्मायाः कु
तोयमोविजिताः परामृताश्चभिमानव प्रो

नवक्रमप्युपदास्याहकेविदाक्रमेनितेप
भिभूतायेयतिभावः यायताजिविमाया
यतेवितनेश्रजेसंग्राहेविमायाविगतप्र
पंवास्पहृयुडाविविधमायाप्रपंवावा य
स्पाश्चदेवादिभिरिहास्मिञ्जगति स्माखाद
यानिजाकरणानवमायाभनाहावनके
देवादिभिरिहास्मिञ्जगतिनगेयानगातः
यामसैवेवस्तनेत्यर्थः द्ववतशक्षेहावपि
विस्मयेयथादेवतासिस्पृहणीयवीयेर
तिकावसाटयायास्माथावापीश्वक्रति
स्नाटकत्वात् श्रन्यश्चमतोमाहृनोवुद्धिधी
कोहशीधीः उक्तमालोकनन्बहप्रकाशः
श्रतावद्वहिश्रनूराणिशाश्वयरदहनभासो
पिपश्यतिनचमेवद्वेरिति रजस्तमोरवि
नयकाशत्रूपाहियावुद्धिस्तदेवीस्वरूपमा
कृः नश्याचयत्रकेयंदीयसेवनात् नमय
उक्तवान्तमाः विनाशितमोहस्मन् उक्ततत
माश्रपिवेवलोकः श्रयंजनः विश्रुइनामा
पातकल्मषवैमेनिमामोति १० श्रयउ
मायुज्ञाणायमामगायामहारिणा रुकेत

दे॰
शानो
४
4

दीप्यादेवानांसामराया महारिणा च
णावाननिहननकामराचरणाजिरे रा
जयानयजैवराजसज्जनाननाम् मावता
दौविकाभ्यर्च्चेनामानानयशोभिनः
नेनोनिश्रणेनोयस्यानामाननयशो
भिनः इदमपिविशेषकम् स्वोवि
काजननीवोगुणान्श्रवनानदत्तना
नयामामरामदेवामनीश्रयवामाम
मोनेवानिदद्यानिसामरापिंसनीसाधु
ज्ञाणाघसज्जनपरिवदणाय्यारिणाश्रा
... णामममयुद्धयुद्धमकार्षीन को
हणीदेवीविह्वेनासिनाकरवालेनदी
प्रउज्वलाकीहदेणदेवानामसुराणां
मामरं संग्राममभवमायामेक्लेशदत्ति
नक्कीलः तेनमामराया महारिणा सां
ग्रामिकक्लेशविनाशिनेन्यर्थः तथा
नयजैयेनीनुष्टपैः राजपुत्रभेकिंथ्रू
नावणानिरेसंग्रामांगेनचरणाघाननि
हननकामराणादाहतिव्यापादितमदि
षासुरा अन्यत्र श्रीराजसज्जनाननाराज

प्रतिषेधात् छूरनेत्तोमोनिषिद्धमनव
मान्विजनप्रणनेत्यर्थः यथाचारजके
परपदं प्रचरेयस्मादेव्यानामनुषः प्रण
तः प्रक्ष्यः नानाभिनः समंताद्यशः की
र्तितनोनिविस्तारयति अपितुनोत्यव
मचनाभ्यर्चीनामाप्रज्याभिधानः देवीः
वाभ्यर्चीनामनोमनेयस्याइतिप्रत्यक्ष
सप्रमानुमाननयशोभितः माननया
भ्यामलंकृतनइत्यर्थः ए संयुतेयावमा
नेनयस्याप्राप्तिर्द्विधाबुधः सेयतेयाव
मानेनचुनकिंप्रणतेजनम् यादमान
वमानंदपदमाननमानदा दानमा
नत्वमानित्यधनमानवमानिनां ॥ मु
रजबंधः ॥ मारत्नादपरानेरसकृत्से
वाधिका पुनरण्वम् इदमपिविशे
षकम् मादेवीनेरत्नानां प्रवनानय
स्याद्विधाप्राप्तृणांस्यतेसंग्रामेयाव
मानेनप्रार्थ्यमानेनबुधः प्राप्तिमरण
मलेब्धियाचदेवीप्रणतेप्रकंसेयतेजनं
यमनियमवंतेलोकेमानेनचुनकिंप्रज

दे॰
शतो॰ ५

5

यावापुनक्तिमेवभाति याहेवीद्भमानवा
मेट्पवेदेमैनैद्वियजयेनानवमः श्रोत्राय
श्रोत्रेटपदश्रोत्रेद्रप्याने वियया द्विशम
म्रुबिलाभः किंचाननमानद्वाननस्यमुः
विस्माभावेश्वेनाश्चागात्रूपोटद्वानिमयपक्ष
ति निवपश्रेशपटाभाषणान्मुविशृन्वे
भवति पवेचपाटह्येनप्रकाशात्रूपवा
त्रूपंचवेद्यात्रागमोक्तेप्रकाशितेभवति
नथाद्वानमानद्वमानिपनमानवभाति
ना द्वानेमन्यात्रेपनसमर्पणमानेतावे
द्वमारोषाप्यानः नाप्यवनिन्यमविनः
ष्वरंधनेविनेयेषामानवानोश्वेमानेमा
निनाश्जिनाद्वानादिभिर्वेदव्याचिनाः
यथाभवतिननथाशुष्वादिभिरित्यर्थः
पपमुद्रनवेधः ॥ साक्षपारोपयेनागो

वोक
प्रबाः
पिका

विष्यानिनीमाद्वननानन। उक्तं वंदनेः
श्रुसमकन्न पुनःपुनः रमककन्न यंत्रयागी

करोति च्छिन्नतवमारसक्त अभिम
तेलिरीहांवाव स्वरदलनात कीदृशाः
स्रोतेपातानिनिः शाहो किंच गोरवाधि
गौरवेणपूजयाथि कोन्कहामवेषाय
हरित्यर्थः पञ्चमसूत्रकवेयः वक्तव्य
अनेनमोहनायोग्याभवंति
यामनाश्रिताः अनुना
मोहनाशयायथाविरेव
रेजितः अनेनरागनापा

याप्लावयन्तीभवापदः अनेन रागा
नापायःसवेगौरीक्रियाक्रियाः सं
धानिकम् सागौरीवसुम्राकमनंत
रागनापायाः सवैअनेनतरमविषमाः
नोनरकृत्वाअगताःपामाअपायावि
शेनायासोताअनिषन्नापवोन्यत्रवि
नाशायाः क्रियाश्रमस्रक्रियादूरगताः
दुष्टक्रियाविनाशयाविन्यर्थः योदेः
वीमनाश्रिताः शरणेनपामानराश्र
नमोहनाशयाभवंतिअपेविनतान
निवहाअविनाशिनतमोभवंति संप

दें॰
मा॰
८
6

येनेययागैर्येप्रतुल्मोविद्यमानमथा
नः दमामाथोमहादेवच्छिन्नेविवंवङ्का
लेवंजितश्रावजितः तथ्याद्यादेवीभवा
पदः मेमाम्हः स्तानभवपवापतन्भव
मेतियाकोहमपभवापदः यनेमेय
येनेमागनापः सारोतिदादोयस्याक्ल
नसारैयश्रीश्च्रंयश्रीनीभवापदः श्ति
कृयागेकर्मेणिषष्ठीश्रयवानेनायेवा
गजनिनालापास्तानायस्पनिदिपनी
तिदेवीविशेषणम् ९ यामायासम्भि
दासकेशाकजालस्पपानिनी यामा
नामवैदाभकलोकजालस्पपानवी
गामृद्धिकावंयः ॥ मामगागम ना
यामेन्पनामार्यैसरातिथिः मा
मरागामनायासन्नयनाशुथि य
द्रूपाः मामोदयाजयाशानेः भ
शानैः शोचाद्देनोययाशा मामो ट
याजयाप्राणेनैभीर्वांसैर्वैलोन ह
ययापयायायायामयंयेययायेयेय ले
येययाम यद्भयाथियेययाय

या
सा
या ना
स
जि व
दा
स भ
ल
श लो
क
जा
ल
स
या
ति ल
नी

ेयायायययायुक् साध्याकैरीस
ताग्रुक्मान्सर्ताग्रुक्मान्सम्हृदि श्र
ेयेनवेगक्षन्तेगक्षन्समेनिच
पंचभिः कलकम् सायेरीरिरिननः
येगुक्मान्भवनः सतासननमय्यान्
पायान्याभकलोकननसश्रणजन
समृद्दसयामायासजिनयामसनं
नकूलमायासमृपतापंजयतिश्रभि
भवनियामानाकरुणापरासनीसंवे
तासर्वेकालेवभकानामेवासतकेश
कनालस्वपानिनीश्रासकानिसंलः
मालिशोकजानिवेदोऽवानियाना
लसानिनानिपानयतिनिहंतिसवः
श्रपभिनिभकलोकसनालेसमृद्दः
नसपालनीगोश्रीवगामृत्रिकावं
यः ॥ लयायकरुणायस्ताः संवेपितः
पासंकिंकराः सतारिभिः सापंदेसे
सद्दयुपिलेगामेगमवेयायताः सवे
हृसाद्दकाराः सामवासदेवासेनश्रा
सन श्रभुवन किंकनासामसगोसा

दे॰
श॰ते
७

त्वसर्किन्यका ५ विन्यज्यकिंभूनमना
याममू ग्रह्नेशाम्‌ ययाचाजयाजम
द्दिनायामामोटया मह्मीयायाश्रे
विपदेशाने:शाम्हलीदेणायगुणै:द
नेनियातिनेमतिनेगीवेणाटैवे:मामा
टयाजनाशासांनोह्मनाविजयाकोा
त्वासर्वेनाभिमानाचजदेन्यकामात्र
उटयायस्याइतिसामोटया श्रयिज
ना:ययाटेव्यादेनभूनयाश्रयंभवंन
श्रायायाविर्भूयश्रयाविस्मशावणाम
वतोभगवंतेवामहदेवयानयया संप
यधम प्रभवस्यहिदेनदेवीतिभावः
ययावगोविंदभगिदेवीनदंतेनकृति
प्रदा भगवतीत्यागमः याय: श्रयं
लोकः याभेययांदेवीमाप्यययुया
यियिया इयायययुभिरम्मयांतिग
कनितस्त्रीलाययुयायीस्वर्येः नेय
पुयाधिनेयानीनिययुयायिषः यवि
मंडलभेदीमुकः नयर्थैः नस्ययागनि
यानेयान्याचापिदस्यनइनिकिंपना

यायमुद्यायियस्यासूर्यमंडलभेदिग
त्याकिंवंनोधानंनवनवहानीतिपठि
भाषान्ववनान् श्रानोधानेनित्याकारः
लोकेक्षनेसूर्यमेननदयायजगामकिंसू
नयोगन्यायेयमावश्रपश्रापयायोयेन
नस्नांदेवीश्रावणमेतिसमसूर्यमंडलभे
दिगन्याग्रहनिमश्च्यनदतिनान्ययो
श्रेः श्रनस्मयादेवीश्रयायायययेश्रयो
स्नानंदेवमनुजलेवाकष्टेननस्नायः श्र
यायः श्रवनमयः श्रामिःनदृष्टमया
यायलानश्रामयेययोवाश्रियेयस्मा
देवीश्रायुयुक श्रायेनलानेनपनागम
नेनवायुनकिसस्वभानिश्रयश्रावणं
श्रावणंगङ्ग्रहं: श्रपश्रमानः श्रमानुस
दायुष्मान् श्रीभवचिरंजीवीसन्नस्म
स्वनिसमूहिंमेपनिंश्राभोनिरोगखं
देवत्वैनिस्यायोनवनंनेश्राभोतिः
यापिवश्रादोषयस्याधीनजात्मवति
योदेवीश्रावणमेतिसश्रायुयोग्यामे
स्वर्यलभतदतिवाक्यार्थः ११ कनास

हे॰
पातो
८

त्वयया संपद्यानि सर्ववैरिवृंदंतिया
वोगमयीहृगाद्यानि सर्ववैरिवुः जि
नानयायानना जिनारसाननसावना
नसावनानावसानयाननारिरिनानया
याननारिरिनाननयानसावनानावसा
वनारसाननसारनाजिनानयायानना
जि ॥
सर्वतोभ
द्रः ॥ स
वैरानिस

जि	ना	न	या	या	न	ना	जि
ना	र	सा	न	न	सा	र	ना
न	सा	व	ना	ना	व	सा	न
या	न	ना	रि	रि	ना	न	या

नोभिरामयाजरामयायाकरणैकदा
त्वयानिर्मलनांट्दानयासमानयास्या
क्रियतांनवार्थया विरोधकमिदम्
नवभवननयार्थयागैर्यानयश्यास्या
नीत्यवस्थितिः सदा सर्वकालंक्रियतां
विधीयताम यया देव्या सर्ववैरिवुदेव
यात्रूप्रध्वनामपदालयमश्रिद्वांसंपान्म
मृद्धिः श्रद्धानिनष्टदनायावंवांसमगी
वैवरीमयमयपयपनोहृपाश्रद्धानिती
श्रद्दनायावंवो पापानिकमसनानिवा

हेतिह्निनस्लिकेनसवैः साधुशद्वैः सा
वहूद्दनना दिवुरिव३वु यानिनाना
याविश्यमानेनी निर्यंवानेजिनापया
नथ्यामाट्टेवीननानिनारमाननमारः
नानमानोभक्तानोश्राजिनः सेत्यामान
यस्तारस्नारणेविजयः नत्रयामानना
सविस्तरा श्रानननमाननमितिसार
नाहृछनाबजनरेंद्राछासादेवीनाथः
नसावनानमहावनेनरत्नेणनवनैने
इतिसावनाननसावनाकिंनसावने
वभक्तानामहत्नणाकिंवश्रवसानया
ननाविः श्रवसानेश्चनकालेयाः यान
नाः इक्रृतिविपाकामलामामविःश्रा
त्रृविकाशिनीश्नामलाभिनी सवैनाभ
इस्यूः वेधम्नयमिद्दाव नयादेव्या
मनोभवागतिमतोभिरामयाविनतः
नमधात्रुवेननोक्रलयात्रिनयनाविनः
द्दाविणानथ्यानगमयाममाकरणेक
दयानगपनिनेश्रामयाम्नायपः नेषा
मयाकरणेनिरस्कारः विनायानेनरः

दे:
मा तो
५
9

दत्तयाच तेरयाश्रन्यक्षमदत्तयादहे
कारविवातोद्धेनोनिर्मलतोविरजस्क
त्वदययारणेममायययायानिनादिमे
नया ममाययाचेहरमाश्रितः ममा
ममाययाभ्रमतयामनोत्तनाः क्षामाव
लालवर्याव्रतविभवतन्वर्याववल्लाव
भामाज्ञानानस्पाशययमानवनीलतव
नमाययाशपानताज्ञा सोनेवर्मानतस्था
रहमिरक्षिहरस्याबेनर्मावतेमायया
दकारणाज्ञा मननमननमत्राणकार
दयापा इतिपदेषुनिलोमः संथाव
नकम सादेवीशक्राद्यमरगणयादृत
न थैरहितायशाक्तेभ्योऽर्थ्येणामग्राम
समायथोममाजगाम एवंब्रह्माद्य
कस्वरूपिणीदेवीस्तुतेभवतिमासमा
ययामकदयादिसेनयामाश्रून्नयान
जितानाभिभूतापिचमुद्र्यनयाकश्यान
यायुक्तः ममाः चेरः हरेमहादेवमाश्रि
तः संश्रितमनस्फुटस्रतेययादेव्यामा
माः देवीनत्पामनोतिनानामणीयका

नियथाचेमार्थयामासमन्मसलावएपा
ष्क्षस्थेद्रः स्फुटेद्दवे याचसभावदालवा
यानालनेदालः भवसाचेतमः दालेन
नैमिलेपनञ्चयावयोष्ठा ञ्चतविभवि
नञः ञनाविभविनीमहाप्रभावानञ्च
नियेस्पाः वलदावभासावलदः स्फुट
प्रवभासः प्रभायस्याः स्फुटप्रकाशञ्चपे
स्पर्थः किंचनानानस्पन्दानिनः प्राप्य
यथाप्रभिलाषपूरणीनथानवनलिना
वनप्राप्रस्यानना प्रनयकमलपेड्ड
लपहन्यमलीनथाजाजन्मरहिताकिं
चानिनस्यामृवगनासनीसानेवमेश्रा
श्रः कवचः सदैवसतोवाञ्चपेएाप्रमस
हतेसेत्यर्थः नथायदसिविजनेरमीरा
स्मिकोयेसोहंदः नस्यानिस्यानेनमा
एलिप्रवसरेपरिहसिनानिप्रवनेमः का
एाभयाएायस्याः सा यएात्रा मेग्रामत्रा
पिणी प्रपरेमननमननसत्राणारका
प्रनिपायेनमनमभिप्रेतेनमनेदेवीप्र
एामोयेसांनेषांत्राणारकामकायतोट

दे.
मा.टी.
१
10

याकृष्णापानिवृन्तनिश्रोप्रोनिवाप्रणा:
नानोचयापवेनिभाव: १ उपासनेकष्टि
कृतोत्स्येयोयोजना: मदाराधनमीदृमा:
ना: शोभाप्रसिद्धानतुतोवहंतीगौरीदि
तेभवतोविधेयान अर्थेत्रयवाचीमागो
रीभूतानीभवतीशुभाकेहिनमनुकाल
विधेयान्कर्यानयोजनालोका: उपास
नेमवेनेयत्न: कृष्टिकृतोविदितोउदय:
श्राविभीवायथानाम्कीदृशाजनोस्री
टासनतंसक्षोभनमाराधनेमेमूर्खोक
रणेमेवामीदृमाना: कोहेत: किंभूना
देवीशोभा: शर्वस्यानन्तुतोकार्येवहंतीवि
श्राणाप्रसिद्धाप्रथिता अथचमागौवी
णीतोदितमभिमतेविधेयतोकीदृशी:
कृष्टिभि: सुरभि: कृतउदयोविकासो
यस्याशोभंप्रलिण: अनन्तुनामकृशनो:
वहंतीप्रसिद्धा नस्मिक्षीरूपेणापिसख्य
तास्थितावागिनिभाव: शोभत्रलेस्पो
तेयोयाजना उपासनेकीदृशा: समतासा
भूनामाराधनेविनतग्रहणामीदृमानाश्र

भिलषितं सुन्दस्य सौगौभूः वर्द्धितं वि
धेयान् योऽजनाऽयासनेऽर्थितिः वृति
कीदृशाः सदाराः सकलत्राः धनं वित्त
मीहमानाः प्रार्थयमानाः कीदृशी लोक
स्थितिः कर्षणहलविलेखनैः कृतगूढ
यः कल्पागमः देवीचर्चामयी स्मृतिः यो
निवाक्यार्थः २८ योऽसद्यपवर्गदेशः
शुभोमः समानमसंगानि सद्दानभोगाः
यस्याः प्रभवेयुः सदा विलेपसेनावधान
स्थितिनादरस्य मनोभुजस्यावदत श्रियो
वः सेनावधानं स्थितिनादरस्य मेधानित
कमूः माऽत्र नाईश्वरीदरस्यागिरीशस्यव
लाभात्स्थितिनाऽवोभवनाश्रियेलक्ष्मीस्थैः
मवधानेप्रयत्नमावदत विद्यानयोः
शुभोमः नराः सद्यपवर्गणातेऽश्मसमन
नवमेवचित्तशौर्दैवैः समाप्तस्यानमाः
सेवितिप्रणामेनि किंच सदानभोगाः स
दृष्टानेनन्यायेनभोगेश्वविषयानुभवे
स्ववर्तने नस्थायस्याहेमाः प्रणताः स
हाः नभोगानुभविगताश्निविलेपः

दे॰
शां॰
११

शत्रुभिः समानेसहस्राणि पापानि स
दा सर्वकालमस्तिनित्यं येनतथाय
स्यादेव्याः प्रभावोमाहात्म्ययुसदास्तव
णं विपत्समेनावयानेदयिता श्रीवद
थिनीहरनेनानेदयिता परितोषयिता
किंचास्यमनोंबुजस्यचेतः कमलस्यापद
रवप्रदवः विकासकत्वात् एतदेव्याः
प्रभवस्यवा विशेषणाम् ३॰ स्वराजिता
भाविनदेवराजद्विपत्समायानवणाद
भीतम् स्यापत्रबोधासहितेननामस
दैवस्तनाभवतोहितानाम् पुनरपिपठ
नीयं एवंस्तुतिमहात्म्यमकम् ३२ स्वरा
नितिहेषजनेरभिद्रुताञ्जदाहवयास्व
मादवोयता शिवोयतापमुशामस्तया
नवप्रशमस्तयानस्वहृष्याविधीयताम्
विशेषकमिदम् नयादेव्याप्रशस्तया
मंगलभूतयानवभवन्तः श्रेयांसिनन्द
नितमहस्मारतोनेनशिवः श्रेयानस्म
ज्ञकूलः समसावदृतियावत् ता
पप्रशमस्याध्यात्मिकाधिदैविकाधि

भौतिकदोषत्रयस्य प्रशमो विनाशो ः
विधीयताम् क्रियतां या देवी भगवती
देवान् द्विषज्जनैः शत्रुजनैरभिद्रुतान्
लायितान् स्वयमाह देवोचनासंयाम
मन्त्रज्ञा मतीः निवद्धमाणप्रकारेणो
दाहरदेवोचत कथमित्याह देजिताः
श्चभिभूताः स्वादेवारणान्संयामादभी
तेनिर्भयं कृत्वायातनगच्छनमाभूद्भवतो
संग्राममभयमित्यर्थः भाविनादेवराज
द्विषश्चैवारणस्यदमेनशाकनायेले
श्चपरेवोभवतो हितं यामावश्चलंस्थाने
ननामसर्वापयापमेवत्यर्थः श्चन्यश्च
यादेवमेनासह देवैनेनेनप्रभुनावस्त
याजिताः स्वधुश्चाजिताः त्रहितानानकिं
तानेविन्नविश्वयाणांशत्रूणामध्येभ
वनः संप्रकिंचिदृन्तम् समस्तश्चाकथ
सनान्महात्यमकथितम् ॥ वक्तविश्व
स्युपहितवंद्यायासंयासम्मोहप्रथामन
सर्थाकाराकारनीतामसमरिमाविदे
पदेपन्पनाचाणभुविमावः पायान्

कोचीयमकम् मादेवीवोगुक्मानृय
यानेयाप्हितेचश्राया मेवकेयविश्रनी
स्वकेनानिशयेन पोहितोटक्मच्छंइस
शशांकस्याया मोज्ञानियेन माहशंव
कोशुविविश्रनीयावग्नीनस्यामेमोसा
होहेनमस्तस्यशमने विनाशानेसूर्या
कारामानुजस्या हृद्याय यानमेविना
योनेटनमनकश्चाहेनमोनिवलेनेदेवी:
स्यभिश्रायः नेथायादेवीदेयनकाय
नेनपहितानिश्यारूणभविकारानीना:
मंवेथनस्यापितदेवमरिशाम्रम् स्वा
पितेपञ्चद्रावममराथेमाइनवतीना
थं: कोचीवतेमखिलावत सेवनाव
कोचीयमकम् नलयवमालानाम:
सृतम् ३४ दिनेदिनेस्नानेस्नानेजिता
जितामितामिता जयाजयानतेजा:
नेयुयावलवलेवलम स्थवलिनां:
मयमकमसितम् नयापादेवीने
नवहितेवेहितेमनसकले श्रुतमवा
नहितेवनदीहितमितिवेदितकाये

वनेनाभिन्यर्थे: कीदृशी दिते दिते लते
पुशालेकीदृशीदेवी जिनानिनाम् ल
ब्जनघममरनाम् इनागनानथामिना
ग्रणिवित्रिस्वरूणा ग्रन्मन् ययादेना
भूनयाजनेलोकोलमन्यर्थेययोनगा
भलेभेकीदृशपायथ्याजयाजन्मरहिता
याकीदृशोजनः प्रजनः जन्मरहितः स
नृजनेजनः इतिकृत्वाजसमासः प्राम
नेत्वानइत्यर्थः समुद्भवजनेः बन्धसाद्य
नोनावाभिसामथ्यालभनइत्युकेभ
वति इप सकिंवः सकर्मेनेविदधनीसा
नायनोत्रायनोडयोड्यग्रेहनोमिनोइता
धियामायाम्बदायासदा साधुन्साद्यवि
यानस्कमनसाम्यानेनाव्योननोस
म्यावे ...... ग्रायास
दालेशालाधिनीनथासूधन्साद्यविधा
नेसजनानामुन्साद्यकरणोमकमनसा
मभिानेविहदेवनसालोकपालानामु
व्योमथानं प्रत्यक्षसंस्मनापवरूपा
लोनेवननांविम्लीर्णाव्योननाम सम्म

रताः देवदारुजले मणवरसीनो विमला
पद्मापहै भोगपूर्णनै मोनापदोवेद्य
टाम् २४ योऽस्मिन् किमपि स्मरारिव्र
धायत्रै समायोजितो यो देहेव विनाश
मापमहसमाबुभिः समायोजितो यान
मैः सुरसिद्धकिन्नरनरैः खेदे विनाशाप
नेसादेन भवतो त्रिलोचनवधूरशोभि
नाशमाप्नोतु ॥ त्रिलोचनवधूर्देवपत्नी ते
भवतः श्रीविनाशकालक्षीपतिदा
नमादेन भिन्नि भवतो मेपरानाम् या
स्मराविवृधामहनदिग्धारीवेणसमा
योजितो भिश्चिलोऽनुतितद्विकमपिके
नापि देवनापनेधारयति यो वाजितास
परिभूतामृभाव्योदेवः समायः सम्यग्
वेधिनिद्देशुगवलोकेपवनसदसाज्ञिने
व विनाशमरणमाराधापलेभे तस्मात्सुर
सिद्धकिन्नरनरैर्देवसिद्धगंधर्वरुद्रैः खे
देविनालसद्विनाशमापनेसमपले २८
मायामाया त्रिलोकाः श्रावणमकरण
दणादेनपवीशाललेवेशभ्रायामेगौदन

नमस्महामोहदावाँहवेनी ग्रस्ताग्रास्ट
धानेनामकलमभिमतेभक्तिभाजस्स्तेव
स्तोटस्तादभ्येषाहिषड्पशमनीमवं
नः पावनीवः गेपुष्पाकेसर्वेनः समस्ता
स्त्रियस्त्काननहिषडपशमनीशत्रूमहि
नीस्तास्तवनान ---------- भ्रस्तादिमावि
नाथिानाग्रदभाश्रयोविभिन्नामदांतो
देहा मूर्तेमूर्तेहहा ---------- नयास्ता
याः साया: समेनानायाखिलोकाः
भूर्भवः स्वर्लेवणाभ्याः प्रावणामभयाः
गहस्यानव भ्रमस्त्रभ्रकन्येनिर्दे
कृत्वावलणाविनाभ्रिनादेन्यपृथ्वीगाः
भ्रस्तपुधानायायासाभ्रपितर्वनिज
रेपासमैः भ्रवयवमाङभीवृक्षेर्यानेः
यानेः कृत्वागदननोमोड्भीदायोमो
मस्तानदादोहस्यमवोमोदावविवेक
स्तिद्वांयेनीनिवारयेनीभ्रमस्त्रमकिः
भाजः सेवामकपुंसः पासापास्पसा
स्यकत्स्याभिलावस्पमनः स्फताबेः
धालमानश्रमसकलमपोसमभिमत

दे॰ मो॰ शी॰ ४ 15

ग्रःस्थानायोषयंती १ स्वस्त्रवचिता
विनिनवनवभवभवनानाटनाये ये
लयलयचरणौ चरणौ ननमामि नने
ननमामि नने निवनमावलियस्कम्
हेहेविभ्रेहेहे: स्वचिनिनयोभनचः
नयाचिनाहेस्त्रानवानस्मस्कृतानवाःस्व
वायस्माःस्मास्वविनविनवनवनमा न
यायेभवभवाः संसारसंभूतानानाथ
गवजनकारमयानिनन्नित्सुमर्थमा
दरेणनस्केयनयाहेस्माःस्त्रांयमाया
भवभवभवनानाटयारुरायमाया न
मा: सप्तमार्थे सा केव संयानमु ॥
नेनवचरणौयादोलयोलीलाविला
स: तमयतय: ``` चरणौगमनेयथो
मो----
नेनेनमनेनमामिनप
ठो मे: भवामि नमि नगस्मा मीनार्थ:
यावि स्मंयव क्षेकारोपिनावेनारी
णा कुमंस्कवपरमायाविदायस्माक
समाहृनाराति वेलन तोनमयला:
समसरोघनेकर्णैभातिभद्रकालीनन

या ऽऽनिर्ययानतोज्वलविलीनशो
भानिभद्रकालीनतया कलापकम्
नोदेवीनमननमस्कृतयास्मवभि
दामन्नदनकेनभर्गोद्देरेणकांचोपि
ता ऽन्समामोहितामनीनांतीणाह्ही
णानवमपूर्वैविस्मयमास्थेम तथा
यःस्थाप्यमानयत्नापयनुपञ्चसंबैधीश्रें
कातेविधनिर्व्यप्रीणामयनीनांना
नवेद्वयेननविदयेपिरचके श्रपरेया
नासाख्योप्रकाशारिपिणीविन्नाहाय
साकाशेनप्रयानागनामनीकृष्णा:
भगवान्वासुदेवस्तभवत: ईंतादि
सनइत्पेनप्रकारेणकेमांस्थितेन्या:
माहात्म्यवन्स्यकथमित्याह पवमा
याविदायहिसनस्तनी: पतिन्याज्या
निबलेनवाऽन्नामसमाद्दनायानिना:
निद्दनपात्रूणबलेनभगवनासेका:
षेणाख्येनश्यामाकेंमायसद त
थायाचभद्रकालीकान्तायिनीसम
रेघुमुहेषुनेकंधाबद्धयाभाति प्रोम

दे॰ मा॰ तो॰ १५

15

गम्भैर्वान्न्कृशोयोमावगाःपर्वतःतत्स
मञ्जवदेद्वनांतनानत्पारीवृतमुपगता
प्राप्तासतीगिरिप्रानेमहादेवेनेद्दासि
जगतिप्रवववागासमनत्प्रनववनेविरं
तनेनागेणप्रेनणामभ्मत सदर्घोहस्र
महेश्रो तथावकालिदासः सतीस
नीयोगाविरहदेदेनितथाभवटाभ
वेहेसायंयतिविरुयति ५८ मेनेनून
मलेनमानननमुनानाम्नानमेनोन्मना
नुन्नेनोनमनेनिमानममुनानोनामः
नानानुमे मोलेनाममभानविभ्रमन
नान्नानामिनानूमममुन्मिन्नाननुमान
मीमन्निमनोमाननननोनामिनि ॥
ह्यानः देवेननोमनिदेविनुन्नेमपि
नंयदेनः पापनदेवनमनंप्रणानिर्यं
स्थाः पापघातीनीयस्याः मेवेन्यर्थः
तामाह्नयनभ्यमिनर्थादभ्यदनेने
नद्देदेविनभ्यानमः वयंनाप्रणामाम
निभावः तथादेदेविमेनाहिमवत्स
हिला उत्मनाःमोन्कंठामनीप्रनेना

16

रुं शटी २

ध्यायेमत्वांयोगिभिमङ्कोहयवत्नमव
णायोवाचिशमस्नोयोनिमशमोलभे
ते ४८ यदाननेयदाननेनयान्ययेन
यान्ययम शिवेह्नितोशिवेह्नितोस्मा
मितोस्मरामिताम ॥ नोदेवीस्मरेणा
कामेनामिनामपरिक्षिमामनभिभू
तोस्मरामिविनयामिध्यायेयदानेतो
यस्मा:मणतोश्रमान्श्रयदाननः श्रयो
देवमन्त्रक्रलेनमदानेनन्दयः दीजावेर
पंश्रेतोयदाननःश्रयोदेवननोहितोने
यान्ययेनीनिविद्यातेनयातिनगच्छ
निकोहशीदेवीशिवेशंकरेहितामा
नुकुलातथाशिवःश्रयःपरमोहिते
वेष्ठितेयस्यास्ताम ५० मरस्वतिमस
देमस्थितिविनमरस्वति मरस्वति
ककेत्रकृकेचमरस्वति ॥ देमरस्व
त्याध्येदेविस्वतिप्रसादेसद्भूप्रतिपा
यनुचप्रसादेमरगच्छस्वतिपाहेस्मत
मथनत्याचिनमरस्वतिचिनमेवमत
स्मान ममुरस्नाउमनःमरस्वतिस्थिते

दे॰
मा॰
१८

18

गयणोसारणमित्यर्थः कीदृशी स्थिता
नपायिनी अद्यापि कामसेवोगरीयसी
ति भावः तथा च स्मिन्जगति अखलावास
नी अवेभी दीनत्व मिमखलावेणवनेनइति
मखलाययामखलावा ` ` अनायासेनको
हूलायायामीत्यर्थः कथमत्रास्मत्स्थि
तिकृन्नात्रामेवैमयाभिनिवेशा स्थितिः
स्यान्नेनविशनेयस्मिन् सर्वेलोभगवत्पवि
यार्थभ्रमाद्धर्मभ्रमः इतिकथ्यते मुर्धभ्रमो
यम ॥

नत्वाम
स्मरणा

ज	ग	ता	स्मा	ति	रे	का	त्वं
ग	ति	र	स	स्थि	रा	पि	का
त	र	स	त्रा	म	भा	रा	रे रे
स्मा	स	त्रा	म	र	म	स्थि	लि

देवनलक्ष्मीश्चपलायते सर्वेनः प्रा
वेति विभ्रमलक्ष्मीश्चपलायते देवा
वेतिगिरिजेत्वन्नामस्मरणज्ञावांके
मत्ताविंतनादेवलक्ष्मीनं चपलायते
चपलत्वं च नाचरतिनचलक्ष्मीत्यर्थः
तथापिमेन विनेमवलोदेशादिकम
वेपदोश्रमः अलक्ष्मीहीभी चपलाय
तेद्दीभवति ५। जयतिभवतादेवप्रा

समराद्रतवाद्दवे हेदेविनवभवत्याः
सेवेधिनः भक्ताः सेवकाः ग्राह्वेसंग्रामे
मयेनिसर्वोत्कर्षेणावर्तेनेपरानभिभूये
त्पर्थः कीदृशाभक्ताविनेशानेवेश्रवणे
नसमस्तत्पः राधनेयेषांनेविनेशासमः
रायः नस्मान्नेभवत्येनमः कीदृशीत्रयाः
णालोकानांसमाहारस्त्रिलोकीरक्षा
णार्थेयः समरः युद्धेतेनयायस्याः प्रम
मेनात्मयत्नाभ्यासनाबादेविभुजायस्या
इति पर समेसमस्त्वकेतुमीलयन्हिभाः
स्मिविवाजमे हिवामरीणांनेसेनानाविदि
नीमद्भटकेपयः हेदेविविवाजमेविवाज
सेनविवानेवत्स्वयन्वेमासिशोभसेकिं
कल्पासमस्यविधिवन्स्वेनोगुणम्
मीलयमकटीकृत्यतथाहिविधात्रूणां
सेवधिनीवाहिनीवमम अरीणांमार
वतोसेनानासेवावानमटकपयः कम्पायां
[illegible]
[illegible]
[illegible]

दे॰
मा॰ री॰
५५
19

म नक्षुनककाः इप हृयागनवसायन्माः
मेवैनेयलवस्नीः हृयागनवसायन्माः
मेवेनेनम्मसिद्धयः ॥ हृदेवियोयन्माःशु
क्षः शुणवान्नवभवन्याः स्तनीः प्रा
शमाः मेवने विद्यानिनसप्तेमः सिद्ध
यः मनोरथाः शणिमायावाकल्पेनेमे
वने किंभृताः सिद्धयः हृयागनवसाः हृ
यागमोडहमकिः ननःनरउमरणेस्मा
ययेनिमेपादयेनिनक्षीलास्ताः पथ
मोहेदत्वासदेयामिसान्वमेबुद्वामि
ना यानस्यययमेकेनमान्वमेबवा
सिना हेत्रवमानःसान्वबल्पमाणस
देयाकेनावरवासिनायुस्मदाहेवीनन
स्पयमेमवैदेवैरपिस्थयमेइतिभावः
मान्वकापाभवनीरवासिनानाहन्नवे
हनमोहमत्तानेहनाविनापपमकाधा
त्मकमन्त्रगणमयेप्रमदेस्वकोयेप्रका
शस्यानयासीन्यर्थः नष्टावोक्का प्र
नाहनेपात्रकणेभग्रमाहेमरिहुने मा
हमलाणिनिमानःपवंत्रलाशिगकान

प्रकाशाहृदयपुंसस्पविदङ्केदोतुलावा
ली प्रत्यात्मेनेनविमलाक्षिताहृदपा
सिविद्धनाम्न प्रपशाहाभासः देवेवि
प्रसिन्वेविहृतां वेदनेविन्नतानेताद्दि
यनेयघानेघासेबेयित्याहशीतुवेप
त्मात्मनाहानरूपेणाविवेकात्मनाप्र
काशपप्रकटीकृताइनविमलाप्रा
हियरूपातिष्ठमीनार्थैः कीहृशीत्व
मपूस्यात्मन्सेषायतायेपुभासः नप
वमस्पणालितस्यविदग्राथासः नस
केदेविनाशेप्रबुद्धावलीतिभावः ॥
गृह्यपुमसपप्रत्यात्मेनेनहृदयसिविद्ध
नामपशाहृवदाभासनादपशहाभा
सः ५८ भवानियेनिरंतेनवप्रणा
मलालसाः मनलभोमलालसाभ
वंतिनेवनकचित् देभगवानिप्रावा
भार्येयेजनाः निरंतरसंविरनेंकृत्वा
नवभवत्याः प्रणामलालसाः प्रणा
लिपराकेमनलमोमलालसाःवि
नमोऽहकलंकनिः प्रोमानकविक

दे॰
शारी॰
२॰
20

त्रिविष्टपं निर्मथयन्ते ॥ ८७ ॥ विभावनाक
लनविक्रमेण हे विभावना वपुषा
निःस्थिरे नेरनितान्तमेवापुष्यति ॥
हे देवि तव यि विभावनायां नवविष
यैक्रमेण यथोक्तविधिनाश्रनाक
लाश्रितानिश्चलाभावनाभक्तिः
प्रतिष्ठिरे नेरप्रतिमायेन स्थिरा
ष्टिनेरविनम्रेरवपुषि शरीरे नितां
नमेवान्येनेपुष्यति पुष्टस्य क्रुशे
इत्यर्थः प्राष्ठिरेशमिन्नेमारेवक्र
क्तिरेवमारशमित्यर्थः ॥ ८८ ॥ महो
दयानामवधीरणेन महोदया
नामवधीरणेन महोदयानाम
वधीरणेन महोदयानामवधीर
णेन ॥ ८९ ॥ पादाभ्यामयमकम्
नदयन्ने रत्नेति इत्यदयादिह्रा
लेषामदयानां महत्त्वेनः रणेन
मयामेणयानेयात्वमहोश्राष्ट
यदयानामवधीरणेनानिकार
णावधीनिह्नतवनीनिर्दयनया

[illegible]

पर्यपनीसवेनः मेहनक्रमावत्रा
पत्न्यानिरेवोनस्सत्वा वागनप्रा
यिनीति कस्मिन्समये मोहे स्त्रा
नेत्रत्पर्ये विनाशं प्रयाति गच्छति स
तिकोहमेमोहे निस्सारभावनीयवे
मतिःसारस्पदवेलस्यथयाभावस्रा
यासहेनःतस्मीवनेमप्रविषयाया
सद्दृत्यर्थः ८१

॥

प्राक्स्वप्रभावदृसितास्मनांयानिर्मलाः
गिरः प्राक्स्वप्रभावदृसितांस्वमंबतिमि
रच्छिदः हेमुस्वजननियाः मनोमाहृनो
स्त्रीणांसंबंधिन्यः प्राक्स्वप्रभावेणपट
वाक्यप्रमाणानोमाहात्म्यनदृसितागि
ः वाचोनिर्मला अकलंकाः निरूपमाः
हृाम्लासुस्वप्राक्स्वप्रभाग्राद्युपदीधितयस्त्रि
मिरच्छिदोयंकारश्रेवावदृसिविभर्षिधाव
यसिनिरयवादावाचोमोदृश्यस्त्रवायथ
मित्यर्थः समीदेनोसमाननोविभाविः
मोत्रसन्नयः विभाविनोत्रसन्नयः समीद
नेसमाननः दैटेविनेनवसमाननः सम
कमाणानः उदमेसावेश्रत्रसन्नुश्रविभ्यनूस
नविस्मयेमेभवतिवामदैवाखिन्नमणि
रूनः नगनः मोदेनप्राभृतिभावः प्रामी
जिनेंद्रियसन सन्नयोविद्यामाननीति
प्रचसेमावैविभाविनोलक्षिनोमाननो
ज्ञानानदेनोः सेश्रयनः ईदृनेवेष्टनेयः
मेसारसकनयाभगवेनविस्मेनश्रिनः
मोपिनोप्रमाणनश्चनक्षिद्यमाननीतिःशा

दे॰
मा॰
२२
22

मीचप्राप्तवानः विमेघमामोनीनिभावः
मानवेनापदेमसयुग्राक्षिनावेनकथेजना
मानवेनापटेसघग्राहेप्रेयः समागः
ताः हेदेविनोमानवेत्रविकायेजना
लोकाश्राश्रिताः नेकथंकेवमकावेण
मघवत्तत्तमेवश्चापदेमानवेनमाल
घयंनक्षः लिमनीयेवनेनहनिभावः
नाकीहश्रीमसन्पदेशोभनस्यानेज
नाः कीहशाः श्रायमग्रिमेश्रेयः शिवे
समाश्रिताश्रयिनिष्ठनः ९५ भाविन
मनसंश्रेष्ठसमोवपुरवजमरम सेमागा
द्योसदाहनेमसमोवपुरनजमरम ९५ दे
ग्रवमानस्वनन्नसंश्रेषेलमर्थकसंगेम
निपुनरनुन त्रिपुरारातिः श्रोभुः भाति
शोभनेनेनवसंवेभिवतत्स्मनेफकंवप
पश्पनीवावपृवंशरीरेसमाराश्येजगन
लयोमतनंशोभनेस्वमनुरामविय
मानापरेश्राकः शुवनेनविटः एवंगा
यंतीन्यर्थः ॥ यत्वमेनिन्यसंमेगियः
केमेनदिंमनः स्वत्वलाभनिर्येगाभे

५५

स्वच्छलोकविवेकसत्ः हे देवि यः शमे
विषयाणामसंयोगमनश्चेनः नित्यमंसे
गिसत्तनानुरकेन दृष्टेन यथा विधमेता
न्मेसमयेच्छदेहियनसेनवसंबोधियो
भक्तियोगः सेवासेगाः सः मधुरविय
मानच्छलः निश्छिद्रः सनुस्वच्छो निर्मल
लोकानां जनानां लोकयोर्वैदाम्बरव
विवेकमप्रकृतिप्रकाशानमानकंबंस्वेन
नार्थनिश्चनतपव इहाउपश्चचस्वच्छना
केवलेन विनत्वेन प्राप्तेन विमलो धिय
म् हे देवि निम्रमाणानाः स्वच्छकाः जनावि
मन्वेनकृतः विनेनारनेगस्थानकृतावि
नाशकानिलः भवेसेसारे केवलेनेको
प्राविर्भवनिन्म्रणाना जितकामावि
मुखेनेइतिभावः नेकेवलमनन्यमाया
गः सनेो निर्मलात्ममोहे धियं बुद्धिं विनः
न्वेनो विस्तारयेन प्राप्तमे निहंति यावले
सायः लावद्विमोहाः भूयश्च स्वमणानाः
मवेनिवर्तनेइति भावार्थः ९० हे देवि
निर्देयकामसमर्थं निगावरणात्मनः द

हे॰
श्रा॰ नो
२२
23

।स्य शुभसंतानं तेनास्मै भाजनेन यथा दे
हे विवेहास्य शिशिवर्तनेन यायवस्य श्रीव
स्य निर्देश्यकामस्य भस्मीभावितमीतके
तेन स्यनस्थानि रावरणात्मनः निर्गता
मावरणपरिधानमात्मनो यस्य श्रीव
स्य स्फटिकवासमः शुभसंतानं शुण्यस्वता
नं श्रेयो विस्तारः तेन कारणेन यस्मैहः
तथामाहात्म्ययुक्तो भाजनेषोभने स्व
च्छक्रियोपन्याकोदेवनास्ति विमृश्य
मानस्यापौनरुक्त्यः एवं क्रियायास्वभाव
न शुभसंतानमिति हितीयायां षष्ठ्यां न
मिति प्रथमायास्वामानाधिकरण्य
स्यापनस्सलीयमानार्थसंबन्धिनी क्रिया
गापितमभवति अत्रैव व्याख्याने श्लोकस्य
तेनदोषात्वयो भवति यथा देविनिर्दे
श्यकामस्य निर्मितलाघवस्यनस्थानिरा
वरणात्मनः प्रदीप्तोत्कापुंजालस्वभा
वस्य यतनत्वम शुभसंतानमावरणसंत
तिं दहसि निवारयसि तेनाशुभसंतानां
हरणेनास्मै तथा भाजनेदीप्यते ९८

द्विषड्क्रियासमपादिविमुच्यतेयतस्तवाना
नोजननिजयाशयानकः स्तवाननोजा
नविजयाशयानकः कवोनितेपुथिमथ
स्तुत्नस्तवमः मधुमथनभगिनिकान्याय
विजननिमानः श्रनोस्माद्दवमाणाडे
नोः कः प्रमामधिसेयामेजयाशयावि
पविक्षवाभिलायेणस्तवाननीनेकवो
निनृविदयानिमवोलोकोजिगीषुस्तव
स्तनोविरचयतीन्यथः यतोयस्मात्का
पुण्यान्नवभवत्याः श्रननः प्रकः जननि
जयालोकान्मीयुयाद्विषड्क्रियाशत्रूभी
स्याकर्णाशयानकोपिनिरुद्यमोपिसा
पद्विनलाणमेवप्राणमानेनोत्तमेवि
मुच्यानेनाज्यानेनतोहेनोदितिसंबंधः
ज्यायोनिह्माविवर्यादिनियमनवस्तवे
स्मायाग्रनान्नाक्वाराधनासमप्यानियज
नजननित्येयस्पृस्थावभासा नानापुण्य
गमस्याजननमनगयत्लाननेंद्यावराथीः
याननम्माविभुवंनेनसबलमनस्तामस
स्यावदासे प्रतिलोमानुलोमनयवायेयाः

श्री॰
दे॰ घा॰
२५
25

द्वितीयःश्लोकः सोद्दावस्थासमस्तान
मलेसतनत्वंभुविध्यानतायाधीशवं
धाननत्तायमनमननजस्थामगएणा
नानासभावस्थामयतेनिनजननत्ति
निध्याममसनाथतास्वाशानायनाटबैव
वनमयुनिधिहावविहानियोज्या श्रेन
नमदसंधानितकम् हेदेविस्थासमा
स्तानवसेपनिन्यरोइंपमलेकृते तेनसा
त्वमाभवतीहासिजगनिसमस्तान्सम
यानवरन्यानत्वमिंस्यभूताज्यायसांज्
गङ्गहानांनिष्ठापराकोटिः तथाखिवो
ध्यातृप्रधानानामार्थीनांमनोमनः प्रीत
नोचनियमनात्यनिराकरणाथबरसा
गीकारस्यवैरस्वाने ऽग्णाद्माविलीला
यतादीनोविनाभिनीश्रात्मामनेयथा
नस्यादमेदानेरस्यास्मानस्यायतेतेनिष
थरात्किः स्वाराधनेनिस्वाराधनेनस्व
सेव्यनयाममानिस्वप्रतिमानिध्यानि
नांयोसिनायानिरजनानियानाः तानि
नलयनियानस्यास्यामंत्रणांतेयेतानस्या

येनस्यानिस्वलोवभासो: प्रकाशोयः
स्यांज्ञेयस्वस्यावभासा नथानानाप्रपा
गमस्यानानाविधेषुप्रपेषुप्रणामगमे
षुपमेष्वाद्धेषुनिहमिते नथाजनम
नमयताजनेष्याजनानोनमवमयप्रण
ममयेनन्यमाणोत्यागनेयताननेनने
ष्याविद्यात्पामनीनवनीयेन्यार्थः व
गश्चेष्वाधीष्वते नथोह्ननमवलमनः
गुलेनस्तवेनमवलेमनः चेनोयस्यास्ता
हप्रिदेवि नमपवनामसंप्रताटिनाः
स्वार्थेणालस्यनामसस्पमोहस्यावदासे
नेविभुनवमीशानेयानागना नथास्तः
ष्याः प्रपदं देवमलरसनत प्रविपमा
नेमलवमश्रावणोगस्तनोप्राणीय
स्यास्तस्याश्रादतिस्वभवतीभुविभूमे
यान्नाविधिवत्रमस्किनाप्रासास्वाभि
नीयीवायेयंप्रकावंयाप्रणम्यानननस्ता
पिनलामवेटप्रिनीयमनमननस्या
मगणपाव यमनेनाहिंसास्त्यमत्य
ब्रह्मचर्यापरिग्रहादिविधिनानथाम

दे॰
शा तो
२५
९५

नेनेनज्ञानेयत्नस्थामबलेनेनगएणापी
केया नेथाप्तनानापविज्ञीऊर्वीएणव
मनीदेस्थयतेशोभनयज्ञेनेनस्थानिनाः
ननजयिनिश्चनीष्वरलोकपरिभवका
रिणिसेवप्रकाराद्रायमादरैवैः श्री
श्रुनोवषेपादवोनिर्भयः स्वस्त्रान्मायेषां
नैः भावस्याशायस्यालानात्रुद्रा नेथा
ध्यामसमाप्यस्याध्यासानोयुसराएणाः
नमोमयानेनमोसन्नाथवा ...... स्वोन्मी
याश्रवनमयनिधिः पालनमयनिधा
नेनध्यावरिणाश्रेष्ठाश्रनियोज्यानवेनः
चिन्मयेनसवेनेत्रनिभावः ७ श्रुलेलक
मलेविमललाभकमलालये पाहि
चेडिमदामोदभंगभीमबलामले भा
षाषकमसमावषेः देटोविणाद्रिद्व श्र
लोलाचपलापिबंकमललक्ष्मीः श्रः
लोलकमलानाहपिनध्यावित्रमेवल
लामकमलेश्र

दे॰
माहा
२९
26

हाणोशास्त्रार्जेनेसमासेनामस्यगामः
किंप्रज्ञामवरत्नशास्त्राममकिःदैवरपि
नपरित्यक्तेतिभावः यदुक्तं तस्माच्छा
स्त्रप्रमाणेनेकार्याकार्येविवस्थितौ इ
ति तथा देउमेदेयजेहमनेहमः सद
दमेनवर्तनेइतिमहसासामोदासतीय
भमेपसंगोवकसरणामसंपनव्यापारेना
चित्तमोदेवतोजासंदराविनाशायकवि
वैविध्यरचितमहाराष्ट्रभाषाशास्त्रार्थेय
नादेदरवकशिवकस्मपसंयमै प्रुण्यर
संगगंहेमटेहिटटनविपन्नवतया
नेस्माकेरगमागमासंमारान्ननमवसोऽन
मवरागश्रविद्याभपंचायनेरमामामाया
दराक्षिंद्विविनाशायमोनदेहीनार्थः मेम
मनेनसरणाशरणप्रायणसहमाजगि
त्यवचित्तमोहमानसमत्तानेचित्तमोहा
वाचित्तनानाविधंमोहमोचेविफलमहा
लसमाम श्रवमरंतेश्रणमरनमयात्तरनि
कियावित्तमेनद्वितीयभाषाशास्त्रार्थः ११
वेद्याप्रमानमेघ्यैवकस्यालोकमवनिनी

निवर्तयसि देवि त्वं महामोहमयीं नि-
शासु । देहे देवि त्वं वेद्याग्रणम्यास्त्रीणां
विद्वेषाग्रालोकप्रवर्तिनी प्रकाशदा-
यिनी ज्ञानदासनी महामोहमयीं मला-
न्नवद्रूपां निशामविद्यां निवर्तयसि ज्ञा-
नचयसि ------------ ज्ञानपवप्रभानसं-
ध्या इव उषा प्रत्युषयोरन्तरं यथा सा दिसं
ध्या सर्वेषां वेद्या भवति तथा त्वं यी लोक-
प्रवर्तिनी महाप्रकाशानिशा निवर्तया-
ति ॥ संवादसारसंपन्नी सद्योगिजये
कुटे नवसेनीरदेसनसंसारे समानदे
सस्नान सुप्रभाभासे स्थः ॥ नन्वसेस्व-
नेषहार्थेलावन् । हेदेवि पुसदेप्राणा-
दायिनि त्वं संवेधि न्योबैसनेभाविति
न्यथ । नवेकाविद्यमाननायगाद्ध्वल
नाभेसनेसह्वियमानमागोपराधोयेषा
नेषां स्मासांसमापराधानामसीर्णांप्राप्त
णां नेये अभवेयाम विषयसंवादि-
सामसंपन्नी संवादिनी लायमानासार-
स्यबलसमसंपन्नि: समृद्धियेनसनेस्व

दे॰
श॰ नो॰
२०
27

साधनाधारबोधप्रकाशजनेनजीयंतेनदा
नवसन्निधानेमोक्षस्यचलद्रूपेनेश्वर्थैः
नष्यान्तेसंसेदैभवसागरेसन्नीरदेशाभव
पारम्प्रदेशाभवपारप्रदेत्वयिसत्त्वानस
भावेणसंसारसागराद्धजीयंतेरतिभावः
नष्यासमनमानेग्रणपंश्रशमानेदद्दनः अ
थवासमसंबलादिस्तंभपर्यन्तेवनदे
शविधेभूतेसर्गेनित्योदितयासमभवेन
साधारणत्वेनावस्थितेशाश्वप्राश्वबला
दद्दनः नश्वसंसारसागरसमनमरणास्ता
वम् नष्यावबाधुचीभूकृतिः स्वेच्छया
रपरैसेष्यामन्यक्षिल्दैवाग्रपिविश्वनि
षेडः यस्तेनवदविभूवाकरिष्यन्तियत
वहिद्भूतेःसेसमासमनेरति स्मृतेना
भाषाष्यापुना देवाविदेवोविजयेसत
गत्स्त्रैलोक्ये दे लेनवसमीनपः शक्ति
स्वपः सभावःसदासर्वकालेसंवादि
सारसंपत्तीपरम्वानिस्मारसंगामिः यउ
लसमर्वासिदेवनक्ताहिनीवज्रसत्त्वीस्वा
स्वकल्पितंत्रामिडंसंपाद्यः प्रातकोटिःस्वा

कः शंभो हंभो लिप्सानिर्दयोः अनपायि
नीलनवः शक्तिवितिष्ठः कीदृशोगोवि
मन्येवदेमस्रोरनेचेनाविकारजयासेके
कीदृशोमस्नेसमारेख्यः प्रथाने तथा
दैगोविस्मस्मानदे स्मशमाननेस्मशमेः
स्वदृयिमोइंकजयिभिः ग्रानतेगुणानेगु
मुत्वस्वोग्रणमेनीतिभावः यतस्मिन
नयपवमोन्हः यडकाविनमोवाहिसे
सावेरागादिल्केयाहूवितम् नेदेवतदि
निर्मुक्तमोल्हइयभिधीयतइति ११
स्रागमसणिस्नटमहिमसमसंमटके
हयवजः सः किरसविभयवदितोसम
येउजलभावसदक्ष संक्लनापभ्रगा
सेमः छिपथकाव्येहितम् इहापिसे
क्लनमाहाश्ठः नावत्सकृतनवात देदे
विथपवजः स प्रपवगनरजस्केपविग
लिलमोदेषुनृषुइनोमात्संमागात प्र
समयेनवसरेयागमसणिस्नटमहिम
समसमसटकेन प्रागमाः शास्त्राणि
नपवप्रकाशकत्वातमणायउवमणाः

है: गी: टी
२८
९४

यःतथायथोभवेतो योऽटमश्चितोपशमः
सपवनिर्वाणकत्वाद्विभेतत्सर्वधीयो
ग्नेसमानाऽनलः संमद्धोदग्धः तंकृतनि
क्षिनविस्यत उंकिवउत्तिपग्रहत्तानेवि
नाशयेतिवाक्यार्थः कथंसविभववा
नेसवयतोयस्यास्तीतिसवीयायग्रकः
तेषांभववचभीतिवत । यज्ञेनायथाभ
यकिस्मिनदत्तानेनाशयेत्पर्थः तथा
कीदृशोग्रुशुउज्वलभावमहः सउक्तो
यासोसमानाऽनलः संमद्धोदग्ध जलभा
वोजइभावोनाऽपेतचमहाबलेयेषांते
ष्ठुलद्दवेकतूणांविनिस्रास्ताः पश्य
कृत्वापञ्चशाभाषार्थः जःसयवयस्यपवं
केवलेश्रागमममणिश्रागमाः प्राणस्वाह
णिस्माणिमनसितथा मटमद्दिसक्ष
तमदिमाशास्वावबोधः तथासमथा
माः विषयनिग्रहः पतेचसर्वेसंसटमा
मदाः साममनाकलनंटद्दानाः कि
समवि किलसापिभयवदितोसमय
उजलभावभावसदः समभावतीतोष

मयेऽज्वलभावमदसंसदमशाहोवाक
स्मार्थेनदपिकिलदेवीपरिनोधागता
निर्मलपदार्थमदस्मिपर्थः देवीश
मादविलसितेनस्पनिवाक्यार्थः अथ
वेकम् नवादेशास्वसंगिन्याभासिवा
विदिवोकस्माः नवादेशास्वसंस्कारा
जयंनिवरदेहिषः अप्रतिभितायमक
मिदम् देदेविवरदेभिलषिनदाया
निवादेस्वपरपदपरियहदेशास्वसंगि
त्याशास्वसमनायावाचिभात्याते भव
नीभासिप्रोभसेत्यादिवोकसेलेका
देवास्तवभवत्याः संबंधिनश्चादेशाल्
संस्कारात् श्चादेशाश्चातानदेवाख्ववि
नाशायाभिनिर्मितेतत्संस्कारानत्कव
नावलाइनोदिषः शत्रून्जयन्त्यभिम
वेनिवादेशास्वसमभितिपवाहयम
नेप्यपन्नभितानादप्रतिभिनायमेकम
नेत् ॥ मदाख्यानवधिष्यानाः सदा
नजपाधिदिनाः दृढास्यजनसिष्पिवा
नाः सदानजविधिषिनाः गोमधि

दे॰
श॰ नो॰
२५
29

काबंधच्छेयेन जालाकारबंधमेवंबंधादयो
जालबंधः) ६६ विश्वजनस्मनवरतंनेशिव
ताः श्रेयस्तानिदद्यास्मिमयच्छ्रमिकोर
घीः शिवताः सदासर्वकालेस्व्याजेनि
(दद्यास्मिमयच्छ्रमिकोऽ) ६९ः बविभिर्मि
नेढिये: यानाश्रितिनाः नयास्मनशो
मंवक्रनानजयेश्रहीनमेवावर्तेनैः शि
विनाश्रभयस्ताः श्रनस्थस्मद्भुरतानाळ
सिनासधानायाश्रनदिकविस्मस्यानो
पृथ्वलनत्रस्थितापरत्रलणाश्रागता
इतिभावः श्रनेनमकोनापतिक्रयाः
मकेनसद्रामनागोमूत्रिकाबंधेनचम
दमालबंधोयम् ॥ केचिन्मनेनगोमू
त्रिकाबंधैनकेवलेनजालाकृतिवि
लिबितनवयस्यानवयेयुक्तापुकवि
वोरजालसपयोगालविलिट: विचका
व्यकरणकृशलाः कवयः प्रमाणम् ॥
नवकेवलेनजालबंधोयस्या ॥ श्रयंगो
मूत्रिकाबंधः ॥ एवोपरमेयोमायंजा
लबंधः ॥ चक्रंयस्या ॥ मल्लारोषुना

हरेः स श्वः
क जाः वि
वा लि व क्षि दे
दि ध्या षि र
वि व घ स दि व
ज
वा ध्या त स ज्ञा षि
दा
सि स स दू स य
भा न्यागि सं स्मारा अ
स्व
या
दे
का
तं न

त्वमार्थे देवि विनाजननमाः
श्रित्यतत्वनः वैसि
त्वमार्थे देवि विनायो
गेन त्वयि नाशुभा
हे देवि जननाजन
मसूदः त्वानांभव
मीहरेः गोविंदस
भगिनी साक्षित्वा
मं मेव्यनत्वनः सत्य
नः त्वमसं निमृतकर्मवेभिजानाति
कथं यो गेन चेतो हृ नि निरोधेन देवि
नाय वत्सयत्वं विनाशुभाविना
ष्ठितकिल्बिषाः तथा च मनः प्राणाया
मे हृदि देहोत्थानपवनादारेण संगतिमू ध्याः
नेवानीमनसामावान्याधाणामिश्रकिः
लिप्रम् समस्तेंद्रियवृत्तिर्हिप्राणोवा
युः प्रकीर्तितः तज्जयादिंद्रियाणांतु
विजितानि भवंति हि प्राणस्येव जयो
योगः प्राणस्येव जयो लयः प्राणस्येव
तथा ज्ञानसंग्रामः तथा च
जयात्मसंबंधं प्राणनेनात्रसंग्रामः

दे॰
भा॰ तो
६॰

हृदम्भिस्यपनिषदि यथाथाकृतिः स्व
वेदवोहिशेहिशपनिवान्यग्रायतनम
लक्ष्यमाणमेवोपाश्रयेनमाणनिवेष
वेहिसोम्यमनः नथाववक्रीस्कनिः
ममयुंजनेरथमेकवक्रमेकोवहतिस
मनामात्रनाभिवक्रेयत्रेमाभूतानिभव
नाधिकृतनस्युरिति ॥ मद्रामानियनि
वेशानिनाहंश्यानन्यसादवेः प्रभावना
मोमयेनकल्पयेनकल्पनेमोदग्रमिनः
देदेविनन्यभावनः नमोदान्यायनि
श्वनथोपमीमेयमीवानाहंयोनयावि
यंमक्षोभनेज्योनिप्रकाशमानरंनेजश्रा
मोतिलभने येनज्योतिषाकारणश्चे
नेदेतनावामोदयमितः मोहविनाश
हेनोद्भभावोभिविंयनेयसेनितप्रप्र
भावनः स्वयंप्रममः नल्पः कल्पनेम
मर्थोभवतिसपयनःश्नान्यर्थः पवेदे
वाश्रमकमाटरुपिणीनेप्रनिपायावे
वभ्रोकेनविंडरूपिनाभटपीना पंज्यो
निविंडगाक्षेनोच्यते यजकम गदादि

त्या ग ते ते जो ज गड्डा स य ते विलम्, य स्मं
द म स्मि य स्था स्मो न ते ना वि ह्नि मा म कम् ॥
ते त्या चो य वि ब स्व ने ति स्था न म म स क्ष्या
ग मे स्तु चो कम् - ते स्ते यो क म त्या सि ये ना सा
वे या स म ध्यं नः ल स्ते य न ह्नि जा नी या ह्नि
स्व सा य न ने म ह न, इति ॥ ते सं ग ति ः ए
ल्मि ना या या प रा वि या लि नी वि यं ः, ते सा
या ट व चो वं स म सं या से वि प त्रि तः स्तु ये
गृ ह्व न यं ः दे स्व मा नः सं सा या उ त्रि नी
वे न उ व न मि ह्वोः प्र म स्व स ह निः श्रा
म नें णं पा या य णं प्र य णं की ह ष्पी, लि ता
वि र्भ ला या या पं यें ना नि ना य या उ न्त प्पा
वि या न स्व ना ना यं या त्रं सं मा यें स सं प्रा ली
ने वि य त्रि नः श्रा प द स्रा तैः सं पा सि र
दा सि च न ध्यो यें णा ट नो न प व य द त्र या
स्म य न इ त्य स्य गृ ह्व व थे ना प र मा या
न प ह्व म्नि रा या ना स्व ति जना ः प र मा र
या न म घा य थि यो या य ण मा ह ना ः ८५
हे ज ना ः प्र भ्मो स ः प र म त्य थ्रु मा ह ना ः सा
द ना ः स ना ः स्या यो या है वा ः सं वे पि नी ना

वमथामनः गोमूत्रिकाबंधः मेदष्टाः
यमकम् हेदेविनवभवन्याचेष्टयाया
यारेणाश्रवणाकिंनिनाथयनलदलेनः
क्रियाहितियमेन्वापनयष्टेववागीशा
याचेष्टायनउकं मनस्तुपरनेऊयोटदया
मेवहिस्थितमविमेवुऔविविनिदिष्टमा
वुहिनावगोचरे नानभावनयाकर्मऊ प
याव[illegible]ाधिकम् इति ॥ अन
वनयाचेष्टयास्मीतेविकसिते
यश्चेनः श्रवहितेचमावधानेसे
यानेमनः श्रनपुवेदावनस्पर
ममनस्परंधनेनस्थेनेमुष्टादृष्टे
लेपालहितेमन्धामनोज्यातिः स्या
नानमोहललणणास्यानान्र वव स
धेश्याद्दामृतेयातिप्रभोति प्राप्तल ले
टयेलभनःस्पृष्टःयउकं ओमितेका
देवेललजश्याचेयानिभिल्लव पनदेवा
देवेश्वलपनदेवादवंश्वललपटम पनदे
वादवंत्वात्वायोगदिक्वतिनयनन ॥
गोमूत्रिकाबंधोयम यमकश्रयलार

यष्टा हृ तो य न म व स्री हि न य दा र र ग मनः

दे॰
पा॰ टी॰
३२
32

स्वकलादर्शिनः स्वदेशास्पनेकीर्ति
मंडनत्वनयंतियः त्वदेशास्वनेधीरेम
त्वनीभुविदेवनाश्रयो भूमिकात्वयय
मकम् ॥ देदेविवरदेशभिमनदा
यि नियोधीरेविश्वनविभेभवनीत्व
भविभूमासेमारेदेवनाभारतो
श्रास्पनेस्पर्यते नेपुमामः को
तिश्रेयाभवदेशास्पदेवमटनस्प
मंडनत्वेभूषणत्वेनयंतिश्रापयं
ति ८८ नत्वेवीनावतनननत्वे
ननवनीमनः विवेविनववित
नवीनावीनवनीवन ॥ मनः ॥
देदेविविनविरोधनाश्रयेवीनावीन
वनेमात्यानावीनमनावीनमनः
मात्तानाश्रयानपुरुषमज्ञावदेटकादे
श्रादेनवः नेविवंयनेयथानननोदेनेनव
भवन्याः विनतेयनत्वेविनेत्वानमार
ताथः नेदिनानादेवमात्नमात्वनेत्वा
थीः यमानतेननवनी उत्त्वनीनत्वे
यमायीयधनमवस्पयंननवनीविमार

वनीवाहकनेवीनावननन्तवीनावि
गनासुवननाविली[illegible]दोयथाय
नजन्त्संख्यानान्तमेवमदेप्रधानमि
निमनयोष्ठः ८४ नामेमाणमयेती
समेमाणाय्यमेः नेदोमामाभिनाद
ग्रसुनेदोमामाभिनोदने मानयोमूनि
नानेयाहयेननमाणानेयः ॥ हेनाबेनाए
भि[illegible]निमहेनंनेभवनीमावणमया
नीश्वाभिनमाणाएनिने
नीहनुमनेदोमाङमटनि
हनानेमामाभिनाङनिन
नाश्वानेनेमापाये:मोदने
नेनानेसनेमावणश्वाकसे
मेणाभिनमभिपानिना
हेनाभवनीमावणमेनामुनः
माननाः मेपनेनमनिबाकाची:माक
वेनसदनेमानेकीनिनेनापनेगामुदि
काबद्धेनमदामुनाणाईनाहनिगाम
निकानेनेनमुणानेयोयेयाणः ननम
कायंचनेनिसनाननिविनम ९
कायंचकंसिरिसनानि
ना वै [illegible] नी मैं
ने दो मा णा मि नो ३ य मै
जवा
वि
प्रेव
ग्रा
मा
सं

दे॰
मा॰
११
33

हमानरनयायरनयालोकरनयानम
हीमनाः नैर्धैर्यजननीयावनजननीः
त्रिगुणस्थिनीः हेमानःप्रेमभक्तजन
निजनानांलोकानांनीतिनेयरक्ष्या
नोमक्षविनानोस्थिनीःस्थेयोमुक्तय
नेमा[illegible]मामांगुह्लेग्रीव्यापारेनीतिः
नमादयःकीहशीनेयुरनयालोका
रनयायाम्बनेनोनिस्त्राणेनानेगृही
नेमदडलारेमनम्नोयप्याविनाश्रम
कामाइयिणीनाप्रेःनस्यायैर्यजननी
धैर्यस्यानानलनानामाउपात्तिः सं प्रा
निकल्पनहेलैकान्तेसमर्पणमाक्ति
मत्वामरनसांमपत्विदानवानामनस्थि
तिः वेफविवर्तिकोयम हेदेविनेम
वनीः नोनिंनमानिश्रुनवानामस्वा
नोममर्पणवोचयाणांवेदनामस्वा:
स्थितिः प्राणाश्रयासलीवेदानांद्विवा
णीप्रीप्राणः जनानांचनस्यावबकवी
कृतिः चनारिपृशागनयोग्नयपारादे
वीधैममदनामोग्नस्य त्रियावकोक्षव

भोरोरवीनिमद्दोदेवोसंनानाविवेश्र
योइति श्रुन:सटासननंसरद्वसोशुल्प
दानियंश्रश्वाभिमुख्वोटायिनी ख्वोने
सनृचे:कल्पनेरवनेटदाचनलपका
न्यग्रावेन्मनाविपर्य्ययेदोपबनणीष:
मेवेनिभाव: रेफवनेंनेनायमग्रोथे:
सन्द्रसारनोभि:सहितानांमख्वेटा
नवानांसामग्रांन्नसासामग्रासमग्रा:
समग्रनोन्त्रषनिसेवंनेयनेषांसमग्रा:
णभिन्यर्थ: सटाख्वोनिकल्पनट
नामयान्हेदूनबनगभवमीन्यर्थ: ब
दोद्दनवयोन्नमेट: ख्वश्ववादासानि
श्रुन्यानिश्रुश्रयनानियानिर्दासिनो
निद्दानवंनाभिसद्दनेर्वंनेयनेसटाम
वद्दसोप्रनिनासनाभिन्यर्थ: श्रुथवा
सद्ददाभे:र्वेदोभिश्रुषवंनेयनेषांमि
निश्रचश्रोकेसामर्गोष:निवर्णीश्योयफ
सविप्रमेयान्न्नु:निजायनेयफविवर्ने
कोये ए३ मिलामंसन्नसनासेन्नने
सेमजनंमन:ननन्तिनेनिनसेनिस

36

तानेस्मरणोयंवैसटेवकृष्णीलवंपतन्नगक्षा
सिनेमलेहिमासोविपलानेवनेतुत्सि
मलारोसमाश्रवन् ५५ यतोयातिनेता
मेनियमनोयने: मानामितनेमामन्
मानुनोनीनोमतिसम ॥ श्लोकार्थे
नाम् ॥ देदेविमतिंविहिंमस्मनायतो
मेविनार्यनाकोहृष्णीनमोनीनोविग
ननमस्काम यथामन्यायनेयानिय:
नोनिवर्णनेमोति ननेविनमृपनउनि
भाव: कोहृष्णीमति: मानाजननी:
नस्यापिनापिश्चिनाउनमाप्रदृष्टा
नमयी पनेमानश्लोका: यत्क्षेडे
मायाः पुनपुनवसुनवेलामरमनोः
लिलिना: मुनोभोडपृष्टात्रिंप्रादया:
मदृनोनेश्रिनादामजनेमोदक्षिदा
वस यमुद्रेनगृ: पार्श्वन्यस्युमा:
भेजय हिपकारोदामजन: पकोनि
वृमपापावरण: श्रुपर: जापाहृत: न
मृदेमोदक्षिजश्रुत: ननाशिनिटेवि:
नेमवलोमदृमोश्रिलामादासमपा:

५८

नामनीयः सुरैस्त्वं त्वामनन्तो गतः नेर्म
ल्यभावः नमाव स्तुपि तिष्ठः अन्यस्य
सपापस्यपापं कल्मषं प्रसभं बलात्रा
यनिवर्तेय ॥ ८ ॥ त्वमातास्त्वं जगन्मानः स्व
ह्नेनानास्त्ववन्मेस प्रतामस्याम सम्यङ्मामि
नास्यत्वं प्रदर्थीय हे जगन्मानः त्रैलो
क्यजनेन सर्वस्त्व समन्मार्गे विषयासक्ता
नाम निरूपणात्वं भवनी सुखोस्पथा
नाम स्तातोहिः स्त्रुतानास्त्वक्के विटि
नानदानस्य त्वं सुद्धि विनाशं सम्यङ्मामि
ष्टवर्षप सम्यङ्मामनेय नानन्दर्थीयस्य क
टोऽकं अस्मा देवस्माकाटदनगणप्ति
न्य इयमायीभवति ॥ ९ ॥ अनामस्त्वं जग
न्मानः स्वप्नेनानास्त्ववन्मेस प्रतामभा
सि त्वं सामस्याम सम्यश्ववं प्रदर्थीय
प्रथीस्याः हे देवि जगन्मानः त्रिलोकी
जनन्निमोम नेवर्त्मे मार्गाये स्तो तेषां
मानदिष्ट्यायाः ज्ञानाः नामत्वं सा तात्
त्वाविदिनास्त्व्याम सत्याभासि स्वप्ने स
म्यकटमानेदर्शप सम्यक्त्वं प्रदर्शमानं

[illegible]

दे॰
शा॰
३९
36

भेतमामेतिशुक्लिङ्गणंमनेनेनशुक्लि
ग्गामदवर्तनेयनन्मशुक्लिमग्रमग्
णम वर्णारपनेनमिश्लोकाः पथ्य
स्वप्रथमेप्रथममत्तरंत्रीणित्रीणिअ
न्तराणिलिखित्वाचतुर्थेमन्तरेश्लोक
स्यान्तेचभवतीतिनेमेद्वितीयमर्धेमीलि
तेभवतिएवमेवचान्तलिखित्वामध्या
त्राभिमीलनेभवतिएवंचक्रप्रस्तारः
पद्मोत्तरेदर्शनीयःअन्तपद्मात्त्रिशूलेन
मिस्थानानाभिन्नोवाभ्रमेद्वान्तनीयं
तृतीयमेकोनत्रिंशेपकोनत्रिंशेचाद
रमादाययथालिखितदर्शनात्सार्मं
कचिन्कानिवर्तीत्यावणोक्तात्रिशूलः
श्लोकोऽयंमेपठ्यते ॥ ५५ ॥ देव्याःस्वमोऽक्र
मानिहदेवीशतकमत्तया देशिना
नुपमासाधारतोनोगामुनौतिमु
रत्यकश्लोकोऽयमन्त्यपद्यने ग्रथ्यमाये
पत्तामेवमत्कप्रकारोस्तुतिंनुतिंतेण
मनोनाणाप्रस्पकमपाविन्हतःपुत्रः
आनन्दवर्धननाम्ना ग्रथान विहितवा

न प्रकाशीनकोहंशीदेव्यावागीश्वर्यो
स्तमोहमेनिश्चविभावेश्राद्दिशादेवीश
स्तकामेनियामसातयादेशिनानुपमो
उत्स्तोणादेशोनिदेशोग्रान्तविघ्नेः
यस्याःसादेशिनीनस्याभावोदेशिना
स्थानविशेषःन्यादेशिनयाविधमाः
नान्यमशमामत्रमोदेवीसोत्रतया
सर्वोनिपणयिनीमितिभावः ९० हा
न्यशानिर्यन्तमाम्नवपुःस्वर्वोस्मिना
सर्वेनोऽर्वारायिपिलियेविदपतीध्या
नैवनिर्वाणस्नुःदेहार्येनिहिताभवेन
भुवनत्रालोकनानान्मनादेविनत्वमि
नाम्नाजगन्तिकासेन्सेकेर्द्रास्थितिः
प्रहेलिकेयम देदेविनमिवजगन्तिः
कामयाभवतीतल्यात्रिभुवनेकान्याः
विरानेनत्वमहंशीत्रैलोकेपिनान्यावि
यतःस्यर्थःहादेशांतेस्वक्न्मोहस्तस
नियंत्रप्रमाशिमाभावेटीमिमवपुःशा
शेयस्याःमानथ्याविधा तथास्वर्वोस्मि
नोरिवोकमासर्वेनःसमंनानडर्वाराः

दे॰
स्तो॰
३२
37

परितयमजेयमात्रमात्मनेविदधतीकृ
वीणानस्थात्मनैवनिर्वाणस्वः चिति।
नैवनिर्वीर्याणोमात्मत्स्नेमयच्छति अप
रैदेहार्थेनिहिताभवेन देवेनयानन्दशी
लेनभवेनशिवेनशरीरार्धे नियोजितम
स्वशरीरवामभागेस्थापितनादरेणप्रभु
नाकीदृशेनभवनत्राणेकनानात्मना
भुवनानांत्रयाणांलोकानांत्राणेरक्षाः
यांपकतानपकारः सर्वेशायमितनत्रा
त्माभक्तिः स्वभावोयस्यैवचकीदृशी
मत्केसेरीदृस्थितिः शोभनेस्थिरराजेस्थि
तिरवस्थानंयस्याः (अथवानिहितयस्याः
स्थितिस्थितिः मत्केसेरीदृस्थितिःयस्या
स्याः) अथच त्वमिवापराजयतिकाः।
तिश्लेषकृतेमत्केसेरीदृस्थितिरिसुनवं
नतत्याकाशेनिष्कामाभगवत्रसिद्धस्
तिनिष्ठनरादानान्यदेलिकेःनीयमस्य
नेयात्यानसमानामवेत्रकेवलंदेहार्धे
निवेशिताभवेनसमाकारस्येशो।
यात्यानतथाभवेनाविद्यमानेसा

रेणाजेनभगवताविस्मृतादेहाद्यैश्शरीर
पृष्ठभागेनिहितेनेनतावान्स्तनविशेष
श्रेहलिकेयं ।११। लेशोन्माथकरीमतो
भवहृदानन्दैकहेतोगुरुकर्मानात्वेनगणो
भवेतिविभवाः सर्वेनवानुग्रहात इत्यै
नन्दाविदेवमीटनिजनस्तनकित्सुनाथ
यः स्तन्याभनेरभिन्नयेतिविशुधेस्तन
यसेश्रीशिव वनत्रर्थः पूर्वोक्तप्रकार
येनायोवर्तते भवेरभिन्नयायनुः स
हृदयास्तन्यौजस्यात्वंभवतीविधेदेवे
मेनीविभिर्वा श्रीरिवलक्ष्मीरिवस्ता
यसेनूयसे सुरथेवमादिभक्तिवचन
लिंगावदिषाणामइतिलक्ष्मीर्यथाभवेति
नलया स्तन्यास्मयते नथात्वंस्मयम
इति एवंनक्ष्मृतिस्तिपद्मानिवनः
एणामत्वंभवानीकमलानांयोज्यते न
त्रोयमानयोः कमलाकोनकमलये
स्नावन्स्तलिप्रकावस्याख्योयते हेश्री
भवहृदानन्दैकहेतोः संसारसभगव
नोविस्मोरानन्दविमाज्ञादनेपकहेतो

दे॰
पा॰टी॰
३०
३४

एकत्रिभिन्नभूतेत्वंभवतीस्तनौसाधूनां
क्लेशोन्माथकरीश्चविद्याविनाशिनी
करीतिश्चत्वलोकाट्टचित्तेषु तथात्वं
जगतोत्रयाणांलोकानांगुरुः यथा
त्वंमाताजननीतथा विभवाः सर्वेगु
णाः सकलाः तवानुग्रहाद्भवन्त्यस्मादा
द्भवतिसंपर्यन्तेप्रत्यन् त्वद्भक्तिसनाथा
येजनाः भवेत्सेवापवित्रीकृतमनाः
लोकः दुर्गोदुर्गतौनक्कविदेवनद्यत्रवि
देवसीदतिनिमज्जति १ भक्तेभिन्नया
स्वैर्यतिनतजतेः सयोजनादेभवदुःसंसा
रनाशकविस्मा तथात्वंदेकेदेनात्वंस
तोलोकशोन्माथविद्याविनाशनेकरीदृ
ल्पोध्वानेदेकेदेनत्वान्मोदसदृशस्पर्शः
तथात्वंजगतोगुरुः मातामापकस्त्वि
भिः कर्मैतिविभावः भवेतिविभवाः
साधुस्तनादयः सर्वेतेवानुग्रहात्तद्
र्गैस्मात्वंयत्नकविदेवसीदतिज
नस्तात्वद्भक्तिश्रनाथयः २ उपमेययोर
धुनासंबंधः तत्रभावाभ्यानावत्सा

लोल्केश्रोत्माथ्यकरीभवलोएमण्येमाः
पुरुषैकवचनामेतन हेडुगैविंधवा
सिनिहरस्यानेटैकहेतोशिहंग्रीस्त
न्यासमाने ३ एतङ्केगिरिशस्यापुः
नाहेभवहेदयानेटैकहेतोलेजगतोः
गुरुःमातापिंसिनाबैलोकेयसेहतोः
कृष्णस्याम्नायः मीनानेःकृतालसत
विमानेनिरूपम नवानुग्रहान्सवैवि
भवाश्रणिमायाः स्रष्टाभवेतिपिष्टे
श्रीपतिस्तन्यासमानमितिएवमय
मर्थंचनशूयवाची १०३ येनानेटक
श्यायांचित्दशानेटैवलालितावाणी
नेनमडक्षवमेननेलाबैटेम्याःकृतेभ
न्याः श्रम्याण्यायमर्थःनेनकविना
नोणानयेनानेटवुर्धनेनएतटेवम
लप्रकारंलोरेनवनेभन्यामेवयाति
गाथपिषयादनेहश्चेरविनेकीहश्चाः
मोनेमडक्षकरंश्रोभनाडक्षराश्वकाट
गेयत्रमडुडक्षरंनाल्येनकेनविलकेते
ग्राकामिति केनकविनेन्यादयेनानेट

दे॰
श॰टी॰
४५

39

कथयं विषमबाणलीलायां त्रिदशान
न्देनचरितेन च बाणीभारती लालिता वि
नोदिता विषमबाणलीलायां येन विश्ववि
दः कवेः कृतिरेनेनेता च मिति वाक्यार
थः वल्लभदेवायनिश्रेद्धादित्याद्दवा
प्यजन्मेमाम् कय्यटमामार्च द्विवृतिं
देवीशतस्तेत्र पदेवागीश्वर्याः स्तुप्य
माख्यायपन्मयाप्यामे त्रुणपेनेनजगत्सं
म्पतिनम्माद्यामपरबोधम् वसम्बनिम
गतोद्धिसमकालेयानेकलेसस्थाले
के हांपंचाशेवर्षे रचितेयंभीमगुप्तनृपे
कर्मस्यानोदिनामासादिमकारणाभिधू
दक्रिवक्रोनरस्थलेत्रेतोद्वापनायप्र
लयरविकराग्राहदनेजोविरामा निःसं
मंदालिवेधाककवदनपयशालापि
नीमध्यवादावालाग्रान्कृद्धमं वा हा
त्रिभुवनजननीपान्तुवागीश्वरीवः
एकयनस्याचुतनलयस्नेनराचार्यनाराय
णागनेनाश्वः प्रीवेणादेधयमनेनशास्त्रवे
नः महदेवात्कयाः देन इति देवीशतकं समाप्तम्

